

UNIVERSITY OF BERGEN
Department of Sociology

BERGEN STUDIES IN SOCIOLOGY

Fra relasjonelt til individualisert alenemoderskap

**En studie av alenemødre som mødre,
lønnsarbeidere og klienter i velferdsstaten**

Liv Johanne Syltevik

BERGEN STUDIES IN SOCIOLOGY SERIES NR. 9/2019

ISSN: 2535-3519

Avhandling for dr.polit graden, 1996:

ISBN: 978-82-578-1008-5

DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

UNIVERSITY OF BERGEN

BOX 7802, 5020 BERGEN

Fra relasjonelt til individualisert alenemoderskap

En studie av alenemødre som
mødre, lønnsarbeidere og klienter i velferdsstaten

Liv Johanne Syltevik
Avhandling for dr.polit.graden
Sosiologisk institutt
Universitetet i Bergen
Juni 1996

Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen

ISBN 82-578-0140-2

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med
åndsværket eller i strid med avtaler om kopiering
inngått med Kopinor, interesseorgan for
rettighetshavere til åndsverk.

Henvendelser om boken kan rettes til:

Sosiologisk institutt

Fosswinckelsgt. 6

5007 Bergen-Univ.

FORORD

Arbeidet med denne avhandlingen kan sammenlignes med en lang reise med ukjent bestemmelsessted. Da reisen startet var planen en ganske kort reise som gradvis ble utvidet til lengre tur. Både at turen utviklet seg som den gjorde, og at arbeidet som det nå foreligger er blitt ferdig har bare vært mulig ved hjelp av generøse bidrag fra mange folk og institusjoner.

Først og fremst vil jeg takke informantene mine; alenemødrene og ansatte på sosialkontor som sa ja til å bli intervjuet, ga av sin tid og delte sin livserfaring med meg. Det var nettopp det omfattende materialet som samtalene og kontakten med dere ga meg, som gjorde det mulig og spennende å reise videre. Min veileder professor Kari Wærness skal ha stor takk for all velvilje gjennom hele turen. Kari har alltid vært tilgjengelig når jeg har trengt henne, og har både evnen til å oppmuntre, peke på kritiske punkter og foreslå konstruktive veier ut av uføret. Underveis skal for øvrig professor Knud Knudsen og meddeltakere på dr. polit. seminarer i ulike perioder ha takk for uvurderlige kommentarer på tidligere utkast og kapitler. Professor Mårten Søder skal ha stor takk for gjennomlesing av et førsteutkast og kommentarer og forslag i avslutningsfasen i arbeidet. Av øvrige kolleger vil jeg spesielt takke Lise Widding Isaksen for inspirasjon til tittelen på avhandlingen, gjennom å overbevise meg om at det var det dette handlet om. Sosiologisk Institutt, som har vært mitt arbeidssted gjennom dette arbeidet, har vært en arbeidsplass med stor takhøyde og vennlighet. Jeg håper at mangfoldet og oppfatningen av sosiologien som en vitenskap med mange ben å stå på vil overleve til glede for kommende stipendiater.

En grunnleggende betingelse for å kunne reise er naturligvis reise penger, og her har økonomisk støtte fra Norges Råd for anvendt Samfunnsforskning ved starten av arbeidet, og senere universitetsstipend fra Samfunnsvitenskapelig fakultet ved Universitetet i Bergen gjort denne reisen mulig.

Til slutt vil jeg takke alle mine venner og min familie, fordi det alltid var noen og noe som gjorde det attraktivt, men også helt nødvendig å stoppe opp underveis. Min far, Odd Walter Syltevik, skal ha særlig takk for at han med stor tålmodighet leste korrektur på siste utgave. Han må ha meg unnskyldt at jeg selvfølgelig ikke kunne la være å endre på noe helt til slutt.

Bergen, juni 1996

Liv Johanne Syltevik

INNHold

Kapittel 1 Innledning	1
1.1 Individualisering, kvinner og velferdsstaten	1
1.2 Avgrensning av problemfeltet	9
1.3 Kategorien alenemødre	20
1.4 Avhandlingens oppbygning	29
Kapittel 2 Metodologisk utgangspunkt og refleksjon rundt noen metodiske problemer	33
2.1 Innledning	33
2.2 Med hverdagslivets problematikk som utgangspunkt	34
2.3 Presentasjon av studien	45
2.3.1 <i>Delstudie 1 - Alenemødre med sosialhjelp</i>	46
2.3.2 <i>Delstudie 2 - De ansatte på sosialkontoret</i>	52
2.3.3 <i>Delstudie 3 - Stortingsdebatter om stønadsordningene</i>	56
2.4 Intervjuer som kilde til kunnskapsproduksjon	59
2.4.1 <i>"Reisen til de fattige"- å forske med utgangspunkt i en administrativ kategori</i>	59
2.4.2 <i>Å være utenfor og innenfor</i>	64
2.4.3 <i>Idealer og realiteter i intervjusituasjonen</i>	68
2.4.4 <i>Etiske problemstillinger</i>	71
2.5 Analyse og presentasjon	75
2.5.1 <i>Perspektiv på intervjumaterialet</i>	75
2.5.2 <i>Analyse og presentasjon av kvalitative data</i>	77
2.6 Avslutning	81
DEL I Alenemødrene og hverdagslivets problematikk	83
Kapittel 3 Å bli alenemor og omsorgsarbeidets problematikk	85
3.1 Innledning	85
3.2 Å bli alenemor	87
3.3 Omsorgsarbeidets problematikk	103
3.4 Det motsigelsesfulle omsorgsarbeidet	113
3.5 Omsorgsarbeidet og myten om det dårlige hjem	119
3.6 Alenemoderskapet og omsorgsarbeidets problematikk	124
3.7 Avslutning	131
Kapittel 4 Alenemødrene og vendepunkt med hensyn til lønns- og omsorgsarbeid	134
4.1 Innledning	134
4.2 Hendelser der valgene er definert som selvsagte	136

4.3 Hendelser der valgene er definert som problematiske	140
4.3.1 <i>Hendelser innen rammen av et lønnsarbeid</i>	140
4.3.2 <i>Hendelser innen rammen av omsorgsarbeid</i>	147
4.4 Utdanningsplaner og drømmen om et bedre liv	151
4.5 Lønnsarbeidets og omsorgsarbeidets problematikk	156
4.6 Avslutning	166
Kapittel 5 Alenemødrene og hverdagslivets problematikk i et livsløpsperspektiv	171
5.1 Innledning	171
5.2 To livsløpsmønstre	172
5.3 Ulike utforminger av alenemoderskapet	178
5.3.1 <i>De tradisjonelle omsorgsarbeiderne</i>	182
5.3.2 <i>De moderne omsorgsarbeiderne</i>	187
5.3.3 <i>"Pose- og-sekk" lønnsarbeiderne</i>	190
5.3.4 <i>Heltidslønnsarbeiderne</i>	192
5.4 Dilemmaet lønnsarbeid -omsorgsarbeid - velferdsordninger i et tjue års perspektiv	194
5.5 Avslutning	202
DEL II Sosialhjelpen og velferdsordningenes problematikk	205
Kapittel 6 Møtet med sosialkontoret	207
6.1 Innledning	207
6.2 Fra alenemor til klient	211
6.3 Forhistorien	214
6.3.1 <i>Forhåndskunnskap om sosialkontoret</i>	214
6.3.2 <i>Hvorfor sosialkontoret?</i>	218
6.4 Møtet med sosialkontoret	232
6.4.1 <i>Det gode møtet</i>	233
6.4.2 <i>Det dårlige møtet</i>	234
6.4.3 <i>Både og møtet</i>	235
6.4.4 <i>Det felles ved møtene - søknadsskjemaet</i>	238
6.5 Opplevelsen av sosialkontoret som en spesiell type byråkrati	242
6.6 Arbeidet på sosialkontoret som hverdag	246
6.7 Alenemødrenes problem definert som selvforsørgelse eller avhengighet	256
6.8 Avslutning	262
Kapittel 7 Å være sosialhjelpsmottaker og alenemor	267
7.1 Innledning	267
7.2 Sosialkontoret som alliansepartner - sosialhjelpen som hjelp	268
7.3 Sosialkontoret som arena for sosial kontroll	278

7.4 Å være sosialhjelpsmottaker og forestillingene om enslige mødre	289
7.5 Offentlig- versus privat forsørgelse og stigmatisering	302
7.6 Oppsummering og avslutning	304

Kapittel 8 Å ta vare på klientens beste og være samfunnets

representant	311
8.1 Innledning	311
8.2 Klientens beste og samfunnsansvaret	315
8.3 "Den erfarne harde hånd"	329
8.4 Å avgjøre hvem som skal få økonomisk hjelp	334
8.4.1 <i>Avgjørelsesprosessen</i>	334
8.4.2 <i>"Vi er stort sett enige"</i>	342
8.4.3 <i>De ansatte og regelverket</i>	348
8.4.4 <i>Formidling av avgjørelsesprosessen til klientene</i>	351
8.5 Avgjørelsesprosessen og alenemødre som klienter	354
8.6 Oppsummering og avslutning	361

DEL III Politikken problematikk

Kapittel 9 Fra indre jubel til kritisk distanse

9.1 Innledning	369
9.2 Debattene om stønadene for enslige mødre	374
9.2.1 <i>Bakgrunn</i>	374
9.2.2 <i>Lov om enke og morstrygd - Økt offentlig ansvar</i>	376
9.2.3 <i>Midlertidig stønad til skilte- og separerte og den første debatt om samboende barnefedre</i>	386
9.2.4 <i>En felles lov for alle kategorier enslige mødre</i>	394
9.2.5 <i>Økt press mot selvforsørgelse, privat forsørgelse og mindre rettighetspregede ytelser</i>	402
9.3 Fra samfunnsansvar til den enkeltes forpliktelser	407
9.4 Fra relasjonelt til individualisert alenemoderskap	414
9.5 Avslutning	423

Kapittel 10 Kvinner, alenemoderskap og velferdsstaten

10.1 Innledning	426
10.2 Hverdagslivets-, omsorgsarbeidets og politikken problematikk	427
10.3 Kvinner og velferdsstaten	442
10.4 Alenemoderskapet og velferdsstaten	446
10.5 Sluttord	457

Referanser

	460
--	-----

Figurer:

1.1	Problemfelt og metodiske utgangspunkt	13
1.2	Anslag over enslige mødre og fedre 1967-1993	22
2.1	Analytisk rammeverk	42
3.1	Betingelser for omsorgsarbeidets problematikk	126
4.1	Faktorer som alenemødrene la vekt på ved valg av omsorgsarbeid- lønnsarbeid	157
5.1	Alenemødrenes livsløp i et historisk perspektiv	173
5.2	Alenemødrenes livsløp og alenemoderskapet	175
5.3	To livsløpsmønstre	176
5.4	Typologien på to dimensjoner	180
5.5	Alenemødre med sosialhjelp 1971	195
5.6	Alenemødre med sosialhjelp 1989/90	198
6.1	Alenemødrenes grunner til å søke sosialhjelp	226
7.1	Opplevelse av stigma	303
8.1	Avgjørelsesprosessen ved søknad om sosialhjelp	336

Tabeller

2.1	Oversikt over delstudier, datainnsamlingsmetode, datakilder og problem	46
2.2	Intervjuene med alenemødrene	48
2.3	Alenemødre, fiktive navn, alder, antall barn og deres alder og egen arbeidssituasjon da de ble intervjuet	51
2.4	Intervjuer med de ansatte 1989/90	53
2.5	Intervjuer med de ansatte 1992	54
2.6	Ansatte intervjuet i 1992, fiktive navn, ansettelsestid og stilling	56
2.7	Stortingsdebatter om sosialhjelp og trygd for enslige mødre	57
4.1	Argumenter i valget av lønnsarbeid versus omsorgsarbeid	161
6.1	Alenemødrenes og de ansattes opplevelse av møtet på sosialkontoret	263
9.1	Stortingsdebatter om sosialhjelp og trygd for enslige mødre, tidspunkt, lov og resultat	372
9.2	Utviklingstrekk i stortingsdebatter og offentlige utredninger angående stønadsordningene for enslige mødre	416
9.3	Utviklingstrekk i stortingsdebattene om sosialhjelp	420
10.1	Oppsummering av de ulike aktørenes fortolkninger av omsorgs-, lønnsarbeid, stønadsordninger og alenemødre som kategori	430

Appendix		483
Appendix A:	Utdyping av noen metodiske spørsmål	485
Appendix B:	Invitasjon til å delta i intervjuundersøkelse- alenemødre	510
Appendix C:	Intervjuguide - intervju med alenemødre	513

Appendix D: Intervjuguide - intervju med ansatte på sosialkontoret 1989/90	522
Appendix E: Invitasjon til å delta i intervjuundersøkelse - ansatte på sosialkontoret	523
Appendix F: Intervjuguide - intervju med ansatte på sosialkontoret 1992.	524
Appendix G: Søknadsskjema for søknad om økonomisk sosialhjelp	525
Appendix H: Arbeidsdokument for søknad om sosialhjelp	527
Appendix I: Kort oversikt over stønadsordninger for enslige forsørgere	531
Appendix J: Oversikt over stortingsdebatter, talere og partitilhørighet	532

*"In this way, the lives of women are pulled back and forth by this contradiction between liberation from and reconnection to the old ascribed roles. This is also reflected in their consciousness and behavior. They flee from housework to a career and back again, and attempt in different phases of their lives to hold together the diverging conditions of their life 'somehow' through contradictory decisions. The contradictions of the environment amplify their own; for instance, they have to put up with being asked by a divorce court judge why they have neglected their career planning. In family policy they are asked why they have not fulfilled their maternal duties. They are accused of spoiling their husband's already difficult professional lives with their career ambitions. Divorce law and divorce reality, the lack of social protections, the closed doors of the labour market and the main burden of family work characterize some of the contradictions which the individualization process has brought into the female life context."
(Beck 1992:111f)*

Kapittel 1

Innledning

1.1 Individualisering, kvinner og velferdsstaten

I samfunnsfagene har vi i de senere år fått atskillige teoretiske bidrag som prøver å fange inn og nærme seg hvilke samfunnsendringer vi står overfor i vår del av verden de siste tiårene. Ulrich Beck har i sin bok "Risk society" der sitatet overfor er tatt fra, brukt begrepet *refleksiv modernitet*¹ for å karakterisere utviklingen og knyttet den nye typen modernitet til utviklingen av

1. For en diskusjon av begrepet refleksiv modernitet vil jeg henvise til Beck, Giddens og Lash (1994). For formålet her er det tilstrekkelig å vite at refleksiv modernitet for Beck dreier seg om en radikaliserings av moderniteten som bryter opp premisene og konturene av industrisamfunnet og åpner opp for en ny modernitet (Beck 1994:3).

risikosamfunnet. En del av tesen om utvikling av refleksiv modernitet, er at vi står overfor en spesiell type *individualiseringsprosess*² der forholdet mellom individ og samfunn er i ferd med å endre karakter. Individualisering innen rammen av refleksiv modernisering er knyttet til en ny type sosialisering der individet selv har blitt reproduksjonsenheten for det sosiale i livsverden (Beck 1992:130), og der individene har fått en økt mulighet til å refleksivt konstruere sin egen biografi. Samtidig har dette også ført med seg nye bindinger og bånd, blant annet en økt avhengighet av arbeidsmarkedet og de nye velferdsinstitusjonene. Det er denne individualiseringsprosessen med sin tosidige karakter som Beck setter i forhold til kvinners livskontekst. Industrisamfunnet var i Becks terminologi halvt industrielt og halvt føydalt (Beck 1992:107). Det ubetalte arbeidet kvinner utførte innen familien ble tatt for gitt, og var et vilkår for at mennene kunne selge sin arbeidskraft på markedet som lønnsarbeidere. I velferdsstatsmoderniseringen etter andre verdenskrig har en dobbelt prosess funnet sted. På den ene siden er en arbeidsmarkedsavhengig standardisert biografi utvidet til også å gjelde kvinner. Samtidig har denne prosessen skapt nye konfliktlinjer mellom kvinner og menn på en måte som setter spørsmåltegn ved hele vår måte å ordne forholdet mellom produksjon og reproduksjon på i vårt samfunn. En del av denne prosessen og et av resultatene av de nye konfliktlinjene mellom kjønnene, er etter Becks oppfatning den økte andelen kvinner som lever alene med sine barn og de økte skilsmissetallene. Det er et

2. Individualisering er ikke et fenomen som er særskilt knyttet til vår tidsepoke, og individualisering refererer til bestemte subjektive-biografiske aspekter ved sivilisasjonsprosessen generelt (Beck 1992:127). Modernisering ledet til en individualisering i form av "disembedding", dvs. fjerning fra historiske forskrevne sosiale former og forpliktelser, "disenchantment", dvs. tap av tradisjonell sikkerhet når det gjelder praktisk kunnskap, tro og normer og "re-embedding", dvs en ny type sosial forpliktelse (Beck 1992:128). Prosessen vil ha en særegen karakter knyttet til bestemte tidsepoker. Det nye med individualiseringsprosessen i dag er dens massekarakter, at det dreier seg om en arbeidsmarkeds individualisering og at risikoen ved individualiseringen nå er demokratisert (Beck og Beck-Gernsheim 1995:8).

moderne fenomen at så mange kvinner lever alene med barna når barnefedrene lever, og den økte fragmenteringen av familien er blitt brukt som indikasjon på virkningene av moderniseringsprosessen (Beck 1992:13). Samlivet mellom menn og kvinner har blitt et område for valg, refleksjon og derfor også for risiko og fare (Møen 1995). Dette betyr for kvinner både en frihet fra å bli forsørget av en mannlig forsørger³, samtidig som det utvikler det seg nye bånd knyttet til betingelsene i velferdsstaten og arbeidsmarkedet. Mens individualiseringsprosessen har styrket menns tradisjonelle rolle som lønnsarbeidere, har individualiseringen for kvinner betydd at de har måttet endre sin gamle rolle og søke etter en ny identitet, samtidig som gamle oppgaver og bånd fortsatt stiller dem overfor store motsigelser både når det gjelder offentlig politikk, i familien og på arbeidsmarkedet.

Et av de fenomen som har kjennetegnet etterkrigstida har vært framveksten av velferdsstaten⁴ og i skandinaviske land har dette dreid seg om en sosialdemokratisk velferdsstat som kjennetegnes av omfattende bruk av ressurser til sosiale formål, stønader og tjenester av høy standard og en høy grad av aktiv

3. Dette har også vært et perspektiv på utviklingen av velferdsstaten som har vært sterkt framme i norsk kvinneforsknings analyse av velferdsstaten. Se f.eks. Hernes 1982a, 1987.

4. Velferdsstatsbegrepet er gitt en rekke betydninger i faglitteraturen og det fins flere måter å skille mellom ulike velferdsstatsdefinisjoner (For en introduksjon til begrepets historie og første bruk vil jeg henviser til Flora og Heidenheimer 1981: kapittel 1, Pateman 1989:179). En måte å skille på er knyttet til tid, dvs. om en ser velferdsstaten som en fruktbar karakteristikk av utviklingen de siste 250, 100 eller 50 år. Andre skillelinjer går mellom hvem som har ansvar for folks velferd, hvem det er tale om velferd for og hva slags nivå som kreves for at en skal snakke om en velferdsstat (Kuhnle 1983). Noen reserverer velferdsstatsbegrepet kun til noen land (som de skandinaviske), mens andre bruker begrepet vidt knyttet til moderniseringsprosessen generelt (Flora og Heidenheimer 1981:23). Andre skillelinjer er mellom tilnærminger som bruker begrepet begrenset knyttet til sosiale stønader og overføringer, mens andre bruker det vidt knyttet til statens større rolle i organisering og kontroll av økonomien (Esping-Andersen 1990:2). Når jeg bruker begrepet velferdsstaten bruker jeg det i en vid betydning i den forstand at jeg ikke begrenser begrepet til sosiale stønader og overføringer, men bruker begrepet for å karakterisere en videre samfunnsutvikling. Samtidig ser jeg det som mest fruktbart som begrep knyttet til tidsepoken etter andre verdenskrig.

politikk fra regjeringenes side. Den skandinaviske velferdsstaten har generelt utmerket seg med et mer omfattende offentlig engasjement og ved at sosiale ytelser i stor grad er blitt institusjonalisert (Korpi og Esping-Andersen 1987:42). Et perspektiv som Beck i liten grad behandler annet enn som en framtidig mulighet (se Beck 1992:124) er at velferdsstaten og velferdsordningene kan sees som en buffer mot utviklingen av en større markedsavhengighet. Den feministiske velferdsstatsforskningen har foruten å peke på den kjønnsmessige måten velferdstaten er konstruert på, fortolket kvinners forhold til velferdsstaten som henholdsvis en *ny kilde til kontroll og undertrykking av kvinner* (Wilson 1977, Eisenstein 1979, Hernes 1982a, Lewis 1984, Pateman 1988, Gordon 1990 og Gulli 1992)⁵, eller sett velferdsstaten som *en alliansepartner for kvinner* (Hernes 1987, Balbo 1987, Borchorst og Siim 1987). Det ene standpunktet har pekt på at velferdsstaten har gitt kvinner nye muligheter både som samfunnsborgere, lønnsarbeidere og mottakere av stønader, mens det andre har lagt vekt på hvordan velferdsstaten har reproduisert den kjønnsmessige arbeidsdelingen gjennom å fastholde kvinner i en undertrykt posisjon i forhold til menn. *Tesen om den kvinnevennlige velferdsstaten* tar utgangspunkt i at velferdsstaten i de skandinaviske land har gitt kvinner uavhengighet fra menn og en ny arena for innflytelse og makt. Dersom en legger vekt på allianseperspektivet⁶ er en blant annet opptatt av at velferdsordningene kan være

5. Denne debatten har mange paralleller til diskusjonene om forholdet mellom arbeiderklassen og velferdsstaten. Velferdsstaten fortolkes både ut fra det perspektiv at den har gitt arbeiderklassen en sikring mot markedskreftene (se f.eks. Esping-Andersen 1990 i forhold til de skandinaviske land), og ut fra at det dreier seg om en ny måte å kontrollere arbeiderklassen på (se f.eks. Piven og Cloward 1971). Sosialpolitikken fortolkes både som kontroll med utgangspunkt i Bismarcktradisjonen (se f.eks. Seip 1984) eller velferd med utgangspunkt i arbeiderbevegelsens kamp (Korpi og Esping-Andersen 1987). Det feministiske bidraget har vært å peke på at velferdsstaten har blitt konstitutert på en måte som har ulike konsekvenser for kvinner og menn.

6. Partnerskapsstandpunktet har i stor grad vært myntet på de skandinaviske velferdsstatene. Leira (1989:169) har påpekt hvordan denne motsetningen på mange måter kan sies å referere

er en buffer mot lønnsarbeidsmarkedet. Overgangen fra en privat patriark til et statspatriarkat kan i tillegg fortolkes som en fordel for kvinner i seg selv i og med at det representerer en beskyttelse mot undertrykking i familien (Hernes 1987). *Tesen om den patriarkalske velferdsstaten* tar utgangspunkt i at motsetningene mellom produksjon og reproduksjon heller reflekteres og gjenskapes enn løses av sosialpolitikken. Ut fra dette perspektivet legger en vekt på at den kjønnsmessige arbeidsdelingen vedlikeholdes, og at velferdsstaten snarere gjenskaper motsetningene på lønnsarbeidsmarkedet og i familien. Gradvis har det utviklet seg et tredje ståsted som har brutt med disse ytterpunktene og som ser velferdsstaten som både hjelp og kontroll, og som både muligheter og begrensninger (se f.eks Borchhorst og Siim 1984, Leira 1989, 1993, Siim 1988, 1990a, 1990b, Piven 1985). Her vektlegges det tvetydige i kvinners forhold til velferdsstaten, og hvordan velferdsstaten er både patriarkat og alliansepartner.

I empiriske studier og teoretiske drøftinger av kvinners forhold til velferdsstaten har denne typen problemstillinger blitt diskutert i forhold til kvinner som mødre og lønnsarbeidere (se f.eks. Leira 1989, Balbo 1987, Siim 1988, Borchhorst og Siim 1987), men i liten grad med utgangspunkt i kvinners situasjon som mødre og mottakere av kontantytelser fra velferdsstaten, og i enda mindre grad med utgangspunkt i slike grupper kvinners egen måte å gi mening til og oppfatte sitt forhold til velferdsstaten. Vi vet dermed mindre om hva dette nye forholdet til velferdsstaten betyr for dem som trenger hel eller delvis forsørgelse fra velferdsordningene i kortere eller lengre perioder, og hva slags innsikt deres situasjon kan gi oss i analysen av forholdet mellom kvinner og velferdsstaten. Det er nettopp en diskusjon av kvinners forhold til velferdsstaten, sett ut fra en kvinnegruppe med en slik relasjon til velferdsstaten, som skal være

seg til ulike analytiske perspektiver og forståelser av statens rolle, der et aspekt ved skandinavisk politisk kultur har vært en holdning til staten som ikke utelukkende definert som en innskrenkning i individers frihet og en ny type maktutøvelse.

denne avhandlingens hovedbidrag. Avhandlingen skal handle om alenemødre som mødre, lønnsarbeidere og klienter i velferdstaten, og tar utgangspunkt i hvordan samspillet mellom arbeidsmarked, familie og velferdsstatsordninger oppleves av enslige mødre som mottok økonomisk sosialhjelp på slutten av 1980-tallet i Norge. Den måten alenemoderskapet og forholdet til velferdstaten fortolkes av alenemødrene, blir så satt i forhold til hvordan det fortolkes av de ansatte ved de sosialkontorene alenemødrene har fått økonomisk hjelp ved og av de politikerne som har utformet stønadsordningene for alenemødre de siste 30 år. Jeg ønsker dermed å undersøke i hvilken grad enslige mødres situasjon og utformingen av politikken i forhold til dem på et lokalt og et sentralt nivå har vært preget av de motsigelser og dilemma⁷ som Beck beskriver, og diskutere i hvilken grad velferdstaten for enslige mødre framstår som hjelp og/eller kontroll, som muligheter eller nye bånd.

Valget av alenemødre med sosialhjelp som utgangspunkt, betyr at jeg utforsker forholdet mellom kvinner og velferdstaten på et av sine mest kritiske punkt. Som Hernes (1986) påpeker er det ikke noe sted der sosialpolitikens tvetydighet kan være mer tydelig, enn når en tar utgangspunkt i kvinner som klienter i velferdstaten. Alenemødre med sosialhjelp er en gruppe kvinner som vil kunne oppleve dilemmaene særlig sterkt når det gjelder forholdet til omsorgen for barna, arbeidsmarkedet og velferdsordningene. Dette både i kraft av sitt

7. Begrepet dilemma bruker jeg i tråd med Fredins definisjon i en avhandling om dialogen i sosialt arbeid (Fredin 1993:178). Fredin definerer her dilemma som den situasjonen som oppstår når den oppgaven man skal løse (eller den beslutningen, valget en skal ta) involverer slike krav at om man tilfredsstiller det ene kravet kan man ikke alltid tilfredsstille det andre, og enda må man løse begge oppgavene innen rammen av begge krav. Dette betyr at vi bare har et dilemma når oppgaver ikke kan forenes, dvs. at de innebærer en motsigelse, og at det må dreie seg om noe mer enn oppgaver med ulike mål. Dilemma behøver ikke kreve refleksjon eller bevissthet om motsetningen. Billig (1988:14) poengterer at et dilemma må dreie seg om felles forestillinger og verdier som er i konflikt, og at det er konflikten som produserer problemene med dilemmaet. Billig gjør også en annen vesentlig distinksjon, nemlig at begrepet ikke innebærer balanse eller likeverdighet mellom de verdiene som står på spill.

alenemoderskap⁸ og i kraft av at de har mottatt sosialhjelp. Hvilke betingelser velferdsstaten gir for alenemødre, har også betydning for kvinner generelt, i og med at det å bli alenemødre i en viss forstand er en risiko for alle kvinner og at denne risikoen på mange måter må sies å være demokratisert med økte skilsmisserater for ulike skikt kvinner (Sosialt Utsyn 1993:293). Konflikten mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid har i forhold til kvinner generelt i sosiologien vært behandlet som det klassiske eksempel på en rollekonflikt (Merton 1976). Denne vil kunne være forsterket hos enslige mødre som skal ivareta både omsorgs- og lønnsarbeidsforpliktelsene.⁹ For alenemødre som ikke kan bli noe annet enn en eninntektsfamilie og som har daglig ansvar for omsorgsarbeidet alene, blir velferdsstatens tilbud og stønadsordninger av enda større betydning enn for barnefamilier generelt. Det er et veletablert empirisk funn at enslige mødre har vesentlig dårligere råd både enn barnefamilier generelt og enslige fedre spesielt (Skrede 1987, Halvorsen 1990, Jensen, Clausen og Moen 1990, Blix og Gulbrandsen 1992, Dahl 1993). Dette gjelder nærmest uansett hva slags offentlig politikk de ulike land har valgt i forhold til både enslige mødre spesielt og barnefamilier generelt, selv om omfanget og graden av

8. McLanahan og Booth (1989:557) argumenterer på lignende måte i sin artikkel om alenemorfamilier. De skriver: "We argue that the mother only families has become a touchstone for much broader sets of struggles around changes in womens roles, the relationship between the state and the family and class and racial inequality". Hobson (1994:175f) argumenterer for sin del for å bruke det hun kaller "solo-mothers" som analytisk kategori for å forstå kjønnsdimensjonene i velferdsstaten i sin analyse av ulike velferdsregimer. Hun peker på at situasjonen til enslige mødre gir et spesielt godt utgangspunkt for å diskutere ulike dimensjoner i velferdsstaten både når det gjelder organiseringen av omsorg og stønadsordninger.

9. I noen grad vil dette naturligvis også for alenemødre dreie seg om et ansvar de har sammen med barnefedrene. Selv om barnefedrene ikke bor sammen med barna til daglig, kan de både ha en omfattende kontakt med og bidra i omsorgen for barna, i tillegg til at de økonomisk i hvert fall skal bidra til barnas underhold. Velferdsstatsordninger kan også kompensere for den manglende partneren både når det gjelder tilbud til barna og økonomisk. Det vil derfor i varierende grad for alenemødre være snakk om et forsterket dilemma, avhengig av både fedrenes bidrag og velferdsstatsytelsene.

økonomisk knapphet varierer (se f.eks. Kamerman 1984, Kamerman og Kahn 1988a og 1988b, Millar 1987, Sørensen 1994).¹⁰ I Norge har enslige mødre hatt den dårligste inntektsutviklingen av alle grupper både på 1970 og 1980-tallet¹¹. Samtidig har mulighetene til å få økonomisk stønad som alenemor vært kjent som særlig generøse i Norge sammenlignet med andre land (Kamerman og Kahn 1988a og 1988b, Wærness 1994). Staten både som med- og helforsørger er dermed blitt en stadig vesentligere del av enslige mødres virkelighet. De norske stønadsordningene til enslige mødre har gitt enslige mødre mulighet til å være hjemme med sine barn de første ti årene, og overgangsstonaden har dermed vært en rettighet knyttet til omsorgsarbeid. Dette er dermed en særegenhet både i det norske trykdesystemet og i europeisk sammenheng¹². Dette er dermed en ordning

10. Internasjonalt har det pågått en diskusjon om det har skjedd en feminisering av fattigdommen. I denne diskusjonen har alenemødres situasjon vært sentral (McLanahan og Booth 1989). Det har vært sterk uenighet med hensyn til hvorvidt en kan snakke om at det har vært en slik utvikling. Tesen om feminiseringen av fattigdommen har blitt kritisert begrepsmessig og empirisk (McLanahan, Sørensen og Watson 1989). Diskusjonen om begrepet har blant annet stilt spørsmålsteget ved om andelen av kvinner og menn blant de fattige egentlig er noe godt mål på utviklingen av kvinners økonomiske situasjon. Opp mot påpekningen av en endring i retning av større fattigdom blant kvinner, har det blitt hevdet at kvinner har vært fattige til alle tider. Det som har vært og fortsatt er situasjonen, er at kvinners fattigdom blir usynliggjort (Millar 1987, Millar og Glendinning 1989). Feminiseringsperspektivet på fattigdommen har både blitt avvist når det gjelder skandinaviske forhold (Marklund 1990), og betraktet som svært relevant for å forklare kvinners større sjanse til å komme i gruppen fattige (Kjeldstad 1993, Salonen 1993).

11. Enslige forsørgere hadde den dårligste inntektsutviklingen på 1970-tallet (Sosialt Utsyn 1983:222), og enslige forsørgere er den gruppen som hadde dårligst inntektsutvikling mellom 1984 og 1993 iflg. inntekts- og formuesundersøkelsen for personer og husholdninger. Mens andre hushold hadde en realvekst i disponibel inntekt i perioden, hadde enslige forsørgere en disponibel inntekt i 1993 som lå 7 % lavere enn nivået for 1984 (Ukens statistikk nr. 39/95 side 6)

12. I de andre skandinaviske land har alenemødre som ikke tjener nok til å forsørge seg selv og sine barn måttet søke individuelt behovsprøvde ytelser som er knyttet til sosialhjelpslignende ordninger. Bare Norge har valgt et tospors system der alenemødre både har kunnet få trygd i kraft av sitt omsorgsarbeid, og støtte som lønnsarbeidende alenemødre. De stønadssystemene som ligner mest på den norske overgangsstonaden i europeisk sammenheng har vært stønaden til enslige mødre i Nederland (se Knijn 1994a) og Storbritannia (Land 1994), men i begge land dreier det seg om økonomisk behovsprøvde

som i høyeste grad må sies å kunne virke som en buffer i forhold til kravet om en arbeidsmarkedsbiografi, og som en dermed kan anta at har kunnet bremse individualiseringsprosessen slik Beck definerer den. Samtidig har likevel en høy andel av enslige mødre med trygd (og enslige mødre i andre livssituasjoner) i tillegg måttet søke økonomisk sosialhjelp. Sosialhjelpen er den stønadsordningen som er minst rettighetspreget i vårt stønadssystem,¹³ og Hvinden (1988) har av den grunn lansert sosialhjelpen som et velegnet barometer på velferdsstaten. En kan dermed anta at møtet med sosialkontoret aktualiserer motsigelser og dilemma som ellers ikke er så tydelige i forholdet mellom enslige mødre og velferdsstaten.

1.2 Avgrensning av problemfeltet

Avhandlingen skal handle om alenemødre som stønadsmottakere, omsorgs- og lønnsarbeidere i den norske velferdsstaten. En rekke perspektiver og metodedesign ville være relevant for å studere dette problemfeltet. Jeg har valgt å fokusere på hvordan denne situasjonen og samspillet mellom omsorgsarbeid, lønnsarbeid og stønadsordninger oppleves av alenemødre selv, og hvordan ansatte på sosialkontor og politikerne i utformingen av stønadsordningene konstruerer dette samspillet og alenemødre som kategori. Jeg har valgt å se på alenemoderskap både som det oppleves av alenemødre selv "innenfra", og hvordan det defineres og konstrueres "utenfra" av ansatte på sosialkontor og stortingspolitikere. Min interesse for temaet kvinner og sosialhjelp sprang ut fra

ordninger.

13. Den norske sosialhjelpsordningen er som denne typen stønadsordninger i de andre nordiske land lokalt administrert og finansiert. For sammenligning med andre land se Lødemel og Schulte (1992).

erfaringene med en kartleggingsundersøkelse som jeg gjennomførte for Trondheim sosialkontor høsten 1986 (Syltevik 1986). Her oppdaget jeg gradvis hvordan skjemaet for kartleggingen som vi hadde utarbeidet på forhånd, i liten grad var egnet til å fange inn kvinners situasjon som sosialhjelpsmottakere. Det viste seg blant annet at en rekke kvinner søkte sosialhjelp i situasjoner som kunne relateres direkte til forhold som skiller kvinner og menns liv, som graviditet og omsorg for små barn. Ut fra dette prosjektet ble jeg også klar over at det generelt var svært lite forskning som tok utgangspunkt i sosialhjelpsmottakernes egen opplevelse av sosialhjelpen, både i Norge og internasjonalt i forhold til lignende ordninger¹⁴. Sosialhjelp har tradisjonelt vært et felt som i liten grad har blitt studert "nedenfra" med utgangspunkt i sosialhjelpsmottakerens erfaringer, og også et problemområde hvor det lett blir slik at et uuttalt "myndighetsperspektiv" dominerer (Eliasson 1986:20). I utgangspunktet planla jeg dermed å intervju enlige mødre med sosialhjelp om deres forhold til omsorg for barna, lønnsarbeid og stønadsordninger, med et ønske om å utvikle kunnskap om hvordan de selv ga mening til sin situasjon som mødre, lønnsarbeidere og stønadsmottakere. Jeg valgte derfor en tilnærming som skulle ta utgangspunkt i deres ståsted og bygge på et perspektiv i sosiologien som tar utgangspunkt i aktørenes egen fortolkning av sin situasjon og et

14. Dette kommer blant annet til uttrykk ved at det er få intervjuundersøkelser med sosialhjelpsmottakere som informanter. Puide (1981) fant f.eks. 18 studier da hun prøvde å lage en oversikt. Guttormsen og Høigårds studie er den første jeg kjenner til i Norge (Guttormsen og Høigård 1978) og den sto lenge alene, men utover på 1980 og 1990 tallet har det kommet til flere studier som bruker klienter som informanter (se f.eks. Berg 1986, Terum 1987b, Hove 1992, Hjermsstad 1989, Sæbø 1993, Halvorsen (red) 1995). Når det gjelder enlige mødre med sosialhjelp spesielt, har dette vært behandlet særskilt i fire studier (Wærness 1972, Ryen 1989a, Frantzen 1988a, 1988b og Hem 1994). Samtidig har enlige mødres situasjon som en del av sosialhjelpsmottakerne blitt belyst i sosialhjelpsforskningen generelt og i forhold til studier som tar utgangspunkt i trygdemottak (bl.a. Hjelmtvedt 1976, Ryen 1991, Terum 1993, Landheim 1993 og Solli 1996). I forskning om enlige mødre generelt har det vært svært vanlig både med kvalitative metodedesign og et kvinneperspektiv (for gjennomgang av forskning om enlige mødre generelt se bl.a. Ryen 1989b og Fransson 1992).

kvalitativt metodedesign. Gjennom denne delen av studien ble jeg interessert i hvordan de ansatte på disse sosialkontorene så på alenemødre som klienter, og hvordan de bidro til den opplevelsen av motsigelser som kom fram hos alenemødrene. Her var ikke alenemødrenes perspektiv som utgangspunkt tilstrekkelig til å gi en slik forståelse. Jeg ville derfor undersøke hvordan de ansatte ga mening til sitt arbeid med tildeling av økonomisk sosialhjelp både generelt og i forhold til alenemødre spesielt. Jeg ønsket på den måten å diskutere hvordan de ansatte bidro til å konstruere den institusjonelle rammen for alenemødrenes erfaring som sosialhjelpssøkere. Gjennom arbeidet med velferdsordningene sett med utgangspunkt i sosialkontoret, ble jeg interessert både i hvordan det politiske grunnlaget for denne virksomheten var utformet og i å sette stønadsordningene inn i en historisk sammenheng. Jeg utvidet dermed prosjektet til å inneholde en tredje delstudie som dreier seg om politikernes oppfatninger av alenemoderskapet og forholdet til omsorg, lønnsarbeid og stønadsordningene. Jeg valgte her å gjøre en innholdsanalyse av stortingsdebattene om stønadsordningene. Dette empiriske materialet gir både en innfallsvinkel til debatter om enslige mødre på ulike historiske tidspunkt, og tilgang til meningsutveksling med utgangspunkt i endring av stønadsordningene. Målsettingen med studien kan under ett settes opp i fire punkter:

- 1) For det første vil jeg drøfte hvordan alenemødre med sosialhjelp opplever sin situasjon som omsorgsarbeidere, lønnsarbeidere og klienter i velferdsstaten. Med dette som utgangspunkt vil jeg forsøke å forstå deres holdninger og faktiske tilpasninger til lønnsarbeid, omsorgsarbeid og stønadsordninger.
- 2) For det andre vil jeg undersøke hvordan ansatte på sosialkontor gir mening til sitt arbeid med tildeling av økonomisk sosialhjelp generelt og til alenemødre spesielt.

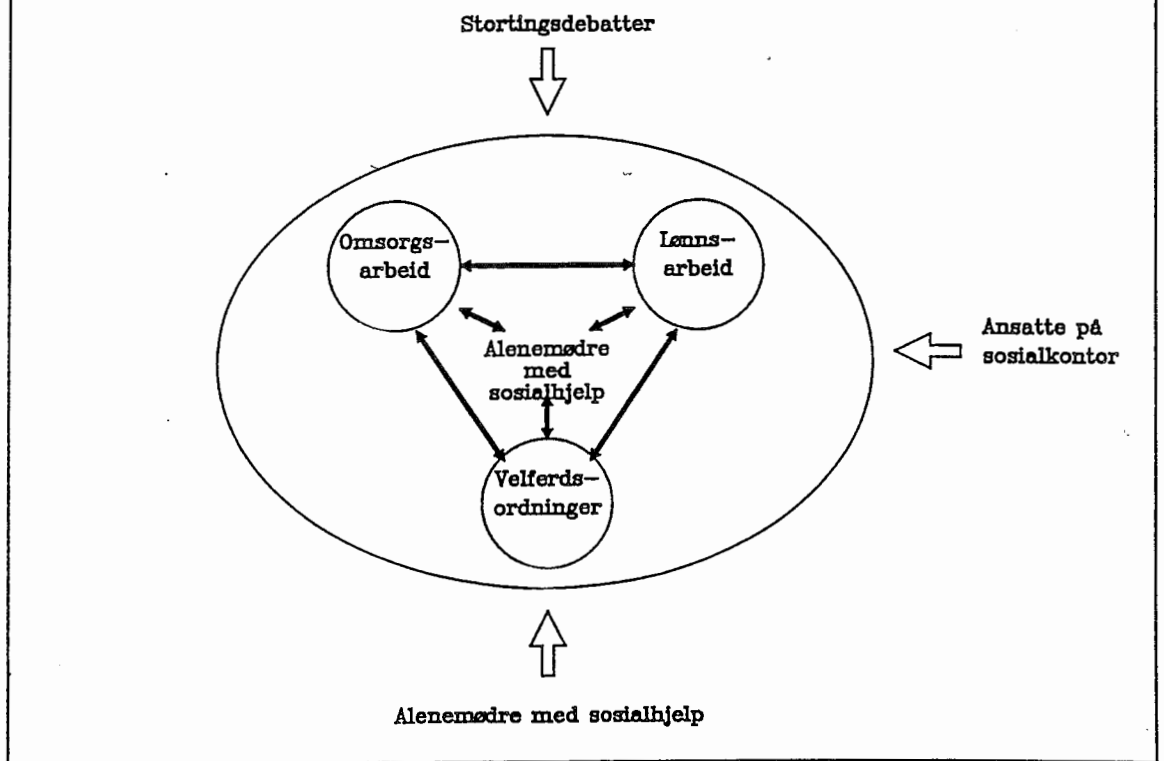
3) For det tredje vil jeg undersøke hvordan norske politikere i offentlige debatter om stønadsordningene for alenemødre de siste 30 årene, har definert alenemoderskap i forhold til omsorgsarbeid, lønnsarbeid og stønadsordninger. Denne perioden omfatter tiden fra de første nasjonale ordningene ble etablert i 1963, til de seneste diskusjonene om stønadsordningene på 1990- tallet.

4) Til slutt har jeg en ambisjon om å sette disse ulike fortolkningene hos alenemødre, ansatte på sosialkontoret og politikere i forhold til hverandre, og utvikle en forståelse av på hvilke måter de ulike måtene å oppleve og se alenemoderskap, omsorgs- og lønnsarbeid og stønadsordninger skiller seg fra hverandre.

I avhandlingen tar jeg utgangspunkt i en gruppe alenemødre som er definert gjennom sin relasjon til sosialkontoret, og avgrenser meg til å konsentrere meg om spesielle sider ved det å være alenemødre; nemlig samspillet mellom omsorgs-, lønnsarbeid og stønadsordningene. Den generelle målsettingen er å bidra til en forståelse av relasjonen mellom alenemødre og velferdsstaten, og diskutere både hvordan og om vi kan snakke om nye muligheter og nye bånd og hvordan samspillet omsorgsarbeid, lønnsarbeid og velferdsordninger har endret seg for alenemødre. Problemfeltet og de metodiske utgangspunktene kan settes opp som i figur 1.1 på neste side.

Omsorgsarbeid, lønnsarbeid og velferdsordninger dekker de to grunnleggende oppgavene som alenemødrefamilien har; nemlig omsorgen for barna og å skaffe inntekter til seg og familien. Det siste kan gjøres enten gjennom å tjene penger på eget lønnsarbeid, og eller ved å få offentlig stønad fra velferdsstaten. I relasjonen mellom alle disse områdene er det mulighet for motsigelser og dilemma.

Fig.1.1
Problemfelt og metodiske utgangspunkt

Hva legger jeg så i begrepene omsorgsarbeid, lønnsarbeid og velferdsordninger? *Omsorgsarbeid* brukes her som betegnelse for det å ta seg av barna sine på alle måter. Jeg bruker dermed omsorgsarbeid som et samlebegrep om hele spekteret av handlinger som utføres til beste for noen som ikke kan utføre disse handlingene selv (Wærness 1982:21). Det dreier seg om alt fra praktiske gjøremål som matlaging, vask og stell av hus og klær til å følge opp barn i forhold til barnehage, skole og fritidsaktiviteter. Jeg ønsker å fokusere på alle de aktivitetene som er knyttet til å ta seg av barn. Derfor bruker jeg omsorgsarbeid som et begrep som skal åpne opp for å se på denne siden ved å være alenemor både slik det oppfattes av alenemødre selv, og i forhold til hvordan dette omsorgsarbeidet fortolkes henholdsvis av ansatte på sosialkontoret og politikere når stønadsordninger for enslige mødre diskuteres. Begrepet brukes dermed for å indikere et aktivitetsområde mer enn en spesifikk type virksomhet

bundet i tid og rom. I måten omsorgsarbeid her brukes på, inkluderer det både oppgaver i huset og oppgaver direkte relatert til barna. Dette gjør jeg ut fra den oppfatning at husarbeidet også er en del av å ta seg av barn. At jeg ser oppgavene i sammenheng, betyr ikke at det ikke kan være vesentlige grunner til å skille mellom dem, men at jeg i denne sammenheng er mer opptatt av dette som en samlet aktivitet, enn av å gå inn på spesielle sider ved arbeidet.¹⁵

Omsorgsarbeid dreier seg om både hardt fysisk og praktisk arbeid, og en følelsesmessig relasjon mellom mor og barn. Barns velferd er avhengig av at noen er forpliktet til å yte omsorg for dem, og alenemødre har i likhet med andre mødre og fedre den forpliktelsen. Dette er definert som samfunnsmessig nødvendig arbeid og ansvar, men dette ansvaret er mer negativt definert ved at samfunnet også har etablert sanksjonsmidler og mulighet til å gripe inn om det ikke blir utført i tråd med en akseptabel standard, enn positivt ved at arbeidet gir belønninger og tilgang til ressurser. I denne forstand kommer trygdeordningen til enslige mødre som tar seg av barna sine selv nesten i en særstilling i det norske stønadssystemet, i og med at alenemødre faktisk har rettigheter tilknyttet det å ta seg av egne barn.

Når jeg bruker arbeidsbegrepet er det fordi jeg ønsker å understreke at dette dreier seg om praktiske arbeidsoppgaver i tillegg til at det dreier seg om kjærlighetshandlinger som er givende både for barn og foreldre.¹⁶ At omsorg for

15. Oakley (1974:167) skiller mellom husarbeid og barneomsorg ut fra målsetting. Husarbeid har et kort tidsperspektiv og en repeterende karakter. Huset er rent i dag og skittent i morgen. Moderskap derimot har et eneste langsiktig mål som Oakley beskriver som å gjøre seg selv overflødig, og oppdra barna til at de blir i stand til å klare seg som voksne. Den direkte barneomsorgen er også det som beskrives som mest givende, (f.eks. hos Oakley 1974) og som i økende grad er blitt knyttet til begge kjønn. Barneomsorgen i en slik begrenset forstand er også det som i størst grad er knyttet til følelser og gjensidighet.

16. Wærness (1991) har pekt på at omsorg som begrep assosieres med positive følelser og dermed usynliggjør at omsorgstjenester i stor grad handler om tunge, trivielle og lite prestisjefylte arbeidsoppgaver. Gjennom arbeidsbegrepet motvirkes til dels denne betydningen. Omsorg er som Graham (1983) formulerer det både kjærlighet og arbeid, identitet og aktivitet,

barn også er et arbeid, ser en ved at denne typen oppgaver befinner seg i en gråsoner mellom lønnet og ulønnet arbeid. Dersom mødrene utfører arbeidet er det ulønnet, mens dersom det utføres av andre (som dagmammaer, barnehagepersonale, lærere etc) er det lønnet. Noe av omsorgsarbeidet er også produktivt i den forstand at det dreier seg om å skape produkter (f.eks. måltider og strikkegensere). Det er i kraft av at det dreier seg om aktiviteter som må utføres, og at disse aktivitetene og produktene måtte betales for om de ikke ble utført i hjemmet, at omsorgsarbeidet er arbeid.¹⁷ Når jeg bruker begrepet omsorgsarbeid, er det ikke fordi jeg mener at barneomsorg *bare* er arbeid, men for å understreke at det *også* er arbeid. Dette er et valg basert på et ønske om et utgangspunkt som unngår å reprodusere det dominansforhold som er mellom disse oppgavene og sfærene i vårt samfunn, ved å begrepsmessig *side stille* oppgaver knyttet til omsorg for egne barn og å skaffe seg inntekter.

Omsorgsarbeidet er en erfaring og en oppgave som alenemødre deler med andre mødre og i økende grad fedre. Drevland og Sverdrup (1984) har et vesentlig poeng når de kritiserer dobbeltansvarsbegrepet i forhold til alenemødres situasjon. Å si at alenemødre har et dobbelt ansvar i forhold til andre mødre når det gjelder omsorgsarbeidet, betyr at en forutsetter at mødre i parforhold deler omsorgsarbeidet likt med fedrene, og det har vi solid empirisk belegg for å si ikke er tilfelle (se f.eks. Haraldsen og Kitterød 1992). Omsorgsarbeidet innen en

og preges av krav skapt av sosiale relasjoner i samfunnet. For en lignende bruk av omsorgsarbeidsbegrepet se Leira (1990).

17. Da arbeidsbegrepet både i forhold til omsorg og husarbeid ble introdusert i kvinneforskningen på 1960- 1970-tallet, var det nettopp for å framheve et aspekt som hadde vært usynlig i offentlig debatt om temaet, og også i sosiologien og begrepet møtte også stor motstand. Wærness skriver både om sin utvikling av begrepene omsorgsarbeid og omsorgsrasjonalitet i Wærness (1996). Her forteller hun også hvordan begrepene møtte motstand da de ble introdusert. Oakleys skriver for sin del om den motstand hun i utgangspunktet møtte i forhold til å bruke arbeidsbegrepet i forhold til husarbeid på slutten av 1960-tallet (Oakley 1966:xi).

ramme av en alenemor-familie kan imidlertid være annerledes og tyngre, fordi alenemødre utfører arbeidet innen en ramme hvor de er eneansvarlig for utføring av de daglige oppgavene.

Lønnsarbeid brukes som betegnelse på alle aktiviteter knyttet til arbeidsmarkedet, og innebærer at en selger sin arbeidskraft mot betaling. Det å ha lønnsarbeid er dermed knyttet til at en mottar lønn for arbeidet, og relasjonen det utføres innenfor er en relasjon mellom en arbeidskjøper og en arbeidsselger som er offentlig anerkjent og regulert. En form for lønnsarbeid som kommer i en gråsoner, er omsorgsarbeid for andres barn. Dette arbeidet er et lønnsarbeid i den forstand at det her er snakk om at en får betaling, mens dette arbeidet ikke alltid er definert innen rammen av arbeidsmarkedet i og med at betalingen ofte er svart og at arbeidsforholdet dermed ikke er offentlig regulert (se f.eks. Leira 1992). Som det vil framgå, har en del av alenemødrene slikt arbeid, og når denne typen arbeid diskuteres vil jeg presisere at det dreier seg om dagmammaarbeid. Det jeg vil fokusere på ved hjelp av betegnelsen lønnsarbeid, er imidlertid i størst grad knyttet til det regulerte arbeidsmarkedet. I tillegg er jeg også opptatt av det å kvalifisere seg til lønnsarbeid. Når jeg er opptatt av alenemødrenes forhold til lønnsarbeid, er jeg både interessert i fortidige og nåtidige erfaringer med å være i lønnsarbeid, samt hvordan de ser på framtidig lønnsarbeid. Likedan er jeg, når det gjelder de ansatte og politikernes oppfatninger av alenemødrenes forhold til lønnsarbeid, opptatt av både kvalifisering for og faktisk yrkesdeltakelse.

Når det gjelder *velferdsordninger*, vil jeg avgrense meg til å gå inn på to slike velferdsordninger, nemlig økonomisk sosialhjelp (dvs ytelser som var lovfestet i Lov om sosial omsorg og fra 1991 i Lov om sosiale tjenester) og de trygdeytelsene som gis til aleneforeldre etter bestemmelsene i Lov om folketrygd etter kapittel 12; overgangsstønad, utdanningsstønad, stønad til barnetilsyn og

barnetrygd¹⁸. Dette er to ordninger som har en ulik karakter. I det norske trygdesystemet er det en kategorisk tilnærming til enslige mødre som er valgt, til forskjell fra stønader til barnefamilier generelt eller stønad til familier med dårlig råd generelt¹⁹. Trygden er dermed knyttet til å tilhøre kategorien alenemor. Sosialhjelpen er derimot definert som et sikkerhetsnett som skal fange inn alle som ikke omfattes av andre stønadsordninger, og er rettet mot alle med dårlig råd. I intervjuene med alenemødrene og de ansatte på sosialkontoret er det sosialhjelpen som er i fokus, mens forholdet til trygdeordningene behandles med dette som utgangspunkt. Når det gjelder den politiske debatten om stønadsordningene for enslige mødre blir både trygdeordningene og sosialhjelpen diskutert.

Det jeg vil undersøke er hvordan spenningsfeltet mellom disse oppgavene (lønns- og omsorgsarbeid) og kildene til inntekt (lønnsarbeid og velferdsordninger) fortolkes av alenemødrene, av de ansatte på sosialkontoret og av politikerne på Stortinget og hvordan disse fortolkningene skiller seg fra hverandre. Dette valget er også et valg av perspektiv. Omsorgsarbeid, lønnsarbeid og stønadsordningene er dimensjoner som jeg på forhånd forutsetter er vesentlig for hvordan alenemoderskapet utformes. Det dreier seg om en side ved samspillet mellom tre samfunnsfærer nemlig familien (her alenemorfamilien), omsorgsarbeidet (reproduksjonssfæren), lønnsarbeidet (produksjonssfæren) og velferdsstaten. Betydningen av å se disse samfunnsarenaene i sammenheng har vært et av de vesentlige bidragene i kvinneforskningen²⁰. Da jeg planla

18. I tillegg er det også andre stønadsordninger som enslige forsørgere kan få som forskottering av barnebidrag, bostøtte etc. (For oversikt se appendix I).

19. For diskusjon av ulike stønadsordninger for aleneforeldre i ulike land, se f.eks. Kamerman og Kahn 1988a og 1988b, Knijn 1994a, Bjørnberg 1994 og Hobson 1994).

20. Som Nilsen (1992c) påpeker, har et av norsk kvinneforskningens betydeligste bidrag vært så å si å åpne et nytt rom ved å ta utgangspunkt i kvinners ståsted i den private sfæren, og kritisere den ensidige opptattheten av offentlighetssfæren og produksjon på bekostning av

prosjektet, var jeg særlig inspirert av Tilly og Scotts analyse av kvinners situasjon under industrialiseringen i England og Frankrike (Tilly og Scott 1987). De understreker her at kjønn, arbeid og familie er sentrale kategorier som ikke kan sees isolert, men som gjensidig skaper hverandre. Overført til alenemødre med sosialhjelp mener jeg på samme måte at kjønn, arbeid (omsorgs- og/eller lønnsarbeid) og velferdsstat er sentrale kategorier både for forståelse av den enkelte alenemors situasjon og handlingsrom, og for å forstå konstruksjonen av alenemoderskapet ved inngangen til 1990-tallets Norge. Det dreier seg om kategorier som jeg tenker meg gjensidig definerer hverandre. Gjennom å bruke dette som utgangspunkt oppnår jeg også at det blir mulig å overskride skillene mellom det som defineres som privat og offentlig, produksjon og reproduksjon og å ensidig vektlegge en dimensjon.

Foruten at de områdene jeg vil fokusere på er knyttet til sentrale samfunnsarenaer, er de også knyttet til ulike måter å forsørge seg på. En sentral innsikt i norsk kvinneforskning var påpekningen av at kvinner har et tredelt forsørgelsessystem i forhold til menns todelt (Dahl 1976, 1982, Wærness 1979, 1982, Hernes 1982a, Haavind 1987, Tornes 1988). Mens menn har et todelt legitimt forsørgersystem med mulighet til å få inntekter enten via lønnsarbeid eller trygd fra velferdsstaten, har kvinner også tradisjonelt kunnet være helt eller delvis forsørget av en mannlig partner. Etter at denne tesen om et tredelt forsørgerssystem ble utviklet, har kvinners forhold til dette forsørgersystemet endret seg. Et økt antall kvinner har tatt lønnsarbeid, og den vanligste tilpasningen blant småbarnsfamilier generelt er nå at begge partene har inntekt fra lønnsarbeid (Blix og Gulbrandsen 1992). Lønnsarbeid som forsørgelseskilde for kvinner har klart økt sin betydning de siste tiårene. Samtidig rokker ikke disse endringene ved at det over kvinners livsløp fortsatt er mest fruktbart å

privatsfæren og reproduksjon.

analysere inntektskilder ut fra tesen om et tredelt forsørgersystem²¹. Både den vedvarende kjønnsmessige arbeidsdelingen hjemme (Haraldsen og Kitterød 1992) og i arbeidslivet sørger for det. Kvinner arbeider i større grad deltid (Sosialt utsyn 1993:187) og i tillegg er lønnsforskjellene mellom kjønnene i arbeidslivet fortsatt store. Selv om den-mannlige forsørgeren har mistet sin betydning, er det fortsatt snakk om en arbeidsdeling mellom kjønnene der mennene vanligvis er hovedforsørgere. For kvinner kan det dermed fortsatt like gjerne være endringer i familiesituasjonen som kan føre til mottak av velferdsstatens stønadsordninger, som endringer i situasjonen i forhold til lønnsarbeidet. Alenemødre kommer i en spesiell stilling i forhold til forsørgelseskildene gjennom at mulighetene til forsørgelse fra barnefaren er sterkt begrenset. Barnefedrene skal yte barnebidrag, men det gis i dag i svært sjeldne tilfeller underholdsbidrag til eksectefellen²². Samtidig gir det å være alenemor tilgang til stønader fra velferdsstaten som til en viss grad er ment å erstatte den private forsørgelsen. Offentlig forsørgelse har dermed for alenemødre en større betydning enn for mødre generelt. Alenemødre

21. Rønning (1988) har påpekt at det kan være fruktbart å skille mellom sosialhjelp og trygd som ulike forsørgersystemer. I denne sammenheng vil jeg selv om det er vesentlige forskjeller mellom trygd og sosialhjelp (se Øyen 1975), legge vekt på å se bruken av trygd og sosialhjelp i sammenheng med hverandre. Etter min mening kan det også ligge en fare i å overdrive forskjellene mellom sosialhjelp og trygd. Sosialhjelpsordningen har endret seg på vesentlige punkt (blant annet i retning av mer detaljerte lokale regelverk), og i trygdeordningene er det også et stort innslag av skjønnsavgjørelser (Solheim 1991). Det er også karakteristisk hvor innvevd mottak av trygd og sosialhjelp er i hverandre. Nesten halvparten av mottakerne av sosialhjelp har trygd, og kombinasjonen trygd og sosialhjelp er svært vanlig for enslige mødre (Terum 1993:59, Dahl 1993:321).

22. Det har vært stor oppmerksomhet omkring fedres bidragsgjeld og den vanskelige økonomiske situasjonen til fedre etter samlivsbrudd i de senere årene, og det er liten tvil om at enkelte fedre kan komme svært uheldig ut. Samtidig er det klart at minstebidraget (i 1994 kr. 980,- pr. barn) ikke dekker halvparten av de reelle omkostningene ved å ha barn, noe som illustreres når en sammenligner med godtgjørelsen for foreldre som tar i mot fosterbarn og barnehagesatsene. Farens bidrag vil ikke dekke halvparten av en plass i heldagsbarnehage. Hvor uvanlig det nå er med underholdsbidrag til eksectefellen kan illustreres ved at det i avisene var forsideoppslag da en mann høsten 1995 ble pålagt å betale underholdsbidrag til sin ekskone som var hjemme med barna deres (Dagbladet, 7 oktober 1995).

er dermed ekstra sårbare både i forhold til endringer i velferdsstaten og i arbeidsmarkedet.

1.3 Kategorien alenemødre

Foreløpig har jeg brukt betegnelse alenemødre, aleneforeldre og alenemoderskap med en viss selvfølgelighet noe som også kan illustrere hvordan jeg oppfattet dette ved starten av avhandlingsarbeidet. I vanlig dagligtale har vi mange betegnelser på kvinner og menn som bor alene med og/eller har hovedansvaret for barna sine alene. Vi snakker om enslige forsørgere, eneforeldre, enslige mødre og fedre, aleneforeldre, alenemødre og alenefedre. Begrepene brukes om hverandre som en fellesbetegnelse på foreldre som har foreldreansvaret for sine barn alene og/eller som har omsorgen for barna alene. Selv om vi gjerne har følelsen av at vi snakker om det samme, er det mye som tyder på at vi i realiteten opererer med ulike skillelinjer og at også kategoriseringen dreier seg om noe mer enn å utvikle kjennetegn for hvem som skal tilhøre den ene eller andre gruppen.

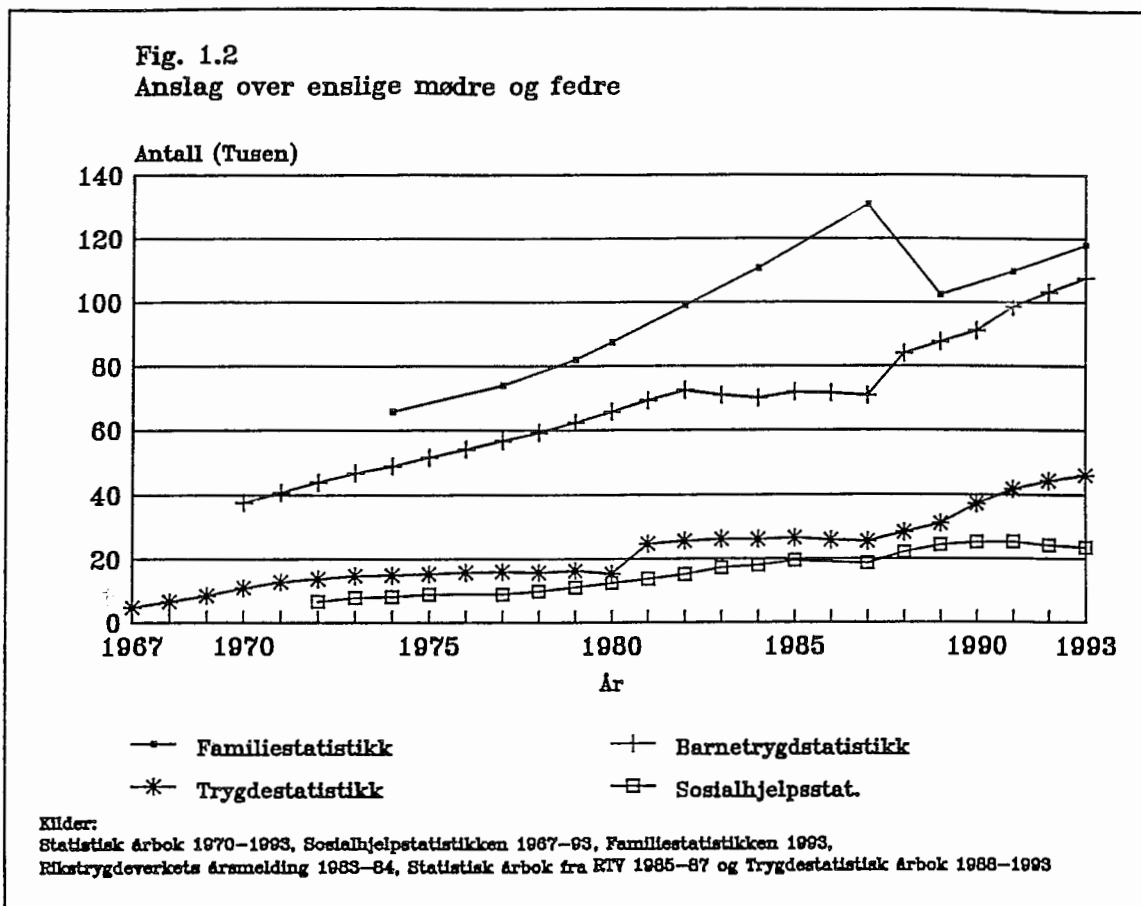
Et eksempel som illustrerer dette var et intervju med Jane Koigi (Klassekampen 30 juli 1994). Jane Koigi er kona til Koigi Wa Wamwere som er opposisjonspolitiker og i flere år har vært fengslet i Kenya. Jane bor i Oslo med deres tre barn. I intervjuet ble hun spurt: "Hvordan er det å være alenemor i et fremmed land?". Hun svarte: "Jeg er ingen alenemor. Jeg er lykkelig fordi Koigi fortsatt er en del av meg og jeg en del av ham. Diktaturet i Kenya holder oss fra hverandre. Det er problemet, ikke at Koigi er borte. Jeg har full respekt og støtter han fullt ut i hans arbeid". Intervjueren definerte her altså Jane Koigi som alenemor, mens hun for sin del protesterte på betegnelsen. Dette eksempelet har mange interessante sider. For det første henviser hun her til at dette å være alene eller ikke, kan oppleves ulikt. Mellom henne og mannen er det en følelse

av samhold som oppveier at hun fysisk er atskilt fra mannen. For det andre problematiserer intervjuerens spørsmål den utbredte oppfatning at det å være alenemor har noe med sivilstatus å gjøre. Ved å stille spørsmålet viser intervjueren at han ser det slik at alenembetegnelsen har å gjøre med at hun lever alene med barn og i alle praktiske situasjoner i dagliglivet er i samme situasjon som det vi tradisjonelt tenker på som en alenemor. Mange kvinner kan være i lignende situasjoner, f.eks. konene til sjømenn, pendlere, nordsjøarbeidere, fanger, menn som jobber mye overtid uten at de oppfattes som alenemødre av den grunn. De kan både oppleve forholdet til partneren som et fellesskap, med telefonkontakt, brev, psykisk nærvær, eller som å være alene med barna og ansvaret. En kan også tenke seg at det i parforhold med særkullsbarn, kan oppleves som å være alene med ansvaret for de barn samboer/ektefelle ikke har noe biologisk forhold til. At egen definering som alenemor eller ikke, kan skille seg svært fra andres, har vi fått et klart empirisk uttrykk for i levekårsundersøkelsen for 1991. Her henvendte Statistisk Sentralbyrå seg til et utvalg som de definerte som enslige forsørgere. Det viste seg likevel at et ikke ubetydelig antall av disse svarte nei på spørsmålet om de var enslige forsørgere. Dette kunne naturligvis for noen forklares med at familiesituasjonen var endret, men det viste seg også at samboere oppfatter situasjonen sin ulikt. Mens 114 av 219 samboere oppgir at de er enslige forsørgere, sier resten at de ikke er det. I tillegg oppga 4 som ikke var samboere at de ikke var eneforsørgere. Her kan nettopp både ulike opplevelser av å bo alene og å være samboer i forhold til hva det innebærer av felles ansvar for økonomi og omsorg, være helt avgjørende (Skevik 1994:56).

Et annet inntak til at det er uenighet og problemer med å skille ut hvem som er alenemødre eller ikke, får en i møtet med den offentlige statistikken. Her viser det seg at det langt fra er åpenbart hvem som er aleneforeldre, og ulike typer statistikk opererer med ulike definisjoner. De vesentligste problemene med

definisjonene i statistikken er knyttet til avgrensningen i forhold til samboere.²³

Figur 1.2 viser beregningen av antall enslige mødre og fedre i ulike typer statistikk fra 1967 til i dag.

Opdahl (1984) innførte et begrepsmessig skille mellom *enslige forsørgere* som personer som er alene med foreldremyndigheten for barn under 16 år og *aleneforeldre*. Enslige forsørgeres sivile status kan da være både ugift, førgift og samboende med ny partner. Aleneforeldre er da enslige forsørgere som i tillegg bor alene med barna. Aleneforeldre blir en undergruppe av enslige forsørgere. Her vil det være aleneforeldre det vesentlig dreier seg om når det gjelder

23. Dette problemet har blitt gradvis større med den stadig større utbredelsen av fenomenet samboerskap (se Rogoff Ramsøy 1994 og Noack 1995).

sosialhjelpsstatistikken, mens det i de andre statistikkene dreier seg om enslige forsørgere. I *familiestatistikken* blir personer gruppert i familier på grunnlag av Det sentrale personregisterets opplysninger om adresse, ekteskapelig status og antall barn (Dahl og Amundsen 1986). Her er ikke samboere skilt ut som egen gruppe, og en vil dermed få med samboere med felles barn (barn er fram til 1989 barn under 20 år, mens det fra da av dreier seg om de under 18 år). I tillegg vil en få med par som ikke har felles adresse i folkeregisteret i kategorien enslige fedre og mødre med barn. Det totale antallet enslige foreldre som her angis er dermed høyt i forhold til hvem som vanligvis oppfattes som enslige med barn. I *barnetrygdstatistikken* er enslige forsørgere de som har fått ekstra barnetrygd. Dette kan være både etterlatte, ugifte og separerte foreldre. Kravet for å få denne ytelsen er at en ikke bor sammen med den andre av foreldrene og har barn under 16 år. De enslige forsørgerne som er registrert i barnetrygdstatistikken kan dermed ha en ny samboer og også ha andre barn i nye samboerforhold. Med virkning fra 1994 vil samboerskap av en viss varighet diskvalifisere for ekstra barnetrygd. I barnetrygdstatistikken kommer altså mange som vanligvis klart blir oppfattet som alenemødre (f.eks de med barn over 16 år) ikke med, mens de som har samboere med særkullsbarn ikke skilles ut. Familiestatistikken og barnetrygdstatistikken er med alle sine mangler likevel det beste tallgrunnlaget vi har for å beregne omfanget av enslige foreldre, og tallene viser klart at det har skjedd en klar økning. Det har med disse statistikkene som grunnlag blitt anslått at enslige forsørgere (uten felles barn med samboere) ved inngangen til 1990-tallet utgjorde nesten en femtedel av barnefamiliene, og at økningen i løpet av 1980-tallet var på 55 % (Lajord 1991:14).

I *trygdestatistikk* brukes betegnelsen enslige forsørgere om enten ugifte, separerte eller skilte forsørgere. Tallene angir de som har overgangsstønad, og eventuelt stønad til barnetilsyn de respektive år. For å få overgangsstønad må enslige forsørgere som hovedregel ha barn under 10 år. Ellers er kravene at en

ikke må bo sammen med den andre av barnets foreldre, men kan være samboer om en ikke også har felles barn. Fram til 1981 kunne bare ugifte mødre få slik stønad, men fra da av er også separerte og skilte samt fedre i de samme livssituasjonene inkludert i ordningen. Også her ser vi at det har vært en sterk økning i antall enslige foreldre med stønad, og særlig har økningen vært sterk på 1980-tallet. Andelen av de med ekstra barnetrygd som har trygd har økt fra 29 % i 1970 til 43 % i 1993. I *sosialhjelpsstatistikken* er enslige kvinner og menn med barn under 18 år registrert som "enslige med barn". Her dreier det seg ikke om samboere. På sosialkontorene er det det å dele husholdning som har vært grunnlag for stønadsberegningen, men vi vet lite om hvor sammenfallende praksis i registrering på ulike sosialkontor er. Også når det gjelder sosialhjelp har det vært en sterk tallmessig økning, og i forhold til enslige forsørgere med ekstra barnetrygd har andelen økt fra 15 % i 1972 til 22 % i 1993. På siste halvdel av 1980-tallet var andelen med sosialhjelp opp mot 30 %. Samtidig er det viktig å understreke at *flertallet* av de enslige forsørgerne verken har trygd eller sosialhjelp, og at spesielt når det gjelder sosialhjelp dreier det seg om en marginal gruppe.

Denne typen statistikk gir et øyeblikksbilde som kan bidra til å undervurdere andel og antall personer som har opplevd en slik situasjon som en del av sitt livsløp. Vi vet ut fra flere undersøkelser at det er mer fruktbart å knytte det å være alenemor til en *livsfase*, enn å se det som en stabil familieform. Opdahl (1984) beregnet f.eks. gjennomsnittstida med sivilstatus som enslig forsørger til 3 år og 4 måneder, og Kjeldstad og Roalsø (1995) beregner gjennomsnittstida som enslig forsørger i 1990 til ca. 4 1/2 år. Barna blir etterhvert større og flytter hjemmefra, og dessuten etablerer de fleste seg i nye parforhold (Opdahl 1984). Vi har i liten grad tall på hvor stor andel kvinner som en eller annen gang har opplevd å være alenemødre og har hatt trygd og sosialhjelp. Går en ut fra at beregningene av andel barn som vil oppleve samlivsbrudd blant foreldrene før

fylte 16 år gir et riktig bilde, er dette blitt anslått til hvert tredje barn (Jensen, Clausen og Moen 1990). Dette skulle tilsi at dette også må være en erfaring for en stor andel av mødre. Likedan vet vi at det er uvanlig å motta overgangsstønad over lang tid (Terum 1993), og at det er det grunn til å anta at en høy andel av de som blir alene med barn før barna er 10 år, i kortere eller lengre tid mottar trygd. Terum (1993:68) beregner f.eks. at av de som hadde rett til overgangsstønad i 1989, mottok 7 av 10 eneforsørgere slik stønad. Kjeldstad og Roalsø (1995) beregner ut fra levekårsundersøkelsen om enslige forsørgere 1991 at en tredjedel aldri har hatt trygd som alenemødre, mens en fjerdedel aldri har hatt lønnsarbeid. De resterende har på ulike måter kombinert lønnsinntekt og trygd i kortere eller lengre perioder som enslige forsørgere.

Et tredje inntak til problematisering av kategorien enslige mødre er hvordan enslige mødre historisk har blitt kategorisert i vårt land. Når jeg sammenligner betegnelsene i offentlige utredningene om stønadsordninger, blir det tydelig hvordan framveksten av den generelle kjønnsnøytrale betegnelsen enslige forsørgere, aleneforeldre og eneforsørgere faller sammen med utviklingen av velferdsordningene. I begynnelsen av dette århundret er de vanligste betegnelsene ugifte mødre og enker, og det var enkene som utgjorde majoriteten av enslige mødre. I tillegg hadde en betegnelse forlatte hustruer og skilte kvinner (Hatland 1987:10) for mindre grupper enslige mødre. I disse betegnelse var det både klart at det dreide seg om kvinner, og hva som var årsakene til at de var alene med barn. En av de første gangene en fellesbetegnelse for enker, fraskilte og separerte, forlatte og ugifte mødre er brukt, er i St.meld. 58 i 1948 som kaller hele gruppen "enslig stilte mødre" (St.meld. nr. 58:50). Utover i likestillingstiåret fikk vi den kjønnsnøytrale betegnelsen enslige forsørgere (se f. eks. NOU 1975:18 og NOU 1976:19), og fra 1975 er enslige forsørgere den meste brukte betegnelsen i offentlige utredninger. Underkategoriene er imidlertid i noen grad fortsatt i bruk, men forsvinner mer og mer. I takt med denne utviklingen har

også sammensetningen av gruppen enslige mødre endret seg, og enkene utgjør en stadig mindre andel av gruppen²⁴. "Enslige forsørgere" er fortsatt den vanligste betegnelsen, selv om vi i NOU 1990:20 finner et forsøk på å introdusere "aleneforeldre" som generell betegnelse. Dette da med den begrunnelsen at en vil understreke at begge foreldrene fortsatt er sammen om forsørgelsen, selv om de ikke bor sammen. Utover på 1990-tallet er også forholdet til samboere blitt mer sentralt, og det kommer også fram i begrepsbruken. Skillet mellom samboende og ikke samboende enslige forsørgere innføres som et ny inndeling. Dette faller sammen med et ønske om å definere de samboende enslige forsørgere ut av stønadsordningene. Dette ble i første omgang realisert i forhold til endringene i lov om barnetrygd i forbindelse med behandlingen av statsbudsjettet i 1993 (St.prp 1 1993-94).

Et perspektiv på kategoriseringen som enslige forsørgere kan dermed være at det dreier seg om en kamp om defineringen, der inn- eller utdefinering kan ha klare økonomiske konsekvenser i forhold til f.eks. hvem som får tilgang til offentlige stønader. *Opphevingen* av skillet mellom ulike grupper enslige mødre var viktig fram mot en felles trygdelovgivning, fordi de gamle skillene hadde moralske undertoner og var brukt som middel til hierarkisering av enslige mødre i stønadssystemet (Wærness 1972). Betegnelsene dreier seg også om hvordan gruppen selv vil bli oppfattet. Aleneforeldreforeningen (AFFO) har valgt å bruke betegnelsen aleneforeldre, fordi de betrakter seg først og fremst som foreldre og ikke ønsker primært å bli sett på som forsørgere.²⁵ Enslige mødre har også

24. Ut fra antall barnekull barnepensjonister (dvs. barn som får barnepensjon fordi at en av deres foreldre er døde) var det i 1994 9812 barnekull i en slik situasjon (Trygdestatistisk årbok 1994 tabell 11.14 s.236). Sammenligner en med antall med ekstra barnetrygd, er etterlatte nå et klart mindretall av de enslige forsørgere (se fig. 1.2).

25. Aleneforeldreforeningen har også lagt vekt på at de ikke bruker sin betegnelse for å skille ut de som har temporære eller stabile samboere fra foreningen, og de stiller seg i den forstand kritisk til om skillet som brukes i Statistisk Sentralbyrå mellom aleneforeldre og enslige forsørgere (AFFO posten nr.2 1990).

kritisert bruken av betegnelsene både "enslig" og "alene" for å knytte dem som gruppe til noe stakkarslig og ensomt, og har i stedet insistert på betegnelsen "eneforsørgere" (Leserbrev i Kvinnejournalen nr.4 1994). "Enestående foreldre" har også blitt introdusert som et alternativ (Vigeland 1982).

Denne typen problematiseringer av kategorien alenemødre generelt, gjorde meg opptatt av at det nettopp dreier seg om en *konstruksjon*, og at jeg ønsket å undersøke hvordan alenemor- kategorien ble oppfattet og formet av alenemødrene selv, av ansatte på sosialkontoret og av stortingspolitikere.²⁶ Dette perspektivet gjør også at det ikke er viktig for meg å skille ut presist hvem som tilhører gruppen, i og med at selve kategoriseringen og ulike oppfatninger av den i seg selv er et av de spørsmål jeg ønsker å undersøke. Jeg er opptatt av det fenomenet at kvinner har det hovedansvaret for barna sine, uten en partner å dele det daglige arbeidet med, og i avhandlingen bruker jeg alenemødre og enslige mødre som vide betegnelser for å fange inn en slik erfaring.

I utgangspunktet brukte jeg de ulike betegnelsene om hverandre, og det var f.eks. som enslige forsørgere med sosialhjelp jeg henvendte meg til potensielle informanter i utgangspunktet. Det er også et særtrekk ved de alenemødrene med sosialhjelp som ble intervjuet, at de godtok denne kategoriseringen ved å svare ja til å bli med i undersøkelsen. Det viste seg at alle disse enslige mødre hadde erfaring med nettopp å ha det daglige ansvaret for barna sine alene, mens deres forhold til kjærester og ekskjærester varierte. Det varierte også i hvor stor grad det fra barnefedrenes side var snakk om noe medansvar. Alenemødre med sosialhjelp er i seg selv en *administrativ kategori* som skapes i relasjonen mellom alenemødre og sosialkontoret, og der jeg interesserer meg for hvordan denne kategorien både dannes og endres i den perioden jeg hadde kontakt med disse

26. Det er her konstruksjonen av alenemorkateogrien i relasjon til velferdsstaten som vil være i fokus. Andre har f.eks. vært opptatt av hvordan alenemødre oppfattes i media (Griffith 1986) og i relasjon til skolen (Smith 1987).

sosialkontorene. I forhold til stortingsdebattene om trygdeordningene er det også uklare grenser med hensyn til hvem som er enslige mødre. Dette endres også i den tidsperioden jeg tar for meg. Både mottak av sosialhjelp og overgangsstønad er knyttet til en status som klient i velferdsstaten. Denne klientstatusen er en side ved disse ordningene som er spesiell i forhold til andre offentlige overføringer. Mens det å få skattelette, støtte til barnehagen barnet ditt går i, barnetrygd og lignende økonomiske tilskudd, er offentlige overføringer som ikke er knyttet til en slik klientstatus, er det å få sosialhjelp og overgangsstønad helt klart det. Sosialhjelpen er helt klart fortsatt en stigmatisert ytelse, mens overgangsstønnen har en mer tvetydig status. Begge stønadsordningene er det i det alt vesentlige folk med lav inntekt og en dårlig posisjon på arbeidsmarkedet som benytter²⁷.

Et valg jeg har tatt, er å stort sett bruke betegnelser som gjør det klart at det dreier seg om kvinner og mødre. Jeg er enig med Millar og Glendinning (1987) når de kritiserer begrepet "single parent" ut fra det synspunkt at det usynliggjør at det så og si utelukkende dreier seg om kvinner. I familiestatistikken har enslige fedre med barn gått fra å være 15.6 % av denne familietypen i 1974 til 12.7 % i 1993²⁸. Når det gjelder sosialhjelp, dreier det seg om 10.8 % menn i 1993, og når det gjelder trygdeordningen har andelen menn vært fra 0.9 til 2 % i hele den perioden menn har kunnet få overgangsstønad²⁹. Jeg oppfatter det slik at kjønnsnøytrale betegnelser er med på

27. Enslige mødre er generelt en svært heterogen gruppe med store levkårsforskjeller. Når det gjelder de som har overgangsstønad, skiller de seg fra enslige forsørgere generelt ved å være yngre og ha mindre utdanning (Flittig og Lajord 1993). Når det gjelder sosialhjelp, vet vi også at det i det vesentlige dreier seg om enslige mødre med lite utdanning og trygdeytelser (Ryen 1989a).

28. Prosentueringen er gjort på bakgrunn av NOS familiestatistikk 1993 (Tabell 2 side 2).

29. Prosentueringene er gjort med utgangspunkt i sosialhjelpsstatistikken 1993 (Tabell 1.3 side 20), og med utgangspunkt i trygdestatistikken 1983-1993 (Årsmelding fra Rikstrygdeverket 1983, 1984, Statistisk årbok fra Rikstrygdeverket 1985-1987, Trygdestatistisk årbok 1988-1993).

å skjule dette aspektet, og bruker derfor hovedsakelig betegnelse alenemødre eller enslige mødre. I tillegg bruker jeg begrepet "alenemoderskap" når jeg vil hen vise til de felles rammebetingelsene rundt det å bo alene med barn. Samtidig har jeg også behov for fellesbetegnelser ved enkelte anledninger, som i presentasjonen av statistikk og forskning i dette avsnittet og bruker da aleneforeldre eller enslige forsørgere i henhold til definisjonene til Opdahl.

1.4 Avhandlingens oppbygning

I kapittel 2 vil jeg først presentere det som er avhandlingens metodologiske forankring, før jeg gir en kort presentasjon av studien som helhet og reflekterer rundt noen metodiske problemstillinger. I første del av kapitlet gir jeg en presentasjon av det metodologiske perspektivet avhandlingen er bygd på - nemlig å ta utgangspunkt i hverdagslivets problematikk, og konkretisere også hvordan dette har blitt brukt i den konkrete analysen. I neste del av kapitlet presenterer jeg de tre delstudiene, mens jeg så i tredje del går inn på spesielle metodiske og etiske problemstillinger i forbindelse med forskning med utgangspunkt i en administrativt definert klientkategori og problemstillinger knyttet til intervjuene generelt. Til slutt går jeg inn på hvordan analysen av datamaterialet er gjennomført, og noen av de valg jeg har tatt i presentasjonen av det empiriske materialet.

Resten av avhandlingen er delt i tre deler. Jeg starter med alenemødrenes situasjon (del I), "følger" dem inn på sosialkontoret for så å diskutere praksis på sosialkontoret også ut fra hvordan det oppleves av de som er ansatt på kontorene (del II), før jeg til sist tar opp utformingen av stønadsordningene for enslige mødre i en politisk kontekst (del III). Avhandlingen starter dermed med hverdagslivserfaringene til alenemødre og ansatte og ender i utformingen av

politikken som har vært et styrende element for disse hverdags erfaringene, før jeg til slutt drøfter alenemødrenes hverdagsliv problematikk, sosialhjelpen og velferdsordningenes problematikk og politikken problematikk i forhold til hverandre i avslutningskapittelet.

I den første delen; *Alenemødrene og hverdagslivets problematikk*, tar jeg opp alenemødrenes situasjon som omsorgs- og lønnsarbeidere. I kapittel 3 går jeg inn på hvilken betydning det å bli alenemor og omsorgsarbeidet har i alenemødrenes liv. Jeg tar utgangspunkt i hendelsen å bli alenemor, og bruker denne til å diskutere hvordan alenemødrene oppfatter denne hendelsen og hva som er spesielt med å være alenemor. Videre i kapitlet går jeg inn på ulikhetene i disse alenemødrenes måte å ivareta omsorgen for barna sine på, og bruker dette som utgangspunkt for en diskusjon om hva som er det særegne ved omsorgsarbeidet for alenemødre, og hvordan dette henger sammen med de samfunnsbetingelsene de utformer sitt alenemoderskap innenfor. I kapittel 4 går jeg inn på forholdet mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid i alenemødrenes hverdagsliv, ved å analysere hendelser der alenemødrene fortalte om vendepunkt med hensyn til omsorgsarbeid, lønnsarbeid og velferdsordninger. Her tar jeg utgangspunkt i et skille mellom hendelser der disse vendepunktene er definert som henholdsvis selvfølgelige og problematiske. Jeg tar også opp hvilke særegne problemer som er knyttet til det å ta utdanning som alenemødre. Jeg argumenterer for at det sentrale med alenemødrenes beslutninger i disse hendelsene er hvordan ulike argumenter er innvevd i hverandre. Til slutt bruker jeg analysen av disse alenemødrenes erfaringer som grunnlag for en diskusjon av ulike perspektiv på alenemødres tilpasninger til omsorgs- og lønnsarbeid. I kapittel 5 settes alenemødrenes opplevelser inn i et livsløpsperspektiv. Dette gjøres både ved å sette den felles livsfasen de opplevde på 1980-tallet inn i en samfunnsmessig sammenheng, og ved å ta utgangspunkt i ulike livsløpsmønster hos alenemødrene. Med utgangspunkt i alenemødrenes livsløpsmønster når det

gjelder tilpasning til omsorgs- og lønnsarbeid, utvikles en firedelt typologi. Jeg vil argumentere for at det å være alenemor har kommet inn som en del av ulike livsløpsmønstre og at dette har betydning både for deres forhold til omsorgen for barna, lønnsarbeid og velferdsordninger. Denne typologien tjener også som en overgang til neste del av avhandlingen, i og med at disse ulike tilpasningene også har avgjørende betydning for bruken av trygd og sosialhjelp. Til slutt i kapitlet vil jeg diskutere alenemødrenes tilpasninger i lys av tidligere forskning, og diskutere hvilke endringer som har vært på dette området de siste tiårene.

I den andre delen av avhandlingen; *Sosialhjelpen og velferdsordningenes problematikk* er fokus på alenemødrenes møte med velferdsordningene og utøvelsen av den offentlige politikken på de lokale sosialkontorene. Sentralt i denne delen er det perspektivet at sosialkontoret er et bakkebyråkrati som som en del av sin virksomhet konstruerer klienter. I kapittel 6 tar jeg utgangspunkt i opplevelsen av møtene på sosialkontoret både som det oppleves av alenemødrene og de ansatte. I møtet med sosialkontoret konfronteres alenemødrenes hverdagsliv med sosialkontorets rammer og fortolkning av alenemødrenes situasjon. Jeg tar her utgangspunkt i alenemødrenes fortellinger om det første møtet med sosialkontoret og behandler spørsmål som hvorfor alenemødrene søkte sosialhjelp, hva de visste om sosialkontoret på forhånd, før jeg går inn på hvordan de ga mening til og skilte seg fra hverandre når det gjaldt opplevelsen av sosialkontoret. Opp mot alenemødrenes opplevelse av sosialkontoret, setter jeg så de ansattes opplevelse av sitt daglige arbeid og de generelle møtene med klientene. Til slutt i kapitlet diskuteres hvilken betydning kategorien alenemødrene har i konstruksjonen av klienter. I kapittel 7 går jeg så nærmere inn på hvordan alenemødrene opplever sin status som klienter både på sosialkontoret og i sitt liv for øvrig. Her tar jeg utgangspunkt i hvordan alenemødrene opplever sosialkontoret som både en alliansepartner og som en arena for sosial kontroll. Sentralt i kapitlet står begrepet stigma, og hvordan

alenemødrenes opplevelse av stigma er knyttet til dem som kvinner, mødre og trygde- og sosialhjelpsmottakere. I kapittel 8 er det de ansattes opplevelse av sitt arbeid som står i fokus. Her tar jeg utgangspunkt i at de ansatte i intervjuene gir avveiningen av de dilemma de stilles overfor i sitt arbeid, mening innen en ramme av at det dreier seg om å henholdsvis ivareta klientens beste og et samfunnsansvar. Etter å ha drøftet hvordan disse hensynene presenteres og hvordan avveiningen av dem utvikler seg gjennom å arbeide på sosialkontoret, tar jeg utgangspunkt i hvordan søknader om sosialhjelp avgjøres, og hvordan kategorisering er en del av denne prosessen. Til slutt diskuterer jeg hvilken betydning kategorien alenemødre har i avgjørelsesprosessen.

I den tredje delen; *Politikkens problematikk*, er temaet den politiske debatten om stønadsordningene for enslige mødre og den økonomiske sosialhjelpen i Stortinget fra 1963 til i dag, og jeg drøfter hvordan alenemoderskap, omsorgsarbeid, lønnsarbeid og velferdsordninger er blitt fortolket av politikerne gjennom de siste 30 år. Den første delen av kapitlet tar opp debattene om trygdeordningene for enslige mødre, mens den siste delen tar opp debattene om sosialhjelpen. På grunnlag av analysen, argumenterer jeg for at forståelsen av alenemoderskapet i sammenheng med velferdsordningene har endret seg fra relasjonelt til individualisert alenemoderskap, og at et gjennomgangstema i debattene har dreidd seg om grensene for kategorien alenemødre.

I kapittel 10 oppsummerer jeg det som har kommet fram i de ulike delene, og sammenligner alenemødrenes, de sosialkontoransattes og politikernes fortolkning av alenemoderskapet, omsorgsarbeid, lønnsarbeid og velferdsordningene. Deretter presenterer jeg perspektiver på kvinners forhold til velferdsstaten og diskuterer hva denne studien kan bidra med når det gjelder forståelsen av forholdet mellom kvinner og velferdsstaten generelt og mellom velferdsstaten og alenemødre spesielt.

Kapittel 2

Metodologisk utgangspunkt og refleksjon rundt noen metodiske problemer

2.1 Innledning

Som det gikk fram av innledningskapitlet oppfattet jeg det problemområdet denne avhandlingen handler om, som et felt der det var behov for en eksplorerende og kvalitativ tilnærming. Dette var basert på min oppfatning av den kunnskapsmessige status på området, av den typen problemstillinger jeg var interessert i å belyse og ønsket om å realisere et kvinne- og nedenfra perspektiv. Jeg var interessert i hvordan alenemødrene fikk de ulike aspektene ved sine liv til å henge sammen, og hvordan de fortolket de ulike sidene ved sin virkelighet. Prosjektet startet derfor som en eksplorerende studie uten hypoteser som skulle testes eller teorier og modeller som skulle utprøves. Et karakteristisk trekk ved forskning om personer i en mottakerposisjon i relasjon til velferdsstaten, var at slik forskning i liten grad tok utgangspunkt i deres ståsted og deres fortolkning av sin virkelighet. Jeg hadde derfor fra starten av prosjektet en uttrykt målsetting om å ta utgangspunkt i alenemødre med sosialhjelps egne fortolkninger og beretninger om samspillet mellom alenemoderskap, omsorg for barn, lønnsarbeid og velferdsordninger, og planla å gjennomføre en undersøkelse ved hjelp av ustrukturerte intervjuer.

Senere utviklet jeg prosjektet i retning av å sette alenemødrenes fortolkninger inn i en bredere ramme, der jeg også utforsket møtet mellom alenemødrene og sosialkontoret med utgangspunkt i hvordan de ansatte fortolket det, og ved å gå inn i den politiske debatten om lovgivningen som setter rammene for dette

møtet. Også her valgte jeg å bruke det samme kunnskapsteoretiske utgangspunktet og fokusere på aktørenes måte å gi mening til sine erfaringer, ved henholdsvis å intervjuer de ansatte og analysere referater fra stortingsdebatter om stønadsordningene. Samlet har dette resultert i tre delstudier med ulike datakilder og analytiske perspektiver, men som har det til felles at de foruten å dreie seg om det samme problemfeltet, alle søker forklaringer og kunnskap i den måten de ulike aktørene definerer den kontekst de står oppe i og handler ut fra. Perspektivet som er anlagt, er at konstruksjonen av den sosiale verden er noe konkrete aktører gjør på sine respektive arenaer, og at en kan få et inntak til måten denne konstruksjonen skjer på gjennom aktørenes fortolkninger.

Under analysen av intervjuene med alenemødrene ble jeg inspirert av den canadiske sosiologen Dorothy Smiths metodologiske posisjon, og har bevart dette som et grunnleggende perspektiv i arbeidet med avhandlingen. Først i dette kapitlet vil jeg derfor presentere dette metodologiske ståstedet, før jeg går nærmere inn på hvordan jeg har utviklet min analyse med dette som utgangspunkt. Deretter vil jeg gi en presentasjon av studien som helhet. Når det gjelder detaljer med hensyn til framgangsmåten, vil jeg henvise til appendix A som går nærmere inn på valg av sted for studien, hvordan jeg fant fram til informanter og gjennomføringen av intervjuene. I og med at intervjuer er det vesentligste datagrunnlaget i studien, vil jeg drøfte noen metodiske og etiske problemstillinger knyttet til disse intervjuene som kilde til kunnskapsproduksjon. Til slutt vil jeg gå inn på hvordan analysen av datamaterialet er gjennomført, og si litt om de valg jeg har tatt i presentasjonen av det empiriske materialet.

2.2 Med hverdagslivets problematikk som utgangspunkt

I dette arbeidet var jeg i utgangspunktet opptatt av aktørenes måte å gi mening

til sine erfaringer og deres fortolkninger av sin virkelighet. Dette er et perspektiv vi kjenner fra ulike fortolkende tradisjoner i sosiologien, og det blir med et slikt utgangspunkt sentralt å prøve å få tilgang til hvordan aktørene gir mening til og fortolker sin sosiale verden¹. Sosiologiske tradisjoner som har vært opptatt av fortolkning (symbolsk interaksjonisme, fenomenologi og etnometodologi), har blant annet bygd på den oppfatning at sosiale aktører handler ut fra den måten de fortolker den sosiale verden på.²

Metodologiske posisjoner som har lagt vekt på mening og aktørers subjektive fortolkninger, har blitt sterkt kritisert for subjektivism og for å legge for lite vekt på det samfunnskapte ved sosialt liv. Det er i denne sammenheng Smiths metodologiske posisjon, åpner opp for et ståsted som overskrider noe av denne kritikken, samtidig som posisjonen gir mulighet for å bevare målsettingen om å ta aktørenes perspektiv³. Smith tar utgangspunkt i det hun kaller

1. Jeg vil for øvrig henwise til en utdypende diskusjon av både mulighetene og begrensningene i forhold til å realisere de utforskede perspektiv i mitt vitenskapsteoretiske innlegg for dr. polit. graden (Syltevik 1992), og i en senere artikkel med utgangspunkt i dette innlegget (Syltevik 1993). Jeg stiller her spørsmål om det i det hele tatt er mulig å få tilgang til andres livsverden og fortolkninger, i hvilken grad forskerens egen posisjon og forhåndsforståelse setter begrensninger, hvilken betydning konteksten for formidlingen (f.eks. intervjuene) har, problemet med flere versjoner og perspektiv og til sist begrensninger i aktørenes perspektiv som ubevisst eller bevisst forvridning.

2. Den sterkeste begrunnelsen for å prøve å forstå aktørenes perspektiv er formulert i det såkalte Thomasteoremet: "It is not important whether or not the interpretation is correct - if men define situations as real, they are real in their consequences" (Thomas referert i Schwartz og Jacobs 1979:25).

3. Smith har vært inspirert av en rekke sosiologiske perspektiver og tradisjoner, mest har hun selv referert seg til Marx, Garfinkel og Schutz. For diskusjon av Smiths posisjon vil jeg henwise til drøftingene hos Harding (1986, 1991), Longino (1993), Laslett og Thorne (1992), Lemert (1992), Collins (1992), Connell (1992), Cheal (1994), Calhoun (1995) og Widerberg (1995). Smith har av flere blitt knyttet til en tradisjon i feministisk teori kalt standpunktteoretikerne på grunn av vektleggingen av kvinners ståsted, men har selv avvist denne plasseringen (Smith 1992). Dette med den begrunnelsen at en slik klassifisering kan bidra til at hennes posisjon misforstås dithen at det dreier seg om å ta bare utgangspunkt i subjektive opplevelser, privilegere en type viter framfor andre, og en postulering av et felles ståsted for kvinner. Kvinners standpunkt som Smith bruker begrepet, dreier seg om å skifte

hverdagslivets problematikk, og hun formulerer sitt prosjekt slik:

"to relate the sociologist and the sociological inquiry to the experience of members of a society as knowers located in actual lived situations in a new way. It is used here to constitute the everyday world as that in which questions originate" (Smith 1987:91).

I korte trekk dreier det seg om at en kan utvikle vitenskapelig kunnskap med utgangspunkt i faktiske individers erfaringer, og gjennom disse erfaringene utforske de sosiale relasjonene disse erfaringene er innvevd i. Smiths utgangspunkt for utviklingen av dette ståstedet var opplevelsen av at det var nødvendig å starte med kvinners erfaringer, og ikke i den sosiologiske diskursen for å få forståelse av kvinners erfaringer og virkelighet. Hun opplevde det som om den etablerte sosiologien konstituerte kvinner som objekter heller enn subjekter, og utviklet en bevissthet som ser på samfunnet, sosiale relasjoner og folks liv som om vi kan stå utenfor dem. Dermed ignoreres "the particular local places in the everyday world in which we live our lives" (Smith 1987:2). Dette er et utgangspunkt som Smith har til felles med en dominerende tradisjon i feministisk teoriutvikling generelt, og som Harding (1987:6) har pekt på er et av de vesentligste bidragene i feministisk forskning og teoriutvikling nettopp bruddet med den tradisjonelle "logic of discovery". Et kjennetegn ved feministisk forskning har vært at den har generert sine problemstillinger ut fra kvinners erfaringer, og også sett disse erfaringene som det utgangspunkt teorier og antagelser skal vurderes i forhold til. En har startet i kvinners erfaringer som en måte å studere innenfra isteden for ovenfra, eller "studying up" isteden for "studying down" (Harding 1987:9). Smiths spesielle bidrag er at hun knytter dette utgangspunktet sammen med en forståelse av sosiologi som har generell relevans utover det å utvikle kunnskap om kvinners virkelighet. Det dreier seg

grunnlaget for å vite, dvs. det stedet utforskningen starter. Siden kunnskap er sosialt organisert, kan kunnskap om verden ikke reduseres til individers handling eller egenskaper i individenes bevissthet.

om et skifte av utgangspunkt som bevarer fokus på den verden vi erfarer og lever i, og som samtidig tar utgangspunkt i at det ikke finnes noe utenfra perspektiv og at forsker og utforsket deler den samme verden. Det å ta utgangspunkt i hverdagslivets problematikk betyr ikke å gjøre hverdagsverdenen til et eget studieobjekt, men å ta utgangspunkt i hverdagslivets problematikk i det sosiologiske arbeidet:

"we begin with the activities of actual individuals whose activity produce the social relations that they live. Social phenomena are products of action and interpretation by actual women and men" (Smith 1987:90).

Smith avgrensner seg fra oppfatningen av hverdagsverdenen som et eget studieobjekt, fordi den tenkemåten gjenskaper skillet mellom offentlig og privat, mikro og makro. Hennes poeng er nettopp å knytte hverdagsverden og de sosiale relasjonene som går utover den enkeltes erfaring sammen, og ikke atskille hverdagslivet fra andre deler av livserfaringene (Smith 1987:90).⁴ Dette perspektivet er innebygd i bruken av begrepet problematikk⁵, som nettopp markerer at de sosiale relasjonene er en del av hverdagslivet. *Sosiale relasjoner* er Smiths fellesbetegnelse på sosiale forhold som er innvevd i og går utover den enkeltes hverdagserfaring⁶, og det er utforskning av disse som er sosiologens

4. Calhoun (1995: 183) mener Smith ikke i tilstrekkelig grad tar hensyn til sitt eget prinsipielle synspunkt her, men i begrepsbruk gjenskaper dikotomiene ved bruken av hverdagslivet om det lokale og lille. Dette er en relevant kritikk, men rokker ikke ved at hun prinsipielt tar avstand fra en slik tankemåte.

5. Abrams (1982) definerer ordet problematikk på en måte som jeg mener belyser Smiths bruk av ordet: "a rudimentary organisation of a field of phenomena which yields problems for investigation" og "In other words one's problematic is the sense of significance and coherence one brings to the world in general to make sense of it in particular" (Abrams 1982:xv). Problematikk er dermed et begrep som peker på hvordan det generelle og spesielle er innvevd i hverandre.

6. Smith (1987) bruker vekselvis begrepene *social relations* and *extended relations* om relasjoner som er tilstede i hverdagsverden, men som går utover aktørenes egne erfaringer og fortolkninger. Disse begrepene gis et generelt innhold knyttet til relasjoner mellom mennesker og handlinger utover den lokale konteksten. Smith understreker at begrepet ikke må forstås

oppgave. Forutsetningen hos Smith er at individers erfaringer ikke bare er konsentrert i hverdagen. Erfaringene er implisitt også i organiseringen av utvidede sosiale relasjoner, eller i sekvenser av sosialt koordinert handling der mange individer som er ukjente for hverandre kan være aktive. Som Smith skriver:

"Inquiry starts with the knower who is actually located: she is active; she is at work; she is connected with the particular other people in various ways, she thinks, laughs, desires, sorrows, sings, curses, loves just here; she reads here: she watches television. Activities, feelings, experiences, hook here into extended relations linking her activities to those of other people and in ways beyond her knowing" (Smith 1992:91).

Målsettingen med å ta utgangspunkt i hverdagslivets problematikk, er å analysere de sosiale relasjonene som er tilstede, og skaper den lokale historiske prosessen og konstituerer hverdagslivets problematikk (Smith 1987:132). Hverdagsverden som den erfares og fortolkes er dermed et utgangspunkt for sosiologisk kunnskapsproduksjon, og her skiller Smith seg fra perspektiver som oppfatter hverdagsverden og fortolkninger av den snarere som et problem som må overskrides.⁷ Smiths prosjekt kan karakteriseres som en totrinnsmodell for sosiologisk arbeid, der hun tar utgangspunkt i hverdagsverdenen som problematikk og for kunnskap om denne stoler på de menneskene som lever i den, for så ved hjelp av ulike perspektiver og teorier prøve å avdekke de sosiale relasjonene

dithen at det fratrukket subjektene evnen til å handle. Sosiale relasjoner er sosialt konstruert (Smith 1987:4).

7. Dette er et grunnleggende element blant annet i Bourdieus tenkning (se f.eks. Bourdieu, Chamboredon og Passeron 1991, Bourdieu 1992). Problemet med hverdagskunnskapen er for Bourdieu at den legitimerer den sosiale virkeligheten slik den framstår for oss, og dette nødvendiggjør et epistemologisk brudd med hverdagskunnskapen for utvikling av vitenskapelig kunnskap. Et problematisk punkt i dette perspektivet blir dermed knyttet til spørsmålet om et slikt brudd er mulig og hvordan dette bruddet eventuelt skjer. for diskusjon av Bourdieus posisjon og realiseringen av den vil jeg henvise til diskusjon hos Jerdal (1992) og Høstaker (1994). Samtidig er det som Widerberg (1995) peker på også en rekke paralleller mellom Bourdieus og Smiths sosiologiske prosjekter.

som konstituerer og som konstitueres i denne hverdagsverdenen. På denne måten er posisjonen også et forsøk på å bevare det dialektiske forholdet mellom teori og empiri gjennom hele forskningsprosessen:

"The idea is not to reenact the theory/practice split and opt for practice, but to locate the knower in a lived world where both theory and practice go on, in which theory is itself a practice, and in which the divide between the two can itself be brought under examination" (Smith 1992:92).

Smith har selv understreket at denne metodologiske posisjonen dreier seg om et perspektiv og et utgangspunkt og ikke fastlåste metodiske teknikker. Det dreier seg om en måte å se på og "a method of inquiry, always ongoing, opening things up, discovering" (Smith 1992:88), og kan kombineres med en rekke tilnærminger og analytiske perspektiver.⁸

For meg som har fått min sosiologiske skoleing i en tidsperiode preget av grunnleggende spørsmål ved sosiologi som vitenskap⁹, representerte Smiths posisjon et mulig ståsted for sosiologi som empirisk vitenskap. Posisjonen åpner for sosiologisk arbeid som både tar utgangspunkt i faktiske personers erfaringer, handlinger og fortolkninger, og gjennom disse utforske de sosiale relasjonene de er innvevd i. Det er en posisjon som både tar på alvor at det ikke i en grunnleggende forstand finnes noe utenfraperspektiv, og at også vitenskapelige konstruksjoner er preget av et ståsted som gir både muligheter og begrensninger. Det er en posisjon som bevarer det dialektiske forholdet mellom teori og empiri

8. Smith avslutter da også en av sine bøker etter å ha understreket at hverken analysestrategier eller eksempler må oppfattes som ortodoksier, med setningen: "Feel free" (Smith 1990b:206).

9. Jeg tenker her særlig på utfordringen fra postmodernistisk tenkning, men også diskusjonene rundt subjektivitet versus objektivitet, handling og struktur, makro og mikro og det som er blitt kalt henholdsvis den refleksive og den lingvistiske vendingen i faget. Dette betyr på ingen måte at jeg oppfatter det som om Smiths posisjon har løst disse grunnleggende spørsmålene, og at det ikke er problemer også med denne posisjonen. Ikke minst når det gjelder spørsmålet objektivitet versus subjektivitet, kan hun sies å havne i et tvetydig posisjon i og med at nettopp hennes materialistiske ontologiske posisjon blir problematisk i forhold til hennes vektlegging av sosial konstruksjon og betydningen av ståsted og perspektiv.

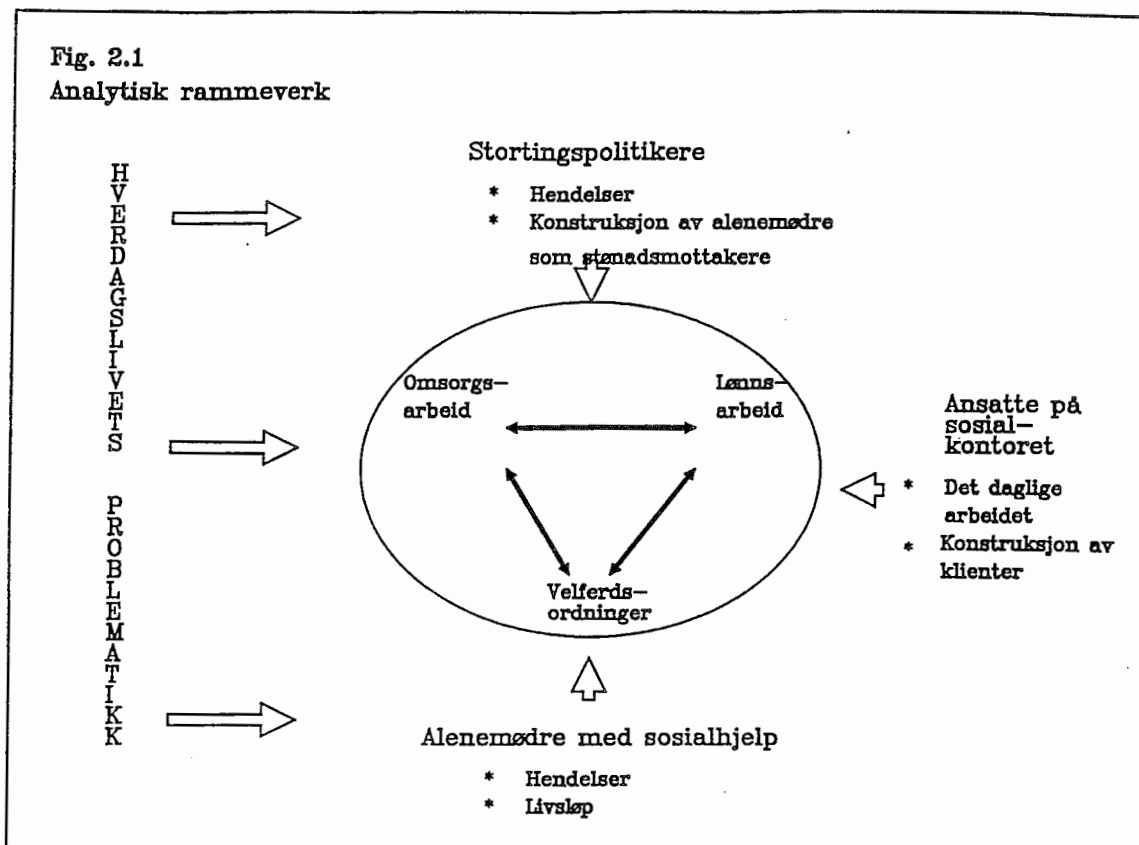
gjennom hele forskningsprosessen, og samtidig bygger på den oppfatning at uansett om det dreier seg om hverdagslivet til alenemødre, arbeidet på sosialkontoret eller utformingen av politikk er konstruksjonen av den sosiale verden noe konkrete aktører utformer på sine aktuelle arenaer. Sosiale relasjoner er ikke aktørløse og aktørene ikke strukturløse. Det er et utgangspunkt som gjør det mulig å utforske hvordan handling og struktur er innvevd i hverandre, ut fra de faktiske erfaringene til faktiske mennesker som sammen rent konkret skapes av og skaper den sosiale verden de lever i. I arbeidet har jeg tatt utgangspunkt i faktiske personers fortolkninger, holdninger og synspunkter, og brukt disse som en innfallsvinkel til å forstå hvordan alenemoderskap, omsorgsarbeid, lønnsarbeid og velferdsordninger og forholdet mellom disse dimensjonene konstrueres. Hverdagslivets problematikk forstått på denne måten har vært grunnleggende for arbeidet med avhandlingen, og dette har jeg markert ved å bruke hverdagslivets problematikk (omsorgsarbeidet og lønnsarbeidets problematikk), velferdsordningenes problematikk og politikkenes problematikk som titler på de tre delene som følger i avhandlingen. Dette markerer at jeg har valgt en analytisk tilnærming som ønsker å sette henholdsvis omsorgsarbeidet, lønnsarbeidet og velferdsordningene i forhold til de sosiale relasjonene som avdekkes gjennom alenemødrenes fortolkning av sitt hverdagsliv, de ansattes fortolkning av sitt arbeid på sosialkontoret og politikernes diskusjoner av stønadsordningene. Jeg ønsker å gi et bilde av hvordan alenemødre, ansatte og politikere selv fortolker sin virkelighet, og bruke dette som utgangspunkt for en analyse av hvilke videre sammenhenger disse fortolkningene er en del av. I forhold til Smith legger jeg imidlertid i min analyse tyngdepunktet på å belyse hvordan aktørene konstruerer sin virkelighet. Jeg skiller meg også fra Smith ved at jeg legger mer vekt på den delen av hennes argument som bruker konkret erfaring som utgangspunkt for å fange inn hvordan handling konkret skjer, enn på hvordan erfaring relaterer seg til en materiell verden. Mens Smith knytter sin metodologiske ståsted til en

ontologisk materialistisk posisjon, og bruker dette som grunnlag for å hevde at vitenskapelige konstruksjoner kan være gode og dårlige og unngå å havne i en lite fruktbar relativisme, mener jeg i likhet med Calhoun (1995:179) at det er lite fruktbart å knytte spørsmålet om vurderingene av den vitenskapelige konstruksjonen til ontologi. Jeg legger isteden vekt på det som også er en forutsetning hos Smith, nemlig at både de fortolkningene aktører gjør av sin virkelighet og vitenskapelige fortolkninger har det til felles at de dreier seg om konstruksjoner, henholdsvis det Schutz (1962:5f) kaller *common sense constructs* og *constructs of second degree*. Den sosiale verden er, uansett hva vi måtte mene om dens eksistens, ikke tilgjengelig for oss i noen ren form. Gyldighet og relevansen i vitenskapelige fortolkninger må derfor knyttes til annet enn referering til en felles verden som vi uansett ikke har tilgang til (for diskusjon av hva slike kriterier kan være vil jeg henviser til appendix A).

I det empiriske arbeidet og i denne framstillingen av det, har dette utgangspunktet betydd at jeg har tatt utgangspunkt i det empiriske materialet og aktørenes fortolkninger, mens jeg relaterer tidligere forskning og teorier og begreper til diskusjonen av dette empiriske materialet. Samtidig har noen grunnleggende analytiske perspektiver vært gjennomgripende i de ulike delene av det empiriske arbeidet, og jeg har for å realisere perspektivet i analysen valgt å ta utgangspunkt i *signifikante hendelser, livsløp, det daglige arbeidet og konstruksjon av alenemødre som klienter*. Disse perspektivene har alle det til felles at de representerer måter å prøve å gripe det prosessuelle i sosialt liv. Samlet sett kan det analytiske rammeverket settes opp som i fig. 2.1 på neste side.

Når det gjelder å utforske hverdagslivets problematikk for alenemødre, og også når det gjelder politisk utforming av stønadsordninger for enslige mødre, har jeg valgt å bruke det som Abrams (1982) kaller *signifikante hendelser*. Abrams mener at det å ta utgangspunkt i hendelser og se handling strukturert

Fig. 2.1
Analytisk rammeverk

som en prosess i tid, overskrider den vestlige dualismen mellom individ og samfunn, handling og struktur. Abrams argumenterer slik:

"An event is a protentous outcome: it is a transformation device between past and future, it has eventuated from the past and it signifies for the future. It is not just happening there to be narrated but is a happening to which cultural significance has sucessfully been assigned. And its identity and significance are established primarily in terms of its location in time, in relation to a course or chain of other happenings. Both their internal design and their assigned significance mark events as in the first instance matters of sequence, of the organisation and meaning of action in time, Events, indeed, are our principal points of access to the structuring of social action in time" (Abrams 1982:191).

Abrams betegner hendelser som prismen sosiale strukturer og prosesser kan sees igjennom, og understreker at slike hendelser kan være på mikro- og makroplan, fra hendelser i enkeltpersoners liv til store nasjonale begivenheter. Når det

gjelder alenemødrenes hverdagslivsproblematikk, er intervjuene med dem fortellinger om en rekke hendelser i deres liv som kan sies å representere vendepunkt, der både individuelle og strukturelle faktorer møtes. Gjennom å ta utgangspunkt i noen av disse hendelsene (å bli alenemor, vendepunkt med hensyn til lønnsarbeid versus omsorgsarbeid, og møtet med sosialkontoret) som gjennom analysen av intervjuene viste seg å være særlig sentrale, oppnår jeg at det blir fokus på alenemødrene som handlende aktører, samtidig som disse hendelsene belyser hvordan deres handlinger formes innen bestemte betingelser og sosiale relasjoner. Når det gjelder utformingen av politikken for alenemødre, har jeg valgt å ta utgangspunkt i en bestemt type hendelser - nemlig stortingsdebattene i Odels- og Lagtinget ved innføring av og endring av nye lovbestemmelser. Dette er en type hendelse der det er debatt om stønadsordningene, og der avgjørelser tas som har store konsekvenser for enslige mødre i Norge.

Samtidig som denne typen hendelser er en måte å utforske hvordan endring skjer, ligger det også en fare for at en gjennom å fokusere bare på disse hendelsene, kan miste det perspektivet at disse hendelsene inngår i en større kontekst og er en del av mer langvarige prosesser. Når det gjelder politikkutformingen, er dette til en viss grad motvirket gjennom at jeg følger den samme typen hendelser over tid. I forhold til analysen av intervjuene med alenemødrene har jeg i tillegg også satt deres livserfaringer i *et livsløpsperspektiv*. På samme måte som hendelser er også livsløpet et utgangspunkt og perspektiv som åpner opp for å se den enkeltes utforming av sitt liv i en videre sosial kontekst, og et perspektiv som åpner for forståelse av prosess og av måten handling og struktur er sammenvevd på. Som Danielsen (1992:24) understreker, er det ingen fastlagt innsamlingsprosedyre eller analysemåte når det

gjelder livshistorisk materiale¹⁰. Forskjellig anvendelse er knyttet både til ulike formål med analysene, og avspeiler generelle debatter i samfunnsvitenskapene for øvrig. Hovedtradisjonene innen tilnærmingen har henholdsvis lagt hovedvekten på hvordan individet opplever og fortolker sin verden, og hvordan livsløpet er relatert til samfunnsstrukturen (Danielsen 1992:24). Her har jeg brukt livsløp som en måte å sette alenemødrenes fortolkninger av dimensjoner i sitt liv, i forhold til hvordan sosiale relasjoner er med å skape og forme livene deres. Jeg har ønsket å få fram hvordan rekkefølgen av posisjoner gjennom livsløpet og bevegelse fra en posisjon til en annen i løpet av livet, er utformet innen rammen av biografisk tid (alder) og i en historisk og sosial kontekst (periode). Det er nettopp styrken ved et livsløpsperspektiv at det gir rom for en forståelse av det sosiale i det individuelle. Den enkelte former sitt livsløp, samtidig som livsløpet er et resultat av et samspill mellom faktorer som påvirker utviklingen og individets egen respons på disse faktorene:

"Livsløpsperspektivet vil se individet som en aktør som skaper sitt eget liv innenfor de begrensninger og muligheter som samfunnet gir til ulike tider og ulike kohorter." (Skrede og Tornes 1983:19)

Realiseringen av et livsløpsperspektiv begynte allerede under intervjuene (i og med at jeg ved avslutningen av intervjuene benyttet en såkalt livsløpslinje, se appendix C), og fortsatte gjennom analysearbeidet der jeg både har lagt vekt på mønstrene i livsløpene og å sette dem i forhold til den tidsperioden de utformes innenfor.

Når det gjelder analysen av arbeidet på sosialkontoret, har jeg valgt å ta utgangspunkt i det daglige arbeidet som de ansatte forteller om det. Fortolkningen av det daglige arbeidet og det som er de ansattes hverdagsliv, er også en innfallsvinkel som fokuserer på de faktiske erfaringene til faktiske individer når

10. For ulike tilnærminger til og bruk av livsløp vil jeg for øvrig henviser til Bertaux (red) 1981, Abrams (1982), Skrede og Tornes (red) (1983), Plummer (1983), Nilsen (1992a, 1992b) og Solvang (1993).

de utformer et arbeid innen de betingelsene denne arbeidsplassen gir. I tillegg har jeg valgt å fokusere på hvordan de ansatte som en del av dette arbeidet konstruerer klienter, og særlig hvordan de konstruerer alenemødre som klienter. Dette er også et perspektiv som setter fokus på prosess og hvordan faktiske erfaringer og aktiviteter formes og former. På samme måte har jeg når det gjelder analysen av stortingsdebattene, vært opptatt av hvordan politikerne fortolker alenemødrene som mødre, lønnsarbeidere og klienter, fordi dette er tankebilder og forestillinger som gir uttrykk for måten alenemødrene konstrueres som klienter på, og som i sin tur former alenemødres møte med velferdsordningene.

2.3 Presentasjon av studien

Samlet sett kan studien best karakteriseres som tre delstudier. Samlet er datatilfanget i avhandlingen dermed som oppsummert i tabell 2.1. Den første delstudien dreide seg om intervjuer med alenemødre med sosialhjelp som hadde fått sosialhjelp på ett av to sosialkontor. Den andre delstudien besto av intervjuer og også observasjon¹¹ på de to sosialkontorene. Her hadde jeg først, parallelt med intervjuene med alenemødrene, samtaler med ledelsen på de to sosialkontorene (leder og nestleder), og noen ansatte knyttet til sosialkontorets felles administrasjon, samt 3 gruppeintervjuer med de som arbeidet i sosialhjelpsgruppen¹² på det

11. Under alle mine besøk på sosialkontorene skrev jeg feltdagbok. Til sammen var jeg på besøk på hvert distriktskontor ca. 30 ganger. Under disse besøkene hadde jeg i tillegg uformelle samtaler med de ansatte, deltok i spisepauser, satt på venterommet o.l.

12. Sosialhjelpsgruppen var dette sosialdistriktets betegnelse på alle som arbeidet med saker angående økonomisk sosialhjelp på kontoret.

Tabell 2.1 Oversikt over delstudier, datainnsamlingsmetoder, datakilder og problem

Datainnsamlingsmetode	Datakilde	Problem
Delstudie 1 Intervjuer 1989-90	Aleneforeldre med sosialhjelp	Alenemødrenes perspektiv på forholdet til omsorgsarbeid, lønnsarbeid og velferdsstatsordninger
Delstudie 2 Observasjon på sosialkontorene Intervjuer 1989 Gruppeintervjuer 1989 Intervjuer 1992	Feltnotater fra besøk på sosialkontorene Ansatte på sosialkontor Ansatte på sosialkontorene	Holdninger og oppfatninger i forhold til alenemødre som sosialhjelpsmottakere De ansattes opplevelse av sosialkontorets arbeid i forhold til alenemødre som klienter
Delstudie 3 Tekststudie	Stortingsdebatter om stønadsordninger til enslige mødre 1963- 1993	Utviklingen av den offentlige politikken og synet på alenemødre

ene sosialkontoret. I den andre fasen gjennomførte jeg intervjuer med nesten samtlige ansatte som arbeidet med økonomisk sosialhjelp på disse kontorene. I tillegg til intervjuene samlet jeg skriftlig materiale som søknadsskjema, arbeidsdokumenter, stillingsoversikter og annet skriftlig materiale om arbeidet på sosialkontoret. I den tredje delstudien forlot jeg den lokale arenaen for alenemødrene og sosialkontorene, og brukte stortingsdebatter om stønadsordningene til enslige mødre gjennom de siste 30 årene som utgangspunkt for en innholdsanalyse av utviklingen i den offentlige politikken og synet på alenemødre.

2.3.1 Delstudie 1 -Alenemødre med sosialhjelp

I den første delen av studien etablerte jeg kontakt med to distriktssosialkontor i

Trondheim, og gjennomførte intervjuer med alenemødre med sosialhjelp som hadde fått økonomisk sosialhjelp på disse sosialkontorene. I denne fasen arbeidet jeg ut fra de problemstillingene jeg hadde formulert ved starten av prosjektet, og belyste spørsmål knyttet til den opplevelse alenemødre med sosialhjelp hadde av samspillet mellom omsorg, lønnsarbeid og velferdsstatsordningene. Jeg ønsket alenemødres egne beretninger og refleksjoner om egne livserfaringer og møtet med velferdsstaten som alenemødre. Det var nettopp gjennom å analysere deres måte å gi mening til disse erfaringene på, at det kompliserte samspillet mellom de ulike arenaene kunne komme fram. De viktige valgene som ble tatt i denne fasen, var valget av sosialkontor som utgangspunkt for å skaffe informanter til undersøkelsen, valget av distriktssosialkontor og informanter, og ikke minst valget av kvalitative intervjuer som innfallsvinkel.

Da jeg hadde bestemt at jeg ønsket å intervju alenemødre og bruke kontakten med sosialkontoret som innfallsvinkel, innebar dette valget at jeg måtte søke om å få bruke sosialkontoret som utgangspunkt for å henvende meg til mulige informanter. Dette hadde, som jeg senere skal gå inn på, en del konsekvenser for hvordan jeg og undersøkelsen ble oppfattet av alenemødrene. Årsakene til at jeg ville gjøre det på den måten, var at jeg oppfattet det som den mest hensiktsmessige måten å komme i kontakt med et større antall mulige informantene på.¹³ Jeg så det også som en fordel at informantene hadde hatt kontakt med sosialkontor med det samme lokale regelverket. Jeg visste hvor forskjellige de interne rutineene kan være på ulike sosialkontorer, og ønsket å vite litt om sosialkontorene de jeg intervjuet hadde hatt kontakt med. Intervjuene med

13. Både snøballutvalg med utgangspunkt i kjennskap til alenemødre med dårlig råd, kontakt gjennom aleneforeldreforeninger, oppslag på treffsteder for småbarnsforeldre, bruk av media etc. ville vært mulig. Evy Frantzen (1988b) brukte f.eks. i sin undersøkelse om alenemødre og sosialhjelp snøballutvalg og personlig kjennskap som innfallsvinkel for å få kontakt med alenemødrene. Flere andre undersøkelser av aleneforeldres situasjon, har blitt gjennomført med utgangspunkt i kontakt via helsestasjoner (f.eks. Stang 1983) og med utgangspunkt i Aleneforeldreforeningen (Drevland og Sverdrup 1984).

alenemødrene var ustrukturerte intervjuer. Intervjuene belyste livssituasjonen til de som ble intervjuet når det gjaldt det å være alenemødre, omsorgen for barna, forholdet til lønnsarbeid og utdanning, og forholdet til velferdsordningene med særlig vekt på forholdet til sosialkontoret.

Jeg hadde lagt opp til at intervjuene skulle dekke de vesentlige sidene ved livsløpet til alenemødrene i den forstand at jeg la opp til å snakke om utviklingen fra oppvekst og barndom fram til i dag. I tillegg brukte jeg en livsløpslinje som utgangspunkt for oppsummeringen av hvert intervju sammen med de som ble intervjuet. Livsløpslinjen besto av en vertikal linje på et A4 ark der vi sammen satte de begivenhetene vi hadde snakket om, og endringer i forhold til omsorgs-,

Tabell 2.2 Intervjuene med alenemødrene

Type:	Kvalitative intervjuer. Åpne spørsmål, ustrukturert design. Stort sett tatt opp på lydbånd som er skrevet ut i sin helhet etterpå. I de intervju som ikke ble tatt opp på bånd (5 stk) ble det gjort notater underveis og rett etter intervjuet.
Informanter:	19 aleneforeldre - 18 alenemødre og en alenefar som hadde mottatt sosialhjelp ved sosialkontor en eller flere ganger de siste 2 år (1988-89)
Form	Individuelle intervjuer, en gang
Varighet	1 1/2 - 5 timer (gjennomsnitt ca. 3 timer)
Tidspunkt	1989-90
Kontakt	Skriftlig henvendelse via sosialkontoret, med eget brev vedlagt om undersøkelsen. De som svarte ja ble kontaktet pr telefon eller i ett tilfelle pr brev for avtale om intervju
Sted	Informantene fikk selv velge hvor de ville intervjues. 17 valgte å intervjues i sitt eget hjem, mens 2 valgte å intervjues ute. Intervjuene foregikk på dagtid eller kveldstid etter at ungene hadde lagt seg.

lønnsarbeid og velferdsordninger i forhold til en tidsdimensjon (se appendix C).

Alenemødrene var ulike på mange måter. De kom fra ulike steder i landet, hadde hatt ulike oppvekstmiljøer, ulike erfaringer med ekteskap/samliv, skilte seg fra hverandre når det gjaldt tilpasninger til utdanning og lønnsarbeid, og hadde forskjellige erfaringer med stønadsordningene. Det de hadde til felles var at de alle høsten 1989 bodde i Trondheim, og at de alle i løpet av de siste årene hadde oppsøkt sosialkontoret i en eller annen forbindelse. Den felles erfaringen de for øvrig delte, var at de alle bodde eller hadde bodd alene med barn under 10 år. To av dem jeg intervjuet kjente hverandre, men ellers tilhørte de ikke samme vennekrets. Flere av dem kunne ha kjent hverandre ut fra at de bodde i samme boområde, handlet på samme butikk, ventet på bussen på samme stoppested og kunne truffet hverandre på venterommet på sosialkontoret. Alle disse alenemødrene fikk altså i begynnelsen av høsten 1989 et brev fra Trondheim sosialkontor med forespørsel om de ville være med i en undersøkelse om enslige forsørgere og sosialhjelp, og svarte ja på henvendelsen. Begrunnelsene de hadde for å ville være med var forskjellige. Det kunne være fordi de ønsket å være til nytte for sosialkontoret, fordi de ønsket forandringer på sosialkontoret, var opptatt av diskusjonen om alenemødre i tilknytning til valgkampen sommeren 1989, eller fordi de ønsket å fortelle folk hvordan det "virkelig var". Noen hadde også mer spesielle begrunnelser, som at de hadde lyst til å vite mer om det å bli intervjuet og å ha noen å prate med om sin situasjon.

Alenemødrene var stort sett yngre ufaglærte kvinner med arbeiderklassebakgrunn. De fleste var vokst opp i "fullstendige familier" og hadde foreldre som fortsatt var gift. De som hadde skilte foreldre ga uttrykk for at det var spesielt trangt økonomisk i oppveksten, og to fortalte at de trodde at deres egne mødre hadde hatt hjelp fra sosialkontoret. Samtlige av alenemødrene hadde hatt mødre som selv var hjemme mens de var små, men for de som var vokst opp på gård eller der familien drev butikk, var mødrene også involvert i

det felles arbeidet. Senere har mødrene stort sett tatt lønnsarbeid på hel- eller deltid innen service- og omsorgsykker. Tre hadde mødre som alltid hadde vært hjemmearbeidende. Fedrene hadde hatt lønnsarbeid i primærnæringene, i diverse serviceyrker eller industriarbeid. I alder var alenemødrene fra 23 til 41 år gamle, og samlet hadde de ansvaret for 28 barn. Mødrene presenterte stort sett ungene sine som vanlige barn med vanlige problemer, men noen barn hadde også spesielle vansker. To av ungene var sterkt plaget av astma og allergi, to hadde skoleproblemer og en ble av mora karakterisert som hyperaktiv. De fleste av dem var fortsatt alenemødre, men to hadde etablert seg i nye samliv med nye partnere. De fleste hadde et samlivsbrudd bak seg, seks var skilt, mens sju var tidligere samboere. Fire hadde to samlivsbrudd bak seg, mens de resterende fem aldri hadde bodd sammen med barnefaren.

Alenemødrene hadde en variert erfaring når det gjaldt forholdet til stønadsordningene. Alle hadde hatt sosialhjelp, men omfanget og varigheten av hjelpen varierte. Mens en hadde hatt kontakt med sosialkontoret en gang, hadde flertallet hatt kontakt og hjelp i perioder over flere år. 15 av informantene hadde hatt overgangsstønning i en kortere eller lengere periode. For to dreide det seg om under ett halvt år, mens to hadde hatt overgangsstønning i åtte- ni år. Hovedtyngden hadde hatt trygd i inntil 3 år. Tabell 2.3 på neste side gir en oversikt over alenemødre, alder, barn og arbeidssituasjon da de ble intervjuet. De fiktive navnene jeg har gitt dem, vil bli benyttet i framstillingen når det gjengis sitater fra intervjuene.

I analysen av intervjuene med alenemødrene brukte jeg hverdagslivets problematikk som generelt utgangspunkt for drøfting av alenemødrene som mødre, lønnsarbeidere og stønadsmottakere. I tillegg tok jeg utgangspunkt i hendelsene å bli alenemor, hendelser der de fortalte om "valg" eller vendepunkt i forhold til lønns- og omsorgsarbeid, og møtet med sosialkontoret for å belyse

Tabell 2.3 Alenemødre, fiktive navn, alder, antall barn og deres alder, og egen arbeidssituasjon

Navn	Alder	Barnas alder	Arbeidssituasjon
Anna	24	2	Skoleelev
Rita	31	6,4	hj.arb/dagmamma
Bjørg	35	14,13,10,2	postbetjent
Kari	26	5,0	hjemmearb.
Else	32	10,9,1	skoleelev
Kine	24	1	hjemmearb.
Kjersti	33	8,10	forskolelærer
Jenny	28	5	kontorfullmektig
Gudrun	41	21,20,17,2	hjemmearb.
Louise	38	16,8	hjemmearb.
Nina	37	9	assistent
Eva-Lill	27	7,9	hj.arb/dagmamma
Siri	23	3,0	hjemmearb.
Mona	35	3	personalkonsulent
Christine	25	1	hj.arb/klubbarb.
Ragnhild	25	5	hjemmearb.
Cecilie	30	2	hjemmearb.
Synnøve	34	10,3	sykepleier

hvordan disse hendelsene aktualiserer individuelle sider ved den enkeltes situasjon og sosiale relasjoner som begrenser den enkeltes handlingsrom. Alle disse hendelsene har de egenskapene Abrams (1982:191) knytter til sin definisjon av signifikante hendelser, i og med at det er hendelser der fortid og framtid brytes, og som representerer vendepunkt av en eller annen art. I tillegg brukte jeg livsløpslinjene og de korte oppsummeringene jeg laget etter intervjuene (se appendix A), som utgangspunkt for danningen av en typologi som fikk fram variasjonene i disse alenemødrenes tilpasninger til omsorgs-, lønnsarbeid og stønadsordningene. Danningen av typologier er en velkjent prosess i analyse av kvalitative data (se f.eks. Hammersley og Atkinson 1983, Eneroth 1984 og Spradley 1979), og dreier seg om å utkrystallisere subgrupper innen en generell kategori. Gjennom å fokusere på ulikheter og egenskaper ved typologien fikk

bearbeidingen et mer kvalitativt preg.¹⁴ Typologien representerer en sammenfatning av alenemødrenes livserfaringer. Dette gir meg mulighet til å realisere målsettingen om å ta utgangspunkt i kvinnenens ståsted, samtidig som den viser hvordan deres livserfaringer danner mønster og sammenhenger.

2.3.2 Delstudie 2 - De ansatte på sosialkontoret

I tillegg til intervjuene med alenemødrene, ønsket jeg i starten av prosjektet også informasjon om sosialkontorene. Dette datamaterialet tenkte jeg i utgangspunktet på som en nødvendig informasjonsinnhenting for gjennomføring av intervjuene med alenemødrene. Disse intervjuene dreide seg om å få et inntrykk av hvordan sosialkontoret arbeidet og hva slags felles holdninger de ansatte hadde i forhold til alenemødrene som klienter. Samlet oversikt over disse intervjuene finnes i tabell 2.4 på neste side. De ansatte på sosialkontorene som ble intervjuet i 1989 var leder og nestleder på begge kontorene, i tillegg til de som jobbet med økonomisk sosialhjelp på det ene sosialkontoret. Alle som ble intervjuet i denne fasen var sosionomer og kvinner i alderen 30-55 år.

Da jeg fikk mulighet til å arbeide videre med problemstillingene fra intervjuundersøkelsen med alenemødrene, ønsket jeg å gå videre med de problemstillingene som var knyttet til alenemødrenes relasjon til sosialkontoret. Jeg valgte derfor å bygge på det datamaterialet jeg allerede hadde fra samtaler og kontakt med de ansatte på sosialkontoret og undersøke hvordan de ansatte definerte alenemødrenes situasjon som sosialhjelpsmottakere, og hvordan de ansatte ga mening til sitt arbeid generelt og i forhold til alenemødre spesielt. Jeg

14. I arbeidet med analysen av intervjuene fant jeg etterhvert ut at jeg hadde en tendens til å stille kvantitative spørsmål til det kvalitative materialet, mens det var vanskeligere å tenke kvalitativt og dermed utnytte potensialet i denne typen analyse fullt ut. Dette tror jeg dels er en effekt av at den generelle skolering i forhold til kvantitative metoder har vært mest vektlagt ved grunnutdanningen i sosiologi (se bl.a. Christensen 1989 som tar opp lignende problemstillinger i forhold til kvalitativ analyse). Gjennom arbeidet med typologien kom fokus på de indre sammenhengene og forskjellene mellom typene.

Tabell 2.4 Intervjuene med de ansatte 1989/90

Type:	Enkelt samtaler og gruppeintervju. Åpne spørsmål, ustrukturert design. Det ble gjort notater underveis og umiddelbart etterpå
Informanter:	Ledelsen på sosialdistriktene (4 stk), ansatte i sosialkontorets administrasjon (5 stk) og sosialhjelpsgruppen på et sosialdistrikt (6 personer- Kristin, Åse, Sara, Ingrid, Katrine og Runa)
Form:	Individuelle intervju, en gang hver person Gruppeintervju, tre ganger
Varighet:	1-2 timer
Tidspunkt:	1989-90
Kontakt	Kontaktet pr. telefon eller gjort avtaler gjennom personlig kontakt på sosialkontoret. Introdusert via sosialsjefen.
Sted	På sosialkontoret i arbeidstida

Da jeg fikk mulighet til å arbeide videre med problemstillingene fra intervjuundersøkelsen med alenemødrene, ønsket jeg å gå videre med de problemstillingene som var knyttet til alenemødrenes relasjon til sosialkontoret. Jeg valgte derfor å bygge på det datamaterialet jeg allerede hadde fra samtaler og kontakt med de ansatte på sosialkontoret og undersøke hvordan de ansatte definerte alenemødrenes situasjon som sosialhjelpsmottakere, og hvordan de ansatte ga mening til sitt arbeid generelt og i forhold til alenemødre spesielt. Jeg ønsket både å undersøke nærmere det som kan kalles ytre kategorisering av alenemødrene på sosialkontoret, og jeg ønsket kunnskap om arbeidet med økonomisk sosialhjelp på sosialkontoret for få en dypere forståelse av hva som førte til de paradokser, og i noen grad de rene mysterier, som intervjuene med alenemødrene avdekket. Jeg valgte også i denne delen av prosjektet å benytte ustrukturerte intervjuer som metode, både fordi jeg ønsket å fokusere på meningskonstruksjon, og fordi jeg oppfattet andre datainnsamlingsmetoder som

for tidkrevende og problematiske.¹⁵ Jeg intervjuet så og si samtlige ansatte som hadde noe å gjøre med økonomisk sosialhjelp, og som arbeidet på disse kontorene våren 1992 (for detaljert redegjørelse for hvordan informanter ble rekruttert se appendix A). Oversikt over intervjuer i denne fasen i tabell 2. 5.

Tabell 2.5 Intervjuer med de ansatte 1992

Type:	Kvalitative intervjuer. Åpne spørsmål, ustrukturert design. Samtalene ble tatt opp på lydbånd og skrevet ut i sin helhet etterpå
Informanter:	14 ansatte ved 2 sosialkontorer
Form:	Individuelle intervjuer, en gang
Varighet:	1 1/2 time
Tidspunkt:	1992
Kontakt:	Kontaktet pr. telefon etter at sosialkontoret hadde delt ut skriftlig informasjon om prosjektet for avtale om intervju
Sted:	Informantene ble intervjuet i arbeidstida på sine egne kontorer

Intervjuene med de ansatte ble gjennomført med utgangspunkt i en temaguide som samtalen gikk nokså fritt rundt. I intervjuene med de ansatte var jeg mer konfronterende enn i intervjuene med alenemødrene, i den forstand at jeg blant annet stilte spørsmål ut fra det alenemødrene hadde fortalt som kunne oppfattes som kritikk av sosialkontoret. I intervjuene tok jeg her utgangspunkt i det daglige

15. Jeg hadde i utgangspunktet blant annet et ønske om å delta på møter med diskusjon av klientsamtaler, men jeg ville da være nødt til å gå igjennom en ny søknadsprosedyre i forhold til Sosialdepartementet. Jeg fikk også gjennom intervjuene innsikt i at på møtene tas saker opp som det er tvil om. Dette ville derfor være tidkrevende, også fordi det kunne gå lang tid mellom hver gang saker som angikk enslige mødre ble tatt opp. Jeg ville måttet supplere med intervjuer etterpå for å få den enkeltes refleksjoner. Jeg ønsket heller ikke å gå inn i enkeltsaker, men angripe problemstillingen med utgangspunkt i arbeidet på sosialkontoret generelt som helhetlig virksomhet for de ansatte.

arbeidet, og hvordan de la opp arbeidsdager og arbeidsuker. I tillegg fokuserte jeg på hvordan de tok avgjørelser i søknader om sosialhjelp, i tillegg til hvordan de så på alenemødre som klientgruppe. De som ble intervjuet i 1992 var både sosionomer og ansatte med annen fagbakgrunn som var ansatt som saksbehandlere eller i skranken. Dette avspeiler en endring i denne tidsperioden, hvor også ansatte uten sosionomutdanning har kommet inn i saksbehandlingen. Det var også et utviklingstrekk at det var blitt flere mannlige ansatte. De ansatte som ble intervjuet var i alderen 25 til 64 år. De hadde en variert samlivserfaring, men de fleste var familiefolk med barn. Fire hadde selv vært aleneforeldre, og da de ble intervjuet gjaldt dette to. De hadde vært ansatt på disse sosialkontorene fra 3 måneder til 12 år, men flere hadde også tidligere erfaring fra andre sosialkontor. De som hadde vært ansatt lengst hadde imidlertid skiftet stilling og arbeidsområde i løpet av den tida de hadde vært der. Tabell 2.6 neste side gir en oversikt over ansatte, fiktive navn og stilling. Av hensyn til den enkeltes anonymitet har jeg bare skilt mellom to kategorier ansatte, nemlig saksbehandlere og sosionomer og oppgitt hvor lenge de har vært ansatt i 3 kategorier; inntil 1 år (kort), 1 -3 år (middels), 4 år og mer (lenge).

I analysen av intervjuene med de ansatte valgte jeg å ta utgangspunkt i arbeidet på sosialkontoret og hvordan de fortalte om det daglige arbeidet. I tillegg fokuserte jeg på arbeidet med avgjørelser av søknader om sosialhjelp. Dette dreier seg på mange måter om en ikke konkret hendelse - dvs. den er frigjort fra tid og rom og dreier seg om avgjørelsene generelt. Avgjørelsene og saksbehandlingen i forhold til søknader om sosial hjelp er disse ansattes hverdagslivsproblematikk. Det er gjennom fortellingene om dette arbeidet at de viser hvordan de i sin hverdag iverksetter sosialpolitikken. Et sentralt perspektiv jeg bruker til å analysere dette arbeidet er å se det som blant annet *konstruksjon av klienter*. Mens jeg i analysen av intervjuene med alenemødrene dels fokuserer på hvordan de skiller seg fra hverandre, nettopp ut fra at de på avgjørende måte

Tabell 2.6 Ansatte intervjuet i 1992, fiktive navn, ansettelsestid og stilling

Ansatte	Ansettelsestid	Stilling
Marit	middels	Sosionom
Berit	kort	Saksbehandler
Ruth	kort	Saksbehandler
Mia	lenge	Sosionom
Beate	kort	Saksbehandler
Laila	lenge	Saksbehandler
Stig	kort	Sosionom
Olav	lenge	Saksbehandler
Lise	lenge	Saksbehandler
Morten	lenge	Sosionom
Vera	middels	Sosionom
Cecilie	lenge	Saksbehandler
Roger	middels	Sosionom
Stig-Ove	kort	Saksbehandler

skilte seg fra hverandre i forhold til de spørsmål avhandlingen tar opp, fokuserer jeg i analysen av intervjuene med de ansatte på det de har felles.

2.3.3 Delstudie 3 - Stortingsdebatter om stønadsordningene 1963-1993

Gjennom hele prosjektet var naturligvis utformingen av sosialhjelpen og stønadsordninger for enslige mødre en aktuell bakgrunn. Arbeidet med offentlige utredninger og debatter var i utgangspunktet tenkt som bakgrunnsinformasjon for analysen av intervjumaterialet. I tillegg hadde jeg også et ønske om å undersøke hvilke endringer som hadde skjedd siden trygdeordningen for enslige mødre og sosialhjelpen ble etablert på 1960-tallet og fram til i dag. Det gjelder både holdninger til alenemødre og fortolkningen av alenemødres forhold til omsorgs-, lønnsarbeid og stønadsordninger. Etter å ha sett på konsekvensene og utformingen av den offentlige politikken, ønsket jeg også å analysere hvilke argumenter som hadde vært lagt til grunn for utformingen av rammene for denne politikken. Jeg valgte dermed å bruke stortingsdebattene om stønader til enslige mødre og

sosialhjelp de siste tredivre årene som utgangspunkt for en innholdsanalyse med hensyn til disse problemstillingene. Samlet kan stortingsdebattene som brukes, oppsummeres som i tabell 2.7.

Tabell 2.7 Stortingsdebatter om sosialhjelp og trygd for enslige mødre

Dato	Type debatt	Lov
12 juni 1963 19 juni 1963	Odelstinget Lagtinget	Lov om enke- og mors-trygd
22 mai 1964 29 mai 1964	Odelstinget Lagtinget	Lov om sosial omsorg
9 desember 1971 13desember 1971	Odelstinget Lagtinget	Midlertidig stønad til fraskilte og separerte forsørgere
9 juni 1972 14 juni 1971	Odelstinget Lagtinget	Lov om endring i lov om folketrygd
18 mars 1980 27 mars 1980	Odelstinget Lagtinget	Endring i lov om folketrygd
14 november 1991 19 november 1991	Odelstinget Lagtinget	Lov om sosiale tjenester m.v.
9 desember 1993	Odelstinget*	Endring i barnetrygdloven

* Endringene i barnetrygdloven ble vedtatt uten replikkveksling i Lagtinget

I tillegg har jeg også satt analysen og sammenligningen av disse debattene i relasjon til de offentlige utredningene som har kommet om stønadene til enslige mødre på 1990-tallet. Selv om dette er datamateriale av ulik karakter, har jeg ønsket å kunne trekke noen utviklingslinjer også fram til 1995, med andre kilder enn den korte stortingsdebatten som var i 1993 om ekstra barnetrygd for enslige forsørgere.

Stortingsdebattene er i seg selv signifikante hendelser i Abrams (1982)

forstand, i og med at de representerer vendepunkt i sosialpolitikken. Selv om dette er hendelser der utfallet i noen grad er gitt på forhånd, gir referatene av debattene tilgang til konkrete historiske aktørers fortolkninger. Debattene har også den fordelen, framfor de offentlige utredningene, at de viser konfrontasjonen mellom ulike synspunkter og holdninger der og da, mens de offentlige utredningene i mindre grad er preget av uenighet og meningsutveksling. Samtidig er såvel stortingsdebattene som intervjuene en form for "impression management" (Goffman 1971). De er også et uttrykk for hva som er viktig å få sagt fra Stortingets talerstol til de andre stortingsrepresentantene, og til offentligheten i form av tilhørere og media. De viser behovet for partimarkeringer, særlig i de senere år, samtidig som de også markerer skillelinjer mellom representanter fra de samme partiene. Debattenes styrke er at de gir et tidsbilde av holdninger og interesser, hvilke intensjoner og argumenter som brynes mot hverandre og viser hvordan stønadsordningene utformes ovenfra. Det er disse diskusjonene som er utgangspunktet for lover og rundskriv som settes ut i praktisk politikk av blant annet sosial- og trygdekontor rundt om i landet.

Analytisk har jeg utført innholdsanalysen av dette datamaterialet på mye av den samme måte som jeg ville gjort med et intervjumateriale, i den forstand at jeg også har bearbeidet materialet med tematiske gjennomganger og lesing av debattene i sin helhet. Analytisk har jeg valgt å fokusere på de forestillingene om alenemødre som kommer fram i debattene og de offentlige utredningene, og hvordan forholdet mellom alenemoderskap, lønnsarbeid og stønadsordninger er ulikt konstruert på ulike tidspunkt.

2.4 Intervjuer som kilde til kunnskapsproduksjon

2.4.1 'Reisen til de fattige'¹⁶ - å forske med utgangspunkt i en administrativ kategori

En kald vinterdag i 1989 gikk jeg opp trappene til Bjørg. På veien opp møtte jeg noen unger, som jeg hørte si til hverandre da de hadde gått forbi: "Der er sikkert hu dama som skal besøke mamma". Da jeg traff Bjørg spurte jeg om det var ungene hennes jeg hadde møtt i trappa. Bjørg bekreftet dette, og fortalte så at hun hadde syntes det var litt vanskelig med ungene, fordi hun ikke visste hva de kunne finne på å si til andre. Hun hadde uten å tenke seg om, fortalte hun, sagt at det skulle komme ei dame og intervjuer henne, og at det hadde med sosialkontoret å gjøre. Senere på kvelden hadde hun tilfeldigvis hørt at de hadde snakket om at mamma skulle få besøk fra barnevernet og korrigeret dem på det: "En kan jo aldri vite hva de kan si ute". For Bjørg var det vesentlig å unngå å bli identifisert både med barnevern og med sosialkontor, og ved å si ja til å bli intervjuet risikerte hun i denne sammenhengen begge deler. Vi gikk deretter over til å diskutere hvordan en del av det å være alenemor kunne være, å føle seg litt passet på av både naboer og andre når det gjaldt omsorgen for barna og i forhold til om en hadde sosialhjelp. Starten på dette intervjuet illustrerte for meg to vesentlige ting. For det første hvordan jeg ved måten jeg fikk kontakt med informantene på ble identifisert med sosialkontoret, og for det andre hvordan det å være alenemor kunne være knyttet til å måtte forsvare seg mot det en kan kalle "myten om det dårlige hjem", og å bli identifisert med sosialkontoret. Begge deler viste hvor vanskelig det kunne være å stille opp i forhold til disse

16. Swartling (1989:163ff) har pekt på at deler av den empiriske sosialvitenskapen kan karakteriseres som middelklassens oppdagelsesreiser til de fattige. Formålet med denne reisen var da sivilisering og reform. Det er et slikt kritisk perspektiv på denne typen forskning jeg med denne overskriften vil henvise til, og som avsnittet vil problematisere de metodiske konsekvensene av.

intervjuene, og dette hadde også klart betydning for hvordan intervjuene ble.

I og med at utgangspunktet for denne studien var alenemødre med sosialhjelp, var jeg avhengig av å kontakte potensielle informanter via sosialkontoret. Det er derfor i relasjonen med sosialkontoret at de sånn sett "finnes". Jeg måtte derfor søke Sosialdepartementet om å få tillatelse til å kontakte dem, og et vilkår for tillatelsen var blant annet at kontakten måtte gå via sosialkontoret. Dette betydde derfor at disse alenemødrene høsten 1989 fikk et brev fra Trondheim sosialkontor, der de ble spurt om de ville være med på en intervjuundersøkelse, med et eget brev fra meg vedlagt (se appendix A og appendix B). For å svare ja til å bli intervjuet måtte alenemødrene dermed både tilslutte seg kategorien; "enslige forsørgere med sosialhjelp", og være interessert i å snakke med en fremmed om dette forholdet. Både det å være sosialhjelpsmottaker i seg selv og alenemødres bruk av offentlige stønader har vært sterkt framme i offentlig debatt og kan sies å være definert som et sosialt problem. Sosialhjelpen er den av våre offentlige stønadsordninger som har minst støtte i befolkningen og som det fortsatt er knyttet mest negative holdninger til (se f.eks. Jenssen 1994), og den høsten jeg henvendte meg til disse kvinnene hadde det jeg vil kalle Hagen-debatten om enslige mødre rast i media (Denne debatten vil jeg komme nærmere inn på i kapittel 7). Den politiske debatten rundt disse spørsmålene i media, viste at dette var spørsmål som engasjerte folk langt utover politikernes rekke. For noen av dem som sa ja til å bli intervjuet, var det nettopp en drivkraft at dette var de interessert i å snakke om, både for å forsvare seg mot det bildet de synes hadde blitt etablert, og fordi kontakten med sosialkontoret hadde hatt sider de ønsket å fortelle om og diskutere med andre. Samtidig representerte også denne siden ved måten jeg fikk kontakt med dem på, at jeg sto i fare for å bli identifisert med sosialkontoret.

Problemene og utfordringene ved at det dreide seg om en gruppe som kunne oppleve negative holdninger i kraft av at de hadde hatt eller hadde sosialhjelp,

var noe jeg var forberedt på i utgangspunktet. Det jeg ikke var forberedt på, var hvordan det å være alenemor og sosialhjelpsmottaker var knyttet til forestillinger om at det ikke er bra for barn å vokse opp i en aleneforeldrefamilie. Jeg hadde ikke tenkt over at det ikke var bare som en forskningstradisjon at forskningen om alenemorfamilien som en potensiell fare for barna hadde satt sine spor. En av de vesentligste forskningstradisjonene (særlig i psykologi, men også i sosiologi) har nettopp dreidd seg om å undersøke hva slags effekt det å vokse opp med en alenemor har for barna. Jeg vil komme tilbake til denne forskningstradisjonen og kritikken av den i kapittel 3. Denne forskningen har i stor grad blitt formidlet i media, og alenemødrene henviste til dette som etablert kunnskap, at barn av skilte foreldre har større sjanse for å komme opp i problemer enn barn med gifte foreldre. Alenemødrene kunne både henvise til denne typen forskning direkte, og gjennom f.eks. å uttrykke bekymring med hensyn til hvordan det kom til å gå med barna deres. Dette som jeg vil kalle *forestillingen om det dårlige hjem*, antar jeg også ble forsterket gjennom koblingen til sosialkontor (og barnevernet), men også fordi det å ha dårlig råd i seg selv ikke er i overenstemmelse med idealer for hvordan barn skal ha det når de vokser opp.

I forhold til intensjonene jeg hadde med intervjuene på orhånd, førte reaksjoner som kan relateres til denne typen forestillinger til konkrete endringer i intervjuopplegget. I utgangspunktet hadde jeg f.eks. tenkt å be alle fortelle litt om barndom og oppvekst ved å introdusere dette som et tema. Dette førte imidlertid til enkelte reaksjoner som ikke ga meg noe særlig innblikk i oppvekst og erfaringer, men som isteden sa noe om hvordan de tolket slike spørsmål: "Ja så du tror det (å være alenemor, min anm.) går i arv ja". Jeg ble dermed identifisert med definering av alenemødre som bærere av en slags sosialpatologi ved denne typen spørsmål. Det jeg trodde var uproblematiske tema, kunne derfor når de ble introdusert på denne måten, blokkere for kontakt, og var noe jeg måtte "reparere" i samtalen videre for å gjenopprette tilliten. Dette førte helt konkret

til at jeg endret strategi i forhold til disse temaene. For det første stilte jeg spørsmål om barndom og oppvekst i sammenhenger hvor det var naturlig å koble dette på, og var mer lydhør overfor initiativ eller mangel på sådant fra dem jeg snakket med. Jeg introduserte også dette temaet etter at samtalen hadde vart en stund. De erfaringene jeg fikk på denne måten, gjør imidlertid at jeg er skeptisk til gjennomføring av kronologiske livsløpsintervjuer med en gruppe med en lignende sosial definering. Belastningen ved å være definert som en problemkategori, er dermed en dimensjon som en må ta hensyn til og reflektere over også i planleggingen og gjennomføringen av denne typen intervjuer.

Et annet spenningsforhold i forhold til kategorien alenemødre er forholdet til menn og særlig forholdet til barnefaren. Det å ha et for godt forhold til barnefaren, kan være grunnlag for å miste offentlige stønader. I forhold til sosialkontoret har også samboerskap økonomiske konsekvenser i forhold til måten sosialhjelp beregnes på, i og med at samboere forutsettes å dele felles utgifter. De alenemødrene som ble intervjuet, definerte seg alle enten som nåværende eller tidligere "alene med barn", men de definerte seg likevel på ulike måter i forhold til menn. Noen hadde kjæresteforhold de håpet skulle bli stabile forhold, og to hadde flyttet sammen med nye partnere da de ble intervjuet. Andre hadde ingen menn i sitt liv nå, men hadde hatt det tidligere. Noen hadde god kontakt med barnefaren, andre hadde overhodet ikke kontakt. Det var ikke vanskelig i intervjuene å snakke med alenemødrene om deres forhold til menn, eller overveielser rundt beslutninger i forhold til ekteskap/samboerskap i forhold til sosial- og trygdekontor. Det som var vanskelig i to intervjuer, var å forholde seg til menns tilstedeværelse under deler av intervjuene, hvis jeg ikke på forhånd hadde snakket om hvordan disse forholdene var. Opplysninger om nye samlivsforhold har tradisjonelt vært en oppgave som sosialkontorene har fått i oppgave å undersøke av trygdekontoret, og jeg sto her i fare for å bli identifisert som sosialkontorets representant som lette etter herresko i gangen. Dette hadde

særlig betydning i det ene av disse intervjuene, hvor en mann kom på besøk på slutten av intervjuet, og hvor jeg ikke ble introdusert eller fikk spurt hva slags forhold de hadde til hverandre, nettopp ut fra denne typen overveielser.

Intervju som datakilde betyr også at den typen relasjon som det legges opp til, har en god del likhetstrekk med de samtalene sosialhjelpsklienter har med ansatte på sosialkontoret for å legitimere sosialhjelpsbehov. Det å måtte fortelle sin historie er ikke i samme grad en del av søknadsprosedyren som det var tidligere (se kapittel 7), men fortsatt er det slik at samtaler dreier seg om hvordan og hvorfor en fikk dårlig råd. Alenemødre er også i den situasjon at de ofte må kontakte svært mange offentlige instanser i forbindelse med at de blir alenemødre (se kapittel 6). De må oppsøke kontorer, fylle ut skjema, fortelle om problemer og livssituasjon i mange sammenhenger, og flere dess dårligere økonomiske ressurser de har. Dette blir også en hindring i intervjusituasjonen, i og med at en samtale med spørsmål og svar mellom på forhånd ukjente, minner om denne typen relasjoner. Jeg la derfor sterk vekt på å prøve å bryte med strukturen i denne typen møter, og tror jeg i noen grad lyktes i dette.

I den videre bearbeidingen av intervjuene, har dette gitt meg innsikt i at intervjuene også kan leses som et forsvar og en motstand mot denne typen negative forestillinger om kategorien. Det at selve alenemorkategorien ble et tema i intervjuene var intendert fra min side, siden jeg i forberedelsen av intervjuene nettopp var interessert i hvordan alenemødre selv definerte sin situasjon og den subjektive opplevelsen av å være alenemor. Det jeg ikke hadde tenkt på forhånd, men som ble et grep i analysen av intervjuene, var at dette også ble en samtale om hvordan en alenemor skal være, eller en dialog med "myten om det dårlige hjem" og "mytene om alenemødre." Gjennom intervjuene fikk jeg innsikt i hvordan disse forestillingene ble behandlet i forhold til meg som forsker (som en som var definert på ulike måter; som alliert, utenforstående, som sosialkontorets representant), og i forhold til andre som de fortalte om sitt

forhold til; venner, familie, sosial- og trygdekontor. Likedan kan det i seg selv være en kilde til innsikt hvordan alenemødrene ga mening til sine erfaringer i en situasjon der de snakker til en fremmed om sosialkontorrelaterte tema. Tolket innen en slik ramme forteller intervjuene hvilke versjoner og fortolkninger det i slike sammenhenger oppleves moralsk adekvat å gi av sine livserfaringer og opplevelser.

2.4.2 Å være utenfor og innenfor

Det var mange likheter i intervjuene med alenemødrene og de ansatte, men det var også forskjeller. I intervjuene med alenemødrene opplevde jeg det som om hindringene hang sammen med det å være *utenfor*, mens jeg i intervjuene med de ansatte opplevde hindringer /utfordringer særlig i forhold til det å være definert *innenfor*. I forhold til alenemødrene definerte jeg meg på mange måter allerede i utgangspunktet som mer annerledes enn jeg hadde behøvd å gjøre. Nødvendigheten av at sosialkontoret måtte stå for den første henvendelsen var i seg selv en understreking av dette, men i tillegg fortalte jeg allerede i invitasjonsskrivet jeg selv la ved, at jeg ikke var enslig mor selv, og at jeg var utdannet sosionom før jeg begynte på universitetet. Dette valgte jeg helt bevisst, fordi jeg ikke ønsket at de skulle svare ja på grunn av at de trodde det var en i samme situasjon de ville møte, og fordi jeg ikke ønsket å få kontakt på falske premisser. En slik understreking av forskjellene mellom meg og dem kan imidlertid ha vært en sperre for å få kontakt, samtidig understreket jeg også i introduksjonsbrevet de reelle likhetene mellom min og deres situasjon. Jeg tenker her på at jeg også skrev at jeg selv var mor, og understrekingen av min avstand og uavhengighet i forhold til sosialkontoret, at jeg ikke jobbet der og at ingenting de sa eventuelt ville bli brakt videre til sosialkontoret på en slik måte at det kunne knyttes til enkeltpersoner. Avstanden til sosialkontoret ble også understreket av at jeg henviste til at jeg kom fra Universitetet og bodde i Bergen.

Denne understrekingen av tilknytningen til sosialkontoret, det at jeg tydelig ble sett på som en representant for sosialkontoret i enkelte intervjuer, og intervjuenes innebygde hierarkiske struktur, opplevde jeg i utgangspunktet utelukkende som en hindring.¹⁷ Jeg prøvde å skape en så åpen atmosfære som mulig gjennom de premissene jeg la opp til i intervjusituasjonen. Her var det en rekke forhold som kom meg til hjelp og som brøt med denne innebygde hierarkiske strukturen. Jeg tenker særlig på at intervjuene foregikk i hjemmene til de som ble intervjuet. Hjemme hos folk overtok også normene for andre hendelser, som kaffebesøket eller venninnepratene, siden jeg selv var kvinne og på bakgrunn av det vi tross alt hadde felles¹⁸. I intervjuene møtte jeg kvinner som var både forskjellige og lik meg selv på ulike måter, både med hensyn til sosiale karakteristika og livserfaringer. Den eneste mulige tilnærmingen oppdaget jeg raskt, var å være meg selv på godt og vondt og arbeide med forskjelligheten i den grad den ble opplevd som et problem.¹⁹ Jeg la stor vekt på innledningen

17. Dette var også sterkt i strid med det alternative intervjuparadigmet som en kan si jeg hadde blitt påvirket av gjennom feministisk litteratur (Oakley 1981 f.eks.) om en annen type mer likeverdig intervjuerelasjon. Dette vil jeg komme tilbake til og drøfte nærmere i pkt. 2.4.3.

18. De fleste samtaler hjemme hos informantene var preget av at de også var kaffeselskap. Det var alltid kaffe eller te på bordet, og hos noen også kaker eller skiver. Solvang (1992) har skrevet at hans intervjuer utviklet seg til kaffeselskaper etter at selve samtalen var ferdig og at denne delen av intervjuet ofte ga svært god tilleggsinformasjon til intervjuet. Repstad (1993:69) anbefaler kaffepause inni intervjuer for å unngå at konsentrasjonen glipper og for å få en pause. Dette kan sikkert være en god ide, men det vil også si at en aksepterer at skillet mellom intervju og pause er absolutt. De beste intervjuene mine, mener jeg selv, var de som var intervju og kaffeselskap i skjønn forening.

19. En spesiell side ved dette var påkledning. Jeg hadde på forhånd tenkt over at jeg ville være kledd som vanlig, men etter at jeg i de tre første intervjuene hadde møtt kvinner som var mer pent kledd enn meg, var jeg ikke lenger så sikker. Jeg følte både at jeg kanskje var for lurvete kledd, og at jeg var unødig annerledes på den måten. I det neste intervjuet tok jeg dermed en litt penere genser og tok av meg ørepynten (en iøynefallende fjær i ett øre), og måtte smile da jenta som da åpna døra hadde svært lik ørepynt og påkledning som jeg vanligvis bruker. Konklusjonen ble at jeg kledde meg som vanlig og heller fikk jobbe med forskjelligheten på andre måter. De "andre" var like forskjellige eller like i forhold til hverandre, som i forhold til meg. Nettopp det heterogene i gruppen alenemødre, også i en

til intervjuet, og her sikre meg både at jeg fikk fortalt hva dette skulle gå ut på, og gi dem anledning til å spørre videre om det, samtidig som jeg var opptatt av å få tak i hva dette intervjuet betydde for dem (hvorfor de hadde svart ja, hva de synes var viktig å få fram etc). En kan si at jeg prøvde å komme i kontakt og skape tillit gjennom å understreke deres rettigheter i intervjusituasjonen, og ved å legge vekt på at jeg var interessert i å få fram deres synspunkter og oppfatninger. Det var svært varierende hvor mye de enkelte var interessert i å spørre om på forhånd. Noen var mer uttalt skeptiske enn andre, mens det for andre virket nesten *for* uproblematisk å delta. I de fleste situasjonene der jeg opplevde det som vanskelig å få kontakt, var det informantene som var skeptisk, men i to av samtalene gikk det på hvordan jeg selv reagerte på forhold under intervjuet. Begge tilfellene dreide seg om barn. I det ene intervjuet hadde hun jeg intervjuet to dagbarn som hun passet mens vi snakket sammen. Mens vi satt inne i stua lekte de på en parkeringsplass utenfor. Hun hadde utsikt til parkeringsplassen fra vinduet i stua, men jeg oppfattet det som et svært farlig sted å leke. Det er sikkert ingen tilfeldighet at dette ble det korteste intervjuet, og at tanken på dette preget hva jeg sa og gjorde. For henne var dette tydelig en dagligdags situasjon og for henne virket sikkert forholdene helt forsvarlige.²⁰ I det andre intervjuet hadde hun jeg snakket med en liten baby på 3 måneder som gråt under intervjuet. For meg virket det som om barnet gråt hele tida, men etter å ha skrevet ut båndet vet jeg at det dreide seg om ca. en fjerdedel av tida. For meg som selv tok opp barnet mitt svært raskt når han gråt, førte det til at jeg hele tida gjentok til henne at hun bare måtte ta opp ungen, og at det ikke gjorde noe for

såpass smalt utvalgt gruppe informanter som dette, er for øvrig et viktig poeng i forhold til dette forskningsprosjektet.

20. Dette kan sees på som et uttrykk for forskjeller i syn på forsvarlig barnepass i arbeider- og middelklassen. Gullestad (1989:89) peker f.eks. på at arbeiderklassekvinnene sender ungene ut på gata for å leke tidlig og ser på middelklassebarn som overbeskyttede.

meg om vi tok pauser, at jeg ikke hadde det travelt osv. Hun for sin del fortalte at jenta pleide ligge sånn og at hun roet seg etterhvert. Nå skulle hun sove, og mora ville ha en rutine på det. Først etter selve intervjuet (det som ble tatt opp på lydbånd), da hun hadde tatt opp jenta og vi småpratet sammen over stallebordet, var kontakten og kommunikasjonen en helt annen.²¹

Mens følelsen i forhold til intervjuene med alenemødrene i hvert fall i utgangspunktet var preget av å være utenfor, var det i forhold til de ansatte mer det å være definert innenfor som ga seg utslag. I forhold til de ansatte var jeg en av dem i den forstand at jeg også har gått på sosialskolen og jobbet på sosialkontoret, riktignok ikke sammen med noen av de ansatte jeg traff. Likevel var jeg i utgangspunktet kjent som en som hadde jobba innen etaten, og ble sikkert introdusert på den måten i forhold til folk som ikke kjente meg. Når jeg kom på sosialkontorene og hadde avtaler med ansatte, satte jeg meg ofte på venterommet og ventet isteden for å gå inn på de fellesrommene som alle ansatte kan gå inn i, f.eks. rommet der arkiv, post, kaffe er. En vanlig replikk når jeg satt på gangen var et overrasket: "Sitter du her?" og et initiativ til å dra meg "inn i varmen". Jeg satte meg ikke på venterommet ut fra noe bevisst ønske om å skape distanse, men i tillegg til at jeg ønsket å være tilstede på venterommet når det var naturlig, var det nok også et ønske om å bli definert mer som utenfor på sosialkontoret. I forhold til sosialkontorets ansatte sto jeg i fare for å bli mer og mer en av dem, og jeg ønsket å opprettholde en rolle som gjest med de begrensninger og muligheter det ga. Replikken ovenfor er også et uttrykk for at det antagelig ikke er vanlig at gjester sitter på venterommet. Venterommet er for

21. Jeg hadde to intervjuer der jeg opplevde det som problematisk at andre var til stede under deler av intervjuet. Det ene var det intervjuet der en mann som kom på besøk, uten at jeg visste hva slags forhold informantene hadde til han. Det andre var et intervju der en venninne satt i høreavstand og så på tv under hele intervjuet. I det siste tilfellet fikk jeg snakke med informantene alene etter at venninna hadde lagt seg.

sosialkontorets klienter og ikke for andre avtaler. De går stort sett direkte til det kontoret eller møterommet de skal være på.

Dette at jeg ble definert innenfor, hadde kanskje også en innvirkning på motstykket til det jeg i forrige avsnitt kaller myten om det dårlige hjem i intervjuene med alenemødrene, nemlig forestillingen om "den gode sosialkontoransatte". I og med at jeg ble definert i hvert fall til en viss grad som innenfor, var dette kanskje en kilde til at de i sterk grad identifiserte seg med sosialkontoret og bildet av hvordan det skulle være i samtalene med meg. Fordi jeg var den jeg var, var det kanskje vanskeligere for dem å representere seg selv og ikke sosialkontoret i intervjuene. Paradoksalt nok kan den nærheten som det å være definert innenfor betydde, ha ført til at de ansattes måte å snakke om arbeidet sitt på ble mer preget av en offentlig beretning om idealer for dette arbeidet. Her kan det også ha betydning at jeg ikke var en tilfeldig aktør i dette bilde, jeg var en representant for den fagutdannede delen av hierarkiet på sosialkontoret- sosionomene, og det kan ha hatt betydning både for intervjuene med sosionomene og med de kontoransatte. Samtidig er det nettopp denne versjonen - den offentlige - som er den versjonen som også stort sett formidles til klientene. Som analysen vil vise, konstruerte de ansatte i intervjuene en beretning om sosialkontorets arbeid som preget av enighet og felles praksis, mens sammenligningen av de felles praksisene de fortalte om også viser uenighet. Dette kan være en indikasjon på at de oppfattet intervjuet som en anledning for presentasjon og representasjon av sosialkontoret (hvordan sosialkontoret burde være), samtidig som dette ikke hindret at de også kom fram med forhold som ikke var i tråd med dette bildet.

2.4.3 Idealer og realiteter i intervjusituasjonen

Da jeg planla disse intervjuene ønsket jeg at det skulle bli åpne, ustrukturerte samtaleintervjuer der de som ble intervjuet fikk fortelle fritt innenfor noen tema.

Hovedhensikten var å få de jeg intervjuet i tale, slik at jeg kunne sette deres perspektiv og deres måte å gi det de opplevde rundt seg mening i sentrum. I forhold til alenemødrene hadde jeg lagt opp intervjuene slik at de tematisk dekket sentrale livserfaringer i forhold til å være alene med barn, omsorgs- og lønnsarbeid og forholdet til stønadene. Når det gjaldt intervjuene med de ansatte, var de lagt opp slik at de skulle dekke vesentlige sider ved det å arbeide på sosialkontoret, og da spesielt i forhold til alenemødre som klienter. Målet med intervjuene var at de skulle gi grunnlag for å forstå både alenemødrene og de ansattes måte å definere, gi mening til og handle i forhold til sin situasjon. Jeg var påvirket av innsikten særlig fra den feministiske metodelitteraturen, hvor det legges vekt på å utvikle et subjekt -subjekt forhold og det en kan kalle solidariske intervjuer, og hadde ingen idealer om å framstå nøytral, distansert og objektiv (Oakley 1981). Samtidig hadde jeg et ideal om *åpenhet*. Jeg ønsket å være åpen for alternative synspunkt, andre måter å se ting på, og var opptatt av at ikke måten jeg definerte situasjonen på, hindret dem i å få sagt det de ønsket. Intervjuenes hensikt var å få fram deres synspunkter, noe jeg også understreket gjentatte ganger. I intervjuene var jeg spørrende, samtidig som jeg også svarte på spørsmål og var tydelig på mine synspunkter i noen diskusjoner. Et ideal om å være åpen i forhold til den intervjuedes initiativer og synspunkter, kan stå i motsetning til å strukturere intervjusituasjonen slik at viktige tema som intervjueren er interessert i, kommer fram. Ved for sterk styring kan en stenge for det uventede- det som ligger utenfor ens perspektiv. Samtidig er intervjuet kommet i stand fordi en var interessert i å belyse noe spesielt. Jeg prøvde generelt å stille spørsmål ved oppfatninger og lete etter alternative tolkningsmåter. Noen intervju synes jeg selv at jeg styrte for mye, mens andre i stor grad ble styrt av informantene med små innspill fra meg. Intervjuene er samtaler, og som andre av livets samtaler er de preget av hvor ulike folk er til å uttrykke seg. Noen av informantene var ordknappe, mens andre snakket i vei.

Der og da i selve intervjuene opplevde jeg det som problematisk med de som var ordknappe, og opplevde sterkt egne begrensninger som samtalepartner for å bidra til få fram nyanser i kortfattede svar. Samtidig kunne også samtaler der ordene fløt lett, når jeg senere oppsummerte intervjuene (skrev utskrifter og lyttet til båndene) og nærmet meg intervjuene analytisk, være problematiske. Det var f.eks. tilfeller hvor ordstrømmen hindret kommunikasjon og reell kontakt, og jeg i ettertid ser at vi antagelig snakket forbi hverandre.

Planleggingen av intervjuene var også preget av innsikten i at intervjuer av denne typen i seg selv kan sees som en sosial hendelse, og ikke bare som et redskap for å samle inn data (se f.eks. Solvangs (1992) diskusjon av dette). Det dreide seg om en kunstig eller i hvert fall konstruert situasjon. Måten jeg møtte disse alenemødrene og de ansatte på var spesiell, kontakten hadde en bestemt hensikt og var som sådan svært forskjellig fra andre av dagliglivets situasjoner. Flere av de jeg intervjuet, både ansatte og alenemødre, snakket om at de var nervøse, at de hadde gruet seg. Noen åpnet med: "Nå var det godt du kom, så jeg slapp å grue mer", eller når jeg spurte etterpå om hva de hadde synes om å bli intervjuet: "Ja dette var jo ikke noe å grue for". Selv var jeg også nervøs, og særlig i starten usikker på hvordan jeg skulle gripe det an, siden jeg ikke hadde særlig erfaring med intervjuer. Dette er et av mange tegn på at intervjusituasjonen dreier seg om å gjennomføre en presentasjon, der det er ting på spill for de det gjelder. Det kan dreie seg både om et ønske om å gjøre et best mulig inntrykk, i det hele tatt å prate med en fremmed, og samtidig gjøre en så god innsats som mulig for vitenskapen. I selve intervjusituasjonen er det også innebygd forventninger som gjør at det produseres og reproduseres et hierarki. Jeg var forberedt på at det er innebygd en hierarkisk struktur i selve intervjusituasjonen mellom intervjueren på "toppen" og den intervjuede på "bunn" (se Ribbens (1989), Davies og Esseveld (1989) for diskusjon av dette), og at sosiale karakteristika ved meg og de jeg intervjuet ville ha betydning. Slike

forhold var vel så mye til stede i intervjuene med de ansatte som med alenemødrene. Særlig i forhold til intervjuene med de ansatte som ikke var utdannet, representerte jeg som sosionom en yrkesgruppe over dem i sosialkontorhierarkiet, i tillegg til at jeg også generelt var en person med høyere utdanning. Jeg var derimot ikke forberedt på hvor sterke forestillingene var om hvordan et intervju skulle være, i retning av "du spør og jeg svarer", og hvordan denne strukturen dermed kunne oppleves som et hinder for å få til en samtale og mer utdypende synspunkter på ulike forhold fra de intervjuede. Forestillingene om intervjuet er mer styrt av opplevelser av intervjuer på tv og radio enn av samtaler med venner og kjente, og forestillingen om forskning er knyttet til oppsummeringer i form av tall og prosenter. Jeg kunne derfor oppleve det som om informantene ble skuffet når de spurte og jeg fortalte at resultatet av dette arbeidet ikke skulle bli statistikker.

2.4.4 Ethiske problemstillinger.

Intervjuene med alenemødrene og de ansatte stiller en overfor en del etiske problemstillinger som det er vesentlig å ha et bevisst forhold til. Denne typen problemer kan oppstå i hele forskningsprosessen både før og under datainnsamlingen, og i analysen og presentasjonen av forskningsresultatene (se Plummer 1983:85). En del av disse problemstillingene er ivaretatt av lover og retningslinjer. For å i det hele tatt spørre et utvalg enslige mødre f.eks. om de ønsker å bli intervjuet, måtte jeg søke Sosialdepartementet og Datatilsynet for å kunne gjennomføre en slik undersøkelse. I behandlingen av disse søknadene og i vilkårene for den tillatelsen som blir gitt, ligger det allerede en sikring i forhold til en del av de etiske problemene. Jeg tenker da på slike ting som hvem som skulle ta kontakt, kravet om informert samtykke, oppbevaring og sletting av navnelister og anonymisering av datamaterialet. Denne typen vilkår er vesentlig for å sikre den enkeltes rett til selv å avgjøre om vedkommende vil være med og

hvordan deltakelsen skal kunne brukes. Vilklårene skaper på den andre siden en del metodiske problemer. Som jeg allerede har vært inne på fører f.eks. måten det ble tatt kontakt på til at det er vanskelig å unngå at undersøkelsen identifiseres med sosialkontoret. Dette kan ha betydning for hvem som sier seg villig til å delta og hva de formidler. Jeg har ikke noen indikasjoner på at dette var framtreddende, siden informantene ikke var redde for å komme med kritikk av hvordan sosialkontorene fungerte. Antagelig hadde vilklåret om informert samtykke større betydning. Det at jeg intervjuet de som aktivt sa ja, og som av en eller annen grunn var spesielt interessert, gjorde at de alenemødrene jeg intervjuet på dette punkt skilte seg fra de som ikke svarte.

I selve intervjuene prøvde jeg også å sikre informantene best mulig informasjon om hva opplysningene skulle brukes til og hvordan deres personvern var ivaretatt. På forhånd utarbeidet jeg en informasjonsside som jeg gikk igjennom med alle, jeg la vekt på en mest mulig uformell intervjusituasjon, lot dem velge tid og sted og spurte til sist hva de hadde synes om intervjuet. Jeg la også vekt på at de skulle få noe igjen for at de hadde vært med og få se hva intervjuene skulle brukes til. Jeg sendte derfor alenemødrene et sammendrag av den første analysen jeg gjorde av intervjuene og ga uttrykk for at jeg gjerne tok i mot kommentarer og innspill. Likedan presenterte jeg materiale for de ansatte underveis. Samtidig er det ingen fasitsvar i forhold til hvordan denne typen materiale skal benyttes, og ingen garanti for at det ikke kan være til skade for dem, om ikke som enkeltpersoner så som gruppe. Intervjuene gir uttallige eksempler på at det absolutt ikke er vanskelig å få folk til å fortelle om svært private forhold og på ulike måter utlevere seg. Selve metodens karakter inviterer nettopp til det, og det er klart at opplysningene jeg fikk er av en langt mer sensitiv karakter enn f.eks. et spørreskjema ville være. Mens jeg i utgangspunktet tenkte at det antagelig ville være vanskelig å få folk til å snakke og fortelle (noe som jo også var et problem i en del intervjuer), visste det seg etterhvert at flere

kanskje var altfor villig til å prate.²² Jeg fikk reaksjoner som at alle rundt meg er lei av å høre på meg, så det er godt å få noen å snakke med, det er godt å ha noen å snakke med og takk for at du hørte på meg. I intervjuene viste de at de stolte hundre prosent på at jeg ikke videreførte opplysninger til sosialkontoret. De fortalte om omgåelse av regler på sosialkontoret, om svart arbeid og om andre sosialhjelpsmottakere og naboer. Nettopp denne åpenheten som jeg i utgangspunktet var overrasket over, og at den kom i denne sammenhengen, viser både at jeg lyktes i å skape en åpen atmosfære og at jeg lyktes med å formidle at det var deres synspunkter og oppfatninger jeg var interessert i. Samtidig viser det seg også at muligheten for misbruk absolutt er tilstede. Som Winslöv (1991) treffende har formulert det, er ikke en abstrakt følelse av solidaritet en garanti for at forskningen (både intervjuene og analysen) ikke fungerer undertrykkende. En av de største forskjellene mellom meg og dem, var forutsetningene for å vurdere hva denne typen forskning og denne typen intervjuer kunne brukes til.

Et vanskelig punkt er hvordan denne typen materiale skal anonymiseres. Her er det enkelt å kutte ut navn og svært personspesifikke opplysninger, men i og med at materialet i sin karakter er svært personspesifikt, er det vanskelig å anonymisere uten samtidig å gjøre vold på innholdet i intervjuene. Prinsippet som har styrt min presentasjon med hensyn til dette har vært at den enkelte skal kunne kjenne seg igjen, samtidig som det skal være svært vanskelig for utenforstående å resonnerer seg fram til hvem det gjelder. Dette høres enkelt ut, men i praksis gir det mange vanskelige avveininger. I og med at enhver persons erfaringer er unike, blir det illusorisk å tro at ikke en som var interessert i det

22. Finch (1984) har tatt opp nettopp denne problemstillingen. Hun peker på at nettopp i relasjoner der kvinner intervjuer kvinne, og gjennom kvalitative intervjuer ligger muligheter for en type utbytting

kunne finne fram til i hvert fall mulige kandidater.²³ De jeg har intervjuet, kan ha fortalt til venner og bekjente at de var med på undersøkelsen, og dermed selv gjort det enklere for andre å kjenne dem igjen. Jeg har også valgt å knytte sitater til fiktive navn, slik at en kan samle sitater om ulike forhold fra de enkelte, noe som også gjør det lettere å gjenkjenne enkeltpersoner. Her har årene som har gått siden intervjuene ble gjennomført, gjort identifisering vanskeligere, og sånn sett er det en fordel at det tar tid å skrive avhandlinger. Her er avveiningene i forhold til de ansatte vanskeligere, siden det dreier seg om små og oversiktlige arbeidsmiljøer. Her har jeg av den grunn valgt å ikke skille mellom ansatte på de ulike sosialkontorene, ikke oppgi hvilke av de da 6 distriktsosialkontorene i Trondheim det dreier seg om, og heller ikke skille mellom flere grupper blant de ansatte enn de som er sosionomer og de som ikke er det (sakbehandlere). Jeg har heller ikke knyttet enkeltpersoner til alder eller andre opplysninger som kan identifisere dem, og har valgt å oppgi ansettelsestid i kategorier, noe som gjør det vanskelig å identifisere enkeltpersoner.

Det kan i det hele tatt stilles spørsmål ved det etisk forsvarlige i å intervju folk som er i en "klientsituasjon" for å "forske på dem" og realisere sine egne målsetting, f.eks. skrive en avhandling i sosiologi (se f.eks. Vennestrøm 1979, Prieur 1994). Folk har nok problemer om de ikke i tillegg skal plages av innpåslitne sosiologer som er på jakt etter å mele sin egen kake. Dette kan helt klart være et dilemma. Et viktig moment er at det antagelig er atskillig lettere å få nettopp folk i klientsituasjoner til å si ja til å la seg intervju²⁴, og at de

23. Som Plummer (1983) peker på tok det bare en måneds detektivarbeid å finne fram til familien Sanches i Mexico 20 år etter at Lewis skrev sine bøker og at etter femti år kunne Shaws Jack Roller lokaliseres for reintervju.

24. Plummer (1983:141) skriver om dette: "If for instance as the absolutists usually insist, there should be 'informed comment', it may leave relatively privileged groups underresearched (since they will say 'no') and underprivileged groups overresearched (they have nothing to lose and say 'yes' in hope." Flere forskere har opplevd hvor vanskelig det er å få makteliten til å stille opp som informanter i forskning og de stiller gjerne også selv konkrete krav i forhold

kanskje kan ha store forventninger til hva forskningen skal bidra med. Når jeg likevel er uenig i dette, er det på grunn av de forskningsmessige konsekvenser av et slikt standpunkt. Konsekvensen av ikke å intervju de som er i klientsituasjoner, vil innebære at en intervjuer andre om deres situasjon eller bruker opplysninger som er registrert på dem i andre sammenhenger. De jeg snakket med, uttrykte håp om at intervjuene kunne få fram vesentlige sider ved deres situasjon og hvordan de vurderte det de hadde opplevd. Jeg håper at de forventninger jeg la opp til ikke var urealistiske, og at det at deres synspunkter kommer fram i avhandlingen i seg selv legitimerer denne typen forskning. Det som var prosjektets anvendte siktemål og prioriteringen av kontakten med sosialkontorene var også i denne sammenheng viktig. Foreløpige analyser og framstillinger ble av den grunn brukt i diskusjon av arbeidet på sosialkontorene, og bidro dermed forhåpentligvis til at sosialkontorets kunnskap om denne gruppens problemer og behov ble bedre.

2.5 Analyse og presentasjon

2.5.1 Perspektiv på intervjumateriale

I dette prosjektet har det vært helt essensielt å bruke en metode som fanget inn hvordan aktørene selv definerte sin situasjon og tolker og gir mening til sin virkelighet. Intervjuene skulle dermed gi tilgang til denne typen meningsdannelse. Samtidig stiller den konteksten disse intervjuene utspiller seg i spesielle utfordringer i forhold til bruken og tolkningen av datamaterialet. Intervjuene må tolkes ut fra den konteksten det dreide seg om, og selv om jeg følte at kontakten med informantene var god, la det også begrensninger at dette

til hvordan deres utsagn skal brukes.

var tidsavgrensede møter der samtlige ble intervjuet bare en gang. Når det gjelder de ansatte, hadde jeg naturligvis truffet noen av dem flere ganger, men ikke en og en.²⁵ Det at intervjuene er en hendelse skapt for bestemte formål og bestemte kjennetegn, er både deres styrke og deres begrensning. Styrken er at intervjuet derfor kan fokusere på bestemte fenomen, og i en fortettet form gi uttrykk for sider ved hvordan livet fortolkes. Begrensningen ligger i at det i hele prosessen er mange kilder til misforståelser, meningsvridninger og en fastlåsthet i formen som kan hindre vesentlige ting i å komme fram. Det er også vesentlig at intervjuer i likhet med andre sosiale situasjoner er en form for "impression management" (Goffman 1971). Det dreier seg om å gjøre et best mulig inntrykk, og betyr at jeg som intervjuer og de som blir intervjuet i forskjellig grad prøver å gi en akseptabel presentasjon av oss selv. Intervjuene kan analyseres nettopp ut fra hva de dermed forteller om hva det er å være en god mor, en fortjent sosialhjelpsmottaker, en god sosialkontoransatt og en god samfunnsborger. Dette er dermed det perspektiv jeg vil anlegge på intervjuene. Det blir da uvesentlig for meg om f.eks. Bjørg er en så god mor som hun gjerne vil være, og om hun skulle ha misforstått alt som skjedde da hun var på sosialkontoret sist. Hun forteller meg hvordan hun synes en god mor skal være, og misforståelsene er grunnlaget hun tenker og handler ut fra. Hennes måte å presentere livet sitt på, er basert på oppfatninger om hvordan hun vil det skal være, hvordan hun antar jeg synes det bør være, men hun er den eneste ekspert på sine egne opplevelser.

Samtidig mener jeg også at dette er beretninger om hvordan det var å være alenemor på slutten av 1980-tallet i en større by i Norge, og å være ansatt på sosialkontor i denne perioden. Det som kommer fram i intervjuene er ikke bare uttrykk for den konteksten som ble etablert der og da. Dette aspektet var også

25. Dersom jeg skal karakterisere min grad av involvering i forskningsprosessen i Golds kontinuum fra aktiv til passiv (referert i Plummer 1983: 139) vil det mest dekkende derfor være det som der kaller "stranger role": "The life historian who enters a persons life for a brief interview and then departs, the relationship being defined entirely as a professional interview."

tilstede i selve intervjuene, som var preget av sosiale relasjoner som gikk utover selve intervjukonteksten. Både intervjuene med alenemødrene og de ansatte var f.eks. preget av at tid for seg selv var noe som var vanskelig å få til, både hjemme for alenemødrene og på kontoret for de ansatte. Det medførte at den virksomheten vi snakket om også var konkret til stede i intervjuene. Intervjuene var preget av den livssituasjonen de handlet om.

Intervjuene kan dermed brukes som datakilde på i hvert fall tre måter. For det første som informasjon om faktiske forhold og hendelser som har skjedd. I forhold til slike faktiske forhold og hendelser vil det være mulighet for at det er flere versjoner og flere kilder. For det andre kan intervjuene brukes som kunnskapskilde når det gjelder opplevelsen av faktiske forhold (opplevelser, holdninger og meninger), og i forhold til slik kunnskap er det bare én kilde og én ekspert - nemlig den som intervjues. For det tredje kan intervjuene brukes som kilde når det gjelder hva de formidler av kunnskap om den type sosial hendelse disse intervjuene var. Her var det minst to deltakere, og dermed er det også grunnlag for flere versjoner og ulike tolkninger.

2.5.2 Analyse og presentasjon av kvalitative data

Mens det å utvikle data i kvalitativ forskning er behandlet inngående i en omfattende litteratur, er selve dataanalysen i mindre grad beskrevet²⁶. Bryman og

26. At analysen er lite omskrevet er et faktum mange forfattere har påvist, jfr. f.eks. Bryman og Burgess (1994), Miles og Huberman (1984). Vesentlige unntak finnes særlig innen "Grounded Theory" tilnærmingen Strauss (1987) og Strauss og Corbin (1990). Andre unntak er Lofland (1971), Taylor og Bogdan (1984) og Miles og Huberman (1994). I disse sistes arbeid er det imidlertid stadig datainnsamlingen som vies størst oppmerksomhet. Samtidig har det vært en sterk tendens til endring i de senere årene, Miles og Huberman (1994:428) kaller det en "growth industry", samtidig som de fortsatt påpeker at mye gjenstår. I de senere årene har det vært en del forsøk på å verbalisere mer av det som er kalt metodebøkenes blanke sider også i Norge (Solberg 1985), og i engelskspråklig litteratur har vi hatt en trend i forhold til å oppfordre forfattere til å skrive om også denne siden av sin forskning. Et av eksemplene her er Bryman og Burgess bok "Analyzing Qualitative Data" (Bryman og Burgess 1994).

Burgess (1994:26) henviser til det de kaller en motstand mot å legge åpent fram prosedyrene assosiert med analysen av kvalitative data, og skriver at analysen av data kan sies å være omgitt av et slags mystisk skjær. En slik motstand kan det være mange gode grunner til. Flere har pekt på farene ved å redusere kvalitativ forskning til spesielle teknikker eller stadier, og verdien i å holde fast ved at det dreier seg om en dynamisk prosess som binder problem, teorier og metoder sammen, og som vil ha spesielle karakteristika i det enkelte tilfelle. Forskningsprosessen er rett og slett en rotete affære, hvor det er lite fruktbart å lete etter linjene trinn for trinn. Det er viktig å holde fast på det som Bryman og Burgess (1994) oppsummerer som karakteristisk for analyse av kvalitative data:

- 1) Det er ingen standard prosedyre for analyse av kvalitative data
- 2) Analysen dreier seg ikke bare om tekniske prosedyrer, men er relatert til aspekt ved de sosiale relasjonene i datainnsamlingen
- 3) Mye er og må være implisitt, og er vanskelig og kanskje umulig å artikulere.

I forhold til analysen vil jeg derfor ikke redegjøre for hvordan den utviklet seg trinn for trinn, men forsøke å være eksplisitt når det gjelder hovedlinjene. Dette fordi jeg ser dette som sentralt i forhold til spørsmålet om forskningens gyldighet og relevans (for diskusjon av dette spørsmålet vil jeg henviser til appendix A).

Avhandlingen bygger på ulike typer datakilder (intervjuer og skriftlige referater fra stortingsdebatter), og som det har gått fram av det jeg har skrevet om de tre delstudiene har jeg anvendt ulike perspektiver i analysen av både det samme materialet, og når det gjelder de ulike delstudiene utover det generelle perspektivet som er innebygd i selve problemavgrænsningen. I intervjuene med alenemødrene ble det vesentlig å ta utgangspunkt i hendelser som viste seg å være signifikante hendelser i deres framstilling av sitt liv og livsløpsperspektiv i forhold til å analysere ulikhetene i deres livsløp både før og etter de ble

alenemødre og sosialhjelpsmottakere. I intervjuene med de ansatte ble det viktigste utgangspunktet hvordan de fortalte om sitt daglige arbeid, og hvordan de ga mening til dette arbeidet innen en ramme av å ivareta henholdsvis klientens beste og et samfunnsansvar. I tillegg ble det også gradvis gjennom denne analysen en vesentlig innsikt at dette daglige arbeidet dreide seg om å konstruere klienter, og i dette tilfellet alenemødre som klienter. Når det gjelder stortingsdebattene, valgte jeg å se på diskusjonene om stønadsordningene ut fra det perspektiv at det dreide seg om en kamp om konstruksjonen av alenemoderskapet og velferdsstaten i ulike tidsperioder, i forhold til familieinstitusjonen og arbeidsmarkedet. Disse perspektivvalgene var i seg selv et resultat av arbeidet med analysen, og analysen er utviklet i en gjensidig vekselvirkning mellom relatering til teori og tidligere forskning, og arbeid med bearbeiding av datamaterialet.

Når det gjelder databearbeidingen har arbeidet mitt med disse ulike datakildene hatt klare likhetstrekk. Både intervjuene og stortingsdebattene er bearbeidet gjennom en tematisk gjennomgang, og ulike måter å forholde seg til helheten i intervjuer og debatter. Tematisk gjennomgang av materialet har bestått av at jeg har lett etter felles tema og samlet utsagn, intervjuutdrag om disse temaene på ulike måter (alt fra på store plansjer til ved bruk av et dataprogram for behandling av kvalitative data (for presentasjon av NUD.IST se Richards og Richards 1994). Hammersley (1989:177f) har karakterisert denne typen analyse som "mønstermodellen", og dette gir en treffende karakteristik av denne delen av databearbeidingen. Hammersley bruker dette som en fellesbetegnelse for en metodebruk som brukes av historikere, antropologer og sosiologer. "Mønstermodellen" vil si at en systematiserer ved å se bestemte fakta mer og mer i sin kontekst sammen med andre fakta som er strukturelt relatert i forhold til hverandre. I tillegg har jeg også bearbeidet datamaterialet på måter som har lagt vekt på å bevare noe av helheten i materialet, f.eks. ved utarbeiding av

sammendrag av intervjuene (for alenemødrenes del med utarbeiding av små livshistorier) og ulike måter å lage samlede framstillinger av hendelser og situasjoner. I tillegg har jeg også i forhold til alle typene data lagt vekt på å beholde kontakten med helheten ved blant annet flere ganger å lese gjennom intervjureferater, stortingsdebatter og lytte til lydbåndene. I analysearbeidet har jeg vært inspirert av kvalitativ metodelitteratur med ulike perspektiver og utgangspunkt.

I framstillingen har jeg i stor grad valgt å bruke intervjuutdrag og sitater kombinert med mer fullstendige fortellinger om hendelser og episoder. Dette har som målsetting å eksemplifisere ved mest mulig presise/fokuserte utsnitt hva tolkninger og analysen er bygd på og i noen grad å vise bredden i intervjumaterialet gjennom å få fram hva flere sier om et tema, en problemstilling. Sitatene er brukt for å illustrere og dokumentere. Når jeg bruker lengre fortellinger og intervjuutdrag er det for å analysere den konkrete hendelsen jeg presenterer. Intervjuene er skrevet direkte av fra båndene og den språkformen som vi bruker er gjengitt. Jeg har valgt å la de sitatene jeg har brukt fra lydbåndutdragene²⁷ fortsatt være i dialekt og har bare gjort mindre redigeringer som å utelate identifiserbare opplysninger og småord (som "mm", "ja" "nei", "å") for å gjøre sitatene mer leselige. Det å bevare den autentiske formen, er gjort først og fremst fordi jeg ønsker at sitatene så nøyaktig som mulig skal vise hva som rent faktisk ble sagt. Hvis jeg hadde endret setningsoppbygning og omformulert utsagnene til bokmål, mener jeg at en vesentlig side ved intervju-materialet hadde blitt borte. Jeg oppfatter det også som kunstig om alle som blir intervjuet i sosiologisk forskning skal gjengis på østlandsk. Faren med denne dialektgjengivelsen er imidlertid at utdragene fra en muntlig samtale gis en helt

27. I intervjuene der jeg ikke brukte lydbånd, har jeg skrevet notater for hånd underveis og her har jeg stort sett brukt min vanlige måte å skrive på og ikke brukt dialekt. Sitater fra disse intervjuene har jeg i størst mulig grad (jeg har rettet ufullstendige ord o.l) også latt være som de var i sin opprinnelige form.

annen form og funksjon når de presenteres i en tekst. Leseren kan dermed henge seg opp i det usammenhengende og lite formfullendte i formuleringer og utsagn. Dette kan smitte over på hvilken oppfatning vedkommende får av dem som presenteres. De som intervjues kan bli oppfattet som eksotiske og rare, i sin rette forstand som annerledes, som "de andre". Her kommer også inn hvordan ulike dialekter er knytta til stereotypiske oppfatninger av henholdsvis trøndere, nordlendinger, bergensere og østlendinger, og hvordan språk og dialekt også er et spørsmål om makt og dominans. I dette tilfellet har jeg fulgt denne praksis systematisk. Både når det gjelder meg selv, alenemødre og ansatte på sosialkontoret, er utdrag gjengitt som vi snakket der og da. At dette gjelder også meg selv, er her litt fiktivt i og med at jeg i de sitatene som gjengis oftest sier veldig lite, og bruken av sitater er knyttet til at det er sider ved deres framstilling jeg ønsker å få fram. I alt vesentlig framstår jeg dermed i en "vitenskapelig" språkdrakt, stortingspolitikere på bokmål og de intervjuede stort sett på dialekt i muntlige formuleringer. Den løsningen som er valgt er etter min mening det beste for framstillingen her, men kan utnyttet til andre formål ha en uheldig slagside. Jeg ber informantene om unnskyldning for dette, og håper leseren tar høyde for problematikken i sin lesning av avhandlingen.

2.6 Avslutning

I dette kapitlet har jeg foregrepet begivenhetenes gang ved å presentere helheten både i forhold til de ulike delstudiene som skal være i fokus og i forhold til hvilke perspektiv og analysemåter som er valgt. I den første delen i den substansielle delen av avhandlingen skal vi ta for oss alenemødrene og hverdagslivets problematikk. Her har jeg valgt å starte med den dimensjonen i problemfeltet som i minst grad har vært berørt i forskning om enslige mødre.

Mens både lønnsarbeid og stønadsordningene har vært i fokus for mange studier, er det egentlig bare Wærness' studie fra tidlig på 1970-tallet (Wærness 1972) som i det hele tatt har inkludert omsorgen for barna som et grunnleggende element i analysen. Jeg vil ta utgangspunkt i omsorgsarbeidet som en vesentlig faktor i forhold til måten alenemødrene definerte alenemoderskapet på, og som en i høyeste grad tilstedeværende faktor i intervjuene og i min kontakt med alenemødrene.

Del I

Alenemødrene og hverdagslivets problematikk

Kapittel 3

Å bli alenemor og omsorgsarbeidets problematikk

3.1 Innledning

I dette kapitlet vil jeg ta utgangspunkt i det ståsted og den erfaring disse alenemødrene har felles, i tillegg til at de en eller flere ganger har fått økonomisk sosialhjelp og har hatt kontakt med diverse velferdsstatsinstitusjoner; at de er mødre og har (eller har hatt) den daglige omsorgen for barna sine alene. Som mødre har de enten på fulltid eller deltid, alene eller sammen med barnefaren eller andre, ordnet med tøy, laget mat, sørget for niste i barnehagen, snakket, trøstet, lest høyt, tatt seg av dem når de var syke, vært på foreldremøter, hjulpet med lekser og lignende. Tema i kapitlet er omsorgsarbeidets problematikk i alenemoderskapet. Med omsorgsarbeidets problematikk mener jeg alle de ulike dimensjoner som er knyttet til alenemødrenes håndtering av omsorgen for barna sine og de sosiale relasjoner denne omsorgen er innvevd i.

Moderskap kan defineres på mange måter. Det kan sees som identitet, som følelse, sosial posisjon og praksis (Phonix og Woollett 1991:28). Moderskapet har i feministisk teori vekslet fra å betraktes som en negativ binding som fastholder kvinner i en underordnet posisjon i forhold til menn, til å bli sett som en del av kvinners unike erfaring med frigjørende og positive elementer.¹ Ross

1. Moderskapet har kanskje i større grad enn andre begreper, relatert som det er til kropp og natur, blitt oppfattet som noe naturgitt, naturlig og dermed uforandelig. Moderskapet har vært knyttet til kjønn og forestillinger om hva som er naturlig for kvinner. Kjønn har vært skjebne. Det å være mor har vært sett på som et hellig kall og morskjærligheten som instinkt som har gitt særegne rammer om kvinners liv. Feministisk teori om moderskapet var i utgangspunktet en reaksjon mot denne typen oppfatninger, og det utviklet seg derfor en tradisjon som så moderskapet som en negativ binding for kvinner. Her kan en f.eks. nevne arbeidene til de Beauvoir (1971), Friedan (1967), Millett (1977), Bernard (1975) og Firestone (1979). Utover

(1995: 398) har kritisert kvinneforskningen for å i liten grad få fram at moderskapet både er en positiv erfaring og en "open invitation not only to unending hard work but also to trouble and sorrow". Her vil jeg gjennom å ta utgangspunkt i *moderskapet som erfaring og aktivitet* i de beretningene alenemødrene ga av arbeidet med og relasjonen til barna sine, prøve å få fram nettopp det mangesidige ved denne erfaringen. Bruken av begrepet alenemoderskap understreker at jeg også ønsker å fokusere på *alenemoderskapet som institusjon*. Jeg oppfatter det slik at de betingelsene som disse alenemødrenes erfaringer skjer innenfor, bidrar til en forståelse av rammene for hvordan denne familieformens omsorgsarbeid kan utformes i vårt samfunn. Det vil si at jeg ønsker å bruke disse alenemødrenes erfaringer som utgangspunkt for en drøfting av de sosiale relasjonene som er innvevd i, og som former hvordan det er å ha ansvaret for barn alene ved inngangen til 1990-tallet i Norge.

I første del av kapitlet tar jeg utgangspunkt i hendelsen å bli alenemor, og hva denne endringen har betydd for disse alenemødrene. Hvordan ble de alenemødre? Definerte de det som et valg eller en nødvendighet? Dette bruker jeg så som grunnlag for en diskusjon av hvordan alenemødrene oppfatter det å være alenemødre, og hva som er spesielt med denne typen familie. Det særegne med disse alenemødrenes omsorgsarbeid er at det utføres innen rammen av et alenemoderskap. I andre del av kapitlet prøver jeg å utforske hva som kjenneteg-

mot slutten av 70-tallet kom arbeider som problematiserte den sosiale og subjektive meningen til moderskapet (se f.eks. Dinnerstein 1976, Oakley (1974) og Chodorow (1978). Gradvis utviklet det seg en ny tradisjon som brøt med det ensidig negative synet på moderskapet. Adrienne Rich's (1977) skille mellom moderskapet som institusjon og som erfaring var sentral i dette skiftet (noe f.eks. Eisenstein 1983 diskuterer). Rich utviklet dermed et begrepsapparat som gjorde det mulig å skille mellom moderskapets negative sider, knyttet til en bestemt historisk og kulturell kontekst innen patriarkatet (moderskapet som institusjon), og samtidig se de frigjørende og positive elementene i erfaringen å bli mor. Stor betydning hadde også Sara Ruddicks essay med tittelen "Maternal thinking" (Ruddick 1980). Denne trenden kan knyttes til en fase i kvinneforskningen som ønsker å ta kvinners ståsted som utgangspunkt og se positivt på de felt som har vært kvinners tradisjonelle områder. Eksempler på denne typen arbeid er f.eks. O'Brien (1981), Prokop (1981), Friedan (1982).

ner omsorgsarbeidet innen rammen av et alenemoderskap i disse alenemødrenes erfaringer. Spørsmålet som tas opp er om det er noe felles som kjennetegner det å ha det daglige ansvaret for barna alene, i forhold til det å være mødre i en toforeldrefamilie. Disse alenemødrene setter sin situasjon som alenemødre i forhold til både egne tidligere erfaringer som mødre i parforhold (for de som har den erfaringen), og i relasjon til andre toforeldrefamilier de kjenner. Videre i kapitlet vil jeg gå inn på ulikhetene i disse alenemødrenes måter å ivareta omsorgen for barna, og ta utgangspunkt i det jeg kaller omsorgsarbeidets problematikk i dagliglivet til de som er omsorgsarbeidere på fulltid, og de som er omsorgsarbeidere på deltid og også har lønnsarbeid. Deretter vil jeg drøfte den motsigelsesfylte karakteren omsorgsarbeidet har og hvilken betydning det har for alenemoderskapet, før jeg til sist vil knytte disse alenemødrenes erfaringer til en diskusjon av et perspektiv på alenemoderskapet som et annenrangs moderskap med negative konsekvenser for barna.

3.2 Å bli alenemor

Det å bli alenemor representerer klart en *statuspassasje* - en endring i tilskrivning av en viktig status for et individ. På et eller flere tidspunkt har disse kvinnene endret livssituasjon, slik at de har begynt å bo alene med barna sine. Det dreier seg for alle om et vendepunkt som har representert en reorientering. Denne statuspassasjen representerte for disse mødrene kontakt med diverse velferdsstatsinstitusjoner, noe vi skal komme tilbake til i kapittel 6, mens vi her skal konsentrere oss om hva som for øvrig karakteriserte disse vendepunktene.

Alenemødrene ble alenemødre på ulike måter. For noen av dem hadde det

*alltid dreidd seg om et alenemoderskap*², og det var dermed noe de kom inn i når barnet deres ble født. Enten har forholdet til barnefaren skåret seg under svangerskapet som for Jenny og Anna, eller det har aldri vært noe samboerforhold eller fast forhold som for Kine, Siri, Cecilie og for Kari da hun fikk den eldste datteren sin. For Bjørg, Else og Gudrun er dette situasjonen når det gjelder attpåklattene deres, mens de har levd sammen med barnefedrene til de eldste barna. For de andre alenemødrene har alenemoderskapet kommet som *et brudd etter et foreldrefelleskap* av en eller annen art - enten de var gift eller samboende. Hvor dramatisk denne overgangen var varierte. Det trengte ikke representere noe radikalt brudd med livet de hadde levd før, men kunne også representere et skifte av både bosted, venner, lønnsarbeid og endringer i forhold til familie. I det levde livet er det ikke så lett å skille mellom hva en ville selv, hva omstendighetene valgte for en og hvordan en selv formet omstendighetene, men det karakteristiske i intervjuene er at det framstilles som en situasjon de hadde medansvar for og som det beste alternativet i den situasjonen de var i. Når disse alenemødrene forteller om dette vendepunktet i sitt liv, framstiller de det som en situasjon som ikke i seg selv var ønsket, men der det under de betingelsene som var, fortonte seg som det beste alternativet.

For kvinnene som ble alenemødre når de ble mødre, var det tre måter dette skjedde på. Det dreide seg dels om hendelser som var preget av at mødrene hadde ønsket et forhold til barnefaren, men at han ikke ville. Kari, Kine, Else, Gudrun og Cecilie hadde alle ønsket at forholdet til barnefedrene skulle fortsette, men de fortalte alle at *fedrene ikke stilte opp eller stakk av*. Barna til Kari, Kine og Cecilie hadde dermed aldri sett fedrene sine, mens Elses og Gudruns barn

2. Når det gjelder hvordan alenemoderskap generelt oppstår, vet vi at denne situasjonen er sjelden. Mens de fleste i vårt land i dag blir alenemødre etter samlivsbrudd og skilsmisser, er det sjelden at norske kvinner får barn uten å ha et samliv med barnas far. Jensen, Moen og Clausen (1990) fant f.eks. at 4 % av barna ble født av en reelt enslig mor, og de konkluderer også med at denne andelen er synkende.

hadde svært begrenset kontakt. For disse ble det dermed et alenemoderskap på grunn av at fedrene ikke ville stille opp. Mødrene fikk dermed ikke anledning til å prøve noe annet. Den andre måten disse mødrene fortalte om å bli alenemor på, var i *påvente av et samboerforhold* eller ekteskap, altså et alenemoderskap som en venteperiode. Dette hadde vært situasjonen til Eva-Lill den første gangen hun var alenemor. Hun og barnefaren flyttet ikke sammen før noen år etterpå. Senere gikk de fra hverandre, og hun ble alenemor igjen. Kari var i denne situasjonen nå. Hun hadde vært alenemor med sin eldste datter, før hun hadde fått et nytt barn med en ny kjæreste. Barnefaren til den lille 3 måneders gamle yngstejenta var arbeidsløs, og de kunne ikke flytte sammen enda, for da mistet jo hun og ungene livsgrunnlaget helt. Nå prøvde han å få seg arbeid på Østlandet, og så fikk de se hvordan det gikk. Kari's ønske og håp for framtida var at de skulle gifte seg og etablere seg sammen. Den tredje måten å alltid ha vært alenemor på, var når forholdet av ulike grunner *skar seg under svangerskapet*. Siri hadde visst det allerede da hun ble gravid at barnefaren var en hun burde "legge så mange mil som mulig" vekk fra seg selv og ungen. Hun dro dermed fra det stedet hun bodde og tilbake til Trondheim. Både Jenny og Bjørg hadde ønsket et samboerforhold til barnefedrene da de ble gravide, men av ulike grunner forandret forholdet seg med graviditeten. Bjørg ønsket da hun ble gravid med sitt fjerde barn, at dette var starten på et varig samliv. Men når det så viste seg at han ikke var interessert i å bidra i forhold til de eldste ungene hennes, og heller ikke var interessert i å ta ansvar for deres kommende barn, tok hun initiativet og sa at han måtte flytte. Hun kunne ikke ha noe forhold på de premissene verken av hensyn til seg selv eller til ungene sine. Det Bjørg valgte da hun ønsket å få barn med samboeren sin, var dermed ikke en alenemorperiode til, men likevel var det under disse omstendighetene det beste eller eneste mulige alternativ. Jenny forsto også under svangerskapet at det ikke var holdbart å opprettholde noe samboerforhold til han hun ventet barn med. Han var rett og

slett ikke klar til å ta ansvaret med å bli far. For de som ble alenemødre etter et *samlivsbrudd* tidligere, var det som for Bjørg og Jenny karakteristisk at de i ettertid snakket om at de flyttet ut eller at de ba mennene om å flytte som resultat av en beslutning som de enten tok selv eller i hvert fall tok medansvar for. Disse kvinnene snakket ikke om ektefeller eller samboere som forlot dem. Alenemødrene i dette utvalget skiller seg på denne måten ikke fra det en generelt vet fra skilsmissemforskningen, at det i dag som oftest er kvinnene som tar initiativet (se f.eks. Moxnes 1981, 1990). Årsakene og overveielsene de har gjort seg rundt dette, varierer imidlertid. Det kan dreie seg om alt fra stor dramatik, knyttet til utroskap, mishandling, alkohol- og narkotikamisbruk, til avgjørelser som gradvis grodde fram etter flere år med samlivsproblemer. Avgjørelsen kan ha møtt stor motstand, og Louise og Synnøve forteller om foreldre som ikke har snakket med dem, og fortsatt etter mange år fortsetter å ta ekspartnerens parti. Bjørg har ikke hatt noen slike problemer i forhold til sin egen familie, men til gjengjeld har den første ektemannens familie etter 9 år verken vanlig kontakt med han, henne eller barna. Kjersti fortalte at det gikk mange måneder før hun vågde seg på butikken på småstedet der foreldrene hennes bodde. Hun var den første i deres familie og slekt som hadde blitt skilt, og hun opplevde det derfor som et nederlag.³

En problemstilling som har blitt diskutert i forskningslitteraturen, særlig med utgangspunkt i britiske og amerikanske forhold, er i hvor stor grad alenemoderskapet er selvvalgt. Renvoize (1985) introduserte f.eks. tesen om at kvinner velger barn uten å ønske noe forhold til menn. Denne livsformen er

3. Holdningene til å bli enslig mor enten ved skilsmisse eller ved å få et barn utenfor samboerskap/ekteskap har endret seg svært mye (Blom 1986, Cherlin 1992). Mens det å være enslig mor i 1960 var et så stort brudd med moralnormene, at mange norske kvinner valgte å adoptere bort barna sine rett etter fødselen, er det i dag svært uvanlig at norske barn blir frivillig bortadoptert. Noen uønskede barn blir sikkert ikke født i dag på grunn av tilgangen på prevensjon og abort, men det er også merkbart mindre negative holdninger til enslige mødre og til skilsmisser generelt.

knyttet til middelklassekvinner over 30 år som har en egen yrkeskarriere. Når "den rette" ikke dukker opp, velger de å få barn enten med en venn, en tilfeldig kjæreste eller kunstig befruktning.⁴ Hite (1994) refererer også til et slikt bilde av alenemor-familien når hun introduserte alenemor-familien som 1990-tallets familie. Etersom menns holdninger til omsorgsarbeid og parforhold ikke har endret seg så mye som kvinner ønsker, er kanskje det å være alene med ungene for noen en frigjøring og en lettelse.⁵ Selv om alenemødrene tar et medansvar, er det ikke denne typen tilblivelse av alenemoderskapet disse alenemødrene forteller om. De beskriver det å bli alenemødre som noe ikke ønsket eller tilsiktet, men som noe som ble slik under de gitte omstendighetene. Den historien disse alenemødrene forteller er gjennomgående som Annas:

"Det har egentlig bare blitt sånn. Det er ikke det at æ har ønska det direkte, nei. Det har bare vorte sånn"

Anna, 23 år

Det at de har blitt enslige mødre defineres av dem selv ikke som et ønsket valg. Det å få barn var en av de tingene disse kvinnene hadde forventet seg i løpet av livet, og enten barn innebar et alenemoderskap allerede da svangerskapet begynte eller ble det når barnet var blitt til, er fortellingen om det å bli alenemødre

4. Slik sett kan en argumentere for at tilgangen på prevensjon og selvbestemt abort har ført til at kvinner i økende grad har fått det Haavind (1987) kaller "ansvarlige valg". Økningen i denne typen valg har gjort at kvinner oppfatter seg mer ansvarlige og tar mer ansvar for det som tidligere bare skjedde. Som jeg påpekte i innledningen settes dette av andre (som f.eks. Beck 1992 og Beck og Beck-Gernsheim 1995) i forbindelse med en generell utviklingsprosess i retning av individualisering.

5. Det er usikkerhet om dette er mer enn et relativt begrenset fenomen internasjonalt (Rossi 1985, Phonix 1991), og vi har ikke forskning om dette når det gjelder norske forhold. McLanahan og Sandefur (1994) har påpekt at dette bildet av enslige mødre som definerer livssituasjonen innen ramme av uavhengighet og likestilling, er en nyskapning i forhold til det tradisjonelle bildet av svarte enslige mødre med offentlig stønad som har vært framtrødende i USA. Cashmore (1985) og Schöning (1988) er kritisk til tendensen til å se alenemoderskap og skilsmisse som utelukkende positivt. Cashmore oppfordrer til en forståelse av alenemor familien som både "a narrowly constraining cage" og en positiv flukt fra "marriage as a jailhouse".

knyttet til de omstendighetene som oppsto. Ulike "valg" er likevel på ulike måter tematisert i alenemødrenes måter å fortelle om hendelsen på, særlig i forhold til problemstillingen abort - ikke abort, men også i forhold til bruddet med barnefedrene. Abort var en mulighet, men som Siri forteller var ikke en framprovosert abort aktuelt selv om hun håpet å spontanabortere:

"Æ mått jo bestem mæ...om æ villa behold a... for æ har jo spontanabortert før og innerst inn så håpt æ jo at det skuill skje no og da...samtidig va det det om æ hadd rætt te å ta det livet da som hadd valgt å kom under en sånn situasjon...og da fant æ ut at æ hadd itj samvittighet te det... æ har itj nå rett te å bland mæ inn"

Siri, 23 år

Også bildet av de frie selvstendige kvinnene som velger barn og ikke menn kommer fram, men da som kontrast til egen situasjon. Jenny forteller om ei jente på jobben som eksempel på en situasjon som hun oppfatter som forskjellig fra sin egen:

"men æ har jo jobba sammen med ei da.. som valgt å få unge og valgt å få hainn allein da..det va et uhell og hu kuinn tænk sæ å få en unge og hu e...et veldig sterkt og tøft kvinnfolk og hu har veldig høy stilling og sånn, men det gjor a.. og æ syns hu e råtøff æ---hu kuinna ha valgt å ikke gjør det for hu har kristne foreldre og sånn...så æ syns det e ---hvis dæm gjør det sånn ja... men sånn va det itj for mæ da (Liv: Nei, det bli...) det va itj nå planlagt nei"

Jenny, 28 år

Det som er forskjellen mellom denne situasjonen og Jennys egen, er at denne kollegaen allerede da hun ble gravid og de månedene hun kunne ha tatt abort, likevel tok valget at hun ville ha barnet. Utgangspunktet var likevel et uhell. Dette oppfattet Jenny som et planlagt alenemoderskap av en sterk kvinne med en god jobb. På denne måten opplever også f.eks. Siri og Cecilie at de selv har valgt sitt alenemoderskap i og med at de definerer det som et valg mellom abort eller å bli enslige mødre.

En annen hypotese som har vært brukt til å forklare framveksten av alenemoderskap spesielt rettet mot arbeiderklasse mødre, har vært postuleringen

av en sammenheng mellom stønadsordninger og alenemoderskap. Dess bedre velferdsordninger, dess flere alenemødre⁶. Velferdsordningene har også mer generelt blitt brukt som forklaring for familiens sammenbrudd⁷, og har blitt brukt som argumentet for å fjerne velferdsordningene. Dette har vært særlig sterkt framme i amerikansk debatt i forhold til stønaden til barnefamilier (AFDC - Aid for Dependent Children), og var et vesentlig moment da denne stønadsordningen ble fjernet i 1995 (Morris 1994:3, Blank 1995). Eksistensen av velferdsordningene antas ut fra dette perspektivet å spille en rolle i forhold til de valgene alenemødre gjør i forbindelse med at de får barn eller bryter ut av et samliv. Denne tesen har vært sterkt omdiskutert, og andre har konkludert med at det ikke er noen klar sammenheng mellom typer velferdsordninger og det å bli alenemødre⁸. I forhold til norske forhold har det blitt påpekt at det å bli ugift mor kan være en fornuftig tilpasning i visse utkantstrøk (Andersen, Cederløw og Wærness 1979), fordi enslige mødre nettopp ved å bryte de sosialt akseptable normene for rekkefølgen av begivenhetene ekteskap og barnefødsler, kan leve

6. Charles Murray, i dag den kanskje fremste talsmann for denne teorien, hevder f.eks. at eksistensen av AFDC (Aid for Families with Dependent Children) i seg selv var hovedårsaken til fødsler utenfor ekteskap og samlivsbrudd (Murray 1994:20).

7. En slik analyse gjør blant annet Popenoe (1988) ut fra svenske forhold. Popenoe ser i sin analyse en rekke samfunnsendringer som årsak til endring i ekteskapsinstitusjonen i retning av individualisme som årsak til svekking av familien. En del av disse samfunnsendringene er knyttet til framveksten av velferdsstaten. Slik sett hevder Popenoe at velferdstaten i Sverige har bidratt til svekking av familien. Det kan ut fra et annet perspektiv hevdes at svekkingen av familien kan ha sin årsak i at velferdsordningene er for dårlige.

8. Phonix (1991) presenterer flere studier fra Storbritannia og USA som har konkludert med at de ikke finner instrumentelle grunner for å få barn. Phonix (1991) finner for sin del at enslige mødre i Storbritannia hadde en rekke grunner til å bli gravide uansett om de er yngre eller eldre. Blank (1995) avviser velferdsprogram som årsak til tenåringssvangerskap, og hevder at økningen av denne typen alenemoderskap i stor grad kan forklares ved nedgangen i svangerskap blant gifte kvinner, kombinert med en økt andel ugifte kvinner i befolkningen. Det kan også stilles spørsmålstejn ved teorien ut fra at land med svært ulike stønadsordninger har lignende utvikling når det gjelder økning i skilsmisseratene (se f.eks. Boh 1989 og Castles og Flood 1991).

opp til andre høyt verdsatte normer som å ivareta en tradisjonell husmorrolle og bo hjemme i lokalsamfunnet. Det som gjør dette rasjonelt er ikke mulighetene for trygd i seg selv, men at det innen de økonomiske, kulturelle og sosiale betingelsene i lokalsamfunnet blir det beste alternativet. Hem (1986) diskuterer for sin del om det å bli enslig mor og få overgangsstønad kan framstå som en karrieremulighet, og finner at det er slik for de yngste gravide enslige kvinnene hun intervjuet i en kvalitativ undersøkelse. Dette er jenter uten utdanning, med dårlige skoleerfaringer og små muligheter på arbeidsmarkedet. Det å bli mor var for disse mødrene en måte å bli voksen på, og morsrollen ga både noe å gjøre og noe de hadde lyst til å gjøre.

Denne typen teser vil være vanskelig å undersøke empirisk, fordi det å si at en fikk barn fordi en så det som en mulighet til utkomme, støter mot dominerende verdier i vårt samfunn både med hensyn til hva som er legitime grunner til å få barn og måter å skaffe seg inntekt på. I intervjuet med Siri kom det fram at hun så på det å vurdere økonomi i forhold til valg av barn eller ikke, som umoralsk:

"å tænk økonomi før man får barn... i dag e man nødt te det... men æ klare itj å tænk deinn tanken...for eksempel å tænk at æ har itj råda te et barn te...det e jo veldig logisk og teoretisk riktig og sånn, men æ klare itj å venne mæ te deinn tanken (Liv: nei) æ syns deinn e...æ føle mæ ekkel når æ tænk deinn tanken...æ veit at det e sånn, men æ føle mæ ekkel når æ tenke sånn"
Siri, 23 år

Og som vi skal se i kapittel 6 er offentlige stønader som trygd og sosialhjelp, for alenemødrene kun legitimt som inntektskilder når det defineres som en nødvendighet.

Det som jeg kan si noe om ut fra intervjuene, er hvordan disse alenemødrene selv ga mening til hendelsen å bli alenemødre, og hvilken rolle velferdsordningene spilte i den måten de framstiller tilblivelsen av alenemoderskapet på. I disse framstillingene er stønadsordningene i liten grad tematisert i forhold til hendelsen

å bli alenemor. I Siris og Cecilies beretninger var f.eks. ikke velferdsordningene noen del av deres fortelling om hvordan de oppfattet valget mellom å ta abort eller ikke. De som ble alenemødre og mødre samtidig, gir mening til det at de ble mødre som noe de ville bli en eller annen gang i livet, og at det ble nå var et resultat av tilfeldigheter og valg. Heller ikke i fortellingene om samlivsbruddene og skilsmisene, er de økonomiske sidene tematisert av alenemødrene. Her er det helt utelukkende interne forhold i de tidligere parforholdene som alenemødrene legger vekt på, når de forteller om hvorfor forholdene deres ikke kunne fortsette. De mødre som ble alenemødre og mødre samtidig, forteller heller om det å bli enslig mor som å bli avbrutt i noe annet. Siri forteller at begge hennes barn satte stopper for utdannelsen hennes. Kari forteller at hun sluttet på skolen da eldstejenta ble født. I fortellingene om å bli alenemødre, kommer behovet for å ta kontakt med velferdssinstansene opp umiddelbart etter at de har tatt valget og blitt klar over at dette vil bli en realitet. Alenemødrene har også stor tillit til at det finnes et sikkerhetsnett som kan hjelpe dem, og sånn sett er velferdsstatsordningene en forutsetning de handler ut fra. Hva dette sikkerhetsnettet innebærer konkret (f.eks. i kroner og ører), hadde de i liten grad kunnskap om. *Innholdet* i stønadsordningene beskrives derimot som en erfaring de fikk som alenemødre. Når Siri sier at det i dag er lagt opp til at en skal tenke økonomi i forhold til barn, er dette en erfaring hun knytter til at det ble forventet at hun hadde tenkt økonomi i møtet med sosialkontoret. I disse alenemødrenes beretninger dreier det å bli alenemor seg dermed om en hendelse der instrumentelt rasjonelle faktorer har liten betydning, men der denne dimensjonen ved situasjonen får betydning når avgjørelsen er tatt. Samtidig er også oppfatningene om velferdsordningene en del av de forutsetningene de handler ut fra, i den forstand at de forutsetter at det må være mulig å skaffe seg et utkomme for seg og ungene også alene innen rammen av en velferdsstat.

Det karakteristiske for hendelsen å bli alenemor ut fra disse alenemødrenes

erfaringer er at det ble sånn i en situasjon der dette var det beste alternativet, selv om det å være alenemor i seg selv ikke var noe som de ønsket. Det var bedre å få barnet enn å ta abort, det var bedre å be mannen flytte enn å la han bli, og det var bedre å selv ta med seg barna og dra enn å bli, gitt de omstendighetene som var. Ideelt sett synes det imidlertid klart at det å være alene med ungene var noe som de i hvert fall i utgangspunktet så på som et nestbeste valg. De så mange negative sider ved det å være alene med barna, men akkurat som de er ulike på andre måter, er de også ulike når det gjelder hvordan de opplever det å være alene med barn. For noen er det en sterkt uønsket situasjon. Spesielt de som forholdsvis nylig har vært gjennom et samlivsbrudd, kan gi uttrykk for at de selv ikke er fortrolig med å være alene enda.⁹ Kjersti og Rita er i hver sin ende i en slik prosess. Rita sier hun fortsatt har problemer med å være alene og ikke en del av et par - hun har som hun sier det, ikke funnet noen plattform å stå på enda. Kjersti reflekterer over at hun har kommet fram til en annen oppfatning underveis, selv om hun i utgangspunktet oppfattet situasjonen som et stort nederlag:

"E følt mæ mindreverdig i forhold te resten av familien da. Liv: syns du at det har gitt sæ etterhvert? K: Ja, no e det over. No har vi gjenopptatt kontakten med onkler og tanter og søskenbarn...det hadd æ itj i begynnelsen. Gikk itj i butikken heller når e va hjem hos foreldran mine"

"Det som æ syns e viktig e å normaliser det her med å vær enslig. Æ bli.. no føle æ at æ e likeins som aill andre.... æ e allein og venninna mi har en mainn, men allikavel så e vi likedan. Det e itj nå spesielt med å vær aillein. Vi har det like bra som dæm"
Kjersti, 33 år

9. Det å bli alenemor er en prosess som har mange av de klassiske trekkene ved et rolleskifte og å gå over fra en rolle til en annen (som f.eks. Ebaugh (1988) diskuterer generelt). Om det dreier seg om å gå fra en status som enslig ung kvinne til enslig mor, eller fra status som gift/samboende kvinne til alenemor kan selvfølgelig gjøre denne prosessen svært ulik. Det kan også være særtrekk ved måten alenemoderskapet oppstår på som har betydning for denne prosessen. French (1991) har f.eks. gjort en slik analyse av tilblivelsen av alenemoderskap for alenemødre som har blitt alenemødre ved at partnerne har erkjent sin homofile legning.

Nå er hun opptatt av at aleneforeldrefamilien ikke må oppfattes som noe annenrangs, og at det er større likheter enn forskjeller mellom hennes familie og familien til venninna hennes. Også flere av de andre er inne på at det er ikke så stor forskjell mellom situasjonen nå og situasjonen når de var samboende/gifte:

"Jeg irriterer meg over forskjellen på hvordan folk behandler meg før og nå. Før var det ingen som syntes synd på meg og snakket om at jeg trengte hjelp til ting. Men mannen min var jo mye borte på sjøen, så jeg er jo vant til å klare meg sjøl fra før"
Gudrun, 41 år

"En tar jo alle avgjørelser sjøl. Det gjør æ nå forresten når vi var gift og æ. Han va nå bare her - forlangte maten på bordet og gikk på jobb. Det va argumentet mitt for at æ villa skilles det.... Dæm som e gift dæm har jo deinn samme jobben dæm og... men æ savne mer avlastning ja"
Louise, 38 år

Kjersti er spesiell i den forstand at hun uttrykker så tydelig at det å være alenemor er likeverdig, men alle alenemødrene sier at det er fordeler ved å være alene i forhold til å få skrantende parforhold til å fungere som et foreldrefellesskap. De legger vekt på at de slipper å krangle med en partner og kan konsentrere seg om å ta seg av barna:

"Det jeg liker best med å være alene, er å ikke behøve å dele tida si mellom å prøve å få et halvdårlig forhold til å gå og omsorgen for ungene. En slipper å ta hensyn til alle kanter"
Gudrun, 41 år

"Når æ høre dæm på jobben klage på kranglinga med kaillen, så syns æ det e godt å ha ingen å krangle om barneoppdragelse med. Det e godt det syns æ, men det e klart at det kjem jo av at det va itj så godt det forholdet vi hadd"
Nina, 38 år

"Det æ like best e fred og ro i huset - det e største forskjellen, men en tar jo også stilling til alt sjøl- En e mer fri og uavhengig."
Louise, 38 år

Noen nevner også at de har bedre kontroll over økonomien og tida si. De negative dimensjonene alenemødrene trekker fram når det gjelder det å være alene, er særlig økonomien og eneansvaret for omsorgsarbeidet. Det store problemet ved å være alene er for disse mødrene den dårlige økonomien, og den dårlige økonomien går både ut over deres og ungenes behov for livsutfoldelse, både i det daglige og fordi det blant annet blir vanskelig å holde kontakt med barnefedre og annen slekt rundt i landet. Eneansvaret for omsorgsarbeidet er negativt fordi det både fører til at de ikke har noen å dele arbeidet og ansvaret med, og noen å dele ungenes utvikling med:

"Ser mest negativt på at jeg for den minste ting en skal, må ha barnepass. Det gjør en litt bundet til huset"

Kine, 23 år

"Du føle dæ litt sår når du høre vennindan dine skryt te mainnen sin om at de har så kjekke unga, og da har e ingen. Men der e det foreldran mine da... æ ringe dem f.eks. og skryt når ungan mine gjør det bra på skolen"

Kjersti, 33 år

Særlig er det at så mye står og faller på en person, problematisk når det dukker opp uforutsette ting og sykdom både hos dem selv og barna. Flere av disse alenemødrene fortalte om situasjoner der de eller barna hadde blitt syke, og der det både var vanskelig at de ikke kunne ta med andre barn på sykehuset, og vanskelig å klare å ta seg av barna når de selv var alvorlig syke. Når alenemødrene sammenligner seg med andre, er det nettopp dette eneansvaret de trekker fram som det spesielle både i det daglige og i særlige kritiske situasjoner. Kine fortalte f.eks. at hun synes det var rart når broren og svigerinna var på besøk og de sa "Ta hainn no" til hverandre. Hun måtte jo ta jenta si hele tida og hadde i det daglige aldri noen andre å overlate henne til. Jenny trakk fram hvor vanskelig dette var når hun måtte ta med seg barnet, i sammenhenger der de andre vekslet på:

"æ får itj vær med på det æ har lyst te... det e artig å vær med sånn som i barnehagen... sånn som at vi arrangert skifæst itj sainnt ja, så kom vi der for å ordne te f.eks. da og da va det enest æ som hadd med mæ guten da.. og så kom deinn andre parten demmes med ungan seiner og nånn syns jo det at...det e jo my rare folk i barnehaga og mang rare foreldre, nånn som har det så klart å sånn... og sånne ting syns æ bli litt trasig mang ganga da"

Jenny, 28 år

Det å være alene betyr også for noen at tid til egne interesser er et savn. Samtidig er det flere av alenemødrene som greier å opprettholde aktiviteter som kor, håndball, aerobics etc. Eneansvaret oppleves også av noen som positivt i den forstand at de opplever at de har bedre kontakt med ungene enn tidligere:

"Samtidig så føle æ at æ har fått mye nærmere forhold til ungene mine. For at vi må.. æ føler at æ må slåss mer for å forstå ting.. æ bruke ikke hainn som hvilepute... når hainn kom hjem fra arbeid: Gå bort te pappa for nå må æ slapp av! Det er ikke noe som heter å slapp av lenger, en må snakke mye mere med ungene og få dem til å forstå ting"

Rita, 31 år

Ingen av alenemødrene ønsker nye forhold for enhver pris, og flere sier at de i hvert fall ikke ønsker noe nytt forhold før ungene er større, eller før de selv er i stand til å stå på egne ben økonomisk eller er kommet gjennom sitt forrige forhold:

"Æ vill itj gjenoppta nå nytt forhold te nånn ny mainn før æ veit at æ e rehabilitert i fra det forrige forholdet. Det føle e at e begynne å bli no altså"

Kjersti, 33 år

"Æ villa ikke gå inn i et parforhold for at hainn skuill forsørge mæ, men mere satse på det at æ skuill klare meg sjøl."

Rita, 31 år

Ved eventuelle nye forhold legger de vekt på dette ønsket om økonomisk uavhengighet, og knytter det til at de har barn som da ikke vil være den nye partnerens økonomiske ansvar, og sine egne negative erfaringer med parforhold der han hadde styringen på økonomien og var den som tjente pengene.

Hvordan alenemoderskapet utformes, har naturligvis sammenheng med utformingen av det tilhørende faderskapet. Halvparten av barna til disse

alenemødrene hadde liten eller ingen kontakt med fedrene sine. Fire av barnefedrene hadde aldri sett ungene sine. Det var også mange av fedrene som hadde vært samboende eller gifte som hadde veldig lite kontakt med barna sine. Alenemoderskapet var naturligvis under slike forhold under ekstra press:

"Faren til den yngste har liten kontakt med han, og viser ikke noen større interesse. Han bor i utlandet også, og det er jeg som prøver å holde kontakten ved å ringe. Jeg må være far og mor og hele slekta"

Guðrun, 42 år

Dette vet vi ut fra utvalgsundersøkelser ikke er en uvanlig situasjon¹⁰. Den manglende kontakten med fedrene hadde mange grunner. Noen fedre var bosatt langt fra Trondheim og det hindret kontakt. Dessuten hadde også noen av fedrene spesielle problemer som psykiske problemer, og/eller rusproblemer som gjorde det vanskelig å holde kontakt. Dette betydde for alenemødrene at de ikke fikk den avlastning som det kunne være i at fedrene hadde barna og dessuten var den manglende kontakten i seg selv en belastning i forhold til barna:

"Det jeg liker dårligst er at barnefaren ikke vil ha kontakt med ho. Det gir meg dårlig samvittighet overfor ho"

Kine, 24 år

Siris vurdering var et unntak i den forstand at hun, når det var blitt sånn, syntes det også var en fordel å ikke måtte forholde seg til en helgepappa:

"Det e godt å ha ansvaret fullstendig allein og vit at det e ingen som blande sæ, og kjæm med julenissepakka og skjemme bort"

Siri, 23 år

Noen trakk fram at det var takket være mennenes nye partnere at det var samvær

10. Jensen (1992) konkluderer med at samlivsbrudd for en stor andel av barna betyr at de helt eller delvis mister samvær med far. Bare 1 av 3 barn har i denne undersøkelsen vanlig samvær, og Jensens konklusjon er at mor og barn er den stabile familiekjernen etter et samlivsbrudd. Geografisk avstand er den enkelt-variabelen som har størst betydning, men også barnets alder, formelt foreldreansvar, hvordan samværet er avtalt, om foreldrene har nye partnere og foreldrenes utdanning og økonomiske situasjon har betydning for kontakten etter samlivsbrudd. Se Moxnes (1991) for analyse av under hvilke betingelser foreldrene samarbeider best med hverandre.

med fedrene i det hele tatt, og forklarte det med at det var kvinnene som ordner opp:

*"Faren til den yngste har altså hatt hainn to ganger. Det er samboeren som stiller opp. Hainn e interessert i hainn, men vil itj ha nå arbeid med hainn."
Else, 32 år*

"Faren te dæm tre størstan har dem...det flyt litt ut da, men hver fjerde helg da...aillt avhengig av om hainn e hjem...ellers e det ingenting...ikke en telefon eller... hainn gi blaffen i kordan det går med dæm. Det e mitt problem, sainnt ja. Hainn veit jo omtrent itj kordan klasse dæm går i...for hainn interessere sæ itj for nå sånt... hainn har dæm eller samboeren hans har dem, for hainn e nesten aldri hjem da"

Bjørge, 35 år

*"Faren bodd sammen med ei ainna dame i 5 år, og i deinn tida fungerte det bra- Tror det var på grunn av ho at det gjorde det. Ho har vi kontakt med fremdeles. Det e jo det motsatte av sånn en skulle tro, men sånn var det"
Synnøve, 34 år*

Ingen av disse mødrene hadde vært i den situasjon at de nektet fedrene samvær med barna. Siri var den eneste som klart uttrykte at hun heller ikke hadde ønsket at fedrene skulle ta kontakt. Samtidig fortalte hun også at nå når barnefaren til treåringen hadde tatt initiativ til å treffe sønnen til sommeren, ville hun ikke hindre det. Flere av mødrene fortalte at de hadde gjort mye for at ungene skulle få kontakt med fedrene eller farsfamilien sin:

*"Ungene har jo hatt fin kontakt med faren i perioder, men så har han kuttet ut kontakten igjen. Det er vanskelig. Har følt at jeg har måttet fire på alt. Han er alkoholiker, uten at ungene vet det. Det er jo viktig at de har en far"
Else, 32 år*

"Men det e jo fordi hainn har problema det som hainn itj rår over sjøl. Det går itj...det e jo bare nå æ må akseptere og ta som det e..det e jo derfor æ e alein - de problemen. De problemen vil æ itj bli kvitt sjøl om æ e aillein. De vil følg mæ resten av livet. Det nødte itj å gå ruindt å vær bitter på hainn for det vil bare ødelegg for mæ sjøl. Så æ prøve å gjør det positivt det forholdet te faren. Det syns æ e veldig viktig at dæm får behold faren sin. Og at dæm.. æ strække mæ så langt som overhodet mulig..det syns æ e viktig"

Kjersti, 33 år

"Æ har prøvd å ring nedover te besteforeldran hennes for å få dem te å kom oppover no, så ho ser at ho har farmor ho og ..og at det itj bare e ho litla som har besteforeldre på den sida"

Kari, 26 år

På den andre siden var det også noen av barna som hadde mer enn vanlig samvær med fedrene. Her var foreldrene blitt enig om mer fleksible ordninger enn annenhver helg og en kveld i uka. Fedrene kunne ta med seg ungene ut spontant og foreldrene kan hjelpe hverandre når ungene er syke og lignende. Selv om foreldrene ikke var kjærester, hadde de tatt utgangspunkt i ungene og greidd å samarbeide. God kontakt med fedrene kan på sin side føre til problemer i forhold til naboene og trygde- og sosialkontoret:

"Naboan derimot e vanskelig. Vi hadd jo vanskelig for å funger sammen den siste tida vi va gift og rett etterpå. Da gikk vi te familierådgivningskontoret og fikk greie på kor viktig det va at vi samarbeida. Problemet med naboan e at det e mang av dem som itj godtar at det e så fritt mellom oss. F.eks. at hainn va her når guten va sjuk og æ itj kuinn klar det aleina"

Louise, 38 år

"Ja hainn e jo veldig flenk te å følg opp og kordan va det da..det va jo en episode i sommer med trygdekontoret... ja det va i sommer.. da hadd hainn attføring ganske leng da--og gikk sykmeldt og i deinn tida så kuinn hainn kom om dagan og ta med sæ ungan og sånne ting... og det vart itj godtatt da.. æ hadd jo skreve det på papiret at det va enkelte daga hainn kuinn kom og ta dæm med sæ på kino eller i svømmehallen og sånn-- og det hadd itj hainn lov te hainn...Hainn skuill ha dæm en dag i uka og annakver helg.. og da sa æ at det på en måte va veldig fint for ungan at hainn villa ha kontakt med dæm igjen da (Liv: ja så klart) men det vart itj påsagt derifra det igjen da... for da fikk æ redusert trygden min da"

Eva-Lill, 27 år

Her er det rammene for hva som er et alenemoderskap som problematiseres. På grunn av dette føler den parten som har omsorgsansvaret at vedkommende må begrense kontakten med faren for å ikke fjerne livsgrunnlaget. Det å spise søndagsmiddag sammen eller ha et fleksibelt forhold som Eva Lill f.eks. hadde hatt med eksmannen sin er helt utenfor de rammene som reglene anser mulige. På denne måten kan dermed det at stønadsordningene er knyttet til alenemoder-

skapet og en kategorisk tilnærming til de økonomiske problemene, bli et hinder for utviklingen av et involvert faderskap.

3.3 Omsorgsarbeidets problematikk

Omsorgsarbeidet preget på ulike måter mine møter med alenemødrene og det de fortalte om livet sitt i intervjuene. Hos Else var for eksempel en del av sofaen full av klesvask som skulle legges sammen da jeg kom. Det første vi gjorde, mens vi pratet om hva dette intervjuet gikk ut på, var å legge sammen dette tøyet i fine hauger på sofabordet. Vi jobbet begge planmessig og rutinert, det var en del av vår felles erfaring så ulike som vi ellers var. Haugene lå på sofabordet da jeg gikk, og hun skulle da putte dem inn i skapene før hun startet opp arbeidet med å rydde kjøkkenet. Bjørg organiserte kveldsmat for de eldste ungene sine mens jeg var der. De kom inn litt seint etter å ha vært ute og lekt med lommelykter i snøhuler utenfor blokka. Hun ga dem også tilstrekkelig med beskjeder til at de kom seg ut på badet, fikk pusset tenner, kledd av seg og lagt seg. Alt dette mens hun også pratet med meg, før hun gikk noen minutter inn på rommet for å bre over dem og si god natt. Kari ammet og stelte babyen på 3 måneder mens jeg var der. Da jeg gikk, så hun på klokken fordi hun måtte følge med sånn at hun kom tidsnok til å hente den eldste datteren i lekeparken. Hun fortalte at hun var bekymret for om eldstejenta hadde på seg varme nok klær siden det var så kaldt. Hos Mona var dattera på 3 våken da jeg kom. Hun likte å være oppe når det kom besøk, fortalte moren. Senere, etter å ha pratet litt med meg, hørte hun på eventyrkassetter på rommet sitt før hun sovna. Mona gikk inn til henne noen ganger, snudde kassetten, bredde over dyna og pratet litt. Louise vaska gulvene da jeg kom, og litt senere kom sønnen hjem fra skolen og fikk astmamedisinen sin. Han hadde støvallergi og alvorlig astma, så gulvene måtte

vaskes hver dag. Kjersti sa i telefonen at hun kunne snakke med meg til klokka sju for da kom begge guttene hennes hjem fra treningen. Hos Rita og Christine hørtes tassende føtter over gulvet seint på kvelden og små barn i pyjamas kom inn på stua og satt litt på fanget før de ble lagt i sengene sine igjen. Hos Nina var det lekselesing da jeg kom, mens Siri satt og strikket genser til gutten til jul. Hos alle jeg snakket med var omsorgsarbeidet med, enten de var hjemme eller borte, utførte det på fulltid eller i tillegg til lønnsarbeid. Omsorgsarbeidets tydelighet var uomtvistelig, selv om disse intervjuene dreide seg om en situasjon hvor de hadde forsøkt å sette av tid til å være uforstyrret for å kunne prate med meg.

Alle disse handlingene viser noe av kjernen i omsorgsarbeidets karakter. Et av omsorgsarbeidets karakteristiske trekk er nettopp dets allsidighet og at det er stadig pågående. Det er der også om en skal intervjues for ett eller annet prosjekt på Universitetet. Det er et vedvarende ansvar og en virksomhet som penetrerer andre sider ved livet. Omsorg for barn lar seg ikke avgrense i tid og rom. Omtanke og organisering kan foregå i sofaen om kvelden, på bussen på vei til jobben, mens en spiller håndball og i senga om kvelden. Omsorgsarbeidet kan foregå sammen med barna eller når de ikke er der. Omsorgsarbeidet består av konkrete handlinger av ulik karakter. Det dreier seg om en mengde ofte repeterende oppgaver som hver for seg kan være små, ubetydelige, men er som helhet helt nødvendig for at barn skal vokse opp, kunne oppføre seg og samarbeide med andre, komme seg i barnehage og på skolen, ja i det hele tatt klare seg på skolen, ha mat å spise og klær å ha på seg. Omsorgsarbeidet er også en relasjon og et følelsesmessig forhold der individuelle forhold og subjektive opplevelser har stor betydning. Som Haavind (1987:2) påpeker består ikke det moderne moderskapet bare av spesifikke arbeidsoppgaver, men rommer et personlig ansvar for andres velbefinnende. Omsorgsarbeid er noe disse alenemødrene har felles med andre

kvinner og mødre, og i økende grad med menn og fedre.¹¹

Omsorgen for barna står sentralt for alenemødrene, og dette viste seg på ulike måter i intervjuene. De var opptatt av ungene sine og sterke talskvinner for dem og deres behov. I tillegg til at omsorgsarbeid ble utført under intervjuene, var også barna rent fysisk representert i stuene, enten ved at de rent faktisk var der, eller ved at det hang fotografier av ungene over sofaen eller på en annen dominerende plass i stua. Felles for alenemødrene var også understrekingen av at de måtte være spesielt oppmerksomme, siden ungene har bare dem å stole på i det daglige. I utformingen av sitt moderskap og i sine ønsker og håp for moderskapet er disse alenemødrene imidlertid ulike. Forskjellene er på mange måter mer iøynefallende enn likhetene.

Et forhold som setter ulike rammer rundt omsorgsarbeidet, er om det utføres på fulltid eller deltid. Det dreier seg enkelt sagt om hvor mange av dagens timer som er bundet opp til å være borte fra ungene og hjemmet i hvert fall fysisk. Hvordan dette utformes for disse kvinnene, påvirkes av en rekke faktorer. Alle alenemødrene har vært omsorgsarbeidere på fulltid når ungene deres var nyfødte og de første månedene etter dette. Fire av dem var omsorgsarbeidende på fulltid mens de bodde sammen med en partner/barnefar. De fleste har som alenemødre prøvd å ha lønnsarbeid eller tatt utdanning, om ikke på fulltid så i hvert fall på deltid. Av de tre som ikke har gjort det, har to barn under 2 år. Rammene rundt lønnsarbeidet og omsorgsarbeidet er altså også avhengig av alderen på barna. Det betyr noe om en blir alenemor med små unger eller skolebarn, og om en har andre voksne som kan tre inn i perioder som omsorgspersoner og barnevakter.

11. Den involverte far har i hvert fall blitt et ideal (se f.eks. Fjell 1995), selv om det fortsatt er mødre som både er mest sammen med barna og i størst grad utfører annet ubetalt arbeid i hjemmet. Kjønnforskjellene er imidlertid redusert (se f.eks. Haraldsen og Kitterød 1992:71), og særlig har menn økt sin tid til samvær med barn og barneomsorg. Levekårsundersøkelsene viser det samme, dvs. stabil reduksjon i forskjellene mellom mødre og fedre i tidsbruk i forhold til barn (Kitterød og Roalsø 1996).

Problematikken og motsigelsene i lønnsarbeider- og omsorgsarbeiderlivet kan illustreres ved en vanlig dag for to av alenemødrene. Deres situasjon er på hvert sitt ytterpunkt i den forstand at omsorgsarbeiderlivet til Siri er helt uten lønnsarbeid og lønnsarbeiderlivet til Mona er fylt med lønnsarbeid. Situasjonen deres er imidlertid ikke atypisk for henholdsvis omsorgsarbeidere på fulltid eller lønnsarbeidere. Lønnsarbeiderne forteller gjerne om overtid og ekstraarbeid for å få det til å gå rundt økonomisk og de andre omsorgsarbeidende alenemødrene forteller gjennomgående om de samme erfaringer i hverdagene som Siri.

Monas trippelarbeid - omsorgsarbeidets problematikk i lønnsarbeiderlivet

Mona sitter og forteller om dagene sine i ei hyggelig stue i et rekkehus. Hun er flyttet til Trondheim for ett år siden etter en opprivende separasjon. Grunnen til at hun flyttet hit er at hun har familien sin her. Forholdet til eksmannen som bor på Østlandet er fortsatt vanskelig og sliter veldig både på henne og sikkert på han også. De har mye felles gjeld som hun har betalt på, fordi de ikke blir enig om det økonomiske. Mona har en langvarig høyskoleutdannelse og skiller seg på den måten fra de andre lønnsarbeidende mødrene. Hun har hatt heltidsjobb siden dattera var et halvt år, men mens hun bodde sammen med pappaen kunne de dele på henting og bringing. Nå er det økonomien som tar knekken på henne. Mona forteller om dagene sine at hun pleier å stå opp kl. 5.30 på hverdagene for å få litt tid for seg sjøl før dagen begynner. Hun synes hun må ha den stunda med kaffen før alt begynner. Hun forteller at hun vekker dattera kl. 6. Det er tidlig, men de må ha en time for å kunne gå fra huset kl. 7.00. Det er ikke artig å dra en treåring ut av huset så tidlig, men det må de. De trenger ei stund på å gå til barnehagen som er et stykke unna, men Mona er glad den ligger i nærheten og i gåavstand. Mona er så glad for barnehageplassen. Da har datteren i hvert fall et pedagogisk tilbud og hun vet at hun kan komme dit hver dag. Før sommeren hadde hun dagmamma og da var det ofte vanskelig å komme på jobb. Når

dagmammaen var sjuk eller dagmammaens unger var sjuke, syntes Mona hun omtrent trengte sin egen unge på henne. Fra barnehagen går Mona til bussen og bruker en halvtime ned på jobben kl. 8.00, og så kan arbeidsdagen begynne. Hun har en stilling som krever henne helt og fullt. I løpet av dagen må hun på fysikalsk behandling fordi hun har fått ryggplager. De sier hun er helt stiv av å gå og spenne seg hele tiden. Arbeidsdagen hennes er slutt klokka 16, og hun springer for å rekke bussen sånn at hun får henta dattera i barnehagen kl. 16.30. Mona mener at å være 9 timer i barnehagen er altfor mye for en så liten unge. Etter at hun har henta jenta, går de på nærbutikken og handler sammen. Det er alltid masete, for de er begge både sultne og trøtte. Vel hjemme lager hun mat. De spiser, ungen ser barnetv. Jenta legger seg sent. Hun er vel i seng kl. 20.00, og så starter leggeritualene (lese, vann, høre på kassetter etc). Det blir seint, men litt tid må de jo ha sammen også. Mona jobber også overtid noen kvelder i uka, da sitter en gutt som bor i nabolaget barnevakt, og hun må ut igjen når dattera har lagt seg. Så er det alt som må gjøres i huset. Annenhver helg jobber hun på sykehjemmet, dattera er da hos besteforeldrene. Hun må jobbe så mye ekstra på grunn av økonomien. Hun fikk sosialhjelp til spesielle utgifter den perioden etter separasjonen da hun var arbeidsledig, men får ikke noe nå fordi hun bor for dyrt i forhold til sosialkontornormene. Det hun har ekstra nå, er støtte til barnetilsyn og ekstra barnetrygd. Mona sier hun har dårlig samvittighet hele tida, for alt; skilsmissen, kontakten med dattera og jobben.

Hva er så den sentrale problematikken i hverdagslivet til Mona? Dagene til Mona er preget av lønnsarbeidet særlig fordi hun bruker så mye tid også på lønnsarbeid utover den ordinære arbeidstida. Selv om hun tjener bra, har den økonomiske miseren rundt skilsmissen gjort at hun ikke ser noen vei ut av. Eksmannen har gjort hva han har kunnet for å stikke kjepper i hjulene - ved å la henne sitte igjen og betale på deres felles huslån, ikke betale barnebidrag og lignende. Hun

har solgt bilen, og den eneste løsningen hun ser som kunne gi bedring, er å flytte til Nord-Norge for å få lavere skatt og gjøre det lettere å betale ned studielån som hun også har å slite med. Samtidig betyr det at hun eventuelt må flytte fra all familie. Det meste av tida tilbringes på hennes faste jobb, eller på de ekstra arbeidsplassene hun har. Dagen styres av de tidspunktene hun må være på jobb. Arbeidsdagene starter kl. 8 og slutter klokka 16. I tillegg bruker hun mye av tida si på transport. Huset hennes ligger langt fra sentrum der arbeidsplassen ligger. Hun er derfor avhengig av buss, og bruker en times tid på å komme til og fra jobb. I forhold til andre i utvalget er hun heldig som ikke bruker mer. Mona har ikke bil som kunne gjort dette litt lettere. Hun har ikke noe sosialt liv, sier hun, fordi det ikke er tid til det og fordi hun også er for trøtt til at det egentlig er aktuelt. Også barnehagen har sine tider, som ikke nødvendigvis er tilpasset foreldrenes arbeidstid. Barnehagen jenta til Mona går i, er åpen fra kl. 7.00 til 16.30, og siden jobben ligger langt fra barnehagen er det stressende å klare å komme i tide hver dag. Mona søkte et halvt år før hun fikk barnehageplass, og er svært glad for at hun fikk det. Men det blir slitsomt med så lange dager for ungen, og personalet har også spurt Mona om hun ikke av og til kan komme tidligere og hente henne. Mona har prøvd å forklare at det eventuelt ville bety at hun måtte kommet med henne tidligere. Mona har dårlig samvittighet i forhold til jenta si. Hun føler at hun har frarøvet henne faren hennes ved å flytte hit opp, og hun tenker ofte på henne på jobben. Omsorgsarbeidet og lønnsarbeidet avgrenses ikke av den tida som er avsatt til oppgavene. Hun bekymrer seg om datteren på jobben og om jobben hjemme. Hun synes også at hun har liten tid sammen med dattera og at det er vondt at den tida i tillegg blir så masete og stresset. Mona prøver å utnytte tida sammen med dattera så godt hun kan og gjør husarbeid om kvelden, men har stadig dårlig samvittighet fordi hun ikke strekker til. Denne måten å ordne seg på deler hun med andre lønnsarbeidende mødre (Haavind 1987:137). Haavind peker på at mødre med lønnsarbeid i hennes

undersøkelse ofte har behov for å skille barneomsorgen og husarbeidsoppgavene. De ønsker fullt og helt å kunne konsentrere seg om barnas behov når de er sammen. Mona illustrerer dette poenget godt. Hun må stå tidlig opp for å ta seg av sine egne behov, og utsetter nødvendig husarbeid til etter at datteren har lagt seg. Treåringen legger seg også seint, ettersom det bare er denne tida de har sammen. Mona fortsetter med dette, som hun egentlig ikke oppfatter som noe liv verken for seg eller datteren, fordi hun tenker langsiktig. På sikt mener hun det vil være best for datteren også om de kan klare å bli sittende med leiligheten der de har venner og familie i nærheten. Samtidig tenker hun også på om det finnes alternativer (nedskriving av studielån i Nord-Norge, flytte nærmere faren på Østlandet), hvis det blir umulig å komme over kneiken økonomisk.

I lønnsarbeidslivet er omsorgsarbeidets problematikk knyttet til at det ikke er *nok* tid til det, og for omsorgsarbeidets del ønsket de fulltidsarbeidende å kunne jobbe mindre. De ønsker mer tid til barna og å tilpasse lønnsarbeidet mer til omsorgsarbeidet, og flere av dem har da også gjort det. Bjørg har f.eks. 80 % stilling og jobber heller overtid i perioder for å få det til å gå rundt. Selv om enslige mødre skal være prioriterte i barnehagesammenheng, er Mona klart heldig som fikk barnehageplass etter å ha søkt et halvt år. Verken Else eller Gudrun har fått plass til toåringene sine. Det betyr at Else betaler mer for barnepass enn om barnet var i barnehage, at hun betaler svart sånn at hun heller ikke får skattefradrag, og at hun har problemer med å komme seg på skolen når dagmammaen er syk. For Gudruns del betyr mangelen på barnehageplass at hun ikke vil studere, men være hjemme med gutten sin på fulltid. Barnas alder har en god del å si for hvordan det er å kombinere fulltidsarbeid og omsorgsarbeid. For Kjersti er det ikke lenger noe problem å være i full jobb. Guttene har blitt store og kan klare seg en del selv. Jenny opplever det heller ikke som noe problem. Hennes femåring har det bra i barnehagen, og i og med at både hennes nye samboer og barnefaren stepper inn i forhold til gutten er hun ikke alene om å ta sykdoms-

rioder og planleggingsdager. For Nina derimot er det et stort problem å jobbe fulltid selv om datteren er skolejente og går i tredjeklasse. De bor nemlig på et nytt sted der det ikke er noen å leke med. Det blir lange dager for dattera til Nina, som er sint på mora fordi de har flyttet, og som Nina har dårlig samvittighet overfor dagen lang. Selv om hverdagene går opp etterhvert som barna blir større, har alle i denne situasjonen problemer med hva de skal gjøre i skoleferiene, under skolens og barnehagens planleggingsdager og når barna blir sjuke. De 20 dagene en kan være borte med barn (uansett antall barn), tar fort slutt. Alenemødrene tar også opp problemene som oppstår, i forhold til alle kravene fra barnehager og skoler med hensyn til oppfølging av barn. De forteller om hvor vanskelig det er å finne plass til foreldremøter og å følge opp fritidsaktiviteter innen den knappe tida som er til rådighet. Hva slags sosialt nettverk og muligheter de har til at andre kan passe barna deres blir helt avgjørende. Synnøve og Mona har søsken som stepper inn og sitter barnevakt, men Nina har ikke familie i byen og små muligheter til å få slik hjelp.

Siris hverdag - omsorgsarbeidets problematikk i omsorgsarbeiderlivet

Siri begynner også dagene tidlig, fordi hun har ei lite jente på 3 måneder å ta seg av. Den dagen hun forteller om, har jenta sovet dårlig fordi hun er forkjøla. Når hun sovner igjen etter morgenpuppen, våkner treåringen. Siri bor i en kommunal toroms leilighet. Siri er glad i leiligheten sin og synes hun har fått det fint, men hun skulle gjerne ha hatt et rom til så de slapp å dele soverom alle tre. Det er slitsomt når ungene forstyrrer hverandre. Når treåringen våkner, er det bare å stå opp. Da spiser hun med han på kjøkkenfjela før neste stell på den yngste. Treåringen har tilbud i kortidsbarnehage to dager i uka og i dag kler hun på begge ungene og følger han dit bort. Hun passer på å handle på senteret mens han er i barnehagen, så blir det ikke så mye mas. Siri forteller at hun har vennet

seg til å telle sammen i hodet når hun går rundt i butikken, så hun har penger nok når hun kommer fram til kassa. Så går hun hjem, steller med veslejenta og gjør noe i huset før hun henter treåringen igjen. De går ikke rett hjem, for hun har avtalt å besøke ei venninne som bor i nærheten og er hjemme med en baby hun også. De drikker kaffe mens ungene leker, før de går hjem for å spise. Om kvelden er de hjemme og det går i ett med leking og stell. Siri forteller at de sjelden drar til byen. Bussen ned koster jo en del og på vinteren blir det begrensa hvor mye hun orker å dra to unger rundt omkring. Når ungene er i seng, setter hun seg i sofaen og puster ut før hun begynner på det nødvendige husarbeidet som enda ikke er gjort. Tenner et stearinlys, snakker med noen i telefonen og strikker julegaver.

For Siri, som for de andre omsorgsarbeiderne, er dagene preget av omsorgsarbeidet, og her er dilemmaene ikke så mye tilstede i selve dagliglivet bortsett fra økonomien. Selve dagliglivet er preget av at det tilbringes stort sett i boområdet. I og med at det er dyrt å ta buss og strevsomt med småbarn på bussen, blir omsorgsarbeiderne avhengig av hva slags muligheter og møtepunkter som finnes i boområdet. Dette betyr absolutt ikke at det bare leves innen de fire veggene i leiligheten. Som Siris fortelling om en hverdag viste, har hun både andre sosiale arenaer og tidspunkter å forholde seg til. I og med at Siris gutt går i barnepark har hun de to dagene bestemte tidspunkter å forholde seg til. Hun kan ikke komme med han før klokka 10.30 og må hente han før 14.00. Hun er også ute i tunet med ungene eller tar dem med seg for å besøke venninner. For Siri går husarbeidet og omsorgsarbeidet over i hverandre, og går parallelt og tilpasses hverandre. Behovet for å reservere tid kun til samvær med barna, atskilt fra husarbeidet, er det bare de alenemødrene som har lønnsarbeid på fulltid og småbarn som har.

Isolasjon har gjerne vært knyttet til husmortilværelsen (Gavron 1975, Oakley

1974). I forhold til disse alenemødrene blir en ensidig sammenknytning av det å være hjemme og isolasjon ikke dekkende for deres erfaring. Siri sier f.eks. dette om sin opplevelse av isolasjon:

"en gang i halvåret eller nå sånn føle æ at æ e veldig isolert, men da e det ett eller ainna i mæ som e rastløst og håpløst...og så.. det går fort over...nei æ trives med den situasjonen æ har æ"

Siri, 23 år

Hun har mange kjente i nærheten og hun forholder seg også til det jeg vil kalle en kvinneoffentlighet. Hun treffer også i den forstand kollegaer i løpet av arbeidsdagen.¹² Mona er like isolert i den forstand at hun savner et sosialt liv utenfor jobben. Siri føler selv hun tar seg godt av ungene sine, og hun har ikke Monas dårlige samvittighet når det gjelder tida hun bruker på dem. Problemene for Siri er imidlertid økonomien og usikkerheten hun lever med i forhold til framtida. Omsorgsarbeid på fulltid er nemlig problematisk i forhold til lønnsarbeidets problematikk. Omsorgsarbeiderne oppfyller ikke normene om å forsørge seg selv.

Mens lønnsarbeidernes særlige problem er at de mangler tid i forhold til omsorgsarbeidet, er omsorgsarbeidernes problem at de føler at de mister og mangler muligheter på arbeidsmarkedet. Til felles har disse lønnsarbeiderne og omsorgsarbeiderne at de mangler penger, og at nettverket rundt dem er svært viktig for i hvilken grad de har beskyttelse mot uforutsette situasjoner og problemer (enten det gjelder barna eller de selv som blir sjuke eller uforutsette utgifter). Særlig har utformingen av det tilhørende faderskapet stor betydning.

12. Disse alenemødrenes sosiale nettverk er varierende, men det er ikke grunnlag for å hevde at de generelt har spesielt få sosiale kontakter. Dette er også konklusjonen i utvalgsundersøkelser der alenemødrenes nettverk ikke på avgjørende punkt skiller seg fra andres (Øyen 1966, Tietjen 1985, Eriksen 1990).

3.4 Det motsigelsesfulle omsorgsarbeidet

Omsorgsarbeidet og alenemoderskapet gis av disse alenemødrene mening innen en ramme av å være motsigelsesfylt. Omsorgsarbeidet beskrives som godt og ikke godt, som isolert og som fungerende kvinnefellesskap, og som fritt/uavhengig og som bundet/ låst. Likedan beskriver de som har lønnsarbeid det som utviklende og tilfredsstillende, men også som en tvang og plikt. De som har omsorgsarbeid på fulltid, følte til en viss grad at de sviktet verdien å forsørge seg selv, mens fulltidslønnsarbeiderne følte at mangelen på både tid og penger gikk på bekostning av omsorgen for barna. I en viss forstand ble noe galt, uansett hva de gjorde. Selv om det motsigelsesfulle er felles, er likevel omsorgsarbeidets problematikk ulikt etter om det utføres på fulltid eller kombineres med lønnsarbeid.

Bildet som kommer fram i intervjuene med hensyn til hvordan alenemødrene ser på situasjonen som hjemmearbeidende med barn, er at omsorgsarbeiderne forteller om dette som noe de har valgt selv. De vil for en kortere eller lengre periode prioritere å være hjemme med barn. Dette betyr imidlertid ikke at de ser bare positive sider ved å være hjemmearbeidende. De fleste trekker også fram negative sider ved situasjonen. Her nevner de isolasjon, å være bundet til huset, kjedsomhet, manglende selvtillit, andres holdninger til den som "bare er hjemmearbeidende", egen holdning til "bare å være hjemme" og mangelen på gode alternativer. Mange av de negative sidene går på egenskaper med selve omsorgsarbeidet; at det utføres hjemme og isolert. De som har barn med astma og allergi, kan bli ekstra "bundet til huset" ettersom de kan få mer tidkrevende rengjøringsarbeid. Rammene den dårlige økonomien legger for omsorgen for barna, er det de selv legger mest vekt på som negativt. Økonomien preger omsorgsarbeidet gjennom at en ikke kan ta seg en tur til byen, gå i svømmehallen med ungene, ta dem med på kafé - aktiviteter som gir avveksling i

hverdagen, og gjennom at det å sørge for mat, bolig og klær er en stadig bekymring som preger dagene. Å ha dårlig råd gjør at en ikke kan handle inn i stort, ikke kan benytte tilbud i samme grad som andre, noe som også gjør innkjøpene mer tidkrevende. Å ha dårlig råd øker de negative sidene ved husarbeidet, som å være "bundet til huset" og følelsen av isolasjon.

Kvinnene kan også gi uttrykk for at var det ikke for barnas del, så ville de for sin egen del gjerne gjort noe annet:

"Ja det savne æ no hele tida det egentlig. Få gjort litt for sæ sjøl. Ikke bare ungan hele tida."

Kari, 26 år

"Æ mistrives no med å gå hjem, føle mæ så lite nyttig. Æ veit jo at æ e nyttig i forhold te guten, men "Guri mæ så lat hu e" føle æ at dem si, og æ har itj økonomi te å vær hjem egentlig." "Enkelte ganga føle æ mæ for bundet te huset. Når guttungen begynne å hoste og harke. Og alt det ekstra husarbeidet på grunn av astmaen og allergien gjør at æ bli ekstra bundet også på formiddagan"

Louise, 41 år

"Du går i samme tralten, så jeg savner kontakt utenfor det miljøet jeg går i som kainn ha litt andre impulsa og som kanskje ser litt av verden som jeg ikke gjør". "så er jo ikke målet i seg sjøl å leve på trygd, målet er jo å få noe som kan verdsettes da. I hvert fall for min egen del - at æ føle at æ gjør noe som er samfunnsnyttig...æ vil jo gjøre min borgerplikt æ som alle andre, ikke sant."

Rita, 32 år

"æ trur det betyr veldig my det der med å ha jobb altså...for det e jo veldig mye sånn at når det e spørsmål om ka gjør du? Nei æ e husmor, så e det liksom ikke jobb nok det" "Ja det e klart at æ syns det e deilig å vær ut i arbeid, det må æ ærlig innrøm altså...æ treffe nye menneska...æ føle at nånn har bruk for mæ og ikke bare dattera mi, men nånn andre og ...at æ gjør litt ainna, for det e klart at æ syns det e kjedelig å vær hjem altså, men samtidig så syns æ det e godt og."

Ragnhild, 25 år

I det Louise, Ragnhild og Rita sier, kommer det tydelig fram hva slags status de tillegger sitt eget arbeid. Omsorgsarbeidet er lite verdsatt, og det er gjennom

lønnsarbeidet en gjør noe av verdi. Det er lønnsarbeid som er samfunnsmessig nyttig arbeid. Louise føler at andre oppfatter henne som lat som går hjemme hele dagen. Ragnhild sier at det å være hjemme er kjedelig, men samtidig godt, og dette kan være illustrerende for den ambivalensen som flere gir uttrykk for. Andre trekker fram følelsen av å være utenfor samfunnet. Ikke å følge klokka innebærer at en er utenfor samfunnslivet, det som har betydning. Den "offentlighet" som omsorgsarbeidet utføres i, har ikke samme status som den "offentlighet" som omfatter lønnsarbeidet. Gudrun er et unntak i sitt syn på omsorgsarbeidet. Hun ser det som en jobb på lik linje med annet arbeid:

*"Jeg synes det å være hjemme med barn burde sidestilles med en hvilken som helst annen jobb. Ingen tenker på at vi gjør en jobb."
Gudrun, 41 år*

Slike tanker er noen av de andre omsorgsarbeiderne også inne på, men mer gjennomgående er synspunkter som heller i retning av at det å ta seg av barn ikke er arbeid. Det er mer enn en jobb, det er et ansvar, en moralsk forpliktelse:

*"Nei det arbeidet her da det tar æ egentlig som en selvfølge, æ legg itj sånn...altså et arbeid utenfor hjemmet det ser æ på som et arbeid da, mens det her syns æ e å ta mæ av mitt eget ansvar...så det e liksom...nei det går av sæ sjøl det liksom"
Siri, 24 år*

Tross de negative sidene og den lave verdien omsorgsarbeidet tillegges, er det å være hjemme noe de prioriterer og ønsker. De ønsker å ta hensyn til barnas behov framfor sine egne i en periode av livet sitt. De prioriterer hjemmearbeidet tross dets negative sider, simpelthen fordi de oppfatter det slik at barna trenger omsorg og at de for sin egen del vil være sammen med ungene. De trekker også fram positive sider i hjemmearbeidet. Spesielt nevner flere f.eks. friheten og uavhengigheten. De kan ta seg en tur eller tilpasse seg ungene uten å se på klokka. De får god kontakt med ungene og flere nevner også fungerende kvinnefellesskap i boområdene med mye aktivitet og samvær på godt og ondt.

Kvinnene møtes både ute og har kanskje syforening om kvelden. Det er disse positive sidene som har gjort at de har valgt å være hjemme med barna:

"Jeg blir fort kjent med folk og jeg fikk mye kontakt med folk da. Var mye ute ..tråff folk ute og det er noe av det mest positive med den tida der. Vi gjorde ting sammen og det ble til at folk holdt mye sammen...spesielt folk i samme situasjon som en sjøl da. Vi hadde støtte, snakka samme språk liksom og det er jo viktig"

Synnøve, 34 år

"Likedan så føle æ at æ er mye friar te å dra av gårde...f.eks. nå går vi en tur...pakke sekken og gå på tur...en trenger ikke lage middag eller være avhengig av noe sånn at en må vente til etter arbeidstid eller noe sånn"

Rita, 32 år

For Rita er blant annet friheten knyttet til at hun ikke lenger bor sammen med mannen sin og derfor ikke trenger å følge klokka og lage middag til han når han kommer hjem fra jobb. Ragnhild legger vekt på det hun selv har gjort for å gjøre situasjonen for henne og dattera positiv, selv om hun for sin egen del kunne ønska å ha lønnsarbeid:

"Liv: Men har du trivdes sjøl om du har vært hjemme med jenta da?" "Ja fordi at æ har dreve med masse rart der æ har dradd a med mæ da...sånn som æ ser det har æ jobba med a altså og jobba med mæ sjøl for å prøve og snu noe som kuinn vær negativt både for hu og mæ sjøl te nå positivt og det hadd æ itj kuinna gjort om æ ikke hadd vært hjemneværende deinn tida det skjedd."

Ragnhild, 25 år

Miljøet i boområdene om dagen er fortsatt preget av kvinner. I et av intervjuene fortalte en av alenemødrene at det i hennes blokkoppgang hadde vært en far som var hjemme med ungene sine et halvt års tid. Det hadde vært et pluss for miljøet både for mødrene og ungene, mente hun. Andre legger vekt på at kvinnefelleskapet har både positive og negative sider. De andre følger med hva du gjør og det er utgangspunkt for krangel og misunnelse, samtidig som det er kontakt, ressurser og solidaritet i miljøet.

De som har lønnsarbeid legger også vekt på omsorgen for barna og har egne

mål og ønsker i den sammenheng. De tenker imidlertid omsorg på en annen måte enn omsorgsarbeiderne og ikke nødvendigvis som deres egen omsorg på fulltid etter den første småbarnsperioden. Det vil imidlertid heller ikke for dem si at de ikke ser negative sider ved å ha lønnsarbeid i forhold til omsorgen for barna. Disse mødrene mener lønnsarbeidet går utover omsorgen for barna ved at de har liten tid sammen med barna, og at de er trøtte og slitne når de er hjemme. Trøttheten gjør at de har dårlig samvittighet fordi de ikke greier å ha overskudd til ungene sine. De ser på omsorgens vilkår i lønnsarbeiderlivet som dårlige. Spesielt gjelder dette heltidslønnsarbeiderne som Mona, men også de som har hatt deltidslønnsarbeid da barna var små, som Synnøve og Nina, kan oppleve det sånn:

"i perioda gikk jeg på halv maskin...det ble for lite søvn når han va i barnehagen bare fire tima pr. dag. I tillegg måtte jeg jo jobbe ekstra når jeg f.eks. venta studielån og store regninga. Det va når jeg jobba ekstra i tillegg til den halve jobben at det ble for tøft."

Synnøve, 34 år

"..men ettermiddagen va veldig slitsom fordi at ..æ va jo veldig sliten sjøl og ho va sliten...det va jo itj nå avlastning når æ kom te byen så kjent æ itj en sjel utenom en gammel onkel og ei gammel tante... også det va...pluss økonomien da som va sånn at æ itj kuinn lei mæ barnevakt. Og itj ha nånn te å vær der sjøl om...så det va stort sett bare jobben og barnet."

Nina, 38 år

"Hver dag e tøff...så når det går bra og vi går bort te barnehagen og småprate og sånn...så kjem jo bussen og så e det gjort da, men så e det når en kjem på jobb da og stivne te igjen og så bussen bort igjen da og så e det sånn at e gruve me nesten for å heint ho for e har så lite å gi ho."

Mona, 35 år

Flere legger som Synnøve og Nina vekt på økonomien som et forhold som forverrer omsorgens vilkår i lønnsarbeiderlivet. Når en har dårlig råd, må en jobbe ekstra, en kan ikke betale barnevakt, kommer seg ikke ut og blir isolert hjemme. Særlig for de av mødrene som ikke har familie i byen eller fungerende

samværsavtaler med fedrene, innebar de dårlige vilkårene for omsorgen for barna i lønnsarbeiderlivet at flere av dem er i tvil om det var eller er verdt prisen, tross de positive sidene ved å ha lønnsarbeid. Alle de som har heltidsarbeid, ønsker å ha kortere arbeidstid enn de hadde. I motsetning til de som er hjemme opplever de heller ikke i samme grad situasjonen sin som selvvalgt. Mona og Nina formulerer sin situasjon og sine ønsker slik:

"Når det gjeld det der med å vær aleine med barn...det e klart at æ like å jobb æ..æ e veldig glad for at æ har en jobb..æ hadd itj kuinna tænkt mæ å gått hjem sju daga i uka. Æ hadd itj passa te det, men æ hadd godt kuinna tænkt mæ hvis økonomien va ber å hatt en fridag meir i uka..æ syns det e for my å jobb full stilling når en har barn. Det går på bekostning av barnet. Det e jo deinn konstante dårlige samvittigheta for at vi e for lite sammen".
Nina, 38 år

"Men det e klart at det e itj menneskelig å hold på sånn når en har..e allein med en unge på under 3 år altså. Det e urimelig å krev det av nånn syns æ. Det kainn bli dyrt for samfunnet å knekk folk." "Æ syns det å jobbe halv dag det hadd vært ideelt...Da hadd æ hatt tid te å ta mæ av ho og hadd hatt tid te å ta mæ av mæ sjøl for å...og tatt vare på de sidan av mæ sjøl som æ itj får te i det hele tatt no."
Mona, 35 år

De grunnene de oppgir til at lønnsarbeidet ikke oppleves som selvvalgt, er særlig økonomien, men også manglende muligheter til å gå ned i arbeidstid og få barnetilsynsordninger som de er fornøyd med. Mona karakteriserer lønnsarbeiderlivet som det nå er organisert i kombinasjon med omsorgsoppgaver, som "overforbruk", men presiserer at for henne hadde ikke noen tilværelse som heltidsomsorgsarbeider vært noe alternativ:

"men det der med at æ hadd vært ei bedre mor om æ va hjemme på heltid det nei, det veit æ jo helt bestemt at æ ikke villa vært. Nei, æ trur at dess meir du får brukt av dæ sjøl, dess mer har du å gi hjem og, men det e klart at når du får overforbruk både hjem og på jobb, da e det klart at da møte vi væggen altså, ihvertfaill e det det som skjer med mæ".
Mona, 35 år

Begrepet "overforbruk" både hjemme og på jobb er en god karakteristikk av omsorgsarbeidet i lønnsarbeiderlivet for de alenemødrene som har denne livserfaringen. Deres dårlige samvittighet som småbarnsmødre i full jobb kan naturligvis både taes som uttrykk for at normene om at barn trenger mer omsorg enn fulltidslønnsarbeid tillater fortsatt er sterke, og at betingelsene for både omsorgsarbeidet og lønnsarbeidet gjør det umulig å møte disse normene.

Omsorgsarbeidet er i blitt knyttet til privatsfæren, mens lønnsarbeid er blitt knyttet til offentlighetssfæren. Her har jeg lagt vekt på at omsorgsarbeidet også kan sies å utføres i en annen type offentlighet. Når bare omsorgsarbeidet har blitt forbundet med isolasjon, mener jeg på bakgrunn av disse alenemødrenes erfaringer at isolasjonen er knyttet til *betingelser* for dette arbeidet (som bomiljø, venner, treffpunkter og ikke minst økonomien), og at også lønnsarbeiderliv kan innebære isolasjon fra offentlighet og sosial omgang i bomiljøet. Monas og Siris situasjon illustrerer dette godt. Mona arbeider så mye at hun snakker om seg selv som uten noe sosialt liv og om ensomhet, mens Siri ikke opplever seg som isolert. Butikker, forholdene rundt henting i lekepark, treffene ved sandkassen og besøkene hos "kollegene" er også en offentlighet, og det er nedvurderingen av omsorgsarbeidet og omsorgsarbeidets stilling i vårt samfunn som fører til dets usynlighet og mangel på verdsettelse.

3.5 Omsorgsarbeidet og myten om det dårlige hjem

En felles dimensjon ved omsorgsarbeidet og alenemoderskapet i disse alenemødrenes fortellinger, er at intervjuene tematiserer en forestilling om alenemoderskapet som noe annenrangs og negativt i forhold til barna. Felles for alenemødrene var at de i intervjuene (mer eller mindre) var opptatt av å forsvare seg i forhold til "myten om det dårlige hjem" og å vise at de på ulike måter

prøvde å kompensere i forhold til egne barn. Intervjuene viser dermed at en belastning ved å ha dårlig råd og bo alene med barnet ditt, også er å forholde deg til bildet av alenemoderskapet som en dårlig familie for barn å vokse opp i. De oppfatter selv, som vi har sett, det å være alene med omsorgen som det beste alternativet, når det ikke er mulig å være to. Men det er i høyeste grad et nestbeste valg som i særlig grad kan være vanskelig for ungene:

"du vil jo gjerne ha en far te ungan dine.. og vær to om ansvaret både praktisk og økonomisk"

Bjørg, 35 år

"Æ trur det e my vanskeligar for barn å ha bare en av foreldran egentlig for det at det går på, for det bli sånn at når det bli bare mamma og pappa te å gjør aillt som det skuilla vært to om ..så det bli kanskje my mas og my konflikta mellom dattera mi og mæ da.. så æ trur at hu har lidd under det mer enn det æ har gjort"

Ragnhild, 25 år

Ragnhild setter her problemene i forhold til kontakten dem i mellom, mens andre ser det å være alene som problematisk for ungene på grunn av økonomien, og når de jobber i forhold til å ha tid til ungene og å følge dem opp i forhold til barnehage og skole. Barn trenger to foreldre er den felles oppfatningen alenemødrene har, og også de som har fedre som har kontakt med dem, er redd for at det skal bli for lite kontakt for ungenes del. De bekymrer seg for hvilke konsekvenser det kan få for dem senere og beskriver det som en stadig bekymring. Som Synnøve sier:

"æ trur itj hainn har komme så verst fra det, men en har jo aldri noen garanti"

Synnøve, 33 år

Alenemødrene bekymrer seg særlig for hvordan det skal gå med sønnene deres uten farskontakt, og legger til rette for at de skal ha kontakt med menn i den grad det er mulig:

"Som enslig mor, alene med en gutt, tenker jeg jo på at han mangler en mann. Han har jo ikke kontakt med faren sin i det hele tatt. Jeg prøver jo å legge til rette sånn at han får vært sammen med menn vi kjenner, men det

blir jo ikke det samme."
Cecilie, 30 år

Kjersti føler for sin del behov for å diskutere med lærerne til sine barn, om barna reagerer på at hun er borte en ettermiddag i uka for å synge i kor. Det har hun fått bare positive tilbakemeldinger på. På mange ulike måter, både i intervjuene med meg og i forhold til fortellinger om atferd i forhold til andre, viser alenemødrene at de føler behov for å understreke at de er gode mødre som tar seg godt av barna sine.

Negative konstruksjoner av unge mødre, arbeidende mødre og alenemødre stiller alle spørsmål ved kompetansen til spesielle grupper kvinner (Phonix og Wollett 1991:20). Alenemødre har i særlig grad både i forskning og offentlig debatt blitt knyttet til forestillinger om at denne familieformen har negative konsekvenser for barna¹³. Dette har også vært et av de spørsmål som har vært sterkt omdiskutert både internasjonalt og i vårt land (se f.eks. Fuglerud 1980:17ff, Moxnes 1990:127, Trost 1993:110f og McLanahan og Sandefur 1994). En dominerende forskningstradisjon når det gjelder alenemoderskapet og omsorgsarbeidet har vært og er fortsatt studier som tar utgangspunkt i nettopp hvordan det har gått med barna i forhold til hva slags familieforhold de kommer

13. I følge verdiundersøkelser i 16 land er en stor majoritet (stort sett over 75 %) som tilslutter seg utsagn om at barna trenger begge foreldre for å vokse opp lykkelig både i 1981 og 1990. I Norge har også tilslutningen til dette utsagnet økt fra 79 til 86 % i denne tidsperioden. Det er også i de fleste land (bortsett fra Island, Frankrike og Danmark) bare et mindretall som tilslutter seg at en kvinne får et barn uten å ha et stabilt forhold til en mann. I Norge er det 37 % som tilslutter seg dette utsagnet i 1981 og 27 % i 1990 (Van den Akker m.fl. 1994:108). Samtidig er det også tegn som tyder på at holdningene er i ferd med å endre seg i motsatt retning. I NSDs undersøkelse "Familie og kjønnsroller" i 1991 erklærte henholdsvis 34 % seg enig og 40.5 % seg uenig i utsagnet "aleneforeldre kan oppdra barn like godt som to foreldre sammen" (Knudsen og Wærness 1996). Analysen av data fra denne undersøkelsen viser også at vi har en utvikling i retning av at ekteskapet som institusjon har fått en minsket betydning (Knudsen og Wærness 1996). Vi har dermed en parallell utvikling der fars rolle og et stabilt familieliv tillegges stor vekt for barna, samtidig med at oppslutningen om et stabilt familieliv innen rammen av ekteskapsinstitusjonen minsker.

fra.¹⁴ Enkelt oppsummert har en i denne typen forskning gjennom å sammenligne ulike typer familieforhold i forhold til ulike typer avvik hos barn, funnet entydige sammenhenger mellom det å vokse opp i et hjem med bare en av sine foreldre og negative forhold som kriminalitet, alkohol og rusproblematikk, psykiske helseproblemer, dårlige skoleprestasjoner og lignende. Forskningen har særlig pekt på det negative ved mangelen på farskontakt og det negative ved ensidig morsbinding. Fuglerud (1980) ser den psykologiske forskningens fokusering på negative konsekvenser av aleneforeldrefamilien for barns sosialisering som et uttrykk for en kulturell forestilling om at det må gå galt med barn som bare vokser opp med mødrene sine i og med at en nærmest har tatt det for gitt at aleneforeldrefamilien vil måtte utgjøre et dårligere oppvekstmiljø for barna enn to-foreldrefamilien. Han begrunner sin kritikk ved å vise til at forskningen slutter fra negative forhold hos barn direkte til familiestatus, uten å kontrollere for mellomliggende forhold. En del forskning har da også ved nettopp å kontrollere for andre forhold trukket andre konklusjoner¹⁵. Moxnes (1990:223) peker på at når en tar for gitt de negative sidene ved skilsmisser, glemmer en hva som er alternativene. For reelt å kunne kartlegge årsaksforhold måtte en ha gjennomført umulige eksperimenter der barna både vokste opp med begge sine foreldre og med en av dem. Moxnes peker på at det også er etablert kunnskap at det kan være mer skadelig for barn å vokse opp i familier med store samlivskonflikter. Phonix og Woollett (1991:25) har pekt på hvordan denne forskningen bidrar til

14. I Norge fant f.eks. Tiller (1958) at sjømannshustruer overbeskyttet sine barn, og at guttene utviklet en kompensatorisk maskulinitet på grunn av mangelen på en farsfigur å identifisere seg med. Nafstad (1971) for sin del fant at pikene i aleneforeldrefamilier møtte for store modenhetskrav hjemme. Likedan fant Onsager Lund (1973) at et problem i alenemorfamiliene var at det i oppdragelsen ikke var nok skille mellom mor og barn. Det var nettopp denne typen forskning som fokuserte på å oppdage effekter av moderskap på barn, som i feministisk forskning førte til en reaksjon i form av fokusering på opplevelsen av moderskap også fra morens perspektiv (Everingham 1994).

15. Se f.eks. Dronker (1992) i fht skoleprestasjoner.

å bygge opp under den generelle konstruksjonen av moderskap. På den måten konkluderer de, har forskningen bidratt til å hjelpe til å opprettholde negative oppfatninger av moderskapet til bestemte grupper mødre (svarte, alenemødre, arbeiderklassemødre etc). Chodorow og Contratto (1982) påpeker hvordan den psykologiske forskningen gjorde mødrene totalt ansvarlig for resultatet av sitt moderskap. De hevdet at forestillingen om den allmektige mor både skaper en tendens til å skylde på mor, og på den andre siden en fantasi om den perfekte mor. McLanahan og Sundefur (1994) har gått igjennom forskningen om effekten av å vokse opp i aleneforeldrefamilier i USA og gjennomfører selv en analyse basert på store utvalgsdata. De konkluderer med at om en sammenligner barn fra hjem med enslige foreldre og barn som vokser opp med begge foreldrene, er det en økt sannsynlighet for at barna til aleneforeldre ikke tar utdanning. Dette kan imidlertid ha sin årsak i mange andre forhold enn familiestruktur. Når de tar økonomi med i betraktning, forklarer det halvparten av forskjellene mellom barn fra aleneforeldrefamilier og barn som bor med sine to foreldre. Lav foreldreinvolvering, veiledning og flyttinger kan forklare resten av forskjellene. McLanahan og Sundefur konkluderer med at det sannsynligvis ville være bedre for noen barn om deres foreldre hadde holdt sammen, men at det her vil være stor usikkerhet i og med at det også er slik at det ikke er heldig for barn å leve med foreldre i konflikt.

Det har vært lite forskning i Norge om omsorgsarbeidet i alenemoderskapet som praksis. Fugleruds (1980) studie er en av få studier som har sammenlignet aleneforeldrefamilier med andre familier i forhold til omsorgen for barna.¹⁶

15. Dette var en del av en undersøkelse ledet av Haavind (se Haavind 1987) som dreide seg om familier med 4-åringer i Oslo. Her sammenligner Fuglerud (1980) 8 aleneforeldrefamilier med de øvrige familiene i prosjektet når det gjelder oppdragelsespraksis. Alenemødrene som ble intervjuet hadde alle lønnsarbeid og barna var i daghjem på dagtid. Hans konklusjoner er at alenemødrene stiller større krav til seg selv enn andre mødre. De er svært opptatt av å gi barna sine noe ekstra i dagliglivet og tar mer hensyn til barnas ønsker, behov og protester enn andre mødre. De prøver blant annet å atskille tid til barna fra den tida de bruker på oppgaver

Fuglerud konkluderer med at aleneforeldrefamilien ikke gir dårligere omsorg enn andre familier. Intervjuene med alenemødrene viser at oppfatninger om alenemoderskapet som mulig skadelig og som en annenrangs familie, har innvirkning på alenemødrenes egen oppfatning av seg selv og betydning for deres omsorg for barna. Dette hadde klart betydning for dem enten de var i lønnsarbeid eller var omsorgsarbeidere på fulltid, og som alenemødrene i Fugleruds studie prøver de å motvirke disse negative sidene på ulike måter. Når alenemødrene sammenligner med sine tidligere forhold, ser de også store fordeler for sine barn ved at de tar seg av dem alene. Det er når de sammenligner med et velfungerende par at de ser sine barns situasjon som mindre heldig.

3.6 Alenemoderskapet og omsorgsarbeidets problematikk

I familiesosiologien har det tradisjonelt vært en tendens til å se på aleneforeldrefamilien som en "ufullstendig" familie og dermed som et avvik, normbrudd og et sosialt problem.¹⁷ I de senere tiårene har det vært vanligst å se aleneforeldrefamilien som en blant flere familieformer (Chester 1977, Ryen 1989b), og også som en foretrukken familieform (Renvoize 1985, Hite 1994).

i huset. De tenker i retning av å kompensere for belastningene barna har hatt ved samlivsbrudd, og kanskje ved å ikke ha kontakt med fedrene sine.

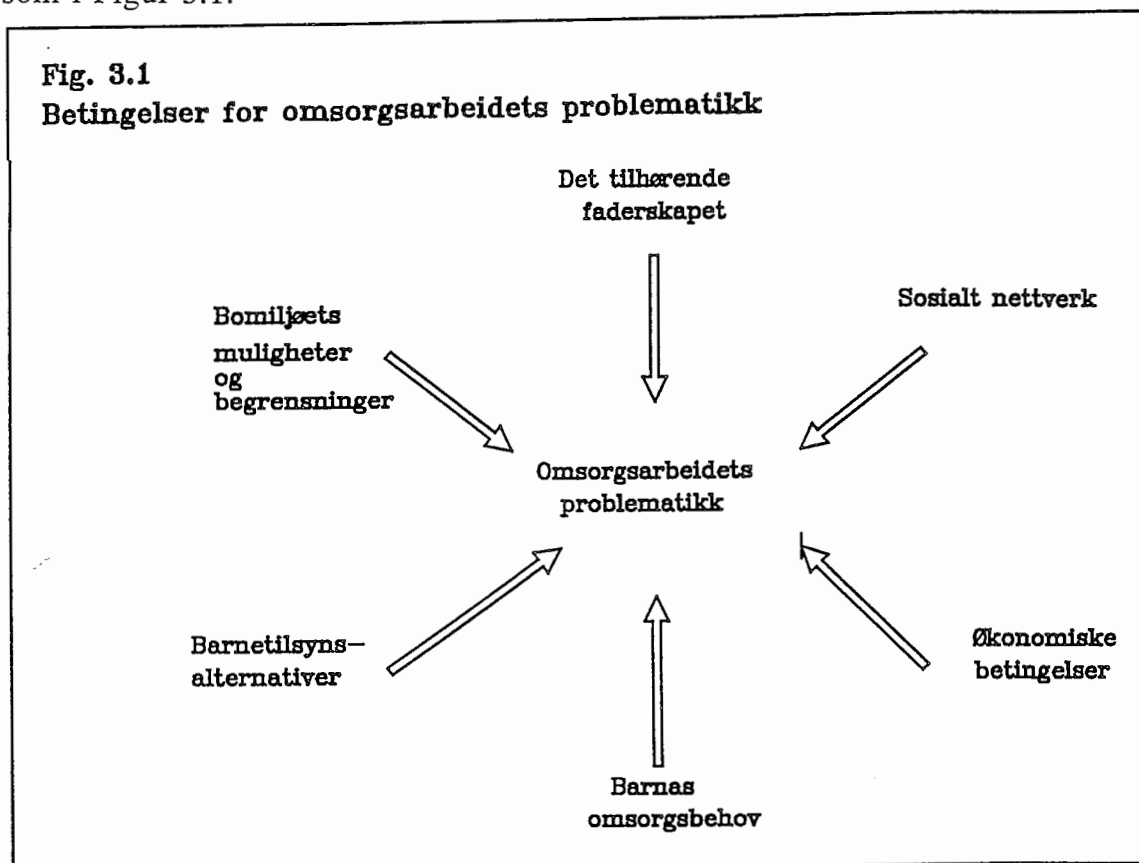
16. Innen det strukturfunksjonalistiske perspektivet ble den funksjonsdelte familien til den ideelle familieform for moderne industrialiserte samfunn (se f.eks. Parsons 1988). Johnson (1989) har argumentert for at isteden for å avvise Parsons analyse som ufruktbar, må den isteden forstås som en treffsikker analyse av nettopp hans tids familie. I denne historiske perioden var nettopp det å oppdra barn alene, kanskje mer sjelden enn i noen annen historisk epoke, mens utviklingen av familieformer de siste tiårene i vestlige land er karakterisert av økt differensiering (Boh m.fl. 1989). Også tidlige sosiologiske arbeider om enslige mødre hadde ofte som målsetting å nedtone avviket som var knyttet til det å være alenemødre ved å sette det i en samfunnsmessig sammenheng og vise både hvordan enslige mødre var en heterogen gruppe og en familie på linje med andre (se f.eks. Øyen 1966, Rains 1971, Mordal 1972).

Fra å snakke om familien blir det nå anbefalt å snakke om flere familieformer ut fra en bevissthet om at familien er et begrep med ideologiske overtoner (Bernades 1985, Moxnes 1990). Flere har pekt på at dette skiftet i perspektiv kanskje har vært for fullstendig, i og med at det også kan bidra til å overvurdere de positive sidene ved å være enslig mor i et patriarkalsk samfunn der kjernefamilien fortsatt er dominerende (Hardley and Crow 1991, McLanahan og Sandefur 1994).

Disse alenemødrenes opplevelse av det å være alenemødre preges nettopp av ambivalens og tvetydighet. Det å være alenemor gis mening både med vekt på frigjørende og hemmende dimensjoner. Det oppleves som en frigjøring i forhold til tidligere dårlige samlivsforhold og i forhold til å ikke få barn, og det å være alenemor konstitueres som en måte å ha kontroll over tiden og de pengene en har til rådighet i forhold til å leve i et parforhold. Samtidig oppleves det også som hemmende i forhold til mulighetene til egen livsutfoldelse og for ungenes muligheter både nå og framover. Det hemmende er både knyttet til det å ha eneansvaret for barna i seg selv, og i forhold til betingelsene for dette aleneansvaret. Alenemødrene konstituerer sin type familie som "vanlig"¹⁸, men det kommer likevel fram at det å være alenemødre er en situasjon som også oppleves som spesiell, og at de sammenlignet med en velfungerende kjernefamilie definerer sin familieform som et nestbeste valg. I intervjuene er det særegne ved det å være alenemødre knyttet til omsorgsarbeidet og det å være alene med

17. Det at enslige mødre gjør motstand mot å oppfatte sin familie som spesiell og avvikende, er et funn også i annen forskning. French (1991:142) henviser til at enslige mødre med homofile eks partnere gjorde motstand mot å definere seg som sosialt avvikende. De presenterte sin livsstil som ikke ulik deres bilde av normale familier og foreldre. Likedan fant Levin (1994) hos familier hun intervjuet en motstand mot både å definere seg som stefamilie og som en uvanlig familie.

det daglige ansvaret for barn, uten en barnefar å dele oppgaver og ansvar med.¹⁹ Eneansvaret for omsorgsarbeidet betyr at de må organisere barneomsorg 24 timer i døgnet, enten utført av dem selv eller erstattet av andre. Aleneansvaret betyr også å ha ansvar for å sørge for inntekt; tak over hodet, mat og klær. I tillegg er også det å være alenemor konstituert som spesielt i den forstand at det dreier seg om å kombinere en status som mor med en status som enslig kvinne i forhold til f.eks. nye partnere. Omsorgsarbeidets problematikk er imidlertid det som har størst betydning for hvor særegent det å være alenemor oppleves. Omsorgsarbeidets problematikk utformes i forhold til en rekke faktorer, som i sin tur er med på å avgjøre hvor særegent alenemoderskapet er. Dette kan illustreres som i Figur 3.1.

18. For de som har opplevd nye parforhold, konstitueres også det å være alenemor som en situasjon i forhold til barna som varer ved. I deres måte å fortelle om det på, oppfatter derfor Synnøve og Jenny seg fortsatt som alenemødre, selv om de nå begge har etablert samliv med nye partnere.

Det særegne ved det å være alenemor blir mer framtrødende, jo dårligere økonomi, dess større omsorgsbehov barna har, dess mindre sosialt nettverk og sosiale kontakter, dess mindre involvert det tilhørende faderskapet er og dess mindre muligheter deres nærmiljø og bosted gir for livsutfoldelse når det gjelder både barneomsorg og lønnsarbeid. Det særegne ved alenemoderskapet er at det har en større sårbarhet og risiko ved endringer både i stønadsordninger, på arbeidsmarkedet og barnas behov. Har f.eks. barnet store helseproblemer, medfører det at eneansvaret blitt tyngre. I tillegg utføres også omsorgsarbeidet innen en ramme som betraktes som en risiko i seg selv, fordi alenemorfamilien er oppfattet som annenrangs. Det er tydelig en felles erfaring at den måten de håndterer det særegne ved alenemoderskapet, er å forsøke å minimalisere konsekvensene for barna ved å være ekstra gode mødre. Hvor særegent alenemoderskapet oppleves forandres også over tid, i og med at det å være alenemor også er en prosess der en lærer seg måter å håndtere de vanskelighetene som eventuelt oppstår.

Alenemoderskapet til disse alenemødrene er utformet innen rammene for foreldreskap for småbarnsmødre og fedre ved inngangen til 1990-tallet i Norge.²⁰ Intervjuene viser at disse betingelsene har noen særegne sider for enslige mødre knyttet til omsorgsarbeidet. Det å være alene med barn er en erfaring som i det alt vesentlige *kvinner* har. Det dreier seg om et *moderskap*. Den nye barneloven i 1981 tok vekk morsretten (at mor har forrett til barna ved en skilsmisse) og innførte felles foreldreansvar som en ny normalordning om foreldrene ikke selv ble enig om noe annet (NOU 1977:35). Lovendringen har ikke resultert i noen økning i andel enslige fedre. Det har vært en stabil andel alenefedre på 12-16 %

19. Noen av de eldste i utvalget har også vært småbarnsmødre og en har vært alenemor også på 1970-tallet, men deres felles erfaring er at de har barn fra 0-9 år ved inngangen til 1990-tallet

siden tidlig på 70-tallet²¹. Det er liten tvil om at det å være kvinne og ha omsorg for barn fortsatt er svært nøye sammenknyttet i vår kultur. Mødre som sier fra seg omsorgen for barna er både uvanlige og føler seg utsatt for fordommer og nedvurderende holdninger (Tuft og Vibe 1987). For mine informanter har det heller ikke vært noen aktuell problemstilling.

I tillegg er et karakteristisk trekk at omsorgsarbeidet fortsatt i all hovedsak er *et privat ansvar* for foreldrene. Det offentlige har til en viss grad overtatt noe av oppgavene, men barnehageplass er ingen rettighet og stønadsordninger i forbindelse med småbarnstida er i det vesentlige knyttet til eget tidligere lønnsarbeid. Når det gjelder offentlig ansvar, er Norge fortsatt preget av at utviklingen av slike tilbud snarere har vært i etterkant enn i forkant av kvinners inntog på arbeidsmarkedet (se f.eks. Leira 1989, 1992). Når en ser det i et historisk perspektiv representerer det en enorm økning²², men den offentlige barneomsorgen i Norge er likevel fortsatt lite utbygd både i nordisk og europeisk sammenheng, og spesielt gjelder dette deknningen for barn under 3 år. Når barna begynner på skolen, kommer en ny problematisk periode. Skoledagene er korte,

20. I følge familiestatistikken var det 15.6 % enslige fedre blant aleneforeldre med hjemmeboende barn under 20 år i 1974, mens det var 12.7 % med hjemmeboende barn under 18 år i 1993. Prosentueringen er gjort på bakgrunn av NOS familiestatistikk de respektive år (NOS familiestatistikk 1993, tabell 2 s.2).

21. Barnehagedekningen for barn i Norge i aldersgruppen 0-6 år var på 34 % i 1989 (NOS "Barnehager og fritidshjem" 1989:9) og bare 19 % av barna i denne aldersgruppen hadde barnehagetilbud for mer enn 30 timer i uka. Barnehagedekningen varierer imidlertid sterkt med alder. Snaut 6 % av norske barn under 2 år hadde barnehageplass, mens 70 % av 6-åringene hadde et barnehagetilbud. I 1972 hadde 4,1 % av det totale antall barn fra 0-6 år barnehageplass. Prosentueringen er gjort på bakgrunn av opplysninger i Statistisk årbok 1974 om at 19103 barn var innmeldt i daginstitusjon (se Tabell 399) mens det var 458 712 barn mellom 0-6 år 31.12.72 (se Tabell 10). Utbygningstakten har ytterligere økt på 1990-tallet, men fortsatt ligger dekningsgraden for barn fra 0-6 år i underkant av 40 % (Sosialt Utsyn 1993:416). Utbyggingen av barnehager har i stor grad dreidd seg om private barnehager, med den følge at fordelingen av barnehageplasser har blitt skjev. Velutdannede foreldre gjør i større grad bruk av barnehage enn barn med mindre utdanning (Gudbrandsen og Ulstrup Tønnesen 1988).

og først utover på 1990-tallet har fritidshjem og skolefritidsordninger blitt utbygd i særlig stor grad. Det å være alenemor har vært et opptakskriterium i barnehager og fritidshjem, og situasjonen for alenemødre på dette punktet har dermed antagelig vært litt lettere enn for andre familier. Det betyr imidlertid ikke at alenemødre uten problemer får barnehageplass. De fleste av mine informanter som har ønsket det, har hatt problemer med å få barnehageplass når de har trengt det. Ordningene når det gjelder svangerskapspermisjon og fødsel har også for lønnsarbeidende mødre blitt sterkt forbedret i de seneste årene. Mens den betalte svangerskapspermisjonen var 16 uker i 1989 er den nå utvidet til ett år (med 80 % lønn- 42 uker med 100 %). Samtidig har det ikke vært noen forbedring i situasjonen til de som ikke har lønnsarbeid når de blir gravide. Rettighetene til svangerskapspermisjon er knyttet til lønnsarbeid, mens stønaden som de utenfor lønnsarbeid får, ikke har blitt økt i samme takt. Oppfatninger om moderskapet og hva som er nødvendig omsorg for barn endrer seg over tid (se f.eks. Badinter 1981), og noe som karakteriserer barneomsorgen ved inngangen til 1990-tallet er sterk vektlegging av barns behov og betydningen av hva foreldrene gir sine barn. En av de vesentligste endringene i de siste tiårene har kanskje vært den økte betydningen av farsrollen, men også innholdet og kravene til barneomsorgen er klart forandret. Når det gjelder økt behov for omsorg for barn, vil jeg f.eks. vise til at litteratur om barnomsorg har gått i retning av å ta mer og mer utgangspunkt i barnets behov, noe som også gjør barneomsorgen mer krevende.²³ Flere har også pekt på at barneomsorgen er blitt mer profesjonalisert (Lasch 1977, Wærness 1982, Phonix og Woollett 1991). Det har utviklet seg eksperter på dette området som har overtatt rollen til eldre kvinner. Dette fører både til andre standarder, og til at de som utfører omsorgsarbeidet føler seg mindre

22. Se f.eks. Leach bok "Alt om barnet" (1986). Boka er en av de mest solgte veiledningsbøkene for småbarnsstelll ved inngangen til 1990-tallet, og legger svært stor vekt på barnets behov. Til sammenligning var det hos Spock (1968) mer vekt på regulering og kontroll av barnets atferd (f.eks. faste spisetider).

kvalifisert og må forholde seg til ofte motstridende råd fra ekspertene. Frønes (1989) legger vekt på at barns selvstendige lek ikke lenger er noen særlig allmen mulighet. Barndommen har blitt organisert, med hva dette krever av foreldrene når det gjelder henting, bringing, tilretteleggelse, administrasjon og penger. Sånn sett har også det ansvaret det offentlige har overtatt, bidratt til nye oppgaver for foreldre. Jeg tenker her på henting og bringing, og oppfølging og deltakelse i barnehager og skolefritidsordninger. I tillegg peker Frønes også på at foreldrerollen har fått en økt betydning, og at forståelsen av barnets behov er en helt annen enn for bare noen årtier siden. Vi har fått en forestilling om at foreldrene skaper sine barn (Bech og Bech-Gernsheim 1995), og foreldre bruker atskillig mer energi på barna enn tidligere. Hochschild (1995) har på bakgrunn av veksten av behovet for omsorg, samtidig som det er mindre tid og mulighet til å gi omsorg, introdusert begrepet *omsorgsgap* for å illustrere situasjonen for dagens amerikanske småbarnsforeldre. Dette er også illustrerende for situasjonen til mine informanter, som både forholder seg til disse ideologiske og kulturelle normene for barneomsorg, og samtidig opplever betingelser som gjør det vanskelig å ikke gå på akkord med disse kravene enten økonomisk (ved å velge å være hjemme en periode) eller tidsmessig (hvis en kombinerer omsorgsarbeidet med lønnsarbeid).

Alenemoderskapet utføres også generelt under dårligere økonomiske vilkår enn annet foreldreskap. At det er kvinner som er aleneforeldre, betyr at det er den i økonomisk forstand svakeste parten av foreldrene som overtar omsorgsansvaret etter et samlivsbrudd. Når Jensen, Clausen og Moen (1990) stiller spørsmålet slik: "Mor og barn, hellig allianse eller de fattiges forbund?", er dette for å fokusere på hvordan økningen i andel barn som lever med mødre sine, har ført til at flere barn opplever økonomiske vanskeligheter, og betyr en

forskyvning av forsørgeransvar fra fedre til mødre.²⁴ Dette gjør at velferdsstatens stønader blir svært viktige for hvilke betingelser alenemødrene har for å utforme sitt alenemoderskap og løse omsorgsoppgavene, og dette gjelder uansett om de har lønnsarbeid i tillegg eller ikke.

3.7 Avslutning

Omsorgsarbeidet har en tvetydig status i samfunnet som både et arbeid som det er knyttet vesentlige samfunnsmessige normer til gjennomføringen av og resultatet av, og som foreldre har et stort personlig ansvar for. Samtidig er dette ansvaret for disse alenemødrene knyttet til økonomiske betingelser (enten de forsørger seg ved inntekt fra lønnsarbeid eller stønad fra trygde- og sosialkontor) som setter disse normene på spill. Frønes (1989) har hevdet at toinntektsfamiliens problem er at den lever i den funksjonsdelte kjernefamiliens sosiale landskap. For aleneforeldrefamilien er problemet at den lever både i den funksjonsdelte kjernefamiliens - og toinntektsfamiliens sosiale landskap. Når boområdene ble planlagt utenfor bykjernen langt fra arbeidsplassene, var dette basert på kjernefamilien der mor var hjemme på fulltid, og barna kunne leke utenfor. Reiseveien til arbeidsplassene var ikke noe problem, ettersom det bare betydde at barna måtte vente på fedrene litt lenger. Barnas hverdag var også preget av egne aktiviteter både i førskolealderen og senere etter skoletid som skolebarn, og det var lite organisert fritidsliv. Den nåværende familien har kommet i knipe, og dette sosiale landskapet utgjør en stor utfordring for dagens toinntektsfamilie som skal løse problemene med transport både for seg selv og barna til arbeid,

23. Ehrenreich (1983) har lagt vekt på dette poenget og sett det som en viktig drivkraft i utviklingen av velferdsstaten. Hennes tese er at det hun benevner som "mens flight from commitment" har vært en av drivkreftene i den historiske utviklingen av velferdsstaten.

barnehager og organiserte aktiviteter på ettermiddager og kvelder. Disse problemene kan toinntektsfamiliene til en viss grad løse eller kjøpe seg fri fra ved å ha bil, betale for organiserte tilbud og til dels ved at det å være to gir visse muligheter til å avlaste hverandre og til at en i perioder kan ha redusert arbeidstid. Aleneforeldrefamilien kan ikke bli noe annet enn en en-inntektsfamilie med de økonomiske problemene det betyr, ettersom prisnivå på boliger og forbruksvarer er tilpasset to-inntektsfamilier. Alenemødrene har vanligvis heller ikke noen å dele oppgaver som henting og bringing, omsorg og husarbeid med. I tillegg har de også en ekstra belastning i og med at de opplever at deres situasjon betyr en ekstra risiko for deres barn. Det bidrar til at de kanskje har et høyere aspirasjonsnivå enn mange to-inntektsfamilier når det gjelder kvaliteten på omsorgen.

Det særegne ved alenemoderskapet er knyttet til betingelsene for omsorgsarbeidet i vårt samfunn, og å få dagene til å henge sammen uansett om omsorgsarbeidet utføres på deltid eller heltid. Det dreier seg om et personlig ansvar, og det er et ansvar som setter betingelser og krav som det koster mye å gå på akkord med. Det er et ansvar som lønnsarbeidende alenemødre opplever er vanskelig å ivareta innen de samfunnsmessige betingelsene som eksisterer og innen rammen av en fulltids jobb. Det er også et ansvar som de fulltidsomsorgsarbeidende mødrene opplever som vanskelig å ivareta helt og fullt på grunn av egne ønsker og behov, statusen til det å være hjemmearbeidende og på grunn av omsorgsarbeidets tvetydige karakter. Hvor forskjellig alenemoderskapet er fra en toforeldrefamilie avhenger av det tilhørende faderskapet, det sosiale nettverk den enkelte er i stand til å mobilisere eller utvikle, og av barnas utviklingstrinn og behov. Det er også sterkt avhengig av de økonomiske mulighetene til å ha en akseptabel levestandard og trygghet når det gjelder et stabilt sted å bo.

I dette kapitlet har jeg lagt vekt på å få fram hvordan alenemoderskapet til disse alenemødrene ble til, hvordan de så på å bli alene med omsorgen for barn

og hvordan de utformet sitt alenemoderskap ulikt, samtidig som deres situasjon har klare fellestrekk. I neste kapittel skal jeg gå nærmere inn i problematikken knyttet til dilemmaet mellom omsorgsarbeidet og lønnsarbeidet, gjennom å ta utgangspunkt i hendelser der alenemødrene står ved en skillevei med hensyn til hva de skal gjøre med hensyn til lønnsarbeid.

Kapittel 4

Alenemødrene og vendepunkt med hensyn til lønns- og omsorgsarbeid

4.1 Innledning

Omsorgsarbeidet er det disse alenemødrene har felles og det er også utgangspunktet for hva som konstituerer alenemoderskapet. Når det gjelder lønnsarbeidet er det et felt der deres erfaringer er mer forskjellige og mangesidige. De har alt fra flere års yrkeserfaring og utdanning innen et yrke, til svært kortvarig yrkeserfaring og ingen annen utdanning enn grunnskolen. Til felles har de at lønnsarbeidet er tilstede som en drøm, en plan eller en konkret realitet i måten de forteller og tenker om sin framtid. Alle har også vært i situasjoner der de har stått ved en skillevei når det gjelder hva de skal gjøre i forhold til arbeidsmarkedet og omsorgsarbeidet. I dette kapitlet vil hovedtemaet være å gå nøyere inn på analysen av hendelser der de har stått i slike valgsituasjoner med hensyn til hvordan de skal kombinere omsorgs- og lønnsarbeid, eller der det har vært et valg mellom omsorgsarbeid på fulltid eller lønnsarbeid på fulltid. I alenemødrenes måte å gi mening til disse hendelsene er beslutningene og utfallet både definert som *selvfølgelige*, i den forstand at innen de gitte betingelser var valget egentlig gitt og dermed uproblematisk, og svært *vanskelige avveininger* der de konkret opplevde at de tok et valg og en vanskelig beslutning med betydning framover. For noen var det å fortsette i jobb eller utdanning når de ble alenemødre, like selvfølgelig som det for andre var at det at de fikk barn eller ble alene med barn, betydde at de skulle være hjemme og selv ha omsorgen for dem på fulltid. Andre opplevde det som de var stilt overfor et dilemma der valget langt fra var selvsagt. Jeg vil ta utgangspunkt i dette skillet, og først gå inn på hvordan henholdsvis lønnsarbeid/utdanning eller

omsorgsarbeid på fulltid er konstruert som en selvfølge (pkt. 4.2), og deretter (pkt. 4.3) ta for meg hendelser der valgene er definert som problematiske. Her vil jeg skille mellom hendelser som har skjedd innenfor rammen av et lønnsarbeid, innenfor rammen av fulltidsomsorg for barn og hendelser som har dreidd seg om å kombinere utdanning med å være alenemødre.

Utgangspunktet for kapitlet er dermed hendelser som innebærer bestemte typer valg og beslutninger. Dette er alle de situasjonene som alenemødrene forteller om i intervjuene der de har stått ved en skillevei med hensyn til hva de skulle gjøre i forhold til lønnsarbeid eller utdanning. Begrepet "valg" er problematisk på den måten at det naturligvis blir spørsmål om hvor reelle valgene egentlig er. Jensen (1984: 122) skiller f.eks. av den grunn mellom *nødvendighet* og *valg* når hun analyserer kvinners yrkesaktivitet. *Nødvendighet* er for henne situasjoner der handlingsrommet er svært begrenset, mens *valg* reserveres for situasjoner der det er større handlingsrom. Her bruker jeg begrepet *valg* både om *nødvendighet* og *valg*, og situasjoner både med stort og lite handlingsrom. Poenget er at det dreier seg om situasjoner som både kan ha som resultat at alenemødrene prioriterer omsorgsarbeidet og fortsetter med dette, eller tar utdanning eller lønnsarbeid. Nettopp ved å bruke hendelser slik alenemødrene forteller om dem som utgangspunkt for analysen, ønsker jeg å få fram at det dreier seg både om *nødvendighet* og *valg*, og at disse hendelsene er utformet innen strukturelle betingelser som setter rammer og begrensninger. Jeg ønsker også å få fram hvordan alenemødrene tar i bruk de valgmulighetene som eksisterer.

Alenemødres tilpasninger til lønnsarbeid har vært et svært omdiskutert tema i sosialpolitikken i de senere år¹, og særlig har denne diskusjonen vært knyttet til at dette for alenemødre også dreier seg om valg i forhold til

1. Dette vil jeg komme tilbake til i kapittel 9.

velferdsordningene. I sosiologien har det vært introdusert ulike perspektiver og begreper både for å forstå kvinners yrkesmønster generelt og alenemødres spesielt. Uenigheten har særlig knyttet seg til i hvilken grad en kan se alenemødrenes valg som strategiske valg. Jeg vil bruke analysen av disse alenemødrenes erfaringer som utgangspunkt for en diskusjon av ulike perspektiv på alenemødrenes tilpasning mellom omsorgs- og lønnsarbeid.

4.2 Hendelser der valgene er definert som selvsagte

Flere av alenemødrene definerer sine valg som selvsagte. For Mona har det aldri vært aktuelt å ikke jobbe, verken før eller etter at hun ble alenemor. Hun gikk på skole da hun fikk datteren sin, og fortsatte skolen etter en kort periode hjemme. Hun kunne det, fordi barnefaren tok sin del av ansvaret for datteren, og det å arbeide var definert som en selvfølge og nødvendighet for henne. Da hun ble arbeidsledig da hun flyttet etter samlivsbruddet, var det slik hun oppfattet sin egen situasjon. Hun var arbeidsledig og søkte jobb, og hun hadde derfor dagmamma til datteren fra første dag for å kunne søke etter lønnsarbeid mest mulig effektivt. For Siri har det egentlig aldri vært noe alternativ å ta lønnsarbeid som alenemor. Hun avbrøt sin utdanning like selvfølgelig som Mona fortsatte sin, da hun oppdaget hun var gravid og flyttet fra skoleplassen for å bosette seg på sin egen hjemplass. Siri hadde for sin del ingen deltagende barnefar og heller ikke noe nettverk der hun gikk på skole. I hennes måte å fortelle om denne hendelsen på, kommer det heller ikke fram at hun var opptatt av å undersøke mulighetene for å fortsette skolen. Hun definerte det som helt uaktuelt.

Når jeg går inn i denne typen hendelser (hendelser som er definert som selvfølgelige) og der de ikke reflekterer over at de har handlingsmuligheter, kommer det fram klare forskjeller i betingelsene og mulighetene som setter

rammer rundt de ulike valgene. Både omsorgen for ungen som skal komme og det lønnsarbeidet og den utdanningen det er snakk om, har en ulik karakter for alenemødrene som i disse situasjonene tar henholdsvis omsorgsarbeidet eller lønnsarbeidet som en selvfølge. Det synes i stor grad som om det selvfølgelige i valgene har å gjøre med ulike muligheter og orienteringer på arbeidsmarkedet før de ble alenemødre. For de som konstruerer omsorgsarbeid på fulltid som en selvfølge, kom alenemoderskapet inn på et tidspunkt da de ikke hadde noen fast tilknytning til yrkeslivet verken i form av en utdanning eller tilknytning til en bestemt arbeidsplass, mens de som hadde et selvfølgelig forhold til at de skulle jobbe videre, riktignok med et kortere eller lengre avbrudd i småbarnstida, hadde en slik tilknytning

De som definerte lønnsarbeidet som en selvfølge, hadde et lengre og mer stabilt yrkesliv bak seg før de ble alenemødre. De hadde vært i lønnsarbeid i ca. 5-12 år. De hadde arbeidet hele tida de var alene med barn, bortsett fra svangerskapspermisjonen og kortere perioder som arbeidsledig som Mona. Disse alenemødrene hadde enten en yrkesutdanning (høgskoleutdanning eller en kort fagutdanning) eller en type intern opplæring på arbeidsplassen, før de ble alene med barn. Denne utdanningen eller tilknytningen til en arbeidsplass, gjorde at det aldri var noe spørsmål om at de skulle være hjemme. De trives med arbeidet sitt, og det å ha lønnsarbeid er sånn sett en selvfølge:

"Ja trives det må æ si at æ har gjort... sånn stort sett... det e klart at du bli jo lei... men trives det har æ nå gjort ja... æ syns det e blitt bare bedre og bedre"

Björg, 35 år

"Jobben og kollegaene er topp de...det e jo derfor æ har blitt der i sju år og. Det e jo itj det at en ikke av og te får lyst te å skift beite, men det gjør vel aille"

Nina, 38 år

Selv om jobben er definert som et gode og et pluss, er de reservasjonene også

Nina og Bjørg her tar opp knyttet til hvor vanskelig de synes det er å få hverdagen sin til å gå opp både økonomisk og med barneomsorgen. Både Nina og Bjørg ønsker seg derfor som Mona kortere arbeidstid. For andre, som f.eks. Kjersti, er opplevelsen av selvfølgelighet i forhold til å ha fulltidsjobb knyttet til at småbarnsperioden er over, og at hun ble alenemor på et tidspunkt da hun allerede synes hun hadde tatt hensyn nok til barna:

"nei no har æ brukt my tid på ungan og no har æ lyst te å bruk my tid på jobb også. Så for å få en fin jobbsituasjon så må en jo ha heltidsjobb, men det e klart at en kainn jo bli litt sliten da"

Kjersti, 33 år

Selv om hun synes det er slitsomt å ta seg av både hjem og jobb, har det aldri vært aktuelt å være hjemme på fulltid. Hadde hun imidlertid blitt alenemor tidligere, da hun arbeidet deltid mens mannen arbeidet heltid, kunne forholdet hennes til lønnsarbeid vært mindre selvfølgelig.

For de som definerer omsorgsarbeid på fulltid som en selvfølge, var forholdet til lønnsarbeid mer variert. De har generelt arbeidet kortere tid enn de som definerer lønnsarbeid som en selvfølge, men variasjonen var stor. Mens noen hadde mange års arbeidserfaring, hadde andre så vidt vært innom yrkeslivet. Noen har hatt relativt kortvarige arbeidsforhold som har avløst hverandre, men de har arbeidet siden de forlot grunnskolen. Annas erfaring er her typisk:

"Ja, æ har no jobba siden æ slutta niende klassen... æ har no gjort det. Med mye forskjellig arbeid, dårlig betalt og... men æ har jobba hele tida det har æ gjort"

Anna, 24 år

Det arbeidet Anna har erfaring fra er arbeid på hotell, arbeid som praktikant, som hushjelp, i butikk og som vaktmester. Hun tok det som var, og hadde stort sett jobb hele tida. Andre har hatt arbeidsforhold som har vart over lengre tid, men det har vært ufaglært lønnsarbeid i ulike bransjer og uten noen egentlig tilknytning til et yrke eller en fast arbeidsplass. Det arbeidet disse kvinnene har

hatt må sies å være typisk for den kvinnelige arbeiderklassen (se f.eks. Hoel 1983). Arbeidet er underordnet, det gir liten jobbsikkerhet og har ofte en temporær karakter. De alenemødrene som definerer omsorgsarbeid på fulltid som en selvfølge, kan også ha hatt flere kortvarige utdanninger, som f.eks. handelsskole, husmorskole, folkehøgskole, og helse og sosialfagkurs. Noen av alenemødrene har flere slike utdanninger, så de kan ha brukt lang tid på skolegang, uten at dette har gitt dem noen form for yrkeskvalifikasjoner. Denne typen omveier til utdanning er typisk for kvinner.² Da disse alenemødrene flyttet hjemmefra, var de oftest lei av skole og ville gjøre noe annet. De ville tjene penger selv og har flyttet rundt der hvor det var lønnsarbeid å få. Noen av dem har også gått på tiltak og i perioder vært innom arbeidskontoret. For alenemødrene med denne typen erfaringer, gjør det at de får barn eller blir alene med barn at de ser det å være hjemme på fulltid en periode som det mest gunstige og som det de vil. Da Anna ble gravid, slutta hun i jobben, fordi jobben var knyttet til et bosted der hun ikke kunne bo med barn. På samme måten så Kari og Siri det som selvfølgelig at de da de fikk sitt første barn, og samtidig ble alenemødre, måtte slutte på skolen. For andre var det at de fortsatte å være hjemme også når de ble alene med barn, en selvfølge i utgangspunktet, fordi dette var et valg de tidligere hadde tatt innen rammen av et ekteskap. Louise og Gudrun hadde f.eks. fulgt det en må kunne si var 50- og 60 tallets tradisjonelle karriereforløp for kvinner (se f.eks. Noack 1991, 1995). Begge hadde sluttet i lønnsarbeid i forbindelse med ekteskap og barn, og var hjemmевærende i noen år før de ble alenemødre. Likedan hadde Ragnhild, selv om hun også hadde jobbet på gården sammen med mannen, vært den som tok seg av datteren deres. Disse kvinnene definerte dermed i utgangspunktet det å fortsette å være hjemmearbeidende og søke trygd som et selvfølgelig valg.

2. Omveier gjennom utdanningsystemet har blitt framhevet som et kjennetegn for kvinners forhold til utdanning sammenlignet med menn (se f.eks. Sosialt Utsyn 1988:188).

Ryen (1991) har introdusert begrepet *selvbinding* for å gi en forståelse av hvorfor alenemødre fortsetter i et løp med henholdsvis lønnsarbeid og omsorgsarbeid. Ryen knytter begrepet (som han har hentet hos Becker), til Goffmans rollebegrep som kombinerer et normativt rollebegrep med en forståelse av rolleatferd som henholdsvis *rolleomfavning* eller *rolledistanse*. *Selvbinding* uttrykker forpliktelser som begrenser egen handlefrihet i framtida. Brudd med rolleatferden vil føre til tap eller ubehag for en selv, og forpliktelsene kan være enten formelle (kontrakter som f.eks. arbeidsavtaler), eller uformelle knyttet til forventninger fra andre, egen opplevelse av forpliktelse i forhold til utdanning og karriereplaner og identitet. Denne typen uformelle forpliktelser kan dreie seg om rolledistanse og rolleomfavning. Både de som velger å være hjemme og å ha fulltidsjobb kan dermed sies å ta valg på grunn av henholdsvis rolleomfavning av morsrollen eller yrkesrollen, eller distanse fra de samme rollene. Denne begrepsbruken finner jeg i liten grad fruktbar når det gjelder disse alenemødrenes tilpasninger, i og med at hos dem er hensyn både til omsorgsarbeidet og lønnsarbeidet innvevd i hverandre, uansett hva de velger. Den fanger heller ikke inn klasseaspektet ved betingelsene for valgene. Det sentrale i mine informanters valg og tilpasninger er sammenvevingen av ulike typer avveininger også når de definerer valgene som selvsagte.

4.3 Hendelser der valgene er definert som problematiske

4.3.1 Hendelser innen rammen av et lønnsarbeid

Hendelser som skjedde innen rammen av et lønnsarbeid, er hendelser der alenemødrene forteller om valg og veiskiller i forhold til omsorgsarbeid versus lønnsarbeid i situasjoner der de har en fast jobb eller et yrke. For flere var situasjonen deres da de ble alenemødre at de hadde en fast jobb som de hadde

mulighet til å fortsette i etter svangerskapspermisjonen. For de som hadde en fast arbeidsplass eller et yrke da de ble alenemødre, var det aldri noe spørsmål om de i framtida skulle arbeide eller ikke. Problemstillingen gikk mer på hvor lenge de skulle være hjemme og ha omsorgen for ungene sine selv, og om de kunne fortsette i den jobben de hadde når de ble alene med barn.

For noen satte imidlertid omsorgen for de helt små barna og den vanlige svangerskapspermisjonens lengde dem overfor en valgsituasjon med hensyn til å gå tilbake til lønnsarbeid eller ikke. Som vi så i forrige avsnitt, konstituerte Mona det som en selvfølge at hun fortsatte på skole selv om hun fikk en datter. Dette valget ble tatt innen rammen av et samboerforhold, men det ble ikke satt på prøve verken av at hun senere ble alenemor eller ved at hun en periode ble arbeidsløs. For Jenny og Bjørg ble nettopp svangerskapspermisjonens utløp en slik vendepunkt som de opplevde som svært problematisk, og der de søkte om utvidet svangerskapspermisjon. Bjørg hadde tidligere hatt vanlig svangerskapspermisjon med de tre eldste barna da hun var gift med sin eksmann, men da hun nå hadde fått sitt fjerde barn og samboerforholdet ble brutt, maktet hun ikke mer:

"deinn tida så va jo situasjonen trasig med ungan og sånn og æ følt at... ungen va jo ganske aktiv så æ va ganske nedkjørt"

Bjørg, 35 år

Jenny grudde seg mer og mer til å begynne å jobbe, dess nærmere datoen kom:

"ja deinn gangen hadd æ mareritt æ om å begynn på jobb igjen. Æ fikk itj sov og æ grudd mæ... for æ tænkt helt ainnerledes før æ fikk hainn og blei kjent med hainn..for før æ fikk hainn så va det klart at hainn skuill i barnehage og æ skuill jobb, æ skuill itj vær hjem me hainn for ungan dem har godt av å vær i barnehage, men etter å ha vært hjem med hainn så æ kor fort deinn tida gikk og da va det jo først da æ syns at det begynt å skje ting med hainn og da skuill æ fær bort fra hainn og rætt på fulldagsjobb"

Jenny, 28 år

I denne beslutningen om å søke utvidet svangerskapspermisjon var det for ingen av dem noe spørsmål om de skulle slutte i jobbene og si opp, det var snakk om

at de følte behov for en noe lengre periode hjemme. Begge måtte ta kontakt med sosialkontoret i den situasjonen, og om de fikk hjelp eller ikke derfra, var med på å avgjøre om de kunne ha utvidet permisjon:

"ja, i god tid før fødselspengen stoppa, for visst æ itj hadd fått nokka så måtta æ ha begynt å jobba igjen. Og da tok æ å bestilt mæ time oppå der da.. og så forklart æ situasjonen, og fortalt at æ itj så mæ råd for å begynne å jobb igjen da... og spurt om dæm kom te å støtt mæ.. for æ visst jo at æ kom te å ha mang tusen krona i minus pr. måned da ut fra det regnestykket som kom te å bli"

Bjørg, 35 år

Både Bjørg og Jenny fikk trygd og sosialhjelp sånn at de kunne være hjemme til barna var vel ett år. Begge valgte også å begynne i full jobb igjen før de egentlig kunne tenkt seg det. I intervjuet med Bjørg sa hun følgende om dette:

Bjørg: Æ syns det va trasig på deinn måten det blei da...det va veldig godt å begynn å jobb da, men æ kuinna godt ha tænkt mæ å jobba nånn tima om dagen og vært hjem ainna hver uke eller nå sånt da, men..

Liv: for det villa du betrakta som det beste?

Bjørg: Ja...for at æ fikk mer tid sammen med ho og...men der stille det sæ litt annerledes ettersom ho kom inn i barnehage...for da vesst æ at ho hadd det kjempebra...så æ slapp å ha dårlig samvittighet for hennes del da

Bjørgs ambivalens med hensyn til lønnsarbeidet kommer godt fram. Hun synes det var godt å begynne å jobbe igjen for sin egen del, men det var for lange dager. Hun kunne også ha tenkt seg å være mer sammen med datteren sin, samtidig som hun ikke hadde dårlig samvittighet overfor datteren siden hun fikk plass i barnehage. For Bjørg er det videre i intervjuet klart at ønsket om mer tid med datteren er viktig for hennes egen del. Både når Bjørg og Jenny valgte å søke utvidet svangerskapspermisjon fra jobbene sine, og når de valgte å starte i jobb igjen, var de opptatt av både økonomiske hensyn, hensynet til seg selv og til barna sine. Ved å ha lønnsarbeid kunne de få bedre økonomi enn når de hadde trygd og sosialhjelp, og dette ville også komme ungene til gode. I tillegg la de også vekt på hva slags barnetilsyn de hadde fått tak i og hvordan ungene hadde det. Bjørg fikk hjelp på sosialkontoret til å skrive søknad om barnehageplass og

det var en av de tingene hun la stor vekt på i forhold til å få kombinasjonen lønns- og omsorgsarbeid til å fungere. Da jeg spurte hva hun hadde gjort om hun ikke hadde fått barnehageplass, sa Bjørg:

"Nei da trur æ faktisk at æ hadd vurdert hele situasjonen...da trur æ faktisk at æ hadd begynt som dagmamma ett års tid for å tjen nå svart, eller tatt mæ nå kveldsjobb"
Bjørg, 35 år

Jenny fikk en kjenning som kunne komme hjem til henne for å passe sønnen sin. Det gjorde at hun i hvert fall slapp å bryte han opp om morgenen:

"æ va glad for at æ itj hadd barnehage deinn første tida æ ... for det va my ber for hainn å ha dagmamma for da fikk hainn søv så my hainn villa og vær hjem te sæ sjøl"
Jenny, 28 år.

Jenny hadde syntes den første tida i full jobb var tøff, men etter en periode og særlig da gutten ble større og fikk barnehageplass, så hun at han hadde godt av å være sammen med sine kamerater der og opplevde det å ha full jobb som mindre problematisk.

En annen type hendelser som var direkte knyttet til alenemoderskapet innen rammen av et lønnsarbeid, var problemer med å arbeide som de hadde gjort tidligere fordi de ble alenemødre. Nettopp den typen arbeidstid som kan være gunstig for gifte kvinner (Strømsheim 1980:76), kan være vanskelig for alenemødre. Dette var situasjonen til Synnøve, Nina, Rita og Kine. Synnøve og Nina hadde tidligere arbeidet deltid og vesentlig hatt nattevakter på sykehus, mens Rita hadde hatt salgsarbeid på ettermiddagstid. Når de var på jobb, hadde ekspartneren passet barna. Da de ble alene, måtte de dermed gjøre noe enten for å erstatte mannen som barnevakt eller skifte jobb. For Synnøve ordnet dette seg ved at hun hadde en bror som kunne steppe inn, og at hun endret på arbeidstidene slik at hun fikk nesten bare natt- eller dagvakter. For Nina betydde den nye situasjonen at hun skiftet jobb og fikk en jobb som kun var på formiddagstid. Både Synnøve og Nina hadde her arbeidsplasser der de kunne

forhandle seg fram til andre typer arbeidstid, eller et yrke som gjorde at de kunne skifte arbeidssted. For dem var de positive sidene ved det lønnsarbeidet de hadde også en av de vesentlige grunnene til at de fortsatte i arbeidet selv om det var slitsomt:

"Æ følt at utdanning og jobb hold meg oppe i denne perioden. Jobben og kollegaene va viktige, men det e klart æ vart sliten"

Synnøve, 34 år

For Rita var situasjonen en helt annen. Hennes arbeid måtte utføres på kvelds- og ettermiddagstid, og hun hadde verken utdanning eller noen tilknytning til et arbeidssted som kunne gi henne andre betingelser. Rita arbeidet før bruddet med samboeren sin som selger på kveldstid. Hun hadde begynt med det fordi de trengte det økonomisk, og da hun ble alene prøvde hun å fortsette i dette arbeidet. Hun hadde fått tak i dagmamma til ungene, men i og med at arbeidstida var svært variabel og hun var avhengig av kvelds- og helgejobbing, førte dette til at hun måtte bruke det hun hadde av nettverk rundt seg og organisere barnetilsynet nærmest fra dag til dag. Hun hadde tjent rimelig bra, men det var altfor tøft, og hun sluttet etter et halvt år. Det som fikk begeret til å flyte over, var at den eldste sønnen ble innlagt på sykehus i tre uker for astmaplager. Hun måtte sende den yngste bort til slektninger, og der og da på sykehuset bestemte hun seg for å slutte i jobben.

"da hainn va sjuk så æ jo det som en overgangssituasjon for oss, det va skilsmissen og økonomiske problema og ungan må jo få reager dæm og, itj sainnt?"

Rita, 32 år

Selv om avgjørelsen var knyttet til hans sykdom, var det også fordi hun merket at ungene var blitt nervøse og urolige av alle forandringene både mellom foreldrene og når det gjaldt hvem som skulle ta seg av dem. Det ble, som Rita forteller om det, simpelthen for mye både for henne og ungene. Hun ville prioritere å få dem som familie på rett kjøp igjen. Selv om denne avgjørelsen ble presentert innen en ramme av å ivareta barnas behov for omsorg i en

overgangstid, var det også i avgjørelsen innebygd vurderinger av økonomisk art:

"du e jo avhengig av å ha barnetilsyn for å kom dæ ut i jobb da. Og det bli jo... hvis du ska ha dagmamma så sluke jo det aillt du tjene ..det gjør det... og hvis du har to så sluke det desidert aillt"

Rita, 32 år

Rita tok avgjørelsen på sykehuset, og oppsøkte sosial- og trygdekontoret rett etterpå. For Rita førte disse problemene til at hun valgte å være hjemme med barna sine, og siden hun ikke fikk annet enn kortvarig støtte fra sosialkontoret innebar det at hun overlevde ved å ta dagmammabarn i tillegg til sine egne unger. Hun oppfattet ikke dette som en ideell løsning:

"jeg vil jo gjerne ha en ordentlig jobb, for æ veit jo det at æ må ut i arbeid etterhvert... for at... ja en må ut i arbeid.... for å baser livet sitt på å vær dagmamma ser æ itj... der en itj opparbeide sæ nånn pensjon eller nånn ting.. det e jo itj nå løsning. Så no så e det jo ut i arbeid æ vil, men æ får jo itj nå jobb"

Rita, 32 år

Nå vurderer hun mulighetene på arbeidsmarkedet som dårlig, og at hun må skaffe seg en utdanning for å kunne få noe å gjøre. Det må hun etter hennes vurdering vente med til barna er blitt større.

For Anna, Kine, Cecilie og Christine førte det at de ble alene med barn til at de sa opp de jobbene de hadde hatt tidligere, og planla en fullstendig reorientering på arbeidsmarkedet som følge av den nye livssituasjonen. Lønnsarbeidet de hadde var knyttet til bolig som ikke er egnet til å bo i med barn (Annas situasjon), basert på at en i perioder må bo utenfor hjemmet (Cecilie og Christines situasjon), eller hadde en arbeidstid som gjorde det vanskelig å fortsette med nytt bosted (Kines situasjon). Et fellestrekk ved alle arbeidsplassene de hadde, var at det dreide seg om ufaglært arbeid og at de hadde skiftordning eller ubekvem arbeidstid. Dette var også ofte kombinert med andre forhold som

gjorde at de sluttet i jobbene sine³. Christine hadde nettopp da jeg intervjuet henne, sendt avskjedssøknad til arbeidsplassen sin, og selv om hun synes det var vanskelig å si opp en fast jobb, oppfattet hun det som et selvfølgelig valg. Hun hadde arbeidet på båt, to uker på og to uker av da hun ble gravid. Hun hadde trivdes godt i jobben, og hadde lurt på om hun kunne fortsette deltid også når hun fikk barn, om barnefaren hadde kunnet ha eneansvaret ei uke i måneden f.eks. Når de ikke fikk forholdet sitt til å fungere, stilte det imidlertid henne overfor en ny situasjon, der hun ikke så seg råd for å fortsette i denne typen jobb. Barnefaren var verken egnet til, eller villig til å ta denne typen ansvar. Cecilie sto i en svært parallell situasjon siden hun hadde arbeidet på anlegg, og her var det allerede da hun ble gravid klart at en slik arbeidssituasjon med barn var umulig å realisere, siden barnefaren overhodet ikke var interessert i kontakt med ungen. For Kine var valget mer problematisk, og for hennes del var det bosituasjonen som til sjuende og sist førte til at hun sa opp jobben. Hun bodde i en leilighet i nærheten av arbeidsstedet sitt, og da hun ble gravid, fikk hun oppsigelse fra husverten. Da hun lette etter bolig, søkte hun etableringslån for å kjøpe en leilighet sammen med en venninne som også var alene med en liten unge. Det ble avslått av bolig tjenesten, men hun fikk beskjed om at hun ville få lån om hun søkte til en leilighet til seg selv. Når hun ville bo sammen med venninna, var det nettopp fordi de da kunne ha hjulpet hverandre med barnepass og at venninna var villig til å hjelpe til når Kine jobbet ettermiddags- og kveldsskift. Da hun valgte å flytte til den leiligheten hun fikk støtte til, var det

3. Dette er også i overensstemmelse med Kauls (1982) funn med hensyn til bruk av fødselspermisjoner. De som hadde dårlige arbeidsvilkår sluttet da de fikk sitt første barn. De arbeidsforholdene Kaul la vekt på var mangel på pustehull, avhengighet av andre og dårlige muligheter for særavtaler og deltid. Brannen (1992:61) finner når det gjelder britiske forhold at det som skiller mødre i to-foreldrefamilier fra hverandre med hensyn til om de går tilbake til jobb etter svangerskapspermisjonen, er at de som går tilbake til jobb etter svangerskapspermisjonen er eldre, har høyere utdanning og status, tjener mer og har færre barn.

dermed også et valg om å slutte i jobben. Ikke bare på grunn av problemet med å få tak i og betale for barnepass, men også fordi det ikke gikk busser derfra på nattestid til arbeidstedet og Kine ikke hadde bil. Hun hadde veid for og imot, og de to alenemødrene hadde prøvd å få leie leilighet sammen. Men som hun sa, var ikke enslige mødre særlig attraktive på boligmarkedet, så det hadde de gitt opp. Nå har hun planlagt å prøve å få en dagmammaunge, og så skal hun søke skoleplass når datteren blir 2 år.

Den løsningen disse alenemødrene velger, er dermed å være hjemme med ungene i en periode. Etter denne perioden mener de at de må begynne på noe annet enn det de har gjort tidligere. De tenker da på utdanning for å skaffe seg en sikrere plattform på arbeidsmarkedet enn de tidligere har hatt. Lønnsarbeidet de kan få, er ofte verken attraktivt for dem innholdsmessig eller godt nok betalt til at det framstår som noe alternativ. De arbeidsbetingelsene de måtte godta, tilfredsstillter heller ikke deres krav med hensyn til omsorgen for ungene. Det er dermed *samspillet* mellom ønsket om å ta seg av ungene og de arbeidsvilkårene de har hatt og tror de kan få, som bidrar til at de velger fulltidsomsorg for barna. Den nye situasjonen alene med barn fører også til nye problemstillinger med hensyn til barnetilsyn og bolig.

4.3.2 Hendelser innen rammen av omsorgsarbeid

Denne typen vendepunkt som alenemødrene forteller om innen rammen av at de har omsorgsarbeid og det meste av omsorgen for barna sine selv, skjer gjerne etter en periode som alenemødre. For de alenemødrene som forteller om slike hendelser, har det gjerne vært det jeg tidligere har nevnt som et selvfølgelig valg at de var hjemme med barna i utgangspunktet, eller så var det et resultat av den typen avveininger som vi så hos Rita, Cecilie, Kine og Christine i forrige avsnitt. Etter en periode som alenemødre synes de at ungenes behov ikke lenger krever at de er hjemme, og de føler behov for å gjøre noe med sin situasjon ved å tenke

på utdanning eller et nytt yrke eller arbeidsplass som kan forenes med omsorgsarbeidet hjemme. Forskjellen mellom Cecilie og Christines valg ved å ta deltidsarbeid ved siden av å ha omsorg for barna på dagtid, belyser noen av de vesentlige skillelinjene ved den typen hendelser i alenemødrenes beretninger. Både Cecilie og Christine tok en deltidsjobb to kvelder i uka. Christine tok en jobb i en fritidsklubb, mens Cecilie fikk en vaskejobb i noen kontorlokaler. Cecilie sluttet etter noen måneder. Hun la vekt på at hun ikke tjente noe på jobben når det kom til stykket, og at det var vanskelig å få noen til å passe gutten hennes på kveldstid. Christine tjente heller ikke noe på jobben. Det at hun hadde lønnsarbeid, trodde hun gjorde at hun kanskje fikk noen kroner mer, men samtidig måtte hun hver måned gå på sosialkontoret for å vise lønnslippen for å få justert den månedlige stønaden og ofte ble det noe tull med utbetalingene. For Christine er imidlertid jobben i seg selv det som gjør at hun fortsetter. Hun liker arbeidet godt og tenker på et yrke innen den sektoren. For Christine er det heller ikke snakk om problemer med å få barnepass, og hun må heller ikke betale for det. Foreldrene hennes har gjerne barnebarnet noen timer to kvelder i uka. Når Christine ønsker å ha omsorgen for dattera si på dagtid, er det fordi hun opplever dette som viktig i denne perioden av barnets liv:

"for å si det sånn... æ veit itj om æ får fleir unga og deinn tida æ har med ho som lita, deinn vil æ ha med mæ uansett liksom"

Samtidig er hun heller ikke interessert i å jobbe mer, og her resonnerer hun økonomisk:

"For å si det sånn at når æ itj har nå igjen for å jobbe så vil æ itj jobb mer enn æ gjør no... men det lille æ jobbe no, det træng æ for min egen del altså, men æ orke itj å gå å jobbe gratis... ja gratis e det jo itj da, men æ orke itj å jobbe vettet av mæ for ingenting da"
Christine, 25 år

Denne økonomiske resonneringen skjer innen en ramme av hvordan hun mener hun best kan ta seg av datteren sin og planlegge en felles framtid som også inkluderer lønnsarbeid framover. På den måten er denne jobben også en

investering for framtidig arbeidsliv. Verken Christine eller Cecilie mente at en slik deltidsjobb gikk utover omsorgen for ungene deres, selv om de tok lønnsarbeidet i en periode der de hovedsaklig ønsket å være hjemme. Dette var naturligvis fordi det var snakk om svært begrenset arbeidstid.

For Kari var det nettopp at hun synes at arbeidet gikk utover omsorgen for dattera som førte til at hun sluttet i deltidsarbeidet hun tok etter en periode som alenemor. Hun fikk en deltidsjobb på posten på kvelds- og ettermiddagstid, og hun selv trivdes med selve jobben:

"Kari: ja det va deltid om ettermiddagen og om kvelden, men det vart for trasig. Ho slo sæ itj te ro før æ kom for å hent a om kvelden"

L: Kordan jobb va det?

Kari: Det va på postkontoret i sorteringa der.. æ trivdes ganske bra æ, men æ prøvd no å få nå på dagen, for å ... det vart for seint for ho.. for ho va jo bare ett og ett halvt år. Så å ferra med ho klokka ni om kveldan det va itj nå særlig i lengden nei"

Når hun ikke fikk arbeid på dagtid, sa hun opp. I tillegg opplevde hun det heller ikke som om de hadde fått noen bedre økonomisk situasjon i denne perioden. Nå tenker ikke Kari, verken på å ta seg en jobb eller utdanning før ungene er større, noe hun fortalte at hun fikk reaksjoner fra andre på:

"Dem prøve å sei det at en kainn itj gå hjem hele tida... du må prøv å finn dæ et arbeid en gang, men no i hvert faill når jenta e så lita så bli det ihvertfaill itj enda, si æ"

Kari, 24 år

Når Kari nå vurderer det uaktuelt med lønnsarbeid, er det på grunn av den erfaringen hun fikk. Samtidig kunne resultatet ha blitt et annet om hun hadde fått en jobb på dagtid da hun prøvde å skaffe seg lønnsarbeid. Ragnhild hadde fått seg en slik deltidsjobb annenhver dag på dagtid i ett år, og selv om hun hadde opplevd det som vanskelig i forhold til datteren, hadde det gått seg til:

"Men det va jo en veldig stor overgangsfase for ho da, og det tok flere måneda før ho roa sæ med det at ainnahver dag så va det å bryt sæ opp klokka seks altså og masse stress og aillt det der (...).Det va jo ...ganske vanskelig egentlig for hu har vært mammaunge hele tida da... og bare

*mamma, mamma... det e ingen som kann... ingen som fikk lov te å hjelpe
a med nånn ting, men æ kjent jo dagmammaen fra før og det e jo ei som
bor like ved her"*
Ragnhild, 25 år

Ragnhild hadde opplevd det som veldig positivt å jobbe, selv om hun heller ikke tjente noe særlig på det, fordi sosialkontoret hadde kuttet ut støtten til henne siden de ikke vurderte henne som søker til fulltidsstilling. Da vikariatet gikk ut, og hun ikke fikk en lignende jobb igjen, medførte dette at Ragnhild nå var fulltidsomsorgsarbeidende og hadde dagmammabarn selv. Kravene Ragnhild hadde til arbeidsplassen var blant annet at den måtte ligge i nærheten, siden hun ikke hadde bil, og at hun primært ikke ville jobbe full tid. Gitt at dette var umulig å oppnå, vurderte hun det hun gjorde som best til hun kunne starte på en utdanning.

I tillegg til denne typen hendelser innen rammen av omsorgsarbeidet, opplevde også noen at de ble stilt overfor valgsituasjoner med hensyn til lønnsarbeid fordi de fikk krav fra sosialkontoret om å melde seg arbeidsledig. Dette så de på som delvis proforma siden det ikke var lønnsarbeid å få, men det var ikke alltid slik. Gudrun fikk faktisk et arbeidstilbud og kom dermed i en valgsituasjon der hun opplevde det som hun måtte velge mellom å fortsette å ha omsorgen for det yngste barnet sitt eller ta lønnsarbeid:

*"Jeg fikk en oppringning fra arbeidskontoret, og spurte jo han som tilbød
meg jobb om han hadde barnepass til meg, men det var jo ikke hans skyld."*
Gudrun, 42 år

For Gudrun var det ikke aktuelt å starte i lønnsarbeid, før sønnen hennes var blitt stor nok til å begynne i barnehage, og det hun primært ønsket da var utdanning og ikke lønnsarbeid. Hun hadde ikke anket avslaget fra sosialkontoret, men hadde ordnet seg med banklån for å kunne fortsette å være hjemme. Det var som hun sa, mulig at det ikke var så lurt, men det var jo en investering i framtida også for sønnen hennes.

4.4 Utdanningsplaner og drømmen om et bedre liv

De som ikke har en yrkesutdanning, har alle som Gudrun en drøm eller en plan om mer utdanning.⁴ For mange er drømmen om utdanning også drømmen om et bedre liv, med større muligheter og bedre livsbetingelser for både dem selv og barna. Ønsket om utdanning er ofte nettopp begrunnet i at de har eneansvaret for barn, og at det bare er gjennom mer utdanning at de kan få et sikkert lønnsarbeid som kan gi dem og barna nok å leve av framover. De oppfatter også ofte utdanning som mer attraktivt enn alternativene de ser når det gjelder lønnsarbeid. Utdanning er i større grad konstituert som et ubestridt gode, som en investering i framtida:

"æ velge å ha kjæmpedårlig råda i tre år te æ...bare æ veit at i hvert faill etter de åran har æ en utdanning som æ kainn bruk og som æ kainn ...det e veldig viktig for ungan.. når dæm begynne på skolen og vit at du kainn ha bedre økonomi og da kainn du følg dæm opp gjennom skolen og det som kjæm etterpå... for dæm kreve jo meir og meir lommepenga"
Ragnhild, 25 år

Her er Ragnhild typisk fordi hun både ser utdanning som en mulighet til en bedre økonomi, og som en mulighet til å være på høyden med å følge opp ungene gjennom skolegangen. Samtidig varierer det sterkt om de har klare planer om utdanning eller ikke. For noen ligger planene om utdanning langt fram i tida, mens andre har gjort konkrete framstøt i forhold til neste skoleår, og atter andre allerede er i gang med eller har gjennomført en utdanning som alenemødre. Yrkene disse alenemødrene orienterer seg mot er gjerne omsorgsykker. Flere har

4. Også noen av de alenemødrene som har en utdanning og et yrke, har en drøm eller et ønske om mer utdanning. De tenker seg da høyere utdanning for å stå sterkere på arbeidsmarkedet, eller ønsker mer utdanning på grunn av yrkesbelastninger og ønske om høyere lønn. For de som har en utdanning og et lønnsarbeid framstår imidlertid disse ønskene som urealistiske i og med at de krever et økonomisk grunnlag som de ikke har. Å sette seg i gjeld for å få mer utdanning, fortoner seg svært lite attraktivt når de allerede har en lønn.

klare planer om å bli hjelpepleiere⁵, og en av dem er allerede i gang med en slik utdanning, Også for noen av dem som har uklare planer om utdanning, er hjelpepleien inne i bildet. Ellers tenker de på yrker som vernepleie, fysioterapi, lærer, psykolog eller sykepleier. Alt yrker som er det vi kaller omsorgsykker. Det eneste unntaket i denne sammenheng er Else som har lyst til å arbeide med reklame og markedsføring. Det lønnsarbeidet de ønsker å utdanne seg til, er dermed i hovedsak typiske kvinneyrker⁶ der flertallet av arbeidstakerne er kvinner og der lønnsnivået ofte er lavt. Samtidig er det høyere lønn enn i det ufaglærte arbeidet som nå er deres alternativ, og jobbtrykgheten teller mye. Alenemødrene tenker på omsorgsykkene, fordi de vurderer dette som jobber det alltid vil være bruk for. Dette er også yrker og utdanninger som er kjent for dem. De henviser til venninner som har gått den veien, skolene ligger ikke så langt fra der de bor, og de kjenner til hva arbeidet består av. For noen er utdanning også i slike yrker mer en drøm enn en plan. De tviler på egne evner og vet ikke helt hva de kunne være interessert i. Noen av dem er også redd for å sette seg i gjeld.

For de som har valgt å starte utdanning som alenemødre, har valgene i stor grad framstått som deres egne valg og deres eget ønske. I denne sammenheng er ikke det lønnsarbeidet de kan få ut fra sine nåværende kvalifikasjoner noe alternativ. Else sier f.eks. om sin motivasjon i forhold til å starte utdanning :

"Jeg vil heller ha mer utdanning og ikke lønnsarbeid. Må ha god utdanning dersom en ikke skal ha dårlig råd alltid"

Else, 32 år

5. Abrahamsen (1986) konkluderer i rapporten "Harde yrker i myk sektor - en sammenlignende analyse av belastninger i forskjellige yrker" med at hjelpepleieryrket er et av de hardeste både når det gjelder psykisk stress og fysisk slit. Dette blir et tankekors i forhold til disse alenemødrenes framtidige yrkesliv, når en tenker på at de allerede har en hard omsorgsbelastning hjemme om de fortsetter å være enslige mødre.

6. Det er karakteristisk at Cecilie som har tatt ettårig sveiselinje på yrkesskolen for noen år siden, ikke engang tenker på å gå videre den veien. Likedan at Kine ikke tenker på å bygge på den ettårige yrkesskolen hun har på linja for bygg og anlegg. Begge har nå planer i retning av hjelpepleien.

Samtidig var valget å begynne på markedsføringsskolen vanskelig i forhold til den yngste ungen og de behovene hun syntes han hadde. Hun syntes han var liten, og at det ikke var lett å overlate et barn på 8-9 måneder til en dagmamma. Ideelt sett ville hun dermed gjerne hatt muligheten til å være hjemme med han ett år til. At hun kom inn på skolen og andre omstendigheter gjorde imidlertid at hun valgte skolen både for sin egen del og for ungenes framtid. Hun hadde hatt mange kortvarige jobber mens hun bodde med sin samboer i en liten kommune, og var lei av å skifte jobb hele tida. Hun ønsket nå et yrke. Samtidig var hun også presset økonomisk, i og med at sosialkontoret stilte spørsmålsteget ved om hun var berettiget til å få økonomisk hjelp derifra, og at de stilte krav om at hun måtte melde seg som arbeidssøker eller ta utdanning. Ønsket om å ta markedsføringsskolen var hennes eget, og her hadde hun møtt motstand. Hun hadde tatt kontakt med yrkesrettleider på arbeidskontoret, og etter å der ha blitt anbefalt å velge det hun hadde lyst til, startet hun på skolen.

Anna var i nesten tilsvarende situasjon som Else. Hun hadde tidligere hatt kortvarige jobber av ymse slag og sa opp en av dem da hun fikk barn og flyttet. For henne oppleves heller ikke lønnsarbeid som noe attraktivt alternativ. Hun synes også det var tungt å overlate dattera si til andre i utgangspunktet, men underordnet dette mulighetene hun fikk til å få en bedre framtid på sikt. Hun var også i den samme presssituasjonen i forhold til sosialkontoret, og også hun valgte det hun hadde lyst til, nemlig helse- og sosialfagkurs med sikte på å bli hjelpepleier. Selv om Annas og Elses situasjon i utgangspunktet hadde de samme grunntrekkene, var det likevel forskjeller. Da jeg intervjuet dem så de helt forskjellig på sin situasjon. Mens det for Anna nå var helt selvfølgelig at hun skulle starte på det andre året, var det på ny for Else kommet til en skillevei hvor hun tenkte på å gi opp utdanninga helt. Hun forteller selv:

"Det plage mæ at æ itj har nok forhåndskunnskapa. Æ har jo itj artium æ veit du. På mang måte føle æ mæ som en taper på skolen på grunn av det. Æ har jo en ballast med alderen da. De andre tør itj å spør om ting, men

der har itj æ nå sperre. Æ snakke og spør (ler). Men når det gjeld matematikk va det det fæleste faget mitt på skola, og i bedriftsøkonomi og edb stille æ med enorme hemninga. Og så begynne dæm så vanskelig også. Vi begynne jo med oppbygninga av selve maskina og det skjønne itj æ nå av. I tillegg har æ mista mange daga på gruinn av tuill med barnetilsynet te deinn yngste." Else, 32 år

Da Else startet på skolen, ble hun konfrontert med sine tidligere skoleproblemer som særlig var knyttet til matematikk. Med tre unger opplevde hun det også vanskelig å få gjort unna det nødvendigste husarbeidet og lekser om kveldene. Hun kunne ikke som de andre stille opp til gruppearbeid på ettermiddags- og kveldstid. I tillegg hadde hun fått problemer med barnetilsynet. Først hadde hun fått en dagmamma som virket ideell siden hun bodde i nærheten, men som det senere viste seg var upålitelig og ikke alltid stilte opp. I tillegg opplevde hun det som om hun heller ikke tok seg godt nok av ungen, og hun hadde dermed skiftet dagmamma på et tidspunkt da det ikke var lett å få noen ny i området. Dessuten hadde Else store økonomiske bekymringer. En del av disse bekymringene var knyttet nettopp til skolegangen, fordi det hadde vist seg at markedsføringsskolen ikke var en utdanning det var greitt å få støtte til på trygdekontoret. Else hadde derfor tatt opp banklån for å betale skolepengene. Selv trakk Else fram hvor selvmotsigende det var at det gikk mange menn på atføring i klassen hennes som hadde fått støtte på trygdekontoret, noe hun altså ikke fikk. Hun hadde klaget på vedtaket på trygdekontoret, men visste ikke hvordan det kom til å gå. Hun hadde dermed heller ikke fått støtte til bøker o.l., og disse innkjøpene hadde tært på økonomien. Det største problemet når det gjaldt økonomien, var imidlertid at sosialkontoret stilte spørsmålstegn ved om de ville fortsette å gi henne støtte for å bo der hun bodde. Hun risikerte dermed å miste muligheten til å bo videre i borettslagsleiligheten hun bodde i, og hadde for å få sosialhjelp måttet underskrive på at hun var villig til å selge leiligheten. For Else var nettopp denne leiligheten, og det at den lå i nærheten av brorens og svigerinnas leilighet,

det som ga rom for noe avlastning og kontakt på hverdagene. For Else var situasjonen dermed svært vanskelig, og hun lurte på om hun var nødt til å flytte, om hun ville klare skolen og om den dagmammaen hun nå hadde funnet fram til, var pålitelig og om ungen hennes hadde det godt der. Sett utenfra virker det som om Elses forsøk på å få utdanning ikke kunne funnet sted under dårligere betingelser verken materielt eller praktisk, og at det hun prøvde på nærmest måtte lykkes mot alle odds.

Også andre fortalte om situasjoner der de hadde måttet gi opp å gjennomføre utdanning eller planer om utdanning, og der var de samme momentene til stede; mangelen på avlastning og særlige behov hos barna kombinert med dårlig økonomi og manglende muligheter til å følge opp skolegangen. Men mens den valgsituasjonen Else nå under intervjuet følte hun sto i med hensyn til om hun skulle fortsette eller ikke, i liten grad var fokusert på at ungene hadde behov for henne på fulltid, var valget til Louise da hun ga opp utdanning i hovedsak knyttet til at sønnen hennes ble svært syk av astma, og at hun mente han trengte henne hjemme. For Anna var derimot utdanningen en suksess, og forskjellene mellom hennes og Louises og Elses situasjon kan belyse grunnene til at det var slik. Anna hadde både en situasjon der barnetilsynet hadde fungert svært godt, hun følte at utdanningen lå på et nivå hun maktet, og hadde fått økonomisk støtte fra trygdekontoret som i hvert fall gjorde at hun ikke hadde spesielt dårlig råd fordi hun tok utdanning. Hun hadde også en barnefar som stilte opp og var en del sammen med datteren sin, og han hadde også mulighet til å låne henne bil når hun trengte det for å komme seg på praksisplass.

For å gjennomføre en utdanning kommer altså mange av de samme momentene inn i bildet som var sentrale i hendelsene knyttet til lønnsarbeid versus omsorgsarbeid. I tillegg er en utdanningssituasjon på mange måter enda mer krevende. Det krever ofte ikke bare at en er borte på dagtid, men også at en

har overskudd til å lære og til å gjøre lekser på kveldstid. Det er også lenge siden mange av alenemødrene sist gikk på skole. Barnetilsynsalternativene, mulighetene for avlastning, økonomien og mulighetene til å komme på skolen har avgjørende betydning for om det er realistisk å gjennomføre en utdanning som alenemor eller ikke. I forhold til utdanning er det også framtrødende at alenemødrene som ønsker andre utdanninger enn de vanlige (som f.eks. Else), møter motstand i trykkesystemet og på sosialkontoret. De synes det er særlig problematisk om de ønsker andre typer utdanning enn de kortvarige yrkesrettede utdanningene de gis støtte til. Gudrun knyttet motstanden fra sosialkontoret og at de ikke var villig til å støtte henne økonomisk, til det at hun hadde fortalt at hun ønsket å studere. Samtidig som alenemødrene opplever at de oppfordres til å tenke framover og utdanne seg, må de ikke ønske for lang eller krevende utdanning, og de må selv ha eller kunne etablere et nettverk som gjør det mulig å gjennomføre en utdanning som alenemødre.

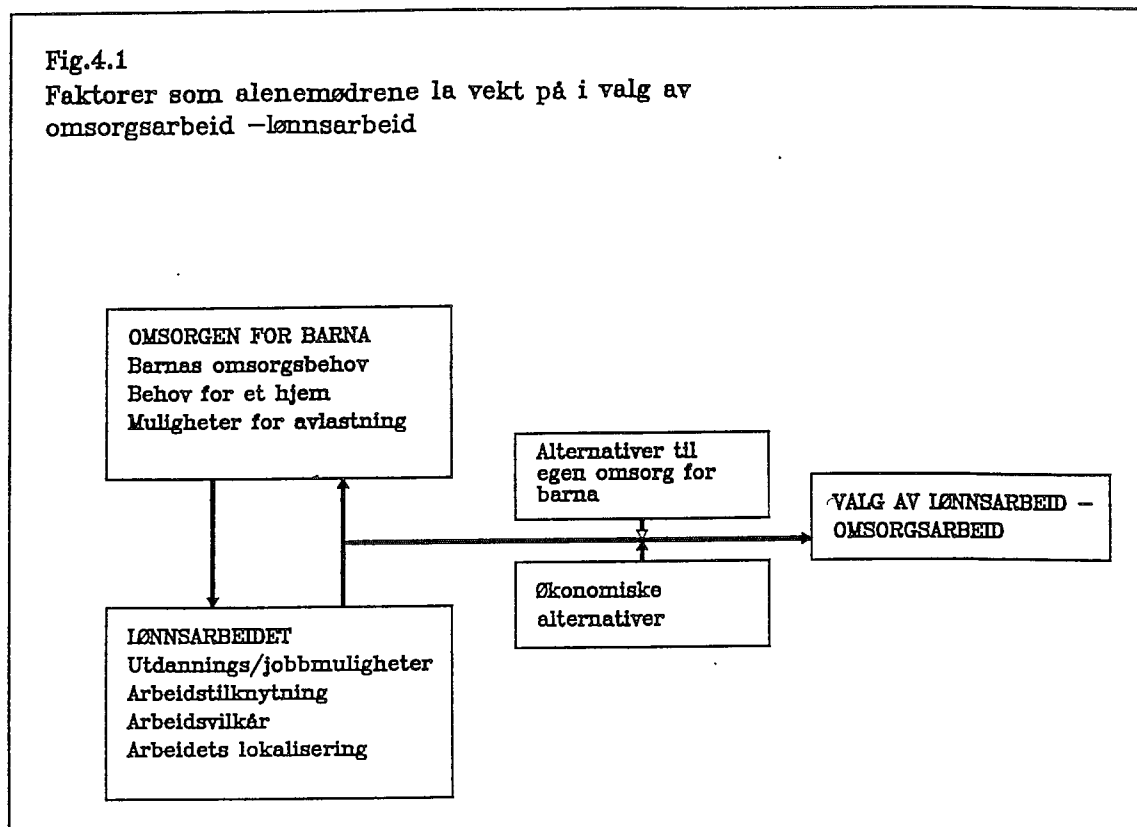
4.5 Lønnsarbeidets og omsorgsarbeidets problematikk

Figuren på neste side oppsummerer hvilke hoveddimensjoner alenemødrene la vekt på når de framstilte de hendelser der de valgte mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid.

For de som velger å være hjemme, og f.eks. slutte i utdanning eller lønnsarbeid, er det hensynet til omsorgen for barna som ofte er utslagsgivende, men arbeidsvilkårene de har mulighet til å få har også betydning. Betingelser knyttet til lønnsarbeidet, hva slags lønn, hvilken type utfordringer og erfaring det innebærer, trekkes inn og begrunner de valgene de har gjort. I tillegg har også det lønnsarbeidet de har hatt betydning, i den forstand at de vurderer mulighetene for å kombinere den typen arbeidsoppgaver de har hatt med omsorg for små

Fig.4.1

Faktorer som alenemødrene la vekt på i valg av omsorgsarbeid – lønnsarbeid

barn. Dette går på alt fra muligheten til å klare dagliglivet med henting og bringing av barn, til hva innholdet i lønnsarbeidet gir dem av muligheter. Alenemødrene som velger å være hjemme, legger også økonomiske vurderinger til grunn. De vurderer i hvilken grad de kan regne med å klare seg økonomisk ved hjelp av stønadsordningene, og hvor mye de vil tjene på å ha lønnsarbeid i forhold til å ha trygd og eventuelt sosialhjelp. Disse økonomiske vurderingene trekkes inn i en ramme av at det hovedsakelig dreier seg om å ta seg av barna sine på best mulig måte, og samtidig gjøre noe ut av sine egne muligheter på arbeidsmarkedet som nåværende og framtidige forsørgere. Når omsorgsarbeidet blir utslagsgivende for disse alenemødrene, selv om økonomiske vurderinger skulle tilsi noe annet (f.eks. for Gudrun når hun tar opp forbrukslån for å være hjemme), og når eventuelle muligheter for utdanning eller lønnsarbeid frister (som f.eks. når Kari trives med jobben hun fikk), er dette fordi de i disse

situasjonene overordner barnas behov egne og andre behov. Som vi har sett fortsetter ikke alenemødrene i lønnsarbeid eller utdanning når de har skiftet dagmammaer diverse ganger, eller når barn er sjuke og mistrives. Særlig gjør de ikke det når det alternativet som foreligger på arbeidsmarkedet er dårlig betalt, monotont og kjedelig arbeid som gir liten mening. De har også opplevd konkrete problemer i forhold til å gjennomføre en utdanning som alenemødre, dette går på egne evner og ressurser, men også på det at utdanning på mange måter kan være mer krevende enn et lønnsarbeid. Utdanning krever hjemmearbeid og lesing, og å kunne følge opp på skolen krever at barna ikke er sjuke og at barnetilsynsordningene fungerer knirkefritt. I tillegg har flere av dem opplevd motstand også hos trygde- og sosialkontor i forhold til å få støtte til utdanning. På grunn av disse problemene de har erfart selv eller forutser vil oppstå, er tendensen hos disse alenemødrene at de tenker i retning av *rollesegregering*. De vil først være hjemme en periode, og så kan de tenke seg deltidsarbeid eller fulltidsarbeid. Dette mønsteret kan karakteriseres som det Jensen (1984:133) finner hos et utvalg gifte kvinner; nemlig et *familietilpasset yrkesliv*.⁷ Særskilt for de alenemødrene som i orientering er som disse kvinnene, er at de ofte får spesielle problemer med de kombinasjoner av lønnsarbeid og omsorgsarbeid som er vanlig for gifte kvinner. Mens det var uproblematisk for Rita å jobbe som selger om kveldene mens ekspartneren passet barna, er dette nå blitt umulig fordi hun ikke har tilgang på noe stabilt og tilfredsstillende barnetilsyn på den tida av dagen. De økonomiske betingelsene rundt arbeidet blir også annerledes når hun må betale andre for pass av barna.

7. Jensen (1984) konkluderer ut fra sine data med at en for gifte kvinner kan si at en får to grupper kvinner. En gruppe er de som har et *familietilpasset yrkesliv*. De er lavt utdannede kvinner som har yrkesaktivitet i tillegg til hjemmearbeid. De ønsker å føre så lite av omsorgsarbeidet som mulig ut av familien, og har lønnsarbeid i den grad det er nødvendig for familieøkonomien. På den andre siden har en fått en gruppe høyere utdannede kvinner som er innstilt på å føre en del av omsorgsarbeidet ut av familien, og som har innrettet livet sitt med tanke på yrkesaktivitet. Deres liv karakteriseres som et *yrkestilpasset familieliv*.

For de som velger å fortsette i lønnsarbeid eller ta en utdanning i disse valgsituasjonene, er alternativene på arbeidsmarkedet gunstigere både med hensyn til arbeidstid og lønn. Tilknytningen til lønnsarbeidet er også mer kontinuerlig og fast, enten fordi de har hatt lang tilknytning til en arbeidsplass, eller fordi de har en yrkesutdanning og et yrke. Når Bjørg og Jenny slites mellom ønsket om å ta seg mer av ungene sine selv også utover det første året, er det tilknytningen til jobben og det de liker ved lønnsarbeidet som gjør det lettere å forsone seg med at de ikke selv kan ha omsorgen for barna. Hva slags barnetilsyn det er mulig å få, har også klart hatt betydning.⁸ Både Anna og Bjørg legger vekt på at de ser hvor godt ungene deres trives i barnehagen, og at det gjør det lettere at de ikke har så mye tid med dem. For Bjørg var nettopp det at hun fikk barnehageplass et ledd i avgjørelsen om å gå tilbake til jobben. For Else var nettopp det utilfredsstillende i ordningene hun fant for den yngste gutten en av grunnene til at hun sakk akterut i forhold til de andre i klassen sin, og dermed en vesentlig grunn til at hun lurte på om hun måtte kutte ut skolen. De hendelsene der alenemødrene velger å fortsette i lønnsarbeid og utdanning, er klart preget av at de tenker *rolleintegrering* og at omsorgsarbeidet og lønnsarbeidet går hånd i hånd. For de som arbeider deltid i småbarnsårene og veksler mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid for en periode, kan også deres orientering beskrives som en type *familietilpasset yrkesliv* i den forstand Jensen bruker uttrykket, mens de som fortsetter med heltidslønnsarbeid eller utdanning har det Jensen (1984:133) kaller *yrkestilpasset familieliv*. For dem har det egentlig aldri vært snakk om å ikke ha et lønnsarbeid eller et yrkesliv. De kan

8. Weale m.fl. (1984) finner i en studie av endring i det britiske stønadssystemet tidlig på 1980-tallet med sikte på å oppmuntre alenemødre til lønnsarbeid, at betingelsene for barnetilsynet har større betydning enn økonomiske incentiver. De konkluderte som her med at beslutninger om å jobbe eller ikke er en komplisert avgjørelse der mange forhold hadde betydning, men der økonomiske incentiver hadde liten betydning. Likedan finner Harris (1993) i forhold til amerikanske data at størrelse på familie og omsorgsbyrde har størst betydning for sjansen for langvarig bruk av velferdsytelser.

også, som vi så Mona gjorde i forrige kapittel, oppleve sterke konflikter på grunn av arbeidstida og utfordringene med å få hverdagene til å gå opp med henting og bringing. Disse konfliktene konstrueres innen en ramme av at også lønnsarbeidet er en nødvendighet og et gode. Det betyr ikke at betingelsene for omsorgsarbeidet er likegyldige. Uansett hva som er resultatet av hendelsene og valgene, legger kvinnene vekt på omsorgen for barna og prøver å gjøre hverdagene for barna best mulig, f.eks. ved å kompensere for manglende tid ved å gjøre tida med barna best mulig, ofte på bekostning av egne behov.

I disse hendelsene og valgene er det karakteristiske hvor sammenvevd hensynene til omsorgsarbeidet, betingelsene knyttet til lønnsarbeidet og økonomiske betraktninger er. Analysen viser at hendelsene er preget nettopp av et komplekst samspill der det blir tydelig at flere dimensjoner i den samme situasjonen drar i samme retning og gir som resultat at alenemødrene velger henholdsvis omsorgsarbeid eller lønnsarbeid, eller en kombinasjon. Dette kan illustreres som i tabell 4.1 på neste side.

For de som velger lønnsarbeid eller utdanning er de dominerende hensynene i rute 1 og 3, mens for de som velger å ta seg av barna på fulltid selv er de dominerende hensynene i rute 2 og 4. Det karakteristiske er dermed at det jeg vil kalle omsorgsargumenter og økonomiske argumenter går sammen og gir samme resultat - og en tendens til å henholdsvis velge lønnsarbeid eller omsorgsarbeid. De som velger lønnsarbeid og utdanning og et yrkestilpasset familieliv, har flere alternative strategier å velge mellom enn de som velger å være hjemme. For de som er hjemme er mulighetene på arbeidsmarkedet definitivt dårligere, og det går både på at de vil ha vanskeligere for å finne lønnsarbeid som kan kombineres med omsorgsarbeidet, at arbeidet er dårligere betalt, og at de har dårligere muligheter for å få støtte til f.eks. å gjennomføre en utdanning fra andre personer i deres nærmiljø, som slektninger og venner. I og med at deres alternativ på arbeidsmarkedet gir dårlig lønn, er også argumenter

Tabell 4.1 Argumenter i valget av lønnsarbeid versus omsorgsarbeid

Type argumenter	For lønnsarbeid	Mot lønnsarbeid
Omsorgsargumenter	<p>Rute 1</p> <p>Gode alternativ til egen omsorg for barn</p> <p>Bedre økonomi til beste for barna på sikt</p> <p>Kan kombinere omsorgs- og lønnsarbeid</p> <p>Tjener godt</p>	<p>Rute 2</p> <p>Ønsker å være hjemme og ha omsorgen selv</p> <p>Ikke gode barnetilsynsalternativer</p> <p>Vanskelig å kombinere omsorgs- og lønnsarbeid</p> <p>Dårlig lønn, ikke noe igjen for å arbeide</p>
Andre argumenter	<p>Rute 3</p> <p>Trives i jobben</p> <p>Slipper å søke trygd og sosialhjelp</p>	<p>Rute 4</p> <p>Slitsomt og lite givende lønnsarbeid</p>

knyttet til hva det koster med dagmamma eller barnehageutgifter mer tungtveiende for dem, enn for de med en fast tilknytning til et yrke eller en arbeidsplass. Tenker de økonomisk rasjonelt vil det tilsi at det kan være et spørsmål om det reelt sett "lønner seg å jobbe". Men som sammenligningen av situasjonen til f.eks. Cecilie og Christine viser, er dette ikke en type økonomiske vurderinger som de gjorde på forhånd. Det dreier seg mer om en oppdagelse de gjør ut fra sine erfaringer med kombinasjonen trygd, sosialhjelp og lønnsarbeid. De økonomiske argumentene fører til at Cecilie kutter ut jobben som hun har lite glede av, når det også viser seg at hun ikke tjener noe på det, mens det økonomiske for Christine er underordnet det positive ved den arbeidserfaringen hun får i fritidsklubben. For Christine er jobben mer enn penger. Det at det ikke lønner seg å kombinere lønnsarbeid og trygd har også en generell betydning, som

en forestilling som er innbakt i Siris vurderinger av sin framtid på arbeidsmarkedet. Dette dreier seg ikke om en utregning i kroner og ører, men mer om en tilleggsargumentasjon til det som er overordnet i hennes argumentasjon, nemlig at hun ønsker å ta vare på ungene sine selv.

Hvilke perspektiv skal en så legge på disse valgene og beslutningene? Et hovedskille i litteratur om kvinners utdannings- og karrierevalg har vært mellom teorier som legger vekt på at kvinner er rasjonelle aktører som gjør strategiske valg, og teorier som har lagt vekt på normer og tradisjon. Også når det gjelder alenemødrene har perspektivet variert fra å se alenemødrenes tilpasninger som strategiske valg (se f.eks. Rønsen og Strøm 1991), til vektlegging av normative rolleforventninger i henholdsvis rollene som lønnsinntaker og mor (Wærness 1972, Ryen 1991). Teoriene om rasjonelle valg og rasjonelle aktører forutsetter alle at aktørene i en viss forstand har oversikt, en konsistens i preferanser og at de har mulighet til å forutsi sannsynligheter for følgene av handlinger (Jordan, Redley og James 1994:9). I de hendelsene som disse alenemødrene forteller om, er det klart at disse forutsetningene langt fra er oppfylt. De har ikke oversikt verken over muligheter eller begrensninger, de har ikke klare preferanser, men viser på ulike måter at de veksler med hensyn til hva de vil gjøre og prioritere. De har heller ikke mulighet til å forutsi sannsynligheter for utfall av ulike handlinger på sikt. De kjenner ikke regler og lover og kan dermed ikke beregne på forhånd hva de vil ha igjen for å jobbe eller være hjemme. De vet heller ikke i hvor stor grad de kan få stønad fra trygde- og sosialkontor. Else visste f.eks. ikke om hun fikk sosialhjelp over jul da hun ble intervjuet. De vet heller ikke hva et fravær fra lønnsarbeid vil bety i forhold til framtidig yrkesaktivitet. Samtidig er det tydelig i alenemødrenes måte å fortelle om de valgene de har tatt, at de har forsøkt å planlegge ut fra hva de *tror* kan være konsekvenser for dem selv både rent økonomisk og ellers. Nettopp disse avveiningene av ulike sider ved deres situasjon er grunnlaget for beslutningene de tar. I disse

overveiningene skiller de ikke mellom instrumentelle, økonomiske betraktninger og verdimesige beslutninger knyttet til hva de f.eks. synes er en bra og moralsk forsvarlig måte å ta seg av sine barn på. Det som er karakteristisk er at disse typene overveielser er innebygd i hverandre. De gir mening til sine valg innen en ramme av at de ivaretar forpliktelse ved å være mødre og forsørgere ved å sette barna sine behov først og underordne egne behov. Dette ekskluderer ikke kalkulasjon og lønnsomhetsberegninger med hensyn til å få maksimalt ut av lønnsarbeid og trygdeordninger. I deres måte å tenke på er to vesentlige samfunnsnormer knyttet sammen, nemlig å gjøre noe ut av sine egne muligheter og å ta hensyn til barnas behov. Dette er nøyaktig det samme som Jordan m.fl. (1992, 1994) fant i intervjuer med britiske par om valg i forhold til arbeid, velferdsordninger og familieliv. Samtidig som parene ga mening til sine valg innen rammen av rolle i familien, og deres ansvar i forhold til hverandre, framstilte de seg også innimellom i kalkulerende økonomiske termer (Jordan, Redley, Kay og James 1992:2). I sin analyse fant de dermed ikke igjen det klassiske Weberske skillet mellom instrumentell rasjonalitet og verdirasjonalitet (Jordan, Redley og James 1994:10), fordi parene på samme måte som alenemødrene her, forente materielle og moralske elementer gjennom både kalkulerende og normative diskurser.⁹ Denne dobbeltheten i måten å handle og tenke på var nettopp utgangspunktet for lanseringen av nye rasjonalitetsbegreper i norsk kvinneforskning på 1980-tallet¹⁰. Omsorgsrasjonalitet ble utviklet som

9. Jordan, Redley, Kay og James (1992:11) skriver også at det så ut som de som intervjuere var forhåndsprogrammerte til å godta resonnementer som informantene gjorde når de både ga økonomiske og verdibegrunnelser for sine avgjørelser. De tolker dette som en indikasjon på at dette er et karakteristisk trekk ved måten vi både gir mening til og tar avgjørelser på i hverdagslivet. Jeg finner også det samme ved gjennomgang av mine intervjuer.

10. For en nærmere diskusjon av begrepene ansvarsrasjonalitet og omsorgsrasjonalitet (se Sørensen 1982, Wærness 1987b, Ve 1989, Wærness 1996). Ansvarsrasjonalitet ble utviklet som begrep for å fange inn hvordan kvinnelige industriarbeidere forholdt seg både til en privat og en offentlig sfære i sin yrkesorientering. Omsorgsrasjonalitet ble utviklet som begrep

begrep for å fange inn kontekster der det var viktig å argumentere for at kvinner både kunne være rasjonelle aktører, og handle ut fra sine følelser eller normkonformitet (Wærness 1996). Dette begrepet rommer nettopp det komplekse og ambivalente i alenemødrenes valg i disse hendelsene, og denne sammenvevingen av ulike argumenter i fortellingene om disse hendelsene. Samtidig utelukker ikke omsorgsrasjonalitet, og at omsorgen for barna settes først, rasjonelle valg i mer instrumentell og økonomisk forstand.

Begrepet valg og fokus på kvinner som rasjonelle aktører kan være en kilde til at det klassemessige og kjønnsmessige ved betingelsene for valgmulighetene blir usynlig (Haavind 1987:37). Hos mine informanter har denne sammenvevingen av hensyn et klart kjønns- og klasseaspekt. Analysen av disse hendelsene viser klart at både klasse og kjønn er nødvendige forklaringsfaktorer for å forstå både måten hendelsene gis mening i ettertid, og de betingelsene de tar valgene innenfor. Forskjellene mellom alenemødrene er knyttet til klasse gjennom ulikhetene i arbeidsvilkår både innen den kvinnelige arbeiderklassen og mellom arbeiderklasse- og middelklassekvinner, og ulikhetene mellom kvinner med hensyn til hvilke normer og verdier de ønsker å realisere i omsorgsarbeidet. Kaul (1982) brukte begrepene *sentrale* og *perifere arbeidere* som forklaringsfaktorer i sin studie av norske kvinners og menns bruk av svangerskapspermisjoner.¹¹ Disse begrepene kan være fruktbare nettopp for å

gjennom empiriske studier av den hjemmebaserte omsorgen, og var et begrep som tok utgangspunkt i at hjemmehjelperne ikke bare handler ut fra sine følelser eller ut fra nonkonformitet, men også er rasjonelle på en særegen måte. Begrepet er senere av Wærness (1996:209) karakterisert som et "sensitizing concept" i Blumers forstand i motsetning til et definerende begrep. Det er nettopp i en slik sensitiverende forstand at begrepet er fruktbart i forhold til å karakterisere disse alenemødrenes valg og handlinger i og med at begrepet åpner opp for både den rasjonelle kalkuleringen, samtidig som det tar høyde for at det også dreier seg om handlinger der omsorg, kjærlighet og ansvar er inkorporert..

11. Kaul (1982:2) har hentet begrepene fra Friedman. Friedmans analyse er utviklet ved studier av bilindustrien. Det dreier seg dermed om en bransje uten kvinner, og en måte å skille mellom arbeidere innen arbeiderklassen (Friedman 1977).

skille mellom arbeidsvilkårene til disse alenemødrene. De som velger lønnsarbeid har arbeidsbetingelser med trekk som det som karakteriserer sentrale arbeidere. De har større frihet i jobben, bedre lønn, større jobbsikkerhet, større variasjon i arbeidsoppgaver og et mer innholdsrikt arbeid. De som velger å være hjemme, har bare mulighet til å få arbeid under betingelser som karakteriserer de perifere arbeiderne. Det er arbeidsoppgaver der de er lett erstattbare, der arbeidet gir liten variasjon. Det dreier seg om rutineoppgaver og dårlig betalt arbeid. I tillegg virker det også som om andre betingelser knyttet til jobbene som arbeidstid og ikke minst arbeidsplassenes lokalisering har stor betydning. Disse ulikhetene mellom alenemødrene knyttet til arbeidsvilkår, er sammenvevd med ulikhetene mellom kvinnene når det gjelder omsorgsarbeidets vilkår og måten alenemødrene vektlegger det å selv ha mest mulig av omsorgen for barna. Omsorgsarbeidet har stor betydning for alle alenemødrene som jeg viste i kapittel 3, men det er store forskjeller mellom dem i forhold til hvordan de mener at omsorgsarbeidet skal ivaretas. Mens det f.eks. for Siri er viktig å ha omsorg for barna på fulltid selv, er dette ikke en del av Monas forståelse av hva som ville være ideelt for hennes barn.

Prokop (1981) introduserte begrepet *kvinnelig livssammenheng* for å forstå at kvinner protesterer mot det hun kaller "de selvstendigjorte strategiene", gjennom ikke i større grad å gå ut i arbeidslivet tross deres mangel på tilfredsstillelse med det isolerende hjemmearbeidet. De selvstendigjorte strategiene er Prokops sammenfatning av ideologi og politikk som ser lønnsarbeid som et ubestridt gode og mål for kvinner.¹² Kvinners livssammenheng er en organisasjon av hverdagslivets nødvendige arbeid og

12. Prokop (1981:48) mente de selvstendigjorte strategiene innen blant annet kvinnebevegelsen, neglisjerte kvinners livssituasjon utenfor produksjonen. Disse strategiene, mente dermed Prokop, domineres av en instrumentell tenkning der kvinner betraktes som objekt for en i prinsippet fastlagt målsetting, Kvinner må endres slik at de tilsvarer en mannlig norm (Prokop 1981:18).

omsorg, der særskilte måter å forholde seg på og bevissthetsformer utvikles (Prokop 1981:48). Hennes utgangspunkt var at hun ønsket å forklare hvorfor kvinner ikke engasjerte seg mer i lønnsarbeid, fortsatt arbeider deltid og innen yrker som har hjemmearbeidslignende innhold. Prokop ser dette som uttrykk for et aktivt valg ut fra kvinners spesielle livssammenheng, og ser kvinner som subjekt som handler ut fra de objektive produktivkreftene i denne livssammenhengen (Prokop 1981:23). Prokop peker på at det å fokusere på f.eks. barrierer for kvinners yrkesdeltakelse og å se kvinners tradisjonelle atferd som en brist i sosialiseringen, skjuler at kvinner handler ut fra ønsker som har ulik gjennomslagskraft i ulike skikt. Prokop ser i sin analyse på vilkårene på den individuelle reproduksjonens område som viktigst (Prokop 1981:48), og hun er da også blitt kritisert for å legge for stor vekt på familiearbeidet¹³. Prokops teori gir en god forståelsesramme for å forklare alenemødrenes valg av og tilpasning til omsorgsarbeidet, mens den i mindre grad bidrar til forståelse av hvorfor de velger å ha lønnsarbeid tross at de har små barn. En bruk av begrepet *kvinnelig livssammenheng* som både legger vekt på omsorgsarbeidet og betingelsene for reproduksjon, og på lønnsarbeidet og betingelsene innen produksjonen, vil fange inn hvorfor og hvordan de ulike hensynene har gjennomslag i ulike skikt som her hos disse alenemødrene.

4.6 Avslutning

Prokop (1981) hevdet at sosiologiske undersøkelser til da var blitt dominert av

13. Prokops teori var en reaksjon på tendensen til det hun oppfattet som en undervurdering av familiearbeidet, og dette har ført til at hun har undervurdert både kvinners rolle som aktive aktører som selv har ønsket lønnsarbeid og betydningen av mulighetene og forholdene på arbeidsmarkedet. Noe blant andre Borchorst (1984) har kritisert henne for. Prokops bok er også skrevet i 1976 før de største endringene i kvinners yrkesdeltakelse kom.

temaet kvinners likestilling i yrkeslivet, på barrierer for at kvinner oppnår likestilling, og på kvinners manglende evner til å ta utfordringen på grunn av sosialisering og kulturelle normer. Hennes anbefaling var at en sammenholdt de selvstendigjorte strategiene med kvinners hverdagsliv (Prokop 1981:15), og åpnet for å se den kvinnelige livssammenhengs ambivalens. Kvinners handlinger, konkluderte Prokop, er motsetningsfulle enten det gjelder yrkesrollen eller husmorrollen. Prokops analyse ble skrevet for 20 år siden, og siden den gangen har kvinners yrkesaktivitet økt sterkt. Denne endringen har blitt kalt alt fra den største revolusjon i vår tid til en ufullstendig revolusjon (Wærness og Skansen 1988). For norske kvinner er det påvist at dette i stor grad er en utvikling der kvinner har vært aktører for å få dette til selv, til tross for manglende tilrettelegging (se f. eks. Leira 1992). Vi har også siden Prokop skrev sin bok fått en sterkere vektlegging på andre aspekter ved kvinners liv, og en mer nyansert forståelse av hvorvidt lønnsarbeid er en kilde til frigjøring for kvinner nærmest uansett.¹⁴ Samtidig har hovedtendensen i sosiologisk forskning om kvinner og lønnsarbeid nettopp vært å se yrkesaktivitet som et gode, og motstand mot de selvstendigjorte strategiene har blitt ansett å være undertrykkende og bidrag i retning av å bringe kvinner tilbake til kjøkkenbenken. Det har i sosiologisk forskning vært en manglende bevissthet om og fokus på at det er store ulikheter mellom kvinner på dette området, og at betingelsene i produksjonen og på lønnsarbeidsmarkedet er svært ulike for kvinner med ulik status i klassehierarkiet. Ehrenreich (1989) har pekt på hvordan vi i sosiologien generelt har hatt en tendens til å ikke gjøre eksplisitt at mange av de tema som tas opp, er preget av middelklassens holdninger og perspektiv.

14. Tilly og Scott (1987) kritiserer blant annet teoretisering om kvinners forhold til arbeidsmarkedet på 1970-tallet for å ta utgangspunkt i at selvrealisering var mulig i lønnsarbeidsmarkedet, men ikke i familien som representerer det umoderne og tradisjonelle. Dette er blant annet utgangspunktet for at de i sin analyse legger vekt på samspillet mellom kvinner, arbeidsmarked og familie.

Kapitlet har vist at disse alenemødrene har ulike forhold og muligheter på arbeidsmarkedet. For kvinnene med høyskoleutdanning er jobben og yrket noe mer enn en inntektskilde, det er knyttet til deres selvforståelse og identitet. For Bjørg og Jenny er også jobben noe mer, men det er knyttet til kollegaene og arbeidsstedet mer enn til selve arbeidet og oppgavene. For de andre av disse alenemødrene har ikke det lønnsarbeidet de kan få på fulltid en slik karakter. Ehrenreich (1989) siterer Galbraith som sier at et arbeid ikke er et arbeid. Det er faktisk slik, slår Ehrenreich fast, at det er middelklassen som har arbeidet som sin fremste kilde til selvrealisering. Mange arbeiderklassejobber er faktisk preget av mange av de samme trekkene som husmorarbeidet. Dette viser seg i alenemødrenes resonnementer rundt hva de skal gjøre. Det gjør utdanning mer attraktivt enn lønnsarbeid, samtidig som de har ulike muligheter til å realisere planene om utdanning og dermed planene om et bedre liv. Når det gjelder utdanning, kan de også møte motstand både på trygde- og sosialkontor. Analysen av hendelsene viser at det i et lite utvalg alenemødre finnes stor variasjon mellom hva de ønsker både når det gjelder omsorgs- og lønnsarbeid, og i hvilken grad de har mulighet til å realisere disse ønskene. Som i Prokops analyse viser det seg at måten å forholde seg til lønnsarbeid og omsorgsarbeid, ikke bare (men også) er en følge av underprivilegering, men også av ønsker som har ulik gjennomslagskraft i ulike skikt. Her gir Prokops innfallsvinkel med å fokusere på produktivkreftene i kvinners hverdag når det gjelder omsorgsarbeidet, supplert med vektlegging på status og arbeidsbetingelser i produksjonen, en god innfallsvinkel til å diskutere konkrete valg og beslutninger.

Alenemødrenes utforminger av alenemoderskapet og håndteringen av dilemmaet omsorgs- versus lønnsarbeid, kan sees som ulike måter å håndtere en samfunnsmessig ambivalens på i forholdet mellom lønnsarbeid- og omsorgsarbeid. Omsorgsarbeidet ble som vi så i kapittel 3 beskrevet som både godt og ikke godt, innen en ramme av fungerende kvinnefellesskap og som

isolasjon, som fritt og uavhengig og som bundet og låst. Lønnsarbeidet konstrueres på samme måten som utviklende og nødvendig som en kilde til stolthet og glede, men også som en tvang og en plikt. Disse ulike fortolkningene er ofte presentert i samme setning og i samme kontekst i intervjuene. De som var hjemme, følte de sviktet verdiene om å forsørge seg selv, mens de som hadde heltidsarbeid og små barn, følte at både mangelen på tid og penger gikk på bekostning av omsorgen for barna. Alenemoderskapet og det å være alene med barn gjør også disse dilemmaene sterkere for alenemødrene. De opplever det som om de har kommet inn i en situasjon som for mange er et uløselig dilemma, en situasjon der de er "damned if you do" og "damned if you don't".

For å konkludere må en for å forstå disse alenemødrenes valg, både ta utgangspunkt i forhold, verdier og mål knyttet til omsorgsarbeidet, lønnsarbeidet og velferdsordningene. Når det gjelder omsorgsarbeidet må en inkludere både ideologiske og kulturelle forhold, ulike betingelser for omsorgsarbeidet (tilgang på annet barnetilsyn) og hva slags behov barnet hadde (alder, omsorgsbehov). Når det gjelder lønnsarbeidet, må en ta hensyn til foreliggende alternativer, arbeidsbetingelser, beliggenhet, mulighet for transport o.l, og når det gjelder velferdsordninger alt fra verdier og normer knyttet til bruk av, og mulighetene til å få økonomisk hjelp. En må både ta utgangspunkt i barrierer i forhold til lønnsarbeid (alt fra plassering av boliger, arbeidsplasser, skoler og barnehager til regelverket i stønadsordninger og støtteordninger) og de ulike normene, ønskene og betingelsene alenemødrene har når det gjelder utformingen av omsorgsarbeidet. I avveiningene mellom disse typene hensyn forener alenemødrene både normative og instrumentelle verdier, og en må dermed overskride en diskusjon som setter strategiske valg opp mot normative og tradisjonelle verdier for å gi en forståelse av hva slags beslutninger og valg dette dreier seg om.

I neste kapittel vil jeg sette både de betingelsene omsorgsarbeidet setter for

alenemødrene, og disse hendelsene knyttet til opplevelsen av vendepunkt med hensyn til omsorgs- og lønnsarbeid, inn i et livsløpsperspektiv. Et livsløpsperspektiv er nettopp fruktbart for å forene strukturelle og individuelle perspektiver for å få en forståelse av kvinners ulike tilpasninger til omsorgs- og lønnsarbeid (Nilsen 1992b:116), og en måte å sette de disse alenemødrenes livserfaringer inn i en spesiell sosial og historisk kontekst.

Kapittel 5

Alenemødrene og hverdagslivets problematikk et livsløpsperspektiv

5.1 Innledning

Mens jeg i de to foregående kapitlene har konsentrert meg om å gå inn på særegne sider som ble belyst i intervjuene; hvordan de ble alenemødre, omsorgsarbeidet og vendepunkt når det gjaldt omsorgs- og lønnsarbeid, vil jeg i dette kapitlet prøve å sette disse dimensjonene inn i en mer helhetlig sammenheng. Både i kapittel 3 og 4 har jeg tatt utgangspunkt i at alenemødrene har ulike betingelser og orienteringer i forhold til omsorgs- og lønnsarbeid. I dette kapitlet vil jeg bruke et livsløpsperspektiv for å sette disse orienteringene og betingelsene inn i en sammenheng som både tar utgangspunkt i alenemødrenes forhold til reproduksjon og produksjon, for å gi en samlet framstilling av disse alenemødrenes ulike livssammenhenger. På den måten håper jeg både å få fram hvordan det å være alenemor har kommet inn på ulike tidspunkt i livsløpet til disse alenemødrene, og at dette har betydning både for deres forhold til omsorgen for barna, til lønnsarbeid og senere til stønadsordningene.

Hver av alenemødrene har sin unike livshistorie der både deres erfaringer og måten å fortolke og gi mening til disse skiller seg fra hverandre. Samtidig er det noen felles mønstre i deres historier som gjør det fruktbart å dele dem inn i fire typer. Mønstrene er knyttet både til deres ideologiske orientering når det gjelder omsorgsarbeidet, og deres muligheter og betingelser både når det gjelder dette omsorgsarbeidet og å ha et lønnsarbeid innen rammen av et alenemoderskap. Denne typologien tjener både til å gi en oppsummering av alenemødrenes erfaringer på en måte som inkluderer alle livshistoriene, og som en måte å diskutere hva som er ulikhetene dem i mellom og hvordan hverdagslivets

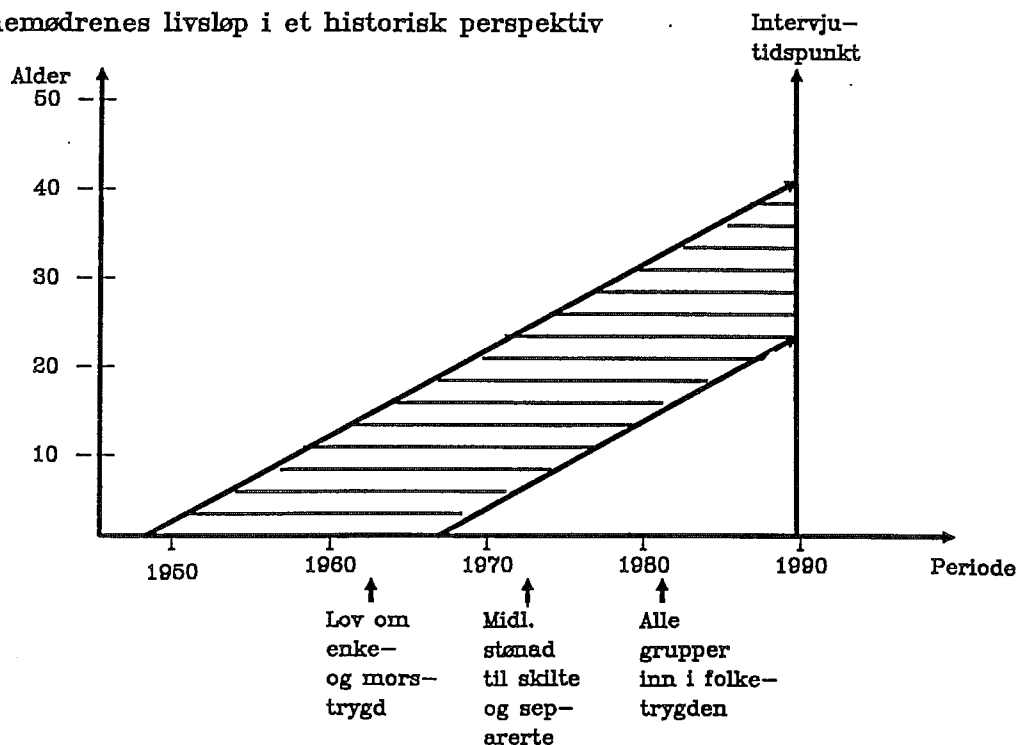
problematikk derfor blir forskjellig. Typologien bygger på ulikhetene mellom alenemødrene når det gjelder deres forhold til omsorgs- og lønnsarbeid, men har også betydning for deres behov for og bruk av stønadsordningene etter at de er blitt alenemødre. Kapitlet tjener dermed også som en overgang til neste del av avhandlingen der det er velferdsordningenes problematikk som skal stå i sentrum.

5.2 To livsløpsmønster

Mine informanter var født fra 1948 til 1967, slik at det var et alderspenn fra de eldste til de yngste på neste 20 år. De eldste var unge på midten av 1960-tallet, mens de yngste var tenåringer midt på 1980-tallet. De tilhører dermed kohorter av kvinner som har hatt ulike betingelser både når det gjelder kvinners lønnsarbeid, oppfatninger og utbredelse av alenemoderskap og holdninger når det gjelder omsorgsarbeid. Dette er også kohorter av kvinner der det i utvalgsundersøkelser er funnet vesentlige skillelinjer når det gjelder utdanning, lønnsarbeid og familieforming generelt (se f.eks. Noack 1991 og 1995). Til felles har alenemødrene at de har levd hele sine voksne liv i det vi kan kalle den moderne velferdsstaten. Forholdet mellom historisk tid og disse alenemødrenes livsløp kan illustreres som i figur 5.1 på neste side.

Før de eldste av alenemødrene var 20 år hadde hovedelementene i vårt nåværende stønadssystem blitt fastlagt, og både lov om folketrygd og lov om sosial omsorg var vedtatt. Samtidig har viktige endringer når det gjelder stønadsordningene for enslige mødre skjedd på ulike tidspunkt i livsløpene deres. Mens den eldste var 33 år før vi fikk en felles trygdeordning for ugifte, skilte og separerte mødre, var de yngste 14 år. De har også opplevd endringene i kvinners generelle yrkesaktivitet på ulike tidspunkt; mens det for de yngste alltid har vært vanlig at mødre har lønnsarbeid, har dette ikke i samme grad vært en selvfølge

Fig. 5.1
Alenemødrenes livsløp i et historisk perspektiv

for de eldste. Det disse alenemødrene har til felles, er at de har opplevd å være i samme livsfase på 1980-tallet. De var alle småbarnsmødre, og hadde alle etablert seg som alenemødre på 1980-tallet etter en skilsmisse eller et samlivsbrudd, eller ved å få barn uten noe samboerforhold til barnefaren. Alle alenemødrene har derfor opplevd 1980-tallet som en sentral periode for etablering og småbarnsomsorg. De har dermed opplevd en situasjon med vesentlige fellestrekk i en periode preget av sterke svingninger og endringer både i økonomi, politikk og samfunnsliv for øvrig. I denne livsfasen har de alle på en eller annen måte opplevd den store økningen i boligprisene (etter frislippet av prisnivået på borettslagsleiligheter) og "jappetida". Selv om "jappetida" kanskje er en overdrevet mediekonstruert betegnelse, betydde den konkret for disse alenemødrene at det var lett å få forbrukslån i bankene, og at enkelte fikk

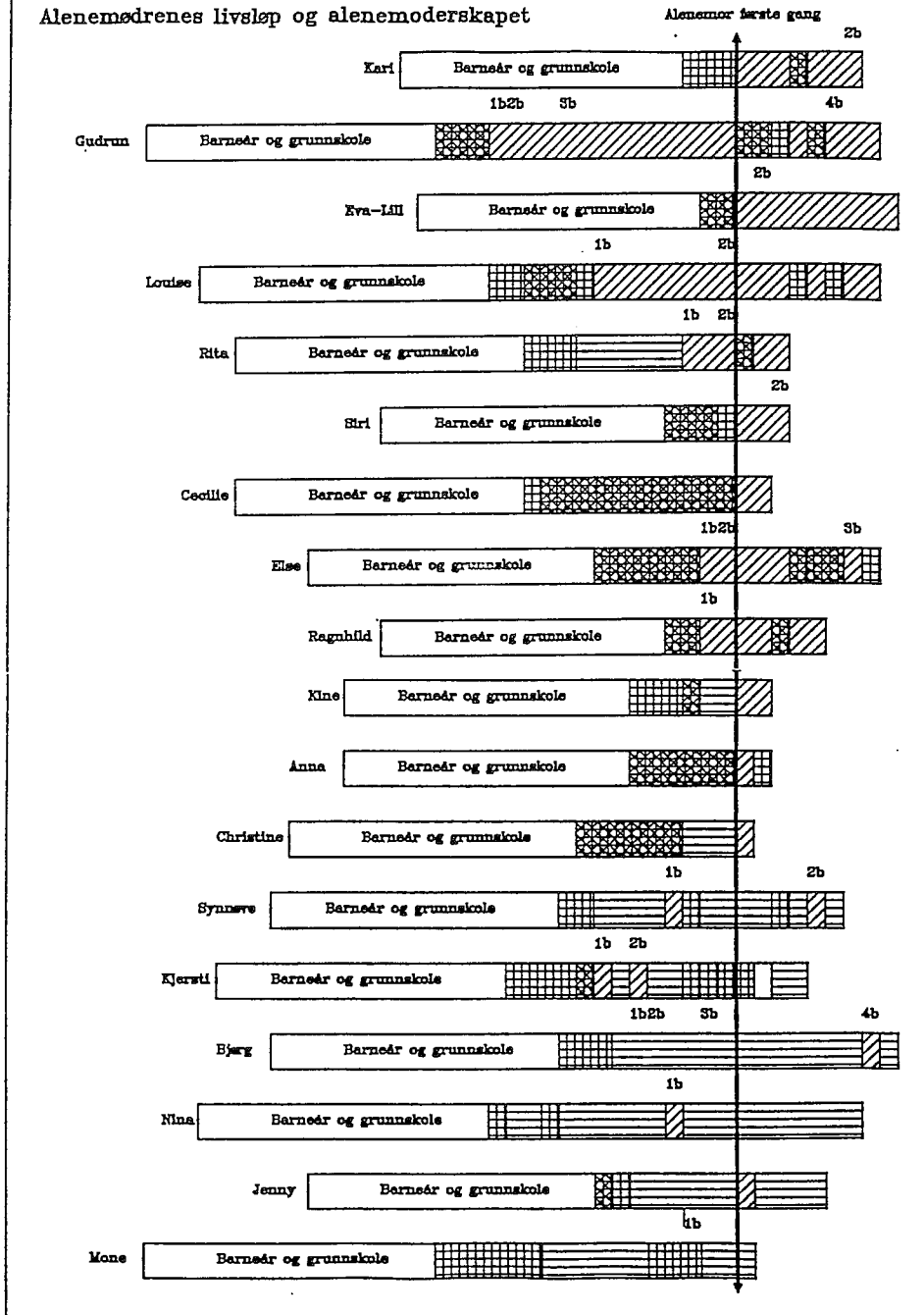
boliglån langt utover det de kunne makte med sine inntekter. Alenemødrene oppsøkte også sosialkontorene på 1980-tallet, og kom til sosialkontorene i kjølvannet av den store klientveksten (Berg 1986, Terum 1987b, Hansen og Terum 1992), og møtte et sosialkontor med en bemanning og en arbeidsmåte som var etablert under helt andre betingelser. Alenemødrene møtte derfor et sosialkontor i endring for å kunne møte disse utfordringene.

I både kapittel 3 og 4 har jeg tatt utgangspunkt i et hovedskille mellom alenemødrene når det gjelder henholdsvis betingelsene og ønskene rundt omsorgsarbeidet, og i forhold til opplevelsen de har av henholdsvis lønnsarbeid og omsorgsarbeid på fulltid som selvfølgelig valg. Når jeg setter disse ulike orienteringene inn i et livsløpsperspektiv, blir det åpenbart at en vesentlig skille mellom disse alenemødrene er ulikhetene i deres livsløp fram til de ble alenemødre. En kan si at alenemødrene har gått igjennom samme type hendelse i ulike faser av livet¹, og dette har avgjørende betydning for hvordan det å være alenemor kan og blir utformet av den enkelte. Dette har jeg forsøkt å illustrere i figur 5.2. Alenemoderskapet har kommet inn i livsløpet til disse kvinnene som en del av to ulike livsløpsmønstre. Mens noen har blitt alenemødre i en periode da de hadde et stabilt forhold til arbeidsmarkedet og forankring i et lønnsarbeid, kom alenemoderskapet for andre i en periode da de ikke hadde noen slik fast forankring. Dette enten fordi det lønnsarbeidet de hadde hatt var midlertidig og ustabilt, eller de var i en fase der de hadde innstilt seg på å være hjemme med barn. I dette siste livsløpsmønsteret kommer alenemoderskapet inn på et tidspunkt i livsløpet og under slike betingelser at den typen lønnsarbeid de har hatt må avbrytes eller avsluttes. I det første mønsteret kan tidligere yrkesaktivitet eventuelt med noe justering fortsette. Disse alenemødrene har enten fast ufaglært arbeid eller en yrkesutdanning før de blir alene med barn. For dem er fraværet

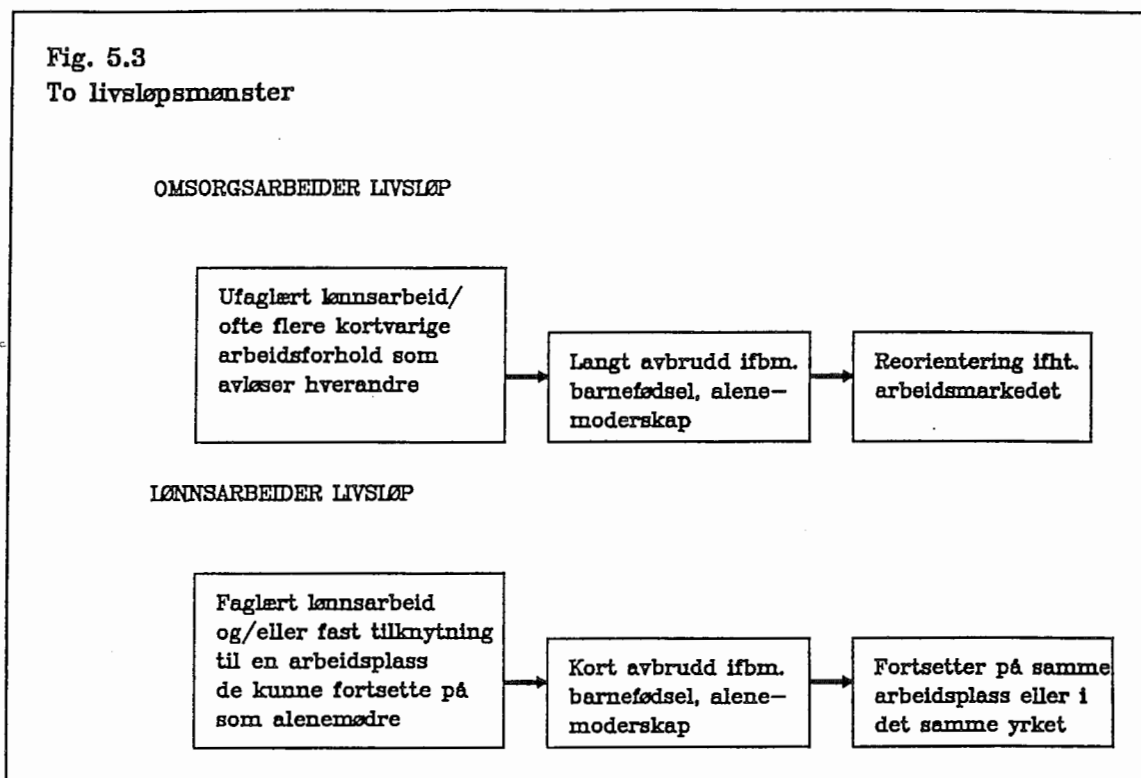
1. Dette er også et vesentlig perspektiv hos Ryen (1991). Han finner også at dette har avgjørende betydning for hvordan alenemoderskapet blir utformet (Ryen 1991:250).

Fig. 5.2

Alenemødrenes livsløp og alenemoderskapet

fra lønnsarbeid i forbindelse med at de får barn og er alene med barn kortere enn for de andre. De har også mer kortvarig sosialhjelp og trygd. Jeg kan altså skille mellom to livsløpsmønstre der alenemoderskapet kommer inn under ulike betingelser og dermed har ulike konsekvenser for hvordan livssituasjonen utvikler seg videre. Disse to mønstrene i livsløpene til kvinnene vil jeg kalle *omsorgsarbeiderlivsløp* og *lønnsarbeiderlivsløp*. Dette er illustrert i figur 5.3.

I *omsorgsarbeiderlivsløpene* kommer alenemoderskapet inn på en slik måte at tidligere tilpasninger må avbrytes. Dette er alenemødrene som har hatt ulike ufaglærte jobber og ofte kortvarige arbeidsforhold som har avløst hverandre. En kan si at for dem har det å bli alene med barn representert en større omskiftning i livet. De må reorientere seg på arbeidsmarkedet før de kan få lønnsarbeid som de kan kombinere med omsorg for barn. For disse kvinnene blir dermed fraværet fra arbeidslivet lenger, og de har mer langvarige trygde- og sosialhjelpsytelser. For de med *lønnsarbeiderlivsløp* kan også det å bli alenemødre ha ført til behov

for tilpasninger, men deres tilknytning til arbeidslivet har i hvert fall i en eller annen forstand kunnet fortsette som før de ble alenemødre.

Alenemoderskapet har også blitt en realitet i ulike livsfaser i den forstand at de har blitt alenemødre på ulike tidspunkt i livsløpet, og i den forstand at de har blitt alenemødre når ungene deres har vært på ulike utviklingstrinn. Alder har ikke noen entydig sammenheng med hva slags livsløpsmønster de har hatt. Jenny ble f.eks. alenemor da hun var 23 år, men er likevel en av dem som både hadde en fast arbeidstilknytning da hun ble alenemor, og som fortsetter å arbeide etter en litt utvidet svangerskapspermisjon. Hun følger dermed et lønnsarbeiderlivsløp selv om hun ble alenemor da hun var ganske ung. De med lønnsarbeiderlivsløp hadde også barn med ulik alder og omsorgsbehov. Som for Jenny som ble alenemor og mor samtidig, kan barna være små, mens andre blir alenemødre først når barna er over de første barneårene. Også i gruppen med omsorgsarbeiderlivsløp er det både kvinner som er blant de yngste og de eldste, og de har også både helt små og eldre barn. Forskjellen mellom disse alenemødrene når det gjelder disse to livsløpsmønstrene, dreier seg dermed ikke om kohortforskjeller eller alderen på barna. Deres ulike utforminger av den livsfasen de har felles, må derfor forklares på andre måter.

Betegnelsene *omsorgsarbeiderlivsløp* og *lønnsarbeiderlivsløp* har jeg valgt fordi de gir uttrykk for det som var den vesentlige dimensjonen i skillet mellom dem; at de med omsorgsarbeiderlivsløp velger tilpasninger som gjør at omsorgsarbeidet blir en fulltidsbeskjeftigelse for en lengre periode, mens lønnsarbeiderne har lønnsarbeid også som alenemødre i større grad. Betegnelsene må imidlertid ikke misforstås i den retning at de med omsorgsarbeiderlivsløp ikke er opptatt av lønnsarbeid, og at lønnsarbeiderne ikke er opptatt av omsorg. Som vi har sett i kapittel 3 og 4 har de til felles at de både har omsorgsarbeidet som et grunnleggende forhold de tenker ut i fra og ivaretar, og at i alles måter å gi mening til framtida på er lønnsarbeidet med som en vesentlig faktor.

5.3 Ulike utforminger av alenemoderskapet

I tillegg til dette skillet mellom lønns- og omsorgsarbeiderlivsløp er det også forskjeller *innen* gruppene når det gjelder hvordan de opplever og håndterer forholdet mellom lønnsarbeid versus omsorgsarbeid. De skiller seg fra hverandre både når det gjelder ideologi og standard for hvordan de ønsker å utforme sitt moderskap, og når det gjelder mulighetene for å kombinere lønnsarbeid og omsorgsarbeid og graden av lønnsarbeidstilknnytning. Når det gjelder oppfatningene av hva det er å være en god mor, og ønsker i forhold til moderskapet, er det både blant de som har omsorgs- og lønnsarbeiderlivsløp ulike oppfatninger når det gjelder hvor lenge det å være en god mor innebærer å ha fulltidsomsorg for barna sine selv. Mens en gruppe blant de med omsorgsarbeidslivsløp anser at dette helst bør vare opp til skolealder og gjerne lenger, er det for en annen gruppe knyttet til en kortere periode f.eks. til barna får barnehageplass. For de med lønnsarbeiderlivsløp er forskjellen knyttet til om de anser henholdsvis lønnsarbeid på heltid eller deltid som ideelt og mulig mens de har småbarn. I tillegg skiller disse alenemødrene seg også fra hverandre når det gjelder tilknytningen til arbeidslivet. Både innen gruppen med omsorgs- og lønnsarbeiderlivsløp er det gradsforskjeller i hvor sterk tilknytning de har hatt og har til arbeidslivet og hvor gode praktiske muligheter det er for å kombinere lønnsarbeidet med omsorgsarbeidet innen rammen av et alenemoderskap.

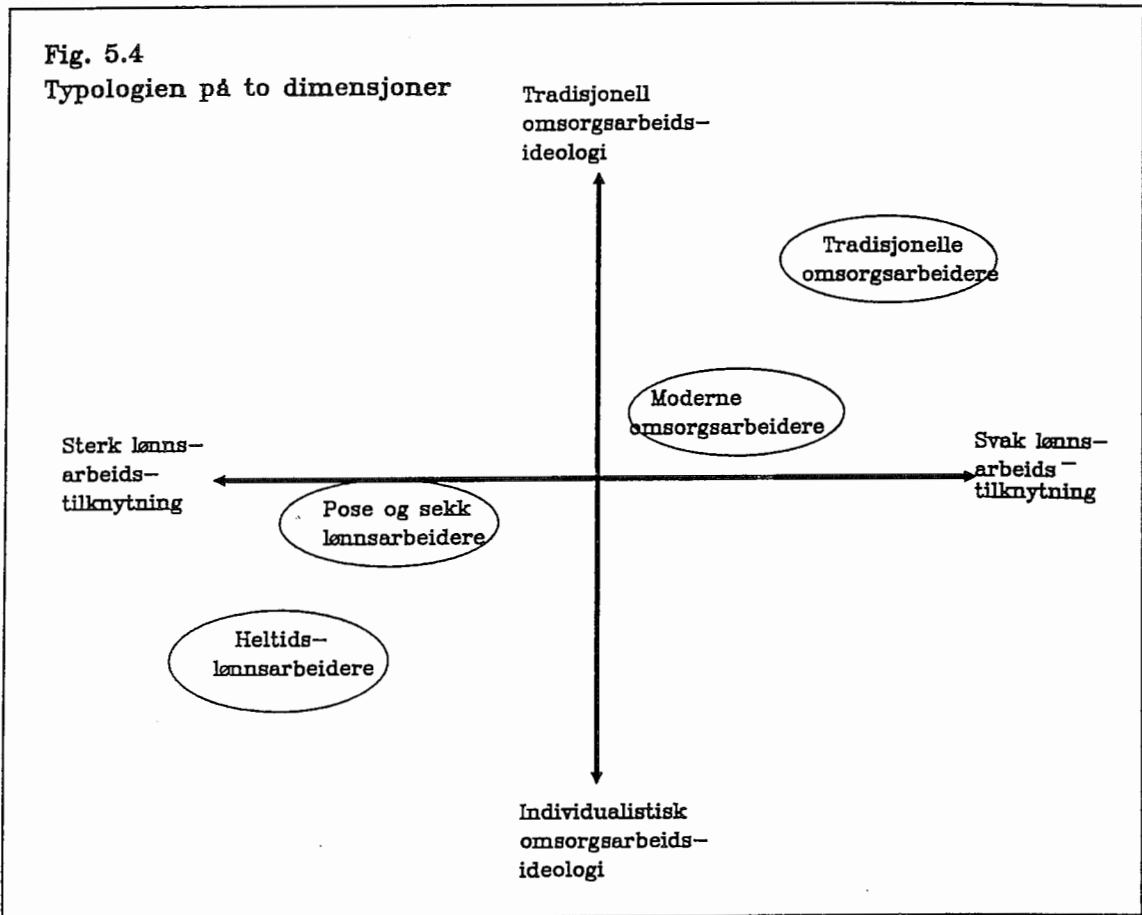
Når jeg tar utgangspunkt i disse forskjellene mellom de to typene livsløpmønstre i forhold til ideologi og muligheter i forhold til omsorgs- og lønnsarbeidet, blir det fruktbart å skille mellom fire typer blant disse alenemødrene. Disse fire typene kan kalles:

1. De tradisjonelle omsorgsarbeiderne
2. De moderne omsorgsarbeiderne

3. "Pose-og-sekk" lønnsarbeiderne
4. Heltidslønnsarbeiderne

Et skille mellom alenemødrene går dermed mellom hva slags ideologi de har når det gjelder moderskapet. Flere har prøvd å utvikle betegnelser og begrep som kan dekke de endringene vi har hatt i holdninger hos kvinner de senere årene når det gjelder moderskap. Knijn (1994b) har brukt betegnelsene *individualistisk* og *tradisjonalistisk* for å klassifisere et utvalg nederlandske mødres forhold til moderskapet. Tradisjonelle holdninger er her identifisert med dem som har lav score når det gjelder autonomi, selvrealisering i forhold til egne behov og ønsker, og er knyttet til arbeiderklasse mødre, mens de med høy score på denne typen verdier karakteriseres som individualistiske mødre. Selv om jeg for å samle opp disse alenemødrenes oppfatninger ikke vil gi betegnelsene det samme innhold, vil jeg si at en tradisjonalistisk/ individualistisk dimensjon kan oppsummere viktige ulikheter når det gjelder holdningen til omsorgen for barna. *Tradisjonelle holdninger* er da en vektlegging av barnas behov for omsorg fra mødrene hjemme for en lengre periode framfor egne behov uansett attraktive tilbud om utdanning og lønnsarbeid, mens *individualistiske holdninger* dreier seg om å vektlegge en lønnsarbeidskarriere nesten uansett hvilke betingelser omsorgsarbeidet kan realiseres innenfor. Ingen av disse alenemødrene befinner seg på ytterpunktene av et slikt kontinuum, men det er meningsfullt å si at lønnsarbeiderne ønsker å utforme moderskapet i individualistisk retning, mens omsorgsarbeiderne ønsker å realisere det i tradisjonell retning. Når det gjelder tilknytningen til lønnsarbeidet, har jeg valgt å operere med en lønnsarbeidsdimensjon fra sterk til svak tilknytning til arbeidslivet. Sterk tilknytning til lønnsarbeidet går på å ha et yrke eller en arbeidsplass en har tilknytning til når en får barn eller blir alenemor, og at dette yrket gir mulighet til å kombinere jobb med omsorgen for barna, mens svak tilknytning er å ikke

ha en slik tilknytning til et yrke, eller en arbeidsplass og arbeidserfaring som ikke er lett å kombinere med omsorg for barn. Den firedelte typologien kan dermed illustreres som i figur 5.4.

Det er glidende overganger mellom typene, blant annet fordi alenemødrene er i ulike perioder i sitt livsløp når de ble alenemødre, og når de ble intervjuet. Det er f.eks. mulighet for at de som nå sier at de ønsker å være tradisjonelle omsorgsarbeidere og fortsatt har små barn, reelt kan bli moderne omsorgsarbeidere eller "pose-og-sekk" lønnsarbeidere på grunn av at betingelsene rundt alenemoderskapet får dem til å endre mening og velge annerledes. Likedan kan moderne omsorgsarbeidere bli "pose-og-sekk" lønnsarbeidere under gitte omstendigheter i en periode, selv om de kanskje primært ville ønsket å være hjemme på fulltid lenger. Likeledes kan "pose-og-sekk" lønnsarbeiderne som

ønsker å fortsette med det en periode, begynne å arbeide heltid før de egentlig hadde tenkt seg det, og heltidslønnsarbeiderne kan ha ønske om å ha deltidsarbeid som kan bli realisert senere. Disse typene er utviklet ut fra det livsmønster som kvinnene faktisk hadde fulgt og de ønskene de hadde framover da jeg intervjuet dem.

Denne typologien er slik den er konstruert en empirisk basert typologi basert på disse alenemødrenes erfaringer, men figuren viser også mulighetene for å rendyrke fire idealtyper² når det gjelder tilpasning i forhold til disse dimensjonene. Mens vi på den høyre siden kan tenke oss en tradisjonell omsorgsideologi kombinert med en svak tilknytning til arbeidslivet, og en individualistisk omsorgsideologi kombinert med en svak tilknytning til arbeidslivet, kan vi på høyre side tenke oss en rendyrking av en tradisjonell omsorgsarbeidstilknytning kombinert med en sterk tilknytning til arbeidslivet før de ble alenemødre/fikk barn, og en individualistisk omsorgsideologi kombinert med en sterk tilknytning til arbeidslivet. Her er det klart at disse alenemødrene med sosialhjelp tenderer mot den første og den siste idealtypen, mens det ikke blant dem finnes alenemødre som tenderer mot den andre og tredje. Begge disse typenes orienteringer er teoretisk tenkbart også blant alenemødre med sosialhjelp. Men når det gjelder det å ha en sterk tilknytning til arbeidslivet (før de ble alenemød-

2. Typologien representerer en sammenfatning av et empirisk materiale, der målet har vært å sammenfatte erfaringene til alenemødrene på en måte som sikrer at samtlige erfaringer dekkes best mulig. Når jeg mener disse typene kan videreutvikles til idealtyper i Webers forstand, er det ved å rendyrke ytterpunktene i figur 5.4. Weber skriver selv om hvordan en kommer fram til idealtyper: "Man kommer fram til den ved at man ensidig *betoner* ett eller *flere* synspunkter, og sammenfatter en mengde enkeltfenomener som forefinnes spredt og med uklare grenser - her i større, her i mindre grad, og enkelte steder ikke i det hele tatt - enkeltfenomener som føyer seg etter de nevnte ensidig framhevede synspunktene og blir til et i seg selv enhetlig tankebilde. Ikke noe sted i virkeligheten finnes noe empirisk motstykke til dette tankebildet i dets begrepsmessige renhet" (Weber 1971:200). En idealtipe er verken en framstilling av virkeligheten eller et forsøk på å danne hypoteser om virkeligheten. Hensikten er å anvende idealtyper til å gjøre egenarten ved en sammenheng tydelig og forståelig.

re) og en tradisjonell omsorgsideologi, vil dette i seg selv gjøre det usannsynlig at de får sosialhjelp annet enn unntaksvis og i svært korte perioder. Dersom f.eks. en alenemor oppsøkte sosialkontoret og hadde utdanning som sykepleier og ville være hjemme over en lengre periode og derfor søkte supplerende sosialhjelp til overgangsstøtten og ikke var syk eller hadde andre problemer ville søknaden sannsynligvis blitt avslått med begrunnelse at hun kunne søke arbeid. Dette er dermed en type tilpasning som ikke kan realiseres uten at vedkommende selv har økonomiske ressurser til å ta permisjon uten lønn i flere år, greier seg på overgangsstøtten eller har mulighet til å ha en jobb som kan utføres hjemme eller samtidig med at hun tar seg av barna. Når det gjelder kombinasjonen individualistisk omsorgsideologi kombinert med svak tilknytning til arbeidsmarkedet, ville det være en sannsynlig og mulig kombinasjon også for alenemødre med sosialhjelp, så her er det i seg selv interessant at ingen av alenemødrene definerer sin situasjon slik.³

Ved å bruke disse fire typer tilpasninger vil jeg videre sammenfatte både ideologi og hvilke ulike betingelser når det gjelder omsorgs- og lønnsarbeidet som er til stede i de ulike utformingene av disse alenemødrenes livsløp, og dermed prøve å oppsummere hva som er ulikhetene i hverdagslivets problematikk for disse alenemødrene.

5.3.1 De tradisjonelle omsorgsarbeiderne

De tradisjonelle omsorgsarbeiderne har altså hatt diverse og gjerne kortvarig ufaglært arbeid før de ble alene med barn. De har et ønske om å være hjemme og ha heltidsomsorg for barna sine, i hvert fall til de er over 3 år og gjerne til de er godt opp i skolealderen, og så gjerne jobbe deltid til ungene er over de

3. Som vi skal se i kapittel 9 er det nettopp denne idealtypen som Velferdsmeldingen (St.meld. 35 1994-1995) forutsetter som vanlig for de alenemødrene som søker offentlig hjelp.

første skoleårene. Lønnsarbeidet de hadde før de ble alene med barn, lar seg gjerne ikke kombinere med eneomsorgen for barn. Enten må de vente til barna er blitt større og så ta heltidslønnsarbeid igjen, eller de må satse på utdanning og en ny type lønnsarbeid. Når de vil begynne i lønnsarbeid igjen, kan de få problemer på arbeidsmarkedet. Disse alenemødrene legger sterkt vekt på det å ta seg av ungene selv på full tid, og hevder at unger kan ha individuelle behov som ikke er knyttet til alder. Denne typen standard for omsorgsarbeidet begrunner de på ulike måter:

"for æ syns itj det nå særlig at ungan ska kom hjem allein og at det e itj nånn der da, da ser æ nå helst at æ e hjem te dæm da, og akkurat no så har æ jo egentlig råd te det i og med at æ har dagmammaunga da."
Eva Lill, 27 år

"Det e viktig at æ klare å ta mæ av mine unga på en nogenlunde verdig måte og får skikka dem te.. det syns æ e viktigar enn å gå te et kontor åtte tima om dagen og jobb for en sur sjef. Æ syns det e my mer verdifullt det æ gjør, for mæ og for mine unga så e det det, mine unga kjæm først"
Siri, 23 år

Det er karakteristisk at de tradisjonelle omsorgsarbeiderne tenker ut fra ungenes behov. De nevner barnas behov enten uten å begrunne det nærmere, eller de kommer med konkrete eksempler på behov hos barna. Det er disse som ser på det som en selvfølge at de er hjemme når de får barn, eller som fortsetter å være hjemme når de blir alenemødre, som vi så i forrige kapittel. Ungene har behov for og rett til trygghet og at noen er der når de kommer fra skolen. Det å ha tid til ungene er viktig for at de skal "skikke seg vel".

"Ja æ trur at det e det riktige kanskje for aille barn æ altså...dæm fleste barn i hvert fall, at du har litt mer tid te dæm for det at hvis du ska gå på jobb hver dag fra ungen e et halvt år da eller gå på skole, og at du så kjæm hjem trøtt og sliten og så har du derre stresset om morran og stresset om kvelden og så har du bare å gi mat før dæm lægg sæ da."

"Ja æ trur nok det at de første leveåran te ungan at det har litt å si det der...det e derfor æ har kanskje litt skrupla med det å gå ut i jobb med"

nummer to... og æ e veldig redd for å miste deinn gode kontakten med barnet da...for det e jo spesielt det der med at det er mammaen min, itj sainnt...deinn tryggheten du ska gi et barn som ungen har rett te."
Ragnhild, 25 år

Når en tenker ut fra ungenes behov, virker det også urimelig for dem å stille opp faste aldersgrenser i forhold til når en bør være hjemme eller ikke. Barn kan få problemer både i forbindelse med skilsmissen og ha andre problemer som kan gjøre det nødvendig å bruke ekstra krefter på å ta seg av dem:

"Den yngste dattera mi hadde jo mye mer behov for meg etter at hu fylte 10 år enn før. Det burde være mer individuelt. En kan ikke sette ei grense og tru at de klarer seg"
Gudrun, 41 år

Selve situasjonen som alenemor kan dermed gjøre det ekstra aktuelt å være fulltidshjemmearbeidende for barna sin del. Disse alenemødrenes ønske om sette sine barn først, er også konstruert innen rammen av de alternativene de ser for seg selv på arbeidsmarkedet, og som de også dels selv har prøvd (som f.eks. Karis forsøk på å arbeide deltid på postkontoret som vi gikk inn på i forrige kapittel). De trekker både fram alternativene på arbeidsmarkedet og de dårlige betingelsene de har til å få hverdagen til å gå i hop ved den typen lønnsarbeid de kan få. Siri ser f.eks. en kontorjobb med en sur sjef som alternativ til sin omsorg for ungene, og i den sammenheng er hennes valg klart og Ragnhild peker på stresset i lønnsarbeiderlivet som en ramme hun ikke ønsker for omsorgen for sine barn. Det arbeidsmarkedet de tror de har noen mulighet til å få innpass på, og det arbeidet de har hatt tidligere, vurderer de som vanskelig eller umulig å kombinere med deres nåværende livssituasjon. Som vi så i forrige kapittel, inkluderte også deres måte å resonnerer på rundt dette instrumentelle og økonomiske beregninger. Det karakteristiske med denne typen beregninger er imidlertid at de var generelle og lite konkrete. De er knyttet til en generell oppfatning av at det ikke lønner seg å ha lønnsarbeid på deltid eller som er

dårlig betalt, og ikke til en beregning av hva det ville bety i kroner og øre å ta lønnsarbeid. For de som ønsker å være hjemme på fulltid pga. denne typen betingelser på arbeidsmarkedet, men som av økonomiske grunner har prøvd å ha lønnsarbeid, har hva de fikk igjen i kroner og øre kommet som en overraskelse, slik vi allerede har vært inne på. De legger også i sine vurderinger vekt på problemene med å få dagliglivet til å gå opp i forhold til henting og bringing av barn, transport, husarbeid og omsorgen for barna. Når de tenker på lønnsarbeid som en mulighet for å komme ut av sine økonomiske problemer, vurderer de alternativene som er i nærheten av der de bor, og som er mulig å kombinere med barnetilsyn i nærheten. For dem er dermed de mulighetene som finnes i boområdet svært vesentlig for om de prøver å få lønnsarbeid og for hva slags utdanning de tenker på. Alle disse faktorene er med når disse alenemødrene tenker innen rammen av rollesegrergering der omsorgsarbeid på fulltid og lønnsarbeid på fulltid er knyttet til atskilte faser av livet som vi så i forrige kapittel.

Når det gjelder hva slags alternativer de kan tenke seg til egen fulltidsomsorg for barn når barna blir større, er det forskjeller også mellom de tradisjonelle omsorgsarbeiderne. For noen oppleves barnehage ikke som noe alternativ i forhold til egen omsorg for barna før de begynner på skolen. Enkelte barn har også problemer som gjør at det er spesielt vanskelig å overlate omsorgen for dem til andre. Det gjelder f. eks. Louises sønn på grunn av hans astmaplager. De kan på den andre siden se korttidsbarnehage eller lekepark som et godt supplement til egen omsorg. For andre av de tradisjonelle omsorgsarbeiderne kan det være aktuelt å starte med f.eks. utdanning før barna kommer i skolealderen, dersom de fikk gode barnetilsynsalternativer, og for noen av dem, som f.eks. Gudrun, er det bare barnehage som kan være erstatning for egen omsorg, mens andre heller vil ha en dagmamma i nærheten som de kjente og stolte på.

Primært ønsker de tradisjonelle omsorgsarbeiderne selv å ha omsorg for barna en periode, og dette er en viktig målsetting for dem. Framtidig lønnsarbeid presenteres som en selvfølge, men det er senere når barna ikke trenger dem mer:

"ja det e itj det at... æ e jo forberedt på at deinn dagen æ miste trygden for guten.. ja så må æ jo ut i arbeid da...det e æ jo...for det har æ jo vært hele tida da...så... for egentlig så har æ jo tenkt på å ta mæ arbeid heile tida da...men så e det jo det når guten begynne på skolen no te høsten da, så vil æ helst verra hjem de første par åran te hainn"

Eva Lill, 27 år

Lønnsarbeidet de hadde før de ble alene med barn lar seg gjerne ikke kombinere med eneomsorgen for barn, og de tradisjonelle omsorgsarbeiderne drømmer derfor om eller planlegger utdanning før de skal ut i jobb igjen. Enten må de vente til barna er blitt større og så ta heltidslønnsarbeid igjen, eller de må satse på utdanning og en ny type lønnsarbeid. For noen av dem er dette konkrete planer, mens det for andre er mer en drøm om et bedre liv som de håper å kunne realisere. Lønnsarbeidets problematikk i de tradisjonelle omsorgsarbeidernes liv er gjerne presentert som dårlig samvittighet i forhold til ikke å ha tatt vare på egne evner og anlegg, og/eller en tvil med hensyn til egne muligheter for å gjennomføre en skolegang og klare en fulltidsjobb. Noen av dem har også som Louise prøvd å ta utdanning, men mislyktes. For de tradisjonelle omsorgsarbeiderne betyr deres forhold til omsorgsarbeid og lønnsarbeid at de søker trygd og sosialhjelp over lengre perioder, og valget av denne tilpasningen betyr at de blir klienter for lengre perioder av sitt livsløp enn de andre alenemødrene. Det å forholde seg til ulike velferdsinstanser blir dermed en vesentligere del av deres liv og preger også hverdagslivet deres på en grunnleggende måte. Når de tradisjonelle omsorgsarbeiderne ønsker og prøver å begynne å jobbe igjen, kan de også få problemer på arbeidsmarkedet. Flere av de "tradisjonelle" omsorgsarbeiderne har prøvd perioder med lønnsarbeid eller utdanning før de ønsket det. Dette har da vært ut fra at de har hatt lyst på utdanning, eller de har tatt lønnsarbeid for å klare økonomien. Alle disse har

imidlertid etter kort tid sluttet i lønnsarbeidet og gått tilbake til å være hjemme på fulltid igjen.

5.3.2 De moderne omsorgsarbeiderne

De moderne omsorgsarbeiderne har også hatt kortvarig ufaglært arbeid før de ble alene med barn og skiller seg ikke fra de tradisjonelle omsorgsarbeiderne når det gjelder erfaring og tilknytning til arbeidslivet. De har imidlertid ikke noe ønske om å være hjemme så lenge som de tradisjonelle omsorgsarbeiderne. De tenker seg gjerne å begynne på utdanning eller i nytt lønnsarbeid når ungene er fra rundt 1 1/2 år og opp til 3 år gamle. For dem er trygd og sosialhjelp et alternativ i en omstillingsperiode, mens de deretter ønsker å kombinere omsorgsarbeid med enten en deltids- eller fulltidsjobb. Også de moderne omsorgsarbeiderne må reorientere seg i forhold til arbeidsmarkedet og kan få problemer på arbeidsmarkedet når de vil tilbake i lønnsarbeid.

De moderne omsorgsarbeiderne ønsker altså også å ha den hele og fulle omsorgen for ungene en lengre periode enn svangerskapspermisjonstida, og de mener det ideelle er å være hjemme de første par årene. Når de snakker om omsorg, legger de også vekt på barnas behov for omsorg, men de trekker også i høyere grad enn de tradisjonelle omsorgsarbeiderne inn sine egne ønsker, både om å være hjemme og senere ha lønnsarbeid. For lengre tid er ikke det å være hjemmearbeidende husmødre noe alternativ de ønsker seg, men i småbarnsperioden ligger det også et element av selvrealisering i ønsket om å være hjemme. Det å være hjemme med barna er noe de ikke vil gå glipp av, og en av de viktige periodene i livet som det gjelder å få med seg. Kine uttrykker dette klart, samtidig som hun legger vekt på at dette må være et personlig valg for foreldrene:

"Det er viktig at en av foreldrene er hjemme i hvert fall det første året. Andre året og kanskje. Trur også at foreldrene har best av det. Jeg kunne ikke tenke meg å gå glipp av det - det skjer så utrolig mye akkurat i de

første årene. Men jeg kan ikke si at ungen tar skade av det om ikke foreldrene vil det sjøl."

Kine, 24 år

Cecilie og Christine legger vekt på det samme, samtidig som de ser alternativet til egen omsorg som sentralt i forhold til sine muligheter til å starte i utdanning eller i jobb. De oppfatter det slik at ungene etter hvert har godt av å få andre voksne og barn å forholde seg til. Dette er typisk for de moderne omsorgsarbeiderne blant disse alenemødrene:

"Sånn de første to årene - tre årene tror jeg at det er viktig og at det er best med en sånn gradvis tilvenning til å jobbe igjen. Det er for lenge å plassere dem i barnehage fra tidlig om morran til seint om kvelden. Det blir for lite kontakt med ungen og en mister mye. Jeg tror at jeg vil ta det litt gradvis. Nå har han godt av å få litt mer jevnaldrende å leke med, og å komme vekk fra hjemmet ei stund på dagen. Dersom jeg får barnehageplass fra høsten kan jeg få mulighet til å gjennomføre dette med min egen unge."

Cecilie, 30 år

"Æ syns...at de første to årene te jenta e det veldig viktig å vær hjem da og så syns æ det e litt viktig å få impulsa fra andre kainta...kanskje barnehage og andre enn foreldran."

Christine, 25 år

De første barneårene vurderer disse alenemødrene som en uvurderlig tid, som en må sørge for å nyte fullt ut. Omsorgen for barna gir mødrene noe som de ikke vil gå glipp av, og dette gjør at de negative sidene ved det å være hjemme blir underordnet og kommer i bakgrunnen. De moderne omsorgsarbeiderne opplever heller ikke en periode hjemme som noen trussel mot framtidig lønnsarbeid.

De moderne omsorgsarbeiderne kan imidlertid også uttrykke ambivalens i forhold til omsorgsarbeid og lønnsarbeid. Ambivalensen kommer godt fram hos Anna som vil begge deler og Cecilie som nå synes det er på tide å tenke på å utdanne seg:

"Æ villa vært hjem te ho mens ho va lita, men samtidig villa æ gjerne hatt

mer utdanning og...i hvert fall den første tida, men ikke hele tida villa æ vært hjem"

Anna, 24 år

"Jeg trives god med å være hjemme, men nå begynner det å bli kjedeligere og jeg føler behov for å komme meg ut"

Cecilie, 30 år

Anna har, som vi så i forrige kapittel, kommet i gang med en utdanning og trives godt med det, men er samtidig ambivalent fordi hun har måttet renonsere på noen av sine ønsker i forhold til omsorgsarbeidet og synes jenta var litt liten enda. Cecilie planlegger nå et halvår til hjemme før hun vil forsøke utdanning eller jobb. De moderne omsorgsarbeiderne er mer orientert mot egne behov og lønnsarbeid enn de tradisjonelle omsorgsarbeiderne, i den forstand at lønnsarbeidet som plan og ønske i større grad er noe de er opptatt av og tematiserer i intervjuene. Deres planer er også mer konkrete. De legger i første omgang vekt på ungens behov og sitt eget ønske om å være hjemme med ungen, men deretter ønsker de å begynne på jobb igjen. De tenker også innen en ramme av rollesegregering, men dette er knyttet til en kortere tidsperiode. De moderne omsorgsarbeiderne skiller seg også fra de tradisjonelle omsorgsarbeiderne på den måten at de i større grad ser tilfredsstillende alternativer til egen omsorg for barn, når først barna er over ett par år gamle. Disse kvinnene stiller imidlertid også krav til barnetilsynet. Det kan enten være at de vil ha en kjent dagmamma som bor i nærheten eller barnehageplass.

De moderne omsorgsarbeiderne har også ofte måttet begynne i lønnsarbeid eller utdanning igjen før de egentlig ønsket. For noen av dem har dette ikke gått på akkord med det omsorgsbehovet de mener barna har,⁴ mens andre av dem har fått problemer med å kombinere utdanning og omsorgsarbeid. Også disse står overfor alle problemene med å få omsorg for barna til å klaffe med arbeidssted,

4. Dette fordi det har dreid seg om kort deltidsarbeid 2-3 kvelder i uka.

pass av barn og utfordringene med å få hverdagene til å gå opp. Noen av dem har også fått problemer på arbeidsmarkedet når de ville tilbake i lønnsarbeid, eller prøvde å ta deltidsarbeid for å tjene noen kroner. Selv om de moderne omsorgsarbeiderne har hatt trygd og eventuelt sosialhjelp over kortere perioder enn de tradisjonelle, er likevel det å være klient i velferdsbyråkratier en sentral side ved deres liv i denne perioden, i og med at de trenger den inntekten de kan få herfra for å kunne ha omsorgen for barna sine og opprettholde en akseptabel standard når det gjelder bolig. For de moderne omsorgsarbeiderne er dermed også kontakten med trygde- og sosialkontor en vesentlig del av denne livsfasen.

5.3.3 "Pose-og- sekk" lønnsarbeiderne

"Pose-og-sekk" lønnsarbeiderne har i motsetning til omsorgsarbeiderne en fast yrkestilknytning før de blir alene med barn. Det dreide seg om en fagutdanning innen helsesektoren som har gjort at de har kunnet arbeide deltid mens ungene er små. De ser på dette som en ideell kombinasjon, både som samboende og alenemødre, i og med at de da både fikk god kontakt med ungene og en viss kontakt med jobben. Når barna ble større, ønsket eller hadde de begynt i fulltidsarbeid. Når disse alenemødrene ble alene med omsorgen for barna, ga denne tilpasningen dem økonomiske problemer, og i tillegg fikk de ofte ikke tilgang til goder som bare omfatter de helt uten inntekt. Deres kontakt med velferdsinstansene varierte. Noen av dem kombinerte lønnsinntekt med trygd og eventuelt sosialhjelp for en lengre periode, mens andre bare har sosialhjelp som krisehjelp i kortere perioder ved store regninger o.l.

"Pose-og-sekk" lønnsarbeiderne har i utgangspunkt fått til en kombinasjon mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid, enten ved at de hadde spesielt heldige

omstendigheter med barnepass⁵, eller ved at de var samboende i småbarnsårene. For noen, som Nina og Synnøve som jobbet nattevakter, betydde det også at ungene bokstavelig talt ikke merket at de var borte. For dem var det i de første barneårene snakk om at de hadde fulltidsomsorg for barna på dagtid, men at de hadde lønnsarbeidsmuligheter som gjorde at de kunne tjene penger på kvelds- og nattestid. Sammenlignet med omsorgsarbeiderne legger denne typen alenemødre mer vekt på lønnsarbeidet. De har også en fagutdanning som de gjerne vil bruke, og et yrke de knytter stolthet og identitet til. De framhever det positive med kombinasjonen omsorg/deltidsarbeid. De har fått i pose og sekk og ivaretatt både omsorg og lønnsarbeid:

Liv: "Jobba du før det og? (før dattera var tre år)

Nina: "Ja da jobba æ halv nattevaktstilling mens æ bodd sammen med faren hennes...æ...da fikk vi veldig my tid sammen...samtidig som æ kom mæ ut litte grainne...ja så det va en kjempefin kombinasjon."

Liv: Ja sånn at deinn gangen da syns du itj at du jobba for my i forhold te det du syns va bra i forhold te hu da?

Nina: "Nei for da va æ jo bare borte et par netter i uka."

Synnøve ga uttrykk for at hun følte at jobben var svært vesentlig i perioden som enslig mor, og at det hadde vært viktig for henne å tjene penger. Men hun var også glad for at hun ikke hadde begynt fulltidsutdanning i denne perioden, og hadde prioritert barnets behov. Hun satte da sin situasjon i relieff til en venninne som hadde begynt på skole. For Synnøve er hennes valg av tilpasning også tatt innen rammen av en ivaretagelse av barnets behov for omsorg:

"Mange anbefalte meg å ta fag for å ta sykepleien og få det betalt av sosialkontoret. Hadde ei venninne som gjorde det, men det gikk utover ungene det og. Barna hadde 5 forskjellige dagmammaer og ho sleit seg ut. E synes ikke det er rett heller. Ungene er uskyldige og har ingenting å si...så hadde det er i seg sjøl viktig å ta utgangspunkt i barnas situasjon."

5. Dette dreier seg f.eks. om andre familiemedlemmer som kan ta over barnetilsyn på ukurante tidspunkter som ekspartneren tidligere har tatt. Flere studier har vist at gifte kvinner ser det som tradisjonelt regnes som ubekvem arbeidstid som bekvem fordi de da både kan være hjemmeværende mødre og lønnsarbeidere (se f.eks. Bjøru 1981).

*Det gjør jeg ikke fordi jeg må, men fordi jeg liker sjøl...for min egen del.
Har en god følelse med hensyn til hvordan jeg og gutten hadde det"
Synnøve, 34 år*

Barnetilsynet er viktig for disse kvinnene og deres innstilling når det gjelder alternativene er svært lik de moderne omsorgsarbeiderne. Det vil si at de er positive til andre barnetilsyns- alternativer *etter* den første småbarnsperioden. Men de stiller krav til hvordan tilsynet skal være, og de har også ofte behov for fleksible løsninger i forhold til spesiell arbeidstid. Det er dermed alenemødrene med denne tilpasningen som har opplevd den typen situasjoner der det at de ble alenemødre, gjorde tidligere form for lønnsarbeid vanskeligere. "Pose-og-sekk" lønnsarbeiderne har alle begynt å arbeide når de syntes det var rimelig både av hensyn til seg selv og til ungene. Noen av disse alenemødrene hadde kanskje vært moderne omsorgsarbeidere om de hadde blitt alenemødre tidligere og heltidslønnsarbeidere om de hadde blitt alenemødre senere.

5.3.4 Heltidslønnsarbeiderne

Heltidslønnsarbeiderne har fast yrkestilknytning - enten fast ufaglært lønnsarbeid eller en fagutdanning før de blir alene med barn. For dem er fraværet fra jobben i forbindelse med barnefødsel kortere enn for de andre, men også de ønsker gjerne å være hjemme i hvert fall deler av eller hele det første året. De fortsetter i samme yrke eller går tilbake til samme jobben når svangerskapspermisjonen er slutt. Også for heltidslønnsarbeiderne var svangerskapspermisjonen da de fikk små barn for kort i forhold til hva de synes er ideelt i forhold til barna og seg selv.⁶ Noen av dem ville også ønsket seg deltidsarbeid den første tida, men de vurderer det slik at dette ikke går økonomisk. De fortsetter i samme yrke eller

6. Mona var et unntak her i den forstand at hun ikke avbrøt utdanningen i det hele tatt da hun fikk datteren, men for henne var dette et valg innen rammen av et samboerforhold og ikke et alenemoderskap.

går tilbake til samme jobb så snart svangerskapspermisjonen er slutt. En inntekt er knapt å leve på, og de søker sosialhjelp i kortere kritiske perioder eller i forbindelse med ønske om ekstra svangerskapspermisjon. De kan også ha økonomiske vanskeligheter på grunn av problemer på arbeidsmarkedet, skifte av jobb eller arbeidsløshet.⁷

Også lønnsarbeiderne legger vekt på barnas behov for omsorg når de begrunner viktigheten av å være hjemme, men etter den første tida legger de vekt på både egne behov for å ha lønnsarbeid og barnas behov for andre impulser. De legger videre vekt på økonomiske hensyn og nødvendigheten av å sørge for barna også økonomisk. Flere av disse kvinnene legger i likhet med de moderne omsorgsarbeiderne vekt på at foreldrene må få velge og at legning og interesse har betydning. Det å være hjemme er et personlig valg og en beslutning hver enkelt må ta, og der lønnsarbeid er det de ser på som mest aktuelt for seg selv:

"Det første året syns æ e veldig viktig at en e hjem...heile det første året...æ syns de e lite med fire måneda sånn som...så ett år syns æ dæm bør...men etter det...det kainn godt vær ett år te for det har itj nå å si...men fra ungan e ett par år gammel så har dæm det på en måte ber i en barnehage"
Jenny, 28 år

"Jo æ mene det at de første åran så syns æ at en bør vær hjem altså...itj akkurat nå om hvem som e da...i hvert fall de to første åran da...og så spørs det om kordan det..om det e en mor eller far som trives med å gå hjem da...ikke en mor eller far som bare går hjem for å.. hvis dæm trives og tar sæ av ungan...så bør dæm få vær hjem enda mer."
Björg, 35 år

Heltidslønnsarbeiderne er jevnt over mest orientert mot lønnsarbeid etter den første spebarnsperioden, og de er også den gruppen som er mest positiv til andres omsorg for barna. Samtidig har alle heltidslønnsarbeiderne begynt i

7. Deres økonomisk problemer tross fast tilknytning til lønnsarbeid, illustrerer at arbeidstilknytning i seg selv ikke er nok til å hindre at enslige mødre søker sosialhjelp. På samme måte viser McLean (1991) hvordan arbeidsmarkedet alene ikke hindrer at ufaglærte enslige mødre i Frankrike, Stor-Britannia og USA blir fattige.

lønnsarbeid før de synes det var ideelt i forhold til barnas behov, men de valgte å starte opp i jobb av andre grunner som i den sammenhengen veide mer. Det er blant dem vi finner de alenemødrene som konstruerer valget av lønnsarbeid som en selvfølge, slik vi så i kapittel 4.

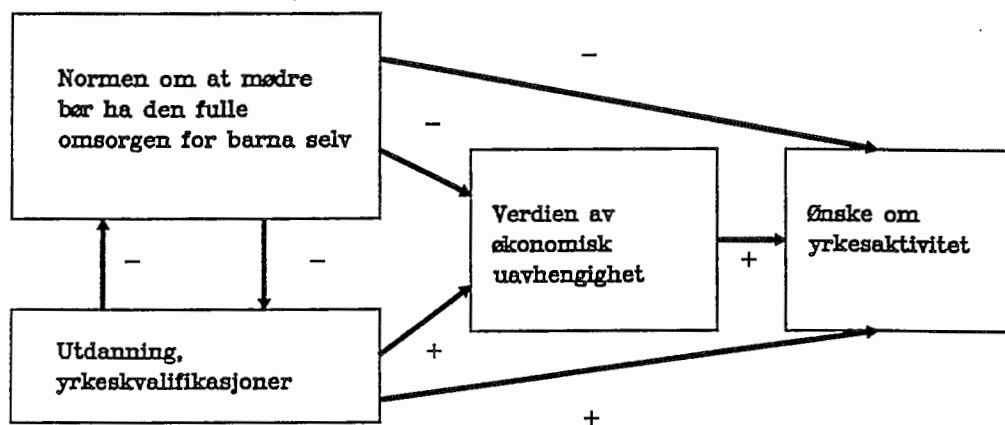
5.4 Dilemmaet lønnsarbeid- omsorgsarbeid-velferdsordninger i et tjue års perspektiv

Wærness tok i sin analyse av enslige mødres situasjon tidlig på 1970-tallet utgangspunkt i de verdikonfliktene alenemødrene var stilt overfor, og dette gir en interessant innfallsvinkel til en diskusjon av hvilke endringer som har skjedd når det gjelder opplevelsen av disse verdikonfliktene på disse tjue årene. Wærness ville finne ut hvordan de enslige mødrene prioriterte verdien av å "å forsørge seg ved eget arbeid" i forhold til verdien "å ha den fulle omsorgen for barna selv" (Wærness 1972:55). Wærness satte på bakgrunn av sin undersøkelse opp en modell (se figur 5.5 neste side) for antatt sammenheng mellom normen om mødres omsorg for egne barn, verdien av økonomisk uavhengighet, utdanning og yrkeskvalifikasjoner og ønske om yrkesaktivitet.

Wærness utgangspunkt var at mødre ikke kan realisere disse verdiene på samme tid og at flere forhold vil bestemme hvilken verdi som er sterkest. Wærness behandlet de enslige mødrenes syn på yrkesaktivitet fra to vinkler: hva de generelt mente gifte kvinner med en gunstig økonomisk situasjon burde gjøre og deres holdning til egen yrkesaktivitet. Wærness fant at utvalget generelt mente at gifte kvinner burde være hjemme dersom de økonomisk hadde mulighet til det, enten generelt eller spesifisert til at barna var små. Avvik fra dette var for de få. Kvinnene tenkte seg da formildende omstendigheter som mistrivsel som hjemmehusmor, utdanning en absolutt vil bruke, eller isolasjon hjemme. Når

Fig. 5.5
Alenemødre med sosialhjelp 1971

- Antatt sammenheng mellom
- 1) Normen om mødres omsorg for egne barn
 - 2) Verdien av økonomisk uavhengighet
 - 3) Utdanning og yrkeskvalifikasjoner
 - 4) Ønske om yrkesaktivitet

Kilde: Wærness (1972:70)

barna er blitt større, er det imidlertid flere som mener kvinner generelt bør ha lønnsarbeid. Hovedinntrykket er at gifte kvinners yrkesaktivitet prioriteres lavt, og bare i den utstrekning det ikke går utover barna (Wærness 1972:57). Når det gjelder holdning til egen yrkesaktivitet, oppfattet informantene det likevel som en konflikt mellom det de mente var best for dem selv, og det de mente var best for barna. Flere gir uttrykk for at de for sin egen del kunne ha ønsket lønnsarbeid. Hovedresultatet var at normen å ha den fulle omsorgen for barna selv sto sterkt, og at det for Wærness' informanternes del betydde at de overordnet denne normen ubehaget ved å motta støtte fra sosialkontoret. Ingen av kvinnene nevnte for eksempel positive sider ved alternativt barnetilsyn.

Hvordan stiller så dette seg sammenlignet med disse alenemødrene ved

inngangen til 1990-tallet? I motsetning til for tjue år siden kan ikke alenemødrene i 1990 legitimere hjemmearbeid ved å henvise til at dette er situasjonen for gifte kvinner. Som min analyse av valgene av henholdsvis lønnsarbeid og omsorgsarbeid viste (se kapittel 4), legger imidlertid både de som velger omsorgsarbeid og lønnsarbeid vekt på omsorgen for barna. Flere av dem har i kortere og lengre perioder prioritert å ha den hele fulle omsorg for barna selv, framfor å forsørge seg selv ved eget arbeid. Lengden på tida de har prioritert dette, varierer imidlertid fra noen måneder etter svangerskapspermisjonens utløp til 10- 12 år. I forhold til mødrene i 1971 ønsker disse alenemødrene gjennomgående å være kortere hjemmearbeidende enn mødrene i 1971.⁸ Mens lønnsarbeidet var for de få med småbarn i 1971, er det ved inngangen til 1990-tallet blitt en nødvendighet. Det er ingen av alenemødrene ved inngangen til 1990-tallet som generelt sett kan tenke seg å være hjemme uansett barnas alder. De legger også større vekt på at det er viktig for deres egen del å ha lønnsarbeid, selv om de har økonomisk mulighet til å la det være. Dette gir grunnlag for en antagelse om at lønnsarbeidet regnes mer som en selvfølgelig del av livet for kvinnene i 1989 enn i 1971, og at dette også er slik for alenemødre. Omsorgsarbeid er imidlertid like viktig for alenemødrene nå som for 20 år siden. Kvinnenes målsettinger når det gjelder omsorgen for barna, har stor betydning for kvinnenes valg og handlinger og hvordan de definerer sine rammebetingelser. Det er de få som ser andre alternativer til egen fulltidsomsorg for barna som uakseptable nærmest uansett, men de kan fortsatt ha ulike oppfatninger av hva som er akseptable alternativer til deres egen omsorg. Alenemødrene fortsetter ikke i jobb når ungene blir sjuke og de har skiftet dagmamma flere ganger, når ungene er spebarn og de selv er utslitte. Ettersom også mange i Wærness' utvalg tidligere

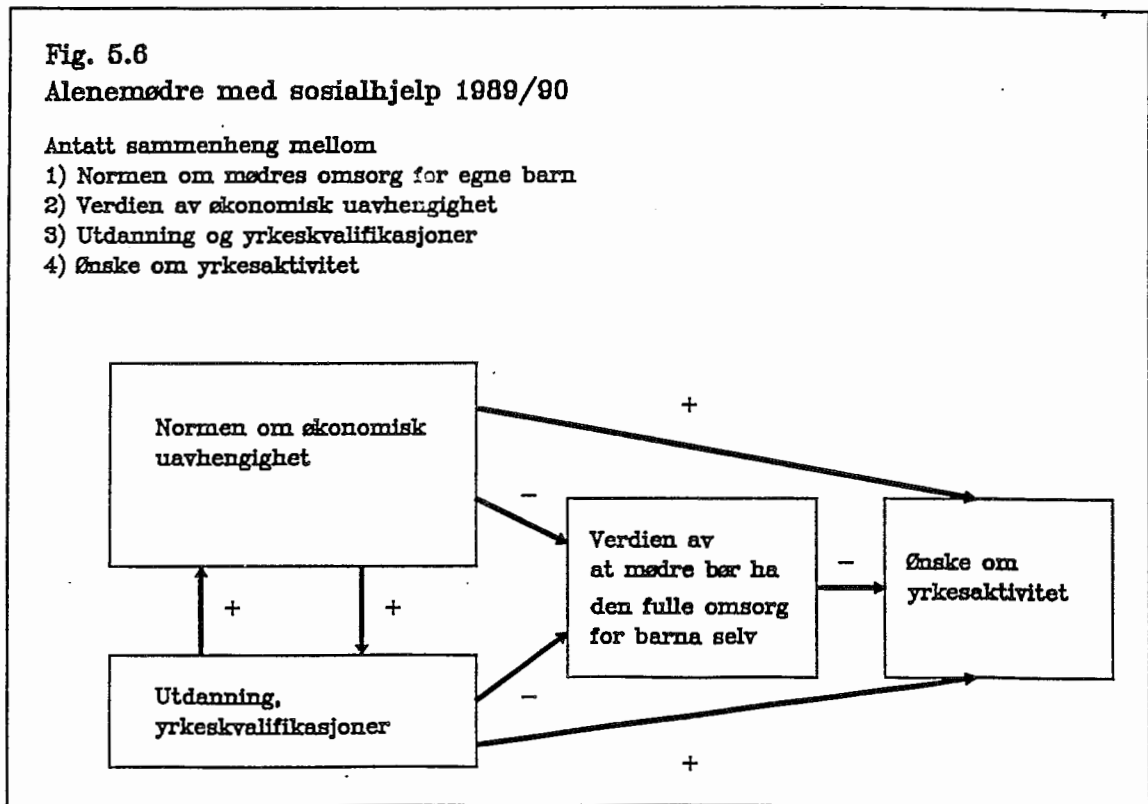
8. Når jeg i mine intervjuer stilte generelle spørsmål om i hvilken grad de hadde ønsket å være hjemme om de hadde økonomi til det, spurte kvinnene ofte om jeg mente barn generelt og samtalen utviklet seg isteden til en drøfting av *når* det var riktig å gå ut i lønnsarbeid.

hadde hatt lønnsarbeid (14 av de 19), og på intervjutidspunktet er hjemmearbeidende, kan det gi grunnlag for å tro at det også i 1971 var det vanskelig å kombinere det ufaglærte arbeidet med en tilværelse alene med barn.

Dersom en forsøker seg på noen forsiktige konklusjoner ut fra en slik sammenligning av to kvalitative intervjuundersøkelser med nesten 20 års mellomrom, er hovedinntrykket at styrkeforholdet mellom normene i forhold til omsorgsarbeid og lønnsarbeid har endret seg. Normen om å sørge for seg selv ved eget lønnsarbeid er styrket, mens normen om å ta vare på barna selv er svekket. Dette er imidlertid en endring som har ulikt gjennomslag hos alenemødrene, og betyr ikke at verdien av å ta seg av barna selv helt har blitt borte. En kan heller si at verdien av å ta seg av barna selv har fått en mer differensiert betydning, fra at dette nødvendigvis må dreie seg om fulltidsomsorg for en svært kort spebarnsperiode, til å se det som vesentlig for en lengre del av barnas oppvekst. Sammenhengene i Wærness' modell når det gjelder betydningen av de ulike dimensjonene for ønsket om yrkesaktivitet, vil jeg derfor si er gyldig også for alenemødrene i mitt utvalg. Sammenhengene kan imidlertid modifiseres ved i større grad å legge vekt på lønnsarbeidets art og hvilken livsfase alenemødrene befinner seg i. Lønnsarbeidet er en selvfølgelig del av alenemødrenes liv, men ikke i alle livsfaser. Omsorg er fortsatt viktig for disse kvinnene, men innholdet i denne normen har endret seg i retning av at det trengs fulltidsomsorg i kortere tid, og en mer positiv holdning til alternativer til egen barneomsorg. Alenemødrene prøvde også ved inngangen til 1990-tallet i større grad å tilpasse lønnsarbeidet til omsorgsarbeidet enn omvendt.

Et vesentlig skille er det imidlertid mellom modellen og disse alenemødrenes måte å gi mening til sine tilpasninger på. Det kan se ut som om verdiene kan sies å ha skiftet plass. Mens det å ta seg av barna selv var normen og det samfunnsmessig dominerende mønster for enslige mødre ved starten av 1970-tallet, er det ved starten av 1990-tallet det å forsørge seg selv, helt eller

delvis, som kan sies å være normen. Dette kan illustreres ved en bearbeiding av Wærness opprinnelige modell som i figur 5.6.

Det å gå ut i jobb var i 1970 det personlige valget som var knyttet til selvrealisering og å gjøre noe ut av seg selv, mens det på mange måter i 1990 er det å være hjemme som er det personlige valget som den enkelte må ta. Det blir særlig karakteristisk hos de moderne omsorgsarbeiderne som gir mening til dette valget innen en ramme av at det for dem dreier seg om å oppfylle egne behov for å oppleve kontakten med sine barn, og setter det å være hjemme inn i en ramme av å være en form for selvrealisering. Det er også gjennomgående blant de andre gruppene at det å være hjemme med barna eller ikke, diskuteres i forhold til om en selv trives med dette eller ikke.

Få undersøkelser har tatt for seg alenemødres egne preferanser og ønsker i forhold til lønnsarbeid, og det er dermed ikke grunnlag for å diskutere om dette

dreier seg om en generell tendens. Terum (1987b) intervjuet et mindre utvalg aleneforeldre som en del av en undersøkelse av sosialhjelpsmottakeres situasjon, og finner her grunnlag for å framsette en hypotese om at endringen med hensyn til synet på forholdet omsorg versus lønnsarbeid har vært mer omfattende. Terum konkluderer med at aleneforeldrene i hans utvalg ikke gir uttrykk for at det er en motsetning mellom omsorgsarbeid og lønnsarbeid, og at de ønsker lønnsarbeid. Disse alenemødrene kan dermed sies å orientere seg mot den fjerde idealtypen (se figur 5.4), ved å ha en individualistisk omsorgsideologi kombinert med svak arbeidstilknytning. Her defineres utvalget som alenemødre som har hatt sosialhjelp over lengre tid (Terum, 1987b: 45). Det kan dermed tenkes at de er over den perioden der de synes det var nødvendig å ha den fulle omsorgen for barna hjemme, og har begynt å orientere seg mot arbeidsmarkedet. Da vil disse alenemødrene forutsatt ellers lignende forhold som omsorgsarbeiderne i mitt utvalg, kunne få problemer på arbeidsmarkedet.⁹ I en undersøkelse av faktiske tilpasninger blant alenemødre som avsluttet sin periode med overgangsstønad på slutten av 1990-tallet, viser Terum (1993) at de enslige mødrene i stor grad hadde overgangsstønad over kort tid, og at det dermed ser ut til at det er flest moderne omsorgsarbeidere (Terum 1993: 72). Samtidig er det også en gruppe (35 %) som hadde overgangsstønad over lengre tid, og her vil da de tradisjonelle

9. Forskjellene mellom Terums og mine resultater kan naturligvis også ha metodiske årsaker. Opplysningene om Terums intervjuundersøkelse er for sparsomme til at jeg kan trekke noen sikre konklusjoner med hensyn til ulikheter på dette punkt. Inntrykket er imidlertid at intervjuene har vært mer strukturerte, og ut fra min erfaring i intervjuperioden kan dette ha ført til at forholdet til lønnsarbeidet lettere har kommet fram enn forholdet til omsorgsarbeidet. Omsorgsarbeid er mindre verdsatt enn lønnsarbeid, og spesielt i situasjon der kvinnene ofte vil oppleve det som sosialkontorets målsetting å få dem ut i lønnsarbeid, vil det være vanskelig å få omsorgsarbeidets betydning fram. Min erfaring fra intervjuene var at betydningen av omsorgsarbeidet og vektleggingen av barnas behov kom fram når mødrene fikk snakke fritt og f.eks. gå inn på hendelser der de hadde "valgt" omsorg eller lønnsarbeid. Det kom da fram hvordan omsorgsarbeidet hadde hatt betydning for at f.eks. en utdanning var blitt avbrutt, at alenemoderskapet gjorde tidligere lønnsarbeid vanskelig o.l. Målsettingene om utdanning og lønnsarbeid kom lettere fram på direkte spørsmål.

omsorgsarbeiderne befinne seg. Av de som mistet stønaden var det en fjerdedel som mistet stønaden fordi barnet avsluttet tredje skoleåret, 10 % avsluttet fordi de ble selvforsørget, mens resten sluttet av andre grunner. Den mest vanlige andre grunnen var endring i familiesituasjonen, det vil si at de sluttet fordi de giftet seg (Terum 1993:76). Disse tallene om faktisk tilpasning støtter en antagelse om at betingelsene knyttet til omsorgsarbeidet for alenemødrene er mer vesentlig enn lønnsarbeidet, og Terum konkluderer da også med at det blir lite fruktbart å diskutere alenemødrene og overgangstønaden kun i lys av forholdet mellom trygd og arbeid (Terum 1993:128). Et annet interessant funn som er relevant i denne diskusjonen, er at det også viser seg at 10 % er tilbake på overgangsstønad 1 1/2 år etter at de sluttet å motta stønad, og at "tilbakefallet" var størst blant de som sluttet fordi de var selvforsørget. Terum konkluderer med at denne tilbakegangen til stønad ikke primært er knyttet til strukturelle forhold, som f.eks. arbeidsløshetsnivået blant kvinner, men mer har sammenheng med at det er vanskelig å kombinere heltidslønnsarbeid med omsorgsarbeid (Terum 1993:124). Likedan viser Solli (1996) at blant enslige mødre med overgangsstønad på 1990-tallet er det en stor andel som blir stønadsmottakere igjen etter et kort opphold og at dette særlig gjelder de som slutter fordi de blir selvforsørget gjennom lønnsarbeid.

Wærness (1987a) sammenligner selv sine funn med resultatene fra en studie utført i København på 1980-tallet (Bech Jørgensen 1984), og diskuterer på den bakgrunn om verdien av å ta vare på sine barn selv ikke lenger har noen betydning. Bech-Jørgensen konkluderer med at de arbeidsløse mødrene hun intervjuet nå definerer sine problemer i forhold til arbeidsmarkedet, og ser seg selv som arbeidsløse selv om de har små barn, og altså som alenemødrene hos Terum heller i retning av en kombinasjon av en individualistisk omsorgsideologi kombinert med svak tilknytning til arbeidsmarkedet. Skildringen disse kvinnene gir av tilværelsen som hjemmearbeidende, er preget av isolasjon og tomhet og

kvinnene har få kontakter i bomiljøet. Omsorgsarbeidets negative sider dominerte. Likedan går det fram av en annen dansk undersøkelse fra samme tidsperiode at enslige mødre opplever seg som arbeidsledige når de var hjemme, og at det å være hjemme kan karakteriseres som fremmedgjøring i forhold til vanlig samfunnsliv (Rasmussen og Hansen 1985). Dette skiller seg sterkt fra hvordan mine informanter definerte sin situasjon. Det var først etter en periode som hjemmearbeidende de så seg selv som arbeidsledige. Selv om omsorgsarbeidet var alt det negative som Beck- Jørgensen får fram, hadde det også positive sider. De har oftest i sitt bomiljø også mulighet for sosial kontakt med andre kvinner. De som hadde fulltidsjobb blant mine informanter, la like stor vekt som de hjemmearbeidende på at dårlig økonomi og mangel på avlastning/fritid innebar isolasjon. De som er mest misfornøyd med situasjonen som hjemmearbeidende, er de som har vært hjemme omtrent den perioden de synes det er nødvendig, og som nå begynner å tenke på utdanning eller lønnsarbeid igjen. Det er store forskjeller mellom en storby som København og Trondheim, og mellom Norge og Danmark¹⁰. Det at de positive sidene ved hjemmearbeidet dominerer generelt hos omsorgsarbeiderne i Trondheim, kan bl.a. ha sin bakgrunn i det boligområdet de er en del av. Ulikhetene i funnene kan også være uttrykk for måten utvalgene er gjort på; Bech-Jørgensenes mødre var alle i utgangspunktet langtidsarbeidsløse. I tillegg kan også barnetilsynet ha betydning. I Bech-Jørgensens studie finnes det ikke noen oversikt over hvor mange av barna som har barnehageplass, men jeg finner flere eksempler på at det henvises til "barneinstitusjonen" i sitater og beskrivelser av dagliglivet. Som forklaring på forskjellene kan en dermed også sette opp en alternativ hypotese, at kvinner i samfunn der barneomsorgen er institusjonalisert, opplever seg som arbeidsløse,

10. Siim (1988:175) poengterer for eksempel at Norge på noen områder ligner mer på Storbritannia enn Danmark og Sverige når det gjelder organiseringen av den menneskelige reproduksjon. Hun peker på at familien i Norge og England spiller en mye større rolle enn i Sverige og Danmark.

selv om de har omsorgsarbeid for egne barn.

Bech-Jørgensen (1994:63) har senere understreket at hennes mødrene var ambivalente, i den forstand at de synes at det var bra at de hadde god tid til barna, samtidig som de også ville ha noe å gjøre. Denne ambivalensen understrekes også i en annen kvalitativ undersøkelse fra Danmark på slutten av 1980-tallet. Dalsgaard (1989) har intervjuet en gruppe langtidsarbeidsløse mødre, der en stor andel var enslige mødre. Det felles for den største gruppen blant dem er en uttalt ambivalens i forhold til arbeidsmarkedet. Deres holdning beskrives av Dalsgaard (1989:161) som "vil gjerne ha noe å gjøre, men...". Dette fordi det arbeidsmarkedet de har tilgang til ikke møter deres behov, nettopp på samme måte som vi har sett at omsorgsarbeiderne resonnerer. Når kvinnene hos Dalsgaard snakker om at de vil ha et arbeid, betoner de et ønske om innhold i arbeidet i like stor grad som å forsørge seg selv. De definerer det også slik at det ikke er nok plass i deres liv til at de anser at de kan være borte hjemmefra hele dagen, og begrunner det med hensynet til barna på samme måten som alenemødrene i Trondheim.

5.5 Avslutning

Alenemødrenes utforminger av alenemoderskapet kan sees som ulike måter å håndtere en samfunnsmessig ambivalens når det gjelder forholdet mellom lønns- og omsorgsarbeid. Wærness' (1972) analyse av verdikonflikter mellom å forsørge seg selv og ta seg av barna sine selv, er fortsatt en fruktbar innfallsvinkel til å forstå alenemødres situasjon og valg. Alenemødrene tilslutter seg felles samfunnsmessige verdier som å forsørge seg selv, gjøre noe ut av egne evner og anlegg, realisere seg selv gjennom å skaffe seg utdanning og grunnlag for økonomisk uavhengighet av menn og velferdsstaten. De tilslutter seg også normene om å ta

seg av sine barn på en forsvarlig måte, selv om de skiller seg fra hverandre med hensyn til hva de mente var akseptable måter å ta seg av barn på. Til felles hadde de verdier de ville realisere når det gjelder omsorgen for barna og som de heller ikke ville gå på akkord med. Samtidig står de som vi har sett, i en situasjon der det ikke er lett å forene disse verdiene, og derfor kan de se offentlig støtte som det beste i den situasjonen de står oppe i, selv om de setter verdien av å forsørge seg selv høyt.

Sammenligningen viser at alenemødrene var mer ulike når det gjaldt preferanser både i forhold til omsorgs- og lønnsarbeid enn vi har grunn til å tro at de var for tjue år siden. Det har vært gjennomført få undersøkelser i Norge om hva mødre og fedre generelt ønsker når det gjelder omsorgsarbeid. Ut fra det vi vet, er det grunn til å tro at synet på hva som er nødvendig omsorg for barn, er ulik i ulike skikt av kvinner. Når det gjelder praksis vet vi at lengden på fulltidsomsorg for barn varierer mellom kvinner i ulike skikt og utdanningsnivå (se f.eks. Jensen 1984:132, Ellingsæter 1994, Ellingsæter, Noack og Rønsen 1994). Vi vet også at det er utdannede kvinner som i størst grad har barn i barnehagene (Sosialt utsyn 1993:420, Gulbrandsen og Ulstrup Tønnesen 1988, Wærness 1995), og at forskjellene øker (Blix og Gulbrandsen 1992). Forskningsresultater fra andre land viser også at arbeiderklassefamilier i mindre grad enn andre benytter offentlige barnehager (Knijn 1994b, Isaksen og Wærness 1982). Det er også slik at barns alder og omsorgsbehov har betydning både for hva mødre gjør og for arbeidstidsønsker (Ellingsæter 1987). En holdningsundersøkelse om familie og kjønnsroller nylig, viste også at en stor andel mødre og fedre var svært ambivalent med hensyn til mødres yrkesaktivitet i forhold til barna (Wærness 1995, Knudsen og Wærness 1996). Denne undersøkelsen tyder på at disse alenemødrenes holdninger langt fra er utypiske for holdningene til ufaglærte mødre generelt. Disse alenemødrenes tilpasninger er preget av det dilemmaet omsorgsarbeid versus lønnsarbeid er for småbarnsforeldre generelt

ved inngangen til 1990-tallet. Omsorgsarbeidet er høyt verdsatt, samtidig som det å utføre dette arbeidet er lite verdsatt. Forholdet på arbeidsmarkedet er i varierende grad mulig å forene med de kravene som kvinnene møter i lønnsarbeidet, og en må derfor, som Prokop (1981) la vekt på ta utgangspunkt i kvinners livssammenheng for å få en forståelse av deres ønsker og handlinger. For disse mødre formes disse ønskene og deres praksis innen en ramme av at de er alenemødre, med den ekstra risiko og de ekstra belastningene dette stiller dem overfor.

Til felles har disse alenemødrene at den situasjonen de er i, har ført til at de har tatt kontakt med sosialkontoret, fordi uansett hva slags tilpasning de har valgt, har de kommet opp i situasjoner der de har fått økonomiske problemer. Jeg vil nå i neste del gå nærmere inn på hva slags møte de fikk med sosialkontoret, og se på hvordan det jeg har kalt velferdsordningenes problematikk går inn i og former disse alenemødrenes muligheter og hverdagsliv.

Del II
Sosialhjelpen og velferdsordningenes
problematikk

Kapittel 6

Møtet med sosialkontoret

6.1 Innledning

Alle disse alenemødrene tok en dag motet til seg og oppsøkte sosialkontoret for første gang. Møtet med sosialkontoret kunne være en enkelt hendelse, eller starten på en jevnlig kontakt gjennom flere år. I intervjuene med alenemødrene fortalte de livaktig og med mange detaljer om disse møtene. De fortalte hvorfor de tok kontakt med sosialkontoret akkurat da, hva som skjedde på venterommet, hva de selv sa, hva de ansatte sa og gjorde, og de fortalte om hva møtene resulterte i. Det dreide seg om hendelser de i samtalene med meg definerte som vesentlige. Særlig fordi resultatet av møtene hadde stor betydning for hvilke muligheter de hadde hatt etterpå, men også på grunn av det de hadde opplevd i selve møtet med sosialkontoret. Møtene med sosialkontoret, var oftest resultat av en lengre prosess der problemene hadde tårnet seg opp på forhånd. Når de først tok kontakt, var problemene så store at avgjørelsene på sosialkontoret var svært viktige. Utfallet av kontakten med sosialkontoret kunne avgjøre mulighetene for å bo der de bodde, dekke elementære behov som mat, strøm og tak over hodet, og dessuten avgjøre mer avgrensede, men likevel vesentlige ting; som muligheten til å sende barn på leirskole, skaffe seg briller og få reparert vaskemaskinen. Nettopp at det gjaldt forhold de vurderte som vesentlige, var drivkraften bak at alenemødrene i det hele tatt tok kontakt. Fortellingene om møtene var preget av at det var mye de lurte på både før og etter kontakten med sosialkontoret. For flere var både det som hadde skjedd i samtalene, vurderingen av søknadene deres og måten sosialkontoret som helhet fungerte på, fortsatt det rene mysterium. I tillegg var det også mange ting ved måten de ble møtt på, som de reagerte sterkt

på - ja som opprørte dem, og som de opplevde som dypt urimelige.

I både de uformelle samtalene og intervjuene med de ansatte på sosialkontoret formidles et annet bilde av møtene. Her er det ikke enkeltmøtene, men strømmen av møter som formidles.¹ De ansatte fortalte at de ikke alltid husker om de har hatt kontakt med folk før, fordi de ser jo så mange. Sakene og personene som ikke skiller seg ut på en eller annen måte, viskes ut og glir over i hverandre. Mens alenemødrene fortalte om enkelthendelser, var det lettere for de ansatte å fortelle om det felles for møtene; rutinene, reglene og arbeidet med sakene - det som kan kalles det "generelle møtet".

I dette kapitlet vil jeg ta utgangspunkt i hvordan møtet med sosialkontoret oppleves for henholdsvis alenemødrene og de ansatte. I møtet med sosialkontoret konfronteres alenemødrenes hverdagslivsproblematikk, som den framkommer i de forutgående kapitlene, med sosialkontorets rammer og fortolkning av deres situasjon. Jeg vil ta utgangspunkt i alenemødrenes beretninger om sitt første møte med sosialkontoret. Deres fortellinger om disse hendelsene har mange ulikheter, men alle har noen felles elementer. I alle intervjuene er det en forhistorie om hvorfor de søkte sosialhjelp, hva de visste på forhånd, en skildring av selve møtet med sosialkontoret og en etterhistorie i form av hva møtet førte til. I framstillingen av hvordan alenemødrene opplever sitt møte med sosialkontoret tar jeg utgangspunkt i denne måten å fortelle om møtet på, og bruker disse elementene som utgangspunkt for disposisjonen av denne delen av kapitlet. Mens jeg i punkt 6.3 konsentrerer meg om forhistorien, tar jeg i punkt 6.4 for meg selve møtet. Opp i mot alenemødrenes opplevelse av møtet med sosialkontoret,

1. Dette kan selvsagt sees som en selvfølge i og med at det ikke var enkeltmøter med klienter de ansatte snakket om i samtalene med meg. Samtidig viste det seg også at de ansatte hadde problemer med å komme på eksempler når jeg spurte om enkelthendelser. Det var som en strøm av folk og saker og "generelle" møter, at de ansatte på sosialkontoret fortalte om arbeidsdagene sine. Dette kan også sees som en egenskap ved virksomheten til denne typen offentlig ansatte, at hver klient i en viss forstand er en i mengden, mens det for klientene dreier seg om en i hvert fall i noen grad personlig kontakt (Johansson 1992:53).

setter jeg så de ansattes opplevelse av sitt arbeid og det en kan kalle de generelle møtene med klientene.² Her tar jeg utgangspunkt i hvordan de ansatte forteller om arbeidet sitt, og jeg går videre inn på hvordan disse ansatte ser på og definerer alenemødrene som klientgruppe.

Møtet mellom alenemødrene og sosialkontoret kan sees som et eksempel på en type møter med det offentlige som er blitt mer og mer vanlig med framveksten av de moderne velferdsinstansene de siste tiårene. En tilnærming til denne typen møter har vært knyttet til begrepet *bakkebyråkrati* og det perspektiv at møtet med bakkebyråkratier representerer *en konstruksjon av klienter*. Den amerikanske statsviteren Michael Lipsky introduserte begrepet "street-level bureaucracy"³ som betegnelse på offentlige myndigheter der de ansatte har direkte kontakt med klienter, og har mulighet til å fatte avgjørelser over tildeling av ytelser eller bruken av offentlige sanksjoner (Lipsky 1980:xi). For Lipsky er det både den direkte kontakten disse bakkebyråkratene har med medborgerne i

2. Mitt bidrag er at jeg kontrasterer de spesielle møtene alenemødrene forteller om, med det generelle møtet de ansatte forteller om. Jeg har ikke studert selve relasjonen eller møtet mellom den enkelte sosialkontoransatte og den enkelte alenemor. Flere studier har konsentrert seg om det konkrete møtet og interaksjonen mellom sosialkontoransatte og klienter de senere årene (se bl.a. Ranger 1986, Cedersund 1992, Hyden 1993, Fredin 1993 og Kullberg 1994).

3. Lipsky skriver selv at han skrev artikkelen "Towards a theory of street level bureaucracy" i 1969, men at den først ble publisert i 1976 (Lipsky 1980:xvii). Begrepet bakkebyråkrati har blitt den vanlige norske betegnelsen (se f.eks. Offerdal 1986). Bakkebyråkrati betegnelsen rommer hos Lipsky så forskjellige grupper ansatte som sosialarbeidere, helsearbeidere, lærere, advokater, dommere og politi. En vesentlig kritikk mot begrepet har da også nettopp vært at det er for vidtfavnende (se f.eks. Ve 1989). Lipsky reserverte bakkebyråkrati begrepet for offentlig virksomhet, mens andre, f.eks. Prottas (1979:2), har argumentert for at også private virksomheter kan være bakkebyråkratier. Dette har i liten grad noen betydning for diskusjonen av sosialkontoret som bakkebyråkrati, men det vil etter min mening være vesentlige forskjeller mellom byråkratier som styres av markeds mekanismer og byråkratier som dreier seg om tildeling av offentlige ytelser og tjenester. Lipsky reserverte begrepet for byråkratier som har ansikt til ansikt kontakt med klientene, mens f.eks. Johansson (1992:41) argumenter for å inkludere også andre kontaktformer (telefon, brev etc). Det sentrale mener han er at bakkebyråkratene arbeider med klientene som *enkelttilfeller*, uansett type kontakt. Her ser jeg i likhet med Johansson liten grunn til å skille mellom ansikt til ansikt kontakt og annen kontakt med sosialkontorets ansatte.

arbeidet sitt, og deres handlingsrom som skiller dem fra andre byråkrater og de organisasjonene de arbeider i fra andre byråkratier. En egenskap ved bakkebyråkратиene er at de leverer offentlige tjenester til individuelle klienter ved å bruke underordnede ansatte som formidlere (Prottas 1979:2). Denne typen byråkratier har en dobbelt rolle og gir ytelser samtidig som de utøver offentlig innflytelse og kontroll. Bakkebyråkratibegrepet gir både en innfallsvinkel til å diskutere sosialkontoret som byråkrati og som en spesiell type byråkrati. Sosialkontoret blir på mange måter et klassisk eksempel på et bakkebyråkrati, både på grunn av måten tjenesten er organisert på, kontakten med klientene og handlingsrommet for de ansatte⁴. Arbeidet til bakkebyråkratene kan karakteriseres som "people-processing" (Lipsky 1980, Prottas 1979). Prottas (1979) mente nettopp dette var den sentrale siden ved bakkebyråkratiens arbeidsmåte, og han karakteriserer bakkebyråkratene som vår tids magikere på grunn av deres nærmest okkulte oppgave - å gjøre vanlige borgere til klienter⁵. Det å lage en klient er en nødvendighet for at bakkebyråkratene skal kunne utføre arbeidet sitt,

4. Flere har vektlagt denne siden ved sosialkontorenes virksomhet. Sunesson (1987b) har f.eks. nærmet seg en forståelse av sosialkontoret som byråkrati ved å bruke begrepet det "løst koblede byråkrati". Dette begrepet tar utgangspunkt i at sosialkontoret nettopp er en organisasjon med særegne muligheter til personlig og lokal utforming. Sunesson henviser til sosiologen Meyer, som definerte løst koblede byråkratier som byråkratier der enhetene av de store apparatene som utfører selve arbeidet, ytre sett er like og styrt ovenfra. I praksis er de imidlertid bare styrt og kontrollert i den forstand at de ytre sett ter seg som like og kan ansees å falle inn under de allmenne regler for hva som er å være f.eks. et sosialkontor. Hva som skjer innen systemet er ikke fullstendig styrt i denne typen organisasjoner, og det gir dermed handlingsrom for de som arbeider innen systemet.

5. Klient er i denne sammenheng et analytisk begrep som brukes som betegnelse på det bildet av alenemødrene som de ansatte produserer i sitt arbeid. Klienter blir de som mer eller mindre frivillig trenger hjelp fra byråkratiet, men som har liten eller ingen kontroll med det samme byråkratiet (Fergusson 1984: 123). Det er dermed en betegnelse som markerer det mer eller mindre påtvungne ved relasjonen med f.eks. sosialkontoret. Klient i denne forstand blir et karakteristika ved personene som utvikles i interaksjonen mellom sosialkontoret og alenemødrene. Klient er den vanligste betegnelsen de ansatte bruker når de karakteriserer dem som oppsøker kontoret og/eller søker økonomisk sosialhjelp. I tillegg bruker de ansatte også benevnelse som sosialhjelpsmottakerne og brukere.

simpelthen fordi en person er altfor komplisert til å bli effektivt behandlet av et byråkrati. I denne forstand er klientene skapt av bakkebyråkratiet, og ett mulig perspektiv på de sosialkontoransattes arbeid at de konstruerer klienter. Det som produseres, er det som kan kalles alenemødrenes byråkratiske identitet (Johansson 1992:56), eller "the paper personalities of these very same clients" (Protta 1979:3). Det er altså klienter som produseres, og ikke alenemødre eller folk med økonomiske problemer. De ansatte må både avgrense hvem som er klient og hvem som ikke er det, og de må skille mellom klientene for å avgjøre hva hver enkelt skal få. I konstruksjonen av klientene utøver dermed de sosialkontoransatte også en grensevaktfunksjon. Et gjennomgående tema i framstillinga både i dette og de to neste kapitlene, er hvordan alenemødrene blir klienter gjennom kontakten med disse sosialkontorene ved inngangen til 1990-tallet, og hvordan dette oppleves både av dem som klienter og av dem som er ansatt for å arbeide på disse kontorene.

6.2 Fra alenemor til klient

Det er mange stønadsordninger og spesielle regler som gjelder norske aleneforeldre og som administreres av ulike instanser⁶. En kan si at det å ha kontakt med en eller flere velferdsinstanser, er en del av det å være aleneforeldre i Norge i dag. Særlig ble det slik for disse alenemødrene som alle hadde dårlig råd. Alle fortalte om møtet med velferdsstatsordningene som en del av det å bli alenemor,

6. Omfanget av ordninger er blitt så stort at vi har fått egne håndbøker som er spesielt rettet mot alenemødre og gir oversikt over deres muligheter i velferdssystemet (se Vigeland 1982 og Amble 1989). I tillegg handler ukebladens spørrespalter ikke sjelden om alenemødre og stønader. Dette illustrerer både omfanget av reglene og alenemødrenes informasjonsbehov. En kortfattet oversikt over stønadsordningene som er rettet mot kategorien enslige forsørgere finnes i appendix I.

og det var etter at de hadde fått eneansvar for barn eller i forbindelse med samlivsbrudd at de tok kontakt med sosialkontoret. Det å bli alenemor førte dermed til at de fikk en mer omfattende kontakt med diverse bakkebyråkratier enn de hadde hatt tidligere, og at de fikk en ny status som klient i disse bakkebyråkратиene. Dette både fordi de visste at de hadde muligheter til å få støtte, og fordi de trengte støtte for å klare seg. Alle måtte i det minste ha kontakt med trygdekontoret for å søke om ekstra barnetrygd. De som skilte seg, måtte i hvert fall ha en meklingsattest og søke fylkesmannen om bevilgning. Noen hadde også i forbindelse med skilsmisse og samlivsbrudd kontakt med familierådgivningskontor. Disse alenemødrene måtte også kontakte bidragsfogden⁷, trygdekontoret og sosialkontor, og noen hadde kontakt med boligkontor, arbeidskontor og helsevesen. Graden av frivillighet og ufrivillighet i denne kontakten varierte. Kontakten med familierådgivningskontoret var f.eks. i stor grad preget av frivillighet, mens kontakten med sosialkontoret ble opplevd som ufrivillig. Jo dårligere økonomi og dess mindre en vet på forhånd, dess flere instanser må en innom og dess mindre frivillig er kontakten. Som Lipsky (1980:54) peker på, er det slik at jo fattigere en person er, dess mer sannsynlig er det at vedkommende er ikke-frivillig klient, ikke bare i ett, men flere bakkebyråkratier. Likedan presiserer han at jo fattigere klientene er, dess mer innflytelse har byråkratiet over dem (Lipsky 1980:6). Dette blir særlig karakteristisk for *omsorgsarbeidernes* situasjon. De har lengre kontakt og må kontakte flere instanser for å kunne leve som alenemødre. Det blir også i møtet med de ulike velferdsstatsinstansene at grensene for hva en alenemor er, og hva som skal til

7. Senest fra 1.januar 1992 overtok trygdekontorene bidragsakene, mens det tidligere var en egen institusjon i de store byene, og for øvrig ble ivaretatt av lensmannsetaten. At bidragsakene er overtatt av trygdekontorene, gjør at en nå slipper å ta kontakt med to instanser når det gjelder trygd og bidrag. Samtidig er trygdekontorene i store kommuner organisert slik at det likevel kan være ulike personer som tar seg av sakene. Følelsen av å gå fra kontor til kontor kan dermed likevel bli den samme.

for å få støtte, aktualiseres. Det dreier seg vesentlig om hva slags kontakt alenemødrene har med barnefaren og hvor mye barna kan være hos han, men også om eksistensen og varigheten av samboerskap.⁸

For den enkelte oppleves stønadssystemet som svært forvirrende og arbeidskrevende. Mange hadde også kontakt med mange instanser i forbindelse med at de ble alenemødre. Alenemødrene fortalte at de ikke visste hvor de skulle begynne, og at det var som "å nøste opp en tråd". Noen følte at de måtte finne fram til alt på egen hånd, andre fikk god hjelp på første post og ble dermed loset videre. For disse alenemødrene begynte ofte veien gjennom hjelpeapparatet på trygdekontoret. Bidragsfogden var også et vanlig startpunkt. Sosialkontoret kom stort sett inn på et senere punkt i løypa, men noen har også kommet hit først. Arbeidet med å finne ut av hvem som har med hva å gjøre, hvem en kan snakke med, hva slags hjelp en kan få og hvordan, beskrives av alenemødrene som slitsomt og frustrerende. At det var så forvirrende, førte også til at noen ikke hadde fått de økonomiske stønadene de kunne ha fått. Det var mange eksempler i intervjuene med alenemødrene på at de ikke hadde vært klar over, eller fortsatt ikke var klar over, hvilke muligheter og rettigheter de hadde. En av alenemødrene hadde f.eks. ikke fått stønad til barnetilsyn det første året. Hun var heldig og fikk etterbetalt dette. Andre har gått glipp av stønader de ikke har mulighet til å få etterbetalt, f.eks. bostøtte. Noen følte seg også usikker på hva enkelte ordninger gikk ut på og søkte dermed ikke. Dette gjaldt f.eks. utdanningsstønad og stønad til barnetilsyn. Det er særlig *lønnsarbeiderne* blant disse alenemødrene

8. Hvilke grensedragninger som har vært vesentlig, har skilt seg ad på de ulike kontorene. På disse sosialkontorene betyr samboerskap at en ikke regnes som enslig mor. På trygdekontoret har derimot alenemødre hatt status som enslig mor selv om de har vært samboere, vel og merke hvis de ikke har barn med samboeren. Her har statusen enslig mor vært knyttet til relasjonen til barnefaren. Etter endringene i lov om barnetrygd fra 1.1. 1994, er også forholdet til samboere blitt en del av grenseoppgangen på trygdekontoret. Mens det tidligere først var når en mor med særkullsbarn giftet seg eller fikk barn med en samboer at dette fikk trygderettslige konsekvenser, betyr nå samboerskap over ett års varighet at retten til ekstra barnetrygd opphører. Fortsatt er samboerstatus ikke relevant i forhold til overgangsstønad.

som senere har blitt klar over at de har gått glipp av stønadsordninger de kunne ha søkt på. Dette kan komme av at disse har hatt minst kontakt med trygdekonto- ret i forbindelse med at de ble enslige mødre, og at de gjerne også tar kontakt med sosialkontoret først etter en periode som alenemødre. *Omsorgsarbeiderne* og *lønnsarbeiderne* beskriver også ulike problemer i forhold til å hankses med alle instansene, bruke tid til å oppsøke dem, fylle ut skjema og ha telefonkontakt. For *lønnsarbeiderne* betyr åpningstida at de må ta seg fri fra jobben og kanskje informere sjef og kolleger om hvor de skal. Verken på bidragskontoret, trygdekontor eller sosialkontoret er det langåpent som i banken og matbutikkene. For *omsorgsarbeiderne* er problemet også å få fri fra sitt arbeid. De må organisere barnepass eller innpasse besøket på sosialkontoret i forhold til barnas sove- og spisetider. Den begrensede åpningstida og telefontida på offentlige kontorer oppleves som problematisk av alenemødrene, enten de er lønnsarbeidere eller omsorgsarbeidere.

De fleste har hatt mest kontakt med sosialkontoret. De andre offentlige kontorene har de vært innom en eller to ganger, mens kontakten med sosialkon- toret ofte har gått over lengre tid og vært mest omfattende. Dette har særlig sammenheng med at sosialhjelp tildeles for kortere tidsperioder enn trygd. Det dreier seg oftest om engangsstøtte eller om 3 eller 6 måneders vedtak, som må fornyes ved ny søknad når det går ut. Det har også sammenheng med at sosialhjelpen er den minst rettighetspregede ytelsen og som dermed er knyttet til den mest omfattende individuelle vurderingen.

6.3 Forhistorien

6.3.1 Forhåndskunnskap om sosialkontoret

Hvordan visste disse alenemødrene i det hele tatt at sosialkontoret fantes, og hva

visste de om sosialkontoret på forhånd? Den vanligste kilden til informasjon for alenemødrene var venner og kjente. Noen hadde blitt henvist til sosialkontoret fra andre offentlige instanser, men bare en hadde oppsøkt sosialkontoret uten å ha bekjente som hadde vært i kontakt med sosialkontoret.⁹ Det er nettopp gjennom andre personers erfaringer og fortellinger at sosialkontoret konstitueres som institusjon i lokalmiljøet. Sosialkontoret og sosialkontorets ordninger lever sitt eget liv gjennom disse beretningene, og dette har en klar betydning i forhold til hvordan dets nye og gamle klienter oppfatter kontoret, hva de tar kontakt om og hvilken hjelp de forventer. I intervjuene kommer det fram at sosialkontoret og sosialhjelpen diskuteres venninner imellom, i syforeninga og på leketreff blant nabolagets barn. Dette kan være knyttet til spesielle trekk ved dette boligområdet og denne lokale konteksten. Dette er boområder med en konsentrasjon av billige borettslagsleiligheter, og dette kan skape en opphoping av folk med erfaringer med sosialkontoret, nettopp på grunn av at de etterspør denne typen boliger. Det bor også mange enslige mødre i boområdet av de samme grunnene. Bildet den enkelte har av sosialkontoret på forhånd er dermed i stor grad preget av andres personlige erfaringer, og hva som er deres tolkning av f.eks. sosialkontorets regler og rutiner. Andres erfaringer brukes som referansepunkt for vurderinger av om en selv har mulighet til å få støtte, og de en kjenner brukes som støttespillere i forhold til å ta kontakt. Det er imidlertid store forskjeller med hensyn til hvor omfattende kjennskap de intervjuede har. Noen har et vagt inntrykk; de har fått presentert sosialkontoret svært generelt og summarisk og har

9. Det kom klart fram i intervjuene at de ikke regnet det som positivt å kjenne andre som hadde sosialhjelp. Ofte neddempet de i utgangspunktet denne typen kjennskap til sosialkontoret, men fortalte så etterpå at en venninne hadde hjulpet til med å fylle ut søknadsskjemaet og at de hadde hørt om sosialkontoret av andre mødre på lekeplassen o.l. Dette var dermed et eksempel på det Plummer (1983) kaller "putting up a front" i forhold til meg som intervjuer. Det viser både at de regnet det som negativt å ha kontakt med sosialkontoret i seg selv, og at det å kjenne andre som har hatt kontakt med sosialkontoret var ekstra negativt fordi det betydde at de ble identifisert med et miljø der flere har sosialhjelp. Det er dermed rimelig å anta at omfanget av denne kontakten i hvert fall ikke blir overvurdert i denne typen intervjuer.

en eller noen få bekjente de vet har sosialhjelp. Andre har diskutert sin situasjon i detalj i forhold til sosialkontorets regelverk (eller det de andre personene oppfatter som sosialkontorets regelverk) på forhånd.¹⁰

Uansett informasjon på forhånd er det usikkerhet som dominerer når disse alenemødrene beskriver sine forventninger den første gangen de tok kontakt. Det er imidlertid forskjell med hensyn til hvor spesifikke forventninger de hadde på forhånd. Noen var usikre og visste ikke helt hva de kunne vente seg. Selv om de har hørt om sosialkontoret fra andre, kunne jo de ta feil. Usikkerheten er gjerne koblet med en følelse av at en ikke burde oppsøke sosialkontoret og negative forventninger til hvordan dette blir. Det Louise sier, kan illustrere dette:

"Lurte på om æ kunne få økonomisk støtte. Grua og kvia mæ for å gå. Man er jo flaska opp på at der skal en ihvertfall ikke gå. Æ hadd itj nå spesielle forventninga te å gå på sosialkontoret, men æ kjent jo litt te systemet. Det æ jo mer tilfredsstillende å ordne sæ med pænga sjøl".

Louise, 41 år

Andre hadde mer spesifikke forventninger ut fra det de visste om sosialkontoret. De forventet dermed en bestemt type hjelp. Mona illustrerer dette når hun sier:

"Grua veldig...men samtidig ment æ...utifra det æ vesst om andre som fikk sosialhjelp så ment æ at det va kurant å be om livsopphold og engangsstøtte"

Mona, 35 år

Mona visste på forhånd at det var noe som sosialkontoret kalte livsopphold og engangsstøtte, og mente at hun hadde mulighet til å få slik hjelp. Alenemødrene brukte ofte ordene "krav på" og "rettighet" når de snakker om forventninger til kontakten på forhånd. Kvinnene ville ta kontakt med sosialkontoret for å finne ut hva de hadde rett til. Jeg vil si at de slik sett ofte er rettighetsorienterte i

10. Uten at forskjellen skal trekkes for langt, er det *omsorgsarbeidene* som generelt har den bredeste referanserammen før kontakt, mens det er noen av *lønnsarbeidene* som opplever seg som mest spesielle i forhold til å ta kontakt med sosialkontoret. Dette henger etter all sannsynlighet sammen med at omsorgsarbeiderne tilbringer mer tid i nabolaget og det en kan kalle den lokale offentligheten.

forhold til sosialkontoret. Det er imidlertid få som har et så klart definert forhold til hva deres rettigheter er, som Mona her gir uttrykk for.

Å grue seg og være nervøs dominerer i framstillingene, og sosialkontoret beskrives som et sted de ønsket å unngå. Dette er i samsvar med andre norske undersøkelser vedrørende holdninger til sosialkontoret, som foreløpig, tross at dette har vært en mye undersøkt problemstilling, ikke har påvist særlig endrede holdninger til sosialhjelpen. Veien til sosialkontoret er fortsatt tung.¹¹ De gruer seg og ser på sosialkontoret som en siste utvei og definerer i høyeste grad kontakten som ufrivillig. Selv når de har måttet gå på sosialkontoret, beskrives dette som noe de både ville og ikke ville, og dette er slik selv om de tenker på sosialkontoret som et sted der de *kan* ha rettigheter. Noen av alenemødrene gir uttrykk for at de synes det ikke burde være sånn at det var negativt å gå på sosialkontoret, men at det henger igjen fra tidligere. Alenemødrene opplever det selv som om normene har endret seg, når de sammenligner seg med eldre familiemedlemmer som ikke ville gått på sosialkontoret uansett, mens de selv gjør det til tross for at de gruer seg. Det negative ved å ta kontakt med sosialkontoret bekreftes og styrkes også ved presseomtalen av sosialkontoret. Noen av alenemødrene peker på at det aldri er noen oppfordring om å komme på sosialkontoret dersom en får økonomiske problemer. Den mest positive informasjonen om sosialkontoret er som en av alenemødrene sa, når det fortelles

11. Det at veien til sosialkontoret oppleves tung og vanskelig har vært et stabilt funn i undersøkelser gjennom de siste 20 årene. Se f.eks. Knudsen (1972), Strand (1987), Guttormsen og Høigård (1978), Stjernø (1985), Berg (1986), Terum og Øverbye (1986), Wærness (1986), Hvinden (1988), Stjernø (1989) og Solheim (1995). Det er også vist at kvinner kvier seg mer enn menn (Kuhnle 1986). Holdningene til sosialhjelp i befolkningen generelt har heller ikke endret seg (Pettersen, Sæbø, Terum 1994). Det er en viss tendens til at de økonomisk svakere oppgir at det er mer sannsynlig at de vil søke sosialhjelp enn tidligere (NOU 1990:16 s.35), men alt i alt har holdningene til sosialhjelp holdt seg svært stabile. Når det gjelder alternative kilder til hjelp med økonomiske problemer er uformelle nettverk utenfor familien lite aktuelt for alle aldersgrupper. På 1980-tallet var bank og arbeidsgiver nesten like viktig økonomisk hjelpesystem som nær slekt, noe som tyder på at økonomisk uavhengighet av familien prioriteres høyt (Wærness 1986).

at sosialhjelpsutgiftene har gått ned. Alenemødrene hadde en klar oppfatning av at det å søke sosialhjelp er regnet som negativt også fra det offentliges side.

Det er store forskjeller med hensyn til hvor lenge de har ventet med å ta kontakt. Måten informantene beskriver prosessen fram til å ta kontakt, varierer fra "måtte" forklaringer til "måtte til slutt" forklaringer. Med "måtte" forklaringer mener jeg utsagn fra alenemødrene om at når de hadde fått så store økonomiske problemer, så måtte de oppsøke sosialkontoret. Med "måtte til slutt" forklaringer mener jeg utsagn fra alenemødrene som gikk på at de burde ha gått på sosialkontoret for lenge siden på grunn av den økonomiske situasjonen, men der de hadde utsatt det i det lengste, til det overhodet ikke fantes andre alternativer. Det kan virke som det er "lettere" for de som oppsøker sosialkontoret i en akutt situasjon der de er stilt overfor nye og vanskelige utfordringer etter en skilsmisse eller med et nytt barn, enn for de som tar kontakt etter en lengre periode med økonomisk knapphet som alenemødre. Dette kan ha å gjøre med at for de som tar kontakt midt oppe i en turbulent omstillingstid, er dette klarere definert som en akutt krisesituasjon der det er åpenbart at de trenger hjelp. Det er også lettere (og mer nødvendig) å ta kontakt med sosialkontoret når en absolutt ikke har penger og stor gjeld, enn når en mangler litt penger. Det oppleves også som mer legitimt å ta kontakt når en både trenger råd/veiledning og penger og ikke bare penger.

6.3.2 Hvorfor sosialkontoret?

Hva slags økonomiske realiteter sto så alenemødrene overfor i den situasjonen hvor de tok kontakt med sosialkontoret, og hvorfor tok de kontakt til slutt? *Omsorgsarbeiderne* hadde enten fått innvilget overgangsstønad, eller skulle søke. Inntektene deres dreide seg dermed maksimalt om overgangsstønnen, barne-trygd, barnebidrag (for disses vedkommende minstebidraget) og eventuelt stønad

til barnetilsyn¹². De som ventet på behandling av trygdesøknaden hadde ingen inntekt. I tillegg kunne noen ha eller søke på bostøtte¹³. Boligutgiftene (dvs. husleie, renter, avdrag og strøm pr. måned) deres var fra kr. 0 (de som bodde hos venner), til kr. 6850,- pr. måned. På utgiftssida hadde de også i tillegg ofte spesielt store utgifter i den perioden de oppsøkte sosialkontoret; det dreide seg om å ordne ny bolig, ordne med å kjøpe ut mannen fra fellesboet, utgiftene til flytting, regning på etableringslån, spesielt høye telefon- eller strømreregninger, spesielle utgifter til ungene o.l. De kunne også ha tatt opp forbrukslån og inngått avbetalingskontrakter før de ble alenemødre, som gjorde at de hadde store månedlige utgifter. *Lønnsarbeiderne* hadde enten svangerskapspermisjon eller lønnsarbeid når de oppsøkte sosialkontoret. Inntektene var fra netto kr. 5150,- til kr. 9200,- pr måned mens bostøttene var fra kr. 2000 til kr. 7500,- pr måned. Også lønnsarbeiderne sto overfor spesielt store utgifter; ønske om å være hjemme uten lønn og søke overgangsstønad, spesielle utgifter til barna, utgifter i forbindelse med flytting og nyetablering, studielån og boliglån. Også lønnsarbeiderne kunne ha låneforpliktelser fra tidligere. Både for *omsorgsarbeiderne* og *lønnsarbeiderne* var den økonomiske situasjonen akutt vanskelig når de oppsøkte sosialkontoret; de hadde enten spesielt høye utgifter akkurat da, eller hadde ventet i det lengste mens regningsbunken ble stadig

12. Etter satsene i 1989 var dette til sammen kr. 6485,- pr måned for en mor med ett barn. Dette var da overgangsstønad med særtilllegg (kr. 4278,-), dobbel barnetrygd (kr. 1347,-) og barnebidrag (kr. 860,-). Til sammenligning ville utgiftene for en mor som bor alene med et barn på 3 år etter et standard budsjett laget av Statens institutt for forbruksforskning for samme år, utgjøre kr. 5035 pr måned når transport og boligutgifter er unntatt. Dette standardbudsjettet omfatter da ikke alle utgiftspostene en husholdning kan ha. Budsjettet er laget som økonomisk rådgivningsmateriale til vanlige norske familier (Statens institutt for forbruksforskning 1991). Kontrasten mellom disse to beløpene illustrerer dermed forskjellen mellom trygdeytelsene og det som fra annet hold samme år defineres som normalt forbruk.

13. Den statlige bostøtteordningen betales av staten via husbankmidler. Noen kommuner har også kommunal bostøtte til aleneforeldre. Trondheim kommune har ikke hatt noen slik ordning.

høyere. De var dermed i en fortvilt økonomisk situasjon der alternativene var få eller brukt opp. De kunne for eksempel allerede ha fått omfattende hjelp fra foreldrene sine eller tatt opp forbrukslån i bank.¹⁴

Den første kontakten med sosialkontoret var enten i forbindelse med eller like etter samlivsbruddet, i ny situasjon som alenemor, eller etter en periode som alenemor. I alle fortellingene om møtet med sosialkontoret er grunnene til at dette var blitt nødvendig en sentral del av denne fortellingen. Med ett unntak forteller de om kontakten med sosialkontoret som en del av en *inntektstrategi*. De tar kontakt med sosialkontoret fordi de ønsker å søke økonomisk hjelp, og fordi de trenger mer penger. Andre ønsker og behov kommer i annen rekke, men noen ønsker også råd og veiledning f.eks. i forbindelse med bolig og skilsmisse. Blant disse alenemødrene skilte Kjersti seg ut ved at behovet for informasjon var hovedhensikten med å ta kontakt første gang:

"Da visste æ ikke opp og ned på noe...ante ikke hvordan en skulle fylle ut en separasjonsbegjæring en gang." "Æ hadd egentlig ikke økonomiske problem da æ tok kontakt...æ tok jo kontakt før æ tok ut separasjon...æ visst itj kor æ skuill ta ut separasjon hen...så gikk æ jo og søkt...æ gikk jo og tenkte på at æ skulle bryte ut og tok kontakt med sosialkontoret for å hør kossen æ skuill gå fram."

Kjersti, 33 år

Samtidig resulterte kontakten for Kjersti også i en søknad om supplerende sosialhjelp til hun hadde fullført utdannelsen hun var i gang med. Det alenemødrene legger vekt på når de presenterer hva som fikk dem til å oppsøke sosialkontoret for første gang, var særlig knyttet til nyetablering som alenemor, lønnsarbeidet, omsorgsarbeidet og svakheter ved trygdesystemet og andre deler

14. Brusdal (1988) har undersøkt potensiale med hensyn til økonomisk hjelp i krisesituasjoner, og fant da at småbarnsforeldre i etableringsfasen generelt sett har større aksept for og mulighet til å motta hjelp fra familie enn andre. Når det gjelder enslige forsørgere, konkluderer hun imidlertid med at det kan virke som om de har mindre beredsskapspotensiale enn andre. Brusdal påpeker at dette kan komme av at potensialet er brukt opp i forbindelse med samlivsbruddet. Dette stemmer for en del av alenemødrene jeg intervjuet.

av velferdsordningene. For de fleste var det en kombinasjon av ulike grunner som var karakteristisk for måten de definerte grunnene til å oppsøke sosialkontoret.

Nyetablering som alenemor framheves både av de med lønnsarbeider- og omsorgsarbeiderlivsløp. Eksempler her er økte utgifter på grunn av at en skal bo alene, at de har flyttet og tatt med seg lite innbo og utstyr fra felles bolig, flytteutgifter og lignende.

"Det va no det at det va frøktelig trangt med økonomien akkurat da... æ hadd jo nettopp skaffa mæ innskuddsleilighet og såndre ting da...ja det va no forskjellige ting æ egentlig trængt hjelp te da som æ itj klart helt sjøl da..."

Eva-Lill, 27 år

"Ja det va da æ kom hit i september det da...og da va det en periode der æ itj hadd inntekt da...for æ hadd jo vært alein i Oslo i to måneda for å jobb og så leid vi ei leilighet på framleie borti her og det blei jo 5000 krona i måneden...og så ordna æ med dagamma som også mått betales... " "Det æ tok med mæ i flyttinga og sånn det va jo sånne gamle ting...arvede ting...ellers så tok æ itj med mæ nå i det hele tatt og vi eid jo aillt sammen sammen...og så vart det ei flytteutgift på 4800 krona og deinn skuill betales innen fjorten daga..og så vart det husleie som æ mått betal fra 1. august sjøl om vi flytta inn 1.september."

Mona, 35 år

Noen tok også kontakt med sosialkontoret fordi de leter etter bolig og lurte på om de har mulighet til å få hjelp til å betale utgiftene. Cecilie sa f.eks. følgende om sin situasjon da hun kontaktet sosialkontoret første gang:

"Det var da jeg flytta opp til Trondheim. Da bodde jeg hos ei venninne og vi bodde i en toroms leilighet i Midtbyen. Da holdt jeg på å lete etter hus og hadde hus i sikte og tok kontakt med sosialkontoret om bolig og økonomi, jeg fant ikke noe sted der vi kunne bo uten å ha sosialhjelp i tillegg."

Cecilie, 30 år

Når det gjelder *lønnsarbeiderne*, er det særlig forhold knyttet til lønnsforhold og skifte av jobb som trekkes fram. Her kommer "pose-og-sekk" lønnsarbeiderne i

en særstilling ettersom de arbeider deltid for å kunne ta seg av omsorgsarbeidet. Dermed tjener de dårlig på lønnsarbeidet, ved siden av at de kan komme dårlig ut i forhold til stønadsordningene. Lønnsarbeidet kan også trekkes inn fra omsorgsarbeidernes side, gjennom at de forteller hvor dårlig alternativene når det gjelder lønnsarbeid er, og hvor vanskelig det er å finne arbeid som lar seg kombinere med eneomsorg for barn. Det er også vanskelig å få dagmammaarbeid. Kine prøvde f.eks. først å supplere overgangsstønadene med dagmammaarbeid, men fant fort ut at det også er vanskelig å få slikt arbeid i dette boområdet. Hun tok derfor kontakt med sosialkontoret:

"Det var da jeg tenke på å få meg en dagmammajobb og ikke fikk det. Jeg ringte på en som 30 stykker hadde søkt på. Samtidig fikk jeg den store regninga på etableringslånet"

Kine, 24 år

Omsorgen for barna kommer inn både for lønnsarbeiderne og omsorgsarbeiderne. Lønnsarbeidere kan her trekke fram behovet for lengre svangerskapspermisjon. Bjørg forteller om situasjonen da hun søkte om sosialhjelp slik:

"Da hadd æ jo svangerskapspermisjon uten lønn. Først hadd æ jo svangerskapspermisjon med lønn og så villa æ gjerne vær hjem te ungen va ett år da og deinn overgangsstønadene deinn veit du e itj nå å lev av og det va i deinn perioden æ hadd sosialhjelp." "Ja i god tid før deinn svangerskapspermisjonen stoppa..for visst æ ikke hadd fått nokka så måtta æ ha begynt å jobba igjen. Og så tok æ å bestilt mæ time oppå der da. Og så forklart æ situasjonen, og fortalt at æ itj så mæ nå råd for å begynn å jobb igjen da.. og spurt om dæm kom te å støtt mæ... for æ visst jo at æ kom te å ha mang tusen krona i minus pr. måned da ut fra det regnestykket som kom te å bli."

Bjørg, 35 år

Bjørg tok dermed kontakt med sosialkontoret som et ledd i en beslutningsprosess. I forhold til lønnsarbeid tas det også opp problemer med å finne bra og rimelig tilsyn til barna, og mangelen på noen som kan avlaste på ettermiddagstid. Både utgiftene til dagmamma og barnehage og vanskeligheter med f.eks. å jobbe overtid på ettermiddagstid, er med som grunner til at økonomien er så vanskelig.

Hos omsorgsarbeiderne kommer omsorgen fram som årsak til at de ikke ønsker lønnsarbeid, og dermed har for små inntekter. Barna kan være små eller ha spesielle problemer som astma og allergi, skoleproblemer eller ha særlige behov for omsorg i forbindelse med flytting eller samlivsbrudd.

Når det gjelder *svakheter ved trygdesystemet*, kommer den lange ventetida og utilstrekkelige trygdeytelser fram i alenemødrenes beretninger. Siden de ikke har noe å gå på, betyr ventetida for å få trygd at en må henvende seg til sosialkontoret for eventuelt å få forskottert overgangsstønad. Rita opplevde denne situasjonen:

"Det va gjennom trygdekontoret da. Når jeg søkte om overgangsstønad så spurte jeg om hva jeg skulle gjøre i mellomtida da til jeg fikk den overgangsstønaden og da var det jo å ta kontakt med sosialkontoret."

Rita, 32 år

At en må vente på trygd, kan medføre at økonomien blir akutt vanskelig og kan gi et etterslep det er vanskelig å bli kvitt, f.eks. gjennom at en tar opp forbrukslån i bank i denne perioden. Også det at en ikke har fått informasjon på trygdekontoret om ytelser som en kunne søkt om, nevnes som årsak til at en har dårlig råd. Dessuten kan reglene for trygdeutbetalinger være problematiske ved overgang til lønnsarbeid. Trygden stopper fra den måneden en begynner i jobb, mens lønnsutbetalingene oftest ikke kommer før man har vært i jobb ei tid. At barnetrygden forsvinner når barna blir 16 år, har også vært en kilde til økonomiske problemer for de som også har eldre barn.

I alenemødrenes måte å fortelle om de økonomiske vanskelighetene som førte til at de tok kontakt med sosialkontoret, trakk de både fram utgifter og mangelen på tilstrekkelig inntekt. Når det gjelder utgifter, er det særlig spesielt store regninger og uforutsette utgifter som framheves. Mange vanlige utgifter (som innkreving av lån, betaling av strøm og telefon) kommer kvartalsvis eller sjeldnere slik at regningene blir høye. For Kari ble det slik at hun kontaktet sosialkontoret når regningsbunken ble for høy:

"året siden e det vel, da hadd vi så frøktelig dårlig råda at æ..." "Æ hadd ei venninne som hadd gådd oppå der ja... Ho sa at du må gå oppå der, så slepp du at regningan hope sæ opp så gæli som dæm gjør. Æ hadd jo itj nokka løst te å gå oppå der. Æ va bare nødt te å gå der likevel."

Kari, 26 år

Mange nevner spesielle uforutsette utgifter, som at vaskemaskinen bryter sammen eller at bilen må repareres. Når det gjelder inntekt var det, foruten utilstrekkelig lønn eller trygdeytelser, særlig inntektsproblemer i forbindelse med overgangen til å klare det som en tidligere hadde vært to om og manglende bidrag fra fedrene som ble trukket fram.

I forhold til å bli alenemor, er det altså en rekke forhold som virker inn på den økonomiske situasjonen. På *utgiftssida* har boligpriser og muligheter på boligmarkedet stor betydning for disse kvinnene både om de leier og eier.¹⁵ Leiemarkedet er mindre enn tidligere, og flere har også hatt problemer med å finne et sted å bo som alenemor. I tillegg kommer etableringsutgiftene. Det er dyrt enten det dreier seg om å etablere seg på nytt som alenemor, eller å erstatte det som ekspartneren tok med seg. Det var ofte kvinnene som tok initiativ til bruddet, og flere av dem flyttet uten å ta med seg noe. Utgiftene til nyetablering kommer i tillegg til utgiftene med å bo alene. Flere var tidligere samboere, noe som gjorde at de var mindre sikret etter et samlivsbrudd. Det å ha omsorg for barn, gjør også at en stiller andre krav til standard på bolig og utstyr enn en ellers hadde gjort. Det å være alene med barna og mye hjemme på kveldstid gjør

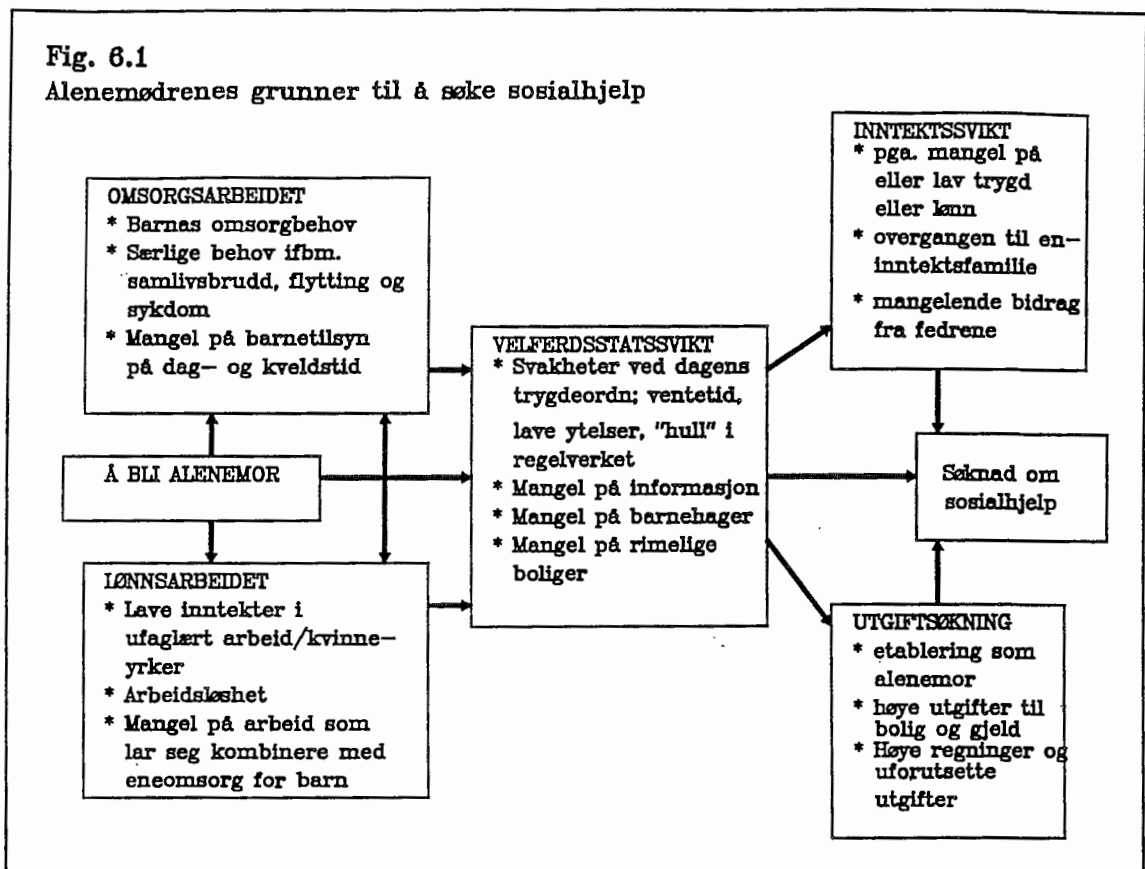
15. Terum (1983, 1987a) har konkludert med at det ser ut til at boligutgiftene er en viktig faktor for at alenemødrene søker sosialhjelp. Det behøver imidlertid ikke, som Terum også påpeker, være fordi de har spesielt høye boutgifter. Boligutgiftene til disse alenemødrene er ikke spesielt høye i forhold til andre familier i samme livsfase, blant annet fordi de kan få bostøtte og har gunstige kommunale lån som gjør at boutgiftene er lavere enn de ellers ville ha vært. Det at alenemødre har høyere boutgifter enn sosialhjelpsklienter generelt, kan sees som en følge av at andre grupper sosialklienter har svært lave boutgifter og ikke de samme krav til standard på bolig som barnefamilier. Hovedproblemet for alenemødrene er å klare vanlige boutgifter med en inntekt.

også at det er viktig å ha en bosituasjon en trives med.¹⁶ Alle disse faktorene på utgiftssida kommer samtidig med problemer på *inntektssida*. Problemene her kan gå både på den typen lønnsarbeid en har hatt og kan få, være knyttet til mulighetene for å kombinere lønnsarbeid og omsorgsarbeid, til omsorgsarbeidet og svakheter ved velferdsordningene. For alenemødrene som er ufaglærte er jobbene de kan få ofte dårlig betalt, og selv om de har en treårig utdanning i et kvinneyrke tjener de fortsatt dårlig. Lønnen er dermed vanskelig å leve av selv om de har heltidsarbeid. I tillegg er ufaglært lønnsarbeid vanskelig å få, og de rammes dermed lett av arbeidsløshet. Dessuten stiller alenemoderskapet nye krav både til lønnsarbeidet og omsorgsarbeidet. Særlig at de er alene om å hente og bringe barn, og trenger barnetilsyn også på ettermiddagstid, kvelder og netter, gir begrensningene i forhold til arbeidstid. I tillegg kan også omsorgsarbeidet by på nye utfordringer i seg selv. Alenemødrene fortalte om barn som trengte ekstra omsorg både i forbindelse med samlivsbrudd og flytting, og på grunn av spesielle problemer ungene hadde. De opplevde også inntektssvikt på grunn av svakheter i stønadssystemet og manglende oppfølging fra barnefedrenes side. Ettersom de ikke har oppsparte midler, og ofte også før de ble alenemødre kan ha hatt en økonomi som så vidt har gått fra måned til måned, rammes de hardt av problemene i f.eks. trygdesystemet. Jeg tenker her på at trygdekontorene har lang behandlingstid, og at en selv må oppsøke kontoret og skaffe seg informasjon om hvilke ytelser som kan være aktuelle. I tillegg viser alenemødrenes erfaring at det ikke er lett å få tilbud om barnetilsyn når det trengs, og som en er fornøyd med.

Den nye livssituasjonen - å leve alene med barn - blir økonomisk

16. I en engelsk undersøkelse fant Hardley (1989:139) at alenemødre var de mest hjemmesentrerte i alle hushold. Det å beholde eller skaffe seg et sted å bo var et av de første problemene som møtte alenemødre, og Hardley (1989:127) påviser også hvordan tilgjengeligheten av boliger er mer begrenset enn for familier generelt. Dette er både på grunn av økonomien og på grunn av problemer på leiemarkedet.

problematisk for disse kvinnene. Både deres tilknytning til omsorgsarbeidet og til arbeidsmarkedet, og mangler ved dagens velferdsordninger, bidrar til at akkurat de tar kontakt med sosialkontoret. De som ikke har familie de kan få hjelp av, og som ikke har hatt samboerforhold/ekteskap på forhånd, er de som har færrest alternativer til å få hjelp fra sosialkontoret.¹⁷ Samlet kan de begrunnelsene for å oppsøke sosialkontoret som tematiseres i alenemødrenes fortellinger settes opp som i fig. 6.1.

17. De med samboerforhold/ekteskap bak seg er eldre og har gjerne et økonomisk fundament i utgangspunktet, i forhold til de som får barn uten å være i noe fast forhold.

I første møte med sosialkontoret står ønsket om å være hjemmearbeidende sentralt i måten de forklarer sitt behov for sosialhjelp. Dette gjelder omsorgsarbeiderne og noen lønnsarbeidere. Forholdet til lønnsarbeid er dermed ikke gjennomgående viktig ved starten av kontakten, men problemstillingene her; lav lønn og arbeidsløshet, og lønnsarbeid som kan kombineres med omsorgsarbeid, blir viktigere etterhvert som barna blir større og dermed også gjennom kontakten med sosialkontoret.¹⁸ Problemet som er dominerende er vanskene med å kombinere lønnsarbeidet med omsorgsarbeidet under de aktuelle betingelser på arbeidsmarkedet og i velferdsstaten.

Alle disse grunnene til at alenemødre søker sosialhjelp har vært fremme i forskning og teoriutvikling om årsakene til hvorfor folk generelt, og alenemødre spesielt, søker om sosialhjelp. En måte å dele inn ulike forklaringsmåter og perspektiver på årsaker til sosialhjelpsbehov generelt, er å skille mellom forklaringer som tar utgangspunkt i trekk ved samfunnsutviklingen, trekk ved velferdsstatsordningene og holdninger og atferd hos potensielle og faktiske mottakere (Hvinden 1988). Denne inndelingen kan tjene som en ramme for oppsummering av forklaringer som har blitt diskutert i forhold til alenemødres sosialhjelpsbehov og dårlige økonomi. Når det gjelder *samfunnsutviklingen*, har de mest grunnleggende forklaringene vært knyttet til kvinners stilling i den kjønnsmessige arbeidsdelingen (se f.eks. Glendinning og Millar 1987 og 1991), både når det gjelder dårlig lønn på lønnsarbeidsmarkedet og at kvinners fortsatte hovedansvar for omsorgsarbeidet gir dårligere muligheter på arbeidsmarkedet (se f.eks. Sørensen 1994). Andre årsaksforklaringer har vært arbeidsløshet og problemene med å få lønnsarbeid for ufaglærte alenemødre (Terum 1987b, Ryen

18. Sentraliteten i faktorer vedrørende omsorgsarbeidet har klart sammenheng med at disse alenemødrene alle har barn under ti år. Dersom jeg hadde intervjuet alenemødre med barn over 10 år med sosialhjelp, vil jeg anta at problemer på arbeidsmarkedet ville være mer framtrødende også i det første møtet med sosialkontoret.

1989a)¹⁹, samt de voksende boutgiftene på 1980-tallet som ble et særegent problem for eninntektsfamilier (Terum 1987b)²⁰. Når det gjelder *trekk ved velferdsstatsordningene* er det pekt på det lave nivået på overgangsstønadene (Stjernø 1985, Terum 1987b, Frantzen 1988a og 1988b, Hvinden 1988), trygdefellen som gjør det økonomisk lite lønnsomt å kombinere lønnsarbeid og omsorgsarbeid (Terum 1987b, Hatland 1992), den lange behandlingstida som kan føre til behov for sosialhjelp (Syltevik 1986), og organisatoriske endringer som standardheving og økt tilgjengelighet på sosialkontorene (Terum 1987b). Når det gjelder *trekk ved brukerne* er det pekt på kjennetegn ved individene som f.eks. rusmiddelbruk, fysisk og psykisk helse, kriminalitet etc. (Hjermstad 1989, Haaland 1990) og forhold som manglende utdanning og yrkeserfaring (Hvinden 1988, Ryen 1989a). Andre har lagt vekt på at det dreier seg om svikt hos det enkelte individ; som at de ikke er i stand til å behandle penger, er arbeidskye, late og utnytter stønadsordningene. Denne typen forklaringer savner empirisk støtte, og det er blitt konkludert med at denne typen forklaringer forklarer lite av sosialhjelpsbruken (Terum 1983 og Hvinden 1988). En type forklaring som kan relateres til trekk ved individene, er tesen om fattigdomskulturen som er knyttet til antropologen Carl Lewis arbeid (Lewis 1961). Fattigdomskulturen som manifesterer seg i de fattiges normer og verdier, sees som en viktig årsak til

19. For sosialhjelpsmottakere generelt er det påvist en sammenheng mellom arbeidsløshetstallene i begynnelsen av 1980-tallet og økningen i sosialhjelpsutgiftene. Da arbeidsløshetstallene sank, fortsatte sosialhjelpsutgiftene å øke. Det er uenighet med hensyn til om dette er fordi det dreier seg om en mer indirekte sammenheng (Hvinden 1988) eller om det ikke var noen sammenheng (Brevik 1989). På 1990-tallet har vi hatt en stagnasjon i sosialhjelpsutgiftene, mens arbeidsløshetstallene har økt. En mulig forklaring kan være de organisatoriske endringene og innstramningene på sosialkontoret.

20. Når det gjelder spørsmålet om høye boutgifter generelt forklarer sosialhjelpsbehovet og økt antall mottakere, har undersøkelser vist at sosialhjelpsmottakerne generelt sett har lave boutgifter i forhold til vanlig kostnadsnivå (Syltevik 1986, Terum 1987a), og at deres boutgifter ikke har økt spesielt sterkt (Terum 1987b). At et generelt økt boutgiftsnivå også vil vise seg på sosialhjelpsutbetalingene, er en annen sak.

videre fattigdom. Denne typen forklaringer er blitt brukt i forhold til forklaring av fattigdommen f.eks. blant svarte amerikanske mødre (Morris 1994, Gordon 1995a). En annen relatert teori er teorien om den sosiale arven (Jonsson 1967), hvor en tenker seg at fattigdommen arves i den forstand at en arver ikke bare fattigdom, men også avmakt, og at fattigdommen dermed reproducerer seg selv og overføres fra generasjon til generasjon.

Alenemødrene forstår i stor grad årsakene til at de søker sosialhjelp som samfunnsproblemer, og en del av deres måte å fortelle om sin situasjon på, kan også tolkes som et forsvar mot de individorienterte forklaringene som rettes mot dem blant annet i møtet med sosialkontoret. De oppfatter det slik at det er blitt vanskelig å klare seg med en inntekt for en familie, at vi har hatt en prisoppgang på boliger, at det er dårlige betingelser for å ta seg av barn, og at stønadsordningene er for dårlige til å være til reell hjelp. Dette er hovedproblemene de står overfor, og dette ser de som samfunnsproblemer. I forhold til teorier om årsakene til at folk søker sosialhjelp, viser disse fortellingene om hva som var bakgrunnen for deres kontakt med sosialkontoret at det Korpi (1971) kaller de utløsende variablene er framtrepende. Korpi skiller mellom *grunnleggende*, *betingende* og *utløsende* variabler når det gjelder årsaker til behov for sosialhjelp. *Grunnleggende* forhold er de generelle ulikhetsskapende forhold i vårt samfunn, de *betingende* forhold er forhold som øker risikoen for å søke sosialhjelp, som kjønn, klasse, oppvekstmiljø, byproblemer, alder og arbeidsmuligheter (utdanning og arbeidserfaring) og de *utløsende* forhold er faktorer som sykdom, arbeidsløshet og skilsmisse. En styrke ved Korpis modell er at den representerer et forsøk på å kombinere strukturelle og individuelle forklaringsmåter, og er et forsøk på å lete etter kombinasjoner av ulike forklaringsmåter i stedet for å lete etter en enkelt forklaringsfaktor. Det er imidlertid en type forklaringer som Korpis modell ikke inkluderer, nemlig svakheter ved stønadsordninger og velferdssystemer. Denne typen forhold ville

både kunne defineres som betingende og utløsende. I alenemødrenes beretninger er det også utløsende forhold på et enda mer konkret nivå enn det Korpi nevner som vektlegges, nemlig problemer knyttet til å få utgifter og inntekter til å harmonere. Dette er de utløsende variablene som springer ut av dagliglivsproblematikken i alenemødrenes beretninger. Det er også etter alenemødrenes fortolkning, det å bli alenemødre som utløser og aktualiserer de betingende forholdene. Samtidig er det også i fortellingene kjønns- og klasseaspekter. Jeg tenker her på de mulighetene og betingelsene på arbeidsmarkedet de forteller om, og forholdet til omsorgsarbeidet.

Salonen (1993) har i sin analyse av funksjonen til sosialhjelpen i Sverige brukt de ulike mulige forsørgelseskildene som utgangspunkt for å forstå sosialhjelpsbehov. Han fokuserer på marginale posisjoner for å forstå årsakene til sosialhjelpsbehov, fordi dette begrepet relaterer behov for sosialhjelp både til individuelle og sosiale omstendigheter og vektlegger det prosessuelle ved måten behov for sosialhjelp oppstår på. Salonen (1993:232) skiller mellom *latente* og *manifeste marginale posisjoner*. Latente marginale posisjoner betyr at et hushold er i en potensielt sårbar økonomisk situasjon. Dette er ofte skjult og har en forbigående natur. Folk som er i en slik situasjon, kan komme til å trenge sosialhjelp for korte tidsrom. Dette passer på de lønnsarbeidende alenemødrene blant mine informanter. Hos de som er i en manifest marginal posisjon, har denne potensielle sårbarheten utviklet seg til en vedvarende situasjon med stor effekt på muligheten til å forsørge seg selv. Dette karakteriserer noen av omsorgsarbeidernes situasjon. Risikoen for at et hushold skal ende i en marginal posisjon, er avhengig av relasjonen til andre forsørgersystemer i samfunnet - markedet, staten og familien. Aleneforeldre er av de mest sårbare nettopp fordi de har problemer i forhold til alle de andre forsørgersystemene (Salonen 1993: 236). Kjønn og sosial status er fundamentale forhold for etablering av ulikhet i samfunnet, og det er et samspill mellom disse ulikhetsskapende forholdene og

situasjonen som alenemor som bidrar til de økonomiske problemene kvinnene har. En kan si at i situasjonen som alenemor reproduseres sosialt kjønn og sosial status. Det økonomiske utgangspunktet og utdanninga du har på forhånd, er avgjørende for hvilke alternative strategier du har tilgang til når du skal møte situasjonen som alenemor. Dette gjelder både muligheten til f.eks. å få hjelp fra familie, muligheten til å få et godt økonomisk oppgjør med ekspartneren, og muligheten til selv å ha oppsparte midler til å supplere overgangsstøtten med. I tillegg har de med utdanning størst sikkerhet på arbeidsmarkedet, mens de med ufaglært arbeid har størst problemer med å få ny jobb. Kvinnelønnsarbeidet kan være bedre egnet som tilleggjobb i tillegg til en hovedforsørgerinntekt i en toforeldrefamilie, enn som hovedinntektskilde. Arbeidsbetingelsene i den delen av arbeiderklassen som de fleste av disse mødrene tilhører, er også usikre og vanskelige å kombinere med barneomsorg. Det har også betydning at omsorgsarbeidet tradisjonelt har vært kvinners domene. For både lønnsarbeidere og omsorgsarbeidere har omsorgens posisjon i vårt samfunn betydning gjennom utformingen av velferdsordningene og størrelsen på overgangsstøtten. Alenemoderskapet er blitt en vanligere familieform, samtidig som ideologien om forsørgerlønnen; at det skal være mulig å leve på en inntekt, definitivt har sluttet å være en realitet.²¹ En av hovedårsakene til dette finnes blant annet på utgiftssida, i den utviklinga vi har hatt når det gjelder boustiftene. Vi bruker atskillig mer på å bo enn tidligere.²² Dette skaper problemer både for de alenemødrene som har lønn på arbeidsmarkedet, og de som får trygd og økonomisk hjelp fra velferdsstaten. Samtidig er sannsynligheten for å bli utsatt

21. Som blant annet Skrede (1982) har pekt på, kan det også diskuteres i hvilken grad forsørgerlønnen noen gang har vært en realitet. Det dreier seg eventuelt om en kort historisk epoke på 1900-tallet, og forsørgerlønnen har aldri egentlig vært en realitet for arbeiderklassekvinner.

22. Utviklingen med hensyn til forbrukets sammensetning for en husholdning har gått fra mat til bil og bolig som de viktigste utgiftskildene (Mørk og Opdahl 1990).

for risiko bare delvis sammenfallende med tradisjonelle mønster, i den forstand at det ikke er det å være alenemor eller tilhøre den ufaglærte arbeiderklassen som i seg selv gjør en til sosialhjelpssøker. Dette er begge posisjoner som kan være utformet og utformes på ulike måter, og der den enkeltes muligheter og evner til å gjøre noe ut av de mulighetene som finnes har betydning.

6.4 Møtet med sosialkontoret

Et karakteristisk trekk ved situasjonen alenemødrene forteller om da de tok kontakt med sosialkontoret, er opplevelsen av akutte problemer. I forhold til disse akutte problemene møter de sosialkontoret som en organisasjon som er preget av byråkratiske regler angående søknadsprosedyre og avgjørelsesprosess. Det er ventetid på time hos saksbehandlere og ventetid for å få behandlet søknadene, og de får beskjed om at det ikke er mulig å få akutt hjelp.²³ Tross at dette kan være noe de forventet ut fra andres beskrivelser av sine erfaringer, blir det likevel i møtet med sosialkontoret ofte en konflikt mellom deres forventninger om å ordne opp i de økonomiske problemene og sosialkontorets rutiner og arbeidsmåte. Det kan også bli en konflikt mellom det den enkelte oppfatter som mest relevant i sin situasjon, og det saksbehandleren trekker fram som relevant ut fra regelverket.

Opplevelsene av den første kontakten er forskjellige og mangesidige. Grunntonen i fortolkningen alenemødrene gir av kontakten, varierer fra at de er

23. Krisehjelp gies som regel ikke ved disse sosialkontorene og dette er tydelig blitt formidlet til alenemødrene. Samtidig har de ansatte et visst rom for å prioritere og definere situasjoner som krisesituasjoner. Noen av alenemødrene har også fått hjelp på dagen. Krisehjelp som begrep og mulighet kan alenemødrene dermed ha hørt om av andre, og argumentere for å få på sosialkontoret. Dette kan være en kilde til konflikter ettersom sosialkontorets offisielle linje er at krisehjelp ikke eksisterer.

svært positive, til at de er sterkt kritiske til den behandlingen de fikk på sosialkontoret. For mitt formål her kan en enkel inndeling i det "gode" møtet, "både og" møtet og det "dårlige" møtet være en innfallsvinkel for å gi et bilde av mangesidigheten i disse erfaringene.

6.4.1 Det gode møtet

Til det gode møtet hører forhold som tillit, lydhørhet, god tid og ikke minst at de fikk hjelp med det de kom for.²⁴ De knytter i tillegg den positive opplevelsen til negative forventninger på forhånd, at de har truffet en kurator som de likte, som var nyutdanna, sympatisk innstilt, hadde tid, som ville snakke og som var hyggelig. Det mest dominerende i beskrivelsene er lettelsen over å ha fått hjelp. Disse sitatene kan illustrere det gode møtet:

"Da var jeg heldig og traff en person som forsto meg...ja som var sympatisk innstilt og som ga meg hjelp for tre måneder"
Gudrun, 41 år

"Et positivt møte...æ fikk god hjelp og alt va ordna på en time, og da hadd æ hjelp resten av deinn tida æ trængt det, ja itj nå overflod, men nok te at æ klart mæ." "Hu æ snakka med skjønt at æ villa vær hjem og at æ trengt pænga."
Jenny, 28 år

"Jeg gruet meg så mye at jeg ble positivt overraska. Det var koselige folk og jeg ble henvist til boligkontoret med hensyn til bolig. I tillegg fikk jeg økonomisk sosialhjelpsskjema. Det måtte jeg tilbake med ettersom jeg ikke hadde gjort det riktig første gangen jeg prøvde å fylle ut skjemaet. Derfor ble det to samtaler."
Cecilie, 30 år

24. Dette var også en av hovedkonklusjonene i den klassiske klientstudien til Mayer og Timms. De intervjuet klienter ved en institusjon for sosialt arbeid i London, The Family Welfare Association, om deres erfaringer med den hjelpen de fikk på kontoret. Det som var mest avgjørende for om klientene var fornøyd med behandlingen de hadde fått, var om de hadde fått den hjelpen de ønsket (Mayer og Timms 1970:106).

De som er fornøyd med det første møtet beskriver ofte kontakten med kuratorene som det mest positive, mens de ansatte i skranken ikke kunne bidra med så mye, fordi de visste for lite.

6.4.2 Det dårlige møtet

I fortellingene om det dårlige møtet er det forhold som byråkratiske trekk og prosedyrer som alenemødrene ikke føler er tilpasset deres situasjon som er framtreddende. Det dreier seg også om mangel på forståelse og lydhørhet, kritikk og moralisering. De ble møtt med at deres problem ikke var noe sosialkontoret kunne hjelpe med. Kvinnene ble henvist til å ta kontakt med ekssamboer og foreldre, flytte fra Trondheim²⁵, begynne å jobbe igjen, og satt igjen med at vanskene var deres feil og deres problem. Kine og Rita hadde slike opplevelser:

"Da jeg fikk oppsigelse på leiligheten min etter at jeg .. hadde fått henne tok jeg kontakt med sosialkontoret etter råd på helsestasjonen. Da måtte jeg jo flytte og var boligløs. Det var helt forferdelig. Jeg kom no der og fortalte hva problemet var og da fikk jeg høre at de drev ikke noe boligkontor. Ho jeg snakka med sa at jeg måtte henvende meg til private utleiere. Det prøvde jeg å forklare at var ikke så lett. De som leier ut rygger ofte tilbake når de hører en har et spebarn og er alene. Da rådet ho meg til å flytte hjem til foreldrene mine...jeg hadde ikke noe i Trondheim å gjøre ettersom inntektene mine ikke sto i forhold til utgiftene med å bo. Jeg opplevde det som om det var min feil...at det var jeg som kunne for at jeg manglet et sted å bo. Jeg synes det var urimelig å kreve at jeg skulle flytte når jeg alt hadde etablert meg i Trondheim og da hadde jeg jo enda permisjon fra jobben. Det var da jeg hadde lyst til å gi opp alt...synes hun kunne fortalt meg hvor jeg kunne få hjelp...holdt en bedre tone og behandla meg bedre. Selv om det er vilkår kan en få beskjed om det på en pen måte: jeg følte meg helt fortvila og overkjørt. Gråt og gråt etterpå."

Kine, 24 år

25. Hvem som eier de fattige er et av de spørsmålene Georg Simmel stiller i artikkelen "The poor" fra 1907. Dette er fortsatt et viktig spørsmål som er nedfelt i lovgivningen. En kommune kan avvise å gi hjelp under henvisning til at vedkommende er hjemmehørende i en annen kommune. Som Simmel (1971) understreker er dette en manifestasjon av at ansvaret for de fattige har en spesifikt lokal karakter som den mobiliteten som moderniteten innebærer, fundamentalt sett er en trussel mot.

"Ja, egentlig så beror det jo litt på at min tillit te sosialkontoret da den er jo slik at æ vil aller nødigst gå oppå der da...heilt fra deinn første gangen æ kom dit...da æ skuilla søk om overgangsstønad... og æ gikk opp på sosialkontoret og spurt om å få lån de pengan te æ fikk overgangsstønaden så va det masse rot og tuill...søknaden min vart borte...og vi gikk der uten mat... og var oppå der gang på gang for å få fortgang på det og ho æ satt å prata med da..ho hadd en sånn ovenfra og nedad holdning te en...om at når en sjøl hadd komme sæ oppi deinn situasjonen så fikk en ordne det sjøl...så æ vart...ja ho stempla mæ nedenom og hjem da og det gjør at æ har sånn avmakt i forhold te sosialkontoret." "...hele situasjonen min blei snudd til at jeg skulle klare meg sjøl."

Rita, 31 år

For både Rita og Kine dreide det seg om å bli avvist, og å bli definert ut av den gruppen som sosialkontoret hadde ansvar for å gi hjelp. De som hadde denne typen møter oppsummerte dette som svært negative erfaringer. De hadde alle det til felles at deres behov ikke ble vurdert som legitime, og at de i første omgang ikke fikk hjelp. Alle med negative møter opplevde at deres problemer ble avvist²⁶, og at de i utgangspunktet ikke hadde nytte av sosialkontoret verken med hensyn til råd og informasjon eller i form av økonomisk hjelp. Alenemødrenes opplevelser viser at de kunne ha problemer med å bli betraktet som økonomisk selvstendige individer. Kine ble f.eks. som vi så anbefalt å flytte hjem til sine foreldre, mens andre ble fortalt at siden de var separert hadde eksmannen fortsatt ansvar for å forsørge dem.

6.4.3 Både og møtet

De med et "både og" møte med sosialkontoret har både positive og negative

26. Det er her grensevaktfunksjonen ved sosialkontoret som er framtreddende. Midres' (1990) begrep "avgrensingsinstitusjon" om institusjoner som sosialkontoret, vektlegger nettopp denne delen av virksomheten. Det dreier seg om å bestemme hvem som skal bli klient og få tilgang til organisasjonens ressurser, og hvor mye de som blir godtatt som klienter skal få. For de som opplever det første møtet med sosialkontoret som en kamp om å komme innenfor, å få anledning til å bli definert som klient, er dette en svært negativ opplevelse hvor en føler stor avmakt nettopp fordi en ikke behersker språk, regelverk og i det hele tatt spilleregler.

erfaringer med sosialkontoret den første gangen de kom dit. Alle fikk økonomisk hjelp som resultat av det første møtet. De var dermed fornøyd med den økonomiske hjelpen, selv om de kan ha fått den sent. Møtet løste problemer som de var glad for å få hjelp med; de kom f.eks. over en kneik med en regning, fikk være hjemmearbeidende lengre eller fikk betalt tannlegen. Det negative i erfaringen gikk ofte på saksbehandlingen og den måten de følte de ble vurdert på:

"ja hu va jo på en måte grei hu æ snakka med...men der va det en sånn litt negativ holdning te enslige forsørgere...ho spurt: hvorfor er du alene? ...det var nå det første hun spurte om når æ fortælt at æ va enslig forsørger...Akkurat som om ho ment at det va sjølforskyldt da. Det hadde jo ingenting med deinn saken å gjør i det hele tatt det, itj sainnt? Ho va litt sånn...ja det e mulig at æ bare følt det sånn...ho va litt sånn hånelig: "Ja så du har fire".

Bjørg, 35 år

Denne måten å bli møtt på, gjør at det kan være vanskelig å komme fram med det som er problematisk i tillegg til økonomien. Bjørg f.eks. fortalte senere at hun ikke hadde tatt opp andre spørsmål nettopp på grunn av den måten møtet utviklet seg på.

For de som kommer på sosialkontoret og blir stående i køen foran skranken, er dette ofte et sjokk. Monas fortelling om hennes møte med sosialkontoret illustrerer dette samtidig som hun var heldig og fikk en bedre samtale med en kurator etterpå:

"men æ tænke jo veldig på...kor utrivelig det der intervjuet va og...for det første når æ kom dit så va det stengt...det åpna itj før ti da så æ vart ståendes i en trappeoppgang da...og der va det lang kø og...ja æ sto no der da og følt mæ itj vel nei...sjøl om æ egentlig itj ment at det burde vær sånn...så va det veldig trykka stemning og så kom det no folk og vi fikk et skjema og så mått vi sitt da på et veldig lite veinterom og fyll ut helt personlige ting da helt uten nå å skriv på...og situasjonen...ja det satt jo folk helt tett innpå dæ da itj saint ja... og æ skuill prøv å kikk i...æ hadde ei mappe med papir da og... skuill prøv å fyll ut tall og sånn da...så det va veldig sånn...æ vart veldig stressa på situasjonen da...og så va det inn te

kurator ja og ho va hyggelig ...ja ei veldig hyggelig dame va det, men æ fikk jo beskjed...æ fikk jo og spørsmål om korfor æ ikke hadde søkt før da, for det va åtte ukas ventetid og det e jo...æ sa jo det da at æ kainn itj skjønn at når det e akutt at åtte ukers ventetid e nødvendig for det e...men sånn va det no, men æ mått ring om ei ukes tid for da skuill ho prøv å skynd på ..i og med at æ hadde null i inntekt...da bli du prioritert.."
Mona, 35 år

Et vesentlig moment som snur situasjonen her og gjør det til et "både og" møte var nettopp det at Mona fordi hun ikke hadde inntekt, ble anerkjent som en klient som hadde et legitimt behov for hjelp. Samtidig ble hun også konfrontert med at hun burde ha visst at hun skulle ha søkt før, slik at hennes behov ble bedre tilpasset måten sosialkontoret arbeider på. Monas situasjon illustrerer også et annet gjennomgående poeng - at køen og skrankesituasjonen oppleves som mer negativ enn timeavtaler og samtaler med saksbehandlere. Dette kan nettopp ha sammenheng med at det å få samtaler og avtaler betyr en inndefinering av alenemødrene som sosialkontorets ansvar. Historien til Christine er et unntak når det gjelder dette, siden det for henne var nettopp møtet med kuratoren som var det mest negative. Her er det imidlertid nettopp legitimiteten i hjelpebehovet som det ble stilt spørsmålsteget ved også i samtalen med kuratoren:

"hu som æ kom te da hu hadde visst vært sjuk og så den første dagen hu va på jobben så va æ deinn første som kom klokka ti (ler) og så va æ ganske med mæ akkurat deinn tida da og på deinn tida æ satt der va det fire andre kuratora inne på kontoret der da og...og æ følt mæ helt overkjørt for hu visst itj ka hu holdt på med heller for ho mått spør om aillt...de andre kuratoran da... og æ følt at hele livet mitt ble bretta ut for aill sammen liksom.... og æ trudd at sosialkuratora hadde taushetsplikt og ja..ja da va min situasjon...ja æ likt itj at dæm diskutert mæ rundt i korridorane der ...det orka æ ikke...æ prøvd å kom mæ utenom sosialkontoret for æ følt mæ...at æ mått tigg liksom".
Christine, 25 år

Uansett om de fikk hjelp eller ikke som et resultat av det første møtet, gikk det tid før de fikk hjelpen. Alenemødrene måtte dermed vurdere alternative strategier

for å overleve i mellomtida. Noen fikk noe hjelp av foreldre og venner (f.eks. middagsinvitasjoner), eller tok opp lån i banken, men de fleste hadde ikke slike muligheter og lot være å betale regninger og prøvde å kjøpe mat for det de hadde. Når de så først fikk økonomisk hjelp, var situasjonen enda verre enn da de søkte.

6.4.4 Det felles ved møtene - søknadsskjemaet

I alenemødrenes fortellinger om møtene er det en felles ingrediens, nemlig at møtet med sosialkontoret er et møte med søknadsskjemaet²⁷ som brukes for å søke om sosialhjelp. For flere var møtet med skjemaet hovedinnholdet i det første møtet, mens det for andre var en av flere ingredienser. Skjemaet var også helt klart et styrende element i møtet enten det dreide seg om samtaler med den som satt i skranken eller førstegangssamtaler med sosialkontoransatte. Jeg vil derfor hevde at det var skjemaet som strukturerte kontakten mellom alenemødrene og de ansatte. Som Prottas (1979:105) påpeker, er skjemaet det sentrale arbeidsredskapet for å gjøre vanlige samfunnsmedlemmer til klienter. Det er gjennom skjemaet at alenemødrene får sin *byråkratiske identitet* i forhold til sosialkontoret, og blir til *saker* som sosialkontoret kan behandle og arbeide med.

En del av møtet med sosialkontoret består av at de lærer at dette skjemaet er den obligatoriske måten de kan fremme og kommunisere sine behov for hjelp igjennom. Else visste ikke at det var noe som het søknadsskjema og skrev derfor et brev til sosialkontoret:

"Ja, først så leverte jeg en skriftlig søknad på vanlig A4 ark, og så når jeg ringte opp for å høre hvordan det gikk etter noen uker, så sa de at jeg måtte sende inn en skikkelig søknad og da kom jeg opp, det var like etterpå og

27. Se appendix G. Søknadsskjemaet som ble brukt for søknader om sosialhjelp var det samme hele perioden jeg hadde kontakt med disse sosialkontorene. Skjemaet ble utarbeidet og tatt i bruk i 1985 (Trondheim sosialkontor Årsmelding 1985).

da fylte hun ut et sånn derre gult skjema.. jeg skjønnte jo ingenting i utgangspunktet... fikk jo ingen informasjon, og der var det mye jeg måtte ha med av dokumentasjon og sånne ting. Det var da jeg prata med hu som sa at de ikke ville ha meg der. Den søknaden jeg hadde satt opp der jeg hadde prøvd å sette opp inntekter og utgifter og sånn den ble ikke tatt hensyn til. Det var ingen som nevnte noe om den. Jeg forklarte at jeg drev og gikk til kiropraktor, jeg hadde sånn bekkenløsning etter at den minste ungen var født, men det ga ikke skjemaet rom for."

Else, 32 år

Else forteller her hvordan skjemaet var et vilkår for at sosialkontoret skulle diskutere og anerkjenne at hun hadde behov for økonomisk hjelp. Å søke om sosialhjelp krever at alenemødrene utformer sine behov i tråd med det sosialkontoret forstår, og et forsøk på å formulere sine behov med egne ord faller dermed, som Else erfarte, utenom det som taes hensyn til. Alenemødrene forteller om større eller mindre vanskeligheter med å fylle ut skjemaet. For noen var det lett, mens andre måtte ha hjelp til å fylle det ut. Noen hadde fått hjelp på sosialkontoret både i skranken og i samtaler med saksbehandler, mens andre hadde fått hjelp av venninner og familiemedlemmer:

"Da brukt æ venninna mi ja...æ va oppå og henta søknadsskjemaet og da regnet æ med at æ kanskje fikk prat med nånn da, men så fikk æ blanketten gjennom luka og der sto du såinnt...Æ tok den med hjem og så ringt æ jo oppå der for å spør kordan en skuill gjør det... og da blei æ fortalt det og det og da...og da følt du dæ som et naut som itj skjønt forklaringa. Så det greieste va å spør en som hadde fylt ut det før...så æ tør ikke spørre om hjelp der...for æ føle at æ får mæ en knekk på sjøltilliten min hver gang æ snakker med dem"

Rita, 32 år

Alenemødrene regner ikke skjemaet for spesielt vanskelig, men det kan være vanskelig første gangen. Det er også arbeidskrevende å fylle ut søknaden i og med at det kreves dokumentasjon av alle opplysninger om inntekter og utgifter. Det fører ofte til at skjemaet gjør det nødvendig med flere besøk før det er ferdig utfyllt. Det er på søknadsskjemaet de definerer seg som alenemødre i forhold til

sosialkontoret, ved å krysse av på sivilstand og oppgi barn som de forsørger. Den vesentlige delen av søknadsskjemaet dreier seg om å redegjøre for den økonomiske situasjonen. På skjemaet skal en framstille dette som månedelige inntekter og utgifter. Dess mer deres økonomiske situasjon fulgte logikken i skjemaet, dess lettere var det naturligvis å fylle ut. I tillegg til boutgifter (husleie, lån, strøm) er det også rom for å fylle inn andre utgifter og annen gjeld. Det er også rom for å gi en begrunnelse med egne ord for søknaden og plass til andre opplysninger som sosialkontoret synes er vesentlige (boforhold, utdanning og arbeidsforhold).

Mange kommunikasjonsproblemer og konflikter når det gjelder forståelsen av økonomien oppstår tydelig ut fra de forskjellige utgangspunktene til alenemødrene og sosialkontoret. Den enkelte kvinnen tenker på regningsbunken her og nå og hva hun rent konkret har å rutte med, mens de ansatte på sosialkontoret snakker ut fra den økonomien som kommer fram på skjemaet og utregningen av hva de *gjennomsnittlig* har å klare seg på i måneden. En kilde til at disse virkelighetsforståelsene blir så forskjellig, er naturligvis alle de regningene som ikke kommer hver måned, men som betales kvartalsvis eller hvert halvår, og at sosialkontorets bilde av økonomien nettopp er et "gjennomsnittsbilde". En annen kilde til ulikhet er hva som kommer med på inntekts- og utgiftssida i alenemødrenes og sosialkontoransattes måte å regne på. Forbrukslån og utgifter til telefon er f.eks. utgifter som ikke regnes med av sosialkontoret når det er snakk om å beregne støtte. Alenemødrene kan ha mange slike utgifter som gjør at de ikke har penger nok igjen til vanlige husholdsutgifter. I drøftingene av økonomien i forhold til å få hjelp eller ikke, blir disse utgiftene "borte". På inntektssida kan bidrag og barnetrygd o.l. som en ikke har fått enda, bli tatt med som inntekt fordi en kommer til å få dem. Dette fører til at flere av alenemødrene ikke skjønner regnestykkene til sosialkontoret. Siri sa at hun skulle ha hatt god lyst på den kalkulatoren de regner med på

sosialkontoret, etter å ha fått redusert månedlig stønad i påvente av ekstra barnetrygd. Drøftingene i samtaler kan dermed bli kritikk og moralisering ut fra en "fiktiv" økonomi som alenemødrene opplever bare eksisterer på papiret:

"Men æ syns dem ska klar å sjå situasjonen egentlig, for eksempel når dæm si at en ska bruk barnetrygda te klær og sånn te ungan. Æ får itj det te æ. Æ har itj nå sjans te det, for det æ får inn e æ nødt te å bruk te husleie. Det har æ sagt te dæm og, men likevel mene dæm at du skal få te det allikevel dæm"

Kari, 26 år

Kari bruker trygden og barnetrygden til utgifter som ikke regnes på sosialkontoret, men som hun selv synes er nødvendige, som avbetaling på sofa, kabeltv og telefon. Disse utgiftene har Kari sikkert også satt opp på søknadsskjemaet sitt, men de er ikke sentrale i behandlingen av søknaden, og dermed ikke sentrale i samtalene om økonomien hennes. For å forsøke å forstå skjemaet og måten sosialkontoret vurderer søknadene på, bruker alenemødrene andre med erfaring som informasjonskanaler. Den hjelpen de har fått av andre, tillegger de stor betydning for at de har fått hjelp i det hele tatt. De kan imidlertid oppleve at ansatte på sosialkontoret reagerer negativt på den informasjonen de har på forhånd. Dersom de i utgangspunktet er rettighetsorientert, irriterer dette ofte saksbehandlerne:

"Nei, ho va så veldig brysk liksom...hvis æ spurt om ting: "Ja kor har du fått greie på det"..liksom (ter)" "Æ skuill itj kom og fortelle honokka som helst"

Christine, 25 år

Christine tolket dette som at på sosialkontoret skal en helst være uvitende og få informasjon ut i fra det. Prottas (1979:115) diskuterer denne typen reaksjoner på "vitende" klienter ut fra det perspektiv at de utgjør en trussel i forhold til bakkebyråkratiet. Nettopp fordi vedkommende klient har kunnskap, kan hun mistenkes for å manipulere informasjonen sånn at hun blir klassifisert mest mulig lukrativt. Derfor foretrekkes iflg. Prottas "naive" klienter fordi disse ikke kan

manipulere kategoriseringene til bakkebyråkratene og dermed oppfattes som at de gir mer pålitelig informasjon.

6.5 Opplevelsen av sosialkontoret som en spesiell type byråkrati

Gjennomgående i alenemødrenes beskrivelse av sosialkontoret er det en kan kalle byråkratiske trekk i klassisk Webersk forstand.²⁸ For de som arbeider på sosialkontoret er dette systemet en *selvfølge*; det er sånn det er. Det er umulig å gi alle som ønsker det time på dagen med den tilstrømningen de har, og de må begrense telefontida for å få unna søknadene. Det er også en selvfølge at en må fylle ut en skriftlig søknad på et fast skjema, at en ikke får økonomisk hjelp på dagen, og at de har behandlingstid. Alt dette "selvfølgelige" er for alenemødrene en *oppdagelse*. Alenemødrene gir uttrykk for at de har hatt stor tillit til at det norske velferdssystemet ville kunne gi dem hjelp når de trengte det, og er uforberedt på mange av hindringene for å få hjelp. De opplever de ansattes selvfølgelighet, gjennom at de forutsettes å kjenne regler, rutiner og terminologi²⁹ og tilpasse seg disse. Samtidig kunne det også bli oppfattet negativt om de kjente

28. Byråkratibegrepet ble av Weber knyttet til en organisasjon som var preget av komplisert rasjonell arbeidsdeling, spesialisering, skriftlighet, med faste rutiner og regler, stabile autoritetskanaler og hierarkisk organisering (Weber 1971). Det dreide seg om en idealtypisk beskrivelse knyttet til utviklingen av tjenestemannsstyre og den generelle rasjonaliseringsprosessen som var et av Webers grunntema. Byråkratibegrepet har senere inspirert til nye tolkninger i tråd med den historiske utviklingen (Ve 1989), og kan nå sies å være et av de mest mangetydige i organsiasjonssosiologien (Johansson 1992). For en diskusjon av byråkratibegrepet vil jeg henvise til Johansson (1992). Han konkluderer med at organisasjoner kan være mer eller mindre byråkratiske og byråkratiske på ulike måter, og det er i denne forstand jeg bruker byråkratibegrepet i denne sammenheng.

29. Det at byråkratiske organisasjoner utvikler et eget språk er et velkjent fenomen (se f.eks. Ferguson 1984:15). Dette egne språket tjener nettopp til å monopolisere informasjon og hindre innsyn og protest utenfra. Klientene forutsettes å lære og kjenne byråkratiets regler og språk, og språkb Bruken tjener nettopp til å kanalisere informasjon og direktiver slik at kommunikasjonen med klientene blir i en form byråkratiet kan hansk med og på byråkratiets premisser.

reglene og rutinene for godt.

For alenemødrene oppleves nettopp den byråkratiske måten kontorene de møter er organisert på, som lite tilpasset de akutte problemene de står overfor i sin hverdag. Det dreier seg om problemer med å få utgifter og inntekter til å stemme overens, ta seg av barna sine og skaffe inntekt til seg selv og dem. Deres utgangspunkt er dagliglivet med omsorgen for barna, å skaffe seg tak over hodet og inntekter til å dekke de løpende utgiftene. For dem er utfordringen som vi har sett i de forutgående kapitlene, å få alle disse hensynene til å gå i hop. I forhold til denne situasjonen oppleves sosialkontoret som et byråkrati som forsøker å få alenemødrenes situasjon til å passe til det regelverket de forvalter. Dette gjør at alenemødrene kan oppleve sosialkontoret som rasjonelt og effektivt, uten plass til menneskelig hensyn:

"Det va ingen som spurt om kordan jeg hadde det. Følte at det va som på en fabrikk og så bli ferdig med det. Det gikk fort og effektivt. Det va itj nå spørsmål om andre forhold enn dem som skulle til for å få saken unna"
Synnøve, 34 år

Samtidig dreier det seg også om et særegent byråkrati. Det er et bakkebyråkrati hvor det både er direkte kontakt mellom de som oppsøker kontoret og de ansatte der, og hvor de ansatte har et visst handlingsrom. Reglene som sosialhjelpen regnes ut etter, er kompliserte. Denne kommunen har som andre kommuner, vedtatt sine egne retningslinjer og dette regelverket er i en så stor kommune detaljert og innviklet. Disse retningslinjene har ikke klientene tilgang til, og intervjuene med alenemødrene viser også at reglene gjennom kontakten med sosialkontoret forblir *skjult*. Alenemødrene skjønner ikke logikken i avgjørelser og lurer på hvilke retningslinjer som egentlig gjelder. Til tross for det omfattende regelverket kompliseres bildet av at det i tillegg utøves skjønn innen dette for klientene "skjulte" regelverket. Men sosialkontoret er i alenemødrenes fortellinger også et byråkrati som er i stand til å overskride en del av de byråkratiske

trekkene, og et kontor der det også utvikles nærmere relasjoner mellom enkelte alenemødre og ansatte. Resultatet av dette blir det i alenemødrenes beretninger som kan karakteriseres som opplevelse av *personavhengighet*. Gjennom kontakten med sosialkontoret oppdager de at de beskjeder og den behandlingen de får, varierer fra person til person. Hos noen finner de forståelse og lydhørhet, hos andre opplever de moralisering og regelorientering. Dette mener alenemødrene også har avgjørende betydning for om de får økonomisk hjelp eller ikke. Den måten reglene fungerer på, at de er "skjulte" og den måten skjønnet utøves på, gjør at flere opplever sosialhjelpen som "uforutsigbar", "lunefull" og "urettferdig".

I forhold til problematikken og dilemmaet lønnsarbeid versus omsorgarbeid er denne tvetydigheten og det uforutsigbare dominerende. På den ene siden har noen fått økonomisk hjelp til å være hjemme, men på den andre siden har noen fått krav om lønnsarbeid og avslag på supplerende sosialhjelp før de har sagt seg interessert i dette. Noen har fått råd og veiledning og konkret hjelp i forhold til utdanning og lønnsarbeid som de er glad for og trenger, samtidig som andre ikke har fått slik råd og veiledning selv om de har spurt om det. Når dette skifter mellom ulike personer den samme alenemoren er i kontakt med og i forhold til ulike personers erfaringer, fortøner sosialkontoret seg som *tvetydig* og *uforutsigbart*. At sosialhjelpen oppleves som personavhengig, har også den effekt at det er vanskelig å utvikle strategier i forhold til å få hjelp. Noen kan lykkes med å omgå rutinene gjennom å utvikle strategier f.eks. for å få snakke med noen, få hjelp på dagen o.l., men svakhetene med strategiene er at de ikke kan stole på at de virker fra gang til gang. Samtidig er det nettopp denne personavhengigheten som gir et potensiale for at det blir gode møter og at noen av alenemødrene opplever at de får god hjelp.

Møtet med sosialkontoret er også et møte med et kvinnebyråkrati. På disse kontorene er det stort sett kvinner som er ansatt både i skranken og som

kuratorer. Dette er i ferd med å bli mindre dominerende i 1992, men for disse alenemødrene ble møtet med sosialkontoret et møte mellom kvinner, og mellom kvinner i ulike posisjoner i samfunnshierarkiet. I beskrivelsene av gode samtaler legger alenemødrene gjerne vekt på likheter mellom seg og kuratorene. De kan f.eks. fortelle at kuratoren hadde barn selv, var på deres egen alder eller selv hadde vært alenemor. I beskrivelsene av de negative møtene dominerer ulikhetene i status, alder og måte å se livet på:

*"Æ så det med en gang æ så dama ..hu va spiss og stram. Sånne fine fruier fra Byåsen vet du, ei sånn som har aillt klart."
Jenny, 28 år*

Kritikken alenemødrene retter mot sosialkontoret, er imidlertid mer rettet inn mot egenskaper ved byråkratiet og organisasjonen sosialkontoret, enn mot de som arbeider der som enkeltpersoner. De prøver ofte å forstå hvorfor kuratorene oppfører seg som de gjør, og forklarer det med overarbeid og stress.

I alenemødrenes beretninger er det nettopp de sidene ved møtet med sosialkontoret som går ut på å gjøres til en klient (behandles som en sak) som oppleves negativt. Johansson (1992: 52) har karakterisert møtet mellom medborgere og bakkebyråkratene som en relasjon som er preget av manglende samsvar mellom *nærhet* og muligheten til å være *direkte*. *Nærhet* handler om avstanden mellom partene, mens *direkthet* går ut på mulighetene til å kunne forutse og tolke partenes reaksjoner og tilpasse egne handlinger til det. Mellom bakkebyråkrater og klienter er det nettopp en personlig, ofte ansikt- til-ansikt "nær" kontakt, som alenemødrene forteller de kan få til bestemte sosialkontoransatte. Samtidig har de sosialkontoransatte i liten grad mulighet til å forholde seg direkte til det som kommer fram i denne nære relasjonen. Dette både fordi de som ansatte på sosialkontoret har et begrenset handlingsrom, og fordi det dreier seg om en relasjon ikke bare mellom to mennesker, men mellom organisasjon og klient. Denne manglende direktheten fører for alenemødrenes del

til at kontakten på sett og vis ikke oppleves som å handle om deres situasjon, og at møtet på sosialkontoret kan føles rart og kunstig.

6.6 Arbeidet på sosialkontor som hverdag

For de ansatte er arbeidet på sosialkontoret preget av strømmen av klienter og kanskje enda mer presist av strømmen av *saker*. Det er sakene, dvs. den enkelte søknaden om økonomisk sosialhjelp og behandlingen av den, som arbeidet er organisert rundt. Som omsorgsarbeidet preget intervjuene med alenemødrene, preget arbeidet på sosialkontoret i høyeste grad intervjuene med de ansatte.³⁰ Dette var selvsagt en følge av at intervjuene foregikk på kontorene i arbeidstida, men også av spesielle egenskaper ved dette arbeidet. Det som foregikk forut for, parallelt med og etter intervjuene gir i seg selv et visst innblikk i hva den konkrete aktiviteten på sosialkontoret består av, og hvordan dette arbeidet er organisert og i ulikhetene i de enkeltes arbeidssituasjon og arbeidsdag. Intervjuene måtte innpasses i timeplanen for uka, mellom møter, tidspunkter for klientsamtaler, hjemmebesøk, kurs i databehandling, spisepauser, legebesøk etc. Arbeidsdagene er *oppdelt i perioder*, og ulike tidsperioder er avsatt til ulike oppgaver. Et annet karakteristisk trekk er at arbeidet *ikke er lett å avgrense og legge til side*, f.eks. for å gjennomføre et intervju. Hos Jens stakk de som satt i skranken f.eks. hodet inn et par ganger under samtalen for å få hjelp med en vanskelig klient ute på gangen. I tillegg ringte telefonen et par ganger, fordi en av de ansatte skulle diskutere en sak med han. Hos Ruth var flere på døra fordi hun hadde ansvaret for ekspedisjonen den dagen. Hos Mette ringte telefonene i

30. I tillegg preget også omsorgsarbeidet noen av intervjuene med de kvinnelige ansatte. Ruth kom for eksempel for seint den dagen fordi hun hadde fulgt sin mor til fysioterapeut. Laila tok en telefon hjem til datteren, og Mias kontor var dekorert med barnetegninger.

et kjøp fordi hun drev med veiledning av nyansatte. De ringte for å diskutere saker med henne, og hun sa oppgitt at det ikke gikk an å stenge telefonen for inngående telefoner fra ansatte, bare fra klienter. Dette er en egenskap ved virksomheten på sosialkontoret, som også vil prege samtalene med klientene. Det er nettopp denne formidlingen av travelhet og andre som tar kontakt, som Christine fortalte om som frustrerende i sitt møte med sosialkontoret. Et annet karakteristisk trekk er at det er et arbeid som består av *et utall av små og ofte avbrutte arbeidsoperasjoner*. Dette kom også fram under intervjuene og gjaldt særlig de som var mest tilgjengelige for klienter. Marit jobbet f.eks. i mottaket³¹ den dagen jeg snakket med henne, og når vi traff hverandre midt på dagen hadde det samlet seg opp mange småoppgaver. Da jeg sa at jeg hadde god tid og at hun bare måtte gjøre ferdig det hun holdt på med, ringte hun først til arbeidskontoret om at hun hadde skaffet penger til arbeidsklær til en som skulle starte i jobb, til folkeregisteret for å ordne med et bostedsbevis, og så til en klient for å fortelle at det ble forsinkelse fordi bostedsbeviset manglet. Deretter tok hun fram matpakka, og fortalte at siden vi skulle treffes så fikk hun i hvert fall spist matpakka denne dagen. De ukene hun ikke jobbet i mottaket, karakteriserte hun

31. Begge disse kontorene har omorganisert måten å møte klientene på i den perioden jeg hadde kontakt med dem. I 1989 hadde skrankepersonellet den første kontakten med klientene, og formidlet videre til kuratorene. I 1992 har kontorene innført eget mottak. På begge kontorene er det den som sitter i skranken som har den første samtalen med klientene og avgjør om de trenger en egen samtale med mottakskurator. Stort sett mener de ansatte dermed at de fleste nå i hvert fall får snakke med noen den dagen de kommer eller de nærmeste dagene, noe som er en vesentlig forbedring i forhold til ventelistene de tidligere opererte med for time. Samtidig var det også før mulig å få snakke med en kurator på dagen eller i løpet av et par dager hvis saken ble prioritert og de forsøkte å ha en inntakskurator (Trondheim sosialkontor Årsmelding 1985). En spesialisering i form av å etablere et eget mottak er blitt anbefalt som et mottrekk mot det utilgjengelige sosialkontoret (se f.eks. Christiansen (1984) og Stjernø, Heszlein og Terum (1988)). Det har imidlertid vist seg vanskelig å etablere stabile mottak på grunn av problemene med å finne kvalifiserte folk til å være mottakskuratorer, og slik er det også på disse to kontorene. På det ene kontoret har de vært to sosionomer som har delt på jobben, men nå skal den ene om noen måneder begynne i ny jobb. På det andre kontoret hadde de bare fått én stilling, og i lengden mente vedkommende at det ble en uholdbar arbeidsbelastning på en person.

til sammenligning som "ferie", i og med at hun da styrte arbeidsdagen sin mer selv. Arbeidet på sosialkontoret er også et arbeid som preges av *stadige endringer*, både med hensyn til sakene og klientene som stadig skifter, og kollegaene som skifter både på grunn av at det er mange midlertidige stillinger og høy turnover blant sosionomene³², omorganiseringer og ulike prosjekter som settes i gang og avsluttes, nye retningslinjer og endringer initiert ovenfra. Sosialkontoret endres både som følge av endringer initiert "ovenfra" - gjennom endringer fra både statlig og lokalt hold - og "innenfra" gjennom at de endrer arbeidsrutiner og prosedyrer selv. Når de ansatte beretter om arbeidet sitt, legger de vekt både på dette med det uforutsigelige i arbeidsdagene, de mange små operasjonene, de stadige avbruddene i arbeidet og endringene i rutiner og retningslinjer.

Alle beretningene om arbeidet (med unntak for to nyansatte som ikke hadde fått så mange saker enda) er preget av en beskrivelse av travelhet. Arbeidsdagen er preget av høyt arbeidspress og stort arbeidstempo. Stemningen på kontorene og travelheten er preget av søknadsbunken. En stor søknadsbunke og stor klientpågang fører til lengre ventetid, mer klienter som tar kontakt for å høre hvordan det går og dermed større pågang på telefonen, flere som kommer i krisesituasjoner, større travelhet i korridorene og det som karakteriseres som

32. Det er lite som tyder på at turnover på disse kontorene skilte seg i særlig grad fra det vanlige bildet. Undersøkelser har vist at det er liten flukt fra sosialarbeideryrkene, noe som forklares med at det har vært gode muligheter til å skifte jobb innen yrket (Kalve og Stjernø 1990, Næss 1993). Det har derimot vært en klar tendens til at sosionomene beveger seg vekk fra sosialkontorene (Kalve og Stjernø 1990) og vekk fra klientarbeidet (Arnesen og Bækken 1993:53). Sosialkontorene har vært et vanlig første arbeidssted for sosionomene, men de fleste forlater sosialkontoret etter noen år for å jobbe i offentlig administrasjon eller andrelinjetjenesten. Hovedtendensen er dermed at sosialkontorene stadig tappes for erfarne medarbeidere. Som årsaker til at sosionomene etter en stund forlater sosialkontorene har det blitt pekt på faktorer som det høye arbeidspresset, utbredte psykosomatiske plager, manglende muligheter til faglig utvikling, lav lønn i tillegg til selve yrkesrollen og organiseringen av arbeidet (for diskusjon av dette se f.eks. Stjernø 1982, Stjernø, Heszlein og Terum 1988). Vi vet lite om avgangen blant de andre ansatte. På disse kontorene er det de som er mest stabile i jobbene sine og som motvirker noe av virkningen av utskiftningen av sosionomene.

større temperatur i arbeidet. På begge kontorene er og har det vært mangel på folk og ubesatte stillinger, og særlig på det ene kontoret gjør dette at de ansatte jevnlig jobbet overtid. Samtidig er det store forskjeller mellom ansatte med ulike arbeidsoppgaver i beretningene om arbeidsdagene. Beskrivelsene av uforutsigbarhet og travelhet er mest framtrædende hos dem som sitter i skranken eller tar i mot folk som kommer. Det å være tilgjengelig, fører til at arbeidsdagen berettes om som kaotisk:

"Æ syns aldri at æ får ro på mæ te å gjør mæ ferdig med en sak..gjør deinn saken ordentlig og gå grundig inn i den for det e hele tida henvendelsa og hvis det itj e klienta eller samarbeidspartnere så e det fra dæm som jobbe på kontoret (Liv: ja nettopp) sånn at æ har en sånn strøm hele tida... så for å ta en arbeidsdag da.. så e det ofte æ går hjem at æ føle at det har vorre kaos... at æ itj har gjort nå for æ føle at æ aldri bli ferdig med nå."
Morten, sosionom

For de ansatte som har saksbehandleroppgaver som ikke er knyttet til mottak, beskrives en større grad av planlegging og forutsigbarhet i arbeidet. Deres ansikt- til -ansikt kontakt med klienter er begrenset i tid til timeavtaler (som sosionomene har flest av). Ellers består klientkontakten av informasjonsinnhenting og kontakt pr. telefon. For øvrig organiseres arbeidsuka rundt tidspunkter for felles møter (som de med jobber med stor tilgjengelighet ikke alltid kunne regne med å få delta på), eksterne møter og tidspunkter for veiledning både for de som har og får veiledning. Arbeidsoppgavene og dermed arbeidsdagene er litt ulike for sakbehandlerne etter om de er sosionomer eller ufaglærte saksbehandlerne. Mens de ufaglærte til en viss grad får fordelt mer rene økonomisaker og har mindre klientsamtaler, og dermed får arbeidsdager mer preget av rutinearbeid og en skjermet arbeidssituasjon, er arbeidsdagene til sosionomene mer preget av klientkontakt og mer allsidige arbeidsoppgaver.

Mens arbeidsdelingen mellom sosionomene og de uten eller med annen utdanning på sosialkontoret tidligere var klart definert, er det nå når ansatte med annen bakgrunn i økt grad blir brukt i saksbehandlingen, i stor grad den samme

typen arbeid som utføres av de ulike gruppene.³³ Det er fortsatt en arbeidsdeling på den måten at kuratorene får flere saker med sosialfaglig karakter, dvs. hvor en tror det er andre problemer enn økonomi, mens de ufaglærte får de rene økonomisakene. Dette skillet er det ikke alltid like lett å trekke, i praksis vil det være saker både sosionomer og andre ansatte like gjerne kan få.³⁴

En tredje gruppe blant de ansatte er de med lederoppgaver. De beskriver sine arbeidsdager som en uoverskuelig strøm av oppgaver og som hektiske og travle. Karakteristisk for lederjobbene er at de i minst grad har direkte kontakt med klientene, samtidig som de både har en veiledningsfunksjon i forhold til andre ansatte og ivaretar en kontrollfunksjon i forhold til alle vedtak som sendes ut fra kontoret. Lederne er også de som har mest direkte kontakt med politikerne

33. Begge disse kontorene har gjennomført denne endringen i løpet rundt 1990. Ingen av de ansatte uten utdanning eller med annen utdanning hadde denne typen saksbehandleroppgaver i 1989, mens det nå er mange. Noen av sakbehandlerne hadde også fått delta på saksbehandlerkurs i regi av Sosialhøgskolen og Kommunenes Sentralforbund. I tillegg ansattes nå ufaglærte midlertidig i saksbehandlerstillinger på grunn av mangel på folk. Denne prosessen er blitt kalt en avprofesjonalisering av sosialkontorene og sosialt arbeid (se f.eks. Thomassen 1995), eller en utvikling i retning av spesialisering med deling av oppgaver knyttet til økonomi og behandling (Hyden 1987).

34. I de ansattes beretninger er det tydelig at denne nye arbeidsdelingen gir grunnlag for nye konfliktlinjer som foreløpig er underliggende. Det at de to gruppene utfører til dels likt arbeid, og det at kun sosionomutdanning gir uttelling i form av lønn, blir problematisk særlig for saksbehandlere med annen utdanning. Nyansatte saksbehandlere går også på korttidskontrakter med lav jobbsikkerhet, og selv om også sosionomene går i midlertidige stillinger, er deres jobbsikkerhet høy fordi det stadig dukker opp nye midlertidige stillinger. I tillegg vil en etterhvert kunne få konflikter rundt delegasjonsmyndigheten som i dag på disse kontorene gis til sosionomer når de har vært ansatt i 6 måneder. Dette kan også føre til konflikter, når de ansatte uten sosionomutdanning blir mer og mer drevne i jobben. I intervjuene uttrykker ikke mer enn en av de ansatte uten sosionomutdanning noe savn i forbindelse med at de ikke har delegasjonsmyndighet, men ser snarere dette med at en veileder går igjennom sakene som en trygghet. Ingen av dem har drevet med saksbehandling mer enn ca ett år. Unntaket er en ansatt som har en annen yrkesbakgrunn, som blant annet arbeider med mottak av klienter, og som derfor føler dette som frustrerende i den daglige jobbingen i og med at det tar tid og er tungvint å få tak i en sosionom til å ta avgjørelsene. De sosionomene som ikke har delegasjon sier for sin del at det for dem er tungvint og frustrerende å ikke ha mulighet til å ta egne avgjørelser, mens de som har fått delegasjon nettopp sier at det har vært en lette i arbeidet. Når saksbehandlerne uten utdanning blir drevne i jobben, kan dette dermed bli en problemstilling i framtida også for de uten fagutdanning som arbeider med sosialhjelpssaker.

som sitter i klientutvalg og de politiske organene som vedtar retningslinjene. Deres arbeid er preget av mer møtevirksomhet. De deltar på alle møtene som er på kontorene, men har i tillegg også eksterne møter med de andre lederne på sosialkontorene, møter i helse- og sosialstyret, og deltar i større grad på kurs og eksterne samlinger.

Arbeidet med økonomisk sosialhjelp er på begge disse sosialkontorene en spesialisert virksomhet. Barnevernet har blitt utskilt som egen avdeling, og sosialhjelp og barnevern er etterhvert atskilt både organisatorisk og kontormessig. I tillegg har det også vært en spesialisering i form av at de på begge kontorene har fått egne stillinger for tiltaksarbeid. Disse ansatte har som hovedoppgave å arbeide for å få klientene i lønnsarbeid.³⁵ Hva går så arbeidet med økonomisk sosialhjelp ut på? I sine fortellinger om dette arbeidet skiller de ansatte mellom to typer virksomhet; *saksbehandling* og det som defineres som arbeid utover den ordinære behandlingen av søknader; *virkelig sosialt arbeid*. Denne "restkategorien" defineres i intervjuene som å jobbe særskilt med en klient, som gammeldags sosialt arbeid, som sosial behandling, som klientsamtaler, som å gi råd og veiledning, og å dra på hjemmebesøk. Skillet mellom saksbehandling og det "andre arbeidet" er på ingen måte absolutt. Samtaler, råd og veiledning kan betraktes som en del av saksbehandlingen og det kan gli over til "å jobbe særskilt med en klient". Noen definerer saksbehandlingen begrenset til å dreie

35. Tiltakskonsulentene er stillinger som har gjort sitt inntog på landets sosialkontorer (Thomassen 1995) og er et ledd i spesialiseringen på sosialkontoret. De arbeider med å få klienter ut i lønnsarbeid eller tiltak i offentlig regi. På disse kontorene henviser de andre klienter de synes kan være aktuelle til disse konsulentene. På begge disse kontorene var det ansatte som jobbet spesielt med tiltak for å få folk i arbeid. På kontor B var det to ansatte som jobbet som tiltakskonsulenter. Ingen av disse ble intervjuet fordi de ikke var engasjert i arbeidet med økonomisk sosialhjelp. Men en av de som ble intervjuet på dette kontoret, hadde tidligere vært ansatt som tiltakskonsulent. På det andre kontoret hadde de også en stilling knyttet til et fellesprosjekt mellom arbeidsmarkedssetaten og sosialkontoret (SAMAS), og han ble intervjuet fordi han også arbeidet med behandling av søknader om sosialhjelp og i tilknytning til mottaket. På disse sosialkontorene har de ikke andre spesialiserte stillinger i forhold til klientgrupper eller problemfelt.

seg om å arbeide med søknadsskjema og arbeidsdokumenter, skrive vedtak og innhente informasjon til behandlingen av søknaden, mens andre inkluderer rådgivning og samtaler med klienten i forbindelse med søknaden i det de oppfatter som saksbehandling. Alle ansatte oppfatter saksbehandlinga som den dominerende delen av arbeidsdagene sine, mens det "andre arbeidet" er svært begrenset:

"Det går jo veldig mytji på saksbehandling her itj sainnt, og økonomisk stønad og sånn, det e liksom det det handla om"

Marit, sosionom

"I hovedsak er det saksbehandling...det er snakk om å lage økonomiske oversikter og skrive vurderinga og fatte vedtak ja"

Berit, saksbehandler

"Det e først og fremst saksbehandling og æ får gjerne saka som har en del økonomisk problematikk"

Ruth, saksbehandler

Saksbehandlingen består av en rekke arbeidsoppgaver som det i større eller mindre grad ansees å være mulig å skille fra hverandre. Det snakkes om mottak, klientavtaler/samtaler, om å klargjøre en søknad, skrive forvaltningsbrev; vurderinger og vedtak, om telefoner (der mottakstelefoner er en spesiell type), om å skrive journalnotater og referater, veiledning, arkivering, hjemmebesøk og møter med andre instanser. De ansatte vil i varierende grad følge en sak fra vedkommende tar kontakt til vedtak er gjort, og de vil som hovedregel ikke få igjen sakene til de samme personene.³⁶ Strukturen i saksbehandlingen var på

36. Felles på kontorene er at det er sakene og ikke personene som er utgangspunktet for organiseringen av arbeidet. Selve fordelingen av sakene er for øvrig ulik på de to kontorene. Det ene kontoret har nå en ordning der søknadene om sosialhjelp samles hos lederen, to ansatte uten fagutdanning gjennomgår søknadene og kontrollerer at alle nødvendige vedlegg er der, før de går til saksbehandlerne og regner ut hvor mye en person kan få ut fra normbeløpene. Her kan saksbehandlerne få saker enten ved at de mottar henvendelser i telefontida si og følger dem videre, ved at de får forespørsler om å overta saker fra mottaket eller ved at de selv henter saker i den felles bunken på lederens kontor. På det andre sosialkontoret samles søknadene også hos nestleder, men her fordeles sakene til de ansatte på

mange måter det mest stabile på disse sosialkontorene i den perioden jeg hadde kontakt med dem. Den var stabil på den måten at det var det samme skjemaet klientene søkte på, at de brukte de samme arbeidsdokumentene i behandlingen av søknadene og det var de samme basisbeløpene for livsopphold. Den grunnleggende strukturen i dette arbeidet lå også fast, den var basert på skriftlighet (skriftlige søknader, arbeidsdokumenter og vedtak), og utregning av visse månedlige utgifter og inntekter.

Mens de ansatte uten fagutdanning ikke problematiserer at saksbehandlingen har en så dominerende plass i deres arbeid, distanserer sosionomene seg til en viss grad fra saksbehandlingen på den måten at de knytter sine vesentlige mål og faglige identitet til de andre delene av arbeidet. Vera er typisk for sosionomene når hun sier dette om økonomisakene:

"det e jo det å fatt vedtak på folk bare ut fra et skjema da...det syns æ e kjedelig da og sånne utregninger... nå er det jo utregna når vi får det da og det er jo litt kjekt for det går fortar da, men det bli jo å sitt der og se på hva som er over og under normen da.. så det hadde vi itj behøvd sosialskolen for å sitt en hel dag og fatt vedtak..."

Vera, sosionom

Hun understreket også at hun synes at det selvfølgelig var vesentlig å forvalte sosialhjelpsloven. Men når ren saksbehandling ble det dominerende i jobben som nå, regnet hun med å søke seg mer behandlingsrettet arbeid etterhvert. I forhold til økonomisk rådgivning ga også sosionomene uttrykk for at de følte at de kom til kort, og egentlig lite å bidra med:

"Det jeg liker minst er økonomisk rådgivning. Her har jeg ingen kompetanse - i en rekke saker hadde det vært bedre å henvise dem til forbrukerkontoret - og det er jo også ofte det vi gjør. Vi har ikke kompetanse til å gi råd og økonomisk rådgiving, der har vi rett og slett ikke så mye mer peiling enn klientene sjøl"

Roger, sosionom

mandagene, og her gjør saksbehandlerne all utredning og utregning, samt vedtak selv.

Sosionomene knytter altså sin faglige identitet til andre deler av jobben enn det som dreier seg om saksbehandlingen. For de fleste utgjør dette rene "sosiale arbeidet" en svært begrenset del av jobben. For Vera, som ikke arbeider i mottak, kunne f.eks. denne delen av arbeidet dreie seg om en samtale i uka. Her har sosionomene helt klart en annen forståelse av det som er målsettingen med arbeidet, enn alenemødrene. For alenemødrene var helt klart søknadene om penger det sentrale, selv om de også kan være interessert i å diskutere andre sider av sin situasjon.

I de ansattes fortellinger om sakbehandlingen har dette arbeidet i stor grad et preg av tekst. Det preges av papirer, søknadsskjema og arbeidsdokumenter (se appendix H), av journalmapper, av pulter og nå etterhvert mer og mer av pc'er. Alle de ansatte på disse kontorene hadde våren 1992 pc'er, men bare på det ene kontoret var de ansatte begynt å bruke utstyret til å skrive selv, slik at de frigjorde tid fra rent skrivearbeid for de ansatte med kontoroppgaver. På begge kontorene ble pcene brukt til å slå opp opplysninger om klientene hos tilgjengelige kilder³⁷. Skrivning er og har alltid vært et vesentlig innslag i arbeidet. Kontakten med folk resulterer også i skrift, i form av utfylte søknadsskjemaer, journalnotater, vurderinger og vedtaksark. De ansatte på det kontoret som i særlig grad hadde kommet igang med å bruke pc, mente at det kanskje forsterket betydningen av skrivning.

En del av de ansattes måte å fortelle om sitt arbeid på, dreier seg tydelig om handlinger som kan fortolkes innen rammen av at deres arbeid består i å konstruere klienter. Prottas (1979: 3f) betrakter *standardisering*, *rutinisering* og *kategorisering* som de vesentligste elementer i denne prosessen. Å gjøre folk til klienter gjør en viss standardisering og rutinisering nødvendig. De stabile

37. Bruken av pc har også en sideeffekt som gir mindre klientkontakt. Alle ansatte på begge kontorene bruker nå pc til å slå opp opplysninger i tilgjengelige dataregistre. Dette betyr at en vesentlig del av arbeidet med å kontrollere opplysninger i søknadene nå foregår uten at klienten er klar over det og at færre blir kontaktet pr. telefon.

strukturerende arbeidsredskapene (søknadsskjemaet, arbeidsdokument, skjemaet å skrive vedtak på) er hjelpemidler i kategoriseringen. For å gjøre jobben sin må de ansatte omgjøre f.eks. alenemødrenes måte å framstille sin situasjon på, til noe som kan håndteres av en organisasjon som sosialkontoret. En del av denne prosessen er omdanningen fra alenemødre og klienter til *saker*. De ansatte snakker da også om sakene som det de arbeider med og som hovedinnholdet i arbeidet. Mens statusen som klient kan knyttes til individene som individets byråkratiske identitet, er *sakene* så og si et rent organisatorisk produkt av relasjonen mellom de ansatte og de som oppsøker sosialkontoret. En *sak* er en ting som ikke kan handle, som en ikke har en sosial relasjon med, men noe en kan arbeide med. Som Johansson (1992:61) skriver yter saken verken motstand eller viser entusiasme. I behandlingen av sakene har de ansatte en rekke eksisterende klientkategorier som kommer i funksjon. I de sakene som bare er et regnestykke dreier det seg om å kategorisere i to grupper: over eller under norm, uten å trekke inn andre opplysninger enn inntekter og utgifter. I de sakene som oppleves som mer utfordrende er kategoriseringen vanskeligere. På sosialkontoret og i de ansattes fortellinger er det et stort mangfold av slike kategoriseringer som baserer seg på inntekter, utgifter, forhold til arbeid, sivilstatus, alder, helse, størrelse på boutgifter og lignende. Behovet for bakkebyråkrater kommer nettopp i organisasjoner der det i liten grad dreier seg om enkle kategoriseringer og der det er komplisert å forvandle folk til klienter (Prottas 1979: 4, Lipsky 1980:161). Hvis det dreidde seg om enkle kategorier, kunne arbeidet organiseres atskillig enklere. Det er også det kompliserte ved kategoriseringen som gjør at de sosialkontoransatte må ha kontakt med klientene for å få tak i mindre tilgjengelige opplysninger. Det er også derfor det er behov for skjønn og menneskelig vurdering, siden det ikke lar seg gjøre å lage så omfattende detaljerte regler.

Samtidig er det også helt klart at sosialkontoret og de ansatte har andre mål

enn de som dreier seg om å gjøre folk til saker, konstruere klienter, gi byråkratisk identitet, som også er synlige i de ansattes måte å fortelle om arbeidet på. Det er i tillegg nettopp disse andre målene som, slik også Lipsky (1980:3) påpeker, gir arbeidet mening for de ansatte. Målene er særlig definert som å hjelpe folk, men også som å kontrollere, behandle og reformere. De ansatte har ingen problemer med å kjenne seg igjen i alenemødrenes beskrivelse av upersonlighet, papirmølle, eller fabrikk der avgjørelser tas uten personlig kjennskap. Dette begrunner de ansatte dels med arbeidspresset, og dels med at det nødvendigvis må være slik når det dreier seg om en forvaltningsoppgave som å fordele og formidle økonomisk hjelp. Samtidig tar de avstand fra denne typen beskrivelser når det gjelder klientene de faktisk har kontakt med, enten det er i mottak eller under den vanlige saksbehandlingen. De ansatte konstruerer i tillegg disse trekkene ved sosialkontoret som en nødvendighet for å oppfylle både målet om klientens beste og ivaretagelsen av et samfunnsansvar. Dette vil jeg ta opp og diskutere videre i kapittel 8.

6.7 Alenemødrenes problem definert som selvforsørgelse eller avhengighet

I strømmen av folk som tok kontakt med sosialkontoret, utgjorde alenemødrene nesten halvparten av sosialhjelpsmottakerne på disse kontorene. De ansatte skiller i liten grad alenemødrene ut fra den jevne strømmen av klienter. Dette viste seg f.eks. når jeg i intervjuene stilte spørsmål som var rettet inn mot arbeidet i forhold til alenemødre som klienter. De ansattes svar var da ofte varianter over temaet: "Det er jo itj nå spesielt for alenemødrene da, men generelt...". Dette er et uttrykk for at det å være alenemor i seg selv har liten betydning for saksgangen, hvordan beslutningene tas og rutinene som følges i saksbehandlingen. Saksbehandlingsrutinene og regelverket er kjønnsnøytralt og likt for alle

kategorier klienter. Selve kategoriseringen av sivilstatus og dermed av alenemorkategorien, er imidlertid en del av saksbehandlingen. Det å fastslå om en klient er enslig, enslig i foreldrehjem, par, enslig med barn eller par med barn er nemlig det som avgjør hvor stor økonomisk støtte vedkommende kan få. Det å kategoriseres som alenemor har dermed en spesiell betydning i saksbehandlingen i den forstand at det er en opplysning som innhentes, og som i alle fall har betydning for utregning av eventuell økonomisk hjelp.

Når de ansatte diskuterte alenemødre som klientkategori, snakket de spontant i intervjuene om de alenemødrene som hadde hatt eller hadde overgangsstønad, og som var hjemme med barn og søkte sosialhjelp. Det var dermed *omsorgsarbeiderne* de tenkte på når de diskuterte alenemødre med sosialhjelp som gruppe. Dette er ikke så rart ettersom det er disse alenemødrene som har den mest langvarige og omfattende kontakten med sosialkontoret, mens kontakten for alenemødre med jobb oftest er mer kortvarig. Betydningen av kategoriseringen som alenemor med overgangsstønad har fått en endret betydning på disse sosialkontorene fra midten av 1980-tallet. Mens de ansatte fortalte om dette som en kategori som tidligere fungerte slik at den betydde at supplerende sosialhjelp ble gitt nærmest automatisk, har den nå mistet en slik betydning. De ansatte så på dette som et resultat av en holdningsendring både hos dem selv og på kontoret som helhet. Mens de tidligere ga alenemødre med overgangsstønad sosialhjelp "opptil norm" (sosialkontor-terminologien for å supplere trygdeytelser opptil det fastsatte basisbeløpet), var det nå ikke lenger akseptert å være hjemmearbeidende. Alenemor med overgangsstønad var dermed ikke lenger i seg selv en legitim kategori for å få støtte. Mens de tidligere i liten grad tok opp spørsmål om utdanning og lønnsarbeid i forhold til alenemødre (om disse ikke selv tok initiativet), fortalte de ansatte at det nå var blitt mer vanlig både å ta opp denne typen spørsmål og stille vilkår om at de meldte seg arbeidsledig når barna var over de første småbarnsårene. De forklarte denne endringen med samfunnsut-

viklingen og egen erfaring med hva trygdeordningen gjorde for alenemødrene. Nå så de, som de ansatte sa i gruppeintervjuet i 1989, skadevirkningene av å gå hjemme for lenge uten arbeidserfaring og utdanning. Mens det på 1970-tallet hadde vært mulig å få ufaglært lønnsarbeid selv om en ikke hadde særlig erfaring fra yrkeslivet, var dette nå blitt vanskelig eller bortimot umulig. De henviste også til at det både fra politisk hold sentralt og lokalt fra ledelsen på sosialkontoret, var lagt mer vekt på å stille krav også til alenemødrene. Denne endringen i holdning og politikk var ikke knyttet til noen lovendring eller endring av det lokale regelverket på sosialkontoret.³⁸

I den kontakten de ansatte hadde med noen alenemødre om utdanning og lønnsarbeid, opplevde de en motstand hos noen av alenemødrene som de ikke forsto. Selv om de greidde å legge forholdene til rette for gode opplegg, når det gjaldt f.eks. utdanning, ville ikke klientene når det kom til stykket. De lurte også på hvorfor ikke alenemødrene selv prøvde å forberede seg på hva som kom til å skje når trygden opphørte, og hvorfor de var lite motiverte:

"Mange våkner liksom først opp når ungene er 10 år. Det har jeg opplevd mange ganger - da brått våkner de"
Mia, sosionom

"Ofte ser vi muligheter som de ikke ser, f.eks. til deltidsutdanning på kveldstid og ett par timer borte fra ungene hver dag som gode tilbud. Men de er lite motiverte. Ofte er kurator mer motivert enn klienten."
Kristin, sosionom

38. Denne holdningsendringen skjedde før den nye sosialloven ble vedtatt i 1991 med en forsterket arbeidsppliktsbestemmelse. Når det gjelder trygdelovgivning har det ikke vært noen endringer av fundamental art siden 1981. Kjellevold (1995) diskuterer i sin avhandling det å stille vilkår om at enslige mødre skal søke lønnsarbeid fra en rettslig synsvinkel. Hun tar utgangspunkt i et eksempel der en enslig mor med et barn på 6 måneder har fått krav om å søke lønnsarbeid. Prinsipielt anser Kjellevold dette som tvilsomt juridisk. Hun stiller spørsmålsteget ved om en kan stille vilkår om lønnsarbeid dersom en person har overgangsstønad, ut fra prinsippet om at det skal være en harmonisering av rettsreglene på ulike områder. Praksis på disse sosialkontorene viser at denne typen vilkår nå settes nærmest rutinemessig av noen ansatte.

Dette kunne både være i forhold til konkrete tilbud som er det Kristin snakker om, men også en mer udefinerbar reservasjon i samtaler med alenemødre om disse tingene. Denne motstanden lurte de på hva kom av. Kunne det være en følge av at de hadde fått for mye hjelp på sosialkontoret tidligere? Var det noe med måten de jobbet på som var feil? Hvorfor ville de ikke heller ut i jobb enn å være hjemme? De ansatte lurte på hvorfor kurator var mer motivert enn klienten og hvorfor alenemødrene ikke ønsket økonomisk uavhengighet.

Mens alenemødrene i sine måter å berette om sine beslutninger i forhold til lønnsarbeid, omsorg og velferdsordningene, gir disse mening i forhold til å holde liv i seg og ungene (forsørge familien - skaffe bolig, mat og klær) og få alt til å passe i hop, er de ansattes beretninger om alenemødrenes problematikk uten unntak konstituert som et dilemma mellom selvforsørgelse eller offentlig avhengighet³⁹. Mens dilemmaet avhengighet- uavhengighet hos alenemødrene på mange måter er et underordnet hensyn, er dette den overordnede dimensjonen i de sosialkontoransattes definisjon av alenemødrenes situasjon.

Argumentene de ansatte bruker når det gjelder å få alenemødrene i lønnsarbeid er definert ut fra hensynet til deres eget beste. Det er deres situasjon både økonomisk og sosialt som ville bli forbedret om de fikk jobb. Saksbehandlerne tenker på hvordan de selv ville hatt det hjemme hver dag - og hvor ekstra viktig dette er når en er alene med ungene og ikke har noen som kommer hjem om kvelden. Det å gå hjemme identifiseres med isolasjon, passivitet og håpløshet. Her brukte noen av de ansatte egne erfaringer både med å være

39. Ut fra disse ansattes måte å fortelle om dilemmaet lønnsarbeid versus selvforsørgelse i forhold til alenemødre, definerer de problematikken som et spørsmål om lønnsarbeid eller avhengighet på samme måte som når det gjelder mannlige klienter. Når de forteller om egen praksis (se kapittel 8), viser det seg at de ansatte i ulik grad har rom for omsorgsargumenter. I og med at jeg nesten bare intervjuet kvinnelige klienter, gir ikke mitt materiale mulighet til å si noe om en kan snakke om ulik behandling av kvinner og menn i forhold til lønnsarbeid på sosialkontoret. Kullberg (1994) konkluderer ut fra svenske forhold at det der er en slik ulik behandling.

hjemme med barn og å være enslige mødre som argument for at det ikke var bra for noen å miste kontakten med arbeidslivet:

"Det bekymrer meg at de går her år etter år uten å gjøre noe med utdannings- og arbeidssituasjonen sin. Dess lengre avhengig de blir, dess mindre ressurser har de jo igjen... og det ser vi jo... hvis jeg ble gående i ei blokkleilighet her i området med en liten unge og ikke så noen andre muligheter... ja da må jeg si jeg hadde sett pessimistisk på tilværelsen"
Randi, sosionom

"og det e gjerne veldig unge mødre da som har et litt glorifisert forhold te å vær hjem... æ har vært hjem mang år sjøl og veldig my allein sjøl... så..."
Ruth, saksbehandler

"når du har gått hjem en fire- fem år så får du en avstand te arbeidsmarkedet og da bli det kanskje vanskelig å bevar trua på at du kainn gjør en jobb....det e klart at dersom det e dårlig med utdanning fra før itj sainnt.... æ trur det ska my te.... æ trur at det ska my motivasjonsarbeid te for å få folk ut i yrkeslivet igjen altså"
Morten, sosionom

Det å ta utdanning og få lønnsarbeid, sees av de ansatte som ubestridte goder for den enkelte alenemor. På dette punktet var de ansatte stort sett samstemte. Unntaket var Lise, som i selve intervjuet ga uttrykk for at det var viktig å jobbe med lønnsarbeid og utdanning, mens hun etter at båndopptakeren var slått av og vi satt og snakket sammen, presiserte at hun mente det var viktig at alenemødrene fikk være hjemme med ungene mens de var små. Denne klare entydige tilslutningen til normene om lønnsarbeid og selvforsørgelse som det beste for alenemødrene, var til dels i strid med de kvinnelige ansattes egne valg og egne erfaringer mens de selv hadde hatt små barn. Blant kvinnene med barn hadde sju av dem selv vært hjemme med omsorg for små barn fra fire til ti år, mens bare to hadde fortsatt i lønnsarbeid etter vanlig svangerskapspermisjon. Flere av de ansatte hadde også selv erfaring som enslig mor eller far. Noen hadde også utdannet seg mens de var enslige mødre. Disse erfaringene bidro til at de forsto

at det å ta seg av både unger, utdanne seg og ha lønnsarbeid, kan være vanskelig og by på særegne utfordringer for alenemødre. Denne typen felles erfaringer kan også være et utgangspunkt for en sammenligning av egen situasjon med alenemødrene med overgangstønad, som fører til at de stiller spørsmål både ved egne valg og de andres rett til å velge som de gjør. I intervjuet med Astrid som selv er alene med barn og som har vært lønnsarbeider hele tida, fortalte hun både hvor tøft hun synes det var å ta seg av gutten sin etter arbeidstid, samtidig som hun ble provosert av hjemmearbeidende alenemødre:

"æ bli jo litt provosert, for æ syns jo æ slit en del sjøl da med det å gå i fuill jobb og ha hus og heim og barn da så æ skjer jo at æ kvinna jo ha gått hjem æ og men æ trur itj at verken æ eller ungen har så godt av det eller æ skuill te å si, eller det e itj sikkert vi får det nå bedre for det om æ hadde gådd hjem og stulla, og æ trur at det har nå med å gjør at æ e itj typen heller te å gå hjem"

Astrid, saksbehandler

I samtalen kom det også fram at Astrid identifiserte det å gå hjemme med passivitet, å slappe av og kjedsomhet, og at det er disse sidene ved det å gå hjemme som gjør at hun tror at hun selv ikke ville ha godt av å være hjemme:

"Æ ser jo en del av dæm som bor ruindt oss som går hjem med en to-tre unga da dæm kainn itj tænk sæ nå ainna enn det å gå hjem og bak litt og kos sæ og læs da og... æ trur nok at æ hadde syns det hadde vorre godt ei stund, men så trur æ hverdagen min hadde blitt litt for kjedelig... æ hadde blitt litt for passiv og syntes det va godt bare å slapp av"

Astrid, saksbehandler

Karakteristikkene som passivitet og hjelpeløshet var en ingrediens i måten de ansatte oppfattet deler av kategorien alenemødre med sosialhjelp på. Mange av hindringene for at alenemødrene skulle bli økonomisk uavhengig av sosialhjelp, satte de ansatte nettopp i forhold til ressurs svakhet når det gjaldt utdanning og mangelen på muligheter på arbeidsmarkedet. I tillegg var det også blant de ansatte noen som trakk fram ekstrabelastningen ved å være alene med omsorgen for barna. Hovedhindringene slik de ansatte så det, var imidlertid mangelen på

arbeidsplasser og ressurser hos alenemødrene selv. Med den arbeidsledigheten som er og den utdanningen disse alenemødrene har, er vilkår om å melde seg arbeidsledig mer en formalitet enn en realitet. I tillegg antar de ansatte også at en del av alenemødrene de har kontakt med har store problemer som ikke dreier seg om å være alenemor, det kan være psykiske problemer, problemer som gjør at det er vanskelig nok å klare hverdagene hjemme, og tidligere skoleproblemer som gjør mer utdanning umulig. Av andre hindringer la de spesielt vekt på mangelen på barnehageplasser:

"Jeg drømmer også om et samarbeid med barnehagekontoret for tildeling av plasser. Dersom en enslig forsørger starter skolegang, eventuelt i jobb, bør hun kunne få den oppmuntringen det vil være å få et godt og trygt tilsyn med barnet sitt. Det betyr uendelig mye i en strevsom hverdag"

Mari, sosionom

Omsorgsarbeiderne blant alenemødrene bør etter de ansattes mening hovedsakelig hjelpes, støttes og motiveres i retning av å skaffe seg en utdanning og lønnsarbeid i stedet for å være avhengig av offentlige stønader.

6.8 Avslutning

I dette kapitlet har hovedpoenget vært å vise hvordan alenemødrenes forståelse av egen situasjon og det jeg har kalt hverdagslivets problematikk, konfronteres med sosialkontorets måte å oppfatte deres situasjon på. Alenemødrene møter et byråkrati der de ofte ikke forstår spillereglene og der de ikke føler at de får nok informasjon om hva spillereglene er. De beretter om enkelthendelser og relasjoner med enkeltansatte, mens det for de ansatte er et dagligliv med en strøm av saker som dominerer i framstillingen. Sammenligningen av hvordan alenemødrene forteller om sitt første møte med sosialkontoret, og måten de ansatte forteller om sitt arbeid på, viser at det er vesensforskjeller i måten

kontakten oppleves på og at relasjonen mellom dem har ulik mening. Disse forskjellene har jeg oppsummert i tabell 6.1.

Tabell 6.1 Alenemødrenes og de ansattes opplevelse av møtet på sosialkontoret

Alenemødrene	De ansatte
Byråkratiet som <i>oppdagelse</i> (ventetid, papirmølle, utilgjengelighet, hierarki)	Byråkratiet som <i>selvfølge</i>
Forventinger om å ha rettigheter - opplevelse av sosialhjelpen som <i>vilkårlig</i> og <i>personavhengig</i> og møtet med et " <i>skjult regelverk</i> "	Sosialhjelpen som regelorientert med et visst rom for skjønn
Tar kontakt hovedsakelig for å få økonomisk hjelp og rådgivning	Økonomisk hjelp som det viktigste på sosialkontoret. Sosionomene knytter likevel sin faglige identitet til andre deler av arbeidet
Egen situasjon definert som å hankses med omsorgen for barna og skaffe inntekter til familien gjennom lønnsarbeid og/eller offentlige stønadsordninger	Alenemødrenes situasjon definert som dilemmaet mellom selvforsørgelse kontra offentlig hjelp.
De ansattes situasjon forstått som en motsetning mellom hjelp og regelorientering	Eget arbeid definert som å ivareta klientens beste og ivareta rollen som samfunnets representant

En dimensjon ved opplevelsene til henholdsvis alenemødrene og de ansatte kan oppsummeres som opplevelsen av *å bli gjort til klient* versus opplevelsen av *å gjøre andre til klienter*. For alenemødrene er det mange sider ved denne prosessen som er en overraskelse. De blir overrasket over at sosialhjelpen ikke er en rettighet, at de ikke har noen rett til å få akutt hjelp, at det er lang ventetid og at sosialkontoret kan stille spørsmålsteget ved deres tidligere valg og handlinger. Deres opplevelse av sosialkontoret er preget av tvetydighet. Det er både et kontor der de opplever at de har muligheter til å få hjelp, og et kontor der de opplever at de avvises. For alenemødrene er det nettopp følelsen av at

deres situasjon blir omdefinert og forenklet og at de slutter å være seg selv, men blir gjort til *saker*, som er noe av det negative med sosialkontoret. Mest negativt er imidlertid opplevelsen av å bli avvist, enten som sosialhjelpssøker i det hele tatt, eller fordi det er sider ved situasjonen som ikke passer inn i skjemaet, rutinene og regelverket. Opplevelsen ved å bli gjort til klient er også preget av at avgjørelsene tas ut fra det som for alenemødrene fortøner seg som et skjult og utilgjengelig regelverk. Dette regelverket presenteres de for gjennom de ansatte og gjennom vedtakene sosialkontoret gjør, men alenemødrene sitter ofte igjen med en følelse av å ikke forstå bakgrunnen for avgjørelser. I tillegg utøves det også skjønn innenfor dette regelverket, og de opplever en personlig kontakt og relasjon i samtaler med ansatte. Alenemødrene opplever dermed kontakten med sosialkontoret og hjelpen de får som personavhengig. Det gjelder også i forhold til det som for dem er den sentrale problematikken når de tar kontakt med sosialkontoret; omsorgsarbeidet for barna innen rammen av et alenemoderskap. Mens alenemødrenes livssituasjon dreier seg om å få en mengde hensyn til å passe inn, er disse hensynene, hvis de berøres på sosialkontoret, behandlet innenfor en ramme der det dreier seg om en forvaltning av den økonomiske sosialhjelpen og et dilemma mellom selvforsørgelse og statlig avhengighet. Det blir dermed et gap mellom alenemødrenes forventninger og behov og de ansattes forståelse og mulighet til å gjøre noe med disse forventningene. For alenemødrene er alvoret i den økonomiske situasjonen nettopp noe som legitimerer det at de oppsøker sosialkontoret. De venter i det lengste, fordi de primært ikke vil gå dit. Denne typen atferd er i en viss forstand meningsløs i forhold til et byråkratisk system, som ikke kan hankses med alle saker som hastesaker uten å bryte sammen.

For de ansatte er opplevelsen av å skape klienter også preget av tvetydighet. På den ene siden er arbeidsmåten, skriftligheten, hierarkiet, rutinene, skjemaene og avgjørelsesprosessen internalisert som en selvfølge. Mens alenemødrene blir

overrasket over basisbeløp, skjema, utregningsmåter og det "skjulte regeleverket", er dette for de ansatte de betingelsene de har vennet seg til å arbeide innenfor. På den andre siden er det også for de ansatte slik at dette innebærer en redusering av mulighetene til å gå inn i enkeltpersoners situasjon og handle fleksibelt i forhold til det som kommer fram, som de opplever som negativ og i strid med den måten de ønsker å møte folk på. I arbeidet med å skape klienter er kategorisering en sentral dimensjon. Intervjuene med de ansatte viser at betydningen av kategorien "alenemor med overgangsstønad", over tid har endret seg fra være en kategori med klare handlingskonsekvenser, til en kategori med en uklar status på sosialkontoret. Tendensen til at lønnsarbeid blir tillagt primært vekt i samfunnet generelt, er dermed også forsterket på sosialkontoret. For alenemødrene betyr dette at omsorgsarbeidet som er vesentlig for deres opplevelse av sin situasjon særlig i det første møtet med sosialkontoret, ikke har noen sentral plass i den saksbehandlingen som de møter.

Relasjonen mellom alenemødre og ansatte er klart en situasjon der partene har ulik makt. For alenemødrene er det en relasjon på bortebane, mens det for de ansatte er hjemmebane preget av rutine. De sosialkontoransatte kjenner reglene og har både formell og uformell innvirkning på avgjørelsene. Det er en relasjon som for alenemødrene er unik og knyttet til personer, mens det for de ansatte bakkebyråkratene er rutine og der de, som Ahrne (1993) uttrykker det, er delvis menneske og delvis organisasjon. En del av kontakten med sosialkontoret er for alenemødrene å lære spilleregelene for denne kontakten. Deres erfaringer med møtene viser også at det å bli gjort til klient kan oppleves og gjøres på ulike måter.

Hvordan de ansatte gir mening til sitt arbeid og setter dette inn i en sammenheng der det dreier seg om å ta vare på klientens beste samtidig som en er samfunnsrepresentant, vil jeg komme tilbake til i kapittel 8. Der vil jeg også gå videre inn på hvordan avgjørelsesprosessen i saksbehandlingen foregår, og

hvordan praksis i forhold til alenemødre når det gjelder omsorgsarbeid og lønnsarbeid utformes av disse ansatte som en del av avgjørelsesprosessen.

I neste kapittel vil jeg gå videre inn på hvilke konsekvenser kontakten med sosialkontoret har for alenemødrene. Mens jeg inntil nå har fokusert på det første møtet, vil jeg nå se på kontakten med sosialkontoret som helhet, for å gå dypere inn i hva som er velferdsordningenes problematikk for alenemødrene. Drøftingen her tar utgangspunkt i alenemødrenes tvetydige opplevelse av sosialkontoret som henholdsvis hjelp og kontroll, før jeg går inn på hva det å motta sosialhjelp betyr for alenemødrene både på og utenfor sosialkontoret.

Kapittel 7

Å være sosialhjelpsmottaker og alenemor

7.1 Innledning

Gjennom å ta kontakt med sosialkontoret er disse alenemødrene blitt sosialhjelpsmottakere og sosialhjelpsklienter. I dette kapitlet vil jeg gå inn på hva dette betyr for dem både i selve den videre kontakten med sosialkontoret og hvor mye det griper inn i livet deres utenfor sosialkontoret. Jeg tar utgangspunkt i de tvetydigheter som kom fram i alenemødrenes første møte med sosialkontoret, og drøfter nærmere hvordan sosialkontoret oppleves som både hjelp og kontroll, som kilde til velferd og som et begrensende element i deres liv. I alenemødrenes beretninger om sosialkontoret er både tematiseringer av *sosialkontoret som alliansepartner* og av kontakten med *sosialkontoret som kontroll*¹ framtrepende. I første del av kapitlet drøfter jeg hva det er i kontakten som gjør sosialkontoret til alliansepartner og hvordan sosialkontoret oppleves som en type sosial kontroll.

I alenemødrenes beskrivelse av opplevelsen av å motta sosialhjelp går begreper som nederlag, ydmykelse og stempling igjen. Denne opplevelsen kan oppsummeres i begrepet *stigmatisering*. I den andre delen av kapitlet tar jeg utgangspunkt i hvordan det å være sosialhjelpsmottaker og alenemor oppleves stigmatiserende. Goffman (1963) bruker begrepet nettopp for å karakterisere situasjonen til et individ som ikke oppnår full sosial aksept på grunn av bestemte egenskaper ved individet. Disse egenskapene kan være av ulik karakter, og er

1. Sosial kontroll er "a term so diffuse in meaning that it has lost specific or even practical definition" (Mann 1983:360). Her bruker jeg begrepet nettopp fordi jeg trenger et vidt begrep som gir uttrykk for all tvang og alle forhold som disiplinerer og begrenser alenemødrene i kontakten med sosialkontoret. Det dreier seg om de forhold der alenemødrene opplever sosialkontoret som tvingende, begrensende og som unødige inngrep i deres daglige liv.

som Goffman presiserer, ikke gode eller dårlige i seg selv. Det er i relasjon til andres syn og normer at de blir definert slik. Som Goffman (1963:13) selv skriver: "The term stigma, then, will be used to refer to an attribute that is deeply discrediting, but it should be seen that a language of relationships, not attributes is really needed". Jeg vil ta utgangspunkt i nettopp dette relasjonelle aspektet ved stigmatisering, og drøfte hvordan alenemødrene opplever det å være alenemødre og ha sosialhjelp i forhold til både den nære krets (venner og familie), i forhold til sosialkontoret, og i forhold til andre (andre bekjente og ukjente). Disse alenemødrene opplever denne typen reaksjoner særlig på tre arenaer; på sosialkontoret, i bomiljøet der de bor og ute på byen. Disse reaksjonene er knyttet til dem både som kvinner, alenemødre og trygde- og sosialhjelpsmottakere.

7.2 Sosialkontoret som alliansepartner - sosialhjelpen som hjelp

For disse alenemødrene framstår sosialhjelpen altså både som en hjelp og som kontroll. Det er de få som har bare positive eller bare negative erfaringer med sosialkontoret, det dominerende er både positive og negative erfaringer. Selv om alenemødrene også opplever sosialkontoret som alliansepartner, skjer kontakten innen en ramme av ufrivillighet. Hvis alenemødrene kunne velge, ville de ikke kontakte sosialkontoret. Når de likevel, som de selv ser det, blir nødt til det, synes de det er bra at sosialkontoret finnes og ønsker at det var best mulig. Sosialkontoret kan være hjelp både som penger og som råd og veiledning. For de fleste er det imidlertid pengene som i størst grad defineres som en hjelp og et positivt utbytte av kontakten.

Den økonomiske hjelpen var, selv om den var basert på knappe månedlige utbetalinger, virkelig en hjelp. Som det gikk fram av forrige kapittel, var det for

de fleste snakk om akutte økonomiske problemer av stort omfang da de tok kontakt med sosialkontoret. Dette hadde for mange vært en økonomisk knapphet som hadde vart lenge, og som de ikke så noen ende på. Det var også ofte snakk om økonomisk knapphet i ekstrem grad. Det dreide seg om å spare på mat og f.eks. ikke å ha mat i huset utover de daglige innkjøpene. Det dreide seg om å ikke spise varm middag, og å leve under et stadig press der du ikke kan betale regningene dine, ikke betale husleie og strøm, og dermed ikke være sikker på å bo trygt. Det dreier seg om ikke å kunne dra på besøk til slektninger, ikke kunne gi julegaver, ikke gå på kafé, ikke dra på ferie, ikke ha aviser, ikke kunne ta bussen ned til byen, ikke ta ungene med i svømmehallen eller betale matpenger i barnehagen. Og det var å ha det slik, ikke bare i korte perioder, men for noen over år. Noen av dem hankses med denne knappheten ved å spare på det "usynlige" forbruket; som mat o.l., mens andre sparer på det "synlige" forbruket², som klær og stereoanlegg. Andre "strekker" økonomien i det lengste ved å utnytte lønnskreditt, ta opp forbrukslån, kjøpe på avbetaling. For mange dreier det seg om å ligge våken og gruble om nettene, alltid tenke kroner og øre og å gå gjennom regningsbunken gang på gang. Hvor sterkt det økonomiske presset er, varierer alenemødrene i mellom, noen ønsker seg et lager av matvarer, mens andre kunne tenke seg noe ekstra. Den økonomiske knappheten er også en ekstra belastning i forhold til ungene:

"ja og så er det sånn som ungene kynn ha lyst til å være med på. Spesielt om sommeren så forsvinner den ene familien etter den andre...mor og far og barn. De forsvinner på ferie og sånn...og sjøl så har du ikke råd til det... og det e ganske tøft å stå overfor en liten seksåring da som gjerne vil være med på fisketur og være med på rallycrossbanen..eller en fotballkamp eller hainn vil, og så sitter du med lomdeboka og har ikke pæng...å forklare det

2. Veblen (1976) bruker begrepet iøynefallende konsum for å karakterisere det jeg her kaller "synlig" forbruk. Veblens begrep ble utviklet for å gi forståelse av forbruket i overklassen (den arbeidsfrie klassen), mens det forbruket det her dreier seg om, har noe av den samme karakter av synlighet selv om det dreier seg om forbruksgjenstander som er vanlige i norske husholdninger.

til en liten seksåring det er vanskelig det... for e føle at e frarøve hainn så mange muligheta...de andre kameratene opplever så mye.."

Rita, 32 år

I en slik livssituasjon betyr det å få noe økonomisk hjelp ofte en enorm lettelse og at presset lettes for en stund. Hjelpen de har fått (både råd og veiledning for de som har hatt de gode samtalene og den økonomiske hjelpen), har bidratt til at de har kunnet realisere ønsker og planer som f.eks. å være hjemme med barna med et minimum av økonomisk sikring, og kunne fortsette å bo der de bor. For disse mødrene med deres boutgifter, gir ikke overgangsstønad noen slik sikring. De ekstra pengene sosialhjelp innebærer, har derfor stor betydning. Selv om sosialhjelpssatsene er lave, kan det å ha så mye å leve av for noen være et eventyr, fordi den økonomiske situasjonen med overgangsstønad eller én inntekt er så knapp:

"i hvert fall i de tre månedene at æ fikk de 4000 kronene ekstra i måneden...æ følte mæ som kongen på haugen altså"

Rita, 32 år

Å leve på sosialhjelp frigjør dem på ingen måte fra "knapphetens tyranni" som Stjernø (1985) kaller det.³ Den økonomiske hjelpen bidrar til en kortvarig lettelse av graden av knapphet. For flere var faktisk det å ha så mye som

3. Normene for sosialhjelp var på disse sosialkontorene basert på at en enslig mor med et barn skulle kunne klare seg med kr. 3920 i støtte til alle typer husholdsutgifter, bortsett fra boutgiftene (dvs. husleie, strøm og brensel). Hvert barn i tillegg gir kr. 645,- pr. måned i ekstra støtte. I tillegg holdes barnetrygden utenfor beregningsgrunnlaget for stønaden på disse sosialkontorene, noe som gjør at alenemødrene i tillegg har barnetrygden å rutte med. Disse normene var ikke justert siden 1.1.1989 da de ble justert 1.10.1992. Dette til tross for at da de såkalte basisbeløpene ble vedtatt i 1985, var intensjonen at de skulle justeres i takt med ytelsene i folketrygden (Trondheim sosialkontor Årsmelding 1985). Basisbeløpene for en enslig mor skulle f.eks. være 80 % av minste ytelsene i folketrygden, med 100 % av forsørgertillegget for hvert barn. I perioden fra 1988 til 1992 ble verdien av sosialhjelpsstønadene redusert med 19 %. Kommuneøkonomien er framhevet som årsaken til at prinsippet om å følge folketrygden ikke er fulgt opp, og at politikerne ikke har hatt vilje til å heve satsene (Jenssen 1994:15).

sosialhjelpssatsene å rutte med til livsopphold fortsatt bare et eventyr, selv om de fikk innvilget sosialhjelp. Dette er f.eks. tilfellet for de som har store forbrukslån som de sliter med å betale, og som ikke regnes med i utregningen av hjelpen, og for de som har andre utgifter som ikke er regnet med i det regnskapet som er interessant på sosialkontoret. Det alenemødrene reelt har å rutte med selv om de får sosialhjelp, blir ofte atskillig mindre enn det som sosialhjelpssatsene beregner er nødvendig til mat og klær. Noen synes sosialhjelpssatsene er rimelige, og mener at hadde de hatt så mye til mat og klær ville de klart seg bra.⁴ Andre er uenige i dette og synes satsene er lave. Det gjelder særlig de som har fulltidsarbeid. Lønnsarbeiderne prøver å strekke økonomien sin maksimalt så de og familien kan leve et "vanlig liv", og synes avis, ferie og bil burde være realiserbart med full jobb. Når jeg sammenligner alenemødrenes beretninger, ser det ut som om de som ikke har lønnsarbeid og er innstilt på å leve av overgangsstøtten, til en viss grad har resignert i forhold til denne typen forventninger til livet, mens lønnsarbeiderne regner ferie og avis som noe de burde kunne forvente. De har også større muligheter til å "strekke" økonomien ved å ta opp forbrukslån nettopp i kraft av at de har jobb.:

"Nei, æ leve jo hele tida på forskudd, for æ har aldri nok te å dekke de nødvendige utgiftene....det har æ itj så aille lån og sånn bli jo forskjøve...så det balle jo på sæ og det bli en sånn runddainns med renter og morarenter"
Nina, 37 år

Med full jobb vil stort sett inntektene være for høye til at de får sosialhjelp som annet enn engangsbeløp. I den grad de får slik økonomisk støtte opplever de det som i hvert fall en lettelse og et pustehull.

Rådgivning på sosialkontoret har gitt mulighet til å søke andre ordninger som de ellers ikke ville visst om, og til å løse praktiske problemer, f.eks. i

4. Deres svar på dette kan også tolkes inn i en sammenheng der de gir uttrykk for at de har dårlig samvittighet for pengene de mottar fra sosialkontoret. Det å kreve mer fortøner seg dermed utenkelig.

forbindelse med skilsmisse. For Bjørg betydde samtalen med kuratoren at hun fikk hjelp med å skrive søknad om barnehageplass til sitt yngste barn. Uten det sosionomen hadde skrevet, hadde hun aldri fått barnehageplass til ettåringen, mente hun. På denne måten kan sosialkontoret fungere som en alliansepartner, og også oppleves slik av kvinnene. De sier at det er godt en har et sosialkontor og et sted å henvende seg til når det ikke finnes andre muligheter:

*"Det å ha en plass en kainn henvende seg og en plass der ein kainn prat...
Æ ha det forferdelig vanskelig så æ trengt aill deinn støtta æ kuinn få... da
va det godt å ha et sosialkontor å gå til"*
Kjersti, 33 år

At sosialkontoret oppleves som alliansepartner, viser seg også ved at alenemødrene gjerne ønsker flere samtaler med en fast kurator på sosialkontoret, tross negative erfaringer med enkelte på sosialkontoret. Dette samsvarer med andre undersøkelser fra 1980-tallet (Berg 1986, Ranger 1986 og Terum 1987b). For alenemødrene er snarere problemet at de ikke får snakke med noen:

*"Det e no bare å sleng inn en søknad med jevne mellomrom og så e det
liksom itj nå mer..."*
Anna, 24 år

*"Æ har aldri til dags dato...aill de gangan æ har vært oppå der, aldri snakka
med en kurator...aldri sluppe inn te dem...når æ har ringt og spurt om å få
avtale med dem ...så har æ aldri fått det"*
Rita, 32 år

*"De tar seg ikke tid til å forklare noe som helst. Det de sier er bare for å
få en til å gå igjen."*
Cecilie, 30 år

"Det er ikke det samme å få et skjema gjennom ei glassluke"
Nina, 38 år

Det er unntakene blant disse alenemødrene som ikke ønsker kontakt i form av samtaler. Det gjelder gjerne de som har hatt konflikter med sosialkontoret, og der

sosialkontoret har hatt andre oppfatninger enn de selv av hva som var det beste for dem. Else kom flyttende til Trondheim etter en opprivende skilsmisse og var heldig å finne et sted å bo i samme blokk som sin bror. Hun mente selv hun hadde vært svært heldig og fått leiligheten svært billig. Hun hadde fått sjokk da hun på sosialkontoret fikk høre at hun ikke kunne regne med å få økonomisk støtte til husleia i denne leiligheten, og at det ble stilt spørsmålstegn ved hennes rett til å flytte til byen. Hun fikk også høre at dette ikke var regnet som noe bra område for unger å vokse opp i, særlig etter at hun hadde fortalt at de to eldste hadde skoleproblemer. Else mente selv det ville være svært uheldig for ungene å flytte nå igjen, men for å få sosialhjelp måtte hun til slutt skrive under en erklæring om at hun var villig til å selge leiligheten. Nå håpet hun bare at sosialkontoret ikke ville følge opp dette når 6 måneders vedtaket gikk ut, slik at de fikk bo der de bodde. Hun ga uttrykk for at hun ønsket minst mulig kontakt med sosialkontoret. Dette var imidlertid ikke entydig, fordi hun trodde mer kontakt ville kunne ha bidratt til større forståelse for hennes situasjon:

"æ e glad te at æ slepp å fer dit. Faktisk trur æ at æ kvinna fått mer æ om æ hadd vært der og snakka mer med dæm, men æ kvir mæ så...særlig etter at det itj går. Æ har følt mæ så dårlig i de samtalan."

Else, 32 år

Mens kontakten med sosialkontoret av klientene tidligere, som f.eks. hos Guttormsen og Høigård (1978:161), ble vurdert som negativ blant annet fordi klientene oppfattet det slik at de måtte bidra med å fortelle livshistorien sin for å få sosialhjelp⁵, fortolker alenemødrene samtale med sosialkontoret også som noe annet. Den negative opplevelsen av samtale, av å brette ut sjelen sin, var gjennomgående for kontakten med sosialkontor der samtale hadde en annen

5. Dette har blitt kalt "sjelegranskingsproblemet" (Berg 1986: 48). "Sjelegranskingsproblemet" består i at klientene oppfattet det slik at de måtte brette ut sjelen sin og at det å fortelle livshistorien sin var inngangsbilletten de måtte betale for å få sosialhjelp.

betydning enn i de sosialkontorene det her er snakk om. Det var sosialkontor som i vesentlig grad var basert på mindre detaljerte lokale regler enn dagens system, og der den direkte kontakten mellom bakkebyråkrater og klienter var mer omfattende enn på disse kontorene på slutten av 1980-tallet. Mens de som tok kontakt med sosialkontoret tidligere møtte et "behandlings-bakkebyråkrati", møter de nå et til dels utilgjengelig "avgrensings-bakkebyråkrati". De hadde ikke problemet til alenemødrene i f.eks. Wærness' (1972) undersøkelse, som ikke ønsker annen kontakt enn å få pengene, men gir derimot uttrykk for at på sosialkontoret har de ikke snakket med en sjel og at de ønsker mer kontakt. Med det uønskede ved samtalene forsvant også det ønskede. Sunesson (1987a) diskuterer samtalene i sosialt arbeid i sammenheng med reglene for tildeling av ytelsene på bakgrunn av sine studier av svenske sosialkontor på 1970- og tidlig på 1980-tallet. Han tar utgangspunkt i et bytteteoretisk perspektiv og peker på de store omkostningene ved "å få"⁶. Seinhøsten tar utgangspunkt i at klientene ser på sosialhjelpen som en nådegave som de på ulike måter må vise at de fortjener gjennom å gi opplysninger om seg selv. Samtalene og snakkingen ble dermed sosialklientenes måte å yte gjengjeld for hjelpen. Ut fra dette perspektivet synes det rimelig at sosialhjelpssøkerne ville ha regelorienterte ytelser og minst mulig samtaler med sosialkontoret i forbindelse med den økonomiske hjelpen. Det som viser seg i intervjuene med mine informanter, er at de ønsker mer kontakt med sosialkontorets ansatte når de først må ha hjelp derfra, og at de har ulike oppfatninger når det gjelder ønske om mer regelorienterte, rettighetsbaserte ytelser. Dette tyder etter min vurdering på at kontakt med sosialkontoret og regelverket til en viss grad må diskuteres hver for seg. Når det gjelder hva slags ytelser de ønsker, har alenemødrene litt forskjellige utgangspunkt. På den ene

6. Et viktig perspektiv på sosialhjelpen har nettopp vært å se på forholdet mellom sosialhjelpsmottakerne og sosialkontoret som et forhold mellom givere og mottakere (se f.eks. Pinker 1971).

siden er det helt klart slik at de oppfatter klare rettigheter og universelle ordninger som en fordel, og som mindre stigmatiserende enn behovsprøvde ordninger. Dette ser en f.eks. på forskjellen mellom hvordan de vurderer overgangsstønad og sosialhjelpen. Trygdestønad oppfattes klart som en rettighet, og kontakten med trygdekontoret som mindre stigmatiserende enn kontakten med sosialkontoret. De som har overgangsstønad ønsker at den ble forhøyet slik at den dekket vanlige leveomkostninger, og mange av dem gir uttrykk for at de ville foretrekke stønadsordninger som gjorde at de kunne unngå å gå på sosialkontoret.⁷

"Jeg har egentlig ikke noe forslag til hvordan en kan gjøre det annerledes på sosialkontoret. Det jeg vil er jo å komme bort fra hele sosialkontoret og få trygden opp på et normalt nivå. Jeg opplever overgangsstønad som latterlig - en trygghet ja, men ut fra størrelsen på satsene er den latterlig"
Gudrun, 41 år

På den andre siden er de når de først må ta kontakt med sosialkontoret, ambivalente til mer regelorientering her. På den ene siden kan de gi uttrykk for at de ønsker at sosialkontoret skulle ta mer individuelle hensyn, og at sosialhjelpen skal være mer tilpasset den enkeltes situasjon og den enkeltes behov, mens de på den andre siden uttrykker frustrasjon ved at sosialhjelpen er så tvetydig, lunefull og personavhengig og ønsker et klarere rettighetspreg. Når de ønsker mer samtaler på sosialkontoret, er det fordi de ser samtalene som noe *mer* enn et bytte. De ser samtalene også som en mulighet for *argumentasjon, informasjon* og *rådgivning*. De ser kontakten som en *argumentasjon* der det dreier seg om å få lagt fram saken sin best mulig, og få hjelp til å formulere seg i søknaden. Alenemødrene vet at måten de blir kategorisert på, har stor betydning for

7. Flere av alenemødrene peker også på at de anser det som urealistisk at trygdeytelsene skal bli økt så mye at de er i stand til å dekke sine bostgifter. De tenker dermed innen rammen av sosialhjelpssystemet og ønsker forbedringer av dette.

mulighetene til å få støtte, og at det er her de kan gi opplysninger som gjør denne kategoriseringen så god som mulig. Det er også gjennom den personlige kontakten med de ansatte at de i hvert fall til dels kan motvirke de negative sidene ved å bli gjort til klient og sak, nettopp at de framstår som hele personer gjør prosessen vanskeligere og mer komplisert for de ansatte. Som Johansson (1992:61) peker på, motvirker utviklingen av en personlig relasjon de sidene ved bakkebyråkratenes virksomhet som reduserer den enkelte til den byråkratiske identiteten og til en sak. Klient- saksbehandlerrelasjonen er en kamp om hvordan byråkratens typifisering av individet skal bli, og her har klientens evne til å hevde sine interesser stor betydning. Alenemødrene ser også samtale som en *mulighet til å få informasjon* om den regeljungelen som omgir dem, og *drøfte sin situasjon i ro og mak* med en utenforstående person. Else som ga uttrykk for at hun ønsket minst mulig kontakt med sosialkontoret, savnet denne muligheten til å få informasjon og rådgivning. Hun mente at hun ved å få fram sin situasjon bedre, kunne ha argumentert seg fram til å få mere hjelp. Behovet for disse andre sidene av samtale og kontakten, blir ikke nødvendigvis mindre av mer regelorientering. Et større og mer omfattende regelverk kan nettopp øke behovet for informasjon og rådgivning når det gjelder å forholde seg til det.

At alenemødrene ønsker mer samtaler og bedre kontakt, betyr ikke at de er fornøyd med samtale som de er. Det mest gjennomgående er ønsker om at kontakten og samtale skal være slik at de blir behandlet som unike individer og ikke som klienter eller saker. De ønsker også å få informasjon fra de ansatte om sine muligheter, og så selv være de som velger hvordan de vil bruke denne informasjonen. De ønsker med andre ord hjelp (rådgivning og informasjon) innen en ramme av selvbestemmelse.⁸ Gudrun ønsker denne informasjonen og

8. Seim (1987) analyserer forståelsen av begrepet "selvbestemmelse" i lærebøker i sosialt arbeid, og konkluderer med at lærebøkene hun drøfter har et selvbestemmelsesbegrep som gir rom for tvang og kontroll. Selvbestemmelse er knyttet til personers evne til å velge det sosialt aksepterte og evne til å treffe rasjonelle og konstruktive valg. Alternativt setter hun opp et

rådgivningen utenfor sosialkontorets nåværende rammer, ut fra behovet for å skille informasjon og rådgivning fra avgjørelser og hjelp:

"Det er behov for et informasjonssenter der en kunne gå dersom en lur på noe. Der kunne alle folk gå - ikke bare noe for enslige forsørgere, men for alle. Der kunne de f.eks. ha sosionomer, jurister og lignende. Det kunne godt være kommunen som drev det, bare det ikke var de samme som behandlet søknader og sønn"

Gudrun, 41 år

At regelverket er skjult og uklart, kombinert med opplevelsen av å være prisgitt personer en snakker med både for informasjon om regelverket og som avgjørelsesinstans, oppleves problematisk. I de intervjuedes måte å gi mening til sin kontakt med sosialkontoret er det nettopp den siden ved kontakten, at de ansatte *både* sitter med kunnskapen om regelverket og er de som kategoriserer og konstruerer klientene i forhold til dette regelverket, det som oppleves som det uønskede og problematiske i samtalene. Nettopp denne sammenvevningen av innhenting av informasjon, kategoriseringsprosessen og avgjørelsene er en konsekvens av måten sosialkontorene er organisert på. Dette er også en side ved sosialkontoret som har blitt forsterket gjennom at stadig mer av avgjørelsesmyndigheten er blitt delegert nedover til saksbehandlernivået.

Alenemødrene oppfatter sosialkontoret som både hjelp og kontroll, og deres positive fortolkninger av sosialkontoret som alliansepartner er knyttet til at de har fått god hjelp på sosialkontoret enten i form av penger eller informasjon som de har hatt behov for. Til tross for at de negative aspektene ved kontakten med sosialkontoret dominerer i deres beretninger om denne kontakten, er det bedre å ha et sted å gå enn å ikke ha det. De vurderer det slik at mulighetene til å få en trygd som ville dekke deres boutgifter er svært små, og de har også ønsker

selvbestemmelsesbegrep som i motsetning til dette vektlegger at ved konflikt skal klienten bestemme, uten at dette er knyttet til noen vurdering av vedkommendes valg. Denne måten å forstå selvbestemmelse på må sies å være det som er dekkende for alenemødrenes ønsker og forståelse.

i retning av at en individuell vurdering kan være i deres interesse i en del situasjoner.

7.3 Sosialkontoret som arena for sosial kontroll

Sosialkontoret framstår i intervjuene som en arena for sosial kontroll, både knyttet til *uformelle* og mer *formelle* sider ved saksbehandling og tildeling av stønad. Den uformelle kontrollen er ikke direkte knyttet til saksbehandlingsprosedyrene og reglene, men til måten en blir møtt på og innholdet i samtaler og rådgivning. Den formelle kontrollen er knyttet direkte til regelverket og dreier seg om krav og vilkår innebygd i sosialloven, det lokale regelverket og rutinene på sosialkontoret. Denne kontrollen kan være både muntlig i form av informasjon om disse reglene og rutinene, og nedfeller seg skriftlig i vedtak og henvendelser. Det kan også være dekkende å skille mellom en *skjult*, mer udefinerbar kontroll som foregår uten at alenemødrene egentlig er klar over det og en *åpen* og mer direkte kontroll. Skjult kontroll vil jeg komme litt tilbake til i kapittel 8, mens den typen kontroll jeg her vil ta opp er den åpne kontrollen som alenemødrene er klar over og problematiserer i samtalene med meg.

Opplevelser av både formell og uformell kontroll er framtrødende. Når det gjelder uformell kontroll, opplever alenemødrene i samtalene på sosialkontoret å få kommentarer til økonomi og livsførsel som de ser som irrelevant. Dette kan være hvorfor de er alene, om de har råd til å røyke o.l.:

"ho virka veldig upersonlig liksom og bare sånn som at æ spurt om å få lov te å røyk...æ va jo litt nervøs da... og da spurt a... "Har du råd te det da?" og det va før a vesst kor my æ røyka...de kuinn jo vær at æ røyka en røyk for uka for det hu visst...te at æ røyka akkurat deinn ene gangen: Ja har du råd te det da? Ekkelt var det"

Bjørg, 35 år

Kvinnene kan beskrive at de føler at de vurderes når de kommer inn på sosialkontoret, og vet at det legges merke til hvordan de er kledd og oppfører seg:

"Sånn som dem kike på...i sommer så kjøpt mora og faren min en fin skinnjakke te mæ...for deinn kosta itj så my der dæm va...som en gave da...og så kike dæm på klærne mine når æ kjæm dit...æ orke itj å kle mæ i filler for å gå på sosialkontoret...sjøl om æ har nok av fillete dongrybukser...æ vil jo se ordentlig ut...hjem så går æ jo bare i dongrybuksa og oppsatt hår ...æ e egentlig itj så nøye på det, men når æ går utafør døra så vil æ jo se ordentlig ut".

Christine, 25 år

Alenemødrene kunne ha en klar oppfatning om hvordan de skal være for å få hjelp. Christine føler at det på sosialkontoret kreves at hun skal vise fram at hun har dårlig råd. Selv beskriver hun imidlertid at dette er noe hun gjør sitt beste for å skjule. Dette er gjennomgående hos alenemødrene. Det å ha dårlig råd er ikke noe en viser fram, både av hensyn til seg selv og barna. Det er viktig ikke å gå med loppemarkedklær og å holde en fasade som forteller at en vil leve et "vanlig" liv. Bjørg reagerer f.eks. på råd om å kjøpe klær på loppemarked for å spare penger nettopp av den grunn:

"Nei æ syns itj at det ska gå på bekostring av...at det ska stå med store bokstava...det kainn godt hend at du kainn få kjøpt my fint på loppemarked altså...det veit æ itj for æ har itj vært på loppemarked...men at det ska stå med store bokstava bak på ryggen te ungan at det e sosialklienta altså...det syns æ itj"

Bjørg, 35 år

Dette blir viktigere jo dårligere økonomi du har. Ut fra disse alenemødrenes måte å framstille sin situasjon som sosialhjelpsmottakere på, er det mer fruktbart å kalle det "skjuling av fattigdommen" (altså en mer aktiv prosess), enn å kalle det skjult fattigdom⁹. Å ha dårlig råd er knyttet til skam¹⁰, det er ikke noe en viser

9. Begrepet skjult fattigdom er brukt av Stjernø (1985: 157) når han skal beskrive den moderne fattigdommen. Han sier at den moderne fattigdommen skjuler seg bak akseptable klær og boligfasader, og på denne måten representerer noe historisk nytt i forhold til den

fram. Det er noe en gjør store anstrengelser for å skjule både for sin egen og ungenes del. Det de som har mulighet til det gjør, er å strekke økonomien maksimalt, for å ha et mest mulig vanlig liv og for å skjule fattigdommen mest mulig. Det betyr også at de nedprioriterer egne behov i forhold til barnas.

Lønnsarbeiderne som har de største månedlige inntektene føler ofte at de sees negativt på av sosialkontoret. De burde ikke være der, fordi de burde klare seg selv gjennom å disponere pengene sine bedre. Særlig de som har en full inntekt opplever at deres forbruk og levestandard blir gjenstand for diskusjon. Slike diskusjoner er gjerne knyttet til gjenstander eller behov som ikke anerkjennes som legitime. Nina fikk høre at før det overhodet var aktuelt å vurdere en søknad fra henne, måtte hun kvitte seg med bil og telefon:

"Liv: Fikk du inntrykk av at du villa fått hjelp hvis du gjør det? Nina: Nei det va itj sikkert, men da kuinna vi diskutert saken (L: ja nettopp) Det va det æ følt... og det va itj nå sikkert at æ villa få hjelp, men æ kainn jo itj kutt ut telefonen. Det e jo deinn eneste forbindelsa æ har med dattera mi når æ e på jobb. Og hu går på skole på Åsen Liv: ja hu fortalt det Nina: Så æ e nødt te å ha bil... æ må jo kjør a.. og hvis det e nokka som foregår på kveldstid så må æ hent a, æ kainn jo itj la hu færra hjem seint på kvelden når det er mørkt."

Nina, 37 år

Nina hadde derfor etter denne samtalen latt være å søke sosialhjelp på ny. Hun følte at hun ikke hadde nådd fram med sin argumentasjon på sosialkontoret:

"Ja æ følt at uansett kor billig deinn bilen e for mæ og kor my deinn spare

synlige åpenbare fattigdommen, der de fattige var lettere å skille ut fra befolkningen for øvrig. Allerede Simmel (1971:177) pekte på at en side ved moderne samfunn nettopp er at de bidrar til å skjule fattigdommen og får de fattige til å skjule seg. Simmel var opptatt av hvordan denne tendensen til å skjule seg isolerer de fattige i større grad fra hverandre og hindrer utvikling av en kollektiv vi-følelse (se Hvinden 1994b for en diskusjon av denne problemstillingen hos Simmel). Jeg vil også komme tilbake til kollektivdannelse blant alenemødrene i avslutningen av dette kapitlet.

10. Dette er også et av Brusdals (1988) poeng. Hun siterer en av sine informanter på forsida av en rapport fra en forbruksstudie: "Man er ikke flau over det livet man har valgt, men man er flau over sin egen økonomi".

mæ av tid og pæng egentlig...så va det sånn det va"
Nina 37 år

Samtalene og kontakten med sosialkontoret er en slags *argumentasjon* om hva som er grensen for å være berettiget til å motta sosialhjelp i Norge. Dette kan sees som en type forhandlinger mellom ikke-likestilte parter, der det er alenemødrene som må argumentere for sine synspunkter, og der det er de ansatte som definerer situasjonen og der og da avgjør hva som er legitimt. Det er her det markeres og diskuteres om en da kan ha skinnjakke og sølvsmykker på seg, om en kan røyke, om en kan kjøpe mikrobølgeovn for skattepengene og om det er nødvendig med telefon og bil. Det drøftes også om det er rimelig at en eier egen bolig. Her kommer det til syne hva en har brukt skattepengene til, og en må redegjøre for sine disposisjoner. Særlig for dem som har fått en sterkt endret økonomisk situasjon, oppleves redegjørelsene og hva de forutsettes å leve for som ydmykende:

"ja for det vart jo en sånn ekstra belastning psykisk altså... opp i aillt det andre nye liksom og det e et sånt urimelig press altså for folk... når du e så langt ned som du kainn kom liksom starte på nytt aleine med ungen.. og ny jobb og nytt hus og lite og ingenting å hjelp dæ med av inventar ... og i det hele tatt aillt av problema et samlivsbrudd medføre da og så ska du i tillegg måtta mas dæ te pæng liksom"

Mona, 35 år

Selve størrelsen på hjelpen, de kravene som stilles til dokumentasjon og hva som regnes som legitime utgifter, opplever de som en slags uformell kontroll som setter dem på plass i forhold til hva de kan forvente her i livet. Mona sa om dette:

"Det å gå på butikken og vurder og sjå på prisan på helt sånn dagligdagse ting som melk og brød... har æ nok te både melk og brød og kanskje nå te pålegg (L: ja nettopp) ja veldig uvant altså ..æ har aldri hatt flust med pænga altså, men æ ha aldri vært i den situasjonen som æ va da"

Mona, 35 år

De alenemødrene som har et utgangspunkt som er rettighetsorientert når de tar kontakt med sosialkontoret, blir skuffet. Det er også tydelig at de oppfatter det

slik at dette irriterer saksbehandlere og kontorphersonale. Ferguson (1984) ser denne typen reaksjoner som en egenskap ved byråkratiet. Den aksepterte måten å nærme seg byråkratiet på er gjennom avhengighet. Det er bare en type krav en kan komme med, og det er best å fremme dem som en forespørsel eller en bønn om hjelp (Ferguson 1984: 145). Dette er noe flere trekker fram i intervjuene, og der de gir uttrykk for at de ikke ønsker å framstå slik:

"griner du så får du hjelp. Lær dæ te å grin da får du...Men det ligger under min verdighet å gå dit opp og grine altså. Det mener e...du ska ikke grine deg til ting. Det er sånn at noe har en krav på og en skal ikke grine for å få det" "men så lenge det er snakk om at du skal klare dæ så får du ikke hjelp, men hvis du e ei drukna katt da får du hjelp. Aller helst så bør du ikke gjør noen ting for da får du...Men gjør du litt, og gir beskjed om at det ikke e noe du egentlig vil...så får du ikke."

Rita, 32 år

De kan også få negative kommentarer på at de ønsker avhengigheten gjennom å søke hjelpen. De får høre at de gjør seg små ved å ville ta imot småbeløp hver måned, og de burde finne måter å klare seg selv på:

"Men andre gangen så fekk æ beskjed om at æ hadd itj nå bortpå der å gjør...for æ hadd itj mer enn...æ huske itj ka summen va.. æ mått itj gjør mæ så lita at æ gikk bortpå der sa hainn ... og da meint æ at tde e itj nå som en sosialkurator ska sitt og si altså ... æ meine at en treng hjelp ...liksom etter det så har æ helst sett det at æ har klart mæ uten dæm da"

Eva Lill, 27 år

For Eva-Lill var det å sørge for at hun og ungene fikk det de hadde mulighet til å få fra sosialkontoret, ikke knyttet hovedsakelig verken til å gjøre seg liten eller til avhengighet, men til å skaffe nok penger til å gi familien best mulig levevilkår. Samtidig fører dette til at Eva-Lill ikke gjør krav på disse pengene mer, selv om hun mener sosialkuratorens holdning var gal. Det er når de får slike kommentarer alenemødrene konkluderer med at saksbehandlerne oppfører seg som om de må ta pengene fra egen lomme.

En kan se kvinnenes måte å snakke om rettigheter og krav på, som et resultat av 1960- og 1970-tallets innføring av rettigheter, særlig i Lov om

folketrygd, men også i praktiseringen av Lov om sosial omsorg.¹¹ Dette er nå avløst av en større vektlegging på personlig ansvar og at det også skal kreves noe av klientene selv, både i den offentlige debatt og i praktiseringen av loven. Dette opplever alenemødrene som tidligere har hatt kontakt med sosialkontoret som en endring, og det forsterker både deres og de andres opplevelse av sosialhjelpen som usikker og sosialkontoret som et system der det er tilfeldig og personavhengig om de får hjelp.

Når det gjelder *formell kontroll*, er denne særlig knyttet til muntlige og skriftlige vilkår i sammenheng med vedtak om sosialhjelp. Ved tildeling av økonomisk sosialhjelp blir det ofte stilt krav til alenemødrene.¹² Det dreier seg om å kreve at de søker lønnsarbeid eller utdanning, tar dagmammaarbeid, at de flytter, deler soverom med barna, selger bilen, leier ut rom eller sier opp telefonen. Slike krav kan være nevnt i vedtaket eller komme fram i samtalen med kurator som vilkår for å få hjelp. I tillegg kan andre ha fått mer uformelle råd om lignende ting som alternativ til sosialhjelp. De ansatte skiller mellom tilrådninger og vilkår. Tilrådninger er f.eks. at det står i vedtaket at klienten rådes til å vurdere svært nøye salg av leiligheten for å komme ut av de økonomiske vanskelighetene, mens det er vilkår når det settes som forutsetning for utbetaling

11. Hvinden (1988) peker på at i forhold til trygd er det ingen som ser noe negativt i å snakke om rettigheter. I forhold til sosialhjelpen sees dette imidlertid som en betenkelig og uønsket tendens.

12. De ansatte ga uttrykk for at det nå oftere ble stilt krav i tilknytning til hjelpen. Dette var det diskusjon om på sosialdistriktene, f.eks. i forhold til kravet om å flytte fra Trondheim og tilbake til tidligere hjemkommuner dersom en ikke har penger, krav om å flytte fra leiligheter de tidligere har fått kommunal støtte for å kjøpe, og økte krav om å bruke alternativer til økonomisk støtte fra sosialkontoret. Jarle Torgersen, leder ved boligjenesten i Trondheim, uttaler også at enslige mødre med barn er blitt nedprioritert ved dette kontoret de siste årene. De har ikke lenger krav på å bli tildelt kommunal leilighet, og får ikke lån uten lønnsinntekt til å betjene lånene (Adresseavisen 16 januar 1989). Dette betyr at det både er vanskeligere for alenemødre å kjøpe leilighet, og at det er vanskeligere å få leie bolig gjennom kommunen. Dette tyder på at det å tilhøre kategorien enslig mor, også i andre etater enn sosialkontoret er en kategorisering som har endret betydning og som ikke lenger er tilstrekkelig til å få særlige støtteordninger.

av sosialhjelp at søkeren har underskrevet en salgserklæring. I alenemødrenes beretninger snakker de om vilkår og ikke om tilrådinge. Dette kan både bety at disse alenemødrene ikke har fått tilrådinge, men kan også bety at skillet mellom tilrådinge og vilkår virker uklare.

De formelle kravene er en slags grense for hva en kan gjøre eller eie, dersom en skal være berettiget til økonomisk sosialhjelp. I disse forhandlingene er sosialkontoret og alenemødrene ofte uenige. Diskusjonene som oppstår med utgangspunkt i krav som oppleves som urimelige, preges ofte av konflikt og konfrontasjon. Noen tar diskusjonen og "kampen" opp, skriver klager og begrunner, skaffer seg bevis på at det er umulig å selge bolig og lignende. Andre gir tapt og resignerer. Dersom alenemødrene ikke retter seg etter vilkårene de har fått, har dette i ulik grad hatt konsekvenser. For noen opphørte hjelpen og kontakten med sosialkontoret. Dette gjaldt f.eks. to som hadde fått vilkår om å melde seg arbeidsledig. Gudrun fikk tilbud om arbeid via arbeidskontoret og takket nei, og tok deretter ikke kontakt med sosialkontoret. Hun var helt bestemt på at hun ville være hjemme sammen med sønnen sin til han fikk barnehageplass, og greide å få forbrukslån i bank slik at hun kunne realisere dette ønsket. Om sosialkontoret hadde formulert det å melde seg arbeidsledig som et vilkår eller en tilråding, er vanskelig å si. I praksis betydde det lite i og med at Gudrun selv, som en konsekvens av vedtaket, ikke torde søke sosialhjelp på nytt. Ragnhild mistet sosialhjelpen fordi hun tok deltidsarbeid og ikke lenger søkte heltidsarbeid, selv om hun fortsatt kom under sosialkontorets normer ved tildeling av sosialhjelp. Dette fikk hun formidlet muntlig, og også hun lot dermed være å søke sosialhjelp videre, selv om hun helt sikkert ville vært berettiget til hjelp med den lønnen hun fikk. For andre får manglende oppfyllelse av kravene ikke umiddelbare konsekvenser. Anna har f.eks. i flere år hatt vilkår om å leie ut rom eller selge leiligheten sin, men har klart å beholde sosialhjelpen ved å vise at hun ikke har fått kjøpere og leieboere til tross for gjentatte annonser. Når

det gjelder vilkårene synes alenemødrene stort sett å være uenige i innholdet i dem, og opplever dem som et uttrykk for at sosialhjelpssystemet fungerer urettferdig. De mener at sosialkontoret ikke stiller samme krav til folk i samme situasjon, og når en sammenligner disse alenemødrenes erfaringer, er det ikke bare de som har blitt oppfordret til å kutte ut telefonen som har telefon, og det er ikke bare de som har fått krav om å selge bilen som har bil. Det er heller ikke bare de som har fått krav om å leie ut, som har ledige rom. I disse boområdene kan dette være synlig for andre. Og når kvinnene kommer med eksempler på urettferdighet, tar de dem fra oppgangen de bor i, syforeninga, blokka rett overfor og så videre. Sosialkontoret og alenemødrene er også uenige om standardene. Mange av alenemødrene deler soverom med barna sine, men oppfatter ikke dette som ideelt.¹³ De som ikke gjør det, mener det er helt urimelig å vente at de skal dele soverom med barna sine og leie ut rom i blokkleiligheter til andre. Det oppleves som inntrenging i hjemmet:

"Det å leie ut rom er ikke bare bare. Du kainn jo tenke deg sjøl å få et fremmed menneske opp i badekaret ditt. En kan jo ikke vente at personen holder seg på rommet sitt heller og det er nå så mye rart."
Jenny, 28 år

De er også uenige i krav som de oppfatter som lite økonomisk rasjonelle. De synes ikke det er rimelig å selge en bil dersom den koster dem lite og løser mange praktiske vansker i hverdagen; innkjøp og mulighet til å benytte tilbud, henting og bringing i barnehage, kjøring på besøk og mulighet til å opprettholde et sosialt liv. Lignende vurderinger kommer inn i forhold til å selge boliger på et dårlig boligmarked, fordi de har for stor leilighet i forhold til standarden. De ser heller ikke noen mening i å flytte dersom gamle leiligheter blir stående usolgte. Flere av kravene dreier seg om lønnsarbeid. Noen er blitt oppfordret til

13. Eget barneværelse oppfattes i våre dager som en rett for barnet til å ha sitt eget sted i leilighetene, så her er mødrene i tråd med vanlige kulturelle normer (se Kildegaard 1987: 20).

å ta arbeid som dagmamma og synes dette er urimelig siden det uansett vil være en midlertidig løsning. Særlig omsorgsarbeiderne opplever at de presses i retning av lønnsarbeid, og at det ikke er forståelse verken for den omsorgen barna trenger eller de mulighetene de har på arbeidsmarkedet:

"for æ fikk jo beskjed om av deinn samme dama at æ kuinn jo godt ta mæ en jobb. Liv: Med babyen? (hun hadde en liten baby på 2 måneder. Min anm.) "Ja æ sa jo det da at for det første så e det veldi stor arbeidsledighet no og for det andre så..for mæ uten yrkesretta utdanning. Æ får itj nå jobb og hvis æ e heldig å få en vaskejobb eller nokka sånn så e deinn så dårlig betalt at det lønne sæ itj, for æ må betal barnevakt æ når æ e borte og det vil kost mer enn det æ får i lønn"

Siri, 23 år

Andre som ønsker hjelp til utdanning, kan (selv om de oftest blir oppmuntret til dette) for sin del få høre at de da vil bli avhengig av sosialkontoret for enda lengre tid, og oppleve sosialkontoret som lite hjelpelig også med dette. I møtet med sosialkontoret begrunner alenemødrene sine behov for bil og telefon, for å bo der de bor, og kjemper for å få gehør for sin definisjon av situasjonen. Spesielt er de opptatt av at deres ansvar for barn burde ha betydning for hvordan de kan bo. De opplever at de har helt andre krav til bolig enn tidligere. Stedet de bor har også betydning både for dem og barna, ofte har de mange har kontakter og tilknytningspunkter i området som er viktig for dem. Disse faktorene opplever de at det i liten grad blir tatt hensyn til på sosialkontoret.

Selve strukturen i arbeidet og den byråkratiske arbeidsmåten er hovedkilden til det som for alenemødrene er mest negativt i kontakten med sosialkontoret. Lipsky (1980:71) formulerer det slik at det å hjelpe gjennom et bakkebyråkrati på mange måter kan oppfattes som en motsigelse. På den ene siden skal servicen gies fra person til person, noe som involverer en modell med menneskelig interaksjon, omsorg og ansvar. På den andre siden skal en levere tjenesten gjennom et byråkrati, noe som innebærer en arbeidsmåte preget av avstand og likebehandling under betingelser av begrensede ressurser. Lipsky (1980:192)

argumenterer likevel for at bakkebyråkratier kan gjøres bedre, slik at de gir bedre hjelp til klientene. Han ønsker dermed å identifisere betingelsene for bedre og mer effektiv ytelse av service innen slike byråkratier, og tar utgangspunkt i å oppmuntre til klientautonomi og innflytelse, forbedre praksis og å styrke bakkebyråkratenes egne muligheter som forandringsagenter. Ferguson (1984 :149) er kritisk til Lipskys oppfatning av at velferdsbyråkratier kan gjøres bedre, og mener at Lipskys løsning representerer mer byråkrati. Hennes bilde av byråkratiske organisasjoner er mer negativt, og hun mener at kontrollen ikke kan brytes innen byråkratiet. Hun tar utgangspunkt i byråkratisering som den sentrale prosessen i vår tid, og legger i sin analyse vekt på å se byråkratiet både som struktur og prosess. De sentrale følgene av byråkratisering ser hun som depersonalisering og fremmedgjøring. En av betingelsene for administrerende liv er at individer, både byråkrater og klienter, ser hverandre og seg selv som objekter for administrering. Kilden til normene og reglene som styrer atferden er organisasjonens regler. Ferguson mener at byråkratiet verken tjener interessene til byråkraten eller klientene, i og med at begge er underordnede (Ferguson 1984: 93). Blant de byråkratiske kontrollstrategiene nevner Ferguson det interne språket, uklarheten med hensyn til ansvaret og den tilsynelatende nøytraliteten. Byråkratiet er "ruled by nobody" og dette har konsekvenser for mulighetene til motstand. Byråkratiske strukturer gjør det umulig å behandle personene som hele personer, klientens problemer er kompliserte og den som er byråkrat kan ikke løse dem (Ferguson, 1984:140).

Kontrollen som utøves på sosialkontoret er som vi har sett omfattende. Den kan ha stor betydning for enkeltpersoners liv, og ut fra at organisasjonen er både regelorientert og personavhengig, blir kravene preget av uforutsigbarhet¹⁴.

14. Som vi skal se i kapittel 8 er det heller ikke enighet mellom saksbehandlerne med hensyn til hvor "grensene" går, og grensene er stadig et diskusjonstema og en vurderingssak selv om noe er fastsatt i lokale retningslinjer.

Kravene som sosialkontorets ansatte opererer med, er også i ulik grad klart formulert for alenemødrene. Formuleringen av vilkårene skjer heller ikke innen den rammen av samarbeid som er formulert i lovverket. Kravene og vilkårene skjer ofte innen en ramme, der de som stiller kravene kjenner situasjonen til sosialhjelpsmottakerne dårlig, gjennom korte stressede møter på sosialkontoret. I og med at regelverket som brukes også framstår som "skjult", har alenemødrene også dårlige muligheter til å utvikle motstrategier som fungerer fra gang til gang. Velferdsordningenes problematikk for disse alenemødrene er at de representerer en grunnleggende tvetydighet, der den kontrollerende dimensjonen dominerer. Jeg fant likevel ikke at opplevelsen av kontrollen og de negative aspektene var så enerådende som Frantzen (1988a, 1988b), i hennes intervjuundersøkelse med enslige mødre med sosialhjelp i Oslo midt på 1980-tallet. Frantzen konkluderte med at alenemødrene hun intervjuet nesten utelukkende opplevde sosialkontoret som kontroll, og at dette var en situasjon der alenemødrene var fullstendig avmektige, og at den eneste utveien kvinnene hadde funnet for å stanse sosialkontorets maktutøvelse, var å holde seg vekk derfra (ved f.eks. svart arbeid, kriminalitet og prostitusjon). For mine informanter var sosialhjelp *også* penger og hjelp. Sosialkontoret var ikke *bare* å bli behandlet som en klient, og også det å bli gjort til klient kunne oppleves forskjellig etter hva slags behandling en fikk. Sosialkontoret kunne både være det tilgjengelige og det utilgjengelige bakkebyråkratiet, og det kunne representere både moralisering og forståelse, krav/kontroll og penger/rådgivning en hadde god bruk for. Når Frantzen analyserer sosialhjelpen kun ut fra et perspektiv der sosialhjelpen betyr kontroll og stemping av kvinner, får man dessuten et bilde av at behandlingen på trygde- og sosialkontoret er hovedproblemet for alenemødrene, som også framstilles som hjelpesløse offer for sin skjebne. Ut fra disse alenemødrenes erfaringer er det liten tvil om at kontakten med sosialkontorer betyr paradokser og forsterker motsigelser de møter i sitt hverdagsliv. De tolker likevel i utgangspunktet ikke

sosialhjelpen eller trygden innen en ramme av avhengighet eller som noe entydig negativt. De kontakter sosialkontoret som ledd i en inntektstrategi, og gjennom denne kontakten prøver de både å få sosialkontoret til å se saken fra sin side og realisere egne målsettinger. Gjennom også å se denne siden ved deres kontakt med sosialkontoret, kommer alenemødres egne ressurser og arbeid for å gjøre det beste for seg og sin familie til syne.

7.4 Å være sosialhjelpsmottaker og forestillingene om enslige mødre

Alenemødrene kan tillegges to typer stigma. En type i forhold til å være trygde- og sosialhjelpsmottakere, og en annen type i forhold til å være alenemødre. Det å motta sosialhjelp har tradisjonelt vært oppfattet som en egenskap som har en stigmatiserende effekt. Knudsen (1972) uttrykker dette slik:

"Sosialhjelp er en måte velferdsstaten søker å fange opp de som ikke makter å forsørge seg selv. Bak hjelpen ligger en behandlingsintensjon. Men samtidig er sosialhjelpen et negativt sosialt kjennemerke ved den som mottar hjelpen. Sosialhjelp er et vink om at mottakeren ikke har oppfylt normen om å klare seg selv slik som oss andre. Å være sosialhjelpsmottaker er derfor stigmatiserende: det er sosialt vanærende å motta hjelp." (Knudsen 1972:3)

Det har vært diskutert om denne siden av sosialhjelpen har endret seg og om det kan sies å ha blitt lettere å motta sosialhjelp, men disse alenemødrene oppfatter fortsatt sosialhjelpen som nettopp et slikt negativt sosialt kjennemerke. I alle intervjuene med alenemødrene er det tematiseringer av at det å søke og motta sosialhjelp er stigmatiserende, og denne opplevelsen knyttes til reaksjoner alenemødrene får fra andre. Historisk sett har også det å være alenemor i seg selv vært en posisjon som var sett ned på og stigmatisert, men dette har endret

seg¹⁵. Alenemødrene opplever i svært liten grad at de i seg selv stemples fordi de er alene med barn eller er ugifte mødre. Det særegne ved opplevelsen av stigmatisering er imidlertid likevel knyttet til dem ikke bare som sosialhjelpsmottakere, men også som kvinner og alenemødre. Velferdsavhengighet og støtte fra velferdsstaten har blitt en del av de negative forestillingene om enslige mødre. Alenemoderskapet blir dermed likevel en sentral dimensjon ved disse alenemødrene opplevelse av å bli stigmatisert. Dette illustrerer dermed Wærness' (1972) poeng om at stigmatisering kan gi seg forskjellige utslag for kvinner og menn.

Hvor stor og hvilken betydning det å være klient har for dem er avhengig av mange faktorer. For enkelte av alenemødrene har kontakten med både trygde- og sosialkontor vært begrenset og kortvarig, mens for andre har gjentatt kontakt og avhengighet av sosialkontoret for å bo der de bor, gjennomføre en utdanning, være hjemme med ungene og holde liv i seg selv og familien, gjort det å være sosialhjelpsmottaker til en viktigere og mer dominerende del av tilværelsen. Det har også betydning om sosialkontoret er en av flere alternative strategier eller eneste mulighet, og i hvilken grad en kan si det er "synlig" eller "usynlig" at en mottar hjelp fra sosialkontoret. De opplever heller ikke negative reaksjoner i alle sammenhenger. Det er en vesensforskjell på reaksjoner fra de nære og de fjerne, og hvilke sider ved det å være alenemor med sosialhjelp som vektlegges i reaksjonene de får. Generelt sett har *omsorgsarbeiderne* gjerne økonomisk hjelp over lengre tid. Spesielt gjelder dette de tradisjonelle omsorgsarbeiderne. Fordi de i en lengre periode er fulltidsomsorgsarbeidere, er de også mer synlige både som trygdemottakere og potensielle sosialhjelpsmottakere enn lønnsarbeiderne. Andre i nabolaget som f.eks. ser dem ute med ungene på dagtid, vil vite at de

15. Øyen (1966:90) fant f.eks. i sin undersøkelse at flertallet av de ugifte mødre ikke følte at andre så ned på dem, og at det å være enslig mor ikke betydde at de tilhørte en ekskludert og isolert gruppe. Stang (1983) fant på sin side at en ugift mor først og fremst ble oppfattet som mor og ikke som en stemplet kvinne.

er hjemme med ungene sine og kanskje også at de bor alene. Kunnskap både om trykdesatsene og husleiene i borettslagsleiligheter vil lett føre til spørsmål som: "Hva lever du av? Hvordan greier du deg?" også fra folk de ikke kjenner så godt. *Lønnsarbeidernes* erfaring med å være sosialhjelpsmottaker er ofte mer kortvarig. De har gjennom lønnsarbeidet en beskyttelse mot at andre skal skjønne at de er sosialhjelpsmottakere dersom de ikke selv forteller det. De vil lettere kunne skjule at de er sosialhjelpsmottakere og ha mer kontroll med hvem som vet det. De kan likevel være like redde for at andre skal oppdage det, og er dermed like preget av å være sosialhjelpssøkere som omsorgsarbeiderne. Flere av alenemødrene nevner at andre ofte setter likhetstegn mellom å være alenemor og å få sosialhjelp - at det usynlige blir synlig selv om de ikke forteller det.

I den perioden alenemødrene ble intervjuet, var alenemødres bruk av offentlige stønader i høyeste grad oppe i den offentlige debatt. Høsten 1989, like før disse alenemødrene ble intervjuet, gikk det en stor avisdebatt som ble startet av Fremskrittspartiets formann, Carl I. Hagen, i forbindelse med valgkampen¹⁶. Denne debatten startet ved at Carl I Hagen uttalte, som svar på et spørsmål om hva han ville si til en enslig mor med boutgifter på 4000-5000 kroner og en inntekt på 100 000 kr:

"At en del av hennes handlinger er selvforskyldt. Det å få barn kan man da styre selv, boutgiftene har hun selv framskaffet, hvorfor ikke flytte? Jeg er lei av at skylda legges hele tida på andre. Den eneste formildende omstendighet er at hun antakelig er blitt fortalt at andre ordner opp for henne"

(Dagbladet, 3. august 1989).

Dette stadfestet Carl I. Hagen noen dager senere under overskriften: "Jeg anklager: Latsabber, unnalurere, giddalause, uhøflige, respektløse, kravstore, uansvarlige og lettsindige kvinner" (Dagbladet 8. august 1989). Disse kvinnene, hevdet Hagen, misbrukte velferdsstatens ytelser. Dette innledet en avisdebatt som

16. Se Eide (1991) for en presentasjon og analyse av Carl I. Hagens valgkamputspill.

varte i flere måneder. Hagen tok utgangspunkt i det som klart kan sies å være det negative bildet av enslige mødre, og den myten om alenemødrene som de jeg intervjuet mente var dominerende. Debatten viste ambivalensen i forestillingene om alenemødre i Norge på slutten av 1980-tallet. På den ene siden knyttet Hagen alenemoderskapet til avhengighet av støtte fra velferdsstaten, uansvarlig og umoralsk livsstil og bruk av penger. Opp i mot dette presenterte andre bildet av den verdige alenemoren som hadde forsørget barna sine gjennom harde kår. Eldre kvinner som hadde vært alenemødre før trygden kom, gikk ut og forsvarte kvinners rett til trygd. Rollen til alenemødre som mødre og omsorgspersoner for barna var sentrale i argumentasjonen mot Hagen. Det ble også pekt på at det var urettferdig å gjøre denne gruppen til skyteskive isteden for de fraværende fedrene. Debatten viste dermed både en enorm offentlig støtte til enslige mødre i deres tradisjonelle rolle som omsorgspersoner og mødre, og på den andre siden en støtte for idealene om å være selvforsørget og økonomisk ansvarlig også som enslig mor. Denne debatten var en del av den konteksten som disse alenemødrene forholdt seg til da de ble intervjuet, og flere av dem brukte f.eks. betegnelsen "Hagenbildet" når de skulle få fram hva slags negative reaksjoner de syntes de møtte som enslige mødre og sosialhjelpsmottakere. Flere av dem hadde også opplevd denne debatten som et angrep på seg selv, mens andre mente at det Hagen sa var så latterlig at de tvert imot hadde følt støtte fra andre.

Alenemødrene opplevde altså i liten grad at de stemples fordi de var alene med barn eller som ugifte mødre i seg selv. Verken de som var ugifte eller skilte ga uttrykk for at det i seg selv var noen negative reaksjoner på det, selv om de ikke alltid hadde fått støtte fra sine nærmeste i forhold til f.eks. et brudd med en partner. I forhold til sine nærmeste opplever alenemødrene i liten grad at de stigmatiseres som alenemødre, mens det å motta sosialhjelp også fører til reaksjoner fra dem:

"Jeg vil jo helst klare meg sjøl da. Skjønner ikke at folk ikke forstår det. En

møter jo veldig mye Hagen holdninger - spesielt føles det fælt fra andre kvinner. Spesielt ille er det med godt kjente - det er ikke mange, men de få gangene de har kritisert har det betydd mye for meg"
Else, 32 år

"Noen synes det er helt greitt, mens ainner, særlig gamle folk har problema ja. Da æ fikk hjelp hadd æ problema med å få mor mi te å forstå det. Hu hadd vært enslig sjøl uten å få nå hjelp og da e det jo klart at hu reagert når æ villa gå på sosialkontoret. Men da satt vi oss ned å diskutert saken og da akseptert a det etterhvert. Men sånn trur æ at gamle folk e.. det e derfor at dæm får så lite hjelp. Men itj i omgangskretsen min nei, der e det mang som får hjelp sjøl"
Jenny, 28 år

Spesielt eldre familiemedlemmer som mødre og bestemødre kan være skeptiske til at de tar imot sosialhjelp og ser på sosialkontoret som fattigkassa. Med de nære diskuteres imidlertid saken og alenemødrene møter i det alt vesentlige forståelse for sin situasjon og behovet de har også for økonomisk hjelp.

De viktigste arenaene som utpekes for stigmatisering, er for disse alenemødrene i *selve kontakten med sosialkontoret, i bomiljøet* hjemme med barna og *"ute på byen"*. I *selve kontakten med sosialkontoret* er opplevelsen av negative forestillinger om enslige mødre knyttet både til kategoriseringen som alenemødre og velferdsavhengighet. Rita henviser både til holdninger til alenemoderskapet som umoralsk og til at alenemødrene får hjelp fra velferdsstaten:

"Nei, det e jo akkurat det at når æ går på sosialkontoret så bli æ behandla som en av de her umoralske kvinnene som er en kvise på velferdsstatens rompe"
Rita, 31 år

Alenemødrene kan også ha følt seg behandlet og kategorisert som dårlige mødre ved å få spørsmål om det finnes egne barnevernsmapper på barna deres, og ved at det ble stilt spørsmålstegn ved om deres avgjørelser var til beste for barna deres. De kunne også bli konfrontert med at de svikter barna ved ikke å utdanne seg og ta lønnsarbeid for å sikre barna sine økonomisk framover. En del av de

negative reaksjonene de opplever i relasjonen til sosialkontoret, er knyttet til det som Anna tar opp, nemlig at de er mottakere av offentlig støtte uten å selv yte noe til gjengjeld:

"Æ syns dæm når æ kjæm på sosialkontoret e det liksom som om dæm ser ned på dæ---akkurat som no kjæm det enda en å tegg om pæng. Æ føle det som et stempel på mæ når æ kjæm altså"

Anna, 24 år

Det skjeve i det sosiale byttet på sosialkontoret er dermed nettopp en dimensjon ved sosialhjelpen som oppleves stigmatiserende. Alenemødrene opplever det også som at de i møtet med sosialkontoret møter to ulike forestillinger om enslige mødre. Det ene bildet er det som har kommet fram hos Anna over, at de krever uten å yte, mens det andre bildet er at de er hjelpesløse, ressursvake og stakkarslige og dermed trenger hjelp. Denne typen kategorisering stiller alenemødrene overfor et dilemma i kontakten med sosialkontoret. På den ene siden opplever de at det å identifisere seg med dette siste negative bildet er en måte å få økonomisk hjelp på. Hvis du bruker dine egne eller barnas problemer og er villig til å identifisere deg med den siste kategorien, får du hjelp. Jenny sier dette om en venninne som hun mener har gjort det:

"Masse urettferdighet både i vennekretsen min - ja i syforeninga mi og i oppgangen der æ bodd. Men det e urettferdig i aill retninga. På den ene sida har vi hu som får aillt. Hu e bedre kledd enn nånn av oss ainneran. Men så har a gjort både sæ og sønnen sin te et tilfelle for å få det te"

Jenny, 28 år

Det å akseptere sosialkontorets kategorisering av seg selv som et sosialt tilfelle, eller et sosialt kasus som andre av alenemødrene kaller det, er nettopp noe Jenny føler motstand mot i sin relasjon med sosialkontoret. Samtidig har hun også erfaring for at de som ikke gjør det heller ikke får hjelp, og hun bruker som eksempel en annen venninne i syforeninga hennes som ikke fikk hjelp, selv om hun etter Jennys mening var i en mye verre situasjon. Det å vise at en bokstavelig talt er på bønn, betyr også at du må vise fram hvor dårlig råd du har,

noe som vi har sett at alenemødrene ønsker å skjule for å bevare sin verdighet både som mødre og kvinner. På den andre siden opplever også andre av alenemødrene at de har måttet forsvare seg mot bildet av seg selv som ressurssvake for å få hjelp fra sosialkontoret. Dette er slik Else definerer sin situasjon:

"Æ hadd jo andre behov, men æ skjønt jo fort at dæm måtte du skjule skulle en få noe hjelp. Æ følt at æ mått vis på alle måter at æ klart mæ sjøl og si æ klare mæ sjøl bare æ får det økonomiske"
Else, 32 år.

Nettopp ved å prøve å vise at hun trengte støtte kun i en overgangsperiode, håpet hun at sosialkontoret ville godta de høye boutgiftene hennes og ikke kreve at de flyttet.

Stigmatiseringsprosessen i *bomiljøet* kommer fram i intervjuene både med hensyn til alenemødrene egne reaksjoner på andre og de reaksjoner de selv får. Disse negative holdningene til enslige mødre er særlig knyttet til deres måte å ta seg av sine barn på, og til at de var hjemme med barn isteden for å tjene penger ved lønnsarbeid. Christine følte at naboene hennes overvåket hennes måte å oppdra og ta seg av datteren sin på og illustrerte dette ved å fortelle følgende:

"Æ har veldig koselige naboer, men æ føle at det e litt, det e ikke sikkert at dæm gjør det, men æ føle at dæm følge med litt. For eksempel i forrige uke når ho Lise va sjuk, så fikk hu ikke vær ut, så si den ene naboen at ho Lise hadd itj vært nå ut i dag. Da virka det som om ho trudd at da hadd itj æ orka å vært ut med ho, for da visst itj hu at hu hadd vært sjuk, itj sainnt. Og da følt æ sånn veldig at æ mått forklar mæ. I løpet av høsten så har æ vært en del på besøk hos ei venninne av mæ som heller ikke jobbe på dagen, og da har æ jo tatt med mæ ho Lise bort te hu og vært ute der for ho har også en liten en... Ho har en gutt så det kanskje virke som om æ ikke orke å vær ut med ho, ettersom æ ikke e utenfor her med ho Lise hver dag. Liv: Trur du at du hadd følt det der nå annerledes om du... hvis du hadd bodd i lag med nånn.. faren til ho Lise eller nånn andre eller trur du at det hadd blitt litt av det samme? Christine: Veit du det veit æ itj, æ trur kanskje at æ hadd gitt litt mer faen liksom, ja æ trur det. Liv: Ja kanskje du føle at du må vær ekstra... Christine: ja æ må var både mamma og pappa

og vær inne og ute samtidig (ler)."
Christine, 25 år.

Nå lurte altså Christine på om naboene synes hun var for lite ute med datteren sin, og knyttet følelsen, som hun senere i intervjuet kalte "sånn storebror ser dæ opplegg", til at hun var alene med omsorgen. I diskusjonen av dette refererte Christine til forestillingen om den dårlige alenemor. Dette er en lat kvinne som sitter inne med vennene sine og røyker og drikker kaffe isteden for å være sammen med barna sine.¹⁷ Denne typen negative forestillinger om alenemødre kan analyseres som et angrep på den typen offentlig arena de har når de arbeider hjemme. Det å treffe kollegaer og ta kaffepause er en selvfølge i betalt arbeid, men å prate med andre er knyttet til latskap når det dreier seg om husmødre. Christine var plaget av denne typen reaksjoner, mens andre i hvert fall sa at andre måtte mene hva de ville.

Den andre typen negative forestillinger som alenemødrene opplever i sitt bomiljø, er knyttet til at de er synlige som stønadsmottakere. Når du er hjemme med barna dine om dagen og ikke har en mannlig forsørger, er det åpenbart for naboene og andre at du må ha en eller annen type støtte fra det offentlige. Som Rita fortalte:

"Nei, det e jo akkurat det, så læng dæm snakke te dæ så e du jo toppen av kransekaka, at du klare det da (latter), men samtidig så føle æ at i det øyeblikket du snur ryggen te så bakvaskes du etter noter."
Rita, 31 år

Og senere i intervjuet spesifiserte hun dette:

"visst æ har nå nytt på ungan mine så e det liksom "Kor har du kjøpt det og kor my kosta det og sånn...og sånne ting da og da føle æ liksom en sånn

17. Som en del av Hagen-debatten sommeren 1989 gikk den lokale stortingsrepresentanten fra Fremskrittspartiet, Per Risvik, ut i en lokalavis og hevdet at alenemødre med trygd og sosialhjelp bare satt hjemme og drakk kaffe og røykte isteden for å ta seg av barna sine (Arbeideravisa 9. august 1989).

kontroll. Æ får nesten dårlig samvittighet for at de har noe fint på seg... Av og til prøve æ å glatte over ved å si at dere må si fra om du har noen avlagte klær for no er det tomt hos mæ... (latter) Bare for å si fra at...men du føle likevel hele tida at de tenker at du får skattepøngan mine altså"
Rita, 32 år

Rita sa videre i intervjuet at hun synes det var lett å forstå denne typen reaksjoner, siden par med barn også hadde økonomiske vanskeligheter. Det var lett å sette seg inn i at de kunne misunne enslige mødre som i det minste fikk noe offentlig støtte. Negative holdninger kan også komme fram i forbindelse med mistanker om trygdemisbruk i forbindelse med kjærester. Kari opplevde å få reaksjoner på at faren til den yngste ungen besøkte henne. Hun definerte sitt forhold til han som et kjæresteforhold, men han er arbeidsløs, bor i en annen by og de ser ikke mulighet for å flytte sammen:

"Det er noen i oppgangen her som sa at hainn va her no my...om æ liksom torsja det. Hainn har jo lov te å verra her sa æ sjøl om vi ikke bor sammen og sånn. Dem ment at det mått jo vær my ber for ungen om vi bodd sammen og da sa æ at det veit no vi og det, men når vi itj har råda te det.. Vi kainn jo itj la det gå utover hu og bli settandes uten nånn ting. Så det..."
Kari, 26 år

Kari har, når naboene har snakket til henne, prøvd å forklare situasjonen og har foreløpig ikke opplevd at dette har ført til formelle henvendelser fra trygdekontoret. Dette har både Louise og Eva-Lill opplevd. Alenemødrene viser også i intervjuene at de selv reagerer på det de oppfatter som andres misbruk av sosialhjelp. Rita reagerer f.eks. på at venninna hennes får sosialhjelp:

"for sånn som ho venninna mi -ho som får- ho har gått oppå og spurt og fått...og æ...når æ ser på hjemmet hennes og klærne hu går i så e det ingen som kainn fatte at ho e enslig mor- ikke i det hele tatt altså, så æ føle at ho misbruke det så radikalt da...det syns æ, men hu har jo fått den muligheten te å bare få"
Rita, 32 år

Bjørg har også kontakt med en nabo som etter hennes mening mottar trygd og

sosialhjelp på en urettmessig måte:

"æ hadd jo et tilfelle her no da...hu gikk jo tydeligvis for å vær enslig mor da...det sto navnan demmes på postkassa og det va itj gjort nå sånn skjult....begges navn sto på døra...ho fikk morstrygd da og så fikk a sosialstønad... og ho satt og fortælt det sjøl og mang tusen krona i måneden,, og ho fikk pæng te barnepass for å kom sæ litt bort fra ungen..."
Bjørg, 35 år

Alenemødre oppfatter sosialkontoret som urettferdig, og dette preger kvinnefellesskapet både blant venninnene og i boområdet. De har vært hjemme hos hverandre, kjenner den materielle standarden andre lever med og sammenligner den med sin egen, ser hva andre putter ned i handlekurva på butikken, ser kjæresten på vei ut og inn og ser den "uoffisielle" bilen som er i bruk.¹⁸ Dette kan skape misunnelse og misstemning, og hindrer ytterligere utviklingen av et fellesskap blant sosialhjelpsmottakerne.

Erfaringene med å bli stemplet som alenemødre og sosialhjelpsmottakere i bomiljøet var særegen for omsorgsarbeiderne. Alenemødrene som hadde lønnsarbeid opplevde ikke slike negative holdninger. Noen hadde imidlertid blitt konfrontert med slike forestillinger når de hadde blitt identifisert med å være husmødre. Bjørg beskrev f.eks. hvordan hun merket forskjellen i andre folks holdninger til henne, når hun var hjemme lenger enn sin betalte svangerskapsper-

18. Ettersom reglene også er utydelige og "skjulte", forsterker dette uklarhetene om hva det er ved andres situasjon som gjør at de får hjelp. Knudsen (1972) fant i sin studie en sammenheng mellom negative holdninger til sosialhjelp og sosial status, samt klientinnslaget i nabolaget. Jo lavere sosial status og jo høyere klientinnslag, dess mer negative holdninger til sosialhjelp. Knudsen forklarer dette som en rasjonell tilpasning som har sin bakgrunn både i et behov for å skille seg fra de som får hjelp, og fordi de i nabolag med flere sosialhjelpsmottakere vil ha størst behov for å skape denne typen avstand. Det er nettopp denne typen nabolag disse alenemødrene bor i (se appendix A), ettersom det var grunnlaget for at disse to sosialkontorene ble valgt ut. Ut fra disse alenemødrene holdninger som faktiske sosialhjelpsmottakere, kan en også sette opp som en alternativ hypotese at de negative holdningene til en viss grad kan dreie seg om *innsikt*. Ettersom kriteriene er skjulte, vil det være naturlig at det gjennom kontakt med flere sosialhjelpsmottakerne, vil bli satt spørsmålsteget ved vurderinger og rettferdighet.

misjon med sitt fjerde barn:

"men no når æ jobbe så møte æ bare det positive synet, sainnt ja, men det e klart...kanskje litte grainn i deinn tida æ hadd permisjon da...før folk forsto at æ skuill begynn å jobb igjen da...men du møte det synet...du veit du høre det om enkelte"

Bjørg, 35 år.

Både alenemødre som er i betalt arbeid og hjemme, kan referere til alenemoderskap som noe som utgjør en risiko for barna deres. Dette ble enten uttrykt som en vag uro med hensyn til framtiden til barna, eller noe de ønsket å forsvare seg imot til meg som en utenforstående, ved å uttrykke sine ambisjoner om å være gode mødre. De ville kompensere for barnas tap av fedrene, ved å være både gode mødre og fedre på samme tid. Dette ble både uttrykt ved at de fortalte at de tilbrakte mest mulig tid med barna, ga dem førsteprioritet i livet sitt, og ved å gi dem klær, leker og materielle ting, slik at deres situasjon skilte seg så lite som mulig ut fra situasjonen til barn i toforeldre familier. For disse idealene for foreldreskap var de økonomiske vanskelighetene disse mødrene opplevde en klar trussel. Selv om reaksjoner i forbindelse med omsorgen for barna i størst grad angår omsorgsarbeiderne, er det også elementer av slike opplevelser hos lønnsarbeiderne.

Den tredje viktige arenaen som alenemødrene utpeker for stigmatisering er "ute på byen", og denne typen opplevelser forteller både omsorgsarbeidere og lønnsarbeiderne blant alenemødrene om. Alenemødrene får reaksjoner fra ukjente på at de er ute og fester opp trygdepengene og andres skattepenger. Det er når de er utenfor sin vanlige ramme sammen med barna de møter disse reaksjonene:

"hvis du e på byen eller drikk ett glass eller ...da får du høre det...ja det e nå greitt med dokker enslige forsørgeran som har sosialen å hæng dokker på" "Hvis du e ute på byen så får en med en gang reaksjoner. Å jasså ja, du har råda te å gå på byen ja...så det e liksom...du får deinn der muren med en gang hvis du unne dæ litt fritid så e det kroken på døra...for da har itj du rætt te vårres skattpæng altså."

Siri, 23 år

"Hvis du fortel at du bor her og e enslig...da kainn det bli...hvis æ e ut på en restaurant og det da kjem fram at ...æ sei at æ e alein og at æ bor her ...da hende det at du høre: Å ja du e deinn typen ja!"

Bjørg, 35 år

De negative forestillingene om alenemødre de møter ute på byen, er knyttet til deres posisjon som mulige mottakere av offentlige stønader.

"Du e liksom klassifisert til det at visst du e enslig forsørger så e du og en sosialklient. Du gjør ingenting ainna enn å få andres skattepæng, så det e likegyldig om du e sosialklient eller ikke...du e bare stempla som det."

Rita, 32 år

Lønnsarbeiderne rammes også av likhetstegnet mellom enslig forsørger og trygdemottakere når de er ute på byen:

"Det va forferdelig tabu å fortel det te folk. Følt at det va mang som va helt fiksert på det fordi æ va enslig."

Synnøve, 33 år

Å gå ut er knyttet både til forestillingen om den uverdige trengende mannlige stønadsmottaker som drikker opp pengene sine, og til bildet av den dårlige mor som forlater barna sine for å gå ut om kvelden. Når jeg spurte om de fikk noe tid for seg selv til f.eks. å gå ut, reagerte noen av dem som om jeg beskyldte dem for noe galt og viste at dette bildet var noe de måtte forsvare seg mot. Synnøve fortalte meg at hun tilbrakte helgene og kveldene hjemme i den perioden hun var alene med gutten sin, og satte sin situasjon opp mot situasjonen til hennes venninne som brukte sosialhjelpenger for å gå ut i helgene. Christine fortalte at hun for sin del hadde dårlig samvittighet og var redd for å møte noen fra sosialkontoret de få gangene hun hadde vært ute. Det å være sosialhjelpsmottaker kan dermed føre til at en selv setter grenser for livsutfoldelse langt utover sosialkontorets grenser:

"når vi har gått ut på jobben og sånn, og da har æ vært livredd for å treff noen fra sosialkontoret ute...for at dæm ska se at æ går ut å bruke opp pengan mine på fest og sånn"

Christine, 25 år

Alenemødrene hadde ulike strategier når det gjaldt å hankses med denne typen holdninger. For noen betydde det at de holdt seg hjemme, mens det for andre bare var irriterende å møte denne typen holdninger når de skulle ha det moro. Et av Goffmans (1963) poeng var at i hvilken grad vedkommende selv anerkjente stigmatiseringen, var av betydning for om det var et stigma eller ikke. Både lønnsarbeiderne og omsorgsarbeiderne legitimerer hjelpen på ulike måter og demper dermed stigmatiseringen. *Lønnsarbeiderne* demper opplevelsen av stigmatisering ved å henvise til lønnsarbeidet. De er stolte over at de jobber, og synes å oppfatte hjelpen som mindre stigmatiserende enn omsorgsarbeiderne. De oppfyller normen om å forsørge seg selv ved eget arbeid, og ser lett det urimelige i at de tross fulltidsjobb har så dårlig råd. De betaler dessuten skatt:

"Det gjør itj mæ nånn ting, men æ veit jo at eldre folk reagere. Æ betale jo skatt og det gjør det litt lett"
Jenny, 28 år

De redefinerer dermed sin situasjon slik at deres rolle som givere blir like vesentlig som deres rolle som mottakere. *Omsorgsarbeiderne* legitimerer og forsvarer at de har hjelp ut fra at de har omsorgen for barna og at barna trenger dem og eventuelt ut fra tidligere lønnsarbeid. Hvor mye de greier å dempe opplevelsen av stigmatisering varierer imidlertid fra å si at "det er det samme for meg", til at de tillegger seg selv de egenskapene som de andre tillegger dem. De fleste er ambivalente til å motta sosialhjelp. Flere henviser til at de mener at det å motta sosialhjelp ikke burde være negativt, men at de likevel ikke liker det:

"Nei, det e no litt bort i fra det der at det e flaut å gå på sosialkontoret, men du like dæ itj læll altså. Nei, æ trur at folk har forståelse for det...ihvertfall folk som e rundt mæ da...folk som æ omgås sammen med og jobbe sammen med....for dæm veit kor tøft det e og holdninga fra dem syns æ e helt ålreit...dem e jo heller...dæm står jo heller bak mæ og støtte mæ føle æ..isteden for å fordømme som dæm gjor for tredve år sida"
Nina, 38 år

"Ja æ syns itj at...det heng nok litt igjen det der med at ...det e itj nå du utbasunere at du får pæng heller".

Mona, 35 år

"Nei det hadd æ problem med ja (å fortelle det til andre. min anm.). Det syns æ va vanskele. Ja litt sånn nederlags...ja æ følt det som et nederlag"

Kjersti, 33 år

Under de betingelser de har levd under, overordner de behovet for økonomisk hjelp de negative sidene ved hjelpen, og forsvarer det ut fra et lønnsarbeidssynspunkt eller et omsorgssynspunkt.

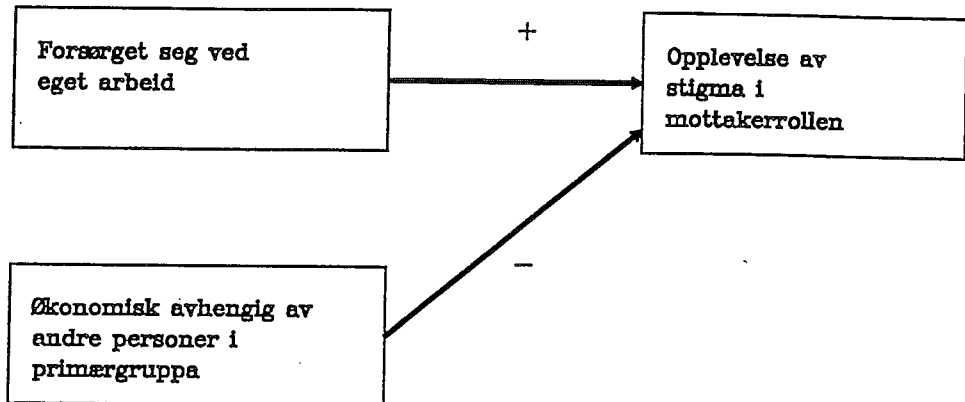
7.5 Offentlig- versus privat forsørgelse og stigmatisering

Wærness (1972) fant at de enslige mødrene hun intervjuet tidlig på 1970-tallet overordnet sitt ansvar som mødre over normen om å forsørge seg selv. Opplevelsen av stigmatisering og kontrollen i forbindelse med den økonomiske hjelpen, var framtreddende også hos de enslige mødrene hun intervjuet, men betydningen av denne stigmatiseringen ble en annen når den offentlige forsørgelsen kom som erstatning for en tidligere privat forsørger. Wærness satte på bakgrunn av dette resonnementet opp en modell for sammenhengen mellom tidligere forsørgelse og opplevelse av stigma (figur 7.1). Tesen i modellen er at dersom en tidligere hadde vært økonomisk avhengig av andre, f.eks. forsørget av ektefellen; er opplevelsen av stigma ved å motta sosiale ytelser antatt mindre enn om en tidligere hadde forsørget seg ved eget arbeid. Wærness var her opptatt av forskjellene mellom kvinner og menn. Siden 1970-tallet har imidlertid kvinners forhold til arbeidsmarkedet endret seg radikalt, og dette avspeiles blant annet i at alenemødrene jeg intervjuet hadde en mer differensiert erfaring både i forhold til privat forsørgelse og å forsørge seg ved eget lønnsarbeid, enn alenemødrene

Wærness

Fig. 7.1
Opplevelse av stigma

Situasjonen før rollen som
mottaker av offentlig hjelp:

Kilde: Wærness (1972:77)

intervjuet. Som vi har sett er det klare indikasjoner på at omsorgsarbeiderne blant alenemødre fortsatt kan overordne omsorgen for barna det stigmatiserende i det å motta sosialhjelp. Det er ikke det å ta imot penger i seg selv som er det uønsket stigmatiserende, og de tolker ikke i utgangspunktet dette som en entydig negativ avhengighet. Det er måten de får pengene på, innholdet i kontakten med sosialkontoret, og konsekvensene av å bli sosialhjelpsmottakere i andre sammenhenger, de ikke ønsker. Sånn sett kan omsorgsarbeid og tidligere erfaring med å være forsørget fortsatt minske opplevelsen av stigmatisering. Noe som underbygger dette er at Gudrun og Louise, som er de blant disse alenemødrene som har hatt den mest tradisjonelle husmorrollen i sine ekteskap, også er de som mest selvfølgelig mener at omsorgen for barna er et vesentlig arbeid som i seg

selv burde gi grunnlag for lønn fra samfunnet. Bruker en derimot modellen som utgangspunkt for drøfting av forskjellen mellom alenemødrene, burde etter modellen de som hadde vært gift tidligere og blitt forsørget av en ektefelle, oppleve mindre stigma enn de andre. Dette er ikke slik blant disse alenemødrene. Nå er det de som har tjent eller tjener penger og har betalt eller betaler skatt, som lettest legitimerer at de mottar eller har mottatt hjelp.¹⁹ Det å ha hatt en inntekt - være en giver - innebærer dermed at en lettere også er mottaker. Mens bare å være mottaker er dobbelt stigmatiserende. Dette kan ha mange årsaker. En forklaring kan være at det nettopp er omsorgsarbeiderne som sterkest opplever de negative reaksjonene på å være alenemødrene og sosialhjelpsmottaker. For lønnsarbeiderne dreier dette seg om en mer begrenset del av deres liv, og det er lettere å legitimere at en har trengt hjelp noen få ganger enn å få økonomisk hjelp og være klient over flere år. For det andre har lønnsarbeiderne en slags dobbelt legitimering for at de får sosialhjelp. De kan både legitimere at de får hjelp med at de har omsorgen for barna sine, og ved at de som lønnsarbeidere betaler skatt. For det tredje kan det være uttrykk for at verdien av å forsørge seg selv er blitt sterkere for kvinner, mens legitimiteten av å ha den fulle omsorg for sine barn selv er sterkt svekket.

7.6 Oppsummering og avslutning

Ut fra alenemødres opplevelse av sosialkontoret, oppsummerte jeg i forrige kapittel sosialkontoret som tvetydig i møtet med dem. I starten av dette kapitlet tok jeg utgangspunkt i denne tvetydigheten, og drøftet nærmere hva som

19. Wadel (1973:31) finner på samme måten at når George, den trygdemottakeren boken hans handler om, har bevart sin selvfølelse gjennom mange år med trygd, er det mest i kraft av sin lange yrkeskarriere.

oppleves som hjelp og hva som oppleves som kontroll i kontakten med sosialkontoret. Det er den sosiale kontrollen og stigmatiseringen som dominerer, selv om sosialkontoret også kan oppleves som en alliansepartner. Kontakten med sosialkontoret oppleves som ufrivillig, og relasjonen må fortolkes i en slik ramme. Innen en ufrivillig ramme fører kontakten med sosialkontoret til at de får støtte og penger som de trenger. At de ønsker flere samtaler med de ansatte på sosialkontoret, viser at de oppfatter kontakten også som mulighet til å argumentere for sin definisjon av situasjonen, og til å få informasjon og rådgivning de føler de trenger. I kontakten med sosialkontoret forhandles det om rettmessigheten i egne krav og hva en trenger for å ha det som "vanlig" i Norge i dag. Ønsket om mer kontakt kan sees som alenemødrene forsøk på å motvirke de negative konsekvensene av å bli gjort til en klient, en sak, et nummer i rekken, gjennom å gi saksbehandleren best mulig innsikt i hvordan situasjonen er for dem personlig i all sin kompleksitet og uryddighet. Bare personlig kontakt kan formidle denne virkeligheten, som supplerer det som kan oppsummeres på søknadsskjemaet. Sosialkontoret oppleves som kontroll både i form av den uformelle kontrollen i forhold til livsførsel og forbruk, men også som utøver av direkte formell kontroll. Bruken av vilkår for hjelp er omfattende og oppleves ofte som urimelig.

I den andre delen av kapitlet tok jeg utgangspunkt i begrepet stigmatisering, og brukte det som en innfallsvinkel til å drøfte hvordan alenemødrene opplever det å være alenemødre og sosialhjelpsmottakere på og utenfor sosialkontoret. Stigmatisering oppleves i liten grad i den lille kretsen, blant de nærmeste og de som en snakker om det med. De vet jo hvordan man har det. Men stigmatisering kan oppleves på ulike måter når de går utover denne kretsen, på sosialkontoret, i bomiljøet og ute på byen. Stigmatisering er knyttet til dem som kvinner, alenemødre og stønadsmottakere. For alenemødrene er denne stigmatiseringen dels modifisert av deres morsrolle, mens den kan være forsterket av at de er

kvinner uten menn, f.eks. ute på byen. Den viktigste arenaen for stigmatisering er *sosialkontoret*. Her er alle synlige og identifisert som kun sosialhjelpsmottakere. Alenemødrene opplever seg vurdert fra de trår inn gjennom døra, av andre klienter, av de som står i skranken og i samtalene. Opplevelsene på sosialkontoret er knyttet til deres posisjon både som kvinner, mødre og sosialhjelpsmottakere. De følte seg i kontakten med sosialkontoret konfrontert med et dilemma, mellom på den ene siden å godta en oppfatning av seg selv som hjelpeløse og ressursvake (da måtte de hjelpe deg siden det ikke var andre alternativer), eller overbevise om at deres situasjon var midlertidig og at de kunne klare seg selv (slik at de kunne hjelpe deg en kort periode før du ble selvforsørget). Når alenemødrene opplever reaksjoner *i bomiljøet* er disse knyttet til dem særlig som mødre og sosialhjelpsmottakere. De føler til dels at deres måte å ta omsorg for barna settes på prøve, og at det er synlig for de andre at de må ha offentlig støtte for å kunne bo der de bor. *Ute på byen* er reaksjonene knyttet både til deres posisjon som frie kvinner uten menn, og identifisert med forestillinger om dem som dårlige mødre og som sosialhjelpsmottakere som drikker og fester opp pengene sine. Felles for både lønnsarbeidere og omsorgsarbeidere er at de når de går utover sin "ramme" hjemme med barna, f.eks. drar ut på diskotek eller restaurant i helga, kan de få negative kommentarer om sin enslighet og sitt eventuelle trygdeforbruk. Mens lønnsarbeidere legitimerer hjelpen med å vise til at de betaler skatt og dermed også er bidragsyttere, legitimerer omsorgsarbeiderne fortsatt som hos Wærness' alenemødre sosialhjelpen med at de har ansvaret for barna. Det kan dermed være grunn til fortsatt å anta at stigmatisering gir seg kjønns spesifikke uttrykk, selv om forskjellen mellom kvinnene viser at det er det å ha betalt skatt som lettest legitimerer sosialhjelp. En vesentlig dimensjon ved de negative forestillingene om enslige mødre, var koblet til avhengighet som en måte å forstå kontakten med velferdsordningene på. Avhengighet er ikke i utgangspunktet en del av måten

alenemødrene definerer mottakelse av sosialhjelp på, men avhengigheten tematiseres på grunn av det personavhengige, tvetydige og lunefulle ved sosialhjelpen, og at de ikke selv kan forutsi om de får hjelp eller ikke. Dermed oppfatter noen av dem det som de kommer i en situasjon der de er prisgitt hva sosialkontoret kommer fram til og fortolker dermed sosialhjelpen som negativ avhengighet.

Intervjuene med alenemødrene viser klart at stigmatisering og negative forestillinger om alenemødre har en negativ betydning for dem, men i hvilken grad varierer. For de med lønnsarbeid eller med en sterk overbevisning om at den omsorgen de gir ungene sine er viktig, og med et sosialt nettverk som støtter dem både som sosialhjelpsmottakere og alenemødre, har disse negative forestillingene liten betydning for hvordan de ser på seg selv. Det kom også fram at flere av alenemødrene forholdt seg til og dannet et slags kvinnekollektiv som de brukte i forhold til sosialkontoret. I intervjuene kommer det fram at de "skjulte" reglene og det tvetydige og vilkårlige i sosialhjelpen sett fra alenemødrene perspektiv, både er et grunnlag for en form for kollektivdannelse som i Lysgaards arbeiderkollektiv (Lysgaard 1976) eller Gullestads (1984) "kitchen-table society", og en kilde til nedbryting av det samme kvinnekollektivet. Hos Lysgaard (1976:188) er nettopp opplevelsen av vilkårlighet og uforutsigbarhet i kravene til arbeidstempo og kontrollen av arbeidet noe som virker truende og befordrer opprettelsen av arbeiderkollektivet. Hos disse alenemødrene kan en si at deres opplevelse av sosialkontoret fører til at de snakker med hverandre for å utnytte den kompetansen som finnes i deres miljø når det gjelder kontakten med sosialkontoret. Denne løse kollektivdannelsen har utgangspunkt i venninneforhold og i nabolaget de bor i. De snakker derfor om sosialkontoret når de møtes i nabolaget, på leketreff og i syforeninga, og nettopp denne typen bomiljø og at de er alene med barn gir dem en mulighet til å treffes. Arbeiderkollektivet fremmes også i følge Lysgaard av avhengighet av bedriften, og også her er det

en parallell til disse alenemødrene situasjon. De av alenemødrene som har hatt kontakt med sosialkontoret og trenger hjelp derfra over lang tid, er også de som i intervjuene forteller mest om den type kontakt med andre som kan fortolkes som et løst kvinnekollektiv. Samtidig er også det tilfeldige og tvetydige en kilde til nedbryting av det samme kollektivet. Dette fordi det nettopp er gjennom kontakten med andre at det også blir klart at noen får mer enn andre, og at reglene tolkes ulikt av ulike saksbehandlere. Dette gir grunnlag for sjalusi, misunnelse og skaper konflikter. Denne opplevde urettferdigheten utfordrer kvinnefellesskapet. De som får hjelp fra sosialkontoret som andre oppfatter som urimelig, får sin deltakelse i kollektivet svekket. De defineres av alenemødrene som en av andre, de som snyter sosialkontoret og felleskapet for penger.

Ingen av disse alenemødrene hadde tenkt å organisere seg verken i forhold til sosialkontoret eller i Aleneforeldreforeningen. Simmel (1971) er opptatt av hvorfor det å tilhøre de fattige ikke gir grunnlag for gruppedannelse, selv om deres individuelle situasjon har likhetstrekk og de har felles interesser. Simmels poeng er at det er mer som objekter for andres foranstaltninger enn som handlende individer de fattige utgjør en veldefinert sosial krets. Han er også opptatt av at de fattige i økende grad har vært nødt til å skjule seg, og at de er splittet geografisk og sosialt. Alenemødrene prøvde som vi har sett også stort sett å skjule at de var sosialhjelpsmottakere annet enn i trygge sammenhenger, og dette er absolutt et element som isolerer dem fra hverandre. Den løse kollektivdannelsen som finnes hos disse alenemødrene, har utgangspunkt i at kvinnene også har et felles bomiljø og bor alene med barna sine.

Velferdsordningenes problematikk for alenemødrene er altså preget av motsigelser og dilemma. På den ene siden gir de ulike støtteordningene en økonomisk støtte som er nødvendig og oppleves som en hjelp. På den andre siden opplever alenemødrene at de gjøres til klienter på en måte som oppleves som nedverdiggende. Størrelsen på stønadene betyr å leve på et minimumsnivå,

med det dette innebærer av begrensninger for livsutfoldelse for dem selv og deres barn. Kontakten med sosialkontoret innebærer at en må finne seg i at andre har oppfatninger om, og sanksjonsmidler i forhold til å stille krav, om endringer av livssituasjonen som er svært betydningsfulle og vesentlige; krav om å flytte, begynne å jobbe, ta inn hybelboere og lignende. Det innebærer at en må finne seg i å redegjøre for livsførsel og forbruk, og at andre stiller spørsmålstegn ved hva som er rimelige utgifter og krav til livet. Velferdsordningenes problematikk er også for alenemødrene preget av møtet med de ofte paradoksale sidene ved stønadsordningene. De ulike stønadssystemene trekker ikke i samme retning. Selv om de har trygderettigheter, er stønadene så små at de må søke sosialhjelp på et sosialkontor der supplerende hjelp ikke er noen selvfølge. Velferdsordningenes problematikk er også på andre måter preget av at de representerer en tvetydighet i forhold til det dilemmaet alenemødrene møter i sitt hverdagsliv mellom omsorgs- og lønnsarbeid. Samtidig som lønnsarbeidet og det å bli selvforsørger er vektlagt i kontakten med sosialkontoret, kan det også være slik at det å ta lønnsarbeid på deltid eller for en periode, innebærer at en faktisk får mindre penger pr. måned, og at en trekkes for inntekter en ikke har hatt, men *kommer* til å få. De kan også i forhold til andre deler av stønadssystemet og velferdsstaten møte hindringer i forhold til å få den type barnetilsyn de trenger, og oppleve at støtte til utdanning kan være vanskelig å få. Alenemødrene møter på sosialkontoret et bakkebyråkrati som krever at de reduseres til klienter, og der de må nærme seg byråkratiet på bestemte måter for å få hjelp. Også utenfor sosialkontoret har klientstatusen konsekvenser. I tillegg har også for hele gruppen alenemødre *en potensiell klientstatus* konsekvenser for hvilke reaksjoner de møter fra omverdenen. Dette problematiske i velferdsordningenes problematikk er for alenemødrene knyttet til forestillinger i samfunnet om enslige mødre og avhengighet, og i opplevelsene av stigmatisering er dimensjoner knyttet til alenemødrene som kvinner, mødre og stønadsmottakere sammenvevd på en særegen måte.

Alenemødrene overordner under visse betingelser disse stigmatiserende sidene ved velferdsordningene det å kunne være hjemme med barna og bo der de bor. Innen en ramme av ufrivillighet er det å ta og ha kontakt med sosialkontoret og å akseptere å være klient, den beste måten å ta vare på sine egne og barnas interesser i kortere eller lengre perioder. Det kan også være den eneste utveien.

Kapittel 8

Å ta vare på klientens beste og være samfunnets representant

8.1 Innledning

I kapittel 6 så vi at de ansatte i det alt vesentlige definerte kontakten med klientene innen en ramme av *saksbehandling*. I dette arbeidet dreier det seg i en viss forstand om å *konstruere klienter*, og gjøre sosialhjelpssøkernes situasjon om til en *sak* som sosialkontoret er i stand til å behandle. I forhold til alenemødrene spesielt, konkluderte jeg med at kategorien alenemødre med overgangsstønad har mistet en relativt klar betydning i saksbehandlingen. I dette kapitlet vil jeg gå videre inn på disse spørsmålene. For det første vil jeg gå grundigere inn på hvordan de ansatte gir mening til arbeidet sitt generelt, og hvilke hensyn og avveininger som er sentrale i dette arbeidet. For det andre vil jeg ta utgangspunkt i saksbehandlingen og hvordan avgjørelser tas, både for å få en bedre forståelse av hvordan avgjørelsesprosessen¹ foregår og hvordan kategorisering er en del av denne prosessen. Til sist vil jeg gå inn på hvilke konsekvenser det har fått at kategorien alenemødre med overgangsstønad ikke lenger har sin tidligere betydning, og vise hvordan dette er blitt et felt åpnet for en ulik praksis og danning av nye tilleggskategorier for å gi grunnlag for tildeling av sosialhjelp.

Yrkesrollen til sosialarbeidere på sosialkontor har på ulike måter vært analysert som motsigelsesfull. Motsigelsene har vært knyttet til det å drive individuelt arbeid versus anvendelsen av lover og regler (Stjernø 1982:139, Marklund,

1. Når jeg bruker begrepet avgjørelsesprosessen her er det i vid mening. Beslutninger om hvem som skal få eller ikke få, og hvor mye og hva slags hjelp enkeltpersoner skal få, skjer fra vedkommende tar kontakt med sosialkontoret for å søke økonomisk hjelp, til vedtaket fattes og sendes ut. Avgjørelsesprosessen begynner dermed i det saksbehandleren ser søknadsskjemaet eller møter vedkommende, og avsluttes med skriving av vedtaket.

Nordstam og Penton 1984:135), medmenneskelighet kontra instrumentalitet (Bernler, Johnson og Skårner 1993), pengeytelser og omsorg (Hvinden 1994a:13), profesjonelle forventninger til arbeidet versus ressursene og mulighetene i arbeidet (Stjernø 1983:34), mer generelt det å skulle kontrollere og hjelpe samtidig (Hvinden 1994a:13, Lilja 1989:3), og mellom egenorientering og klientorientering (Gunderlach og Schmidt (1991:46). Denne tvetydigheten har blant annet vært knyttet til selve lovgrunnlaget for opprettelsen av sosialkontorene og til utviklingen av sosionomprofesjonen. Da lov om sosial omsorg ble vedtatt i 1963, institusjonaliserte den ivaretagelsen av to oppgaver samtidig, nemlig *sosial behandling og tildeling av økonomiske stønader*. Christiansen (1990:13) har karakterisert denne tanken om forening av pengeforvaltning kombinert med hjelp til folk som en *visjon*. Øyen (1974) har pekt på hvordan loven gjenspeilte den daværende sosialarbeiderideologien. Arbeidet på sosialkontoret dreide seg dermed om å håndtere to oppgaver. På den ene siden forvaltningen av økonomiske ytelser etter normer og regelverk. I denne typen vurderinger er rettferdighet sentralt, mens den enkeltes opplevelse av situasjonen er mindre relevant. På den andre siden dreier det seg om sosial behandling der personlig opplevelse og sosialarbeiderens relasjon til den som skal hjelpes, er en forutsetning for å nå fram. Her står vedkommendes opplevelse helt sentralt. Som Christiansen (1990) peker på, fantes det for pengeforvaltningen en klar arbeidsmodell, nemlig saksbehandlingsmodellen, mens det for den sosiale behandlingen både var uklare mål og modeller. Denne dobbeltsidigheten ga sosialarbeiderne en uklar yrkesrolle med sterke innebygde rollekonflikter (Stjernø 1982, 1983). En del av problemene ved yrkesrollen ble også knyttet til det som er blitt kalt generalistmodellen, som var den vanlige arbeidsmodellen på sosialkontorene (Christiansen 1984, Stjernø, Hezlein og Terum 1988, Thomassen 1995). Den forutsatte at en og samme person kunne utføre alle typer oppgaver på sosialkontoret, fra å arbeide med tunge barnevernssaker til administrative

oppgaver i forbindelse med sosialhjelp. Den store klientilstrømningen på 1980-tallet tvang fram store endringer, og har ført til at arbeidet med sosialhjelpen på større sosialkontor er blitt fullstendig omorganisert (Thomassen 1995). Endringene har bestått i spesialisering i den forstand at visse funksjoner er utskilt og generalistrollen er forsvunnet, og også tendenser til spesialisering innen behandlingen av søknader om økonomisk sosialhjelp, gjennom at andre ansatte enn sosionomer har overtatt visse saksbehandlingsoppgaver. I de større kommunene ble det også i økende grad utviklet detaljerte lokale retningslinjer og regelverk for forvaltningen av lov om sosial omsorg. Med klientilstrømningen ble det umulig å utføre noen egentlig sosial behandling i tradisjonell forstand i den arbeidstida som var til rådighet. Alle disse endringene har samlet sett gjort arbeidet på sosialkontoret mer forvaltnings- og regelorientert enn før. Denne utviklingen var som vi så i kapittel 6, nettopp det som preget disse sosialkontorene, og saksbehandlingsmodellen var blitt så og si enerådende i arbeidet med sosialhjelp. Alle disse endringene skulle en anta vil bidra til å dempe tvetydigheten og dobbeltheten i arbeidet med sosialhjelp for de ansatte. På den andre siden knytter f.eks. Lipsky (1980) og Prottas (1979) det motsigelsesfylte i bakkebyråkatirollen til selve strukturen i arbeidet. Det dreier seg om å være det Stjernø (1983) betegner som mellom barken og veden, på grunn av at en både er den som skal ha kontakten med klientene, representere klientene i organisasjonen og representere organisasjonen i forhold til klientene. I selve måten arbeidet er organisert på, ligger det dermed en innebygd spenning og en kilde til motsigelser. Å skulle hjelpe gjennom et bakkebyråkrati kan i seg selv sees som en motsigelse. På den ene siden skal servicen gis fra person til person, noe som involverer en modell med menneskelig interaksjon, omsorg og ansvar. På den andre siden skal en levere tjenesten gjennom et byråkrati, noe som involverer en modell basert på avstand. Selv om betingelsene for arbeidet har endret seg, har fortsatt arbeidet på sosialkontoret en slik karakter. I tillegg har lovverket fortsatt

en innebygd spenning i selve forvaltningen av sosialhjelpen, i og med at det fortsatt dreier seg om avveininger mellom individuell vurdering/skjønn, og håndhevelse av et regelverk. Et av hovedtemaene i kapitlet er hvordan de ansatte innen rammen av en slik saksbehandlingsmodell opplever å håndtere kontakten med klientene versus å representere organisasjonen i forhold til klientene.

En av de karakteristiske trekkene ved bakkebyråkratier som Lipsky la vekt på, er det handlingsrom bakkebyråkratene har, nettopp gjennom at de har kontakt med klientene og forankring i byråkratiet og kunnskap om spillereglene. Både reglernes kompleksitet og behovet for kontakt med klientene og individuell vurdering, gjør det nødvendig å opprette bakkebyråkratier og er grunnlaget for at bakkebyråkratenes makt og innflytelse. Dette betyr ikke at Lipsky overser dette handlingsrommets begrensninger. Tvert imot legger Lipsky (1980:14) vekt på at de viktigste dimensjonene ved offentlig politikk er skapt av politiske eliter og politisk- og administrativ ledelse. Arbeidet styres av regler, reguleringer og direktiv ovenfra, eller normer og sanksjoner innen arbeidsgruppene. Det er nettopp dette som er grunnlaget for de likhetene vi finner mellom sosialkontorer rundt om i Norge, og som var grunnlaget for likhetene mellom f.eks. sosialdistriktene i Trondheim. Lipskys poeng er at det i selve innholdet i arbeidet i bakkebyråkratiene, har aspekter som gjør det problematisk å redusere behovet for skjønn og individuell vurdering. I forhold til sosialhjelpen ligger dette innebygd i selve lovgivningen, der skjønn har en sentral plass. Samtidig er det på disse sosialkontorene utviklet et detaljert lokalt regelverk som en kan anta gjør spillerommet for skjønn mindre. Som vi har sett oppfatter alenemødrene sosialkontoret som personavhengig, tilfeldig og regelverket som skjult, noe som tyder på at det fortsatt er rom for et betydelig innslag av skjønn og individuell vurdering. I dette kapitlet er et tema hvor stor og hvilken betydning skjønn har i disse sosialkontoransattes arbeid, og hvordan forholdet mellom det detaljerte lokale regelverket og deres egne vurderinger avspeiler seg i deres måte å fortelle

om saksbehandlingen og avgjørelsesprosessen på.

Også i dette kapitlet tar jeg utgangspunkt i det daglige arbeidet slik de ansatte forteller om det. Beretninger om arbeidet og avgjørelsesprosessen kan selvsagt skille seg på vesentlige punkt, fra den faktiske praksis hos den enkelte og de ansattes praksis som kollektiv. De ansattes beretninger må sees innen en ramme av at det dreier seg om det de oppfatter som moralsk adekvate holdninger og normer for utøvelsen av jobben sin. Den måten de forteller om avgjørelsene til meg som en utenforstående, vil samtidig være den måten de legitimerer avgjørelser og sin praksis i forhold til klienter. Denne typen beretninger vil dermed nettopp være et inntak til forståelse av hvorfor sosialkontoret framstår som det gjør i forhold til alenemødrene. I tillegg fortalte de ansatte ikke bare om hvordan de gjør en moralsk forsvarlig og god jobb, det var også beretninger om hvordan de følte at de kom til kort og på hvilke punkt de synes sosialkontoret sviktet.

8.2 Klientens beste og samfunnsansvaret

I alle intervjuene med de ansatte er et gjennomgående trekk at de i sin måte å fortelle om arbeidet sitt på, pendler mellom to ulike og ofte motstridende hensyn, nemlig på den ene siden *å ivareta klientens beste* og på den andre siden *å ivareta et samfunnsansvar*. Arbeidet som de ansatte forteller om det, dreier seg om å jobbe både for klientens beste, og å være en slags samfunnsrepresentant. Det er innen en ramme av disse to hensynene de ansatte i intervjuene diskuterer forholdet til klientene, saksbehandlingen og organiseringen av arbeidet. Dette gjør de på ulike måter, men i samtlige intervjuer er det på en eller annen måte en tematisering av ivaretakelsen av klientens beste og samfunnsansvaret. Hva er det så i intervjuene som jeg definerer som henholdsvis å ta vare på klientens

beste og å være samfunnets representant? Og i hvilken grad og når oppfatter de håndteringen av disse hensynene som problematisk? Er det forskjell mellom de ansatte i vektleggingen av disse hensynene?

Å ivareta klientens beste dreier seg om å gjøre møtet med sosialkontoret best mulig for den enkelte, og gi klienten den hjelpen som trengs, enten det dreier seg om informasjon/veiledning eller økonomisk hjelp. I de ansattes beretninger er det helt tydelig at arbeidet gies mening innen en ramme av å ha klientens beste i sentrum. Ivaretakelse av klientens beste nevnes av de ansatte som et styrende element for egen praksis:

"Synes også jeg har som oppgave å skape en atmosfære som folk kan føle seg trygg i. Det henger igjen at folk føler seg små når de kommer hit- de har lett for å falle inn i en klientrolle.. kan si jeg legger vekt på å snakke til dem som når jeg snakker til folk flest..som menneske og ikke klient kan en si"

Roger, sosionom

"en må jo ...det e jo klart at det e veldig viktig det første møtet at du prøve å vær rolig og litt hyggelig og du har det egentlig i bakhodet at det e itj så enkelt å kom hit heller... så du forstår det på en måte at enkelte e litt sånn...dæm e ganske oppgira da... men som regel så bli det jo likar etter at du har prata litt og sånn... men æ merke jo det at en del e veldig sånn nervøs når dæm kjæm, men det går jo litt mer over etter at du har prata litt...at dæm bli sæ sjøl igjen (ler) ja det va itj så farlig å kom hit lell"

Astrid, saksbehandler

"Det æ legg mest vekt på e at æ tar dæm på alvor ...altså.. (Liv:ja nettopp) uansett ka det e for nå og det trur æ at e veldig viktig altså itj sainnt.. og det e ofte på deinn måten at en kainn få frem de probleman som e de ailler vesentligste som en ellers itj villa fått frem altså"

Morten, sosionom

Hva det betyr å ivareta klientens beste i møtet med dem, er konkretisert som å behandle klienten som likeverdig, være lydhør, ta dem på alvor og gi klientene tid til å definere problemene. Dette var som vi så også noen av de karakteristik- kene som alenemødrene ga av de gode samtalene på sosialkontoret. I forhold til

selve saksbehandlingen er det å ivareta klientens beste konkretisert som å gjøre en grundig jobb, slik at de momenter som kan tale til beste for klienten kommer fram, og å følge opp andre problemstillinger enn de økonomiske problemene som kommer fram i kontakten med klienten.

Hvor sentralt klientens beste er, kommer også fram ved at det er kontakten med og det å hjelpe klientene som er det som gir arbeidet mening, og som er det de ansatte sier er kilden til tilfredshet i jobben². Dette kommer fram på ulike måter i intervjuene:

Liv: Ka like du best i jobben?

Stig: Ja det e da muligheten te å snakke te folk og det---eventuelt vær med dæm å finn ut en måte å løse probleman da når dæm dukke opp"

Stig, sosionom

"hvis noen har komme uti jobb og hvis æ har hjelpe nann te å...motivert og snudd på selv om framtida har vært svart at det har lykkes liksom at de har kommen ut i jobb og har vært lykkelig sjøl på gruinn av det... og at ting har ordna sæ liksom eller også når jeg tenker på de her som aldri kommer seg ut i jobb på uføretrygd og at...det glede mæ hvis de får en litt bedre bosituasjon og...hjelp de te å etabler seg og at ting rundt de som betyr my for dæm ordne sæ.. "

Vera, sosionom

"Ja det må jo vær når folk kjæm og e hjælpeløs og fortvilt da at vi får te på en måte å løse det og får dæm te å se at det fins løsinga da kainn du si...det har jo som regel låst sæ fullstendig når dæm kjæm ...dæm orke itj nå mer...dæm har gitt opp... og da når du får snakka litt med dæm og får inn litt sånn...at det e kanskje itj så ille læll...da at det går an å gjør nå med situasjonen og sånn da syns æ det e godt å se at dæm e sånn litt letta eller at dæm si takk for hjelpa te slutt eller (L: ja nettopp) eller at en ved å prat litt med folk kainn hjelp dæm my bare det"

Astrid, saksbehandler

2. Mange studier har vist nettopp dette at kontakten med klienter ofte gir jobbtifredsstillelse både i byråkratier generelt (se f.eks. Blau 1963) og i bakkebyråkratier spesielt (Lipsky 1980). Blau (1963: 83) viste f.eks. at til tross for at samtaler med klientene ikke var konfliktfrie, var kontakten likevel det som ga jobbtifredsstillelse.

At kontakten med klientene gir mening til arbeidet for de fleste ansatte, er også en grunn til at noen har søkt seg tilbake til arbeidsoppgaver der de har mer klientkontakt, og til at andre sier at de savner klientkontakten, enten det er fordi de har fått lederansvar eller har gått over til ren saksbehandlingsjobb:

"æ savne klientkontakten (...) plutselig å skuill sett allein på et kontor uten folk ruindt mæ... ja det va en forlatt følelse nesten (...) Det bli jo forskjellig i skrankesituasjonen så e det jo hele tida folk da, folk som kommer og spør om ting... og hele tida treffe en folk ansikt te ansikt. I saksbehandlinga bli det mest i telefonen. No e jo det litt fordi at de tyngre sakene jo bli gitt te de med sosionomfaglig bakgrunn som jobbe her"
Laila, saksbehandler

"så er det jo mange klienter jeg ikke har kontakt med altså...det blir papirarbeid nærmest...det er mange klienter jeg ikke ser i det hele tatt... og det skulle vært anledning til å ha mer kontakt med den enkelte når det gjelder råd og veiledning for eksempel... så det blir mere sånn fabrikkmessig og papirarbeid når en ikke ser klienten"
Olav, saksbehandler

Selv om beretningene har til felles en forståelse av klientens beste som sentralt, er det forskjellig hva slags klienter de gir uttrykk for at de liker å hjelpe. Det er tydelig to bilder som framtrer. Den ene typen klienter som flest nevner, er de som bokstavelig talt er på bann³:

"æ like kanskje best når æ jobbe med de faste klientan som æ har hatt kontakt med før (Liv: ja nettopp) og sett av tid på de...og de faste klientan mine... sånn som det har vært no før tiltaksjobbinga kom i gang, har vært folk som har en veldig rotat økonomi og som treng hjelp i fra...ja veldig

3. Blau (1963) fant i sin studie av tjenestemenn på arbeidskontor, at de best likte å hjelpe de som i størst grad viste vilje og evne til å arbeide, fordi de var de som kunne nyttiggjøre seg best av hjelpen. Dette var også tilfelle i undersøkelsen til Guttormsen og Høigård (1978:138) som fant at de sosialkontoransatte valgte å jobbe med de med best sjanse til å klare seg. Her i dette materialet sier de fleste ansatte at de liker å hjelpe de som har det verst, mens det er noen som sier de liker best å hjelpe de som viser evne til å klare seg selv. Samtidig er det den samme logikken som kan forklare hvorfor de liker best å hjelpe disse to typene klienter. Både de som har det verst og de som trenger hjelp i en overgangsperiode, vil være de som det er lettest å argumentere for at trenger hjelp i sosialkontorsystemet.

sammensatte problema da så æ har kanskje likt best kontakt med de her som har vært lavest ned på deinn sosiale rangstigen da... for å ha hjelpe dem og prøvd å gjør demmes livssituasjon litt bedre da det gjeld bolig og... det e ofte itj så veldig my som ska te... bolig og jobb på Fretex og sånn jobbing har æ syns har vært veldig fint. Da har e kvinna prioritert å brukt my tid og kaillt inn og vært tilgjengelig når det har vært nå da og da bli en jo kjent med folk og får et forhold te dem"

Vera, sosionom

Vera gir uttrykk for at hun liker å hjelpe disse klientene fordi hun kan gjøre noe for dem. I tillegg er det også disse klientene hun egentlig har kunnet etablere en relasjon i forhold til. Det er dem hun har fulgt over tid og dermed kjenner godt. Sitatet viser også at dette arbeidet ikke i samme grad vil være hennes jobb når tiltakskonsulentene har kommet i gang med sitt arbeid. Det vil gjøre at hun i sin jobb får enda mindre mulighet til å etablere denne typen mer langvarige relasjoner. Den andre typen klient som noen ansatte nevner, er klienter som det nytter å hjelpe til å klare seg selv, det vil si de som trenger hjelp i en overgangsperiode. Ruth fortalte at hun synes det var lettere å hjelpe en person over en enkeltkrise, enn de klientene som gikk igjen:

"og hvis en person har ei historie med 10 år med strømrestansa og 5 år med husleierestansa så vil ofte ikke deinn personen bli tiltrodd like mye som deinn personen som har vært pliktoppfyllende og plutselig har komme opp i en situasjon som...av enkeltbegivenhetens årsak"

Ruth, saksbehandler

Å ivareta klientens beste er uproblematisk når klienten og de ansatte er enig om hva som er det beste, og sosialkontoret har de ressurser som står til rådighet for å realisere dette 'beste'. Både dersom det er uenighet om hva som er klientens beste, og når budsjettene gir dårlige betingelser for å gi klientene hjelp, oppleves dette som svært problematisk. Marit uttrykker dette svært klart:

"Ja det e... (nøler) det vil det vær for æ trur at etterhvert som en jobber så innarbeider en seg i de normene som e på ethvert sosialkontor, men e,, egentlig e det veldig vanskelig ...en bli jo egentlig veldig konfliktfylt sånn

inni seg sjøl for du har...på deinn ene siden ska du jobb med klientens beste for øye...og det e klienten som veit best om sine problema og kor skoen trykke aillt det herre her og på deinn andre sida så bli det fra fagfolk da (ler) vurdert hva som er best for klienten, og da bli det konfliktylt"
Marit, sosionom

Ofte blir det å ivareta klientens beste mer et mål enn en realitet, siden det er en målsetting som veies opp mot andre hensyn. Når de ansatte i slike konfliktsituasjoner, må veie klientens beste opp mot andre interesser, (som å holde budsjettene, følge lovverket, avveie den enkelte klients interesse mot klientenes interesser som kollektiv), gir de dette mening innen rammen av at de også skal *ivareta et samfunnsansvar*. I intervjuene med de ansatte er det mulig å skille mellom fire typer oppgaver og dimensjoner som kan sies å være tematisering av å ivareta samfunnsansvaret:

- 1) forvaltningskontroll,
- 2) avveining av *klientens* mot *klientenes* interesser,
- 3) avveininger mot samfunnets interesser og
- 4) formidling av felles normer og verdier til klientene

Alle disse oppgavene er av de ansatte definert som å ivareta sosialkontorets oppgaver som samfunnsinstitusjon, i overensstemmelsen eller i motstrid med klientens beste. *Forvaltningskontroll* er oppgaven med å kontrollere at søkerne har gitt korrekte opplysninger når de søker om sosialhjelp. Denne typen kontroll defineres av de fleste som relativt uproblematisk, i og med at det dreier seg om å sikre at søkerne får en rettferdig behandling. Lise er et unntak når hun uttrykker ubehag ved å drive med denne typen kontroll, men hun er typisk når hun gir dette arbeidet mening og legitimitet innen en kontekst der det dreier seg om forvaltning av samfunnsmidler og rettferdig fordeling mellom klientene:

"og det har vært litt tungt for mæ det altså... det har vært skikkelig tungt det

egentlig å kom over det...så syns æ jo det...men på den annen side så syns æ vel det... og har lært mæ etterhvert at vi har jo en sekk med pæng og deinn må vi få mest mulig rettferdig fordelt, det e det som egentlig e tanken min bak det at æ syns itj det at det ska vær nånn som får mer ut av sosialkontoret enn andre fordi dæm e flinkar tē å lur unna enn dem som ikke i det hele tatt har deinn muligheten"

Lise, saksbehandler

En kan si at denne typen av kontroll og ivaretagelse av samfunnsansvaret oppleves som minst problematisk av de ansatte ut fra ivaretagelsen av en rettferdighets- og likebehandlingsmoral.

Den andre typen oppgaver som kan defineres som ivaretagelse av et samfunnsansvar, dreier seg om avveininger av *klientens interesser mot klientenes interesser*. Dette er f.eks. tydelig framme i de ansattes resonnementer når det gjelder dilemmaet mellom grundig individuell vurdering av den enkelte sak, og betydningen av å ha kortest mulig ventetid. I forhold til den enkelte klient og dennes behov kunne de ha ønsket å bruke mer tid og ha mer kontakt med klienten, men her står de i en valgsituasjon mellom dette og å få unna sakene. Ved å få unna sakene unngår de lang ventetid, noe som både er i klientenes (som da stort sett får sakene sine behandlet raskere) og i kontorets interesse, i og med at de unngår unødvendige henvendelser og dobbelt arbeid på grunn av ventetida. Et annet eksempel er dilemmaet ved å definere en enkelt klients sak som hastesak og dermed prioritere ned de andre sakene. Når de ansatte i minst mulig grad ønsker å definere saker som hastesaker, er det fordi dette er prioriteringer som går på bekostning av klientenes interesser. Dilemmaet mellom å ivareta behovet for rask og grundig behandling av den enkelte sak, må dermed hele tiden avpasses i forhold til hva det betyr for alle klientene i søknadsbunken som helhet:

"det derre krisebegrepet det har jo blitt så utvainna (ler) L:mange vil vel si at dæm har krise...I: de flestan vil jo si det...i hvert fall om dæm ikke får svar så mene klientan at dæm... at det bli det...fordi at dæm har jo allerede definert det som en krisesituasjon både ved at dæm træng hjelp og har tatt

kontakt (L:ja nettopp) vise jo det...sånn at det ligg jo litt i sakens natur da. (ler) vi må prøv å betjen folk så fort som mulig og sjøl om ei veintetid på 5 uka e lite te å vær et offentlig kontor så e vi jo itj et hvilket som helst offentlig kontor"

Mia, sosionom

Dilemma som å skille mellom saker som er hastesaker og vanlige saker, mellom sakbehandlingstiden og grundig behandling, blir dermed satt i et nytt lys innen rammen av at det å behandle saker som hastesaker går på bekostning av andre. Selv om Mia ikke er fornøyd med ventetida, er det også tydelig i dette sitatet at hun refortolker ventetida ved å sammenligne med andre offentlige kontorer. Ut fra et slikt perspektiv blir sosialkontorets praksis for henne mer akseptabel. I denne typen ivaretagelse av et samfunnsansvar opplever de ansatte en del konflikter med enkeltklienter, og denne typen avveininger kan oppleves problematisk fordi de skulle ønske at slike prioriteringer var unødvendige.

Å *avveie mot samfunnsinteressene* dreier seg om oppgaver som å holde budsjettene og ikke bruke unødvendig mye av samfunnets penger, og å følge opp sentrale og lokale lover og retningslinjer. I hverdagen sin står de ansatte også overfor problemet at de oppfordres til å spare. Dette oppleves som svært konfliktfyllt. For Lise betyr dette at målet om å ivareta klientens beste ofte blir mer et mål enn en realitet :

"Vi har jo prøvd å.. vi har jo egentlig som motto at vi ska gjør det best mulig for klienten.. men om vi løkkes med det da...det veit æ itj (L: nei nettopp), men mottoet e jo det og vi..vi prøve jo det, men en kainn jo likevel si at når det har blitt så my klienta...ja vi har jo fått så my klienta på grunn av arbeidsledigheten så bli det jo sånn at deinn hjelpa som dæm træng deinn kainn dæm itj få (...) Vi ska jo spar og"

Lise, saksbehandler

En annen side ved å ivareta samfunnets interesser, er også å følge opp nasjonale og lokale lover og retningslinjer. Disse utgjør rammene for virksomheten og rammene klientens beste kan realiseres innenfor. Her er det særlig de lokale

retningslinjene som de ansatte kan oppleve som problematiske i forhold til både klientens og klientenes beste. Dette vil jeg komme nærmere tilbake til (pkt. 8.4).

Den fjerde dimensjonen i ivaretagelsen av samfunnsansvaret er at de ansatte også føler at de har et ansvar for å *formidle sentrale normer og verdier til klientene*. Dette dreier seg for det første om å begrunne de lovene og reglene som sosialkontoret forvalter for klientene. Det kan dreie seg om å formidle de betingelsene sosialkontoret arbeider innenfor til klientene. Berit fortalte at hun la vekt på å formidle de økonomiske begrensningene til klientene f.eks. som årsak til avslag og vilkår klientene er uenig i:

"det e itj av vrangvilje at vi vil at folk ska flytt og såndre ting, men at det e situasjonen som e sånn at enkelte har enormt høye boutgifta, og få dæm te å forstå at vi kainn liksom itj oppretthold en levestandard for dæm som vi itj kainn gjør te vanlig folk...det vil bli så skjevt, men det e jo vanskelig, men det synes æ e en viktig opplysning at man itj gjør det av vond vilje, men at det e fordi at situasjonen e så presserende"

Berit, sakbehandler

Dette er for Berit også en måte å skille mellom sitt eget ønske om å hjelpe klientene og de vedtakene hun må fatte. I tillegg oppfatter de ansatte også som sin oppgave å formidle felles verdier av en mer allmen karakter til klientene. Dette dreier seg om å være veiledende i en mer oppdragende forstand; f.eks gjennom å formidle hva som er moralsk forsvarlig livsførsel og forbruk o.l. Her formidler de ansatte at en side ved arbeidet er å skulle bidra til utviklingen av en slags *generalisert andre* i Meads forstand (Mead 1977: 216) hos klientene. Tankegangen er på mange måter at klientene ikke i tilstrekkelig grad har internalisert de samfunnsmessig rådende normene og verdiene, og at blant annet dette er en årsak til de økonomiske problemene. Denne delen av jobben oppfattes særlig av sosionomene som svært problematisk:

"og æ syns (ler) at i enkelte situasjona bli æ en sånn talsmann for hele det norske samfunn (ler) og det...det e klart at de oppleve jo mæ som en som e ansatt på et kontor som sett grensa da, og som vi må gjør...fordi di har så vanskelig for å fungerer på mange måta (...)og kossen man takle det te beste"

for klienten..., hvordan snur man det og kommer i gang med samtalen isteden for å kom i forsvar...for æ føle mæ tross aillt ikke som...æ føle mæ ikke som en talsmann for hele Trondheim kommune (ler) sjøl om æ e det"
Vera, sosionom

Vera tar her opp at hun både syntes det var problematisk å være i en posisjon der hun skulle forklare regler som hun selv ikke hadde vært med på å vedta, og å være grensesettende i forhold til folk. Veras ambivalens i forhold til denne delen av jobben er tydelig - hun både er og ikke er en talsmann for hele Trondheim kommune og hele det norske samfunn. Det å ivareta rollen som formidler av samfunnets verdier og normer, oppleves som mest vanskelig og problematisk når det gjelder regler de ansatte er uenig i eller opplever som strenge, og der det dreier seg om å vite bedre enn klienten hva som er vedkommendes beste. Det var også dette alenemødrene opplevde som svært negativt og nedverdiggende i kontakten med sosialkontoret. Det var nettopp når det ble stilt spørsmålstegn ved deres livsførsel, gjennom spørsmål om de hadde råd til å røyke eller til å ha skinnjakke, og når de ansatte ga uttrykk for at de visste bedre enn klientene, at alenemødrene reagerte. Ingen av de ansatte forteller i intervjuene om at de sier denne typen ting til klientene, men de gir uttrykk for at de kan reagere på handlinger klientene gjør, som f.eks. å kjøpe gardiner på salg for å spare, kjøpe altfor dyre leiligheter, bruke opp skattepengene på sofa. Slike oppfatninger kan lett skinne igjennom. Det dreier seg også om at det er vanskelig å skille veiledning og rådgivning fra å vite bedre enn andre. Selv om det dreier seg om f.eks. økonomisk veiledning, er det vanskelig å gjennomføre slik veiledning uten at den som skal veiledes oppfatter det slik at rådene i hvert fall indirekte kan være en kritikk av det vedkommende tidligere har gjort.

I beretningene til de ansatte er det å ivareta rollen som samfunnsrepresentant det som brukes til å konstituere det rettferdige og rimelige i at en ikke alltid kan ta hensyn til klientene og at ikke alle klienter kan få støtte. Det er også samfunnsansvaret som gir organiseringen av arbeidet og reglene og rutinene

mening i beretningene til de ansatte. Når de ansatte gir mening til at det på sosialkontoret dreier seg om kun sakbehandling, og at de behandler saker uten å ha snakket med klientene (noe de ansatte generelt sier seg lei for), defineres dette som nødvendig både ut fra at de skal ivareta klientenes felles interesser og at samfunnets ressurser er begrensede.

De ansatte skiller seg fra hverandre med hensyn til hvor sterkt de vektlegger henholdsvis det å ivareta klientens beste og rollen som samfunnsrepresentant. Vektleggingen av ivaretakelsen av klientens beste er sterkest i intervjuene med de relativt nyansatte sosionomene. Det er også de som i størst grad gir uttrykk for et ønske om å gå utover den rammen som regelverket, rutinene, bemanningen og i det hele tatt ressursene på kontoret setter for å hjelpe klientene. I intervjuet med Marit kommer dette særlig sterkt til uttrykk i forhold til frustrasjonen over å ikke kunne hjelpe folk, mens Roger sier han vil slutte i jobben om de på kontoret må gå ytterligere på akkord med tilgjengeligheten og tilbudet til klientene:

"det har hendt at æ har lugge og tenkt på saker hjemme og... og tenkt på at folk har blitt utkasta og ..og det e... tungt å vit mang ganga... tungt å vit at man ikke kan hjelpe, selv om en egentlig synes at en burde ...det e jo samfunnsproblema...der man synes at man kunne gå inn og.... men e syns ikkje det e riktig heller for æ mene jo at sosialkontoret e en del av samfunnet, og sosialkontoret e det siste sikkerhetsnettet og kor ska folk gå hen hvis ikke sosialkontoran kainn gå inn og hjelp folk ..,men det e klart at ...banken har jo en del skyld i det også at folk itj greie å betal"
Marit, sosionom

"Stressfaktoren er jo at det er så mye vi ikke får gjort- og så mye vi får gjort for dårlig. Det er ikke tid til å gå inn i så mange saker rett og slett. Samtidig føler en jo et ansvar for saksbunken som ligger der. Sakbehandlingstida er jo viktig for tilgjengeligheten til kontoret. For tilgjengeligheten er kanskje saksbehandlingstida det som kanskje har størst betydning. Nå er det et press igjen og saksbehandlingstida er lang. Nå er ventetida i hvert fall 4 uker for vedtak og 3 uker for samtale. Det at den er så lang, gjør at presset blir større, for det skaper jo også merarbeid - i form av henvendelser og det er jo helt uholdbart i lengden. Det jobbes jo med

saken her fra kontoret med å få folk...i første omgang er det snakk om i hvert fall to stillinger vi prøver å få...men jeg må si at jeg er ikke optimistisk. Og det er klart at under slike forhold vil jeg ikke fortsette noe lenge i jobben...jeg er ikke interessert i å jobbe under slike forhold"
Roger, sosionom

Det er også i de nyansatte sosionomenes beretninger at rollen som samfunnsrepresentant er mest utydelig, eller er oppfattet som mest problematisk. Samtidig er det ikke entydig slik, også kontoransatte som har vært lenge ansatt kan uttrykke den samme tilkortkommenheten som sosionomene i forhold til å ivareta klientens interesser.⁴ De som legger mest vekt på samfunnsansvaret i form av kontrolloppgavene på disse sosialkontorene, er de kontoransatte som har vært lengst ansatt, mens samfunnsansvaret hos sosionomene som har vært lengst ansatt i høyere grad formuleres som *sidestil* med ivaretagelsen av klientens interesser.

Et element ved å skulle ivareta både klientens interesser og et samfunnsansvar, er at det går ut på å forene det Gilligan (1985) har kalt *rettighetsmoral* og *omsorgsmoral*. En omsorgsmoral (an ethic of care) dreier seg om omsorg, ansvar og samarbeid, mens en rettighetsmoral (an ethic of justice) dreier seg om individuelle rettigheter og formelle regler. Gilligan definerer *omsorgsmoral* som en moral basert på ulikhet mellom individer og dermed en erkjennelse av ulikheter i behov, mens *rettighetsmoral* er en moral basert på likhet mellom individer og en forståelse av rettferdighet. Rettighetsmoralen fokuserer på individer og på sammenligning mellom individer, mens relasjonen

4. At ansatte med ulik bakgrunn ga uttrykk for lignende holdninger i forhold til hva de legger vekt på i kontakten med klientene, fant også Thomassen (1995) i sin intervjuundersøkelse med ansatte på sosialkontor på Østlandet. Hun ser dette som uttrykk for at alle ansatte tilegner seg sosionomenes terminologi. Selv om hun problematiserer forholdet mellom ordbruk og praksis, konkluderer hun med at sosialfaglige verdier ikke har tapt terreng, selv om også ansatte med annen utdanningsbakgrunn har kommet inn på sosialkontoret. Ut fra disse intervjuene vil jeg peke på at det i tillegg til at det eksisterer felles sosialfaglige verdier blant de ansatte, henviser også de ansatte uansett bakgrunn til felles allmennmenneskelige, humanistiske verdier som grunnlag for sin yrkesutøvelse.

mellom mennesker er det primære i omsorgsmoralen⁵. Det å ivareta klientens beste er i disse ansattes beretninger i stor grad definert som å tenke og handle ut fra det spesielle og individuelle ved hver enkelts situasjon, noe som aldri kan bli forutsigbart. Det er imidlertid ikke entydig slik, i og med at også ivaretakelsen av en rettighetsmoral i intervjuene med de ansatte er definert som en måte å realisere klientens beste. Det å ivareta samfunnsansvaret dreier seg, i hvert fall når det gjelder de første tre oppgavene, klart om å behandle sakene uavhengig av det spesielle og individuelle, formulere prinsipper for det felles, sikre likebehandling og dermed gjøre saksbehandlingen mest mulig forutsigbar. Når det gjelder det å formidle sentrale normer og verdier, har dette imidlertid elementer av omsorgsmoral i seg, gjennom at det dreier seg om veiledning som er tilpasset individuelle behov og som, om den skal være vellykket, må være basert på likeverd mellom rådgiver og klient. Gilligan har hevdet at omsorgsmoral og rettighetsmoral dreier seg om to helt uforenbare logikker. I arbeidet på sosialkontoret er det imidlertid nettopp det å håndtere de to typene logikk de ansatte gjør og må gjøre. Dette dreier seg om hensyn som i utførelsen av arbeidet på sosialkontoret ikke kan atskilles og unngås. For å kunne hjelpe og innvilge økonomisk sosialhjelp, må de kontrollere om opplysningene som er gitt er riktige. For å kunne behandle søknadene må de forholde seg til regelverket og sakbehandlingsrutiner, og vurdere individuelle behov og forhold i relasjon til det. For å kunne veilede og gi råd må de til en viss grad formidle felles normer og verdier. For å kunne ha de jobbene de har, må de forholde seg til både overordnede, kolleger og klienter. Det betyr på ingen måte at all kontroll er nødvendig. Poenget er at det er sammenheng mellom hjelp og kontroll, og at visse former for kontroll er nødvendig.

5. Gilligan er blitt kritisert for å knytte disse moralformene til en essensialistisk forståelse av kjønn. Ve (1992) påpeker at Gilligans hovedbidrag er overskridelsen av skillet mellom individuell frihet og ansvar for andres ve og vel. Dette er en type erfaring mennesker gjør i posisjoner som kvinner innehar oftere enn menn.

Ranger (1986) konkluderte ut fra sin analyse av samtaler på sosialkontor med at en på sosialkontor finner en polarisering blant de ansatte, der noen i sitt samhandlingsmønster er mer klientorienterte, mens andre er mer forvaltningsorienterte. Analysen av yrkesutøvelsen som henholdsvis forvaltningsorientert og klientorientert går igjen i flere undersøkelser (se f.eks. Guttormsen og Høigård 1978, Ranger 1986, Gullichsen 1979). Dette blir også gjerne sett som en utviklingsprosess for den enkelte sosialarbeider.⁶ Ranger (1986) ser forvaltningsorienteringen som en overlevelsesstrategi. For disse ansatte er det karakteristiske hvor sammenvevd utsagn om verdien av å ivareta klientens interesser og utsagn om å ivareta et samfunnsansvar er, i samtlige ansattes måte å fortelle om sitt arbeid på. Forskjellen mellom de ansatte dreier seg om måten de vektlegger klientens beste og samfunnsansvaret på. På den ene siden har en dem som ser klientens beste som det dominerende, men som også legger vekt på at det dreier seg om å ivareta et samfunnsansvar. På den andre siden har en dem som ser samfunnsansvaret som mest vesentlig, men formulerer det å ivareta klientens beste innen konteksten av å ivareta et samfunnsansvar. Denne dobbeltsidigheten hos alle disse ansatte kan selvsagt ha sammenheng med særtrekk ved disse ansatte, og ha å gjøre med at det dreier seg om utsagn om praksis og ikke praksis. I neste avsnitt skal jeg gå nærmere inn på hvordan de ansatte beskriver hvordan håndteringen av dilemmaet å ivareta klientens interesser og å ta vare på rollen som samfunnsrepresentant, endrer seg som et

6. En slik utvikling har også blitt sett som karakteristisk for utviklingen til hele yrkesgruppen, dvs sosionomene. Mens Holter (1960) og Christiansen (1963) påviste hvordan sosialarbeiderne hadde ikke autoritære og aksepterende holdninger i forhold til klientene, fant f.eks. Gullichsen (1979) en klar forvaltningsorientering i sosionomers yrkesorientering. Terum (1982: 96) skisserer en lignende utvikling i sin analyse av profesjonaliseringen av sosialarbeiderutdanningen. Mens vi på slutten av 1960-tallet hadde et paradigmeskifte i utdanningen av profesjonelle sosialarbeidere fra vektlegging av forvaltning av offentlige ressurser til å drive sosial behandling, har vi i løpet av 1980-tallet fått en utvikling tilbake til fokus på offentlig forvaltning preget av økt regelstyring og rutinisering av arbeidsoppgaver basert på lokale regler og rutiner.

resultat av å arbeide på sosialkontor.

8.3 'Den erfarne harde hånd'

Under et av intervjuene refererte en nyansatt sosionom i en telefonsamtale med sin erfarne veileder til hennes "erfarne harde hånd". De diskuterte en sak der hun var uenig i hans forslag til vedtak. Et element i både de nyansattes og de erfarnes måte å fortelle om arbeidet sitt på, refererer til at det skjer en sosialisering i håndteringen av arbeidet. Denne prosessen resulterer i en type distansering fra klienter, og en større evne til å skjære igjennom og gi avslag⁷. Beretningene til de nyansatte er spesielt innsiktsfulle når det gjelder hva de synes skiller dem fra de som har vært ansatt en stund, og hvilke reaksjoner og korrektiv de får fra andre i det som kan defineres som en opplæringsfase. De erfarne ansatte forteller for sin del om hvordan de selv har endret praksis, og hvordan de konstituerer denne endringen som en nødvendighet for å leve med og få unna arbeidet, og dermed ivareta sosialkontorets samfunnsoppgaver. Det dreier seg om å minske tvetydigheten gjennom avgrensning fra klientene og en orientering mot å få unna sakene.

Avgrensning fra klientene defineres som en del av å bli en erfaren

7. Guttormsen og Høigård (1978: 147) ser rollen som kontrollør som et utslag av innebygd slitasje i sosialarbeiderrollen. De peker på tre trekk ved situasjonen som forklarer at denne rollen utvikler seg; for det første materialstrukturen, som f.eks. når eldre arbeidstakere relaterer dagens krav og behov til tidligere tider da andre økonomiske forhold var rådende, og for det andre til en endret referanseramme som et resultat av å være vitne til menneskelig lidelse så lenge at lidelsen trivialiseres, og for det tredje til langvarig kontakt med klienter med dårlige utsikter til å klare seg selv. Ut fra denne undersøkelsen vil jeg også peke på andre trekk som kan forklare denne prosessen; upersonlig kontakt med klientene (dvs mindre kontakt med lidelsen bak tallene), en yrkesrolle som skal oppfylle behov som vanskelig lar seg oppfylle (være advokat, hjelper og reformere og kontrollere) innen de rammen som fins ressursmessig (både når det gjelder tid og penger).

medarbeider. Dette formulerer sosionomene blant annet som å avlære seg det en i utdanningen har lært seg om måten å gjennomføre samtaler på, og som å avgrense kontakten i tid for å få unna saksbehandlingen:

" jeg er blitt mer hard på å sette på de vanlige timene de sakene jeg har. Tidligere tok jeg sakene raskere og førte for eksempel opp samtaler i tillegg til den faste timetida, Det måtte jeg slutte med for å overleve rett og slett. For å kunne bli i jobben".

Roger, sosionom.

" så da brukt æ my bedre tid sånn som æ hadd lært på skolen da, og te slutt så spurt æ om det va ting dæm villa ha tatt opp på en ny time da hvis det va flere ting som... men det ble så my at æ ble stressa og innså at det her går ikke liksom (Liv: Nei, så du måtte begrense det..). Vera:Ja sånn at no så gir e mer direkte råd og veiledning liksom... enn før der du skal still de rette spørsmålan...la dem prate og du følge opp samtalen"

Vera, sosionom

De erfarne ansatte forteller som Vera hvordan selve saksbehandlingsrutinene, skjemaene og de tingene det legges vekt på i vurderingene, tar over som styrende prinsipp også i samtale med klientene. Dette konstruerer de ansatte innen en ramme av nødvendighet, samtidig som de kan problematisere følgene av denne prosessen og se dem som uønsket. For Marit som enda er relativt ny i jobben, defineres dette som problematisk og noe uønsket:

" det e jo veldig lite som ska te for at et budsjett sprekk... og det der helhetssynet som vi lært på skola...det forsvant imellom skolen og sosialkontoret for det at det e for snevert...du ser på et ark her hele tida...om folk ligg over eller under normen"

Marit, sosionom

Mens det for Astrid som har arbeidet på sosialkontoret i 4 år er en selvfølge:

"men det bli jo liksom litt rutine i det og da (å motta klienter min anm.)... for du stille jo på en måte de samme spørsmålan og sånn ... ja"

Astrid, saksbehandler

De nyansatte kan også fortelle hvordan de får reaksjoner fra de mer erfarne som går ut på at de bør avgrense seg mer enn de gjør. Berit har f.eks. fått reaksjoner

på at hun snakket med en alenemor på telefonen selv om hun skulle overføres til barnevernet:

"det va faktisk ei sak...som vi itj kuinn behandl da for det ble en barnevern-sak som skuill flyttes over te barnevernet og da va det..sånn at vedkommen-de som ringt trengt hjelp der og da... og da tænkt itj æ på at det her e itj mitt ansvar så for mæ va det sånn at æ brukt tid på å snakk med dama...og da fikk æ hør at nei det der ska rett te barnevernet det e itj nå som vi har nå med og det skjønne jo æ at vi itj har nå med, men likevel synes æ at ...i hvert faill i første omgang å få... at hu fikk anledning te å snakk med nånn og så eventuelt seiner da ring opp og si at æ har skaffa dæ en kontaktperso-ner og det vart jo gjort etterpå da..(Liv: ja...men da... kordan reagert du på dæm andre da når dæm sa at nei det der har du itj nå med?) I: ja det synes æ va gæli for æ mene at et menneske i nød og uansett om det menneske skuilla ha henvendt sæ en helt ainna plass så e det riktig å bare lytt i første omgang og ta sæ tida te det altså og ikke bare si beklager det e itj mitt bord"

Berit, saksbehandler

Marit fortalte at hun hadde reagert sterkt på en situasjon der de ikke hadde kunnet hjelpe en enslig mor som kom på sosialkontoret den dagen hun skulle kastes ut av huset sitt:

"det va ei mor som kom...ho kom tjue minutter før det va utkastelse itj sainnt ...og ho hadde en unge med seg og to va hjemme og hainn på femten år hainn lå i senga og greidd itj å gå på skole og sånn (gråter) L: Nei det e itj rart at en begynne å skrik nei.. I: og ...ja (gråter) og selv i dag så reagerer e på det... og ho vart jo kasta ut...ho og ungan... og så bodd ho på hospits i fleire daga også flytta ho te baka te leiligheta fordi det va det belligaste alternative for ho"

Marit, sosionom

Marit opplevde her de andre som kalde og harde. Marit hadde også reagert på at de andre på kontoret mente denne mora selv hadde ansvaret for å ha satt seg og ungene i denne situasjonen, og at det ikke var noe de kunne gjøre for å hjelpe annet enn å sende henne og ungene på hospits (for øvrig en svært dyr løsning for sosialkontoret). De reaksjonene Berit og Marit her fikk, kan på ulike måter sies å være basert på at de har gått utover jobben sin og tatt på seg både

oppgaver og ansvar som "ikke er deres bord". For de erfarne ansatte er denne typen avgrensning konstruert som nødvendig for å få gjort det arbeidet de er satt til å gjøre. For dem dreier denne typen avgrensning seg også om å ivareta klientenes interesser av at saksbehandlingstida er kortest mulig. De ansatte definerer det også som å ivareta egne interesser, for å kunne overleve med jobben og ikke slite seg ut. I tillegg ser de erfarne ansatte det også som en følge av at prioriteringene ser annerledes ut ettersom en får erfaring med å møte mange mennesker i vanskelige situasjoner:

"og det e jo klart...vi har jo...te å begynne med når du jobbe på sosialkontor så e du jo veldig enig med klientan i at det her e jo helt forfordelig, men det tar itj så mange månedan før du ser at det e jo itj så forførdelig i forhold te andre som har det verre ...og det vil jo sjølsagt preg deinn måten du mottar folk på.."

Ruth, saksbehandler

Alle de tingene som vi så i kapittel 4 og 7 at alenemødrene reagerer på som oppdagelser, hører med til det de ansatte selv definerer som noe de ikke kan stille spørsmålstegn ved om de skal overleve med jobben. Det dreier seg bl.a. om at de må begrense så mye som mulig det som skal defineres som krisesituasjoner, akseptere at basisbeløpene ikke er noe en kan gjøre noe med⁸, godta saksbehandlingsgangen og rutinene, og godta rammer for besøks- og telefontid. Dette er en del av det de nyansatte på sosialkontoret må lære seg å leve med. De ansatte ser det som en fordel at også klientene lærer seg hvordan de jobber og tilpasser seg det eksisterende systemet. At de "erfarne" klientene lærer seg dette, er en forutsetning for at sosialkontoret skal fungere mest mulig knirkefritt:

"sånn at folk må liksom finn sæ i å... at vi har et system og at vi har

8. Flere av de ansatte fortalte f.eks. at nyansatte reagerte på at de ikke tok opp basisbeløpene til diskusjon. De erfarne sa at de ikke orket å diskutere mer, både fordi de hadde gjort det hundrevis av ganger, og at de ikke hadde hatt noen innvirkning med sine utspill i forhold til politikerne.

veintetid og at vi e lite folk og...."
Astrid, saksbehandler

"dæm lyt aksepter deinn her behandlingstida"
Lise, saksbehandler

"de fleste har en tendens te å ring tirsdag og onsdag for det har jo vært en kultur hvor vi ikke disiplinere klientan, men kor dæm veit kordan vi jobbe og at vi...sånn at de forhold sæ litt te det også...sånn at krisan...det e klart at kjæm det ei krise på fredag så tar vi jo deinn, men som regel så veit dem jo det på mandag og tirsdag at dæm treng hjelp"
Vera, sosionom

Som vi har sett begrunnes dette i tillegg med at dette på sikt også er i klientenes interesser som fellesskap, fordi saksbehandlingstida går ned og det ikke blir stress på fredagene for de klientene som trenger hjelp da.

Analysen av intervjuene viser hvordan selve arbeidet (sakbehandlingen med sin lov og regelorientering), ressursene de har til rådighet, reaksjoner fra de mer erfarne og hvor lenge en har arbeidet på sosialkontoret, er faktorer som påvirker i retning av en distansering fra klientene. Utdanning (enten som sosionom eller saksbehandlerkurs for de med annen bakgrunn) og kontakt med klientene er faktorer som motvirker dette. For de som har arbeidet på kontoret en stund, settes denne distanseringen inn i en ramme av nødvendigheten av å ivareta både klientens interesser og et samfunnsansvar. Erfaringen med arbeidet gjør det klarere at det er andre vesentlige hensyn som gjør det nødvendig å ta hensyn ikke bare til den enkelte klients beste. De erfarne ansatte definerer likevel fortsatt det å ivareta klientens interesser som en del av sin yrkesutøvelse. Vurderinger av hva som er nødvendig for å ivareta samfunnsansvaret, egne interesser som arbeidstakere og klientenes felles interesse av effektivitet i saksbehandlingen, blir de ansattes nye måte å konstruere hvordan det arbeidet de gjør er moralsk forsvarlig både for dem selv og overfor klientene. Selve den måten disse hensynene veves sammen på, er dermed noe av årsaken til at systemet lar seg

opprettholde uten at de ansatte i større grad setter spørsmålstegn ved den virksomheten de er en del av. Det blir også meningsløst å råde ansatte til å bli mer klientorientert i sin kontakt med klientene, dersom et slikt råd overser hvilke dilemma og hvilken virkelighet deres måte å håndtere avveiningene mellom klientenes interesser og samfunnsansvaret på, er utviklet i forhold til.

8.4 Å avgjøre hvem som skal få økonomisk sosialhjelp

8.4.1 Avgjørelsesprosessen

I beretningene til alenemødrene var en av de store kildene til undring hvordan og ut fra hvilke vurderinger de ansatte fattet sine beslutninger. For dem var det et tomrom mellom kontakten i forbindelse med søknaden (pr. telefon, på kontoret, i skranken eller i kontakt med en kurator) og vedtaket i posten.⁹ Noen kunne få signaler både om hvordan det kom til å gå (at det var en grei sak og at de kunne regne med å få økonomisk hjelp), og hva som var oppe til diskusjon i forbindelse med saken. Hvordan vurderings- og vedtakprosessen foregikk var de likevel i beste fall uklare om.

De sentrale prosessene i å konstruere klienter er for Prottas (1979: 3) standardisering, rutinisering og kategorisering. Selve saksbehandlingen er svært standardisert og rutinisert på disse kontorene. Hele saksbehandlingen er knyttet til bruk av bestemte skjema. Det kreves, som det kom fram i kapittel 6, at klientene fyller ut et *søknadsskjema*, og dette brukes som utgangspunkt når de

9. Rutinemessig fikk alle klienter et såkalt forvaltningsbrev i posten, med melding om at søknaden deres er mottatt og når de kan vente svar. Forvaltningsbrevene var underskrevet av kontorpersonale, som dermed ofte fikk henvendelsene fra klientene underveis, og hadde den sideeffekt at de som har minst med avgjørelsesprosessen å gjøre og vet minst om vedtakene, blir de som svarer på spørsmål fra søkerne. Dette opplevde de ansatte som var satt til å svare som svært frustrerende.

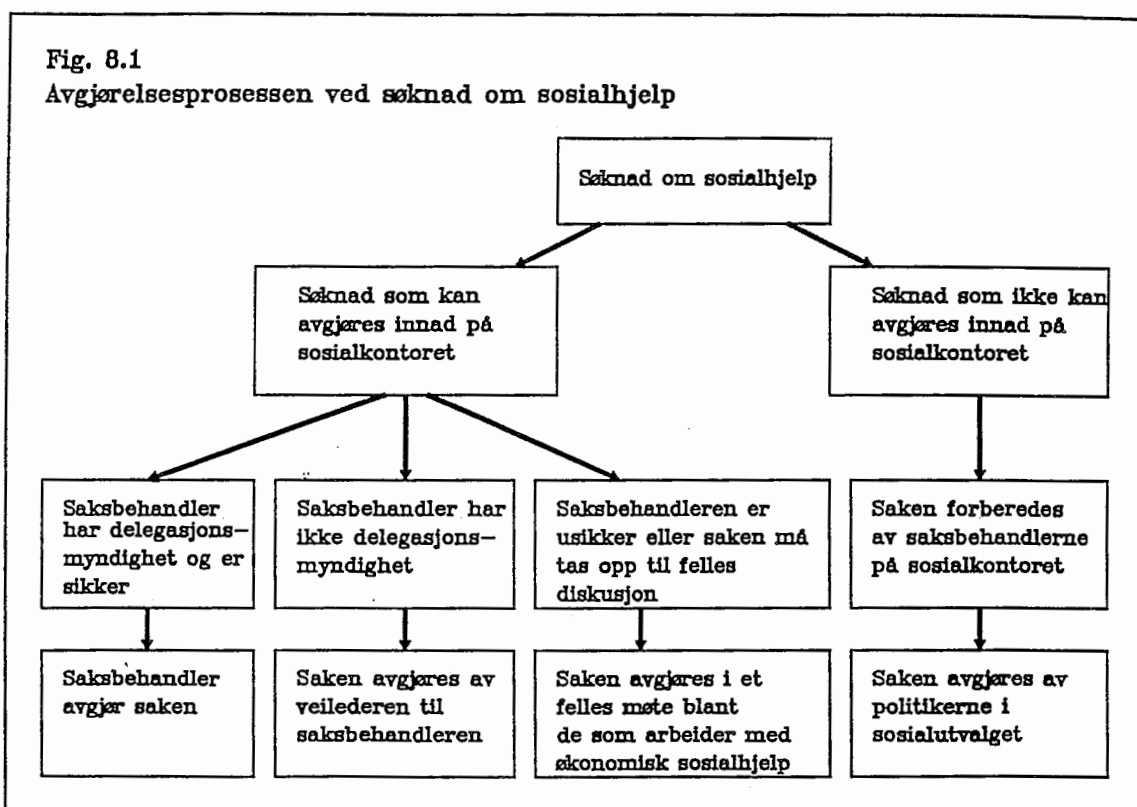
ansatte begynner å behandle saken. Den første delen av denne saksbehandlingen dreier seg om å fylle ut et nytt skjema til intern bruk, et såkalt *arbeidsdokument* (se appendix H). Arbeidsdokumentet brukes til å notere ned faktorer av betydning for søknaden. Opplysningene fra søknadsskjemaet som er relevante, fylles inn her når de er kontrollert. Arbeidsdokumentet kan på mange måter sies å være det konkrete uttrykket for det vi med Johanssons (1992: 56) terminologi kan si er klientens byråkratiske identitet. Hensikten med arbeidsdokumentet er å gjøre utregninger og vurderinger mest mulig oversiktlige. Deretter skal det gjøres et vedtak som skrives på et såkalt *vedtaksark*, og dette får klientene tilsendt i posten etter at det er underskrevet. I tillegg til dette er det også en rekke rutiner og skjema knyttet til registrering og utbetaling av pengene.

Gjennom arbeidet med disse skjemaene tas det på et eller annet tidspunkt en avgjørelse. Selve avgjørelsesprosessen kan ta ulike forløp, alt etter hvem som tar beslutningene og om de tas på kontoret eller ikke¹⁰. Som figur 8.1 viser kan avgjørelsesprosessen på disse kontorene ha fire ulike forløp:

- 1) De saksbehandlerne som har delegasjon kan skrive vurdering og vedtak og signere. Vedtakene skal ikke overprøves av noen, men de snakker om at de kan få dem tilbake (dvs. at lederne har gått igjennom sakene før de sendes til utbetaling)
- 2) Avgjørelsene tas av veilederne til de saksbehandlerne som ikke har delegasjon. Sakbehandleren skriver da forslag til vurdering og vedtak som så vurderes av veileder, før saksbehandleren skriver ferdig vedtaket i tråd med veilederens anbefalinger.

10. I tillegg skiller også avgjørelsene seg fra hverandre etter hvor lang tid de tar. Dersom en sak defineres som en hastesak, kan den avgjøres samme dag eller i løpet av et par dager. Det er likevel de samme prosedyrene i avgjørelsesprosessen etter om sakbehandler har delegasjon eller ikke. Hastesaker kan selvfølgelig aldri bli avgjort i sosialutvalget, men kan bli tatt opp i fellesmøter blant de ansatte.

- 3) En sak kan avgjøres i et felles møte blant de som arbeider med økonomisk sosialhjelp. Dette skjer når saksbehandlere er i tvil om en sak, eller det dreier seg om søknader av en spesiell karakter (f.eks. skal saker der det dreier seg om innvilgning av store restanser opp på felles møte). På møtene diskuterer de seg så fram til et vedtak, eller hvis de ikke kommer til enighet på denne måten, avgjør de saken ved avstemning.
- 4) En del av sakene avgjøres ikke på sosialkontoret, men av sosialutvalget. Dette er søknader som går utover normbeløpene når det gjelder livsopphold og boutgifter.

I forhold til å ta saker opp i sosialutvalget, er det i intervjuene flere eksempler på det Blau (1963) kaller *selvregulering*. Det vil si at saksbehandleren prøver å definere saken slik at den kan avgjøres på kontoret, f.eks. ved å bidra til at boutgiftene kommer under normene eller ved å oppfordre klientene til ikke å

søke, siden de vet at den typen saker ikke går igjennom hos politikerne. Dette bidrar til at det blir færrest mulig saker for de folkevalgte å ta stilling til, og er en måte å bidra til at systemet ikke bryter sammen. Det er også knyttet en viss prestisje til å få igjennom de sakene en har oppe i sosialutvalget. De ansatte sier med en viss stolthet at de stort sett får igjennom de sakene de tar opp i sosialutvalget.

Avgjørelsene kan dermed basere seg på alt fra at en eller to personer har vurdert søknaden til at alle de ansatte og politikerne har vært involvert. Hva bygger så de ansatte sine beslutninger på? I intervjuene trekker de ansatte fram hovedsaklig tre styrende elementer:

- 1) Den ene er det lokale regelverket og særlig da basisbeløpene (normbeløpene som er vedtatt av kommunen). Denne delen av vurderingene identifiseres med å sitte med lommekalkulatoren og regne.
- 2) Det andre avgjørende elementet er en individuell vurdering av om det er sider ved den enkeltes situasjon som kan gi særlig grunnlag for støtte, noe som gir rom for individuelle vurderinger, skjønn og intuisjon. Denne delen av vurderingene er basert på kjennskap til klientene eller tolkning av det som kommer fram i søknaden og i arbeidsdokumentene.
- 3) Det tredje er statlige regler og lover. Dette kan dreie seg både om en relativt enkel håndhevelse av formelle regler (som håndhevelsen av at vedkommende skal være bosatt i kommunen for å få støtte), og regler som krever en mer komplisert vurdering (som at den enkelte skal ha prøvd alle andre muligheter før det gis sosialhjelp, at hjelpen skal være hjelp til selvhjelp etc).

Avveiningene og avgjørelsene kan fattes på grunnlag av alt fra langvarig kontakt

med søkeren, til å være basert bare på opplysningene som er oppgitt på søknadsskjemaet.

I de ansattes måte å gjøre rede for avgjørelsesprosessen på, dreier det seg altså om på den ene siden å håndheve en lov og et lokalt regelverk, mens det på den andre siden dreier seg om å utøve et skjønn i den enkelte sak innen rammen av dette regelverket.¹¹ En sentral side ved vurderingen er kategoriseringen av klientene. Det arbeidet de ansatte må gjøre, dreier seg om å gjøre de unike personene de har snakket med, eller som framstår på søknadsskjemaene de har skrevet selv, til klienter og saker som det kan tas avgjørelser om. Det dreier seg om å sammenligne individene med de på forhånd eksisterende kategoriene som organisasjonen har til rådighet, og dette kan være alt fra en svært enkel til en svært komplisert prosess. Sosialkontoret er en organisasjon som i praksis har hundrevis av slike kategorier som har betydning i arbeidet. Det dreier seg om kategorier som baserer seg på type problem, sivilstatus, på inntekter, utgifter, forhold til arbeid, helse, alder, størrelse på leilighet og boustgifter o.l. Det er nettopp fordi kategoriene er så mange at det er behov for finere distinksjoner, og at en må ha saksbehandlere som om nødvendig kan skaffe mindre tilgjengelige opplysninger enn de som framkommer på f.eks. søknadsskjemaet. Selv om kategoriene er mange, peker det seg ut noen kjerne kategorier som brukes i samtlige saker. En av de første kategoriseringer som gjøres i kontakten med sosialkontoret, er å avgjøre om en sak skal defineres som *hastesak eller ikke*. Dette kan være en kilde til konflikt både mellom de som søker hjelp og sosialkontoret, og mellom de ansatte. Det å definere en sak som en *hastesak*, er

11. Eckhoff og Dahl Jakobsen (1960) skilte mellom subsumsjonsrasjonalitet/regelrasjonalitet på den ene siden og mål-middel rasjonalitet på den andre siden. I forhold til den første rasjonalitetstypen dreier det seg om å klassifisere tilfeller i forhold til reglene. Ansvaret ligger her klart hos de som har laget reglene. Når det gjelder mål middel rasjonalitet, dreier det seg om å vurdere rett virkemiddel i forhold til å nå et mål. Den første typen kaller de administrativt skjønn, mens den siste dreier seg om profesjonelt skjønn. I avgjørelsene på sosialkontoret vil skjønnsutøvelsen kunne være av begge typer.

knyttet til en bestemt definisjon av situasjonen; at klienten mangler penger til mat eller livsopphold. Dersom klienten ikke får formidlet dette eller ikke blir trodd, defineres søknaden som en vanlig sak. En annen kategorisering som skjer tidlig er bestemmelsen av *sivilstatus*. Sivilstatus er avgjørende i forhold til hvilke satser for livsopphold og boutgifter som gjelder. Det å kategoriseres som alenemor gir et bestemt grunnlag for beløpene som vedkommende søkers inntekter og utgifter skal vurderes i forhold til. Denne kategoriseringen skjer enten ved at alenemødrene selv krysser av ruta for sivilstatus på det gule søknadsskjemaet, eller ved at ansatte på sosialkontoret spør dem om sivilstatus. Sivilstatus kan senere også bli kontrollert mot opplysninger fra folkeregisteret, men utover dette gjør ikke sosialkontoret noe aktivt for å sjekke sivilstatus verken hos enslige mødre eller andre som søker sosialhjelp. Sivilstatus sammen med opplysningene om inntekter og utgifter er grunnlaget for å avgjøre den kanskje mest sentrale kategoriseringen, nemlig om klientene ligger *over eller under norm*:

"Du ser på et ark her hele tida...om folk ligg over eller under normen ...så det e veldig sjelden at de får nokka my hjelp"

Morten, sosionom

"Vi må jo forhold oss te deinn over og under norm grensa det e klart"

Astrid, saksbehandler

Denne beregningen gjøres på arbeidsdokumentet der noe av poenget er å avgjøre nettopp denne kategoriseringen. Det å ligge under norm (i forhold til den måten månedlige utgifter og inntekter defineres på) avgjør i stor grad sjansen for å få økonomisk hjelp. De "under norm" får økonomisk hjelp, mens det skal særlige grunner til for å gi økonomisk støtte til spesielle utgifter om en klient ligger "over norm". Det er kun de månedlige utgiftene til strøm og andre boutgifter som er relevante for denne vurderingen. For de ansatte blir dermed en god del av den informasjonen som klienter kan gi om sin økonomi uinteressant og irrelevant.

Utgifter til telefon, til transport, til å betale tidligere lån, til å betale konto hos postordrefirma, til kabel-tv, er irrelevante. Dette er dermed noe av grunnlaget for at alenemødrene oppfatter regnestykkene på sosialkontoret som fiktive, og at utregningene av inntekter og utgifter til dels blir uforståelige. Det de ansatte oppfatter som det mest regelorienterte og minst problematiske i saksbehandlingen, blir dermed en kilde til alenemødrenes oppfatning av sosialkontoret som personavhengig og vilkårlig.

Denne typen kategoriseringer som jeg foreløpig har gått inn på, er forholdsvis enkle. Selv om de kan kreve direkte kontakt med klienter for å få korrekte opplysninger, er det når en har opplysninger om utgifter, inntekter og sivilstatus, enkelt å samholde disse med det lokale regelverket for å avgjøre hvilke konsekvenser de får. I tillegg til denne typen kategoriseringer og vurderinger er det imidlertid også kategoriseringer som er basert direkte på *skjønn og individuell vurdering* av den enkelte søkers situasjon. Her handler det om særlige forhold av alle slag (som psykisk og fysisk helse, sosial situasjon, ungenes situasjon) som kan gi grunnlag for å gi støtte, også selv om en søker har havnet i kategorien "over norm". Det er denne typen informasjon som brukes til det de ansatte kaller å vinkle en sak, skrive den bra, begrunne med spesielle forhold. Denne typen informasjon fåes i utgangspunktet i kontakten med klientene¹², og den enkelte ansatte vurderer i stor grad selv hvorvidt vedkommende vil skaffe seg tilgang til slik informasjon og hvordan den brukes. I slike individuelle vurderinger er det mange ulike forhold de ansatte sier de selv og andre legger vekt på. Et sett av slike vurderinger er knyttet til det en kan kalle

12. Selve søknadsskjemaet gir i liten grad rom for denne typen informasjon. Søkerne gis mulighet til å begrunne søknaden og har fem linjer til rådighet på skjemaet. Det varierer sterkt hvor mye søkerne skriver i dette åpne feltet. I forbindelse med kartleggingsundersøkelsen i Trondheim (Syltevik 1986) ble disse begrunnelsene gjennomgått. Her viste det seg at de fleste fyller det ut (f.eks. 84 % av de enslige mødrene som var med i dette utvalget), men at få gir noen omfattende begrunnelse.

tilleggsproblemer og spesielle omstendigheter, som kan være grunnlaget for å argumentere for at en person eller en familie har det spesielt vanskelig. Dette kan f.eks. dreie seg om psykiske problemer eller at familien nettopp har opplevd et dødsfall. Et annet sett er knyttet til årsakene til de økonomiske problemene og et tredje til mulighetene for at hjelpen kan bidra til å gjøre personen selvhjulpne:

"æ vil tru at det som ligg i buinnen på det e hvilken kontakt du har fått med klienten og i hvor stor grad - eller hvor stor tiltro du har til hainn... eller hvor stor tiltro du har te evnan ikke minst. Liv: Sånn at en kan la folk bo litt dyrar hvis en oppfatte det sånn at dæm kjæm te å klar det om ei stund sjøl? Ruth: Ja, men andre dæm har jo lyst, men dæm har itj evnen L: ja nettopp Ruth: og det kainn jo vær livsfarlig for klienten det hvis'n ikke har formidla evnen godt nok"

Ruth, saksbehandler

Ruth tar her opp at det i stor grad er kontakten med klienten som har betydning for avgjørelser utover normene og regelverket, og oppfatter dette som personavhengig og vilkårlig. Dette gjelder noen av sakene, mens de fleste sakene defineres av de ansatte som først og fremst et regnestykke.

I de ansattes beretninger om grunnlaget for avgjørelsene, formidles et inntrykk av enighet og enhet innad på kontoret når det gjelder de avgjørelsene som blir tatt. Dette står i motsetning til alenemødrenes inntrykk av tvetydighet og personavhengighet. Sunesson (1981:51) finner at sosialarbeiderne ikke vet hvorfor de gjør som de gjør, og at det i en viss forstand dreier seg om handlinger uten mål og mening. De ansatte beretter om sin måte å ta avgjørelser på når det gjelder sosialhjelp, som preget av rasjonelle overveininger i forhold til et regelverk med rom for individuelle hensyn. *Beretninger* om beslutninger vil antagelig både være mer rasjonelle og målrettede enn den faktiske gjennomføringen av dem. Samtidig er det også vesentlige forskjeller mellom disse sosialkontorene og de svenske sosialbyråene som Sunesson studerte. Økonomisk sosialhjelp er utskilt som en avgrenset del av virksomheten ved sosialkontoret, og disse sosialkontorene har langt flere formaliserte lokale regler, slik at

avgjørelsene i mye større grad er regelbaserte og rommet for skjønnsutøvelse er sterkt redusert. Det lokale regelverket defineres av de ansatte som en type minimumsrettigheter.¹³ Samtidig vil jeg peke på at argumentasjonen i forhold til skjønnsutøvelse kan være svært vanskelig å artikulere, siden de nettopp er knyttet til individuelle vurderinger og personlig kjennskap. Selv om de ansatte vil være uenige i at deres avgjørelser er meningsløse og irrasjonelle, viser samtidig det de sier om praksis på sosialkontoret og om betydningen av personlig kontakt med klientene og individuell vurdering, at det innen den rammen av enighet de ansatte konstruerer, er rom for store variasjoner i håndhevelsen av lover og regler. De ansatte opplever det også som om de står under et sterkt press i selve saksbehandlingen. Det er enighet om at de er altfor få til å kunne få unna sakene på en forsvarlig måte. De opplever det dermed som om de ofte må ta avgjørelser på sviktende grunnlag.

8.4.2 "Vi er stort sett enige"

I de ansattes beretninger om avgjørelsesprosessen formidles et inntrykk av enighet om vurderingene og en felles plattform for avgjørelsene. Det er også enighet om at de er blitt strengere. Som en av de ansatte skrev i 1989:

"Min opplevelse er at vi på distriktet stadig er blitt strengere i våre vurderinger med hensyn til å yte økonomisk hjelp, og at holdningene blant saksbehandlerne er relativt sammenfallende"

Det de har blitt strengere med hensyn til, knytter de både til vurderingen av hva som skal til for å oppfylle kravet i sosialloven om å ikke kunne sørge for seg selv, og å stille vilkår for hjelpen. Den holdningsendringen de ansatte beskriver, dreier seg om en forsterkning av normene om å forsørge seg selv, og en

13. Øyen (1975) beskrev trygdeetaten som regelorientert, mens sosialetaten var behovsorientert på 1970-tallet. Som Solheim (1991) peker på, er dette ikke lenger et riktig bilde. For det første er det i sosialsektoren blitt mer og mer lokale regler, mens det for det andre innen trygdesektoren foregår en betydelig skjønnsutøvelse.

strengere håndheving av dette i forhold til klientene.

Noen av de ansatte definerer seg i en outsiderposisjon i forhold til enheten på kontoret, men også de har en forståelse av sosialkontorets vurderinger som stort sett rettferdige, og sosialkontoret som et kontor der klientene i det vesentlige får lik behandling. Den individuelle behandlingen utøves innen ramme av et relativt stramt regelverk. Samtidig mener de det er et visst rom for skjønn som kan gi et innslag av personavhengighet:

"men det e klart at litt personavhengig kainn det nok vær i enkelte tilfella fordi at saksbehandlerne vektlegger momentet med at spesielle forhold skal tas hensyn til og vurderer nok spesielle forhold ulikt så litt kanskje, men ikke mye"

Mia, sosionom

I dette materialet spenner de ansattes oppfatning av denne likebehandlingen og enheten fra Olavs utsagn om at de nesten alltid er enige, at han aldri tøyser lover og regler fordi det er til klientens beste og ser de ansattes oppgave som å være objektive og nøytrale i vurderingene av den enkelte sak, til Ruths beretning om vurderingene som preget av en stor grad av skjønn og ulikheter i vurderingene mellom de ansatte på kontoret.

"egentlig så syns æ det hvis du held dæ innåfor de administrative grensan...da e det et veldig stort rom for skjønn fordi at du...f.eks. det e enslige persona som vi tillate at har boutgifta på 3000 krona, mens det e andre som vi ikke tillate at har boutgifta over 1500 og 500 krona hvis dæm bor hjem...og det e jo et veldig stort spenn"

Ruth, saksbehandler

Ruth understreker likevel at dette gjelder uenighet når det gjelder spesielle vurderinger, mens hun ikke tror at det er så stor forskjell på hva klientene med like saker får i kroner og ører.

De ansattes fortolkning av sosialkontoret som rettferdig, kan naturligvis analyseres som en måte de legitimerer egen yrkesutøvelse på. En annen forklaring er at det i de ansattes beretninger, i motsetning til alenemødrenes,

skilles mellom personavhengighet i møtet med klientene og personavhengighet versus likebehandling i saksbehandlingen. Deres beretninger gir et bilde av saksbehandlingen som rettferdig i den forstand at lik sak får lik behandling, mens møtene er preget av de ulike personene både klientene og de selv er. En tredje forklaring er at den individuelle vurderingen som er innebygd i lov om sosial omsorg (og nå lov om sosiale tjenester), i seg selv er med på å forklare sprik i vurderingene som de blir klar over seg i mellom. Personavhengigheten konstrueres enten som en del av den individuelle behandlingen av sakene, eller som et resultat av at det er en menneskelig virksomhet (at de selv er bare mennesker og at det er mennesker som møtes), og at skjønn og intuisjon må ha sin plass i dette arbeidet.

"...så har vi tross aillt et rom for å vurder og vi e bare menneska takk og pris for det, og vi må få lov te å ha en intuisjon og vi føle littegrainn altså, for at vi ikke ska bli så enspora som om det va en fabrikk"

Berit, saksbehandler

Det de legger størst vekt på som årsak til personavhengighet, er at det er forskjell på å behandle saker der en har møtt personene det gjelder, og saker der en ikke har møtt dem:

"det e jo forskjell på det fordi at når du kjenne folkan og kanskje også har snakka med dæm og har vært saksbehandler over tid så e du jo enda sikrar på at de avgjørelsan du gjør e riktig.. det e .. det vil jo vær ... hvis du ikke kjenne folk så kainn jo det vær en liten usikkerhet om det ikke e sånne veldig enkle... saker med økonomisk hjelp kor det ikke e nå spesielle problemområda og kor det ikke e nå spesielle ting i familien sånn at det kun e et regnestykke nesten og da e det hipp som happ om en kjenne dem eller ikke"

Mia, sosionom

"for folk har ikke truffe deinn personen itj sainnt, for det bli nå ainna når du treffe personen og snakke med dæm i forhold te å bare sitt med et skjema"

Vera, sosionom

"Det e litt vanskelig å... av og te å behandle saka der æ føle at æ ikke

kjenne klientan... æ syns kanskje vi har for lite tid te det.... at det e kanskje litt for my om å gjør at en får ferdig flere saka enn å ta sakan veldig grundig"

Berit, saksbehandler

Det er det å kjenne personen og ikke skjemaet eller journalarkene andre har skrevet, som gir trygghet i avgjørelsene, og det er personlig kjennskap som kan være grunnlag for å argumentere for å gå utover normbeløp og regnestykker. Det er denne kontakten som gir opplysninger utover skjema. Siden det personlige inntrykket klienten gir har betydning, og det er nettopp denne typen opplysninger som kan gi grunnlag for å argumentere for en sak og begrunne den "sosialfaglig", blir det et tankekors at de fleste sakene behandles *uten* slik personlig kunnskap. Det er på denne måten at det å avgrense seg fra klientene blir en effektiv måte å gjøre tvetydigheten i avgjørelsesprosessen minst mulig og kategoriseringene enklest mulig.

Helt sentralt for den enheten og enigheten de ansatte konstruerer i beretningene sine, er fellesmøtene der de som arbeider med økonomisk sosialhjelp diskuterer saker. Dette er det viktigste forum på sosialkontoret for å danne en felles praksis, og det er også her informasjon og referat fra møter i sosialutvalg og/eller med ledelsen på sosialkontoret formidles. På begge kontorene har de slike møter to ganger i uka. Her tar alle opp de sakene de ikke er sikker på og ønsker å høre andres mening om, og alle saker som dreier seg om å dekke restanser og store utbetalinger. I tillegg orienterer lederen om saker som har blitt tatt opp i helse og sosialstyret, og hva slags resultat helse- og sosialstyret har kommet fram til. Disse møtene er dermed det som legger grunnen for en felles praksis på kontoret, både gjennom informasjon ovenfra og gjennom diskusjon av enkeltsaker. På disse møtene forteller de om uenighet, men dette er ikke en uenighet som truer oppfatningen om enhet, i og med at det her dreier seg om saker der det er usikkerhet i utgangspunktet og der de utvikler felles avgjørelser i løpet av eller etter møtet:

"Stort sett har vi vært enig, men det fins saka der vi itj e det..det e jo helst sånne saka som saksbehandleren sjøl e usikker på... om vi ska eller ikke ska gi støtte og da e det ofte ulike oppfatninga, da kjæm det ofte spørsmål som en ikke har tenkt på før også...kos va derre og kos va derre så... sånn at du får liksom et helhetsbilde og det endte ofte opp med at vi bli enig te slutt, men der vi får forskjellige synspunkta og innspill underveis"

Berit, saksbehandler

"men du kjem jo ofte i en sånn situasjon at du syns at'n burde få, men der du... men så har vi jo de der møtan der en kainn få forskjellige syn på ka som e bæst... kanskje fordi folk har opplevd nå ainna" "det e itj bestandig at en e enig med det samme'n går ut (ler) men det (ler) så tænke du jo og jobbe litt med dæ sjøl og ser at det e itj så dumt allikavel"

Stig , sosionom

Møtene fører til at de føler at de står samlet bak avgjørelser.¹⁴ Det å ha mulighet til selv å fatte vedtak og ta avgjørelser er også med på å dempe følelsen av uenighet. Dette ser en f.eks. i forskjellen mellom Vera og Marit, som begge definerer seg til en viss grad som outsider i forhold til enigheten på sosialkontoret. I Veras beretning kommer dette blant annet til uttrykk ved at hun forteller hvordan hun ikke utfordrer enigheten, gjennom at hun bare tar opp saker der hun er særlig i tvil og gjerne er innstilt på avslag opp til felles diskusjon. Hun sier at hun har lært seg til å ikke legge fram for mange saker i gruppa - har hun blitt enig med seg selv og truffet personen det dreier seg om, gjør hun sitt vedtak og sender det inn til lederen. Hennes erfaring var at når en hadde gjort en vurdering, kunne det være vanskelig å få gjennomslag for den hos de andre som ikke kjente personen. Vera mener likevel at de på kontoret er samkjørte og stort sett tar like avgjørelser. Marit har ikke denne muligheten til å dempe uenigheten gjennom delegasjonsmyndighet, samtidig som hun har mye nær kontakt med

14. Hvinden (1994a:154) henviser også til felles møter mellom de ansatte, men finner at saker der det i størst grad var tvil ble diskutert to og to. I intervjuene mine kom det også fram at de ansatte diskuterte saker i mindre fora (særlig med veileder når de var nyansatte og med andre som hadde hatt kontakt med de samme personene), men inntrykket er likevel at det meste av felles diskusjoner nettopp utspilte seg her i møtene.

sosialhjelpssøkerne. Hun er den av disse ansatte som i størst grad sier hun er uenig i de andres avgjørelser. Det å kunne avgjøre selv kan imidlertid også gjøre dilemmaet mellom klientens interesse og samfunnsinteressene mer vanskelig, i og med at den enkelte ansatte blir aktor og advokat i samme sak. Mens Marit foreløpig kan innta en klar advokatrolle og være uenig med de som til sjuende og sist fatter avgjørelsene, blir dette for de med delegasjonsmyndighet en konflikt inni dem selv.

Innen rammen av enighet kommer flere av de ansatte med mange eksempler på uenighet og forskjeller mellom saksbehandlerne på kontoret, og det de sier om rutiner og praksis avdekker også at praksis kan være uklar og ulik. Eksempelene de ansatte selv gir på ulik praksis, er knyttet til forskjellen mellom regelorientering og behovsorientering. Et typisk eksempel er forskjellen mellom å ta utgangspunkt i realitet eller regel når, det gjelder om en person er forsørget eller ikke:

"andre situasjonene som er vanskeligere i situasjonene hvor folk er nyseparert og eventuelt ligger i en sånn mellomfase mellom samlivsbruddet og separasjonsbevilgninga fordi at da er det gjensidig forsørgelsesplikt og da forveinte vi at mannen ska underhold kona og det har jo hendt at folk ikke har hatt mat da fordi at vi forventet at de ska vær underholdt og der kjæm jo problematikken med delegasjon eller ikke inn fordi at en kurator kainen men at dæm ikke ska ha nånn ting, mens æ mene at dæm ska ha nånn ting"
Ruth, sakbehandler

Et annet eksempel er at det er ulik praksis blant saksbehandlerne med hensyn til å gi stønad før og etter søknadsdato: Mens noen utelukkende gir fra søknadsdato, beregner andre også stønad bakover i tida, en detalj som kan ha stor betydning for søkerne. Når det gjelder boliger, er det uenighet om hvor langt formelle regler skal praktiseres i forhold til reelle utgifter. Slike praktiske spørsmål kan være om en sosialhjelpsmottaker som ut fra familiestørrelse skal bo i en toromsleilighet, fortsatt kan bo i en tre - eller fireromsleilighet hvis det er billigere enn å kjøpe ny leilighet, eller når det er rimelig å kreve at folk finner

rimeligere steder å bo. Slike eksempler på ulikhet mellom ansatte i vurderingene, kommer i størst grad fram i intervjuene med de som ikke har delegasjon, og som dermed må forholde seg til ulike fagpersoner med delegasjon. Likedan blir ulikheter tydelige for de som har kontakt med andre kontorer gjennom ulike samarbeidsprosjekter, men da dreier det seg om forskjellene mellom sosialkontorene i byen.

8.4.3 De ansatte og regelverket

De ansattes konstruering av sosialkontorets arbeid som rettferdighet og kontoret som en enhet i forhold til avgjørelser, er like klar som deres egen avstandtagen fra visse sider ved det regelverket de håndterer. Særlig gjelder dette selve kjernepilaren i saksbehandlingen, nemlig basisbeløpene og grensene for boutgiftene. Det er unison enighet om at disse er urimelig lave, særlig tatt i betraktning at det for en del klienter dreier seg om det de har å rutte med over lang tid. Etter de ansattes oppfatning er alenemødre tross alt privilegert, i og med at bidrag og barnetrygd ikke regnes inn i normbeløpene:

"det e itj my å leva for nei...æ tænke på en voksen med en unge for 3000 krona og ungen e kanskje 10-13 år---det e klart det e lite (...) en ser jo det når en går i butikken...to posa det e fort 500 krona det."
Stig-Ove, saksbehandler

"ekstremt lav når mor med ett barn skal klar sæ med 3920 krona e det vel pr. måned så e jo det... og i det ska det ligg både tainnlege og lege-egenandela og i det så skal det ligg idrettslag, mat og aillt.. klær og sko så e det jo håpløst, æ syns det e merkelig at folk klare sæ på det"
Ruth, saksbehandler

"og det som gjør det vanskelig e jo at basisbeløpet ikke e oppjustert på så lang tid. Det e jo der hindringa ligg...for det e litt for knapt te å lev av. Den har itj vært oppjustert siden 1988 og det e deinn største frustrasjonen og hindringen for at vi skuill synes at vi hadd litt armslag for det e klart at deinn kainn vi itj bare (ler) overse...deinn styre jo jobben"
Mia, sosionom

"det e jo mange år no da at det har vært på 3070 for enslige no da i mange år og det som æ kanskje syns e verst e..det e jo ikke det for enslige, men 3920 for enslig mor...det e verre og deinn for enslig mor som har mista barnetrygda...det syns e e følt altså... (L: ja... ja og det syns du at du merke..) ja det e lite...det e for lite...det e... ei enslig mor med unga på 16 år som har mista barnetrygda...det skjønne æ ingenting av altså kos dæm greie det..."

Lise, saksbehandler

De ansatte kan også som alenemødrene reagere på hva som er primærbehov og hvilke utgifter som ikke godtas som relevante for søknadene:

"Ble overraska over at det bare var boutgifter og strøm som var primærbehov og ikke andre ting som ble tatt opp...og det vi hjelpe med blir boutgifter og strøm og ikke noe ainna".

Stig, sosionom.

De ansatte kan også reagere på hva som regnes som livsnødvendig:

"det e jo itj nå livsnødvendighet det e det itj, men det e itj nå luksus i dag nei, verken det eller telefon. Det har med kontaktnettet å gjør...det å værre ensom og det å itj ha mulighet te å bruk nå penga...te å dra ut på byen og dra på besøk og da betyr det nå å ha tv og telefon og kuinn følg med på deinn måten. Så akkurat det skjønne æ, men det kainn en jo itj gjør nå med, for det e itj livsnødvendig, men når en tenke på psyken te folk så kainn det jo vær det"

Berit, saksbehandler

Særlig er de ansatte svært kritiske til at telefon ikke regnes inn. De lave basisbeløpene ble også oppfattet som negative, fordi de ble vurdert som en årsak til mange tilleggssøknader fordi folk ikke kunne klare seg med normbeløpene.

De ansatte ga også uttrykk for at det var vanskelig å forsvare sosialkontorets regler når det gjaldt boliger til enslige mødre. De var opptatt av hvordan sparelinja hadde endret politikken på dette området. Tidligere kunne alenemødre ha blitt hjulpet av sosialkontoret til de boligene de bor i, mens det nå blir det stilt krav om at de må selge og flytte:

"Samfunnsholdningen har endra seg, nå får de beskjed om å flytte ut fra

hjelp til selvhjelp er blitt viktig igjen - vi er rammet av politikernes sparelinje"

Ingrid - gruppesamtale -89

At boligetaten ikke lenger ga alenemødre på trygd kommunale lån til boligkjøp, og at sosialkontoret hadde strammet inn på hvor store boutgifter det gis støtte til, hadde også ført til at de ansatte mente at alenemødrene som søkte sosialhjelp våren 1992, isteden ofte bodde dyrt på framleie. At endringen i politikk følte urimelig for alenemødrene, syntes de ansatte var lett å forstå, og i enkeltsaker hadde de store problemer med å forsvare avgjørelsene som ble tatt i boligsaker, særlig når klienten satt igjen med like store eller større utgifter etterpå.

"Jeg synes det er vanskelig å argumentere for sosialkontoret i slike saker. De blir jo hengende med en stor restgjeld og reelle utgifter kan bli store, men jeg har ingen problemer med å forsvare vedtak ut fra retningslinjene, men for folk blir jo dette vanskelig å forson seg med"

Roger, sosionom

"om de selg itj sainnt og bli sittende igjen med et lån på 2-300 000 krona og må ha mye sosialhjelp så bli itj det tatt i betraktning og det e jo helt bort i natta og likedan at man itj ser på at ungan...at det e unga med i bildet her... og det e veldig tungt å vær med å skriv under på...en del slike ting hvis en itj e enig med avgjørelsen for det e det klart at en itj e alltid"

Marit, sosionom

De ansatte mente at det kunne være bedre for klientene å selge boliger når inntekter og boutgifter overhodet ikke stemte overens - selv om det innebar et stort tap. De konstruerte også denne diskusjonen innen en ramme av både å ivareta klientens beste og samfunnsansvar. I sin måte å gi denne typen avgjørelser mening, la de vekt på at det ikke var riktig at folk skulle bo i leiligheter der de ikke kunne klare seg med sin utdanning og arbeidserfaring, verken av hensyn til dem selv (som da aldri ville kunne klare seg selv) eller av hensyn til ivaretakelsen av et samfunnsansvar (hensynet til rettferdighet mellom

klientene og det umulige i å finansiere dyre boliger for store grupper av befolkningen).

Ansatte ga også uttrykk for sterk uenighet med reglene for størrelse på bolig og vilkår om å leie ut rom. Flere mente at det å kreve utleie av rom i vanlige borettslagsleiligheter er urimelig, fordi det er for lytt og at det er urimelig å kreve at mødre deler soverom med barna, i hvert fall når ungene har blitt litt større. De sier likevel at når enslige bor i tre-fireromsleiligheter, er det vanskelig å gjøre noe annet enn å be dem leie ut eller selge, fordi denne typen boligforhold ikke aksepteres i klientutvalget, og fordi boligene ofte er for dyre. Selv mener de at slike regler er for strenge, men prøver å forsone seg med dem innen rammen av rollen som samfunnsrepresentant:

"Æ syns jo kanskje at det e ganske strengt, æ syns jo at det må vær tøft og vær enslig og ha to unga og bo på en toroms leilighet og ha to unga inn på soverommet da... det må jo vær ganske slitsomt, men samtidig så må du jo kanskje bo sånn te du får jobb eller klare dæ sjøl, ja at det kan vær en del sånn regla ja.. "

Astrid, saksbehandler

De ansatte mener at de tar mer hensyn til alenemødre i slike saker, på grunn av hensynet til ungene.

8.4.4 Formidling av avgjørelsesprosessen til klientene

Hvordan mener så de ansatte at de formidler grunnlaget for avgjørelsene til de som søker om sosialhjelp? Ut fra intervjuene med alenemødrene har jeg lagt vekt på at lovverket og det lokale regelverket fungerer som et skjult regelverk. Hos de ansatte finnes både en informasjonsgjerrighet og stor vekt på åpenhet. Mens enkelte sa at de aldri opplyste hva satsene for livsopphold var til klienter, og at det hadde de ikke lov til; "for da får vi så stor pågang", la andre vekt på å sende utregningene med vedtakene til klientene slik at de kunne kontrollere om vedtakene var riktige.

"Vi prøver jo også å regne ut og forklare hvordan vi gjør det...det kan jo

varierte veldig mye fra kontor til kontor. Jeg synes vi har kommet langt når det gjelder å begrunne vedtakene skikkelig og gi klienten informasjon om hvordan vi gjør det... f.eks. sende ved utregningene"

Roger, sosionom

"æ veit itj helt ka dæm trur at vi sitt å jobbe ut i fra altså...at vi liksom har helt klare rettigheta i forhold te deinn og deinn det trur æ at dæm har altså, men det e ingen som har sagt det sånn te mæ, men dæm spør veldig ofte... ka det e... ka e liksom de normbeløpan, ka e det... for dæm skjønne jo det at det e nå beløp vi vurderer i forhold te...i forhold te kor mang barn og om dæm e enslig og såndre ting skriv vi helst ikke i vedtakan da...vi skriv bare kor my dæm har te livsopphold hvis det e et avslag og vi passe på å ikke få ut de normbeløpan te folk da... "

Beate, saksbehandler

En kan dermed si at det både er åpenhet og hemmelighetskremeri rundt regnestykkene fra de ansattes side på disse sosialkontorene. Da blir det ikke rart regnestykkene fortonte seg merkelig for enkelte av alenemødrene, og at det blir grobunn for usikkerhet med hensyn til hvor rettferdig systemet fungerer. Også når det gjelder hvordan avgjørelsene tas, og hvordan dette formidles til klientene, er det hva jeg vil kalle en klar "utydelighet" i de ansattes måte å fortelle om dette på. Flere sier at de understreker at avgjørelser tas i fellesskap, at de avgjør sakene i møter og henviser til regelverket. I beretningene kan en si at det fra de ansattes side er en bevisst og ubevisst "underframstilling" av at det ofte er de selv som kan avgjøre en sak, og av hva de selv har å si for resultatet. Dette sa f.eks en sosionom i telefonen til en klient i forhold til en sak hun selv forbereder:

"Det tør jeg ikke svare på, hvordan det går med saken altså, men jeg kan jo se på hva jeg kan gjøre da vet du, men vi kan ikke vite hva de bestemmer"

De ansatte sier de understreker fellesansvaret og møtene:

"men vi si det jo te dæm altså at enkelte ganga når dæm spør om ett eller ainna at æ kainn itj svar på det æ...det e itj æ som avgjør det, men vi ska

det opp på møte... så det si vi... på mandag f.eks. så tar vi opp saken din og det trur æ egentlig at vi passe på å si ganske ofte sånn at dæm skjønne at det her e vi felles om"

Lise, saksbehandler

Behovet for å underspille egen innflytelse i forhold til klientene kan ha mange årsaker, blant annet er det ikke vanskelig å forstå denne holdningen når de reelt er uenig i retningslinjene for avgjørelsen. Dette vil som vi har sett kunne oppfattes som problematisk, selv om en i og for seg mener avgjørelsene er riktige i forhold til retningslinjene. Avstandtakingen fra egne avgjørelser kan også tolkes som en form for rolledistanse. Berg Sørensen (1994) og Gundelach og Schmidt (1991) finner for eksempel at det er et typisk trekk ved sosialarbeiderne at de distanserer seg fra systemet og har et betydelig ubehag både ved egen rolle og det systemet de er en del av. Underspilling av egen rolle i avgjørelsesprosessen kan også sees som det Sørensen (1994) inspirert av Goffman kaller "svækkende formildere". "Svækkende formildere" er utsagn som svekker den utførende persons selv, omdømme eller ansikt. Sørensen fant i sin undersøkelse av samtaler mellom danske sosialrådgivere og klienter, at sosialrådgiverne hadde et underforstått ideal om likeverdighet, som var i konflikt med den formelt bestemte asymmetri mellom klient og saksbehandler. Disse forsøkene på tilsynelatende likeverdighet hadde problematiske konsekvenser som var vel så alvorlige som de eksemplene som fantes på bruk av makt og dominans i samtalene. Det å ikke fortelle at en er med på å bestemme eller faktisk bestemmer, kan sees som en måte å skape en likeverdighet med klienten på i samtalen med dem, men som tildekker den reelle asymmetrien i relasjonen.

Det er lite snakk om makt i de ansattes beretninger, selv om de helt klart mener at de har innflytelse. Denne innflytelsen definerer de i intervjuene som muligheten for å argumentere godt for en sak, som muligheten til å gjøre noe for folk. De definerer sin innflytelse positivt i forhold til å gjøre noe for klientenes beste, og ikke negativt i forhold til å kunne innstille på avslag. De ansatte ser sin

innflytelse innen en ramme av maktesløshet, fordi de vurderer sitt handlingsrom som begrenset. Som vi har sett opplever alenemødrene det slik at sosialkontoransatte definitivt har makt, i den forstand at de kan definere deres situasjon inn eller ut, at de har kontroll over goder (både informasjon og materielle ressurser) som alenemødrene ønsker tilgang til. Den som sitter i skranken kan bestemme om en som kommer på kontoret trenger å snakke med mottakskuratoren. Saksbehandleren kan bestemme om klienten skal rådes eller hindres i å fremme søknader for sosialutvalget, og det er her det avgjøres som Else må flytte fra leiligheten sin eller om Christine kan flytte til en ny leilighet. Det er de ansatte som avgjør om de vil stå hardt på, hvilke vilkår de vil sette. Sosialkontoret kan ut fra vektlegging av disse dimensjonene identifiseres med en maktmastodont (Reintoft 1985, Franzen 1988a) i møtet med klientene. Denne typen makt vedkjenner de ansatte seg i liten grad, fordi de opplever at de vesentlige og viktige avgjørelsene som har konsekvenser for deres daglige arbeid tas andre steder; av ledelsen på sosialkontoret, av politikerne både på lokalt og sentralt plan. For den enkelte klient kan imidlertid de avgjørelsene som tas innen det handlingsrommet de ansatte faktisk har, fortone seg svært så vesentlige og viktige.

8. 5 Avgjørelsesprosessen og alenemødre som klienter

Når det gjelder kategorien alenemødre med overgangsstønad, er dette en kategori som over tid har fått endret betydning i saksbehandlingen. Mens det å kategoriseres i denne gruppen tidligere førte til rutinemessig utbetaling av sosialhjelp, er dette ikke lenger slik. I tråd med den økte vektleggingen på hjelp til selvhjelp og krav om å forsørge seg selv, var det i disse alenemødrenes situasjon nå nødvendig med andre typen kategoriseringer for at de skulle få hjelp.

Som vi så i kapittel 6, definerte de ansatte alenemødrenes situasjon innenfor dilemmaet lønnsarbeid versus offentlig avhengighet. Lønnsarbeid var fortolket som entydig positivt, mens offentlig avhengighet var entydig negativt og uheldig. Både omsorgsarbeiderne og lønnsarbeiderne blant alenemødrene som ble intervjuet, kunne sies å utfordre denne forståelsen hos de ansatte. *Omsorgsarbeiderne* som er hjemme utfordrer denne forståelsen i den grad de ønsker å vente med å ta utdanning eller lønnsarbeid til ungene er større, og de kan gjøre dette i kraft av at de har trygderettigheter. *Lønnsarbeiderne* på sin side utfordrer denne forståelsen gjennom at de, tross at de jobber fulltid, ikke har oppnådd "økonomisk uavhengighet" og klarer seg selv. Både de med overgangsstønad og de med lønnsarbeid skulle pr. definisjon ikke ha behovd å søke sosialhjelp. Når sosialkontoret og omsorgsarbeiderne ikke har samme oppfatning om hva som er best, konstruerer de ansatte det sosialkontoret foretar seg gjennom å sette vilkår og krav, som nødvendig ut fra ivaretagelse av et samfunnsansvar.

Selv om de ansatte mener økonomisk uavhengighet er det viktigste målet for alenemødrene, er dette en type problemer som de ansatte i liten grad føler at sosialkontoret har kapasitet eller ressurser til å arbeide med, utover å stille krav om å melde seg arbeidsledig for å få sosialhjelp. Både i starten og avslutningen av den perioden jeg hadde kontakt med dem, sa de ansatte at de skulle ønske de hadde et bedre tilbud når det gjaldt å hjelpe alenemødrene til å komme seg ut i jobb. De fleste deler den oppfatningen som Morten her gir uttrykk for:

"Vi stiller lite krav i forhold til det med å komme ut i jobb - utdanning. Vi er ikke flinke på det. Det er fordi vi ikke har tid rett og slett"
Morten, sosionom

Ingen av disse kontorene kom heller i gang med noe organisert arbeid rettet mot alenemødre som klientkategori, selv om det var noen små tilløp.¹⁵ Når de ansatte

15. En periode i 1989 kalte nestlederen på det ene kontoret systematisk inn alle alenemødre med barn over 3 år som søkte om sosialhjelp til samtale om utdanning og lønnsarbeid. Dette ble det slutt på når denne nestlederen gikk over i ny jobb. På det andre kontoret arbeidet en

skal vurdere i hvilken grad de skal definere alenemødrene som potensielle lønnsarbeidere eller finne grunnlag for å gi dem støtte til å være hjemme, er dette et område der skjønn og individuell vurdering blir svært vesentlig. Det finnes ikke skrevne retningslinjer for hvordan dette skal behandles, og i de ansattes beretninger blir den tvetydigheten alenemødrene opplevde bekreftet.

Intervjuene med de ansatte forsterker inntrykket av sosialkontorets tvetydighet i forhold til problematikken omsorg kontra lønnsarbeid. Det var dette området som ble berørt i disse intervjuene hvor praksis var mest uklar, og hvor de ansatte hadde ulike oppfatninger både av hva som var praksis og hva som var riktig. Mens noen rutinemessig stilte vilkår om å melde seg arbeidsledig, pleide andre ikke å gjøre dette før alenemødrene mistet overgangsstøtten. Mens noen ansatte sa at det kunne settes krav om aktivitet i forhold til arbeidsmarkedet i form av vilkår for sosialhjelp for mødre med babyer, sa andre at dette ikke ble gjort før ungene var 10 år:

"L: Hvilken grense... hvor gamle må ungene være for at det kravet skal settes? I: Det e itj nå økonomiske norma på det L: Nei æ tænkt mer på grensen for yngste barns alder I: nei det e faktisk helt ned te baby det og da går vurderinga ofte på kordan muligheta det mennesket har te å kom sæ ut i arbeid om 2 år og om 5 år... framfor at vi kanskje greie å ordne med en praksisplass i dag og eventuelt skaffe ungan en plass i barnehagen...det går på en total vurdering av livssituasjonen te mennesket da ... e det tilrådelig for mor og barn å vær hjem framfor at mor kjæm ut og bli litt mer sjølhjulpen"

Ruth, saksbehandler

"L: e det vanlig at dokker stille vilkår om arbeid? I: Nei vi stille.... ikke første åran nei, men når vi begynne å gå te fem år så skriv vi at dæm må vurdere det på vedtakan"

Lise, saksbehandler

av tiltakskonsultentene spesielt med en del enslige mødre i forhold til lønnsarbeid. Det personavhengige og sporadiske i denne typen tilløp, var hovedsakelig knyttet til at sosialkontorene som helhet hadde nok med å holde hodet over vannet og få unna søknadsbunkene. Prioriteringen var også preget av realisme i forhold til mulighetene for å få lønnsarbeid med den stigende arbeidsledigheten på slutten av 1980-tallet og ved starten av 1990-tallet.

"det e itj nå my vilkår med at dæm ska ut i arbeid nei... i hvert faill itj når ungan e under 10 år...det bli det som e grensa"
Stig-Ove, saksbehandler

Utover manglende samstemthet når det gjaldt grensen for når det ble satt vilkår for sosialhjelpen, var det også et stort spenn i når hver enkelt ansatt syntes det var nødvendig å begynne å motivere for og diskutere mulighetene for utdanning og lønnsarbeid. Det varierte om de tok opp dette uansett, eller vurderte barnas alder i denne sammenhengen:

"det e klart at æ råda jo mange som kjem te skranken at hvis de har stønad at de må tenk litt på ka de kainn tænk sæ te framover med tanke på skolegang og sånne ting...og fordi de skal jo egentlig prøv seg på å... prøv å bli sjølberga"
Marit, sosionom

"men æ reagert vel på at æ fikk en søknad nettopp med ei som hadd et par unga der den yngsta va 7 år gammel så det va like før hu mista overgangs-stønad og... og da reagert æ på at det va rart at ikke... at det ikke va satt noen vilkår te hu om at hu burde tenk gjennom utdanning - jobb for når æ kika gjennom så va det liksom ikke nevnt nå sånne. Hu hadd kryssa av på at hu ikke søkt jobb og ikke ønska arbeid og det synes jeg en ska reagere på"
Berit, saksbehandler

"Ja æ syns vel kanskje det at enslige mødre for sin egen del når barna e fem år altså bør begynne å tenke.... på egen utdanning for eksempel, for når ungan bli ti år så e det for seint altså.. og det e veldig mang som ikke vil det altså det kainn jo hend at dæm har itj så store muligheta, men dæm har jo ...dess flere år som går...dess verre er det.... der burde vel sosialkontoret ha gått sterkere inn og hjulpet folk som blir gående hjemme for lenge"
Lise, saksbehandler

"men vi prøve jo å motiver da når de kjæm med magen i været helt ung da (ler) så prøve vi jo å snakk om det her da, om de har plana framover og om det e....mange har jo plana, men det e også dæm som ikke har det..."
Vera, sosionom

"det e klart at når ungan bli to år så ska det itj vær nå i veien for at mora kainn gå ut i jobb da, sånne at da e det liksom itj nå unnskyldning lenger for

at mora mått vær hjem da"
Astrid, saksbehandler

For at alenemødrene skal bli få innvilget stønad må de i tillegg til at de defineres som alenemødre med overgangsstønad med en økonomisk situasjon under norm, også av enkelte ansatte være definert som arbeidsløse eller under utdanning. I tillegg kan det å bli definert som alenemor med psykiske problemer eller med andre spesielle vansker (forutsatt at den økonomiske situasjonen defineres under norm), legitimere sosialhjelp selv om en ikke oppfyller vilkåret om å være arbeidssøker eller under utdanning:

"Men har deinn enslige mora store psykiske problema og mytji ainna og stri med så kanskje vi velge deinn strategien å ta en ting av gangen...det gjør vi nok"
Mia, sosionom

Det å være alenemor med psykiske problemer, gjør dermed at vurderingene blir annerledes. For øvrig er det kategoriseringer som legger vekt på forholdet til arbeidslivet som nevnes av de ansatte. "Alenemor med overgangsstønad under utdanning", "alenemor med lønnsarbeid på deltid", eller "alenemor med overgangsstønad som søker lønnsarbeid", vil nå være kategorier som kan legitimere at det ytes supplerende sosialhjelp.

Hvordan kan så de ansatte opprettholde et bilde av at de har en enhetlig praksis og en felles forståelse, samtidig som deres egen redegjørelse for denne praksisen i forhold til alenemødrene er så ulik? Et svar er at de har en felles oppfatning om at det ville være best for alenemødrene å ta utdanning og lønnsarbeid, selv om de når det gjelder alder på barn og betydningen av andre betingelser, er uenige. Et annet svar er at dette er et forhold som ikke blir tatt opp til generell debatt, men som bare diskuteres i forhold til enkeltsaker. Både den enkelte saksbehandler og gruppen tar dermed stilling til denne problematikken i forhold til hver enkelt alenemor, ut fra en total vurdering av situasjonen der vedkommendes muligheter på arbeidsmarkedet og særlige behov når det gjelder

barna er inne i bildet. En tredje forklaring er at motivasjon for utdanning og lønnsarbeid og vilkår om å søke lønnsarbeid i stor grad oppfattes som en formalitet. De virkemidlene de ansatte nevner i intervjuene når det gjelder motivasjon, er samtaler, henvisning til yrkesrettleder, henvisning til tiltakskonsulent. Dette arbeidet fortolkes innen rammen av arbeidsløsheten på slutten av 1980-tallet og starten på 1990-tallet. Selv en vaskejobb kan være vanskelig å få, og ikke alle har mulighet til å gjennomføre en utdanning og noe av rådgivningen går dermed ut på å bidra til at klientene forstår hvor små muligheter de har:

"ho sa at ho hadd tænkt å kjøp sæ leilighet da... æ spurt kordan ho hadd tænkt å betal det og sånn og hva ho hadd tænkt på da ... ja ho håpa no at ho skuill få en vaskejobb og nu e det veldig vanskelig å få en vaskejobb da prøvd æ å forklar a da..." "sa ska vi gjerne pense dæm inn på utdanning da... og vi veit jo det at bli du hjelpepleier så får du deg jobb, men det bli et dilemma mellom arbeidsmarked og det de egentlig ønske mange ta de eller har ressursa te da og det e itj nå enkelt å ta utdanning heller når du e enslig forsørger...det e itj nå selvfølge at det ska gå glatt"
Vera, sosionom

Med den arbeidsledigheten som er, og de mulighetene for utdanning som de enslige mødrene har, er disse virkemidlene i de ansattes beretninger ofte mer formaliteter enn realiteter. Diskusjonen om muligheten for arbeid er dermed ofte en skinndiskusjon, og vilkår en ren formalitet:

"Ja vi har jo det vilkåret at dæm må prøv aille andre muligheta, men det e jo klart at det e vanskelig å still vilkår om det når det ikke e jobb å få. Det bli jo helt hånat nesten å si te folk at jo du må få dæ jobb, når det e ingen nesten som får sæ jobb."

og senere i samme intervju:

"men det har jo kanskje vært nå reaksjona på det der med at vi har satt som vilkår at dæm ska meld sæ på arbeidskontoret... at liksom ka ska æ gjør hvis æ får tilbud om jobb da, æ har jo itj nå dagamma eller nå barnehage eller nå... at dæm kainn bli litt sånn ... at dæm liksom trur at dæm kanskje får jobb dagen etter (ler) at dæm bli litt sånn fortvila og sånn da, men da

må vi jo bare si at det skjer itj det, det går jo på å forklar dæm at dæm får tid på sæ og.... da går det som regel greitt... dæm bli jo kanskje litt sånn skremt".

Astrid, saksbehandler

Vilkår som formalitet kunne likevel for de ansatte konstrueres som meningsfullt, men da ikke ut fra en resultatorientering, men med et fokus på prosessen der det å melde seg på arbeidskontoret har en mening i seg selv, som f.eks. Ruth gjør i sitatet under:

"men æ må jo si at det (ler) at i enkelte tilfeller så e det mye mer en sånn formalitet enn reelt.... at vi virkelig forvente at dæm ska få jobb og vær aktiv for å... å vær aktiv i forhold te arbeidskontoret har jo også med det å skap vana da og vær positiv te arbeidsmarkedet"

Ruth, saksbehandler.

I tillegg kan denne opplevelsen av enighet tross ulik praksis, også dreie seg om en grunnleggende måte de ansatte legitimerer sosialkontorets praksis som rimelig og rettferdig.

Alenemødrenes opplevelse av tvetydighet i forhold til dilemmaet lønnsarbeid og omsorgsarbeid, bekreftes i intervjuene med de ansatte. For det første er praksis på kontorene uklar, og det er store ulikheter i de ansattes beretninger både om holdninger og praksis, det oppfattes av de ansatte som et område for individuell vurdering. Tvetydigheten i måten dilemmaet behandles på i møtet mellom sosialkontoret og den enkelte alenemor, kan både skyldes at kvinnenes muligheter vurderes ulikt, og ulike oppfatninger blant de ansatte. Med den stigende arbeidsløsheten oppfattes imidlertid dilemmaet som mindre vesentlig fordi mangelen på lønnsarbeid gjør det å melde seg arbeidsledig til en proforma sak.

8.6 Oppsummering og avslutning

Ut fra intervjuene med de ansatte kan jeg slå fast at stønadspraksis på mange områder er mer restriktiv enn de ansatte på sosialkontoret ønsker at den skal være. Det som styrer de ansattes praksis er selve arbeidet, den byråkratiske strukturen det utøves innen, arbeidets organisering, ideologien i forhold til arbeidet, lokalt og statlig regelverk og budsjetter, offentlig debatt samt kontakten med klientene. Alenemødrenes oppfatning av at det er et personavhengig element som avgjør hva som skjer når de har kontakt med sosialkontoret, bekreftes delvis. Men dersom en ikke har snakket med noen på sosialkontoret utover å levere søknaden og eventuelt stille noen spørsmål om utfyllingen av den, vil personavhengigheten og skjønnnet være helt ubetydelig. Da dreier det seg vesentlig om et regnestykke. Denne typen sosialkontor i de store byene får en dermed en avgjørelsesprosess som både er preget av en sterk regelorientering, med et regelverk som i liten grad er kjent blant klientene og offentligheten, samtidig som det fortsatt er rom for individuell vurdering. Både reglene, de lokale retningslinjene og det skjønnnet som fortsatt utøves, blir dermed en kilde til det som alenemødrene oppfattet som vilkårlighet og personavhengighet. Regelverket både fordi det er skjult, og fordi det fører til en del paradoksale avgjørelser nettopp på grunn av at det ikke er like godt egnet som grunnlag for å ta avgjørelser i alle situasjoner. Skjønnnet fordi det nettopp må være basert på personlig kjennskap og den eller de ansattes vurderinger. Både regelorienteringen og skjønnnet er dermed med på å svekke sosialkontorets legitimitet og danner grunnlaget for oppfatninger om urettferdighet og manglende likebehandling,

Selv om arbeidet med økonomisk sosialhjelp på disse sosialkontorene dreier seg om å arbeide innenfor en saksbehandlingsmodell, er arbeidet likevel preget av det jeg vil kalle en *organisatorisk tvetydighet*. Tvetydigheten er organisatorisk fordi grunnlaget for den ligger i lovene som utgjør rammen for virksomheten, og

fordi tvetydigheten ligger innebygd i selve organiseringen av arbeidet i denne typen byråkrati. Å arbeide på sosialkontor kan dermed fortsatt betraktes som en trening i tvetydighet. Arbeidet på sosialkontoret dreier seg om å håndtere samfunnsmessige paradokser der og da, i møtet med enkeltpersoner og i saksbehandlingen. På mange måter kan en snakke om en situasjon der nissen er blitt med på lasset. I saksbehandlingen av søknader om økonomisk sosialhjelp, viser intervjuene med de ansatte at det også her er nødvendig å håndtere klientens beste i forhold til å ivareta et samfunnsansvar. Dette viser at det i en viss forstand er umulig å skille mellom hjelp og kontroll, behandling og forvaltning. Så lenge det er behov for individuell vurdering og skjønn, vil denne typen tvetydighet være knyttet til arbeidet med å forvalte sosialhjelpen.

Samtidig er det ikke tvil om at den organisatoriske tvetydigheten er mindre enn tidligere gjennom den økte regelorienteringen. At saksbehandlingen og avgjørelsene i stadig mindre grad er basert på personlig kjennskap til klientenes situasjon og på kontakt, og det økende arbeidspresset de ansatte arbeider under, blir i seg selv mekanismer som bidrar til å rasjonalisere den økonomiske hjelpen. Jo mindre kjennskap de ansatte har til klientene de behandler søknader fra, dess mindre sannsynlig er det at en sak kan vurderes som så spesiell at det er grunnlag for å søke om ekstraytelser og å begrunne søknader med særlige forhold, og desto lettere å ivareta rollen som samfunnsrepresentant. Intervjuene med de ansatte viser også hvordan de ser sine muligheter til å fortsette i arbeidet som avhengig av at de godtar den overordnede strukturen og avgrenser arbeidsoppgavene sine, blant annet når det gjelder kontakten med klientene. Dette er også en måte å dempe den tvetydigheten arbeidet på sosialkontoret krever at en må håndtere. Samtidig er det behovet for kategoriseringer basert på individuelt kjennskap, som nettopp er det som gir de ansatte handlingsrom, innflytelse og makt. I de sakene der det som de sier, bare er et regnestykke, er arbeidet kjedelig og maskinmessig. Det er kontakten med folkene som gir arbeidet mening.

En del av debatten om sosialhjelpen har vært konsentrert rundt diskusjonen om skjønn kontra rettigheter (se f.eks. Hjort 1991, Andenæs 1992). Lovverket har bygd på prinsippet om kommunalt selvstyre, og på individuell behovsprøving. Kommunene finansierer ordningen og står relativt fritt i valg av hjelpetiltak.¹⁶ Innføring av statlige normer for sosialhjelpen ble foreslått i utredningsarbeidet i forbindelse med ny sosiallov (NOU 1985:18), men ble ikke fulgt opp i det endelige lovutkastet. Undersøkelser har vist at de normerte beløpene i ulike kommuner varierer sterkt både med hensyn til hva satsene skal dekke, og i størrelse. I tillegg varierer også praktiseringen av ordningen sterkt fra sosialkontor til sosialkontor og også innen samme kommune (se Terum 1985, 1986, Stjernø, Heszlein og Terum 1988, NOU 1990:16 s.21f). Gjennom å formulere sosialhjelpen som rettigheter med normbeløp tilsvarende det vi i dag finner i folketrygdloven, vil en unngå de store kommunale variasjonene i praktiseringen av hjelpen, og gi klarere premisser for forholdet mellom den enkelte saksbehandler og klient. På disse sosialkontorene er de kommunalt vedtatte normbeløpene på mange måter formulert som eventuelle nasjonale rettigheter ville være. Den måten dette kommunale regelverket fungerer på, viser dermed at en likevel i forvaltningen av denne typen rettigheter, fortsatt ville stå overfor mange av de samme problemstillingene som tidligere. Selv når de ansatte, som her, står igjen med vesentlig saksbehandling, dreier det seg fortsatt om å håndtere dilemmaet mellom klientens beste og å ivareta en rolle som samfunnsrepresentant. Det er også vanskelig å lage et regelverk uten skjønnsutøvelse, dersom sosialhjelpsordningen skal fungere som et sikkerhetsnett som fanger inn de som

16. I rundskriv til loven har Sosialdepartementet kommet med anbefalinger om størrelsen på hjelpen. I rundskriv I-I/80 ble kommunene anbefalt å holde seg til trygdesatsene ved utarbeiding av normerte beløp, for å sikre en forsvarlig levestandard. I rundskriv I-48/89 er dette endret til å sikre "tilstrekkelige midler til livsopphold". Kommunestyrene har i stor grad vedtatt egne retningslinjer for praktiseringen av lovverket, og opererer også med normerte satser for stønadene.

faller utenfor andre stønadsordninger (Andenæs 1992:393). Det finnes et utall av situasjoner bare i dette intervjumaterialet, der f.eks. fastsettelse av en nasjonal norm for støtte ikke ville løse de problemstillingene det dreier seg om. Hva en skal gjøre med de som har brukt opp månedslønna og som egentlig burde ha hatt penger, hva en skal gjøre med de som kommer med en regningsbunke på 20 000 når de endelig våger seg på sosialkontoret, eller om en skal støtte de som formelt sett burde ha hatt penger fra andre kilder (f.eks. separerte som skulle motta penger fra eksmennene sine), er eksempel på spørsmål det er svært vanskelig å lage et dekkende regelverk for. Det ville uansett være snakk om situasjoner der det ble behov for individuell vurdering, og en slik vurdering vil uansett måtte baseres på kjennskap til klientens situasjon og vurderingene til den enkelte eller gruppen av saksbehandlere. Uten det ville mange personer miste muligheten til å kunne få økonomisk hjelp. Bakkebyråkratier oppstår nettopp i situasjoner der det ikke lar seg gjøre å lage detaljerte nok regler (Lipsky 1980:161), og der en ikke kan erstatte kontakten med klientene helt.

Samtidig viser både intervjuene med alenemødrene og de ansatte at vi også har fått nye dilemma og økt tvetydighet innen rammen av saksbehandlingen. Delegasjonsreglene og den sterkt begrensede betydningen av de folkevalgtes vurderinger i enkeltsaker, har ført til at mens saksbehandlerne tidligere var et bindeledd mellom klientene og de som avgjorde sakene, er det nå ofte de selv som tar avgjørelsene. Dette fører til at mens Wærness (1973) tidlig på 1970-tallet diskuterte en medisinsk modell kontra en advokatmodell som grunnlag for sosialkontorets arbeid, og anbefalte en advokatmodell ut fra arbeidets egenart, er i dag heller ikke en advokatmodell noen mulighet. Som både advokat og aktor er håndtering av tvetydighet blitt eneste mulighet. Tendensen til å underspille egen innflytelse i avgjørelser, kan da bidra til at kontakten med klientene blir enda mer preget av en skjult maktutøvelse, som det er vanskelig å gjøre motstand mot.

Velferdsordningenes problematikk er for de ansatte i det daglige arbeidet nettopp å håndtere dilemmaene knyttet til en avveining mellom klientens beste og ivaretagelse av et samfunnsansvar. Dette dreier seg om dilemma knyttet til en forvaltningsorientering versus klientorientering, ønske om å hjelpe versus regelverkets begrensninger, skjønn/individuell vurdering kontra regelorientering/likebehandling. I dette arbeidet sitter de ansatte i en situasjon der disse avveiningene blir vanskeligere jo bedre kjennskap de får til klientenes situasjon, samtidig som det er nettopp kontakten med, og det å kunne hjelpe klientene som gir mening til arbeidet. Samtidig som søknadsmengden gjør det umulig å gå inn i alle saker, føles det utilfredsstillende både for ivaretagelsen av klientens beste og samfunnsansvaret, at sakene blir behandlet uten godt kjennskap og kun ut fra den byråkratiske identiteten til klienten som framgår av søknadsskjemaet. Velferdsordningenes problematikk for de ansatte i forhold til alenemødrene, er nettopp at alenemødre har blitt en kategori med en uklar betydning i avgjørelsesprosessen og i saksbehandlingen. Denne endringen er både knyttet til fokus på nødvendigheten av å spare på sosialhjelpen, fokus i sosialpolitisk debatt på viktigheten av å stille krav til folk og endringer i synet på omsorgsarbeid som legitim grunn til å ikke ha lønnsarbeid. Intervjuene med de ansatte viser at dette fører både til ulik praksis og til ulike oppfatninger om hva den felles praksisen er. For alenemødrene har dette ført til at normene om å klare seg selv, og forventningene om at de skal følge et lønnsarbeiderlivsløp har blitt forsterket, til tross at det enda ikke har vært noen lovendring når det gjelder overgangsstøtten. Likedan kommer den utvidede praktiseringen av vilkår før dette blir innskjerpet i sosialloven i 1991. Det blir dermed enten ved å bevise at de er villig til å innordne seg disse normene ved å melde seg arbeidsledig, ta deltidsarbeid eller utdanning, eller ved å defineres som ressurssvak, hjelpeløs eller med særlige problemer, at alenemødrene kan få sosialhjelp. Måten alenemødrene oppfattes på som klienter viser hvordan det å avgjøre hvem som

skal få eller ikke få sosialhjelp er en stadig pågående prosess der kategoriserin-
gen endres som følge av både lokale og sentrale beslutninger, og der sosialkont-
oret er en arena der de ansatte har et handlingsrom og er med på å forme
utviklingen.

Del III

Politikkens problematikk

Kapittel 9

Fra indre jubel til kritisk distanse

9.1 Innledning

Da lov om sosial omsorg og lov om enke- og morstrygd ble vedtatt i første halvdel av 60-årene¹, skjedde dette i et ideologisk klima preget av økonomisk vekst og velferdsstatsoptimisme. Politikerne mente de nye lovene kunne lindre nød og sette en endelig sluttstrek for tidligere tiders fattigdom, og at de gikk inn i en ny tid der målet var velferd for alle. I stortingsdebattene på 1960-tallet var det snakk om hjertevarme, følelser, forståelse og omsorg, og stortingsrepresentantene er stolte over det de har blitt enige om. Aakvik som var sosialkomiteens formann da lov om sosial omsorg ble lagt fram for Stortinget i 1964, sa f.eks. at omsorg "er et vakkert uttrykk" (St.forh. (1963-64) O nr. 108 s.508)². Selv om noen talere var mer nøkterne, var optimismen dominerende. Lov om sosial omsorg skulle ta farvel med den gamle forsorgslovens preg av stigmatisering, være oppsøkende og gjøre det lett å søke hjelp. Den skulle tette hullene i trygdelovgivningen, og gi økonomisk støtte i de tilfeller en ikke kunne lage detaljerte regler for, og der en individuell vurdering var nødvendig. Likeledes var

1. Lov om sosial omsorg ble diskutert i Odelstinget 22. mai 1964 og endelig vedtatt i Lagtinget 29. mai 1964, mens lov om enke- og morstrygd ble diskutert i Odelstinget 12. juni 1963 og endelig vedtatt i Lagtinget 19. juni 1963.

2. Flere i stortingsdebatten før vedtakelsen av sosialomsorgsloven understreker betydningen av at ordet forsorg ble erstattet av omsorg. Det var selve symbolet på at denne loven skulle markere et brudd med tidligere forsorgs- og fattiglovgivning, ved å bryte ned skillet mellom uverdige og verdige trengende. Årsaken til fattigdommen eller økonomiske problemer skulle ikke lenger ha betydning for hjelpen (se Pinker 1971 for en diskusjon om hvordan årsak til sosiale problemer har vært sentralt i forhold til hva slags hjelp som gis, og Wærness (1972) for en diskusjon av hvordan dette har en særegen utforming for enslige mødre).

det stor entusiasme når det gjaldt morstrygden. Lov om enke- og morstrygd dekket det siste området der politikerne mente det kunne være grunnlag for en trygderettighet uten individuell vurdering. Olav Gjærevoll, daværende sosialminister, sa at denne trygdeordningen kanskje ville bli den viktigste i vårt trygdesystem³. Med noen endringer er hovedstrukturen i lovene som ble vedtatt på 1960- tallet beholdt fram til i dag, og disse lovene har gitt rammene for virksomheten på sosial- og trygdekontorene, og for de muligheter alenemødre har hatt. Med vår tid som utsiktspunkt ser vi at drømmen om å bryte med gamle forestillinger og motsetninger, om velferd og det gode liv, er innhentet av mange av de gamle dilemmaene i mer moderne utgaver, samtidig som nye dilemma gir nye utfordringer. I dagens politiske debatt er den indre jubel både når det gjelder overgangsstønadene og sosialhjelpen, erstattet med en kritisk distanse. På 1990-tallet finnes ikke noen stolt reformånd. Den politiske debatt er derimot preget av en forståelse av at velferdsstatsordningene er blitt for dyre, og at vi må stramme inn for å beholde de viktigste ordningene. Mens det i stortingsdebattene i 60-årene er samfunnets ansvar for å hjelpe som understrekes, er det i 90-årene isteden en økt vektlegging av den enkeltes ansvar for egen forsørgelse, både når det gjelder enslige mødre spesielt, og mottakere av velferdssytelser generelt. Når lov om sosial omsorg ble endret til lov om sosiale tjenester i 1991, dreide det seg om en samordning av tjenester og en ønsket effektivisering, og ikke om gjennomføring av endringer i retning av større rettighetspreg og normerte stønader, som var trenden fram til midten av 1980-tallet.⁴ Symptomatisk ble ordet

3. Olav Gjærevoll sa: "Enke- og morstrygden vil kanskje ikke vekke slik oppsikt som enkelte andre trygdeordninger gjorde, men jeg tror den trygt fortjener betegnelsen en stor sak. Denne trygdeordningen vil bli en av våre viktigste, og jeg vet av forhold jeg selv kjenner, og fra mange brev som er kommet til meg, at den vil føre til at enda færre mennesker har det vondt i vårt samfunn." (St.forh. (1963-64) O nr.108 s.863)

4. Innføring av normerte ytelser og klarere rettighetspreg var et vesentlig element i utredningsarbeidet om lov om sosiale tjenester. NOU 1995: 18 kom med forslag om rettighetsfesting av en minimumsnorm for økonomisk sosialhjelp, selv om denne retten var

omsorg uten diskusjon erstattet av ordet tjenester. Når vi på 1990-tallet har hatt et omfattende utredningsarbeid med sikte på å endre stønadsordningene for enslige mødre, har dette ført til forslag om å innskrenke retten til overgangsstønad i tid vesentlig.

Trygdeordningen for enslige mødre og loven om økonomisk sosialhjelp har begge vært sentrale for situasjonen til enslige mødre siden de to ordningene ble etablert.⁵ I dette kapitlet vil jeg derfor bruke de stortingsdebattene fra 1963 til 1991 som har dreidd seg om lovendringer av trygdeordningene for enslige mødre og sosialhjelpen, som utgangspunkt for å diskutere hvilke endringer vi har hatt i disse tre år når det gjelder synet på enslige mødre, omsorg for barn og forsørgelsesmodeller.

Stortingsdebattene og hvilke lover og lovendringer som ble vedtatt er oppsummert i tabell 9.1 neste side, mens jeg for oversikt over talere og partitilhørighet vil henviser til appendix J. For å følge diskusjonen av stønadene for enslige mødre helt fram til i dag, vil jeg også trekke inn de utredningene som har tatt for seg enslige mødres situasjon på 1990-tallet. Det dreier seg om St.prp. 1 (1993-94) "gul bok", Norbomutvalgets utredning "Våre velferdsordninger" (1994) og særlig "Velferdsmeldingen" (St.meld. nr 35 1994-95), som inneholder regjeringens forslag til endringer av ordningene for enslige mødre.⁶

begrenset (se Andenæs 1992 for en diskusjon av innholdet i NOU 1985:18 og reaksjonene på denne). Etter dette har de proposisjoner som har blitt lagt fram, og loven som ble vedtatt i 1991, representert en videreføring av en tradisjon bort fra sterkere rettighetsorientering i sosialomsorgen.

5. Trygdeordningene og sosialhjelpen har begge vært sentrale, i den forstand at det har vært kombinasjonene av disse stønadsordningene som har vært den reelle situasjonen til et stort antall enslige mødre (se i figur 1.2 kap.1), og fordi lov om sosial omsorg var stønadsordningen for skilte og separerte forsørgere fram til 1971, og at sosialkontorene administrerte den midlertidige stønaden for skilte og separerte fra 1971-1981.

6. En ny Stortingsdebatt (som den 14. mai 1996 om "Velferdsmeldingen" og som vil komme i forbindelse med lovendringene framover) vil naturligvis gi et rikere og mer nyansert bilde enn det som kommer fram i de offentlige utredningene. De offentlige utredningene er et

Tabell 9.1 Stortingsdebatter om sosialhjelp og trygd for enslige mødre, tidspunkt, lov og resultat

Tidspunkt	Lov	Resultat
12. juni 1963 Odelstinget 19. juni 1963 Lagtinget	Lov om enke- og morstrygd	Nasjonal trygdeordning for ugifte mødre og enker
22. mai 1964 Odelstinget 29. mai 1964 Lagtinget	Lov om sosial omsorg	Lov om sosial omsorg erstattet forsorgsloven
9. desember 1971 Odelstinget 13. desember 1971 Lagtinget	Midlertidig stønad til fraskilte og separerte forsørgere	Nasjonal stønadsordning for skilte og separerte administrert av sosialkontorene
9. juni 1972 Odelstinget 14. juni 1971 Lagtinget	Lov om endring i lov om folketrygd	Endring av morstrygden som tok vekk rett til stønad for ugifte mødre som bodde sammen med barnefaren
18. mars 1980 Odelstinget 27. mars 1980 Lagtinget	Endring i lov om folketrygd	Nasjonal trygdeordning for ugifte mødre, enker og separerte og skilte
14. nov. 1991 Odelstinget 19. november 1991 Lagtinget	Lov om sosiale tjenester m. v.	Sosialloven erstattet lov om sosial omsorg
9. desember 1993 Odelstinget*	Endring i barnetrygdloven	Barnetrygdloven ble endret slik at enslige forsørgere mister ekstra barnetrygd om de har vært samboende over ett år

* Endringene i barnetrygdloven ble vedtatt uten replikkveksling i Lagtinget

Stortingsdebattene er brukt som kildemateriale for å si noe om utviklingen av oppfatninger, normer og verdier når det gjelder forsørgelsesmodeller og enslige mødre. De forstillinger og oppfatninger som målbæres her, er valgt fordi de rent faktisk har spilt en vesentlig rolle for utformingen av den offentlige politikken på dette området. Det analytiske utgangspunktet i kapitlet er at det i politikken

uttrykk for regjeringens forslag og overveielser, og gir ikke i samme grad uttrykk for politiske motsetninger og debatt om spørsmålene. Dette må derfor taes inn i vurderingen av de utviklingstrekkene som diskuteres med utgangspunkt i dokumentene som har kommet på 1990-tallet. Det forslaget som fikk flertall i Stortinget 14.mai 1996 ved hjelp av Arbeiderpartiet, Fremskrittspartiet og Høyre var imidlertid i stor grad i overenstemmelse med regjeringens forslag.

i forhold til enslige mødre ligger innebygd forestillinger om enslige mødre og hvorfor de trenger økonomisk hjelp, idealer for omsorg, familie og forsørgelse. Hovedproblemstillingen som tas opp er hvordan disse idealene og forestillingene er konstruert og hvordan de har endret seg de siste 30 årene. Spørsmål som drøftes er: Hvordan definerer stortingspolitikerne fenomenet enslige mødre? Hvordan behandles omsorgsarbeidet og barnas behov for omsorg? Hvilke synspunkter fremmes når det gjelder enslige mødre og lønnsarbeid og utdanning? Hvordan oppfattes trygd og sosialhjelp? Hvilken rolle spiller barnefedre, eksmenn og nye kjærester og samboere i diskusjonene? I hvilken grad er diskusjonen av disse spørsmålene preget av motsetninger mellom de politiske partiene og hvordan endres de over tid?

Hovedtesen i kapitlet er vi har hatt en endring i defineringen av alenemoderskapet i debatten om stønadsordningene, fra et relasjonelt alenemoderskap til et individualisert alenemoderskap. Parallelt har en type moralisme knyttet til bruddet med familienormene, blitt erstattet med en annen type moralisme knyttet til bruddet med lønnsarbeidernormen.⁷ Den tradisjonelle mannlige normen - den funksjonsdelte familien med den mannlige forsørgeren - ga dermed rom for en offentlig støtte til et autonomt moderskap, mens normen om et uavbrutt lønnsarbeiderlivsløp (for menn og kvinner) gir et sterkt innskrenket rom for slik støtte.

Stortingsdebattene om trygdlovgivningen tar eksplisitt opp enslige mødres situasjon, og vi kan dermed følge hvordan oppfatningene når det gjelder enslige

7. Knijn (1994) analyserer utviklingen i offentlig politikk i forhold til enslige mødre i Nederland som en utvikling fra moralisme til individualisme, og min analyse er inspirert av hennes. Den norske utviklingen har mange likhetstrekk med den hun beskriver i sin artikkel. Jeg mener imidlertid at det er et sentralt element at vi også ser utviklingen av en ny type moralisme knyttet til arbeidsmoralen, som støtter opp om et individualistisk lønnsarbeiderlivsløp. Jeg oppfatter det dermed slik at en type moralisme erstatter en annen. Jeg legger vekt på at synet på alenemoderskapet har endret seg, både når det gjelder hvilket syn på omsorg som legges til grunn og synet på forholdet til lønnsarbeid.

mødre har endret seg over tid. Debattene om sosialhjelpen kjennetegnes i motsetning av debattene om trygdelovgivning av alenemødrenes usynlighet som sosialhjelpsmottakere. Jeg vil argumentere for at det både i 1964 og 1991 er en mannlig norm - den mannlige lønnsarbeideren - som legges til grunn både for forståelsen av hvilke problemer det dreier seg om, og for den hjelpen som kan gis. I framstillingen tar jeg først opp debattene om trygdeordningen og følger den historiske kronologien. I analysen av hver debatt tar jeg for meg hva slags forestillinger om enslige mødre som preger debatten, hvilke omsorgsmodeller som presenteres, synet på utdanning, lønnsarbeid og til slutt synet på velferdsordninger. Derneft tar jeg for meg debattene om sosialhjelp. Her tar jeg opp hvordan det gis rom for enslige mødre i det bildet av klientene som gis, og hvilken forståelse av forholdet mellom selvforsørgelse og hjelp som diskuteres, og deretter synet på sosialhjelpen. Til slutt drøftes så utviklingstrekk i de siste tredve årene med utgangspunkt i analysene av debattene om lov om sosial omsorg og trygdeordningene.

9.2 Debattene om stønadene for enslige mødre

9.2.1 Bakgrunn

Mange studier har vist at den norske velferdsstaten i en skandinavisk kontekst, har vært en etternøler når det gjelder å gjøre kombinasjonen av lønnet arbeid og omsorg for barn lettere (Wærness 1994, Leira 1989). På den andre siden har de norske velferdsordningene, mer enn i de fleste andre land, hittil gitt kvinner større rettigheter i egenskap av mødre og større muligheter til å fortsette i sin tradisjonelle rolle som husmødre, selv om de ikke har en mannlig forsørger. Overgangsstønadene har vært en trygd for enslige mødre i de siste tredve år, og har inkludert alle kategorier alenemødre i de siste 15 år. Den er blitt brukt av

store grupper enslige mødre siden den ble opprettet. Den norske overgangsstønad for alenemødre har vært et av de få eksemplene på det Kamerman og Kahn (1988) har kalt en kategorisk alenemor-strategi. Gjennom å tilhøre kategorien alenemødre, er de enslige mødrene med barn under ca. 10 år garantert en minimumsinntekt uten noen forpliktelse til å finne en jobb, og i denne forstand er dette en rettighet basert på moderskap. Kamerman og Kahn betegner den norske trygdeordningen som den mest generøse ytelsen for alenemødre i Europa.⁸ Kamerman og Kahn setter denne typen politikk i kontrast til en antifattigdomsstrategi og en kombinert arbeidsmarkeds- og familiepolitikk for å gjøre det mulig å kombinere omsorg for barn med lønnsarbeid.

Hovedtrekkene i stønadsordningene for enslige mødre er en trygdeordning (overgangsstønad), som generelt kan gies inntil barnet er ca. 10 år, stønad til utdanning og barnetilsyn, og nedkomststønad ved fødsel. Alt dette ble fastsatt da lov om enke- og morstrygd ble vedtatt fra 1.1.1964. Denne trygdeordningen hadde allerede da en lang historie, og stortingsrepresentantene i debatten i 1963 legger vekt på at trygdeordningen er et resultat av et langvarig utredningsarbeid.⁹ I den såkalte Oslo-trygden fikk vi allerede fra 1919 en stønadsordning som omfattet alle kategorier enslige mødre, og rundt 1960 hadde omtrent halvparten

8. De stønadsordningene som ligner mest på den norske er ytelsene under "The General Social Assistance Law for lone mothers" i Nederland og de ytelsene enslige mødre i Storbritannia har hatt rett til. Fra 1965 til 1990 hadde nederlandske enslige mødre også en garantert minsteinntekt inntil barna var 12 år. Selv om denne loven erstattet den gamle fattigloven, var denne stønaden betraktet som en rettighet både av staten og folk flest (Knijn 1994). Denne loven ble opphevet i 1990. Også de britiske stønadsordningene har gitt enslige mødre mulighet til å få behovsprøvde ytelser fram til barna er ferdig med utdannelsen eller er blitt 19 år. Betingelsene for å få slike ytelser og nivået på ytelsene er bestemt på regjeringsnivå, og kostnadene dekkes ene og alene av generelle skatter (Land 1994) og minner dermed om en trygd i norsk sammenheng. Kamerman og Kahn betrakter Storbritannia som et system preget av en antifattigdomsstrategi, fordi ytelsene er på et lavt nivå, men sikrer mot fattigdom.

9. For en drøfting av diskusjonen om morslønn og stønader til enslige mødre fra forrige århundre til 1945, vil jeg henwise til framstillingene til Hatland (1987), Seip (1994) og Haavet og Bjørnson (1994).

av kommunene i Norge egne stønadsordninger for enslige mødre. De fleste av disse gjaldt bare enker (Seip 1994:178), mens de færreste dekket skilte og separerte mødre. En mors- og enketrygd var på sakskartet fra andre verdenskrig. Vi fikk før en nasjonal trygd ble vedtatt i 1963, en rekke ordninger som var ment å dekke ulike sider ved enslige mødres situasjon. Den første nasjonale stønadsordningen som gjaldt enslige mødre var en del av barnetrygdlovgivningen. Da Norge i 1946 fulgte Storbritannias eksempel og innførte en nasjonal universell barnetrygd, ble den gitt til enslige mødre fra og med første barn, mens den for andre mødre først ble gitt fra andre barn. Årsaken til dette var at stortingsrepresentantene ønsket at denne ordningen på sikt skulle gjelde alle førstefødte barn, men at den økonomiske situasjonen foreløpig gjorde det umulig (St.forh. 1945-46). Stortingsrepresentantene ville dermed i det minste inkludere en gruppe som var kjent for å ha økonomiske vanskeligheter, inntil det ble mulig å gjøre det for alle.¹⁰ I tillegg ble det i 1957 vedtatt en lov om forsørgertrygd. Den skulle gis til barnet og gi kompensasjon for tap av forsørger. Årsaken til at den ble gitt til barnet, var å unngå at mors arbeidsinntekt ble trukket fra trygden, slik det ble gjort i de kommunale morstrygdene (Seip 1994:178). På samme tid ble det også vedtatt at det offentlige skulle forskottere oppfostringsbidrag som var rettslig fastslått. Dette betydde at det offentlige påtok seg å være i fars sted som økonomisk bidragsyter når han sviktet.

9.2.2 Lov om enke og morstrygd - Økt offentlig ansvar

Grunnlaget for lov om enke- og morstrygd ble lagt med nedsettelsen av Familiepensjoneringskomiteen i 1959. Denne komiteen skulle også se på problemene for kvinner som var uten forsørger og uten arbeid. I forhold til

10. Da alle fikk trygd fra førstefødte barn i 1970, ble imidlertid forskjellsbehandlingen av enslige mødre opprettholdt i og med at de fikk barnetrygd for ett barn mer enn det faktiske antall barn.

tidligere diskusjon om morslønn og stønad til de enslige mødrene, var fokus her endret til å se enslige mødres situasjon som del av en hel rekke spørsmål som gjaldt familien. Da den nasjonale enke- og morstrygden ble vedtatt i 1963, omfattet den nemlig enker, uansett om de hadde omsorg for barn eller ikke, og ugifte mødre. At fokus var på familien, var noe av grunnlaget for den sammenstilling av grupper som ble omfattet av loven. Prinsippet om atføring som dominerte sosialpolitikken i 60-årene, var sentralt i loven. Målet i loven ble formulert å være å sette enker og ugifte mødre i stand til å forsørge seg selv etter en periode med offentlig stønad. Sammenlignet med Oslo-trygden ble rettighetene til enkene utvidet, i og med at de fikk trygd også om de ikke hadde omsorg for små barn. Hovedstrukturen i trygden er i det vesentlige beholdt i dagens stønadsordning.

I stortingsdebatten i 1963 dreier problematikken om enslige mødre seg vesentlig om enkene. Samtlige talere snakker om enkenes situasjon og bruker enkenes situasjon som eksempel når de argumenterer for loven. Enkene hylles for sin innsats i kvinners tradisjonelle rolle som husmødre, og det er det at de har mistet forsørgeren som skal erstattes eller kompenseres. Enkenes presenteres som offer for en menneskelig tragedie og ulykke. Samtidig understrekes det også at mange av dem har gjort en heroisk innsats både som husmødre og omsorgspersoner tidligere, og for å klare den vanskelige situasjonen med ansvar både for omsorg og forsørgelse som enker. Det er dermed fokus på enkene både som offer og som slitere som har gjort seg fortjent til samfunnets hjelp. Øyen (1966) hevder at det ville vært umulig å få igjennom en spesiell lov om ugifte mødre i Stortinget. Det er også interessant å merke seg at tidspunktet da ugifte mødre fikk rett til trygdeytelser, var den tidsperioden da vi i Norge hadde færrest ugifte mødre noensinne (se Historisk statistikk 1994 tabell 3.13). Det er tydelig i debatten at det er enkenes harde livsbetingelser som brukes som argumentasjon

for loven. Bare tre av talerne går nøyere inn på de ugifte mødrenes situasjon.¹¹ Disse talerne henviser til ugifte mødre både som offer for uheldige omstendigheter og som en stigmatisert gruppe som i tillegg har folks fordømmelse å slite med:

"Personleg vil eg seie at eg ser det som eit positivt trekk at einslege ugifte mødre kjem inn under lova. Dei fleste av dei unge ugifte mødre er i ei fortvila stilling både økonomisk og på andre måtar. Mange av dei er kanskje svikta av den som skulle vere med å dele ansvaret." (Guri Johannesen, Arbeiderpartiet, St. forh. (1963-64) O. nr. 108 s. 857)

"Det er i første rekke barnet en må ta hensyn til her, det er vanskelig nok likevel for en enslig ugift mor - hun har ikke folks medfølelse å støtte seg til, men mange ganger det motsatte" (Halldis Tjernberg, Arbeiderpartiet, St. forh. (1963-64) O nr. 198 s 860)

Guri Johannesen, som var saksordfører for saken i Odelstinget, henviser altså til ugifte mødre i rollen som sviktet, noe som motsier bildet av ugifte mødre som umoralske. I Tjernbergs innlegg kommer det fram at barnet er utgangspunktet for at samfunnet bør hjelpe. Ved å fokusere på barnet, blir det mindre vesentlig å fokusere på mødrenes moral. Guri Johannesens innlegg viser også indirekte at en gjerne tenkte seg at ugifte mødre bodde hjemme hos sine egne foreldre. Guri Johannesen argumenterte nemlig for at en også i forhold til ugifte mødre må se bort fra eventuell hjelp fra pårørende, siden slik hjelp vil variere og fordi en i alle trygdeordninger nå går bort fra prinsippet om at pårørende har plikt til å hjelpe. I det tredje innlegget om ugifte mødre understreker Aakvik fra Kristelig Folkeparti hvor viktig tilbudet til ugifte mødre er i forhold til abortdebatten. Gjennom å gi ugifte mødre og barna deres økonomisk hjelp, kan en unngå at de tar abort. Gulli (1992:86f) har pekt på at nettopp abortdebatten på 1950-tallet er sentral for å forstå hvorfor vi fikk morstrygden for ugifte mødre. Abortloven som

11. Flere nevner at ugifte mødre er en av gruppene som omfattes av loven, uten at de går nærmere inn på deres situasjon.

ble vedtatt i 1960 (som ga noe anledning til abort på sosialt grunnlag), ble utsatt til 1964 i påvente av sosialpolitiske tiltak og trådte i kraft samtidig som morstrygden. Morstrygden var for øvrig det eneste av flere foreslåtte tiltak som rent faktisk ble gjennomført. Når ugifte mødre ble inkludert i loven, hang det sikkert også sammen med at økonomiske stønadsordninger allerede var etablert i en rekke kommuner. Ugifte mødre var også i den situasjon at selv om barnefedrene levde, hadde de ikke økonomiske forpliktelser i forhold til mødrene. Det ble understreket i debatten at trygdeordningene når det gjelder ugifte mødre, ikke måtte føre til at fedrenes ansvar for å betale barnebidrag ble svekket. Allerede i 1963 er det en betydelig bidragsgjeld, og det kreves økt innsats for å kreve inn bidrag, Nettopp eksektemennenes økonomiske forpliktelser i forhold til skilte og separerte mødre, var hovedargumentet for å holde denne kategorien enslige mødre utenfor trygdeordningen. Behovene til skilte og separerte mødre ble på denne tiden betraktet som så varierende at en trygd ikke ville være rimelig. I debatten nevnes de skilte og separerte av statsråd Gjærevoll, som argumenterer for at deres situasjon er så forskjellig at de ikke kan komme inn under denne ordningen, og av Guri Johannesen, som for sin del beklager at de ikke blir inkludert:

"Men spesielt når det gjelder skilte kvinner, er det her problemer som varierer både i innhold og omfang fra individ til individ. Skulle en forsøke å trekke opp generelle støtteregler for en slik gruppe, måtte resultatet nødvendigvis bli at hjelpen i særtilfelle ble utilstrekkelig, og i andre tilfelle at det ble gitt hjelp der hvor det ikke var behov for hjelp." (Olav Gjærevoll, Arbeiderpartiet, St. forh.(1963-64) O. nr. 108 s. 862)

"Det ville vere ønskjeleg at skilde og separerte kvinner kunne kome med i denne trygdeordninga, sjølv om mannen lever. Personleg synest eg at det er grunnar som taler for det. Ein del av desse kvinnene står i ei like vanskeleg stilling som til dømes ugifte mødre. Dei har ikkje krav på det ekstratilskotet som ei ugift mor har. Ved fastsetjing av tilskot frå mannen blir det teke omsyn til hans økonomiske evne, og har han stifta ny familie, blir det ofte ikkje så mykje att til underhald for den første kona" (Guri Johannesen, Arbeiderpartiet, St.forh. (1963-64) O. nr. 108 s. 859)

Gjærevoll henviser videre i sitt innlegg til at sosialkontorene skal bryte med det gamle forsorgsstempelet, og at en må drive opplysningsarbeid for å få fram at "prinsippielt sett er det ingen forskjell på en trygdeytelse og sosialhjelp." Dermed kan sosialhjelpen for skilte og separerte bli en ordning på linje med trygdene for enkene og de ugifte mødrene. Når Guri Johannesen argumenterer, legger hun vekt på at heller ikke skilte kvinner er økonomisk sikret underhold fra eksmannen. Wærness (1972) argumenterer for at skillet mellom de ulike kategoriene enslige mødre i stønadsordningene kan analyseres som et utslag av at årsaken til hjelpebehovet (til at forsørgeren mangler) er ulikt. Mens enkene har vært utsatt for en uforskyldt hendelse gjennom at ektefellen er død, og de ugifte mødrene også kan ha vært uheldige (blitt sviktet, kommet i uløkke), kunne de separerte og skilte mødrene til en viss grad sies å ha forårsaket bruddet selv. Dette førte til at enkene lenge hadde de mest gunstige ordningene, mens særlig de separerte og skilte kvinnene har hatt de mest behovsprøvde ytelsene lengst. I den direkte argumentasjonen i Stortinget er det imidlertid den mannlige forsørgerens forpliktelser, også etter et ekteskapsbrudd, som er den faktoren som understrekes.

Da lov om enke- og morstrygd ble diskutert i Stortinget i 1963, var kvinners forhold til lønnsarbeid og omsorgsarbeid et sentralt tema i debatten¹². Dette har også tydelig vært et sentralt tema i avisene på forhånd. Flere av stortingsrepresentantene henviser til at det i forkant av stortingsdebatten har vært et møte i Norsk kvinnesaksforening med etterfølgende avisdebatt. Hovedtalen på dette møtet var sterkt kritisk til loven, og ble gjengitt å ha uttalt at dette var en lov som ville premiere de dovne og late og de som ikke gidder arbeide, og at det var kvinnenes egen skyld om de ikke hadde skaffet seg utdanning. Debatten i Odelstinget var til dels en argumentasjon mot disse synspunktene.

12. Temaet nevnes av 7 av totalt 16 talere i debattene i Odelsting- og Lagting.

Argumentasjonen var både et forsvar for kvinnene i deres tradisjonelle rolle som husmødre, og en understreking av attføringsideologien i loven. Debatten viser dermed den ambivalens som rådet når det gjaldt kvinner og lønnsarbeid, og eksistensen av en dobbeltstandard for kvinner etter om de var gift eller ikke. Mens gifte kvinner burde være husmødre, burde enslige kvinner oppmuntres til å forsørge seg selv. Innleggene som forsvarte kvinnenes tradisjonelle rolle som husmødre, viser hvordan husmoroppgavene den gangen ble nevnt som et yrke og som en samfunnsoppgave på linje med å jobbe utenfor hjemmet:

"Mi eiga fylkesavis "Fremtiden" er vel den som har slege hardest ned på dette. Den seier mellom anna: "Er nedvurdering av husmoryrket, hån og sjikane mot de kvinner som nedlegger sitt livsverk i hjemmene blitt den store kvinnesaksfane i 1964, ja da kan en sannelig begynne å lure på om det bare går framover her i verden." Eg skal nøye meg med dette. Det taler for seg sjølv." (Guri Johannesen, Arbeiderpartiet, St. forh. (1963-64) O. nr. 108 s. 859)

"Eg har så vist ikkje noko imot at kvinner tek seg arbeid utanom heimen. Men det kan no tenkjast at her er kvinner som ser det å vere husmor som ei like stor samfunnsoppgåve som det å jobbe utanom heimen. Ja, eg vil seie: Heldigvis er det enno slike kvinner til." (John Austrheim, Senterpartiet, St.forh. (1963-64) O. nr. 108 s.864)

"Utstrakt trygd vil premiere de dovne og få dem til å miste innsatsviljen! - Ja det er altså den karakteristikken disse enkene gis. De har sikkert gjort sin innsats i samfunnet så godt som noen andre, og selv om dette skjedde i et virke som hustru og mor tror jeg nok de fleste av oss vil ha oss frabedt en slik nedvurdering av en husmors virke" (Gunvor Eker, Arbeiderpartiet, St.forh.(1963-64) O. nr. 108 s. 866)

Det er den tradisjonelle kjernefamiliens tidsepoke, og det å gå til angrep på enslige mødre fordi de har oppført seg helt i samsvar med samfunnsnormene, oppfattes som dypt nedvurderende for alle kvinner. Det defineres som et klart samfunnsansvar å gå inn og sikre en inntekt når mødre og barna mangler mannlige forsørgere. Samtidig viser også både debatten og selve loven at det var andre normer når det gjaldt lønnsarbeid for enslige mødre, i og med at talerne

også understreker at loven skal gi hjelp til selvhjelp, og at de enslige mødrene etter en overgangsstad forutsettes å være i lønnet arbeid. Lønnsarbeid og selvforsørgelse er i debatten konstruert som et ubestridt gode, om det ikke da går på bekostning av barnas behov. Lønnsarbeid sies å være både i samfunnets og i kvinnenenes egen interesse:

"Det ville etter mitt syn vere unaturleg og urimeleg om yngre enkjer skulle få varig pensjon eller trygd å leve på resten av sitt liv. Eg trur dei då kunne ha lett for å gli inn i passivitet når motgang møter, samstundes som dei ville ha lettare for å bli isolerte og einsame og det kan ha uheldige psykiske verknader. Både av omsyn for trivselen til den enskilde og av omsyn til samfunnet er det ein føremon å leggje opp ordninga såleis at den kan stimulere desse kvinnene til å gå inn i arbeidslivet, slik som det er gjort i dette framlegget." (Guri Johannesen, Arbeiderpartiet, St.forh. (1963-64) O. nr. 108 s.858)

De negative konsekvensene (ensomhet, isolasjon og psykisk tilstand) av å være hjemme blir ikke nevnt som et problem for gifte husmødre i noen av innleggene. Samtidig viser debatten at det hersker uenighet om både den funksjonsdelte kjernefamilien og om kvinners lønnsarbeid. Mens noen av representantene kun forsvarer kvinners tradisjonelle rolle som husmødre i ekteskapet, og indirekte ser lønnsarbeid som en løsning hvis en mister forsørgeren, ser andre representanter på lønnsarbeid som et mål også for gifte kvinner. Sosialistisk Folkepartis representant Finn Gustavsen er den som går lengst i den retningen, når han i sitt innlegg lanserer toinntektsfamilien som et alternativ til datidens familieideal. Samtidig understreker hans innlegg hvor sterkt den funksjonsdelte kjernefamiliens stilling er:

"Jeg vil ikke ha sagt at ikke en familietype med en forsørger og ektefellen i arbeid i hjemmet kan være naturlig og forsvarlig i svært mange tilfelle, men problemet er at denne familietype er den absolutt dominerende og vanlige i vårt samfunn, og at svært mye av vårt lovverk framleis både forutsetter og direkte støtter opp under denne familietype som den alt dominerende. Og noen bevisst og energisk politikk for å gjøre toforsørgerfamilietypen til en like vanlig og akseptert ting, og for å bryte de barrierer som hindrer dette i samfunnsliv, arbeidsliv, boligforhold osv.

*føres det ikke" (Finn Gustavsen, Sosialistisk Folkeparti, St. forh. (1963-64)
O. nr. 108 s.865)*

Gustavsen stemmer for loven, men argumenterer for at den burde vært overflødig. Kvinner burde i samme grad som menn betraktes som forsørgere, og ha like muligheter til utdanning og lønnsarbeid som menn. Gustavsen foreslår derfor at Stortinget ber om en utredning om kvinnenes stilling.

Selv om ingen av stortingsrepresentantene uttaler seg imot attføringselementet i loven, er det flere talere som understreker sterkt at reglene må håndheves med romslighet. Debatten bærer klart preg av en erkjennelse av at det kan være verdikonflikter i forholdet mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid. Omsorgen for barna regnes både som et nødvendig arbeid, som en relasjon mellom mor og barn og som et hinder for å ta lønnet arbeid. Ambivalensen i forhold til mødre og lønnsarbeid viser seg f.eks. i Karen Grønn Hagens diskusjon av hvor mye en enslig mor bør arbeide utenfor hjemmet. Hun uttrykte en betydelig skepsis med hensyn til om det er bra for mødre å arbeide fulltid, og er en av dem som sterkest vektlegger barnas behov for omsorg:

"Etter min mening må en strekke seg langt med en tilstrekkelig stønad når det er tale om mødre med små barn, Jeg vet det er forskjellige meninger om dette spørsmålet i dag, men jeg mener fremdeles at ingen ting kan erstatte samværet mellom mor og barn i de første årene av barnets liv. Det som etter min mening bør bli løsenet for mødre med mindre barn, er en eller annen form for deltidsarbeid. Hvis det finnes en betryggende måte å anbringe barna på, enten det nå er i hjemmet eller i en barnhage e.l. så tror jeg det er bare sunt og nyttig både for mor og barn om moren får koble av med annet arbeid 3-4 timer om dagen. Men hvis hun skal levere fra seg barna straks de er påkledd om morgenen, og hente dem igjen når det snart er sengetid, da tror jeg det er fare på ferde. Da tror jeg ikke det vil være mulig å holde den kontakten mellom mor og barn som har en slik uvurderlig verdi. Derfor tror jeg det blir nødvendig at myndighetene ikke bare hjelper de enslige mødre med små barn til å få en utdanning, men også prøver å legge forholdene slik til rette at de, selv med et yrke, kan få den nødvendige tid til overs for barna (Karen Grønn Hagen, Senterpartiet, St. forh. (1963-64) O. nr. 108 s. 861)

Karen Grønn Hagen¹³ står i denne debatten for det kanskje klareste forsvaret for barnas behov for mødrenes omsorg, og for inntektssikring som nødvendig, samtidig som hun er moderne i sin påpeking av lønnsarbeid som et gode både for mødre og barn. I konflikter mellom omsorgsarbeid og lønnsarbeid, er det da helt klart lønnsarbeidet som bør vike. Dette uttrykkes f.eks. av Karen Grønn Hagen når hun videre i sitt innlegg både understreker at det er viktig for barna at moren får være sammen med dem (understreking av relasjonen mor og barn), og videre at hvis det er snakk om å flytte for å få lønnsarbeid, er hensynet til barna det som bør veie tyngst:

"Kanskje kan det også bli tale om å flytte fra et hjemsted og et miljø hvor man har grodd fast. Og er det da også barn som det skal sørges for, bør hensynet til barna være det mest tungtveiende. Jeg vil gjerne understreke det som før har vært berørt i denne debatten, at det er overmåte viktig at en mor får anledning til å være mest mulig for sine barn, særlig i de første oppvekstårene" (Karen Grønn Hagen, Senterpartiet, St. forh.(1963-64) O. nr. 108 s. 863)

I tillegg til omsorgen for barn, argumenterte også representanter for inntektssikring når det gjelder eldre enker og familieenker¹⁴, både fordi en innser at det vil være vanskelig for dem å få lønnsarbeid, og fordi det kan være vanskelig å omstille seg i høy alder.

I debatten i 1963 diskuteres også trygdemisbruk. Her var også møtet i Norsk kvinnesaksforening et utgangspunkt for forsvar av trygder, selv om de kan misbrukes:

"Det er vel ingen gjeve å lage ei trygdeordning som ikkje kan misbrukast.

13. Karen Grønn Hagen var den første kvinnelige statsråd i en borgelig regjering, og bestyrte Familie- og forbrukerdepartementet i den knappe måneden regjeringen fungerte i 1963. Karen Grønn Hagen representerte Senterpartiet og var stortingsrepresentant fra 1955-1957 og fra 1961-1965 (Norderval 1993).

14. Familieenker er betegnelsen på ensligstilte kvinner som på grunn av lengre tids stell og pleie av foreldre, søsken eller nære pårørende har fått sine ervervsmuligheter ødelagt (Ot.prp. nr. 34 (1963-64) s.6).

Vi kan tenkje på andre trygdeordningar, som vel ikkje alltid har vorte praktiserte etterføremålet. Men vi sluttar då ikkje å lage trygdeordningar for det. Misbruk av offentlige trygder er berre ei avsløring av dårleg moral. Svikten er ikkje i første rekke å finne i sjølve stønadssystemet, men hos personar som ikkje held seg for gode til å utnytte på ein utilbørleg måte midlar som dei ikkje er rettkomne til" (John Austrheim, Senterpartiet, St. forh. (1963-64) O. nr. 108 s.864)

Ingen av representantene oppfatter misbruk som en spesielt relevant diskusjon i forhold til denne gruppen stønadsmottakere. De argumenterer snarere mot misbruksdiskusjonen som allerede har vært i media etter møtet i Norsk kvinnesaksforening. De forteller om enker som har klart seg selv mot alle odds og om familieenker som har ofret seg for eldre familiemedlemmer, og spør om dette er en gruppe det er rimelig å identifisere som late og dovnne, og som trygden kan bli en "sovepute" for. De henviser til at dette er en gruppe som sikkert vil ta lønnet arbeid om de har mulighet til det. Det henvises også til at heller ikke de nye trygdene gir et slikt utkomme at de skulle friste folk med andre alternativer. Det som vektlegges av representantene er at ytelsene vil lindre nød, og gi flere muligheter til å leve et menneskeverdig liv. Samfunnet skal overta ansvaret og sikre folk inntekt:

"Vi har til tider sett at enker og barn som ikke har vært så svært gamle, har utført bragder og gjennom slit og nøysomhet har greidd sin økonomi, uten trygder eller hjelp. Men i velferdsstatens tid skulle en vel her kunne si med dikteren: Men det var jo ikke meningen!" (Jørgen Grave, Kristelig folkeparti, St. forh. (1963-64) L. nr.28 s. 219)

Hjelpen blir dermed oppfattet som et gode, som det er legitimt å motta hvis barna har behov for omsorg og den enkelte enslige mor har dårlige muligheter på arbeidsmarkedet.

Oppsummert viser debatten om lov om enke- og morstrygd en klar erkjennelse av et økt offentlig ansvar for forsørgelsen av enker og ugifte mødre. Det kommer klart fram at det er enkenes situasjon som står i fokus for oppmerksomheten, og som i hovedsak legitimerer opprettingen av trygdeordnin-

gen. Debatten om loven dreier seg om avgrensning av dette offentlige ansvaret, dels i forhold til privat forsørgelse og rollen til den mannlige forsørgeren, og dels i forhold til eget ansvar for å forsørge seg selv. Ut fra debatten er det hensynet til å unngå å svekke det mannlige forsørgeransvaret, som er hovedargumentet for å holde separerte og skilte utenfor en rettighetslov. Dette er ei tid der den funksjonsdelte kjernefamilien står sterkt, og der den mannlige hovedforsørgeren forutsettes å ha økonomisk ansvar både for barn og ekskone. I diskusjonen om eget ansvar for egen forsørgelse og behovet for trygd, viser debatten en betydelig ambivalens med hensyn til kvinners yrkesdeltakelse. På den ene siden ble kvinner hyllet i sin tradisjonelle rolle som husmødre og gifte mødre, samtidig som lønnsarbeid defineres som ønskelig for de enslige mødrenes egen skyld. I debattantenes tilslutning til attføringsideologien i loven, ligger det en klar forståelse av at omsorgsargumenter og argumenter for lønnsarbeid kan være i motstrid med hverandre. Det er sterkt vektlagt at loven må håndheves med romslighet, og i den grad slike verdikonflikter berøres, er det helt klart lønnsarbeidet og ikke omsorgsarbeidet som bør vike.

9.2.3 Midlertidig stønad til skilte og separerte og den første debatt om samboende barnefedre

Tidlig på 1970-tallet hadde vi to stortingsdebatter om stønadsordningen for enslige mødre. Den ene var i 1971 i forbindelse med at Midlertidig lov om stønad til separerte og skilte ble vedtatt. Den andre var da lov om folketrygd ble endret når det gjaldt ugifte mødre i 1972. Denne siste endringen var en konsekvens av debatten i 1971, for å gjøre reglene på dette området like for separerte, skilte og ugifte mødre. I begge debattene er forholdet til barnefedre og eksektemenn det sentrale tema, mens verken omsorgen for barna eller

lønnsarbeid som alternativ i særlig grad blir berørt¹⁵. Begge debattene fokuserer også på velferdsordningene. Mens debatten om stønaden til de skilte og separerte drøfter forholdet mellom en trygdeløsning og en sosialhjelpsløsning, dreier det seg når det gjelder stønaden til de ugifte mødre om en misbruksdebatt. I forhold til debatten i 1963 er dette debatter som konsentrerer seg om andre kategorier enslige mødre, og som vesentlig dreier seg om grensene mellom offentlig ansvar og privat forsørgelse.

Den midlertidige loven om stønad til skilte og separerte var en behovsprøvd stønad med mer generøse kontantutbetalinger enn den vanlige sosialhjelpen. Utgiftene ble dekket dels av staten og dels av kommunen. Også den midlertidige loven ble preget av attførings- og behandlingssideologien. Separerte og skilte kvinner skulle oppmuntres til å ta utdanning og lønnsarbeid. Denne loven ble forlenget hele sju ganger på grunn av uenighet om stønaden fortsatt skulle være forbundet med lov om sosial omsorg, eller bli en trygdeordning administrert av trygdekontorene. Når denne loven blir debattert, var det vesentlig å definere de skilte mødre som både trengende nok til at en egen stønadsordning er legitim, samtidig som en presenterer deres situasjon som forskjellig fra situasjonen til enker og ugifte mødre, siden det er sosialkontorene som skal stå for administreringen av loven. Når hjelp til de skilte mødre begrunnes, gjøres det med henvisning til barnas situasjon, eller med henvisning til at også skilte mødre har vært utsatt for tap i form av at de har mistet forsørgeren. Det er eksektefellenes manglende betalingsevne eller vilje som introduseres som hovedårsak til de økonomiske problemene for separerte og skilte:

15. I debatten om midlertidig stønad til skilte og separerte er det 2 talere som tar opp og begrunner behovet for inntektssikring av hensyn til omsorgen for barna, og 2 som nevner lønnsarbeid og da henholdsvis i en kommentar om at reglene kan tolkes strengt eller liberalt, og en påpeking av at det er vanskelig å komme ut på arbeidsmarkedet etter en lengre periode som husmødre. I debatten om endringene i morstrygden nevner en taler lønnsarbeid og inntektssikring som målsetting med loven, for øvrig er spørsmålet ikke berørt.

"Men eg vil gjerne ha sagt at dei kjenslemessige, dei psykiske og dei praktiske problema som følgjer med ei skilsmisse, er store nok i seg sjølve om ikkje økonomiske vanskar skal kome på toppen. I ei særleg vanskelig stilling står dei som har ansvaret for fleire born. I svært mange tilfelle der den andre ektefellen ikkje står særleg sterkt økonomisk, vil bidraget som regel liggje på eit minimum av eit forsvarleg eksistensgrunnlag. Ofte mangler både vilje og betalingsevne frå den tilskottspliktige - det siste er det mest vanlege, trur eg. I slike situasjonar må samfunnet koma inn med sosiale hjelpemiddel, slik at det ikke går utover barna." (Guri Johannesen, Arbeiderpartiet, St. forh. (1971-72) O.nr.17 s. 128)

Som vi ser legger Guri Johannesen her vekt på at samfunnet har et særlig ansvar for at ikke fedrenes forsømmelser går utover barna. Separerte og skilte framstilles i en offerrolle, blant annet når det henvises til at en skilsmisse i seg selv har følelsmessige, psykiske, såvel som økonomiske konsekvenser. Jo Benkows innlegg illustrerer hvordan denne forestillingen om skilte mødre som offer for omstendighetene, sto imot en oppfatning av at her kunne også den separerte og skilte kvinnen selv ha et ansvar for skilsmissen - dvs. den separerte og skilte som handlende aktør. Etter å ha pekt på at de skilte og separerte åpenbart er en trengende gruppe som han antyder ikke har kommet med på grunn av moralistiske holdninger, sier han følgende:

"Det er veldig vesentlig å merke seg hva som står i sammendraget, nemlig at skilsmisse eller separasjon ikke i seg selv skal kunne utløse rett til økonomisk stønad. Det er det reelle økonomiske behov hos søkeren som må være avgjørende for om det skal ytes hjelp, og også størrelsen på hjelpen skal vurderes i hvert enkelt tilfelle. Så vi har å gjøre med en stønadsform som på mange måter atskiller seg fra enkelte andre, automatisk virkende, så og si. Når man blir 70, respektive 67 år, er man stort sett ikke herre over det. Det er omstendighetene som er automatisk virkende, tiden går, det skjer" (Jo Benkow, Høyre, St. forh. (1971-72) O. nr. 17 s. 124)

Benkow legger her vekt på at de skilte og separerte selv kan ha tatt initiativ til å komme i denne situasjonen, og nettopp dette er et argument for at deres behov for hjelp bør behøvsprøves individuelt. Hovedargumentet for at separerte og skilte ikke skal omfattes av en trygdeordning, er imidlertid vektleggingen av

betydningen av å ikke redusere eksektefellens incentiv til å forsørge tidligere kone og barn. Det understrekes sterkt at den mannlige private forsørgelsesplikten er det primære, mens den offentlige er sekundær og bare aktuell når mannen svikter (Gulli 1992). Når de nå vedtar en stønadsordning, understrekes det sterkt at den "ikke må bidra til å slappe av på eller erstatte ektefellenes gjensidige underholdsplikt", som Sonja Ludvigsen uttrykker det. Dette er begrunnelsen for at bidrag skal komme til fradrag i stønaden, en ordning som på dette tidspunktet ikke gjaldt morstrygden.

Samtidig holder tydelig en oppfatning om at de skilte og separerte har en situasjon som ikke skiller seg vesentlig fra situasjonen til ugifte mødre, på å vinne fram:

"Men sikkert er det at svært mange av de fraskilte og separerte har et like stort eller berettighet behov for hjelp som enker og ugifte mødre; og at det absolutt er et behov for å trygge også denne gruppen økonomisk i kortere eller lengre tid, ikke minst av hensyn til barna er udiskutabelt" (Sonja Ludvigsen, Arbeiderpartiet, St. forh. (1971-72) O. nr. 17 s.122)

"At en f.eks. ikke skulle ville ha en trygdeordning når det gjelder fraskilte og separerte med barn parallelt til det en f.eks. har for ugifte mødre, har jeg vanskelig for å forstå" (Helge Seip, Venstre, St. forh. (1971-72) O. nr. 17 s. 131)

Mange av talerne understreker også at de ville ha ønsket at de kunne ha kommet fram til en trygdeløsning, og det midlertidige i loven (den var begrenset i varighet til 2 år) sies også å være grunnlaget for at sosialkomiteen godtok den.

Verken omsorgen for barna eller lønnsarbeidet nevnes i særlig grad av stortingsrepresentantene. Kvinners tradisjonelle rolle som husmødre er imidlertid underforstått i debatten. Som da lov om enke- og morstrygd ble diskutert, er det den funksjonsdelte kjernefamilien som er referanserammen talerne forholder seg til. Det er fortsatt stor legitimitet for at de skilte og separerte ikke hadde lønnsarbeid da de var gifte, men var husmødre. Problemet oppstår når de har

mistet forsørgeren, og ikke lenger har omsorg for små barn. Sonja Ludvigsen sier når hun tar opp at også andre grupper enn de som nå blir dekket av ordninger kan ha behov for støtte:

"La meg til slutt få lov til, siden vi i dag drøfter de fraskiltes kår, å nevne en relativt liten gruppe av fraskilte som ikke har små barn, men som kan være i en meget vanskelig situasjon likevel, nemlig de som blir skilt i høy alder og som ikke har noen yrkesmessig bakgrunn eller erfaring. Jeg kjenner personlig til slike tilfeller som har vært vanskelige. Det samme gjelder forøvrig enker som har vært gift i mindre enn fem år, og ikke har hatt barn- de er kanskje blitt gift i høy alder. De vil også ha små sjanser i ervervslivet. Så lenge de var gift kunne de leve av å være husmødre, men ingen enslig kan jo leve å av å være husmor for seg selv" (Sonja Ludvigsen, Arbeiderpartiet, St. forh. (1971-72) O. nr. 17 s.126)

Husmorarbeidet er et helt legitimt arbeid, men er avhengig av en privat forsørger å være husmor for. I selve loven var føringene i retning av lønnsarbeid forsterket i forhold til loven om morstrygd, vesentlig gjennom at denne ordningen skulle administreres av sosialkontoret og være behovsprøvd, både i forhold til ervervsevne og fedres bidragsplikt. I debatten er det helt klart fedrenes bidragsplikt som er det sentrale. I det hele tatt legges det atskillig mer vekt på forholdet til privatforsørgelse fra ektefellen, enn på avgrensningen i forhold til å forsørge seg selv. Det brukes også som et argument for at sosialkontoret skal administrere loven, at dette kan bidra til at kommunene selv blir mer ivrige når det gjelder innkreving av bidrag fra fedrene. Resultatet av vektleggingen av den mannlige forsørgerens forpliktelser, koblet med en opptatthet av avgrensning av det offentlige ansvaret, betyr et sterkere press på separerte og skilte mødre om å forsørge seg selv, enn på de andre kategoriene enslige mødre.

Den midlertidige stønaden til separerte og skilte var en ordning som lå i et grenseland mellom trygd og sosialhjelp. Men ordningen hadde et klart trygdepreg, gjennom at retningslinjene og stønadsbeløpene var vedtatt sentralt, og at den ga rettigheter på bestemte vilkår. Samtidig hadde den de sentrale

elementene i lov om sosial omsorg innebygd, nemlig prinsippet om individuell vurdering og skjønn, og målet om hjelp til selvhjelp som det primære. Loven var på mange måter en konkret markering av ambivalensen i forhold til de separerte og skilte mødrenes situasjon. Flere talere advarer mot at det kan bli for mye overlatt til skjønn, og at de som skal håndtere loven ikke må "legge stein til børa". Det er også en klar oppfatning hos debattantene at det er lettere å søke en trygdeytelse enn å oppsøke sosialkontoret.

Stortingsdebatten i 1972 dreier seg om å endre loven slik at ugifte mødre som bodde sammen med barnefaren ikke lenger skulle ha rett til trygd. Her er det enighet i Stortinget om at ugift samliv ikke skulle gi rett til morstrygd. Debatten er et uttrykk for at det ikke var autonomt moderskap som var grunnlaget for stønad i lov om morstrygd, men den manglende mannlige forsørgeren. Samtidig står to syn mot hverandre i debatten. På den ene siden står de som forsvarer de nye bestemmelsene, mens en på den andre siden har de som uttrykker tvil og som mer motstrebende godtar bestemmelsen. Liv Andersen er typisk når hun både til dels tar avstand fra at de ugifte mødrene har kommet i fokus, samtidig som hun er i mot at enslige mødre skal ha stønad om de bor sammen med barnefedrene:

"Det er jo alminnelig kjent at det er en god del snakk blant folk- hvis man kan kalle det det - om at det er en grov utnyttning av de trygdeordninger og de sosiale stønader vi har i dag. Men jeg må få lov til å si her i Lagtinget at jeg da dette lovutkastet kom, reagerte litt på at man i første rekke retter søkelyset mot denne lille gruppen. Vi må selvfølgelig være klar over at denne gruppen kan vokse hvis vi lar dette fortsette, og jeg er ikke enig i at man skal utnytte de sosiale stønadsordningene vi allerede har, på en slik måte" (Liv Andersen, Arbeiderpartiet, St. forh. (1971-72) O. nr. 81 s. 116)

De som forsvarer bestemmelsene, understreker at en skal gå fram med varsomhet når det gjelder å finne ut om en ugift mor lever sammen med en mann som kan være barnets far. Hensikten er at de som ikke gifter seg når de får barn, ikke skal komme i en bedre økonomisk stilling i forhold til trygdene enn de som

velger å gifte seg. De henviser også til at det at denne gruppen har fått trygd, representerer en utglidning som det reageres sterkt på i offentligheten¹⁶, og noen av representantene betegner det som misbruk eller lovlig misbruk.

Ugifte mødre defineres i debatten som en utsatt gruppe, både plaget av samfunnets fordømmelse og i en vanskelig situasjon. De er også definert som en liten gruppe. I stortingsdebatten kommer det også for første gang fram at selve betegnelsen ugifte mødre vakte ubehag. Det var Arbeiderpartiets Annemarie Lorentzen som sa at hun synes at uttrykket "ugift mor" henviste til at ekteskapet var den eneste godtatte samlivsform mellom foreldre, og at en isteden burde snakke om den som alene forsørger sitt barn, som både kan gjelde ugifte mødre, separerte og skilte og enker (St. forh. (1971-72) O. nr.81 s. 642).

Samtidig kommer det i debatten fram to bilder av enslige mødre. Aase Lionæs legger i sitt innlegg som Annemarie Lorentzen, vekt på den ambivalens moderskapet har blitt behandlet med, og forsvarer ugifte mødre som en gruppe som har vært utsatt for moralsk fordømmelse av samfunnet:

"Men når man rent følelsesmessig reagerer på at det er denne gruppe som tas under særbehandling er det fordi den alltid har stått i en ubehagelig sosial særklasse i samfunnet. Det er den som har vært hengt ut. Jeg er fullt klar over at dette ikke er motivet bak departementets forslag. Men denne saken har en historisk bismak som man ikke helt kan se bort fra. Morskallet har alltid vært besunget, men det er bare det at det må være knyttet til den gifte kvinne. Den ugifte mor har alltid vært sett ned på. Man sier at man er glad i barn, men de må være "ekte", de må ikke være "uekte". Og det er den lille bismak som støter meg i dette forslaget". (Åse Lionæs, Arbeiderpartiet, St. forh. (1971-72) L. nr. 15 s. 117)

Som reaksjon på dette innlegget, holder Willy Jansson et innlegg der han henviser til at vi nå har fått en ny aktør på banen. Ikke den ugifte mor som har havnet i ulykka og som er sviktet, men den ugifte mor som selv har initiert sin situasjon og bevisst går inn for å bryte ekteskapsnormene:

16. Det var også snakk om at ektepar skilte seg for å kunne få stønad til skilte og separerte.

"Jeg er enig med hennes betraktninger så langt det gjaldt det historiske synet på ugifte mødre. Men det er bare det at det er ikke den gruppe som man her tenker på i historisk perspektiv, man nå behandler. Det er ikke den unge jenta som bor hjemme hos mor og far, og som har fått et barn. Det er en helt annen gruppe, det er kvinner som har etablert et forhold uten å gifte seg. Jeg vil ikke begynne å snakke i detaljer, men jeg vil bare gjerne si - slik at man får helt klart for seg hva saken gjelder, at jeg tror ikke det er riktig å sammenligne her" (Willy Jansson, Arbeiderpartiet, St. forh. (1971-72) L. nr. 15 s. 117)

Konsekvensen av lovendringen i 1972 ble at 1328 samboende ugifte mødre mistet morstrygden (Gulli 1992). Stortinget gikk dermed her til aksjon lenge før ugift samboerskap var noe omfattende fenomen. Samtidig viser den enorme økningen som har vært etter 1972 i antall samboende ugifte foreldre, (se Rogoff Ramsøy 1994, Noack 1994), at økonomiske incentiv i form av morstrygd ikke kan ha vært noen hoveddrivkraft i denne utviklingen.¹⁷ Gulli (1992) har påpekt at endringen i praksis betydde at ugifte mødre ble betraktet som gifte, mens de ugifte fedrene i rettslig forstand stadig ble betraktet som ugifte. Presset mot privat forsørgelse retter seg dermed mot kvinner og ikke mot barnefedrene. Det er også et eksempel på at ekteskapsnormen blir opprettholdt eller etablert på nytt utenfor ekteskapet. En kan si det er et eksempel på tendensen til at ekteskapet utvides til også å gjelde samboerforhold.

17. Gulli (1992) og Amble (1984) peker også på at Rikstrygdeverket har praktisert lovendringen mer restriktivt enn f.eks. stortingsdebatten gir uttrykk for at intensjonen var. Rikstrygdeverket har nemlig begrunnet avslag med at foreldrene lever sammen i trygdelovens forstand, selv om de ikke bor sammen. Her legger trygdekontorene til grunn en helhetsvurdering av andre opplysninger om forholdets art (dvs. om foreldrene er forlovet, har fast følge, er gode venner, hvor ofte de besøker hverandre, hvor mye samvær de ha etc.). Det har dermed i praksis blitt det faktiske samlivet, og ikke bofellesskapet som har vært avgjørende. Dette viser seg også i erfaringene til alenemødrene som opplevde at trygdekontoret stilte spørsmålsteget ved ytelsenes berettigelse i situasjoner der fedrene hadde barna "for mye". Samtidig har f.eks. en alenemor i en ankesak i 1981 fått medhold i at hun før hun giftet seg med barnefaren og etablerte et bofellesskap med han, hadde rett til overgangsstønad (Amble 1984:16). En kan trygt konkludere med at praksis på dette området har vært tvetydig og at bestemmelsene i praksis kan være vanskelig å håndtere.

Både debatten om den midlertidige stønaden til skilte og separerte og om endringene i regelverket når det gjaldt ugifte mødre, kan dermed sees som et uttrykk for hvor sentralt forholdet til ekteskapsinstitusjonen og den mannlige forsørgeren var ved starten av 1970-tallet. Utviklingen går i retning av en utvidelse av kategorier enslige mødre som omfattes av stønadsordninger: Loven representerte klart et framskritt for de skilte og separerte mødrene, samtidig som ideen om den mannlige forsørgeren er den vesentligste årsaken til at de separerte og skilte ikke inkluderes i trygdeordningen, og at ugifte mødre mister retten om de bor sammen med (og har et forhold til) barnefaren. Vernet om ekteskapsinstitusjonen er paradoksalt nok både en årsak til at de ugifte mødre mister retten til å få stønad (det skal ikke lønne seg å la være å gifte seg), og at de ikke får rettigheter til økonomisk bidrag til seg selv fra barnefedrene (det skal lønne seg å gifte seg).

9.2.4 En felles lov for alle kategorier enslige mødre

Separerte og skilte ble inkludert i Lov om folketrygd i 1981 og alle kategorier alenemødre fikk like stønadsrettigheter. Loven ble også gjort kjønnsnøytral, slik at også enslige fedre fikk rett til trygd. Skilte og separerte fikk dermed en bedre stønadsordning, mens ugifte mødre fikk innskrenket sine rettigheter på noen områder. Dette gjaldt blant annet samordningen av bidrag og trygd. Inntil da hadde ikke trygden for ugifte mødre blitt redusert hvis de fikk bidrag fra fedrene utover minimumsbidraget, mens overgangsstonaden nå skulle reduseres som for separerte og skilte i den midlertidige loven. I stortingsdebatten i 1981 er det to hovedtema. Begge handler om forholdet til menn. Også stortingsdebatten i 1981 er dermed en debatt der flest talere tar ordet og engasjerer seg i spørsmål knyttet til mannlige forsørgere, mens dimensjonen lønnsarbeid og omsorgsarbeid, og grensene mellom kvinners plikt til å forsørge seg selv og offentlig forsørgelse, kommer i bakgrunnen. Det ene spørsmålet som tas opp dreier seg om samordnin-

gen mellom trygd og bidrag som generelt prinsipp i loven. Her gikk flertallet inn for denne endringen i påvente av videre utredninger, men dette var et spørsmål der det var stor ambivalens og motstand også i de partier som utgjorde flertallet. Det andre hovedtemaet var om en skulle innføre en regel om at overgangsstønden skulle falle bort også om enslige mødre bodde sammen med en annen enn barnefaren. Denne debatten følger opp diskusjonen fra 1972, men representerer en utvidelse av mulige forsørgere til å gjelde menn som ikke er barnefedre. I 1981 gikk flertallet (Arbeiderpartiet, Venstre og Sosialistisk Venstreparti) i mot å innføre en slik regel vesentlig på grunn av de dårlige mulighetene for kontroll, og fordi en ønsket å se reglene i sammenheng med endring av andre fordeler som gjaldt ektepar. Flere uttalte imidlertid at de prinsipielt var enig med mindretallet. Mindretallet gikk inn for at samboerskap skulle diskvalifisere for stønad vesentlig på grunn av at det ikke skulle lønne seg å ikke gifte seg og av hensyn til trygdemoraleen.

I debatten er fokus på enslige forsørgere som samlekategori, men fortsatt har de ulike kategoriene enslige forsørgere betydning i den forstand at representantene henviser til problematikk knyttet til en kategori. Dette skyldes i stor grad at det nå er snakk om regler for de ulike gruppene som skal samordnes, og ikke lenger fordi en tror det er så store forskjeller mellom de ulike gruppene. Det dominerende inntrykket som formidles av enslige mødre, er likevel at det fortsatt er en gruppe som trenger hjelp. Både fordi de er ressurssvake og fordi de har gjennomgått "djupe personlege tragedier" (statsråd Arne Nilsen, St.forh. (1979-80) O. nr.15 s. 229), og fordi de har vanskelig økonomi, aleneansvar og er isolerte (se f.eks. Helen Bøsterud, St. forh. (1979-80) L. nr. 4 s. 49). Det henvises også flere ganger til at barna til enslige forsørgere er en sårbar og utsatt gruppe. Samtidig er det også tydelig at det nå er utviklet et mer nyansert syn på enslige mødre, og at "offer"perspektivet ikke lenger er dekkende for alle enslige mødre. Forståelsen av de enslige forsørgernes situasjon som

gruppe, er nå at det dreier seg om en heterogen gruppe med forskjellige problemer som: "ikke følger gruppegrensene" (Gerd Kirste, St. forh. (1979-80) O. nr. 15 s. 223). Hun argumenterer selv for et skille mellom enslige mødre med egen husholdning og de uten. Hun hevder at stønadsnivået gir gode kår for ugifte mødre som bor hjemme hos sine foreldre, og der kanskje bestemor passer barn så mor kan jobbe litt, men at det er langt fra tilstrekkelig for enslige mødre som har etablert sitt eget hjem, enten de er skilte eller ugifte. I debatten gjøres det også en ny type distinksjon mellom samboende enslige mødre og reelle enslige mødre. Dette er et uttrykk for at samboerforhold har blitt atskillig mer vanlig. Skillet konstrueres som et skille mellom mødre som virkelig er alene og trenger økonomisk støtte fra samfunnet, og enslige mødre som egentlig ikke trenger mer støtte enn gifte/samboende mødre.

Debatten viser at forestillingene om den mannlige forsørgeren har endret seg siden debattene i 1963 og 1971/72. Debatten viser at den mannlige forsørgerens rolle både er innskrenket, ved at barnefedre og eksmenn nå forutsettes å betale i det alt vesentlige bidrag til barna og ikke til barnas mødre, samtidig som også en ny gruppe menn - samboende menn - introduseres som potensielle mannlige forsørgere. Debatten uttrykte dermed både et behov for å styrke mannens rolle som forsørger i forhold til barna, samtidig som debatten gir uttrykk for at ugifte fedre og eksektemenn ikke lenger kan regnes som forsørgere av mødrene. Bakgrunnen var selvfølgelig at det i det ene spørsmålet er forholdet mellom samboerskap og ekteskapsinstitusjonen som er i fokus (det skal ikke lønne seg å la være å gifte seg), mens det i den andre diskusjonen dreier seg om å styrke viljen hos mannlige bidragspliktige til å betale bidrag for sine barn, uansett hva slags forhold de har til barna. Forholdet til trygdemoral bringes sterkt inn når det gjelder diskusjonen om ekteskap kontra samboerskap. Gerd Kirste uttrykker dette slik::

"Trygdene belaster oss alle. Vi er alle interessert i at man skal få støtte når

det trengs. men opplever man at naboen får trygd som enslig mor når hun vitterlig ikke er enslig, men lever et etablert familieliv, bare at dette ikke er formalisert, vil trygdesystemet ikke få den tillit og aksept som er nødvendig" (Gerd Kirste, Høyre, St. forh. (1979-80) O. nr.15 s.223-224)

Representantene henviser til at svært mange oppfatter dette som trygdemisbruk, og at det dermed skader hele trygdesystemet. Det uttrykkes også bekymring over hva dette vil bety for ekteskapets stilling. Av de representantene som står på flertallets linje, understrekes derimot hvor vanskelig det vil være å kontrollere en slik regel. Her brukes begrep som "dyneløfter-virksomhet" på en kontrollvirksomhet som i seg selv kan støte mot normene om privatlivets fred.

I stortingsdebatten i 1981 så vel som i 1963, er barnas behov for omsorg et selvstendig tema som tas opp av flere talere. Når en sammenligner med debatten i 1963 er hensynet til barna, og det å sette barnas behov i sentrum, en mer framtrædende del av argumentasjonen. Dette har sammenheng med at diskusjonen om behovet for inntektsikring ikke lenger er knyttet sammen med den funksjonsdelte kjernefamilien som dominerende familieideal. At en har hatt en klar svekkelse av den tradisjonelle mannlige forsørgeren når det gjelder forsørgelse av eksektefelle, er også noe av grunnlaget for at en felles trygdeordning for enslige mødre er mulig. Det er ikke lenger så relevant å henvise til at eksektemenn har forsørgelsesplikt også for mor når dette i økende grad har mistet sin betydning.¹⁸ Svekkelsen av den tradisjonelle forsørgeren har også som konsekvens at det blir mindre fokusert på mødrenes innsats for hjemmet (og dermed eksmannen), men desto mer på arbeidet for barna. I tillegg er også nettopp det like i barnas situasjon et vesentlig argumentet for en felles trygdeordning. Når fokus flyttes fra mødres ulike forhold til menn, kommer på

18. Jeg vil hevde at denne svekkingen av den mannlige forsørgeren absolutt er hoveddimensjonen i utviklingen. Debatten om de samboende mennenes forsørgeransvar, viser at den mannlige forsørgeren er et tema det er uenighet og strid om. Denne striden er både knyttet til utviklingen av ekteskapsinstitusjonen og behovet for avgrensning av det offentlige ansvaret for forsørgelse.

sett og vis barnas situasjon i sentrum.

Når det argumenteres for betydningen av lønnsarbeid, er det som i 1963, ut fra en argumentasjon om at det er til mødrenes beste, enten fordi det er det eneste som kan gi en rommeligere økonomi, eller fordi det er en måte å unngå isolasjon på. Ingri Lande argumenterer for lønnsarbeid nettopp slik, ved henvisning til morens beste. Samtidig viser hennes innlegg til prinsippet om at lønnsarbeid skal oppmuntres innen en ramme av frivillighet, noe som er et gjennomgangstema i debatten:

"Men denne samfunnets hjelp til ugifte, skilte og separerte forsørgere bør bli en overgangsordning. For at det skal bli det, må det legges ned et aktivt arbeid fra det offentliges side for å legge forholdene til rette, enten det nå gjelder hjelp til utdannelse, eller hjelp til å finne et meningsfylt arbeid. Jeg mener ikke at f.eks. unge forsørgere skal presses ut av hjemmet når de har ansvaret for små barn og ønsker å ta hånd om dem selv. Men jeg vet av erfaring at også i denne gruppen er det mange som har et kontaktbehov, og som vil føle seg mer tilfreds med å ha et yrke utenfor hjemmet. Og jeg håper at vi snart skal komme over til at vi får nedsatt arbeidstid for småbarnsforeldre. (Ingri Lande, Kristelig folkeparti, St. forh. (1979-80) O. nr. 15 s.241)

I den delen av stortingsdebatten som dreide seg om omsorgsarbeid og lønnsarbeid, er det dermed tydelig at omsorgsarbeidet sto sterkt. Denne posisjonen var imidlertid mer knyttet til at samfunnet og arbeidsmarkedet ikke lå til rette for kombinasjonen lønnsarbeid og omsorgsarbeid, enn av en analyse av om aleneforeldre hadde spesielle vanskeligheter. Debatten avspeilet samtidig en betydelig ambivalens med hensyn til enslige mødre som lønnsarbeidere. I den grad det var argumenter knyttet til å få flere i lønnsarbeid, dreide det seg om oppmuntring i form av råd og veiledning, og hos mindretallet et ønske om å styrke det økonomiske incentivet til å ha arbeid ved siden av trygden (hevdet av representanter fra Høyre og Kristelig Folkeparti) ved å gjøre avkortingsreglene mer romslige.

I debatten er det også en klar tendens til at mange argumenterer for at plikten til lønnsarbeid og grensen på 10 år må håndteres romslig. Det er enighet om at enslige forsørgere skal oppmuntres til å ta lønnsarbeid, men debatten viser at det råder stor ambivalens med hensyn til i hvor stor grad lønnsarbeid skal kreves, og når en skal kreve at mødrene tar lønnsarbeid. De fleste innlegg viser en ambivalens i forhold til dette spørsmålet, der både barns behov for omsorg og inntektssikring, at trygdene ikke må oppmuntre til misbruk, at det har egenverdi å forsørge seg selv, er deler av argumentasjonen. Sosialministeren, Arne Nilsen, understreker da også i sitt innlegg at ingen mødre må presses ut i lønnsarbeid om de ikke selv vil: "Einslege forsørgjarar bør ikkje av økonomiske omsyn pressast ut i arbeidslivet før tilhøva ligg til rette for yrkesaktivitet" (St. forh. (1979-80) O. nr. 15 s. 230). Han understreker også at departementet i sine retningslinjer skal ta hensyn til at det må være en helhetsvurdering som legges til grunn, og ikke en stivbent aldersgrense (St. forh. (1979-80) O nr. 15 s. 240). Dette understrekes også som viktig av flere talere i debatten. Flere av talerne legger også vekt både på at det langt fra er enkelt å få lønnsarbeid for kvinner, og at det er vanskelig å kombinere lønnsarbeid og omsorgsarbeid. Gerd Kiste legger vekt på at samfunnet ikke har lagt til rette for at en skal kunne kombinere både forsørgelse og omsorg på denne måten:

"Vi har opphevet familiemedlemmers juridiske forsørgelsesplikter overfor hverandre, med unntak av ektefellers plikt til å forsørge og oppdra mindreårige barn. Men akkurat disse pliktene begynner å bli tunge for mange slik vi har innrettet vårt samfunn, med ensidig vekt på å gjøre alle selvforsørgende gjennom betalt yrkesarbeid. Det mangler svært meget på at samfunnet har lagt forholdene til rette for at foreldrene skal makte oppgaven" "Enda mer umulig blir dette når det dreier seg om enslige foreldre. Dette både å skulle skaffe nødvendig inntekt og å skulle fylle oppgaven som oppdrager, og da både som mor og far, er og må nødvendigvis være meget krevende"(Gerd Kirste, Høyre, St. forh. (1979-80) O. nr. 15 s.222)

Selv om Kirste tilslutter seg målsettingen om å oppmuntre til lønnsarbeid, sier

hun i samme innlegg:

Det kan ikke være riktig på sikt å henvise unge mennesker til å leve av trygd. Men jeg tror nok man kanskje burde vurdere noe nærmere om det ikke også bør gis enslige foreldre anledning til å gi omsorgsarbeidet prioritet i enkelte tilfelle (Gerd Kirste, Høyre, St. forh. (1979-80) O. nr 15 s.223)

Omsorgen for barna sees som et forhold som legger klare begrensninger på mødrenes yrkesaktivitet, mens det i mindre grad tas opp at det også er forhold på arbeidsmarkedet som gjør dette vanskelig. Noen talere tar også opp dette. Dette gjelder blant annet Eli Kristiansen som tok opp mulighetene til nedkortet arbeidstid for småbarnsforeldre som vesentlig for enslige mødre:

"Jeg vil minne om at Regjeringen har sagt at den regner med å fremme forslag vedrørende rett til nedkortet arbeidstid for småbarnsforeldre i løpet av perioden 1978-81. Jeg viser da til melding om barns oppvekstvilkår. Jeg har lyst til å spørre statsråden om Regjeringen fortsatt er av den mening at en regner med å fremme dette forslaget. Jeg er overbevist om at nettopp en slik mulighet ville være til stor hjelp for enslige forsørgere. Vi må ha i tankene at nettopp barn til enslige forsørgere er en sårbar og utsatt gruppe" (Eli Kristiansen, Kristelig folkeparti, St. forh. (1979-80) O. nr. 15 s.233)

Omsorgsarbeidet for barna defineres også fortsatt som et vesentlig arbeid. De som klarest argumenter for at omsorgsarbeidet er krevende, og at alenemødre står i en spesiell stilling her, er Gunn Vigdis Olsen- Hagen og Helen Bøsterud:

"Så skal altså aleneforeldrene, for å opprettholde en viss levestandard for seg og sine barn, ha en mulighet; inntektsgivende arbeid. Det er vel og bra det, i hvert fall hvis det i det hele tatt er arbeid å få, og der mora sjøl finner ut at det vil være det beste for familien. Rent økonomisk vil en slik løsning nesten alltid være den beste, men det er som kjent ikke alt som kan telles i kroner og ører. Dette leder meg over til spørsmålet om stans av stønad for hjemmeværende, som i dag stort sett blir praktisert ved yngste barns fylte 10 år. Jeg er i den forbindelse glad for at en samla komite mener at forholda for de enslige forsørgere og deres barn er så forskjellige at en må være varsom med å sette for absolutte aldersgrenser, og vil personlig legge til at en bør være varsom. Et barn på 10 år er fortsatt bare et barn, som framdeles krever mye av omtanke og oppmerksomhet, og har en flere barn, vil ikke ansvaret for aleneforeldrene bli noe særlig mindre- tvert i mot. To- tre tenåringer kan være en påkjønning også der en er to om foreldreopp-

gaven. Hva så med den som står alene?" (Gunn Vigdis Olsen Hagen, Arbeiderpartiet, St. forh. (1979-80) O. nr. 15 s. 235f)

"Selv om det også innen gruppen eneforeldrefamilier er stor variasjon med hensyn til levekår, er det en rekke felles problemer som springer ut av det at det bare er en voksen i familien. Barn i eneforeldrefamilier vil for det første ha en tallmessig enda mindre familie enn vanlig. Det sies at nesten halvparten av familiene består av en voksen og ett barn. For barnet betyr det ofte stor avhengighet av en person og få muligheter til å leve i samspill med flere personer. Det er ganske naturlig at barn, som savner den ene av foreldrene, ofte krever desto mer av den som er i nærheten"

(Helen Bøsterud, Arbeiderpartiet, St. forh. (1971-72) L. nr. 4 s. 49)

Olsen Hagen og Bøsterud tar her utgangspunkt i barnas behov ved å diskutere de særegne betingelsene for omsorgsarbeidet når moren er alene om omsorg. Dette gjør også en rekke av de andre talerne.

Oppsummert viser debatten i 1981 at det nå er enslige forsørgere som gruppe som står i fokus. Det oppleves ikke lenger som meningsfylt å differensiere hjelpen i forhold til de gamle kategoriene. Grensen mellom offentlig og privat forsørgelse er debattens sentrale tema, som problematiseres både i forhold til reglene for samordning av trygd og bidrag, og i forhold til samboeres forsørgerplikt. Her hevdes det både at menn ikke lenger kan forutsettes å forsørge kvinner (når det gjelder bidrag), samtidig som det ønskes at nye grupper menn skal gjøre nettopp det. Dette viser at den mannlige forsørgerens posisjon er svekket, samtidig som det er kamp om det er slik det bør være. Diskusjonen om enslige mødres eget ansvar for selvforsørgelse kontra retten til offentlig stønad, kommer som tidligere i bakgrunnen. Lønnsarbeidet konstrueres som et gode for alenemødrene, men debatten viser at det fortsatt rår en betydelig ambivalens med hensyn til dette spørsmålet. Omsorgen for barna og barnas situasjon er nå i sentrum, og det understrekes at loven skal håndheves romslig, slik at ikke mødre som ikke ønsker det skal presses ut i arbeidslivet. Forsatt er det å være hjemme med barn og velge trygd legitimt hvis mora vil det.

9.2.5 Økt press mot selvforsørgelse, privat forsørgelse og mindre rettighetspregede ytelser

Etter 1981 har det bare vært mindre endringer i trygdelovgivningen i forhold til enslige mødre. De vesentligste endringene som er gjennomført er de mer gunstige avkortningsreglene ved eget lønnsarbeid fra 1.1.1990 (Hatland 1992), og innstramminger når det gjelder utdanningstønad¹⁹. To endringer som på mange måter må sies å ha gått i hver sin retning; mens den ene skulle oppmuntre til at flere kombinerte lønnsarbeid med trygd, forverret den andre mulighetene til å ta utdanning som enslig mor.

Fra starten på 1990-tallet er det blitt arbeidet med å gjøre vesentlige endringer i stønadsordningene for enslige mødre. Det ble i St.meld nr. 12 1988-89 etterlyst mer informasjon om enslige forsørgeres situasjon, for å kunne vurdere virkningen av stønadsordningene for enslige forsørgere. Dette resulterte blant annet i at det ble gjennomført en levekårsundersøkelse om enslige forsørgere, der resultatene ble gjengitt blant annet i NOU 1993: 17. Her ble hovedproblemerkene framover definert som å finne fram å til et skjæringspunkt mellom perioden når aleneforeldrene primært bør betraktes som omsorgsutøver, og perioden når forsørgeren primært betraktes som potensiell arbeidssøker. Og det tilføyes at i dag er ikke omsorgen for selv meget små barn til hinder for yrkesaktivitet. Mens debattene som vi har sett tidligere har vært konsentrert mer om avgrensningen mellom offentlig forsørgelse og privat forsørgelse, er det nå avgrensningen mellom eget ansvar for å forsørge seg selv og offentlig forsørgelse som settes i fokus.

I dette utredningsarbeidet og i de endelige forslagene fra regjeringen Harlem Brundtland i Velferdsmeldingen, er forståelsen av enslige forsørgere, som i 1981,

19. Fra 1. januar 1993 ble ordningen endret slik at dekning av boutgifter ble begrenset til ekstraplatter på grunn av utdanning og at dekning av utgifter til bøker/skolemateriell ble begrenset til satsene i Statens Lånkasse (St. prp. 1 (1993-94) s. 76).

at dette dreier seg om en heterogen gruppe, og betegnelsen som brukes er i det alt vesentlige enslige forsørgere. Det henvises i liten grad til de gamle underkategoriene. Det dreier seg ikke lenger om en kategori som forbindes med stigmatisering eller sosial nød. I den grad enslige forsørgere har problemer, er disse problemene knyttet til mangelen på lønnsarbeid og langvarige stønadperioder. Hovedproblemene er definert som tap av vanlig sosialt nettverk med derav følgende isolasjon, både sosialt, i forhold til arbeidslivet og samfunnet for øvrig

Mens de gamle kategoriene ikke lenger er sentrale, introduseres imidlertid nye distinksjoner. I St. prp. 1 (1993-94) introduseres begrepet *aktive* og *passive stønadsmottakere*, en distinksjon som er knyttet til forholdet til lønnsarbeid. Mens passive stønadsmottakere er de som bare har overgangsstønad og omsorg for barn hjemme, er aktive stønadsmottakere de som bare har stønad til barnetilsyn eller avkorta overgangsstønad. I Velferdsmeldingen er denne terminologien endret noe ved at det understrekes at enslige forsørgere med stønad fra folketrygden stort sett er aktive, i og med at 65 % er i lønnsarbeid eller utdanner seg, og betegnelsen passive brukes ikke. Indirekte er imidlertid de som ikke har utdanning eller lønnsarbeid fortsatt "passive".

I tillegg videreføres også i "gul bok" en annen distinksjon som var fremme i stortingsdebatten i 1981, nemlig skillet mellom *reelle* og *ikke-reelle enslige forsørgere*. De reelle eneforsørgerne er de som bor alene med sine barn uten mannlig samboer, mens de ikke-reelle er de som har en mannlig samboer som ikke er far til barna. Denne distinksjonen følger dermed opp tanken om at menn fortsatt forsørger kvinner de lever sammen med. I 90-årene er det den mannlige forsørgeren i rollen som samboer som er i fokus. Reglene om barnetrygd ble endret fra 1.1.1994, slik at det ikke gis ekstra barnetrygd til alenemødre som er samboende, dersom samboerskapet har vart mer enn 12 måneder. Forhold av denne varighet kalles stabile ekteskapslignende forhold, og det understrekes i

regelverket at det er relasjonen mellom kvinnen og mannen som er det sentrale, og ikke f.eks. kostnadsreduksjonen som ligger i det å dele boutgiftene. Argumentasjonen både i St. prp. 1 (1993-94) og i stortingsdebatten er den samme som den var hos mindretallet i 1981, da dette ble diskutert i forhold til overgangsstønaden. Representantene som går inn for endringen forutsetter at samboere bidrar økonomisk, og at den eksisterende ordningen oppmuntrer til å la være å gifte seg. Carl I. Hagen argumenterer for at en i stedet bør belønne de som holder sammen. De som går imot, gjør det ut fra den motsatte argumentasjonen, at å innføre ordningen bidrar til at enslige forsørgere forutsettes å bli avhengige av kjæresten sin (se Erling Folkvord (RV) St. forh. (1993-94) O. nr. 9 s. 88f og Inge Staldvik (SV) St. forh. (1993-94) O. nr. 9 s. 88), at heller ikke ekteskap skal lønne seg, slik at disse reglene må sees i sammenheng (Inge Staldvik (SV) St. forh. (1993-94) O. nr. 9 s. 88 og Kjellbjørg Lunde (SV) St. forh. (1993-94) O. nr. 9 s. 90). De nye reglene når det gjelder barnetrygden har hatt konsekvenser for alle enslige mødre, i og med at alle nå får tilsendt et skjema hvert år, der de skal oppgi både hva slags forhold de har til sine barns fedre og samboere. Dette forsterker helt klart den sosiale kontrollen knyttet til stønadsordningene for enslige mødre. I "gul bok" og Norbomutvalgets utredning videreføres denne diskusjonen også i forhold til overgangsstønaden. I Velferdsmeldingen konkluderer regjeringen, som Stortingsflertallet i 1981, med at spørsmålet om samboere må utredes nærmere i forhold til utredning om samboerspørsmålet på mer generell basis. Samtidig gir regjeringen uttrykk for at den prinsipielt er for mest mulig likebehandling av ektepar og de som lever i samboerskap. Inntil videre stilles dermed spørsmålet i bero. En samboer antas imidlertid å gi reduserte utgifter og gjør det lettere å ta arbeid/utdanning. Det antas dermed både at samboeren er en bidragsyter til husholdningen økonomisk, og at han er en involvert sosial far som kan ta noe ansvar for omsorgen for barna. Det at samboere ikke har plikt til å forsørge verken hverandre eller

hverandres barn, er det vesentlige argumentet mot å sidestille samboere med gifte.

I 1990-tallets utredninger har den funksjonsdelte kjernefamilien med en mannlig forsørger helt veket plassen for et nytt familieideal. Det er nå *den likestilte toinntektsfamilien* som er idealet, og både kvinner og menn forutsettes å ha lønnsarbeid. Det henvises til at det nå er blitt vanlig at også gifte og samboende mødre er i lønnsarbeid. Endringen i familiemønsteret er også et viktig premiss for den forsterkede arbeidslinjen i forhold til enslige forsørgere med stønad. Utgangspunktet er nå at enslige forsørgere bør ha lønnsarbeid, og at omsorgen for barn ikke lenger er noen hindring for å nå dette målet. Enslige mødre ønsker også selv lønnsarbeid, hevdes det. Samtidig er forslagene rettet mot en slags skjult fiende som likevel ikke tar lønnsarbeid, f.eks. i følgende utsagn:

"Når samfunnet setter så vidt betydelige ressurser inn på å lette situasjonen for barnefamiliene; som også kommer enslige forsørgere til gode, kan det stilles spørsmål ved om ikke også enslige forsørgere i større grad bør nyttiggjøre seg dette tilbudet fra samfunnets side" (St. prp. 1 (1993-94) s. 85)

Omsorgsarbeidet for barn er definert som et ikke-arbeid, som erstattes av samfunnets tilbud på dagtid, og som for øvrig kan utføres i foreldrenes fritid fra lønnsarbeid. Også i Velferdsmeldingen videreføres denne defineringen av omsorgen for barna som et ikke-arbeid, som kan utføres på foreldrenes fritid. På grunn av at den økte satsingen på familiepolitikken, regner en nå med at en har redusert behovet for å ta vare på barn. Her sies følgende:

"En rekke familiepolitiske tiltak som er gjennomført i de siste årene har bidratt til å gjøre det lettere å kombinere yrkesaktivitet med omsorg for små barn. Dette gjelder forlenget foreldrepermisjon og tidskontoordning, økt barnehageutbygging, innføring av tilbud for seksåringer i skolens lokaler og etablering av skolefritidsordninger. Denne satsingen gjør det mulig for enslige forsørgere å gå ut i arbeidslivet selv når barna er små, og tilsier at det maksimale stønadstiden bør kunne kortes ned. Det må imidlertid tas

hensyn til dem som har barn med særlige tilsynsbehov²⁰". (St. meld. nr. 35 (1994-95) s.122)

Omsorgen for barna er behandlet som en hindring for å ha lønnsarbeid, og regnes som en hindring særlig det første året. Om barnets første leveår presiseres det også at det er vesentlig å sikre en best mulig økonomi.²¹ Dette er også den tida gifte/samboende mødre som har hatt lønnsinntekt, har rett til fødselspermisjon. Indirekte settes den perioden det er rimelig å være hjemme fram til barnet er tre år. Inntil barnet er tre år settes det ikke vilkår om å være meldt arbeidsledig eller ta utdanning. Behovet for omsorg som kan gi inntektssikring i tre år, er også avgrenset til å gjelde inntil skolestart. Omsorgen for barna regnes også som en hindring i en overgangsperiode på 12 måneder etter ett samlivsbrudd, dersom spesielle forhold taler for det og inntil yngste barn er 10 år. Målet å få flere enslige forsørgere til å ta lønnsarbeid eller utdanning, skal nås gjennom en kombinasjon av positive incentiv og dels ved innføring av plikter og begrensninger i nåværende rettigheter. På den ene siden skal barnetilsynsordningen bli bedre, en skal gi økt støtte til utdanning, bedre avkortingsreglene av overgangsstønad mot dagpenger, og gi ekstra rettigheter til overgangsstønad med 2 år hvis vedkommende tar utdanning. Som straffetiltak skal aleneforeldre ha plikt til å melde seg arbeidsledig om deres yngste barn er over 3 år, og den tida de skal kunne ha overgangsstønad, enten fullt og helt eller kombinert med deltidsarbeid, skal reduseres til 3 år totalt. Arbeidslinja skal også stille økte krav til arbeidstid blant de som kombinerer lønnsarbeid med omsorgsarbeid, slik at det kreves at de arbeider minimum i 50 % stilling.

Når det argumenteres for arbeidslinja, er det enslige forsørgenes eget beste

20. Barn med spesielle omsorgsbehov presiseres å gjelde funksjonshemmede, varig syke barn eller barn med store sosiale problemer.

21. Dette settes ikke i forbindelse med at regjeringen også foreslår å kutte ut nedkomsstønaden, som gir en økt levestandard det første året.

som understrekes. Det dreier seg om å styrke deres muligheter på arbeidsmarkedet når ytelsene helt faller bort. Enslige forsørgere med arbeidsinntekt har også bedre økonomi enn de som ikke har det. Bedre økonomi betyr økte muligheter for sosial kontakt og deltakelse i samfunnslivet, mindre avhengighet av offentlige stønadsordninger og økt selvstendighet. I Velferdsmeldingen er problemforståelsen at lange stønadsperioder kan vanskeliggjøre senere yrkesdeltakelse. Det sies at :

"Dette kan for enkelte føre til en tilvenning til en varig "stønadstilværelse". Tiltakene skal både gi bedret livskvalitet for de enslige forsørgerne og innsparing for det offentlige gjennom økt aktivitetsnivå. En antar at det å ikke ha rett til trygd vil styrke mulighetene til å forsørge seg selv (St. meld. nr. 35 (1994-95) s.126).

Omsorg for barn er dermed i 1990-tallet ikke lenger noe som kan legitimere å ha offentlig stønad. Forståelsen av at kombinasjonen lønnsarbeid og omsorgsarbeid kan være vanskeligere for familier med bare en voksen som i hovedsak tar seg av alle oppgavene, som vi så var sentral i Stortingsdebatten i 1981, har ikke lenger noen plass i utredningene. Trygden regnes i seg selv som et hinder for økonomisk uavhengighet.

9.3 Fra samfunnsansvar til den enkeltes forpliktelser

I innledningen tok jeg utgangspunkt i at en viktig side ved Stortingsdebattene om sosialhjelpen både i 1964 og 1991, var at enslige mødre som klientgruppe på sosialkontorene ikke diskuteres²². I 1964 er dette ikke så merkelig. Siden lov om

22. Indirekte er en gruppe potensielle alenemødre nevnt i 1991 gjennom debatten om tvangstiltak for gravide rusmiddelmissbrukere. Dette er debatt om hvor lenge det skal være mulig å holde denne gruppen gravide på tvangstiltak. Arbeiderpartiet ønsker å ha 3 måneder som generell regel, Sosialistisk Venstreparti vil ha 6 måneder og Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet går inn for 11 måneder, mens Frp argumenter mot særbestemmelser for

enke- og morstrygd var vedtatt året før, og de forberedte en egen lov om skilte og separertes situasjon, er det rimelig at de ikke tenkte seg enslige mødre som noen vesentlig målgruppe for sosialhjelpen. Loven om skilte og separerte skulle riktignok administreres av sosialkontorene, men separerte og skilte var en forholdsmessig liten gruppe, i tillegg til at loven ga dem særrettigheter. I 1991 er det mer påfallende at det ikke er noen henvisning til enslige mødre, ut fra at en rent faktisk vet at denne kategorien var stor andel av sosialhjelpsmottakerne²³.

En sammenligning av debattene i 1964 og 1991 viser store endringer både i forhold til hvem stortingsrepresentantene tenker seg som mottakere av sosialhjelp, hva en regner som deres problemer og hvordan en best kan hjelpe dem med disse problemene. Disse endringene gir ulikt rom for enslige mødre som klienter.

I 1964 tenkte talerne seg at de som skal omfattes av lov om sosial omsorg var en liten gruppe.²⁴ Denne restkategorien betegnes som ulykkelige mennesker, mennesker i en sosial nødssituasjon og familier med sammensatte problemer. Det problemet som oftest nevnes i debatten er uten tvil alkoholmisbruk, da ofte som en del av et større problemkompleks:

"Det dreier seg ofte om store familieproblemer der alkoholisme, kriminalitet, bolignød og asosialitet er mer eller mindre blandet sammen"
(Olav Gjærevoll, Arbeiderpartiet, St. forh. (1963-64) O nr. 64 s. 519)

gravide rusmiddelbrukere og mener at den generelle bestemmelsen om 12 måneder for kriminelle rusmiddelbrukere også kan gjelde denne gruppen. Denne debatten kan både sees et uttrykk for at fosterets rettigheter er blitt svært vesentlige, og som en vesentlig symbolpolitisk debatt ettersom det både har vært enorm mediaomtale om saken, og det av flere innlegg går fram at en ikke har egnede tilbud til de som selv ønsker et tilbud frivillig.

23. Enslige mødre har hele tidsperioden utgjort mellom 16-22 % av sosialhjelpsmottakerne fra ordningen ble etablert (Sosialhjelpsstatistikken 1967-93). Særlig var andelen høy siste halvdel av 1980-tallet.

24. Hvor liten gruppen de tenkte seg som mottakere, illustreres ved at f.eks. Asdahl snakket om *eventuelle* hull i trygdelovgivningingen fordi han regner med at trygdelovgivningingen nå er blitt så omfattende og god (St. forh. (1963-64) O. nr. 64 s. 528).

I den grad bildet av denne familien utdypes, er det en familie der far drikker og må tas hånd om av edruskapsnemnda, der barna er forsømte fordi mor må ta seg av økonomien, og der mor på sin side får egne problemer (se f.eks. innleggene til Tjernberg, St. forh. (1963-64) O nr. 64 s. 526 og Ramndahl St. forh. (1963-64) O. nr. 64 s. 534). Denne multiproblemfamilien tar dermed utgangspunkt i datidens familieideal (den funksjonsdelte kjernefamilien), og definerer en situasjon der far svikter sitt ansvar som forsørger, og dermed bidrar til at mor må svikte sin rolle som mor. Tanken om at barna kunne ta skade av at mor hadde lønnsarbeid, viser hvor sentral en tenkte seg at den hjemmeværende mor var. I tillegg til denne typen familier nevnes alkoholikere og unge jenter som har kommet på skråplanet. Klientene regnes ikke i første rekke å ha økonomiske problemer. Sosialministeren understreker f.eks. at andre problemer ofte er årsak til økonomiske problemer, og at det ofte dreier seg om personlige forhold, vansker i forhold til familien, miljøet, arbeidsplassen eller samfunnet. Representantene henviser til mangel på ressurser av ulike slag som årsaker til klientenes problemer.

I 1991 oppfattes mottakerne av sosialhjelp som en atskillig mer vanlig og mindre belastet gruppe. Det er ikke lenger multiproblemfamiliene som er i fokus, men unge, friske arbeidsløse. Saksordfører Thea Knutzen sier f.eks. i sitt innledningsforedrag:

"Økonomisk sosialhjelp har blitt en akseptabel utvei for stadig flere når regningene tårner seg opp. Det er et økende antall yngre mennesker som av ulike grunner lever på trygd og offentlige stønader og som i stor grad supplerer inntekten med sosialhjelp" (Thea Knutzen, Høyre, St. forh. (1991-92) O. nr. 4 s. 49)

Forståelsen av sosialhjelpen er at det har utviklet seg til å bli en kilde til livsopphold for betydelige deler av befolkningen. I debatten nevnes i tillegg til yngre arbeidsledige, også andre grupper som omfattes av loven; eldre, syke, funksjonshemmede, folk med tunge omsorgsoppgaver hjemme og rusmisbrukere.

Dette er med unntak av rusmisbrukerne, ikke klientgrupper som regnes som sentrale i forhold til den økonomiske sosialhjelpen. Forståelsen av hva som er årsakene til problemene har også endret seg. I 1964 er det trekk ved samfunnsutviklingen som understrekes. Her nevnes forklaringer som at samfunnet gir den enkelte økt frihet, noe som stiller økte krav til tilpasningsevne og modenhet hos den enkelte (se f.eks. Tjernberg, St. forh. (1963-64) O. nr. 64 s. 528), arbeidsløshet (se f.eks. Sewerin, St. forh. (1963-64) O. nr. 64 s. 534), og mobilitet og problemer ved flytting (Sandberg, St. forh. (1963-64) O. nr. 64 s.536). Bare en taler tar opp at vedkommende ønsker å understreke at en også må vektlegge at den enkelte har plikter overfor samfunnet, uten at disse pliktene blir spesifisert. Debatten viser også at en ønsket å bryte med dette at årsaken til problemene skal ha betydning for hjelpen - en skal få hjelp uansett om det er mer eller mindre selvforskyldt at en har kommet i økonomisk uføre. En skal ta farvel med fattigkassa og ta farvel med det gamle skillet mellom verdige og uverdige trengende. I 1991 er det den enkeltes plikter i forhold til samfunnet som er i fokus. Det er særlig Fremskrittspartiet og Høyre som framhever den enkeltes plikter og ansvar for sin egen situasjon, mens Senterpartiet, Kristelig Folkeparti og Arbeiderpartiet legger både vekt på plikter og retter, mens Sosialistisk Venstreparti står alene igjen med vektleggingen av samfunnsansvar både for utvikling av sosiale problemer og løsningen av dem.

Når det gjelder den hjelpen som skal gies, er det i 1964 liten vekt på penger i tråd med datidens problemforståelse. Det er *behandling* som er i fokus i debatten. De som kommer inne under loven trenger noen å snakke med, og hjelp for å løse problemene som skaper de økonomiske problemene. Det er i tråd med Midres terminologi i boka "Bot, bedring eller brød?" (Midre 1990) bedring og ikke brød som er fokus i debatten. Det gjelder å ta ondet ved roten, og finne ut hvorfor Jeppe drikker, som flere av talerne uttrykker det. Flere talere understreker også at det er et vanskelig klientell som omfattes av loven, og at det skal

mye til for å hjelpe dem på en god måte, men at en ved utdanning av sosialarbeidere og vekt på sosial behandling kan nå lenger enn tidligere. Det som trengs er noen å snakke med, medmenneskelighet, forståelse og varme. Det understrekes at det er ikke kommunefunksjonærer som ser sin rolle som paragrafryttere og pengesparere som ønskes, det kreves særegne menneskelige egenskaper for denne typen arbeid. Sosialkontorene som skal etableres, skal ikke være kontor der de ansatte sitter og venter på at klientene kommer, men aktivt oppsøkende. Det legges vekt på at folk i sosial nød kvier seg for å gå til offentlige kontorer for å bli eksaminert foran en firkantet ekspedisjonsluke (Aakvik. St. forh. (1963-64) O. nr. 64 s.509). Hjelpen skal ikke preges av sparing og løftede pekefinger (Wormdahl, St. forh. (1963-64) O. nr. 64 s. 505), og folk skal få anledning til å snakke med en sosialarbeider alene uten andre til stede (Tjernberg, St. forh. (1963-64) O. 64 s.526). Hjelp til selvhjelp som er lovens uttrykte mål, er definert i en kontekst der dette målet skal nåes gjennom sosial behandling, Dilemmaet som stilles opp, er en spenning mellom lønnsarbeid /selvforsørgelse kontra offentlig forsørgelse, men der det å ikke kunne forsørge seg selv, er symptomer på en underliggende problematikk som må behandles. Representantene legger også vekt på "familiebehandlingsprinsippet", dvs. at familien skal være utgangspunkt for organiseringen av hjelpen. Sosialstyret skal nå være overordnet barnevernsnemnd og edruskapsnemnd, slik at de ulike problemene som gjelder en familie kunne diskuteres og behandles i sammenheng,

I 1991 er ikke lenger troen på sosial behandling og sosionomene like overveldende. Nå nevnes derimot behovet for å få andre yrkesgrupper inn på sosialkontorene. Representanter fra Høyre og Fremskrittspartiet uttrykker også behov for å begrense det offentlige ansvar, og frykt for at geskjeftige sosialarbeidere skal blande seg inn i privatlivet til vanlige mennesker under dekke av å drive såkalt forebyggende arbeid (se St. forh. (1991-92) O. nr. 4 s. 60). Den individuelle behandlingen og skjønnnet ble i 1964 diskutert som en fordel for den

enkelte klient, og som en nødvendighet når det gjelder et sikkerhetsnett som skulle fange inn alle situasjoner som ikke ble dekket av andre ordninger. I 1991 er det at ytelsene ikke blir rettighetspreget, begrunnet med samfunnets behov for å ta økonomiske hensyn, for å sikre at hjelpen når fram til de som trenger det mest og for å kunne ta lokale hensyn.²⁵ Til erstatning for debatten om behandling, har en i 1991 fått en debatt om arbeidsplikt. Også i 1964 var det snakk om arbeidsplikt, men denne var da begrenset til å gjelde mannlige alkoholikere og unge jenter på kant med samfunnet²⁶. Midre (1990) nevner disse bestemmelsene i lov om sosial omsorg som uten praktisk betydning, samtidig som sosialhjelpssøkerne fortsatt, også i henhold til lov om sosial omsorg, må vise at de har arbeidsmoral gjennom prinsippet om hjelp til selvhjelp. At dette representerer en arbeidsplikt var ikke framme i Stortingsdebatten, men kanskje dette var så selvfølgelig at politikerne ikke følte behov for å problematisere det. Det kan også sees som et uttrykk for at den tidens forståelse av hjelp til selvhjelp, var slik konstruert at dette dreide seg om underliggende problemer som skulle avhjelpes med sosial behandling, og at dette hadde som mål å sette klientene i stand til å ha et arbeid og forsørge seg selv. I 1991 er arbeidsplikt det sentrale spørsmålet i stortingsdebatten, og det er politisk uenighet om spørsmålet. Sosialistisk Venstreparti og Arbeiderpartiet mener at det er tilstrekkelig at det i

25. Bare Sosialistisk Venstreparti står i 1991 for det standpunkt at loven burde innføre rettigheter og sentralt normerte ytelser.

26. Arbeidsplikt nevnes av to representanter i debatten i 1964. Arbeidsplikt i form av opphold i arbeidshjem eller vernehjem er da aktuelt som alternativ til kontantstøtte for alkoholikere. Det dreier seg om, som Tjernberg sier, de såkalt arbeidsskye, asosiale, alkoholskadde som er oppgitt av edruskapsnemda som kurumulig. Det er for dette, som hun betegner som et mer eller mindre kriminelt miljø, at arbeidsplikt skal kunne brukes. Karen Grønn Hagen nevner arbeidshjem, pleiehjem eller spesialinstitusjon som alternativ for unge jenter som på grunn av "miljøskade eller andre grunner - ikke kan tilpasse seg et normalt liv, og ikke kan underordne seg et ordnet samfunns lover" (St. forh. (1963-64) O. nr. 64 s.531). I begges innlegg er det lagt vekt på samfunnets ansvar for disse problemene, og behovet for medlidenhet med de ulykkelige.

lovforslaget står følgende:

"Det kan settes vilkår for tildeling av økonomisk stønad (se også § 5-4 tredje ledd og § 5-8. Vilkårene må ha nær sammenheng med vedtaket og ikke urimelig begrense stønadsmottakernes handle eller valgfrihet. Vilkårene må heller ikke være i strid med andre bestemmelser i denne lov eller andre lover" (St. forh. (1991-92) O. nr. 4 s. 99)

Sosialistisk Venstreparti og Arbeiderpartiet argumenterer for at en ytterligere arbeidspliktsbestemmelse ikke er nødvendig, og ut fra forståelsen av arbeid som en rett. Det understrekes at de i stedet ønsker en ungdomsgaranti, og at de vil stille som vilkår at sosialhjelpsmottakerne tar imot tilbud på det ordinære arbeidsmarkedet. Disse partiene ønsker ikke å åpne opp for et arbeidsmarked som ikke er knyttet til faglige rettigheter. De andre partiene²⁷ fikk flertall for en mer skjerpet paragraf som bruker betegnelsen arbeidsplikt:

"Det kan stilles vilkår om at mottakeren skal utføre passende arbeidsoppgaver i bostedskommunen så lenge stønaden oppbeværes" (St. forh. (1991-92) O. nr. 4 s. 99)

Argumentene som brukes for nødvendigheten av en slik mer skjerpet bestemmelse, er dels at klientene bør vise arbeidsvilje for å få hjelp, at en slik bestemmelse kan få bukt med problemet at klienter arbeider svart, at det er bedre for de det gjelder enn å gå uten noe å gjøre, og at det kan bidra til å forbedre den alminnelige holdning til sosialhjelp og til dem som mottar sosialhjelp. Arbeidsoppgaver som nevnes er raking av gress, hjelp til pleietrengende og malerarbeid. I diskusjonen om arbeidsplikt blir ikke enslige mødre som klienter trukket inn, verken i forhold til hvordan bestemmelsen harmonerer med lov om folketrygd, som gir rett til å være hjemme med barn, eller mer generelt i hvilken grad omsorgsarbeid og hensynet til barnetilsyn lar seg forene med mulighet til å ta

27. Fremskrittspartiet hadde opprinnelig et eget forslag som falt: "vilkår kan inkludere endret livsførsel, salg av formuesgjenstander, deltakelse på kurs, utførelse av ekstraordinære arbeidsoppgaver m.m.". Når dette forslaget falt, stemte de subsidiært for Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiets forslag.

kortvarig arbeid på usikre betingelser. Det er også uenighet med hensyn til hvilke grupper bestemmelsen skal gjelde for. Thea Knutzen fra Høyre presiserer f.eks. at den gruppen hun tenker på er unge, arbeidsføre menn, mens Carl I. Hagen fra Framskrittspartiet påpeker at han stemmer for arbeidspliktparagrafen fordi den er generell og skal gjelde alle klienter.

Både i 1964 og 1991 er det forholdet mellom lønnsarbeid/å forsørge seg selv og sosialhjelp som problematiseres. I 1964 sees imidlertid de økonomiske problemene som forårsaket av andre mer dypere problemer, som klientene trenger hjelp til. Dette førte for enslige mødre som for andre klienter til at det var mer vekt på behandling og mindre på penger. Når disse problemene i stor grad ble forstått som samfunnsskapt, ga det et rom for at samfunnet også hadde et ansvar for å hjelpe folk ut av problemene. Når sosialhjelpsmottakerne i 1991 er definert som en stor gruppe og vanlige folk, inkluderer dette i større grad også enslige mødre, men det er fortsatt mannlige og nå særlig yngre, arbeidsledige sosialhjelpsmottakere som det fokuseres på i debatten. I 1991 forstås i tillegg problemene som sosialhjelpsmottakerne utgjør, som et mye klarere definert dilemma mellom lønnsarbeid og sosialhjelp, og derfor bør en skjerpe bestemmelsene om å vise arbeidsmoral. For enslige mødre betyr denne skjerpingen av plikten til å arbeide definert som lønnsarbeid, at rommet for subsidiær sosialhjelp i tillegg til overgangsstønad blir mindre, uten at dette problematiseres eller synliggjøres.

9.4 Fra relasjonelt til individualisert alenemoderskap

Sammenligningen av debattene om stønadene til enslige mødre fra 1963 til i dag, viser at vi har hatt en kontinuerlig debatt om avgrensningen av det offentlige ansvaret for forsørgelse av enslige mødre, opp mot privat forsørgelse og den

mannlige forsørgerens forpliktelser. Sett under ett har den mannlige forsørgeren vært det mest fokuserte temaet i debattene om stønadsordningene for enslige mødre. Men parallelt har det også vært en debatt om avgrensningen av offentlig ansvar for forsørgelse, i forhold til enslige mødres ansvar for å forsørge seg selv. Dette drøftes når det gjelder trygdeordningene for enslige mødre som et forhold som må avveies i forhold til omsorgsarbeidet, mens det i diskusjonen av sosialhjelpen avveies i forhold til problemer som gjør det vanskelig å forsørge seg selv. På 1990-tallet er forholdet mellom selvforsørgelse og offentlig forsørgelse det sentrale tema når det gjelder både trygd og sosialhjelp.

Tabell 9.2 på neste side presenterer de viktigste utviklingstrekkene i offentlig debatt om stønadsordningene til enslige mødre fra 1963 til 1995. De siste 30 årene har representert en periode der samfunnet har tatt ansvaret for forsørgelsen av enslige mødre. Hovedtrekkene i utviklingen er at den mannlige forsørgeren har blitt svekket, samtidig som kvinners ansvar for å forsørge seg selv er blitt styrket og behovet for avgrensning av offentlig ansvar for forsørgelse har blitt sterkere.

Enslige mødre ved starten av 1960-tallet var ikke det samme fenomenet som det som diskuteres på 1990-tallet. Denne endringen består både i at gruppen har endret seg, at kategorisering har mistet sin betydning, og at forståelsen av hva som er hovedproblemet har endret seg. Vi har hatt en utvikling fra at det å skille mellom enker, ugifte mødre og separerte og skilte hadde stor betydning, til en vektlegging av det felles i de ulike gruppens situasjon. Dette har klart sammenheng med svekkelsen av betydningen av mannlige forsørgere, gjennom at dette opphever noen av de skillelinjer som ble betraktet som vesentlige mellom ugifte mødre og separerte og skilte mødre. Denne utviklingen fikk sitt endelige gjennombrudd med den felles trygdelovgivningen for alle grupper enslige mødre fra 1981. Endringen fra fokus på enkenes situasjon til et fokus på enslige mødre som samlekategori, avspeiler også at gruppen enslige mødre rent

Tabell 9.2

Utviklingstrekk i stortingsdebattene (1963-1981) og offentlige utredninger på 1990-tallet angående stønader til enslige mødre

	1963/64	1971/72	1980/81	1991-95
Forståelse av enslige mødre	Enkene i fokus, definert som sosialt problem pga tap av forsørger	Ugifte mødre og sep. og skilte, definert som sosialt problem på grunn av mangelen på forsørger (ugifte mødre), definert som en heterogen gruppe (skilte mødre)	Enslige forsørgere, definert som heterogen gruppe, def som problem å være alene med barn Ny distinksjon mellom reelle og ikke-reelle enslige forsørgere	Enslige forsørgere, heterogen gruppe, def som problem på grunn av mangelen på eget lønnsarbeid og langvarig offentlig stønad Ny distinksjon: Aktive og passive stønadsmottakere
Omsorg for barn	Relasjon mellom mor og barn og et nødvendig arbeid og yrke	Ikke berørt i debatten	Fokus på aleneomsorg for barn som en særegen utfordring	Omsorg for barn som ikke-arbeid
Familieideal	Den funksjonsdelte kjernefamilien, mor hjemme - far i lønnsarbeid	Den funksjonsdelte kjernefamilien, mor hjemme - far i lønnsarbeid	Mer differensiert familieideal	Den likestilte familie der både mor og far er i fulltidsarbeid
Mulige mannlige forsørgere	Ektefelle, eksektefeller og barnefedre	Ektefeller, eksektefeller, barnefedre og samboende barnefedre	Ektefeller, eksektefeller, barnefedre og samboende som ikke er barnefedre	Ektefeller, eksektefeller, barnefedre og samboere uansett relasjon til barna
Ideal for enslige mødre	Hjemme eller deltid lønnsarbeid hvis det ikke går på bekostning av omsorgen for barna	Ikke berørt i debatten, underforstått behov for at mødrene er hjemme en periode	Hjemme eller lønnsarbeid, på deltid eller fulltid når moren vurderer det slik at det ikke går på bekostning av omsorgen for barna	Fulltidslønnsarbeid som ideal etter det første året og plikt når barna er over 3 år
Forståelse av offentlig forsørgelse	Kilde til velferd og trivsel, sosialhjelp og trygd som ordninger som skal avstigmatiseres slik at flere tar dem i bruk	Fortsatt forstått som et gode Misbruksdebatt i forhold til samboende ugifte mødre	Fortsatt forstått som et gode Misbruksdebatt i forhold til samboende enslige mødre	Kilde til avhengighet, passivitet, hjelpeløshet og eksklusjon fra samfunnet Misbruksdebatt

faktisk har endret seg, både i sammensetning og innhold. Mens det i Norge tidlig på 1960-tallet rent faktisk var få både ugifte mødre og separerte og skilte mødre, utgjør disse gruppene nå hovedtyngden av de enslige mødrene (Ryen 1989). Betegnelsen "ugift mor" har i tillegg mistet sitt innhold når nesten halvparten av alle norske barn fødes av ugifte mødre, og denne sivilstatusen dekker over vidt forskjellige livssituasjoner²⁸. Mens det på 1960-tallet var mangelen på mannlige forsørgere som var definert som hovedproblemet, er dette nå avløst av en forståelse av at det er mangelen på lønnsarbeid og lengre stønadsperioder som er sentralt for at grupper av enslige mødre defineres som et sosialt problem.

Sammenligningen av debattene viser også hvordan den mannlige forsørgeren har endret seg når det gjelder hva slags potensielle mannlige forsørgere det er snakk om. Det er helt klart at den tradisjonelle forsørgeren i rollen som eksektemann har mistet mye av sin betydning. Mens det både i 1963 og 1971 er slik at skilte og separerte menn har ansvar for å forsørge både barn og eksektefelle etter ekteskapet, er dette ikke lenger noen realitet i 1981 og 90-årene. Den mannlige forsørgelsesplikten er i det alt vesentlige redusert til å dreie seg om barna. Samtidig har vi i samme tidsperiode hatt en utvidelse av grensene for hvem som regnes som forsørgere. I 1972 ble samboende barnefedre indirekte forutsatt å forsørge sine samboere ut fra det forhold at de samboende mødrene ikke lenger fikk rett til overgangsstønad, og i 1993 kom bestemmelsen om at også enslige mødre som bodde sammen med menn som ikke var barnas fedre, mistet den ekstra barnetrygden. Diskusjonen om dette også skal gjelde overgangsstønaden ble introdusert både i 1981 og nå igjen på 1990-tallet.

Selv om arbeidslinjen på 1990-tallet ble introdusert som noe nytt, er dette som vi har sett en vedvarende tendens i diskusjonen om trygden for enslige

28. Dette viser studien til Stang (1983). Da hun brukte ugifte mødre som utgangspunkt for en undersøkelse tidlig på 1980-tallet var det 36 % av dem som ikke hadde kontakt eller bare sporadisk kontakt med barnefaren.

mødre. Hele tiden har det å sette alenemødrene i stand til å forsørge seg selv vært hovedmålsettingen for ordningene. Muligheten til å være hjemme og se etter barna ble oppfattet som en rettighet inntil barna var gamle nok (Ot.prp. 56 1963-64). Rettighetene til trygd var mer knyttet til at omsorg for barn var en hindring for lønnsarbeid, enn et uttrykk for at enslige mødre ikke burde ha lønnsarbeid. Det som er nytt med arbeidslinja i 90-årene, er ønsket om å begrense muligheten til å være hjemme med barn, og å utvide forpliktelsen til å stå registrert som arbeidsledig når en har trygd. Oppfatningene om omsorgsarbeid har samtidig klart endret seg på disse tredve årene. Både i 1963 og 1981 ble det lagt vekt på at omsorgen for barna stillte mødrene overfor hindringer i forhold til å ha lønnsarbeid, og at det var krevende å ha omsorg for barn alene. I 1963 ble dette knyttet til mødrenes tradisjonelle rolle som husmødre forsørget av mannlige forsørgere, samtidig som det ble understreket at det var et viktig og nødvendig arbeid som ble gjort. Det var likevel helt klart mangelen på mannlige forsørgere som legitimerte offentlig forsørgelse og ikke omsorgen for barna i seg selv. I 1981 er forståelsen av omsorgsarbeidet knyttet både til aleneansvaret og de ekstra kravene det stiller, samtidig som det er knyttet til vanskeligheter med å kombinere lønnsarbeid og omsorgsarbeid. Her er det barnas behov som legitimerer en trygdeordning, og det er også barnas behov som fører til at mange er opptatt av at f.eks. 10 års grensen må håndheves liberalt. Utredningene på 1990-tallet representerer et fullstendig brudd når det gjelder forståelsen av omsorgsarbeidet. Det er nå forutsatt at problemene med å kombinere lønnsarbeid og omsorg er løst, og omsorgsarbeidet blir behandlet som det Ann Oakley kaller et ikke-arbeid (Oakley 1988). Dette formidles helt klart i det nye skillet mellom passive og aktive trygdemottakere, der passivitet som betegnelse på å ha omsorg for barn hjemme på heltid illustrerer den nye forståelsen av omsorgsarbeidet. Forutsetningen for en slik forståelse av omsorgsarbeidet er at samfunnet gjennom sine tilbud om støtte i småbarnstida, og siden barnehager og fritidshjem, nå gjør

slik hjemmeomsorg for barn overflødig, og at kombinasjonen lønnsarbeid og barneomsorg er mulig og forsvarlig.

Synet på lønnsarbeid har også endret seg. Mens understrekingen av forpliktelsen for enslige mødre til å ha betalt arbeid tidligere viste til eksistensen av en dobbelt standard når det gjelder lønnsarbeid for kvinner, er dette nå idealet for alle kvinner og mødre. Idealet om fulltidshusmoren var avhengig av eksistensen av en mannlig forsørger, mens enslige forsørgere på sikt burde ha lønnsarbeid. I 90-årene er arbeidslinjen i overensstemmelse med at det er blitt vanlig for gifte og samboende mødre å være i lønnsarbeid. Det blir dermed ikke legitimt å unnta enslige mødre fra denne forpliktelsen. Da Wærness (1972) analyserte enslige mødres sosiale rettigheter tidlig på 1970-tallet, argumenterte hun for at det var en konflikt mellom verdien av å være økonomisk uavhengig og å tjene sine egne penger, og å ta vare på barn. Denne verdikonflikten forutsettes nå å være opphevet.

I debattene om sosialhjelpsordningen er ikke enslige mødres situasjon som mottakere av sosialhjelp berørt eksplisitt. For de enslige mødrene som har søkt sosialhjelp, og samtidig har hatt ytelser fra folketrygden, har dette ført til at to stønadssystemer med forskjellige normsystemer har blitt konfrontert med hverandre. Tabell 9.3 på neste side oppsummerer viktige utviklingstrekk som har betydning for enslige mødre som klienter. Sosialhjelpen kan på mange måter sies utelukkende å ha vært basert på en mannlig norm- dilemmaet offentlig forsørgelse kontra å forsørge seg selv. På 1960-tallet mente de at stønadsmottakerne hadde problemer som måtte behandles for at selvforsørgelse skulle være mulig, mens dette på 1990-tallet forstås som svikt både i den enkeltes vilje og mulighet til å få lønnsarbeid. Det er ikke verken i 1964 eller 1991 noe klart definert rom for at alenemødre med omsorg for små barn skal få sosialhjelp. Dette har ført til den tvetydige praksis som vi i kapitlene tidligere har sett var til stede på de lokale sosialkontorene. Midre (1990) har i en analyse av

Tabell 9.3 Utviklingstrekk i stortingsdebattene om sosialhjelp 1964 og 1991

	1964	1991
Oppfatning av klientene problemene og årsakene	En liten gruppe med store sosiale problemer (alkoholisme, kriminalitet, asosialitet - multi-problemfamilier) forårsaket av samfunnsutviklingen og ressursmangel	Mer vanlig og mindre belastet gruppe (fokus på unge friske arbeidsløse) med økonomiske problemer pga samfunnsproblemer og individuelle problemer
Hjelpeform	Sosial behandling Familiebehandlings-prinsippet Fokus på samfunnsansvar	Økonomiske ytelser Fokus på den enkeltes ansvar Arbeidsplikt
Forståelse av sosialhjelpen	Kilde til velferd og trivsel, behov for å avstigmatisere ytelsene og gjøre dem tilgjengelige	Sosialhjelp bør begrenses, offentlige stønader som kilde til klientgjøring, passivitet og utelukkelse fra samfunnet

det han kaller avgrensingsinstitusjonene, hevdet at indre motsetninger kommer best til syne i økonomiske nedgangstider. Det er når det er dårlige økonomiske konjunkturer og stor arbeidsledighet at det paradoksalt nok er slik at synspunkter om at det er behov for å styrke arbeidsmoralen og innsnevre de sosiale ordningene, er sterkest. Sammenligningen mellom debattene i 1964, som skjedde i en økonomisk oppgangstid, og 1991 som var en tid preget av høy arbeidsledighet (i norsk sammenheng) og en forståelse av at velferdsstaten har blitt for dyr i forhold til samfunnsøkonomien, støtter Midres tese.

Vi står nå i den situasjon at det både i trygdlovgivningen og sosiallovgivningen innskjerpes i retning av at den livslange lønnsarbeidernormen blir enda mer dominerende. Koblet med en forståelse av at offentlig forsørgelse i seg selv er en kilde til problemer, blir det mindre rom for at det finnes situasjoner der offentlig forsørgelse både i form av trygd og sosialhjelp, kan være

et gode for dem som mottar dem. Både debattene om trygdeordningene og sosialhjelpen var på 1960-tallet preget av stor partipolitisk enighet, mens det utover på 1970- og 1980-tallet blir stadig mer markerte politiske skillelinjer både når det gjelder syn på familieidealer, den mannlige forsørgeren, kvinners yrkesdeltakelse og synet på velferdsordningene generelt. Som Knudsen og Wærness (1996b) viser, er det i dag en kamp og strid om ulike familiemodeller, som f.eks. viser seg i striden om kontantstøtte og mulighetene til å velge å være hjemme.

Trygden for alenemødrene er en sosial rettighet basert på en bestemt forestiling om moderskap som ble skapt i etterkant av glansperioden for den heltidsarbeidende husmor. Vi er nå i en situasjon der en type kjønnspolitikk som idealiserte en mannlige norm - kvinners økonomiske avhengighet av en mannlige forsørger - gradvis er blitt erstattet med en ny, også mannlige norm - den fulltidsarbeidende lønnsarbeider. Den gamle politikken basert på den mannlige forsørger ga rom for den autonome alenemor med trygderettigheter knyttet til moderskapet, mens den nye normen ikke gjør det. Oppsummert kan vi si at utviklingen viser et skifte av kjønnspolitikk, fra en politikk som bygde på eksistensen av den funksjonsdelte kjernefamilien, som tok utgangspunkt i en mannlige norm - den mannlige forsørgeren - til en politikk som tar utgangspunkt i en annen mannlige norm, nemlig det livslange lønnsarbeidet. Dette har også vært en utvikling i andre land med lignende ordninger (se f.eks. Knijn 1994, Bryson 1992).

Forståelsen av alenemoderskapet har endret seg fra det jeg vil kalle et relasjonelt alenemoderskap til et individualisert alenemoderskap. På starten av 1960-tallet ble omsorg oppfattet som et relasjonelt forhold mellom mor og barn, der det er mor som selv må vurdere barnets behov for omsorg. Omsorgsarbeidet er relasjonelt fordi det oppfattes som et forhold preget av gjensidighet, der mors og barnets behov var nært sammenknyttet. Omsorgen for egne barn var også

regnet som et arbeid og et eget yrke, som i hvert fall i stortingstalene ble tillagt like stor vekt som annet arbeid. I og med at denne relasjonelle oppfatningen om omsorg for barn og omsorg som arbeid var knyttet sammen med den funksjonsdelte kjernefamiliens glanstid, betydde det også at omsorgsarbeid for barn var skjebne og plikt for kvinner. Omsorgsarbeidet satte dermed klare hindringer for lønnsarbeid for kvinner. På 1990-tallet er denne relasjonelle oppfatningen av omsorg erstattet med konturene av et individualisert alenemoderskap. Oppfatningen av omsorgsarbeidet er individualisert blant annet fordi den er frigjort fra relasjonen mellom mor og barn utover det første året. Forutsetningen er nå at barns behov lar seg rimelig greitt definere av alder, og at samfunnet gir et tilstrekkelig tilbud om barneomsorg. Mødre kan dermed ta sine beslutninger om lønnsarbeid og utdanning uavhengig av omsorgen for barn, og den nødvendige foreldreomsorg kan utføres på foreldrenes fritid. Det er heller ikke rom for at alenemoderskap i seg selv setter egne vilkår for omsorgsarbeid og lønnsarbeid, noe som var et vesentlig element i Stortingsdebatten i 1981.

Alenemoderskapet er også individualisert i kraft av vektleggingen av økonomisk selvstendighet gjennom lønnsarbeidet. I 90-årene er det vesentligste spenningsfeltet i konstruksjonen av alenemødrene knyttet til dimensjonene mellom å se dem som avhengige eller uavhengige. Avhengighet identifiseres nå med mottak av offentlige stønader og betraktes som et forhold som i seg selv en kilde til problemer. Mens det tidligere var avhengigheten av den mannlige forsørgeren som skapte problemer for kvinner etter dødsfall og samlivsbrudd, er det nå den påfølgende avhengigheten av offentlig forsørgelse som ansees å skape problemer. Vi har dermed et skifte fra at det fram til 1981 fortsatt var bruddet med samfunnsnormene med hensyn til seksualitet og ekteskap som var mest sentralt, til at det nå er fokus på bruddet med normene om å forsørge seg selv.

9.5 Avslutning

Sammenligningen av debattene om trygdelovgivningen viser en kontinuerlig spenning mellom å betrakte alenemødrene hovedsakelig som kvinner som mangler en mannlig forsørger (som bygger på en grunnleggende forutsetning om eksistensen av mannlige forsørgere), som potensielle lønnsarbeidere eller som omsorgsarbeidere. Alle disse dimensjonene ved rollen som alenemor er til stede i alle debattene, men fokus har skiftet i disse tredve årene, og modellene for omsorg for barn, familie og forsørgelse har endret seg. For det første har vi en klar utvikling mot at alenemødrene nesten utelukkende defineres som potensielle lønnsarbeidere. Dette henger både sammen med en endring i modellene for omsorg og hvem som forutsettes å forsørge seg selv. Fra at omsorgen for barna ble diskutert som et nødvendig og viktig arbeid (en positiv begrunnelse- omsorgsarbeidet som nødvendig), og som en faktor som gjorde det vanskelig å både ha og få lønnsarbeid (den negative begrunnelsen- omsorgsarbeidet som hindring), er omsorgsarbeid på 1990-tallet blitt definert som ikke-arbeid. Omsorgsarbeidet forutsettes utover det første året å kunne utføres på fritida av begge foreldrene, og for øvrig å være overtatt av barnehager og fritidshjem. Samtidig har idealfamilien endret seg, fra den funksjonsdelte kjernefamilien til den sosialdemokratiske likestilte to-inntektsfamilien, der både menn og kvinner forutsettes å forsørge seg selv. Når norske enslige mødre fikk rettigheter knyttet til moderskap og omsorgen for barna, var det sterkt knyttet sammen med forventningene om kvinners avhengighet av mannlige forsørgere og med en tilslutning til dette familieidealet. Nå er dette idealet erstattet av et ideal om at begge foreldrene har lønnsarbeid, og at også kvinner bidrar likeverdig til den økonomiske forsørgelsen. Den andre hovedendringen er en dreining i synet på offentlig forsørgelse, med sterkere vektlegging av normene om å forsørge seg

selv. Mens offentlig forsørgelse og trygd for enslige mødre i 1963 ble sett som en rimelig erstatning for privat forsørgelse gjennom ekteskapet og et gode, er perspektivet nå at offentlig forsørgelse skaper avhengighet og i seg selv er en kilde til problemer. Vi har parallelt hatt en endring fra vektlegging av at enslige mødre (bortsett fra enkene) var avvikende i forhold til familieidealene og normer knyttet til seksualitet, til å se alenemødrene som avvikende i forhold til normene angående arbeidsmoral og alle borgeres plikt til å forsørge seg selv.

Sverdrup (1995) har kalt blant annet overgangsstøtten for kvinnerommet i folketrygden. Debattene om lov om sosial omsorg og lov om sosiale tjenester illustrerer at det aldri har vært noe kvinnerom i sosialhjelpsloven. Stortingsdebattene belyser hvordan stortingsrepresentantene oppfattet de som hadde økonomiske problemer (de potensielle sosialhjelpsmottakerne), og den hjelpen sosialkontorene skulle gi, og disse oppfatningene gir i ulik grad rom for hjelp til enslige mødre med økonomiske problemer. Både i 1964 og 1991 er dilemmaet for den enkelte klient definert som en spenning mellom selvforsørgelse og økonomisk hjelp, men samtidig har synet på hjelpen som gies endret seg. Mens det i 1964 fokuseres på ressursproblemer hos klientene som kan avhjelpest gjennom sosial behandling, er det i 1991 økte krav til den enkelte, blant annet gjennom en skjerping av arbeidsplikten som skal føre til selvforsørgelse. I 1964 var også forståelsen av sosialhjelpen at dette skulle være en ordning som sikret inntekt til de som ikke var dekket av andre trygdeordninger, uansett grunnen til at de ikke hadde inntekt, mens forståelsen av sosialhjelpen i 1991 er at dette også er en stønadsordning som det gjelder å begrense bruken av. Endringene når det gjelder synet på sosialhjelpen, betyr dermed for enslige mødre som søker sosialhjelp en skjerping av fokus på lønnsarbeidet, og en svekket legitimitet for offentlig støtte av andre grunner enn at de er arbeidsuføre.

I avslutningskapitlet vil jeg sette denne oppfatningen av alenemoderskap, omsorgsarbeid, lønnsarbeid og velferdsordninger og politikken problematikk i

forhold til hverdagslivets problematikk som det oppleves av alenemødrene og av de ansatte på sosialkontorene.

Kapittel 10

Kvinner, alenemoderskapet og velferdsstaten

10. 1 Innledning

I denne avhandlingen har jeg tatt utgangspunkt i tre ulike typer aktører for å belyse forholdet mellom lønnsarbeid, omsorgsarbeid og velferdsordninger for alenemødre. Gjennom denne angrepsmåten ønsket jeg å bidra til en forståelse av alenemødrenes samfunnsmessige posisjon som mødre, lønnsarbeidere og klienter både i forhold til hvordan den ble opplevd "innenfra" og konstruert "utenfra". Målsettingen med dette har vært å bidra til en analyse der hverdagslivets problematikk slik alenemødrene opplever den, konfronteres med konstruksjonene av alenemødrene som stønadsmottakere og klienter på et institusjonelt nivå og i den politiske diskursen. Utfordringen i dette kapitlet er å drøfte de ulike delene av analysen i forhold til hverandre.

Avhandlingens tema er i vid forstand alenemødres forhold til velferdsstaten. Mens politikernes diskusjon representerer en del av utformingen av velferdsstatens rammer, er virksomheten på sosialkontoret den konkrete gjennomføringen av denne politikken. Møtet på sosialkontoret er en konkrete relasjon mellom den enkelte alenemor og velferdsstaten, der rammene for velferdsstaten fortolkes. Det er dermed et møte der staten blir synlig for alenemødrene, og der alenemødrene blir synlig for staten. Alenemødrenes hverdagsvirkelighet er den konkrete virkeligheten velferdsstatens ordninger griper inn i, både for å avhjelpe nød og for å regulere samfunnsmedlemmenes atferd og handlinger. Det blir dermed sentralt å få en forståelse av hvordan denne hverdagsvirkeligheten skiller seg fra de oppfatningene som ligger til grunn for avgjørelsene om utformingen av rammene for velferdsstaten, og hvordan de ansatte på sosialkontoret fortolker

alenemødrenes problemer og rammene for sin virksomhet. I den første delen av kapitlet vil jeg oppsummere hva som har kommet fram omkring hvordan de ulike aktørene fortolker omsorgsarbeid, lønnsarbeid, velferdsordninger og kategorien alenemødre, og diskutere disse fortolkningene i forhold til hverandre. Denne oppsummeringen munner ut i en diskusjon av begrepet avhengighet i forhold til alenemødres situasjon. Deretter vil jeg diskutere hva denne studien kan bidra med når det gjelder forståelsen av forholdet mellom velferdsstaten og kvinner generelt og alenemødre spesielt. Jeg vil her ta utgangspunkt i ulike perspektiver på forholdet mellom kvinner og velferdsstaten, og diskutere hvordan velferdsordningene bidrar til nye muligheter og nye typer undertrykking og bånd for alenemødre.

10.2 Hverdagslivets-, omsorgsarbeidets- og politikkenes problematikk

I forrige kapittel var konklusjonen når det gjaldt de politiske debattene om økonomisk sosialhjelp, at ordningen har blitt diskutert som *en kjønnsnøytral velferdsordning*. Økonomisk sosialhjelp har blitt diskutert som en ordning for en liten residualkategori på 1960-tallet og en større gruppe særlig mannlig sosialhjelpsmottakere på 1990-tallet, mens enslige mødre og kvinner som sosialhjelpsmottakere ikke har vært sentrale i diskusjonen og utformingen av ordningen. Dette har resultert i at sosialhjelp har blitt diskutert i relasjon til lønnsarbeid, og i liten grad i forhold til at ordningen brukes som supplerende trygdeordninger og i forhold til omsorgsarbeid. Når det gjaldt diskusjonen av alenemoderskapet i debattene om trygdeordningene for enslige mødre, konkluderte jeg med at vi har hatt en endring fra en *relasjonell* til en *individualistisk* forståelse av alenemoderskapet. Denne utviklingstendensen går både på at forståelsen av omsorgsarbeidet har endret seg, fra å bli sett som et vesentlig

arbeid til å være en oppgave på fritiden for lønnsarbeidende foreldre, og at forståelsen av forsørgelse har gått fra å bli sett som et til dels kollektivt ansvar til et mer individuelt ansvar for den enkelte alenemor. Utviklingstrekkene i stortingsdebattene og de siste utredninger angående stønadsordningene innebærer dermed en styrking av tendensen til at en livslang lønnsarbeidernorm blir gjeldende både for kvinner og menn. Dette styrker Becks oppfatning av velferdsstaten i et refleksivt moderne samfunn, som mer et vilkår for individualiserte lønnsarbeidskarrierer enn som en begrensning eller vern mot arbeidsmarkedets krav (Beck 1992). Det er en klar utvikling i retning av at velferdsstaten gir rettigheter og muligheter til enslige mødre bare innen en ramme av lønnsarbeidslivsløp, og at det som har vært benevnt som "kvinnerommet i folketrygden" (Sverdrup 1995) innskrenkes. I den politiske debatten om alenemoderskapet blir det også tydelig at diskusjonene dreier seg mer om grensene for alenemoderskapet i forhold til mannlige forsørgere av ulik karakter og i forhold til arbeidsmarkedet, enn om de problemene alenemødre møter i en hverdagslivskontekst ved inngangen til 1990-tallet. Debatten i 90-årene er også mer en debatt om idealer for forholdet mellom kjønnene, enn en debatt som forholder seg til at den kjønnsdelte arbeidsdelingen fortsatt er et dominerende trekk ved vårt samfunn. Samtidig er også den politiske debatten gjennom hele perioden preget av store indre motsigelser både når det gjelder synet på lønns- og omsorgsarbeid og stønadsordningene. Mest synlig blir dette ved den parallelle tendensen (i tillegg til vektlegging av lønnsarbeid som det primære mål) til å legge vekt på barnefedre og etterhvert samboere som mulige mannlige forsørgere. Her blir det forholdet til faderskapet og kjernefamilien som blir en sentral dimensjon i avveiningene av grensene for i hvilken grad alenemoderskapet skal gi tilgang til av goder og støtteordninger. Likeledes kommer tvetydigheten fram i størrelsen på stønadene og innholdet i støtteordninger både til omsorgsarbeid, utdanning og lønnsarbeid. Staten er et strategisk terreng som

ulike krefter forsøker å påvirke i ulike retninger (Johansson 1992), og politikken i forhold til enslige mødre kan sees som en balansegang, og et sammenvevd resultat av mer eller mindre framgangsrike krefter som stadig er i endring. I den politiske debatten har det hele tiden vært en ambivalens med hensyn til å se alenemødre som mødre og/eller lønnsarbeidere og dette viser seg i debattene og har nedfelt seg i stønadssystemet.

Når en ser denne politiske debatten i forhold til hverdagslivets problematikk for alenemødrene, blir det tydelig at den senere politiske debatten er preget av forestillinger og idealer om hvordan forholdene både på arbeidsmarkedet og i velferdsstaten skal være, uten å ta i betraktning de reelle mulighetene alenemødrene har til å realisere disse idealene. I tabell 10.1 framgår det hvordan lønnsarbeid i utredninger på starten på 1990-tallet i den politiske debatten er definert som en kilde til uavhengighet og autonomi for alenemødre, som et gode det er mulig for alle å få, og der lønnsarbeid konstrueres som noe som vil sette enslige mødre i stand til å forsørge seg selv. Det defineres også slik at det ikke lenger er vesentlige problemer forbundet med å kombinere lønns- og omsorgsarbeid. Denne fortolkningen av lønnsarbeidet, står i motsetning til alenemødrenes erfaringer i forhold til lønnsarbeid. I alenemødrenes hverdagsliv kommer det tydelig fram hvordan deres forhold til lønnsarbeid er preget av sosiale relasjoner som stiller dem overfor dilemmaer og verdikonflikter som i liten grad fanges inn av den politiske debatten. Alenemødrenes erfaringer er preget av at de opplever det som om de stilles både overfor nye muligheter og nye bånd i velferdsstaten. På den ene siden kan en si at alenemødrene er aktører i individualiseringsprosessen, gjennom måten de definerer sitt forhold til familie og lønnsarbeid. Dersom en sammenligner med tidligere kohorter av kvinner, er det tydelig at disse alenemødrene har større valgmuligheter når det gjelder hva slags forhold de anser de kan ha til menn, i forhold til hvordan de vil ordne barneomsorgen og i forhold til arbeidsmarkedet. For disse alenemødrene har det

Tabell 10.1

Oppsummering av de ulike aktørenes fortolkninger av omsorgs-, lønnsarbeid, stønadsordninger og alenemødre som kategori

	Alenemødre med sosialhjelp	Ansatte på sosialkontor	Stortingspolitikere
Omsorgsarbeid	En faktisk eksisterende oppgave som setter rammer som oppleves som begrensende, men også som en kilde til glede og selvrealisering	Uklar, tvetydig fortolkning. Ikke i utgangspunktet fokusert, men kan trekkes inn.	Fra et nødvendig og vesentlig arbeid i sammenheng til et ikke-arbeid. Fra hinder for lønnsarbeid til forhold uten betydning for lønnsarbeid
Lønnsarbeid	Lønnsarbeid definert som en selvsagt del av kvinners livsløp, men i hvor stor grad det knyttes til heltidslønnsarbeid og hele livsløpet varierer. Lønnsarbeid en kilde til autonomi og uavhengighet, men også en byrde knyttet til undertrykking og en vanskelighet å kombinere med omsorgsarbeidet.	Lønnsarbeid et ubestridt mål, men realisme i forhold til muligheten for realisering for alle i en periode med arbeidsløshet og høyere krav på arbeidsmarkedet. Utvikling i retning av rutinemessig krav om aktivitet i forhold til arbeids-søking	Kilde til uavhengighet, autonomi og selvrealisering. Et gode og en plikt som det skal være mulig for alle å gjennomføre.
Velferdsordninger	Et gode og penger en trenger og ønsker, gitt mangelen på gode alternativer. Knyttet til negative holdninger og en negativ avhengighet i forhold til det uforutsigbare og skjulte regelverket og til skjønnsutøvelsen.	Tvetydig oppfatning der det dreier seg om å balansere klientens interesser i forhold til samfunnets interesser i det daglige arbeidet og de daglige avgjørelser	Fra et gode og en kilde til sosial deltakelse og økonomisk trygghet, til en fortolkning som en negativ avhengighet og en kilde til sosial eksklusjon
Alenemor kategorien	Oppfattet som et nestbeste valg, men en livssituasjon som innen denne rammen hadde både positive og negative sider der den dårlige økonomien var det mest negative	Fra en kategori som i hvert fall når barna var under 10 år ga tilgang til sosialhjelp, til en tvetydig kategori med en uklar betydning.	Fra en kategori der grensene var viktige å trekke i forhold til barnefar og ektefeller (den mannlige forsørgeren), til en kategori der det er viktig å trekke grenselinjene i forhold til samboere og i forhold til bruken av stønadsordninger (skillet aktive og passive stønads-motakere)

vært en selvfølge at de ville ut av dårlige forhold og ekteskap, eller unngå dårlige samboerforhold og ekteskap når de ble gravide, selv om de alle fortolker alenemoderskapet som et nestbeste valg og ser dets muligheter og begrensninger innen den rammen. De opplever også de økte mulighetene til å kunne ha lønnsarbeid også som mødre som en positiv utvidelse av sitt handlingsrom. På den andre siden opplever også alenemødrene en livslang lønnsarbeidskarriere og vektleggingen av deres individuelle ansvar for å forsørge seg selv som de opplever i møtet med velferdsordningene, som en tvang. Denne opplevelsen er knyttet til de betingelsene omsorgsarbeidet, velferdsordninger og lønnsarbeidet stiller dem overfor.

Alenemødrene ser både det å være varme og deltakende mødre og å være lønnsarbeidere som vesentlige sider ved sine livsprosjekter. Det er imidlertid store forskjeller mellom dem når det gjelder både relasjonen til arbeidsmarkedet og hvordan de vil utforme sitt moderskap. Felles for alenemødrene er at de definerer lønnsarbeid som normen både for kvinner generelt og for seg selv, men de skiller seg fra hverandre med hensyn til hvor lenge de mener fulltidsomsorg for barn er nødvendig. Lønnsarbeid er noe de har hatt, har eller skal ha i framtiden, og som sådan er lønnsarbeid klart definert som en del av et kvinnelig livsprosjekt. Samtidig er dette lønnsarbeidet ikke bare forbundet med selvrealisering, autonomi og selvforsørgelse. Det kan også være en kilde til undertrykking og utbytting. I tillegg stilles det i deres hverdagslivskontekst spørsmålsteget ved det livslange lønnsarbeidet som mulighet. Dette både fordi det er vanskelig å få lønnsarbeid som ufaglærte kvinner, og på grunn av betingelsene i det lønnsarbeidet de kan få. De erfarer både virkningen av en relativt høy arbeidsledighet generelt og arbeidsmarkedets krav om utdanning og kvalifikasjoner. De forholder seg til en situasjon der det var 80 søkere til en stilling som butikkdame på det lokale kjøpesenteret, og der det var 20 andre som hadde søkt på den samme dagmammajobben. I tillegg kan lønnsarbeidet de får, være dårlig betalt,

ha ugunstige arbeidstid og usikre arbeidsbetingelser. Lønnsarbeidet kan ha en slik karakter at det mest er definert som slit, begrensninger og en fastholdelse i en undertrykt situasjon heller enn som noe som gir muligheter for utfoldelse. Et lønnsarbeid med innhold og trekk av selvrealisering og tilfredstillelse er tematisert av de med høyere utdanning og en arbeidsplass de trives på og har tilknytning til, mens denne typen fortolkning av lønnsarbeidet for de andre er knyttet til en framtidig utdanning og en reetablering på arbeidsmarkedet. De skal håndtere sine omsorgsoppgaver også som lønnsarbeidere, noe som stiller krav både til lokalisering av arbeidssted og tilpasninger og muligheter i lønnsarbeidet. Alenemødrene fortolker det som umoralsk å ta avgjørelser i forhold til lønnsarbeid uten hensyn til barnas behov. De opplever også at det ikke har vært noen reduksjon i kravene til omsorgsoppgavene, tvert imot opplever de at kravene til fleksibilitet og å ta hensyn til enkelte barns behov har økt. For alenemødrene gir dette sterke tidskonflikter dersom de skal realisere både heltidslønnsarbeid og ivareta omsorgsoppgavene. Hvordan de håndterer og har mulighet til å håndtere lønnsarbeid som alenemødre, avhenger i stor grad av *når* de ble alenemødre. For de som har hatt det jeg har kalt omsorgsarbeiderlivsløp, kan en si at de gjør motstand mot de undertrykkende sidene ved arbeidsmarkedet ved i kortere eller lengre tid å prioritere omsorgsarbeidet. Denne prioriteringen er imidlertid knyttet både til betingelsene i et mulig lønnsarbeid, til betingelsene for omsorgsarbeidet i vårt samfunn og den spesielle lokale konteksten disse mødrene forholder seg til og lever i. Arbeidsmarkedets muligheter og krav kan være av en slik art at barneomsorgen oppleves som umulig å ivareta på en forsvarlig måte. De nye institusjonene for barneomsorg som barnehager, skoler og fritidshjem krever oppfølging og representerer derfor også nye oppgaver. Selve organiseringen av barndommen i vårt samfunn stiller alenemødre som andre foreldre overfor utfordringene med henting og bringing og oppfølging i forhold til fritidsaktiviteter, skole og barnehage. Barneomsorgen dreier seg også

om en vesentlig oppgave og et arbeid i den forstand at det er nødvendig og at det krever tid, og at det dreier seg om et relasjonelt forhold mellom mor og barn der også barnas individuelle behov skal tas vare på. Omsorgsarbeidet innen rammen av et alenemoderskap er også presset på grunn av forestillingene om at barna kan ta skade av å vokse opp i en alenemorfamilie. Dette fører til at ønsket om å kompensere for den manglende kontakten med barnefaren blir svært viktig for mange. Barneomsorgen setter også klare rammer rundt mulighetene for å gjennomføre en utdanning. Utdanning stiller i mange tilfeller større krav enn et lønnsarbeid som er avgrenset i tid. Det dreier seg både om å kunne lese på kveldstid, og belastningene på økonomien gjennom å sette seg i gjeld ved en lengre utdanning. Innen rammen av utdanning er også problemet med å håndtere fravær (f.eks. på grunn av syke barn, syke dagmammaer og planleggingsdager) større enn innen rammen av et lønnsarbeid, i og med at det her er den enkelte som bærer omkostningene ved tap av undervisning. Mens barneomsorgen i den politiske debatten i større og større grad fortolkes som begrensninger i forhold til lønnsarbeidsdeltakelse, er barneomsorgen for alenemødrene også fortolket som en kilde til glede og selvrealisering. Omsorgsarbeidet er særlig hos de moderne omsorgsarbeiderne sett som en kilde til selvrealisering og noe en ikke vil gå glipp av. Det dreier seg rett og slett om en av de mest vesentlige sidene i livet, som det både gjelder å nyte i fulle drag og som det betegnes som vesentlig å ta seg tid til. Det er først når barna er over den perioden der mødrene oppfatter det som om at barna trenger dem fullt og helt, at omsorgsarbeid på fulltid defineres bare som en binding og med en følelse av å være fanget i en situasjon en ikke kommer ut av. Denne positive fortolkningen av omsorgsarbeidet har vært mulig å realisere gjennom stønadsordningene for enslige mødre. På den måten har velferdsordningene representert økte valgmuligheter både i forhold til å gå ut av dårlige forhold til menn, og i forhold til å etablere et eget liv alene med barn uten å gå inn i et heltidslønnsarbeiderliv. Rollekonfliktene i forholdet mellom

omsorgsarbeid og utdanning/lønnsarbeid gir grunnlag for dilemma som resulterer i at alenemødrene veksler mellom egne ønsker i forhold til barneomsorg og lønnsarbeid. Deres valg er å være enten både tidsfattige og ha dårlig råd, eller bare å ha dårlig råd.

I møte med velferdsordningene forsterkes dilemmaene og motsigelsene alenemødrene møter i sitt hverdagsliv for øvrig, og særlig er dette tydelig i møtet med sosialkontoret. I møte med sosialkontoret formidles en lønnsarbeiderideologi som det blir opp til den enkelte alenemor å argumentere for særlige behov i forhold til. I denne argumentasjonen har omsorgen for barna ikke noen selvfølkelig plass. På den andre siden møter de også hindringer og problemer i forhold til å gjennomføre en utdanning eller starte i lønnsarbeid. Dette kan dreie seg om problemer med å få barnehageplass eller barnetilsyn, problemer med å få jobb og ikke minst en jobb som kan kombineres med barneomsorg. Men det kan også være problemer i forhold til velferdsordningene, som f.eks. problem med å få definert den utdanningen de ønsker som støtteverdig og problem med å kombinere lønnsarbeid og trygdeordninger. De opplever problemer med å bli definert som arbeidssøkende og beholde stønaden til barnetilsyn, og de opplever problemer med overganger fra en posisjon til en annen. For dem som har et lønnsarbeid er også problemene med å leve på én inntekt åpenbare, samtidig som sosialhjelpsnormene ikke i særlig grad gir rom for å gi dem økonomisk støtte. Mens de definerer sine og sine barns behov i lys av to-inntektsfamilier, og det disse definerer som en akseptabel levestandard når det gjelder bolig og andre utgifter, definerer sosialkontoret deres behov i forhold til en minimumsnorm for hva en skal klare seg med. I møtet med sosialkontoret blir alenemødrene også konstruert som klienter. Dette betyr at det de formidler av sin hverdagslivsproblematikk skal refortolkes til en byråkratisk definisjon og gjøres til en sak som sosialkontoret kan behandle. Dette er en egenskap ved sosialkontoret som på den ene siden gir store grupper klienter tilgang til penger, men som samtidig

i liten grad sikrer at det de mener er viktig, får en plass i denne definisjonen. Dette blir særlig problematisk i og med at defineringen skjer innen rammen av et skjult regelverk hvor det også ligger innebygd et individuelt skjønn. Alenemødrenes dominerende opplevelse av sosialkontoret er dermed at det er lunefullt, tvetydig og til dels urimelig.

Kategorien enslig mor er i seg selv et middel for organisering av folk i relasjon til de produktive og politiske prosessene i det norske samfunnet. Det å være enslig mor dreier seg om en sosial konstruksjon som må reproduseres av alenemødre og de de er i kontakt med gjennom faktiske aktiviteter i dagliglivet. I en viss forstand blir enslig mor kategorien noe som aktiviseres når kvinnene kommer i kontakt med et bakkebyråkrati som sosialkontoret. Til vanlig blir de ikke alltid definert som alenemødre. Studien viser imidlertid også at hvordan kategoriseringen og dens sammenheng med en relasjon til mottak av offentlige stønader også har betydning for alenemødrene på andre arenaer enn i kontakten med velferdsbyråkratier.

En vesentlig forskjell mellom alenemødrenes definisjon av sitt forhold til sosialkontoret og den politiske diskusjonen er at alenemødrene ikke definerer det å motta sosialhjelp som en negativ avhengighet i utgangspunktet. Kontakten med sosialkontoret er en del av en inntektsstrategi gjennom å skaffe seg og familien nødvendige inntekter. Sosialhjelpen og sosialkontoret er definert innen en ramme av et siste valg og en siste utvei, men det å få hjelp fortolkes som å løse økonomiske problemer, ikke som noe som skaper problemer. En opplevelse av en negativ avhengighet tematiseres av alenemødrene i forhold til det lunefulle og vilkårlige med sosialhjelpen, og at det dermed ikke er en støtte de kan basere seg på eller planlegge ut fra, og i forhold til behandlingen de får på sosialkontoret. Dersom deres alternative muligheter til inntekter er få, oppleves det å være sosialhjelpsmottaker i den forstand som å være fastlåst i en vanskelig posisjon å komme ut av. I forhold til trygdeordningene tematiseres ingen slik opplevelse

av negativ avhengighet annet enn når det gjelder størrelsen på stønadene. Deres fortolkning av stønadsordningene står i sterkt relieff til måten avhengighet og offentlige stønadsordninger er fortolket på i den politiske diskursen på samme tid. Her skapes et bilde av denne typen velferdsordninger som en negativ avhengighet og en kilde til sosial eksklusjon. Dette er også en fortolkning som de ansatte på sosialkontorene har opptatt i seg, og uttrykker bekymring i forhold til. De beskriver hvordan deres tidligere behandling av kategorien enslige mødre har gitt dem tilgang til sosialhjelp nærmest automatisk, og ser det slik at dette har fastholdt dem i en klientposisjon og ødelagt deres muligheter på arbeidsmarkedet senere. I tråd med innskjerpingen av sosialhjelpen generelt, både med hensyn til vilkår for hjelpen og forsterkningen av kravet om å forsørge seg selv, har derfor sosialkontorets praksis i forhold til enslige mødre blitt innskjerpet lenge før endring i trygdepolitikken.

For de ansatte dreier arbeidet seg om å konstruere klienter, og innen rammen av økt klientpågang og lite tilføring av ressurser har dette ført til omorganisering og innstramninger. De ansatte gir mening til denne prosessen innen en ramme av både å skulle ta vare på klientens beste og ivareta et samfunnsansvar. De opplever dermed et grunnleggende dilemma knyttet til rollen som sosialkontoransatte som de ikke kan flykte fra. I dette arbeidet har de dermed rom for både idealer og praksis i retning av å prøve å få tak i sosialhjelpsspøkernes fortolkninger og behov. De er imidlertid nødt til å gjøre det innen en ramme av en saksbehandlermodell, med det dette innebærer av begrensninger i forhold til denne målsettingen. De skal også veie enkeltklientens interesser i forhold til det de oppfatter som klientenes felles interesser, og ivareta et samfunnsansvar knyttet til forvaltningen av en offentlig stønadsordning. En del av det å definere alenemødrene som klienter er også å gjøre deres problemer om til individuelle problemer med individuelle løsninger. De ansatte fortolker mulighetene til at alenemødre med liten utdanning kan få lønnsarbeid

som begrenset, og dermed blir en stor del av klientbehandlingen i forhold til lønnsarbeid knyttet til rutinemessige krav om å melde seg arbeidsledige, og på denne måten lære seg å være arbeidssøkere. Avhengighet av velferdsstaten som problem er en vesentlig dimensjon ved konstruksjonen utenfra av alenemødre som klienter. Det er en ny historisk konstruksjon at arbeidsmarkedet er blitt forbundet med uavhengighet, mens velferdsstaten har blitt forbundet med avhengighet (Fraser og Gordon 1994). Som Land (1989) peker på, er avhengighet ikke noe nøytralt begrep. Avhengighet er definert som et problem ut fra en bestemt oppfatning og et bestemt perspektiv. Når uavhengighet oppfattes som en funksjon av lønnsarbeid eller inntekt av kapital, bygger det på en manglende verdsetting av oppgaver som å oppdra og sørge for neste generasjon, og i det hele tatt å ivareta omsorg. Med den kjønnsmessige arbeidsdelingen betyr det at avhengighet/ og uavhengighet oppfattes forskjellig for kvinner og menn, og at avhengighet har med omsorg å gjøre, enten det gjelder å gi eller å få (Wærness 1989b). Det kommer godt fram, når en sammenligner de ulike aktørene i denne studien at avhengighet defineres som et problem ut fra en bestemt oppfatning og et bestemt perspektiv. Mens alenemødrene fortolker det å motta offentlige stønader som bedre enn alternativet (enten det dreier seg om å forsørges av en mann, være i lønnsarbeid når de mener barna har behov for deres omsorg, eller å få vanskelige betingelser på lønnsarbeidsmarkedet til å harmonere med omsorgen for barn), og har en tvetydig fortolkning av det å få penger fra det offentlige som både positiv og negativt, er avhengighet både på sosialkontoret og av politikerne fortolket som noe nær entydig negativt. Oppfatningene av mottak av offentlige stønader har endret seg fra å legge vekten på hjelpeaspektet i forhold til alenemødre og barn, til å vektlegge at trygdeytelser og økonomisk sosialhjelp skaper avhengighet og uønsket passivitet. I fokus på avhengighet som karakteristikk av relasjonen mellom enslige mødre og velferdsstaten kan en si at ulike typer kritikk av velferdsstaten møtes. Avhengighetsbegrepet rommer

både synspunktene fra velferdskritikken fra den politiske høyresiden, som vektlegger økte økonomiske utgifter og den undergravingen av samfunnsmoralen som oppstår ved at umoralsk atferd belønnes (f.eks. ved at enslige mødre får støtte til å forlate ektefeller og få barn på egen hånd), og vektleggingen fra sosialdemokratiet av å ikke svekke motivasjonen for å arbeide og alles rett til lønnsarbeid. Bruken av begrepet viser også til kritikken av velferdsstaten som kilde til klientisering, stigmatisering og som en paternalistisk formynderstat, i og med at disse sidene ved velferdsstaten brukes som argument for at mottak av offentlige stønadsordninger i seg selv er negativt. Forestillingen om at velferdsordningene i seg selv skaper avhengighet, har både vært basert på økonomisk baserte argumenter om at alenemødrene er rasjonelle aktører som gjennom de økonomiske støtteordningene mister incentiv til lønnsarbeid, samtidig som forestillingen bygger på tesen om at velferdsordningene i seg selv underminerer selvtillit og selvbevisstheten til folk og dermed deres mulighet til å forsørge seg selv (Butler 1996:97).

Fokus på avhengighet og avhengighetskultur, særlig i forhold til konstruksjonen av enslige mødre som sosialt problem, er for øvrig en generell utviklingstendens i flere vestlige land (se Morris 1994, Gordon 1995a, Knijn 1994a). Forestillingene om en permanent avhengighet i forhold til enslige mødre har ikke fått empirisk støtte i representative undersøkelser av enslige mødre som mottar trygdeytelser i Norge, og det er ikke på bakgrunn av utbredelsen i befolkningen at dette har blitt så sentralt i den offentlige diskusjonen. Undersøkelser av bruken av overgangsstønnen på slutten av 1980-tallet viste at enslige mødre i gjennomsnitt mottok stønad i 3 år, og at bare 15 % mottok stønad i mer enn 6 år (Terum 1993). Analyser av bruken av overgangsstønnen på 1990-tallet bekrefter dette bildet (Solli 1996). Gjennomsnittsperioden på stønad var ca. 3 år og bare 3 av 10 mottok sammenhengende stønad i mer enn fire år. Solli konkluderer med at det i stor grad er mulighetene på arbeidsmarkedet som er

avgjørende for hvor lenge enslige mødre mottar overgangsstønad (Solli 1996). Det er også lite som tyder på at situasjonen til de få som har stønad lengst, hovedsaklig kan defineres som problemer knyttet til velferdsavhengighet. Utdanning har vist seg å medvirke til lang stønadsperiode (Terum 1993, Solli 1996), og de med stønad lengst har også dårligere utdanning og dermed mer begrensede muligheter på lønnsarbeidsmarkedet. At avhengighet nå er blitt en framtrødende del av vår måte å oppfatte alenemødre og andre mottakere av visse stønadsordninger på, kan i seg selv sees som et uttrykk for individualiseringsprosessen, i og med det understreker idealet om det autonome individ som er uavhengig i den forstand at vedkommende er avhengig av lønnsarbeidet. Gjennom en økt fokusering på selvstendighet og autonomi, defineres også avhengighet i form av mottak av visse offentlige stønader som mer negativt. I tillegg overser også diskusjonen om offentlig avhengighet at for kvinner har alternativet til offentlig stønad ikke bare vært lønnsarbeid, men hel eller delvis avhengighet av en mannlig forsørger. Disse alenemødrene støtter opp under det som har vært et funn i flere undersøkelser, nemlig at det å få kontroll over egne penger (selv om det ikke er mye), for kvinner kan oppleves bedre enn å ha felles økonomi med en ustabil partner, fordi de har mer kontroll over pengene og sitt daglige liv (Wærness 1972, Graham 1987, Dean og Taylor-Gooby 1992:164). I disse negative holdningene og fortolkningene av "velferdsavhengighet" gjenskapes også de gamle båndene knyttet til både kjønn og klasse. Som Titmuss pekte på alt på slutten av 1950-tallet, defineres mange av de overføringene som gis til middelklassen ikke som "welfare", mens stønader som gis til de fattige oppfattes som "welfare" og som en kostnad for skattebetalerne (Titmuss 1969). I den norske politiske debatten ser vi at det å få skattelette, støtte til barnehagen barnet ditt går i, barnetrygd og andre offentlige overføringer, ikke er knyttet til definisjonen av velferdsavhengighet, mens både overgangsstønaden til aleneforeldre og den økonomiske sosialhjelpen er det. Begge stønadsordningene er det

i det alt vesentlige kvinner med lav utdanning, dårlig posisjon i forhold til arbeidsmarkedet eller lav inntekt som benytter. Det blir også tydelig i analysen både av alenemødrenes erfaringer med å være stønadsmottakere og i diskusjonene av deres situasjon, at koblingen mellom kjønn, alenemoderskap og mottak av stønadsordninger er en vesentlig dimensjon ved konstruksjonen av negative holdninger til enslige mødre.

Sunesson (1992) peker på at ideen om at fattighjelpen skader de fattige og korrupperer dem, er like gammel som selve fattighjelpen, og konkluderer med at avhengighet er et nøkkelbegrep i konstruksjonen av de fattige som klienter, og i alle slags forestillinger om menneskelig svakhet og hva som kan gjøres med den. Sunesson påpeker hvordan begrepet avhengighet vanligvis brukes i forhold til rusmidler eller i forbindelse med patologiske tilstander. Hans spørsmål blir om vi kan betrakte f.eks. sosialhjelp som en slags gift, og videre hvorfor det er så forferdelig å være avhengig av andre. Han advarer på den bakgrunn mot bruk av begrepet avhengighet i sammenheng med velferdssytelser. Andre peker på hvordan uavhengighet i alle menneskelige samfunn er en fiksjon, vi er alle avhengige av hverandre på en eller annen måte (Wærness 1989b, Dean og Taylor-Gooby 1992:2). Fokus på alenemødrenes avhengighet av velferdsordninger bidrar til en manglende fokusering på de forholdene som fører til behovet for offentlige stønader. For alenemødrene viser det seg at mottak av offentlige stønader er knyttet til betingelsene for omsorgsarbeid og lønnsarbeid, levekostnadene for å opprettholde en vanlig bo- og levestandard i et samfunn basert på to-inntektsfamilier, og i liten grad til velferdsordningene som sådan. Enslige mødre er sårbare både for endringer i omsorgssituasjonen, på arbeidsmarkedet og i velferdstaten, og de mottar og trenger offentlige overføringer enten de er i fulltids lønnsarbeid eller ikke.

Alenemødrene opplever det som om de har fått nye muligheter og valg, men de opplever også i stor grad at disse valgene er definert innen en ramme av

nødvendighet, enten det dreier seg om å bli alenemor, gå på sosialkontoret eller være hjemme med sine barn. Det dreier seg også for disse alenemødrene om nestbeste valg og ikke alternativer som de betrakter som ideelle. I disse økte valgene ligger det også nye bånd og bindinger i forhold til arbeidsmarked og velferdsstaten. Samtidig som det å kunne ha lønnsarbeid representerer en mulighet til autonomi og selvrealisering, er dette også en mulighet som aktualiserer gamle bånd som ligger både i den tradisjonelle arbeidsdelingen i forhold til omsorgen for barna, og til arbeidsmarkedets klassekarakter i et kapitalistisk samfunn. På samme måte representerer forholdet til velferdsordningene både en mulighet til å få penger og hjelp, samtidig som det også medfører ny kontroll og nye begrensninger. Det å leve av trygd og sosialhjelp er et liv som innebærer en økonomisk minimumsstandard, og det er i tillegg knyttet negative holdninger til disse stønadsformene. Alenemødrene gjør på ulike måter motstand mot hvordan det å motta stønader blir definert utenfra, gjennom å legitimere sin stønadsmottaker-status ved hjelp av omsorgen for barna, eller tidligere, nåværende eller framtidig lønnsarbeid. For alenemødrene fører denne konfrontasjonen mellom deres hverdagslivskontekst og politikken til en ambivalens i holdninger og praksis, i forhold til hva de skal gjøre, hvordan de skal ordne sine daglige liv, der de veksler mellom å ville og ikke kunne utdanne seg, og der de trekkes fram og tilbake mellom betingelsene i omsorgsarbeidet, lønnsarbeidet og stønadsordningene. I takt med utviklingen av større differensiering og mer varierte livsløp mellom alenemødre som for kvinner generelt, har også holdningene gått i retning av å se den enkelte som i større grad ansvarlig for egne valg, noe som gjør at den enkelte selv i større grad bærer risikoen ved å mislykkes. Den økte vektleggingen av lønnsarbeid i stønadsordningene, betyr for alenemødrene en reell innsnevring av valg, og dette er særlig slik dersom vedtakene ikke følges opp med grunnleggende endringer i forhold til arbeidsmarkedet.

10.3 Kvinner og velferdsstaten

Kvinneforskningens vesentlige bidrag til analysen av velferdsstaten har vært påpekingen av hvordan velferdsstaten kan ha ulik betydning for kvinner og menn (Gordon 1990). Som nevnt i innledningen har to perspektiver på relasjonen stått mot hverandre og tatt utgangspunkt i henholdsvis velferdsstaten som kontroll av kvinner og som en mulig partner for kvinner, med en tendens i retning av å vektlegge velferdsstatens *tvetydige* karakter og betydning for kvinner. Dette tredje ståstedet tar utgangspunkt i at velferdsstaten domineres av motsigelser og ambivalens, og at det her ligger både kimer til å fastholde kvinner i en undertrykt posisjon, samtidig som det her også ligger et frigjørende potensiale. Piven (1985) argumenterer for et slikt ståsted ved å peke på at en polarisering mellom makt og sosialpolitikk er en overforenkling. Hun tar i stedet utgangspunkt i at sosial kontroll vil være en egenskap ved alle sosiale relasjoner. Hjelp uten kontroll blir dermed en umulighet. Hennes analyse er at vi har hatt en endring i familien som har gitt kvinner mindre makt innen familien, men som samtidig har betydd at kvinner har mistet bånd, avhengighet og undertrykkelse knyttet til familieinstitusjonen. Parallelt er kvinners stilling i lønnsarbeidsmarkedet fortsatt svak i de fleste land. Når kvinners stilling er svekket i familien og svak på lønnsarbeidsmarkedet, er staten en alliansepartner i og med at litt penger er bedre enn ingen penger. Staten gir også kvinner et handlingspotensiale som medborgere. Siim hevder at tvetydighet har vært en vesentlig dimensjon ved de skandinaviske velferdsstatene, og uttrykker dette slik:

"On the one hand, in different ways the state has helped produce and reproduce the social division of labour and male domination. On the other hand the state has also in certain areas helped to change the sexual division of labour and male dominance and has attempted to create a greater

equality between men and women, especially on the labour market and within the educational system" (Siim 1987:256)

Siim påpeker at den skandinaviske velferdsstaten har hjulpet kvinner ved å muliggjøre integrasjonen av kvinner i offentlig sfære, om de har et nettverk av sosiale tjenester i forhold til menneskelig reproduksjon. Samtidig har velferdstaten gjort denne integrasjonen til en svært vanskelig prosess gjennom å ikke bygge opp noe fullgodt slikt nettverk. Siims konklusjon er at den moderne velferdsstaten har *en dobbelt mening for kvinner*. På den ene siden har den gitt kvinner makt som lønnsarbeidere, mødre og medborgere, mens den på den andre siden har undertrykt kvinner på nye måter. Leira (1989) har vist hvordan den norske velferdsstaten har representert et janusansikt i forhold til kvinner som mødre og lønnsarbeidere, og lanserer begrepet *patriarkalsk partnerskap* for å fange inn denne tvetydigheten. Velferdsstaten har både bidratt til å minske den økonomiske avhengigheten av menn, samtidig som den har opprettholdt menns privilegerte posisjon i arbeidsmarkedet og velferdsstaten. Når norske mødre tok lønnsarbeid i økende grad, var det i større grad på grunn av deres egne evner til å finne løsninger i forhold til omsorgen for barn og hjem, enn på grunn av tilbud og ressurser fra samfunnets side. Det har i tillegg vært en tendens til å være mer opptatt av hvordan kvinner har vært aktører i utviklingen av velferdstaten, gjennom å dokumentere hvordan kvinners politiske aktivitet har vært med på å skape systemet (Gordon 1990:23f). Dette har også bidratt til en mer nyansert og tvetydig forståelse av grunnlaget for velferdsstaten i forhold til kvinner.

I tillegg til tendensen til at den generelle vurderingen av relasjonen mellom kvinner og velferdsstaten har gått i retning av mer vekt på begreper som fanger inn det tvetydige, har det også i analyser av forholdet mellom kvinner og velferdstaten i større grad blitt lagt vekt på at vi kan se en polarisering og differensiering i interessene til ulike grupper kvinner i forhold til velferdstaten. I de skandinaviske landene er det pekt på at det er en fundamental forskjell

mellom interessene til yngre velutdannede likestillingsorienterte kvinner, og interessene til eldre eller ufaglærte kvinner (Siim 1987, Sverdrup 1995:134). I forhold til disse interessemotsetningene går utviklingen helt klart i retning av å favorisere de yngre velutdannede kvinnene på bekostning av kvinner med andre livsmuligheter og prosjekter. Vi kan også få interessemotsetninger mellom kvinner som ansatte i velferdsstaten, og kvinner som klienter i velferdsstaten (Wærness og Skansen 1988).

Det er også en grunnleggende uenighet med hensyn til hvilke sosialpolitiske modeller som bedrer kvinners stilling og fører til frigjøring for kvinner (Brækhus 1994). På den ene siden står de som har ment at velferdsordningene må gi stønader til kvinner også i deres tradisjonelle omsorgsoppgaver. Dette synet har blitt kritisert for å bidra til at velferdsordningene fastholder kvinner i deres tradisjonelle rolle som omsorgsarbeidere, og dermed bidra til å opprettholde den kjønnsmessige arbeidsdelingen.¹ På den andre siden står de som har gått inn for at velferdsstaten må støtte kvinner i forhold til lønnsarbeidsmarkedet gjennom utbygging av permisjonsordninger ved svangerskap og barns sykdom, utbygging av omsorgstilbud for barn som barnehager og fritidshjem, og andre tiltak for å gjøre det lettere å kombinere jobb og familie. Denne strategien har blitt kritisert fordi den overser at den kjønnsmessige arbeidsdelingen i stedet gjenskapes på den offentlige arena, og at det å la kvinner leve av minsteytelser eller ikke gi støtte/ penger fordi omsorgsarbeid ikke belønnes, snarere er en måte å opprettholde undertrykkelse og nedvurdering av omsorgsarbeidet på, enn en måte å bidra til frigjøring av kvinner (Sverdrup 1995). Det er også pekt på at manglende økonomisk kompensasjon neppe er noe godt argument for å få menn til å utføre

1. Et eksempel på en debatt der uenigheten mellom feminister kommer til uttrykk finner vi i *Feminist Economics* nr. 2 1995 der diskusjonen dreier seg om strategier videre etter at AFDC (Aid for Families with Dependent Children) ble avvirket (Bergemann og Hartmann 1995, Hartmann og Bergmann 1995, Gordon 1995b, Haveman 1995, Mandell 1995, Minx 1995).

mer av denne typen oppgaver. Det felles ved disse ståstedene er at de vil støtte kombinasjonen lønnsarbeid og omsorgsarbeid, og har som målsetting at omsorgsarbeidet bør fordeles mer mellom kvinner og menn. Forskjellene dreier seg om hvorvidt en ønsker å gi støtte til mødre og andre omsorgsarbeidere uavhengig av tilknytning til arbeidslivet, eller bare støtte til mødre i kraft av tilknytning til arbeidslivet og en posisjon som lønnsarbeider. Det dreier seg om en ulik vurdering av hva som er viktigst; retten til lønnsarbeid uten å ikke ha plikt til omsorg, eller retten til å ivareta omsorg og å ikke ha plikt til lønnsarbeid.

Denne uenigheten kommer klart fram i diskusjonen rundt begrepet "de-commodification". Esping-Andersen (1990) bruker begrepet for å skille mellom velferdsregimer. Det betegner i hvilken grad en velferdsstat svekker et individs markedsavhengighet ved å gjøre det mulig å greie seg selv om en ikke finner kjøpere til sin arbeidskraft. Dette er et begrep som fra feministisk hold har blitt kritisert for å være lite fruktbart i forhold til kvinners forhold til velferdsstaten, og kritikken har enten ført til en fullstendig avvisning av modellen (Sainsbury 1994, Lewis 1992, Hobson 1994), eller til lansering av nødvendige modifiseringer (Orloff 1993, Skevik 1994, O'Connor 1993). Kritikken har særlig gått på modellens forutsetninger når det gjelder kvinners forhold til lønnsarbeidet, og den manglende inkluderingen av omsorgsaspektet. Orloff (1993) har pekt på at begrepet forutsetter at en allerede har blitt gjort til en vare, og mister den dimensjonen at det faktisk for kvinner også kan være snakk om retten til å få bli en vare. "Decommodification" kan dermed ha ulik betydning for kvinner og menn. For kvinner betyr det gjerne at de utfører ulønnet arbeid, og velferdsordningene får en dobbelt effekt. På den ene siden kan særordninger for kvinner (som f.eks. fødselspermisjonen) gi beskyttelse mot lønnsarbeidsmarkedets krav, men kan på samme tid svekke kvinners stilling på arbeidsmarkedet. Ulike forslag har blitt lansert for å ivareta både retten til å utføre omsorgsarbeid,

og retten til å ikke gjøre det, i denne typen analyser. Orloff (1993) og O'Connor (1993) trekker inn kvinners rett til å opprettholde og skape selvstendige husholdninger enten gjennom lønnsarbeid eller lønn for omsorgsarbeidet som vesentlig. Skevik (1994) har lansert begrepet "de-domestication" for å fange inn at kvinner også har interesse av avprivatisering av hus- og omsorgsarbeidet, gjennom at velferdsstaten overtar tradisjonelle kvinneoppgaver. Som med Orloffs kritikk av begrepet "de-commodification", kan en innvende at begrepet ikke ivaretar det aspekt at det også for noen kvinner vil være snakk om retten til å utføre omsorgsarbeid. I denne diskusjonen er fraværet av et klasseperspektiv og et fokus på at kvinner kan ha ulike interesser slående. Når en legger vekt på at kvinner kan ha ulike interesser, kan en tenke seg at kvinner har interesse av at velferdsstaten skal bidra både til "de-commodification" og "commodification" i forhold til lønnsarbeidet, og av både støtte til "domestication" og "de-domestication". Det blir derfor utfordringen å bygge opp begrep og modeller som ivaretar samtlige av disse dimensjonene, og overskrider skillet mellom det offentlige og private, ulønnet og lønnet arbeid.

10.4 Alenemoderskapet og velferdsstaten

Norsk sosialpolitikk i forhold til enslige mødre har blitt analysert både ut fra at det dreier seg om en vedvarende patriarkalsk kontroll av kvinner (Gulli 1992), og som en sikring mot fattigdom, en mulighet for kvinner til et liv på egen hånd og en generøs stønadsordning (Sverdrup 1995, Kamerman og Kahn 1988a, 1988b). Leira (1992) konkluderte ut fra sin studie med utgangspunkt i lønnsarbeidende mødre, at den norske velferdsstaten har gitt kvinner større rettigheter som lønnsarbeidere enn som mødre, og generelt favorisert menn i forhold til kvinner:

"Only if the employed mother gives employment first priority, in personal time use, as do the majority of fathers, and does not allow childcare to interfere with fulltime employment, which most women do not, will she gain full access to the total range of welfare state benefits and entitlements"
(Leira 1992 :172)

Prinsippet har vært at bare hvis kvinner oppfører seg som menn, får de de samme ytelsene. Når en tar utgangspunkt i politikken i forhold til enslige mødre, er denne favoriseringen av lønnsarbeidet ikke like entydig. Det norske stønadssystemet har i stor grad støttet enslige mødre også som mødre gjennom overgangsstønnen, den ekstra nedkomststønnen og den ekstra barnetrygden, selv om det i ordningene hele tiden har ligget en preferanse for lønnsarbeid og hjelp til selvforsørgelse. Samtidig er Leiras konklusjon, at velferdsstaten viser et janusansikt i forhold til lønnsarbeidende mødre, også dekkende for relasjonen mellom alenemødre og velferdsstaten. Velferdsordningene har både representert muligheter og begrensninger, og stønadssystemet karakteriseres av en rekke indre motsigelser. En kan si at velferdsordningene for enslige mødre har gitt mulighet for differensierte livsformer og tilpasninger, og politikken preget av ambivalens med hensyn å betrakte alenemødre som lønnsarbeidere eller omsorgsarbeidere. Enslige mødre har også kunnet være fulltidsomsorgsarbeidere, (riktignok med en svært lav inntekt), hatt mulighet for å kombinere trygd og deltidsarbeid og fått støtte som fulltids lønnsarbeidende. Overgangsstønnen har sikret muligheten til å danne selvstendige husholdninger og redusert avhengigheten av private mannlige forsørgere. Enslige mødre har både kunnet være hjemme ved å f.eks. arbeide svart som dagmamma, ved å ha tilgang på billige bosteder og ved å søke sosialhjelp i tillegg. De har også fått støtte til utdanning og lønnsarbeid som har gjort det mulig å prøve tilpasninger som ellers ville vært umulige. Samtidig har ordningene favorisert visse livsformer framfor andre. I og med at overgangsstønnen har vært basert på minstepensjonen i folketrygden, har dette ført til at mange med overgangsstønad også har fått sin støtteverdighet prøvd på

sosialkontoret. Ordningene har også hatt som en uttrykt målsetting å skulle favorisere utdanning og lønnsarbeid, men samtidig har det vært en rekke indre motsigelser, f.eks. at det har vært problematisk å få støtte til lengre utdanning (som virkelig kunne bidra til at de enslige mødrene fikk bedre betalt lønnsarbeid), og problemer med å kombinere lønnsinntekt og offentlig stønad. Ordningene har favorisert fulltidsarbeid og fulltidsomsorg, i og med at det har vært lite økonomisk rasjonelt å ha lønnsarbeid på deltid og ved problemene med å kombinere trygd og sosialhjelp med arbeidsinntekt. I Norge har stønadene til enslige mødre vært bygd opp rundt en kategorisk tilnærming, dvs. at det har vært selve det å tilhøre kategorien enslige mødre som har gitt tilgang til rettigheter og ikke andre sider ved situasjonen. Denne kategoriske tilnærmingen innebærer også en fokusering på hva som er kategoriens grenser i forhold til barnefedre, kjærester og samboere i kontakten med velferdsinstansene, og innebærer dermed en kontroll av privatlivet til alenemødre. I tillegg legger grensetrekningene snarere til rette for konflikter mellom foreldrene enn å styrke barnas interesser, i og med at mer fleksible løsninger for samvær og samarbeid om barna utfordrer grensene for kategoriseringen som enslige mødre, og dermed tildelingen av økonomisk støtte. Møtet med velferdsinstansene har vært en sentral del av etableringen og konstitueringen av alenemoderskapet, og også dette møtet har en dobbelt betydning både som hjelp en trenger og har nytte av, og en opplevelse av kontroll fra det offentliges side. Særlig møtet med sosialkontoret, men også med trygdekontoret, har gitt en opplevelse av å være prisgitt avgjørelser tatt av bakkebyråkrater. Dette møtet med bakkebyråkratiene har også i økt grad blitt preget av rasjonalisering og standardisering, med den følge at diskrepansen mellom egne behov og hverdag og de mulighetene som finnes til å få hjelp, og konfrontasjonen med det byråkratiske rasjonelle systemet har blitt sterkere. Defineringen inn i en klientkategori har også betydd en stigmatisering, der kjønn og forholdet til stønadsordningene er aktivisert i negative stereotypier. En kan

hverken si at enslige mødre har hatt en fullgod støtte som omsorgsarbeidere eller lønnsarbeidere. Sånn sett har hverken retten til omsorg eller lønnsarbeid vært noen realitet. I hverdagslivet har de enkelte alenemødre møtt motstridende betingelser og krav som de har måttet hankses med der og da, og det er gjennom egne ressurser og utnyttelse av foreliggende muligheter at de har klart sine daglige liv.

Hva det er ved velferdsstaten som karakteriseres som henholdsvis partnerskap og hjelp, eller som patriarkalsk kontroll over kvinner, er avhengig av hva som oppfattes som kvinnevennlig eller ikke, hvilke kvinner en tar utgangspunkt i og hvilket tidsperspektiv en vurderer relasjonen i lys av. Velferdsstaten som "kränkning" av kvinner blir som Hirdman (1990) påpeker, i historisk sammenheng et meningsløst perspektiv. Tidligere kunne enslige mødre bli fratatt mulighetene til å være mødre for barna sine, enten fordi de så seg nødt til å adoptere dem bort, sende dem på barnehjem eller ble fratatt dem, eller til å bli mødre i det hele tatt fordi de så seg nødt til å ta abort ut fra hvor umulig det var for enslige kvinner å bo alene med barn². Sammenlignet med disse barske betingelser blir dagens virkelighet klart en enorm forbedring, og et bidrag til en styrking av enslige mødres stilling. Med utgangspunkt i typologien alenemødre med sosialhjelp, blir både felles, ulike og tvetydige interesser med hensyn til velferdsordninger tydelig. Velferdsstaten gir *omsorgsarbeiderne* mulighet til å ivareta omsorgsarbeid på fulltid en periode, og eventuelt senere støtte i forhold til utdanning og lønnsarbeid. Dette vil være den siden av ordningen som for dem i størst grad virker som et partnerskap. Samtidig kan denne rettigheten til å være hjemme, være et hinder på lønnsarbeidsmarkedet senere (selv om disse alenemødrene ikke nødvendigvis opplever det sånn). For *lønnsarbeiderne* vil det være bedring av betingelsene for kombinasjonen av lønns- og omsorgsarbeid som

2. For beskrivelser av enslige mødres situasjon i tidligere epoker se Skocpol 1992, Gordon 1995a, Blom 1991, Seip 1984,1994, Haavet og Bjørnson 1995.

er sentral for vurdering av velferdsordningene. Det karakteristiske ved velferdsordningene for enslige mødre har vært en tvetydighet i forhold til å se dem som mødre eller lønnsarbeidere, som selvstendige eller som avhengige i forhold til menn. Denne tvetydigheten har vært forsterket gjennom den økte vektleggingen på krav om lønnsarbeid både på trygde- og sosialkontoret fra siste del av 1980-tallet, og i den forstand blir det relevant å si at mulighetene for å realisere alenemødrenes preferanser har blitt innsnevret på en måte som rammer de svakest stilte av dem, gjennom å gjøre dem mer avhengig av markedet og den minst rettighetspregede ytelsen i velferdsstaten (sosialhjelpen) for sitt eget og sine barns levevilkår.

Leira (1992) konkluderte i forhold til arbeidende mødre med at det ikke er deres modeller for moderskap som har vært en drivkraft i utviklingen av sosialpolitikken. Ut fra perspektivet til alenemødre med sosialhjelp kan jeg konkludere med at det heller ikke er enslige mødres oppfatninger om hva som vil være ønskelige modeller for alenemoderskap som har blitt realisert. Det er ikke de problemene de møter i sin hverdag, politikken har tatt utgangspunkt i. Mens alenemødrene i sine holdninger og sine valg viser preferanse for fleksible løsninger, der det er mødrene som bør avgjøre hvilke behov deres barn har på ulike tidspunkt, går utviklingen av stønadsordningene i motsatt retning, med mer standardiserte løsninger med mindre mulighet til fleksibilitet. Mens alenemødrene både betoner de ulike betingelsene i ulike typer lønnsarbeid, og behovet for løsninger som gjør det lettere å kombinere omsorg og lønnsarbeid også om en er alene om begge deler, blir disse dimensjonene overhode ikke tatt med som relevant i den offentlige diskusjonen. Det er heller ikke planlagt endringer som åpner "mannsrommet i folketrygden" (Sverdrup 1995), f.eks. ved å gi rett til arbeidsledighetstrygd på annen bakgrunn enn opptjening gjennom lønnsarbeid.³

3. Tvert imot er minstebeløpet for opptjening av arbeidsledighetstrygd i disse dager hevet.

Gjennom å ta utgangspunkt i alenemødre som er i en mottakerposisjon i den norske velferdsstaten, blir det enda tydeligere hvordan deres behov og hverdagslivsproblematikk ikke er utgangspunktet for utformingen av politikken hverken som mødre, alenemødre eller lønnsarbeidere.

Alenemoderskapet er en livsfase og en posisjon som kvinner går inn og ut av gjennom livsløpet, og muligheten for å bli alenemor betyr derfor noe for flere enn de kvinner som er alenemødre på ethvert tidspunkt. Det å kategorisere alenemødres økonomiske problemer separat fra andre familiers er en feilslutning. Det er på grunn av arbeidsdelingen mellom kjønnene generelt at kvinner får problemer med å danne egne hushold (Lewis 1989). Alenemoderskapet er en annen side ved dagens to-foreldrefamilie. Det dreier seg om en familieforn som realiseres når idealfamilien og det fungerende parforholdet er umulig å oppnå. Alenemoderskapet er slik sett en risiko for alle kvinner, og risikoen kan på mange måter sies å være demokratisert med økte skilsmisserater for ulike skikt kvinner (Sosialt utsyn 1993:293). Det har i takt med utviklingen av toinntektsfamiliene blitt vanskeligere å klare seg på én inntekt og særlig da en kvinneinntekt. Ehrenreichs (1983) analyse av at kvinners posisjon som "just an husband away from poverty", er en realitet, selv om det er stor forskjell på den økonomiske risikoen for velutdannede kvinner med fast posisjon på arbeidsmarkedet, og yngre ugifte mødre uten utdanning og lønnsarbeidserfaring. Implisitt i ordningene for alenemødre og modellene for alenemødre ligger modeller for moderskap og faderskap. Når de ordningene for alenemødre reduseres, som er bygget på omsorgsarbeid og ikke opptjente rettigheter i kraft av lønnsarbeid, og alenemødre forutsettes å kunne forsørge seg selv, da øker risikoen for mødre og kvinner generelt ved de velger tilpasninger i sitt liv i som ikke bygger på en fast og stabil tilknytning til arbeidslivet. Familiepolitikken i Norge har, som stønadsordningene for alenemødre, vært bygd på motsigelsesfulle forventninger, og ulike skikt mødre har gjennomført ulike livsprosjekter. Utvalgsundersøkelser

viser at de ulikhetene mellom alenemødrene som kommer fram i denne undersøkelsen, avspeiler en generell utvikling når det gjelder kvinner i dagens samfunn. Mens kvinner for 30 år siden i en helt annen grad hadde felles livserfaringer (Noack 1995), er bildet i dag preget av differensiering og forskjeller. Det er i dag en rekke sosioøkonomiske og strukturelle faktorer som bidrar til at kvinner i ulike skikt har ulike interesser. Vi vet at fortsatt er deltidsarbeid mens barna er små en svært vanlig tilpasning blant mødre, og at bare halvparten av mødre med barn under 16 år hadde fulltidsjobb i 1991 (Sosialt utsyn 1993:186). Vi vet at lengden på heltidsomsorg for barn varierer mellom kvinner i ulike skikt, og med ulikt utdanningsnivå (Jensen 1984:132), og at det varierer sterkt med mødres utdanningsnivå i hvilken grad barn har barnehageplass eller annen omsorg (Blix og Gulbrandsen 1992). Det er også tydelige tendenser til en polarisering blant kvinner når det gjelder synet på omsorgsarbeid, barnetilsynsalternativer og muligheter på arbeidsmarkedet. Det er også grunn til å anta at det er store ulikheter mellom kvinner generelt når det gjelder synet på mødres plass i yrkeslivet. Mens oppslutningen er nærmest total blant yngre velutdannede kvinner, er synet mest delt hos yngre kvinner med lav utdanning (Ellingsæter, Noack og Rønsen 1994, Knudsen og Wærness 1996a). Når det gjelder preferanser, vet vi at hverken heltidslønnsarbeid eller fulltidsbarnehage sees som ideelt av flertallet av kvinner, og her er det særlig utdanning som skiller mellom kvinner når det gjelder ønsker og syn på hjemmearbeid og preferanser i forhold til barnetilsyn (Hoel og Lauvås 1993). Analyser av dataene fra levekårsundersøkelsen 1995 viser at blant mødre med barn, særlig med barn under 6 år og arbeidstid over 35 timer, ønsker flertallet kortere arbeidstid (Kitterød og Roalsø 1996:17). Samtidig ønsker de som arbeider kort deltid lengre arbeidstid, mens de som arbeider deltid i svært stor grad er fornøyd med egen arbeidstid. Denne økte polariseringen mellom kvinner i ønsker og tilpasninger viser seg også ved at det har blitt større uenighet i forhold til

spørsmålet om kontantstøtte til barnefamilier eller utbygging og støtte til - barnehagedrift (Bay 1991). Det gir i denne situasjonen liten mening å snakke om kvinners felles interesser, og en kan ha ulike oppfatninger om mulighetene for allianser som kan bidra til å realisere ulike modeller for moderskap, faderskap og alenemoderskap.

Hochschild (1995) har lansert fire idealtypiske modeller for omsorg, og bruker disse til å analysere den sosialpolitiske diskusjonen i de vestlige land i dag. Hennes modell er interessant fordi hun tar utgangspunkt i omsorg. Den første idealtypiske modellen kaller hun den *tradisjonelle*, som karakteriseres ved bildet av madonna med barnet. Dette er en modell som baserer seg på en restaurering av den tradisjonelle funksjonsdelte kjernefamilien. Denne modellen er det som i hvert fall for de første barne- og skoleårene var målsettingene for de tradisjonelle omsorgsarbeiderne blant alenemødrene. Den andre modellen er den *postmoderne*. Denne er basert på at kvinner klarer både lønnsarbeid og omsorgsarbeid uten bidrag fra velferdsstaten (dvs. organiserer alternativ barneomsorg selv) og uten tilpasninger i arbeidslivet. Denne modellen innebærer at en må gå ned i standard for omsorgsarbeidet, og få slike lavere standarder til å oppleves som normale og akseptable. Hochschild viser til egen forskning når det gjelder amerikanske tokarrierefamilier som går ned i standard når det gjelder måltider, vask av klær og i det hele tatt familiemedlemmenes behov for omsorg. Dette er den modellen de heltidslønnsarbeidende alenemødrene med små barn føler at de er i nærheten av. Den tredje modellen kaller Hochschild *kald-moderne* (cold-modern). Denne modellen innebærer at det som i dag er organisert som privat og personlig omsorg, nærmest blir helt og fullt et offentlig ansvar. Dette kan være grader av kald-moderne omsorgsmodeller, dvs. fra barneomsorg ti timer om dagen til institusjonsomsorg året rundt, eventuelt med besøk av foreldrene. Debatten høsten 1995 om barn er for lenge i barnehagene i Norge, kan sees som en diskusjon om vi har gått for langt i denne retningen. Den fjerde modellen

kaller Hochschild *varm-moderne*. Dette er en modell der det offentlige overtar noe ansvar, mens menn og kvinner også gis mulighet til å yte omsorg privat. Dette er den omsorgsmodellen som har dominert i kvinnebevegelsen. Hochschild skriver at dette dreier seg om en modell som krever endring på tre arenaer. For det første må menn delta mer i husarbeid og barneomsorg. For det andre er det nødvendig med reformer i arbeidslivet, og for det tredje må omsorgsarbeidet verdsettes høyere. Det er innen rammen av ønsket om denne fjerde modellen diskusjonen i den norske velferdsstaten hovedsakelig går, men også de andre modellene er inne i debatten.

De senere endringene i den norske sosialhjelpsordningen og innstramningene når det gjelder trygdeordningene for enslige mødre når det gjelder muligheten til å være hjemme med barn, kan sees som en kamp om omsorgsmodeller. Den tradisjonelle omsorgsmodellen ansees ikke lenger legitim, og det er denne modellen som mulighet som utfordres. Uenigheten kretser i stor grad rundt hva en "varm- moderne" omsorgsmodell forutsetter. Et av argumentene for forslagene i Velferdsmeldingen (St.meld. nr. 35 1994-95) er at vi har utviklet tilstrekkelige støtteordninger til å ivareta barns behov for omsorg også for heltidslønnsarbeidende mødre. Samtidig blir det i forhold til enslige mødre som ikke har en partner å dele de daglige oppgavene med, vanskelig å se hvordan en styrking av lønnsarbeidsplikten og innskrenkning av muligheten til å f.eks. kombinere omsorgsarbeid med deltidslønnsarbeid, ikke samtidig må føre i retning av "postmoderne" eller "kald-moderne" omsorgsmodeller, når ikke de ulike betingelsene ulike skikt kvinner har på arbeidsmarkedet er tatt inn som et vesentlig moment i diskusjonen.

Velferdsstaten kan i de vestlige land generelt karakteriseres ved at den ble bygd opp med premisset både om den patriarkalske tradisjonelle kjernefamilien og et likhetstegn mellom arbeid og lønnet arbeid. Nå er begge disse premissene truet. Fulltidsmodellen for lønnsarbeid og den livslange lønnsarbeidskarriere er

truet av generelle endringer på arbeidsmarkedet, både i retning av løsere arbeidskontrakter (mer deltidarbeid, økning i "vi ringer, de springer"- arbeidsplasser), og økt arbeidsledighet også i Norge. Likedan er den patriarkalske familiemodellen en saga blott, både på grunn av kvinners endrede stilling i familien gjennom økt deltakelse i yrkeslivet, og på grunn av endrede holdninger til kvinners stilling og rolle i samfunnet. I den norske debatten om velferdsordningene har en i svært liten grad utviklet noen strategi for hvordan en skal forholde seg til endringene i det første premisset. Når velferdsstaten knytter en sterkere sammenheng mellom lønnsarbeidet og velferdsordningene, uten å ta inn over seg de endringene på arbeidsmarkedet som særlig har rammet den ufaglærte delen av arbeiderklassen de senere år, betyr det en økt økonomisk risiko for mange kvinner og barn.

Vi har foreløpig ingen gode eksempler på velferdsstatlige modeller som har lyktes i å hindre at enslige mødre og deres barn i større grad er fattige eller har dårlig råd enn andre familier med barn (Hobson 1990, Sørensen A. 1994, Bjørnberg 1994, Bryson 1992:193). Dette gjelder hverken de landene som har satset på modellen med støtte til alenemødre som lønnsarbeidende mødre og/eller som mødre. Når en skal vurdere hvilke typer velferdsregimer som gjør at enslige mødre kommer minst uheldig ut, er det de regimer der alenemorfamilien anerkjennes som en legitim familieform, og der politikken enten anerkjenner omsorg som et område det offentlige har ansvar for, eller omsorgsarbeid som en kilde til rettigheter for mødrene (Hobson 1994:185). I en skandinavisk kontekst har Sverige og Danmark, i motsetning til Norge, satset på støtte til lønnsarbeidende mødre og alenemødre. Dette har bidratt til at enslige mødre i disse landene sammenlignet med mange andre land har kommet mindre dårlig ut økonomisk. Denne politikken betyr imidlertid ikke at enslige mødre i Danmark og Sverige klarer seg uten offentlige kontantytelser. Både i Sverige og Danmark har enslige mødre i langt sterkere grad enn andre sivilstatuskategorier henholdsvis

"kontanthjelp" og "socialbidrag"⁴. Det er også slik både i Sverige og Danmark at enslige mødre med små barn ofte har deltidsarbeid, er rammet av arbeidsløshet og av andre grunner hjemme med barn.⁵ Dette kan tolkes som et uttrykk for at ordningene heller ikke i Sverige og Danmark er bra nok til at mødre kan realisere en heltids lønnsarbeidshverdag som oppfattes forsvarlig i forhold til små barn, eller som et uttrykk for at arbeidsmarkedet ikke i tilstrekkelig grad gir jobb muligheter og en lønn å leve av for enslige mødre. Erfaringene fra Sverige og Danmark viser at det er liten grunn til å anta at det er selve eksistensen av overgangsstøtten som er årsaken til at enslige mødre i Norge har dårlig økonomi og ikke har fulltidsarbeid. Overgangstøtten har heller vært en sikring av en minimumsstandard for de enslige mødrene som har hatt en svak tilknytning til arbeidsmarkedet, og er et uttrykk for at forholdene ikke ligger til rette for kombinasjon av heltidslønnsarbeid og omsorgsarbeid innen en familieenhet med en voksen person med begge oppgaver. For å gripe de problemene som ligger her må en spørre hvorfor dette er vanskelig for enslige mødre. Debatten om velferdsavhengighet har hatt som et implisitt premiss at en av årsakene til at de ikke greier dette nettopp er velferdsordningene. Jeg har argumentert for at konstruksjonen av avhengighet er et uttrykk for maktforhold og sosiale relasjoner i vårt samfunn. I Norge har også tiltakene i regi av trygdekontoret, basert på frivillig deltakelse, vist at det langt fra er lett å realisere modellen om

4. Beregninger viser f.eks. at hver fjerde enslige forsørger hadde kontanthjelp i Danmark i 1987 (Thaulow og Gamst 1987:77). Ulike beregninger viser at i Sverige har alt fra hver tredje enslige mor (Välfärdsprosjektet 1996:10) til 38,3 % (Salonen 1993:114) av enslige mødre socialbidrag i løpet av året. Enslige mødre i Sverige er også i sterkere grad rammet av innstramningene i velferdsstaten enn andre familier, og har fra 1988 til 1995 en økt andel med svært dårlig råd (Välfärdsprosjektet 1996:44).

5. I Sverige er det f.eks. 52 % av enslige mødre med barn under 6 år som har fulltidsarbeid (Välfärdsprosjektet 1996:61), og for de med barn mellom 7-16 år 66,5 % som er i fulltidsarbeid. De samme prosentene når det gjelder gifte og samboende mødre var henholdsvis 49 % og 56,5 %. Enslige mødre er altså i Sverige (som i Norge) i større grad i fulltidsarbeid enn andre mødre.

fulltidslønnsarbeid for enslige kvinner.⁶

10.5 Sluttord

Da jeg startet dette arbeidet var det lite som tydet på at stønadsordningene for enslige mødre skulle bli et sentralt stridstema i årene som kom, og at vi sto foran vesentlige endringer av ordningen. På samme tid som intervjuene startet, begynte debatten om enslige mødre der det ble stilt spørsmålsteget ved legitimiteten til enslige mødre som stønadsmottakere, og når nå arbeidet avsluttes er overgangsstonaden vedtatt endret i tråd med forslagene i Velferdsmeldingen (St. meld. 35 (1994-1995)). Disse endringene fikk flertall ved hjelp av stemmene til Fremskrittspartiet, Høyre og Arbeiderpartiet i Stortinget 14. mai 1996.

Utviklingstendensen i retning av et individualisert alenemoderskap i den norske velferdsstaten blir dermed når dette skrives stadfestet. Denne avhandlingen stiller spørsmålsteget ved de sentrale premissene for disse endringene. Nemlig premissene om at velferdsordningene skaper avhengighet og sosiale problemer, at omsorgsarbeide ikke er et arbeid som krever innsats utover foreldrenes fritid

6. I Rytter (1990) refereres det til tre prosjekter som har hatt som målsetting å øke enslige mødres selvhjulpenhet gjennom utdanning og lønnsarbeid i tilknytning til prosjektet "Kvalitet lønner seg" på sosialkontor. Erfaringene viste for det første at det var vanskelig å få enslige mødre til å være med. Landheim (1993) har i en evaluering av det såkalte "Hedmark prosjektet" (et prosjekt i regi av trygdekontor for å stimulere til selvforsørgelse gjennom lønnsarbeid) konkludert med at selv om enslige forsørgere i stor grad ønsker å være yrkesaktive, ligger problemene i kvalifisering i forhold til lønnsarbeid og at det er problematisk å kombinere aleneomsorg og lønnsarbeid. Etter prosjektperioden var 50 % i lønnsarbeid. "Akershusprosjektet" som særlig har vært brukt som mønsterprosjekt for denne typen tiltak kan vise til det samme resultatet (Sosialminister Hill-Marta Solberg i Dagbladet 7. mai 1996). Når en tar i betraktning at dette dreier seg om prosjekter basert på frivillighet, der en må anta at de mest motiverte har deltatt, viser dette at det for mange av de enslige mødrene med overgangsstonad er vanskelig å klare seg uten trygd. På den andre siden kan deltakelse i denne typen prosjekter for enslige mødre ha andre typer positive virkninger (som nettverksbygging og gjensidig støtte) og også på lengre sikt ha betydning for utdanning og lønnsarbeid.

og at lønnsarbeidet skaper uavhengighet. Jeg har argumentert for at avhengighet såvel som uavhengighet er ufruktbare begreper i diskusjonen av velferdspolitikken for enslige mødre. Endringene representerer et økt omsorgsgap i hverdagslivet til enslige mødre, proletarisering og økt stigmatisering gjennom at vi må regne med at endringene vil føre til at flere trenger sosialhjelp. Det gjør også at erfaringene til de alenemødrene denne avhandlingen tar utgangspunkt i, sannsynligvis blir en enda mer utbredt erfaring for alenemødre, og dermed en enda mer sentral del av alenemoderskapet i årene som kommer.

Denne studien understreker behovet for at forskning om kvinner som klienter, medborgere og lønnsarbeidere må utvikle teorier, modeller og begreper som reflekterer differensieringen i relasjonen både til arbeidsmarkedet, lønnsarbeidet og velferdsstaten. Studien illustrerer hvordan vi i den kvinnelige livskonteksten har fått en økning i situasjoner der tvil, ambivalens og økte muligheter er til stede, samtidig som den også illustrerer at dette bare delvis er tilfelle for alenemødre. I og med at individualiseringsprosessen er knyttet til en livslang lønnsarbeidskarriere som forsterkes i velferdsstatsordningene, betyr det for alenemødrene også et mer begrenset handlingsrom. Det dreier seg om utvidede muligheter innen rammen av nye bånd. I disse nye båndene gjenskapes gamle kjønns og klasseskiller, noe som øker forskjellene mellom kvinner. Studien har vist at det er behov for differensierte modeller og begreper for å analysere ulike kvinnegruppers erfaringer i forhold til omsorgsarbeid, lønnsarbeid og velferdsordninger. Den viser behovet for å utvikle begreper som fanger inn den tvetydighet og ambivalens som utgjør hverdagslivets problematikk som enkeltpersoner handler innenfor, og som de samtidig gjennom sine handlinger utvikler og endrer. Gjennom å ta utgangspunkt i hvordan velferdsstatsordningene utvikles og gjennomføres av konkrete aktører i en hverdagslivskontekst, blir det tydelig hvordan endringene i politikken på sosialkontoret kom før lovendringene i Stortinget, og at kampen om utviklingen av sosialpolitikken

utøves både på en sentral og en lokal arena. For kvinner generelt betyr den økte vektleggingen av markedet som eneste legitime forsørgelseskilde, og innskrenkingen i ytelser som ikke er knyttet til lønnsarbeid i stønadssystemet, at det i enda større grad er kvinner og barna deres som må bære omkostningene med ikke å lykkes på arbeidsmarkedet eller i familien. Det betyr at også forskjellene mellom kvinner vil øke. Dette kan bare endres ved en utvikling av velferdsstaten som erkjenner de utfordringene mødre og fedre møter i sitt dagligliv med å forene ulike typer lønnsarbeid og omsorgsarbeid og verdsetter omsorgsarbeidet.

Referanser

- Abrahamsen, Bente (1986) *Harde yrker i myk sektor*, ISF arbeidsnotat 1:86, Oslo: Institutt for sosialforskning.
- Abrams, Philip (1982) *Historical Sociology*, Sommerset: Open books.
- Ahrne, Göran (1993) "Delvis människa, delvis organisation", i *Sociologisk Forskning*, 3:1993, årgang 30 s. 59-79.
- Akker, Piet Van den, Lock Halman og Ruud de Moor (1994) "Primary Relations in Western Societies", i Ester, Holm og Ruud de Moor (red) *The individualizing Society: Value Change in Europe and North America*, Tilbury University Press.
- Allan, Graham og Graham Crow (red) (1989) *Home and family. Creating the domestic sphere*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire og London: The Macmillan Press.
- Amble, Brit (1989) *ABC for aleneforeldre*, Oslo: Kommuneforlaget.
- Andersen, Jorid, Anders Cederløw og Kari Wærness (1979) "Ugift mor - en fornuftig tilpasning i lokalsamfunnet", s. 50-67 i Wærness og Kolberg (red) *Trygd og samfunn*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Andenæs, Kristian (1992) *Sosialomsorg i gode og onde dager*, Oslo: Tano.
- Arnesen, Clara Åse og Jane Bækken (1993) "Yrkeskarriere og mobilitet blant sosionomer og barnevernspedagoger", *Utredninger om forskning og høyere utdanning*, Rapport nr. 10 1993, Oslo: NAVFs utredningsinstitutt Norges forskningsråd.
- Badinter, Elisabeth (1981) *Det naturligste av verden? Om morskjærlighetens historie*, Stavanger: Universitetsforlaget.
- Balbo, Laura (1987) "Crazy quilts: rethinking the welfare state debate from a woman's point of view", s.45-71 i Sassoon (red) *Women and the State*, London: Hutchinson.
- Bay, Ann Helen (1991) "Større interessemotsetninger i familiepolitikken", *INAS-notat* 1991:1 Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Beauvoir, Simone de (1971) *Det annet kjønn*, 1 og 2, Pax Forlag, Oslo.
- Bech-Jørgensen, Birte (1984) "Kvindelig arbeidsløshet og ensomhet", s. 56-82 i *Det nya vardagslivet*, Forskergruppen for det nya vardagslivet, København - Oslo - Stockholm-Helsinki: Nordisk Ministerråd i samarbeid med Nordisk råd.
- Bech-Jørgensen, Birte (1994) "Hverdagslivets kvaliteter", *Dansk Sociologi*, årg.5, nr.2 s.61-68.
- Beck, Ulrich (1992) *Risk Society - Towards a New Modernity*, Newbury Park, London, New Delhi: Sage.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens og Scott Lash (1994) *Reflexive modernization*, Oxford: Polity Press
- Beck, Ulrich (1994) "The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization", s.1-55 i Beck, Giddens og Lash, *Reflexive modernization*, Oxford: Polity Press
- Beck, Ulrich og Elisabeth Beck-Gernsheim (1995) *The normal Chaos of Love*, Cambridge, Oxford: Polity Press.
- Berg, Berit (1986) *Skjerming eller tilgjengelighet?*, Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Trondheim.
- Bergmann Barbara og Heidi Hartmann (1995) "A Welfare reform Based on Help for Working Parents", i *Feminist Economics* 1 (2) s.85-89.
- Bernard, Jessie (1975) *Women, Wives, Mothers: Values and options*, Chicago:Aldine Publishing Company.

- Bernades, Jon (1985) "Do We Really Know What 'The Family' Is?", s. 192-212 i Close og Collins (red) *Family and economy in modern society*, London: The Macmillan press.
- Bernler, Gunnar, Lisbeth Johnson og Anette Skårner (1993) *Behandlingens villkor: om relationen och förväningarna i det sociala arbetet*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Bertaux, Daniel (red) (1981) *Biography and Society*, Sage Studies in International Sociology 23, Beverly Hills og London; Sage.
- Bertaux, Daniel (1981) "From the Life-History Approach to the Transformation of Sociological Practice", s. 29-46 i Bertaux (red) *Biography and Society*, Sage Studies in International Sociology 23, Beverly Hills og London; Sage.
- Bertaux, Daniel og Isabelle Bertaux-Wiame (1981) "Life Stories in the Bakers' Trade", s. 169-190 i Bertaux (red) *Biography and Society*, Sage Studies in International Sociology 23, Beverly Hills og London; Sage.
- Billig, Michael m.fl (1988) *Ideological Dilemmas*, London- Newbury Park- Beverly Hills- New Dehli: Sage.
- Bjørnberg, Ulla (1994) "Ökad press på allt fler ensamstående mödrar", i *Kvinnovetenskapelig tidskrift* 2: 94, s. 12-25.
- Bjørn, Kirsten (1981) "Barn ingen hindring . en studie i kvinners sysselsetting i Norge i 1970-åra", i *Inas rapport* 2:81, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Blank, Rebecca M. (1995) "Teen Pregnancy: Government Programs are Not the Cause" i *Feminist Economics* årgang 1. nr. 2, s. 47-58.
- Blau, Peter M. (1963) *The Dynamics of Bureaucracy*, Chicago - London: University of Chicago Press.
- Bleiklie, Ivar, Knut Dahl Jakobsen og Jan Thorsvik (1992) "Forvaltningen og den enkelte" s. 301-333 i Christensen og Egeberg (red) *Forvaltningskunnskap*, Otta:Tano.
- Blix, Karin Wenche og Lars Gulbrandsen (1992) "Småbarnsmødrene er ikke noe B-lag på arbeidsmarkedet", i *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 9: 17-21.
- Blix, Karen Wenche og Lars Gulbrandsen (1992) "Norske familiers økonomiske levekår", *IVAS notat* 1992:3, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Blom, Ida (1991) "Kommunal omsorg for mødre og småbarn i Bergen i første halvdel av 1900-tallet", s. 61-86, i Nagel (red) *Velferdskommunen*, Bergen: Alma Mater Forlag.
- Blom, Svein (1986) *Familieverdier i Norge*, en rapport fra den norske verdiundersøkelsen, ISS rapport nr. 22, Trondheim: Institutt for sosiologi og samfunnskunnskap, Universitetet i Trondheim.
- Blumer, Herbert (1969) *Symbolic Interactionism -Perspective and Method*, Berkeley - Los Angeles og London: University of California Press.
- Boh, Bak, Clason, Pankratova, Quortrup, Sgritta og Wærness (red) (1989) *Changing patterns of European Family Life. A comparative Analysis of 14 European Countries*, London og New York: Routledge.
- Boh, Katja (1989) "European family life patterns - a reappraisal" s.265-298 i Boh m.fl. (red) *Changing patterns of European Family Life. A comparative Analysis of 14 European Countries*, London og New York: Routledge.
- Borchorst, Anette (1984) "Arbeidsmarkedets kønsopdeling-patriarkalsk dominans eller kvinders valg?", *Serien om kvindeforskning nr. 15*, Aalborg Universitetsforlag.
- Borchorst, Anette og Birte Siim (1984) "Kvinder i velfærdstaten mellem moderskab og lønarbejde gennem 100 år", i *Serien om Kvindeforskning nr. 16*, Aalborg Universitetsforlag.
- Borchorst, Anette og Birte Siim (1987) "Women and the advanced Welfare State - a new kind of patriarchal power?", i Saesson (red) *Women and the state*, London og New York: Routledge.

- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Chamboredon og Jean-Claude Passeron (1991) *The Craft of Sociology*, Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Bourdieu, Pierre (1992) "Thinking about limits", s.37-49 i Featherstone (red) *Theory, Culture and Society*, London, Newbury Park, New Dehlie: Sage.
- Brannen, Julia (1992) "Money, Marriage and Motherhood: Dual earner households after maternity leave", s. 54-70 i Arber og Gilbert (red) *Women and Working Lives: Divisions and Change*, London: Macmillan.
- Brevik, Ivar (1989) "Hvorfor er sosialutgiftene i storbyene så store?", i *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, nr. 1, årgang 5 s.25-48.
- Briggs, Charles (1986) *Learning to ask - sociolinguistic appraisal of the role of the interview in social science research*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brusdal, Ragnhild (1988) "En kvalitativ studie av hushold i økonomisk krise", *NEK rapport* 1988:2, Oslo.
- Bryman, Alan og Robert Burgess (red) (1994) *Analyzing Qualitative Data*, London og New York: Routledge.
- Bryson, Lois (1992) *Welfare & the State*, Houndmills, Basingstroke, Hampshire, London: The Macmillan Press Ltd
- Brækhus, Hege (1994) "Feminisme, velferd og trygghet", s. 209-224 i Bruusgaard, Hatland og Syse (red) *Et nødvendig gode. Folketrygdens plass i Velferds-Norge*, Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Butler, Amy C. (1996) "The Effect of Welfare Benefit Levels on Poverty Among Single-Parent Families", *Social Problems* årg. 43 nr. 1 s. 94-115.
- Calhoun, Graig (1995) *Critical Social Theory*, Oxford, United Kingdom og Cambridge, USA:Blackwell.
- Cashmore, E. E (1985) *Having to*, Boston Sydney: George Allen &Unwin.
- Castles, Francis B og Michael Flood (1991) "Divorce, the Law and Social Context: Families of Nations and the Legal Dissolution of Marriage", i *Acta Sociologica* årg. 34 nr. 4 s.279-297.
- Cedersund, Elisabet (1992) *Från personligt problem till administrativt beslut. Att ansöka om ekonomiskt bistånd*, Linköping: tema Kommunikation.
- Cheal, David (1994) "Realism and renewal in family theory", s.25-54 i Leira (red) "Family Sociology and Social Change - conference Papers", *INAS rapport* 18:94, Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Cherlin, Andrew J. (1992) *Marriage, Divorce, Remarriage*, Cambridge og London: Harvard University Press.
- Chester, Robert (red) (1977) *Divorce in Europe*, Leiden: Martinus Nijhoff Social Sciences Division.
- Chodorow, Nancy (1978) *The Reproduction of Mothering*, Berkeley: University of California Press.
- Chodrow, Nancy og Susan Contratto (1982) "The Fantasy of the Perfect Mother", s. 54-75 i Thorne og Yalom (red) *Rethinking the Family*, New York og London: Longman.
- Christiansen, Bjørn (1963) *Sosialarbeideres yrkesholdninger, en sosialpsykologisk analyse* Oslo: Forskningsrådenes fellesutvalg
- Christiansen, Kikkan Ustvedt (1984) "Intern organisering ved store sosialkontor", *Sosialdepartementets utredningsserie* rapport nr. 8:84
- Christiansen, Kikkan Ustvedt (1990) "Hva styrer sosialarbeidernes praksis?" i Christiansen (red) *Perspektiver på sosialt arbeid. Rapport fra praksis*, s.9-27 Tano, Oslo.

- Christensen, Karen (1989) *Professjonalisering og modprofesjonalisering i et omsorgsarbejde*, hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Bergen.
- Christensen, Karen (1993) *Teoretisering ud fra kvalitative data - En videnskapsteoretisk belysning af Grounded Theory*, vitenskapsteoretisk innlegg for dr.polit. graden ved det Samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Bergen.
- Collins, Patricia Hill (1992) "Transforming the Inner Circle: Dorothy Smith's Challenge to Sociological Theory", i *Sociological Theory* årg.10 nr. 1 s.73-80.
- Connell, R. W. (1992) "A sober Anarchism", i *Sociological Theory*, årg. 10 nr.1 s.81-87.
- Cornwell, Jocelyn (1984) *Hard-earned lives Accounts of Health and Illness from East London*, London and New York: Tavistock Publications.
- Dahl, Grete og Ellen J. Amundsen (1986) "Enslige forsørgere: eksisterende offisiell statistikk: datagrunnlag for framtidig trygdestatistikk". *Rapporter fra SSB* nr 15:66, Oslo.
- Dahl, Grete (1993) "Enslige forsørgere", s. 313- 323 i *Sosialt Utsyn 1993*, Oslo og Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå.
- Dahl, Tove Stang (1976) "Ekteskapet den moderne husmannskontrakten", i Støren og Wetlesen (red) *Kvinnekunnskap*, Oslo: Gyldendal.
- Dahl, Tove Stang (1982) "Kvinneres rett til penger - ett husmorsrettslig perspektiv", s.52-73 i Haukaa, Hoel og Haavind (red) *Kvinneforskningens bidrag til samfunnsteori - Festskrift til Harriet Holter*, Oslo - Bergen - Tromsø: Universitetsforlaget.
- Dalsgaard, Birthe (1989) "Livsformer og mødre på langvarig bistandshjelp", s.151-171 i Holm (red) *Det splittede samfund*, Gylling: Studentlitteratur
- Danielsen, Kirsten (1990) *De gammeldagse piker: Eldre kvinner forteller om sitt liv*, Oslo:Pax Forlag.
- Danielsen, Kirsten (1992) *Slike gutter: Eldre menn forteller om sitt liv*, Oslo: Pax Forlag.
- Davies, Karen og Johanna Esseveld (1989) *Kvalitativ kvinneforskning*, Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Dean, Hartley og Peter Taylor-Gooby (1992) *Dependency Culture - The explosion of a myth*, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore:Harvester Wheatsheaf.
- Denstad, Brit og Lars Inge Terum (1985) *Omsorgsyrkene - Dilemma i utdanning og arbeid*, Oslo: Aschehoug.
- Denzin, Norman K. og Yvonna S. Lincoln (red) (1994) *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, London, New Dehli: Sage.
- Dinnerstein, Dorothy (1976) *The Mermaid and The Minotaur- Sexual Arrangements and Human Malaise*, New York: Harper Perennial.
- Drevland, Wenche og Anne Lise Sverdrup (1984) *Aleneforeldre - en belastet kvinnegruppe?*, Oslo: Aleneforeldreforeningen.
- Dronker, Jaap (1992) "The Changing Effect of Single-Parent Families on the Educational Attainment of their Children", i *Funksjonalisme, familie og kjønnsproblematikk*, Temakompendium, Oslo: Universitetet i Oslo.
- Ebaugh, Helen Rose Fuchs (1988) *Becoming an Ex - The Process of Role Exit*, Chicago og London: The University of Chicago Press.
- Eckhoff, Torstein og Knut Dahl Jacobsen (1960) *Rationality and Responsibility in Administrative and Judicial Decision-making*, København: Munksgaard.
- Ehrenreich, Barbara (1983) *The hearts of men. American Dreams and the flight from commitment*, New York: Anchor Books.
- Ehrenreich, Barbara (1989) *Fear of Falling: the inner life of the middle class*, New York:Panthon Books.
- Eide, Martin (1991) *Medievalkamp*, Otta: Tano A.S.

- Eisenstein, Zilah (1979) "Developing a theory of capitalist patriarchy and socialist feminism", i Eisenstein (red) *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, New York: Monthly Review Press.
- Eisenstein, Hester (1983) *Contemporary Feminist Thought*, Boston: G. K. Hall & co.
- Elliason, Rosmari (1986) *Forskningsetik & Perspektivval*, FOU byrån.
- Ellingsæter, Anne Lise (1987) "Ulikhet i arbeidstidsmønstre", s.54-96 i Vedlegg til arbeidstidsutvalgets utredning, *NOU 1987:9b*.
- Ellingsæter, Anne Lise (1994) "De nye foreldreskapene", s. 94-100 i Frønes og Hompland (red) *Den nye barne- og familieboke - 20 spørsmål om familiebildene*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Ellingsæter, Anne Lise, Turid Noack og Marit Rønsen (1994) "Likestilling - et ideal for velutdannede kvinner?", i *Samfunnsspeilet* nr. 4 s.7-11.
- Eneroth, Bo (1984) *Hur mäter man vackert? Grundbok i kvalitativ metod*, Natur och Kultur.
- Eriksen, Rita E. (1990) "Ingen forskjell på aleneforeldres og andre foreldres deltakelse i nærmiljøet", i *Sosionomen* nr. 16:90 s.10-15.
- Esping-Andersen, Gösta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Everingham, Christine (1994) *Motherhood and modernity*, Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Ferguson, Kathy E. (1984) *The Feminist Case against Bureaucracy*, Philadelphia: Temple University Press.
- Finch, Janet (1984) "It's great to have someone to talk to: the etichs and politics of interviewing women", i Bell, Colin og Roberts (red) *Social Researching. Politics, Problems, Practice*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Firestone, Shulamite (1979) *The dialectic of sex*, London: The Women's Press.
- Fjell, Tove Ingebjørg (1995) "Drømmen om den involverte far", s.18-22 *Tidsskrift for jordmødre* 1995:5.
- Flittig, Else og Jorunn Lajord (1993) "Store levekårsforskjeller mellom grupper av enslige forsørgere", *Samfunnspeilet* nr. 1, s.24-27.
- Flora, Peter og A. Heidenheimer (red) (1981) *The Development of Welfare States in Europe and America*, London: Transaction Books.
- Fransson, Elisabeth (1992) "Hva vet vi om enslige forsørgere? En kommentert bibliografi" Notabeneserien, *NKSH rapport 2:92*, Oslo: Norges kommunale sosialhøgskole.
- Frantzen, Evy (1988a) "Mamma, hvorfor går alle mødre på sosialkontor?" i *Materialisten* nr. 4:88, 16 årgang, s. 45-64.
- Frantzen, Evy (1988b) *Mamma, går alle mødre på sosialkontor? (En studie av kontroll av kvinner)*, Stensilserie, Universitetet i Oslo, nr. 54, Oslo: Institutt for kriminologi og strafferett.
- Fraser, Nancy og Linda Gordon (1994) "A Genealogy of Dependency: Tracing a Keyword of the U.S. Welfare State", i *Signs* årg. 19 nr 2: 309-336.
- Fredin, Erik (1993) *Dialogen i sosialt arbete*, Linköping: Tema Kommunikation.
- French, Maggie (1991) "Becoming a lone parent", s.126-142 i Hardey og Crow (red) *Lone Parenthood: Coping with constraints and making opportunities*, Worcester: Harvester Wheatsheaf.
- Friedan, Betty (1967) *Myten om kvinnen*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Friedan, Betty (1982) *Neste fase*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Friedman, Andrew L. (1977) *Industry and labour. Class struggle at work and Monopoly Capitalism*, London and Basingstroke: The Macmillan Press ltd.

- Frønes, Ivar og Andreas Hompland (1994) *Den nye barne- og familieboke - 20 spørsmål om familiebildene*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Frønes, Ivar (1989) *Den norske barndommen*, Oslo: Cappelen.
- Fuglerud, Arne (1980) *Alenemødre og barna deres*, Arbeidsrapport nr. 4 i serien Omsorgsfunksjoner og verdioverføring i småbarnsfamilier, Universitetet i Oslo, Psykologisk institutt.
- Gavron, Hannah (1975) *The Captive Wife - Conflicts of Housebound Mothers*, London: Pelican Books.
- Gelpi B., N. Harsock, C. Novak, M. H. Strober (red) (1984) *Women and Poverty*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Geertz, Clifford (1973) *The interpretation of Cultures*, New York: Basic Books.
- Giddens, Anthony (1976) *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, New York: Basic Books.
- Gilligan, Carol (1985) *Med kvinnors röst*, Stockholm: Bokforlaget Prisma.
- Gimenez, Martha (1989) "The feminization of poverty: myth or reality?", i *International Journal of Health Services*, Årg.19 Nr 1: 45-61.
- Glaser, Barney. og Anselm L. Strauss(1968) *The Discovery of Grounded Theory*, Chicago: Aldine Publishing Company.
- Glendinning, Caroline og Jane Millar (red) (1987) *Women and Poverty in Britain*, Brighton: Wheatsheaf Books.
- Glendinning, Caroling og Jane Millar (1991) "Poverty: The forgotten Englishwoman", s.20-37 i Maclean og Groves (red) *Women's issues in social policy*, London og New York: Routledge.
- Goetz, J.P. og M.D. Le Compte (1984) *Ethnography and qualitative design in educational research*, Orlando Florida: Academic Press.
- Goffman, Erving (1963) *Stigma*, London: Penguin Books.
- Goffman, Erving (1971) *Presentation of self in Everyday Life*, London: The Penguin Press.
- Gordon, Linda (red) (1990) *Women, the State and Welfare*, The University of Wisconsin Press.
- Gordon, Linda (1990) "The New Feminist Scholarship on the Welfare State", s. 9-36 i Gordon (red) *Women, the State and Welfare*, The University of Wisconsin Press.
- Gordon, Linda (1995) *Pitied But Not Entitled - Single Mothers and the History of Welfare*, New York: The Free Press.
- Gordon, Linda (1995) "Thoughts on the Help for Working Parents Plan", i *Feminist Economics* 1 (2), s. 90-94.
- Graham, Hilary (1983) "Caring: a labour of Love", s.13-30 i Finch og Groves (red) *A Labour of Love Women, Work and Caring*, London, Boston, Melbourne og Henley: Routledge and Kegan Paul.
- Graham, Hilary (1987) "Being Poor: Perceptions and Coping Strategies of Lone mothers", s.56-74 i Brannen og Wilson (red) *Give and take in Families*, s.56-74, London: Allen &Unwin.
- Griffith, Anne (1986) "Reporting the Facts: Media Accounts of Single Parent Families", i *Resources for feminist Research* 15:32-43.
- Guba, Egon G. og Yvonna S. Lincoln (1994)"Competing Paradigms in Qualitative Research", s.195-117 i Denzin og Lincoln (red) *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, London, New Dehli: Sage.
- Gulbrandsen, Lars og Cathrine Ulstrup Tønnesen (1987) "Barnetilsyn og yrkesdeltakelse for småbarnsmødre", *INAS notat* 87:3, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.

- Gulbrandsen, Lars og Cathrine Ulstrup Tønnesen (1988) "Barnehageutbyggingens fordelingsmessige virkninger", i *Tidsskrift for samfunnsforskning* årg.28 nr. 6 s.539-554.
- Gullestad, Marianne (1984) *Kitchen-table society*, Oslo- Bergen- Stavanger- Tromsø: Universitetsforlaget..
- Gullestad, Marianne (1989) *Kultur og hverdagsliv*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Gulli, Brita (1992) *Moderskapets frigjørelse? Offentlig likestillingspolitikk på 1970-tallet*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Gullichsen, Anne Hilde (1979) *Sosionomers yrkesorientering?*, hovedoppgave på institutt for sosialt arbeid, Universitetet i Trondheim.
- Gundelach, P. og D. Schmidt (1991) "De profesjonelle og moderniseringen", i *Nordisk sosialt arbeid*, nr. 3. 1991 s.45-62
- Guttormsen, Gro og Cecilie Høigård (1978) *Fattigdom i en velstandskommune*, Oslo- Bergen- Tromsø: Universitetsforlaget.
- Halvorsen, Knut (1991) *Innføring i sosialpolitikk*, Oslo: Tano.
- Halvorsen, Knut (red) (1995) *Mestring av marginalitet*, Gjøvik: Cappelen Akademisk Forlag.
- Hammarquist, Sten-Erik og Steinar Stjernø (1985) "Terskler og barrierer i sosialhjelpen", *NKSH rapport* nr.4:85, Oslo: Norges kommunale sosialhøgskole.
- Hammersley, Martyn og Paul Atkinson (1983) *Ethnography - Principles in Practice*, London and New York: Tavistock Publications.
- Hammersley, Martyn (1989) *The Dilemma of Qualitative Method - Herbert Blumer and the Chicago Tradition*, London and New York: Routledge.
- Hammersley, Martyn (1992) *What's wrong with Ethnography?*, London and New York: Routledge.
- Hansen, Jan-Inge og Lars Inge Terum (1992) "Samfunnsendring og sosialhjelpsvekst - en analyse av veksten i sosialhjelpsforbruket i norske kommuner på 1980-tallet", *Inasrapport* 92:7, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Haraldsen, Gustav og Hege Kitterød (1992) *Døgnnet rundt*, Sosiale og økonomiske studier 76, Oslo - Kongsvinger, Statistisk Sentralbyrå
- Harding, Sandra (1986) *The Science Question in Feminism*, Ithaca and London: Cornell University Press..
- Harding, Sandra (1987) *Feminism and methodology*, Stoney Stratford: Open University Press, Milton Keynes.
- Harding, Sandra (1991) *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*, Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Hardley, Michael (1989) "Lone Parents and the Home", i Allan og Graham (red) *Home and family, creating the domestic sphere*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire og London: Macmillan Press.
- Hardley, Michael og Graham Crow (red) (1991) *Lone Parenthood: Coping with Constraints and Making Opportunities*, New York: Harvester Wheatsheaf.
- Harris, Kathleen Mullan (1993) "Work and Welfare among Single Mothers in Poverty", *American Journal of Sociology* årg 99 Nr 2: 317-352.
- Hartmann, Heidi og Barbara Bergmann (1995) "Get real ! Look to the Future, Not the Past", i *Feminist Economics* 1 (2) s.109-119.
- Hatland, Aksel (1987) "Oslotrygden - fra nasjonal modell til lokal fortidslevning", *INAS rapport* 87:10, Oslo: Institutt for anvendt sosialforskning.
- Hatland, Aksel (red) (1991) *Trygd som fortjent? En antologi om trygd og velferdsstat*, Oslo: Ad Notam.

- Hatland, Aksel (1992) *Til dem som trenger det mest? Økonomisk behovsprøving i norsk sosialpolitikk*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Haukaa, Runa (red) (1991) *Nye kvinner - nye menn*, Oslo: Ad Notam.
- Haveman, Robert (1995) "The Help for Working Parents Plan: Some Potentials and Problems", i *Feminist Economics* 1 (2) s.105-198.
- Haavet, Inger Elisabeth og Øyvind Bjørnsen (1994) *Langsomt ble landet et velferdssamfunn Trygdens historie 1894-1994*, Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Hem, Anne Brith (1986) *Hvorfor barn? Om moderskapets betydning i kvinners liv*, hovedoppgave i sosiologi, Oslo: Universitetet i Oslo.
- Hem, Anne Brith (1994) "Alene med barn - Om sosialt arbeid med enslige forsørgere", *NKSH rapport nr. 94:3*, Notabeneserien, Oslo: Norges kommunale sosialhøgskole.
- Hernes, Helga (1982a) *Staten - kvinner ingen adgang*, Oslo - Bergen - Tromsø: Universitetsforlaget.
- Hernes, Helga Marie (1982b) "Offentliggjøring av familien", i Haukaa, Hoel og Haavind (red) *Kvinneforskningens bidrag til samfunnsteori*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernes, Helga Marie (1986) "Tanker om kvinner, statsvitenskap og sosialpolitikk" s. 97-106, i Kuhnle (red) *Det politiske samfunn*, Oslo: Tano A.S.
- Hernes, Helga Marie (1987) *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*, Oslo - Bergen- Tromsø- Stavanger: Universitetsforlaget..
- Hirdman, Yvonne (1990) *Att lägga livet til rätta - studier i svensk folkhemspolitik*, Stockholm: Carlsons.
- Hite, Shere (1994) *The Hite Report on the Family - Growing Up Under Patriarchy*, London: Sceptre.
- Hjelmtvedt, Vidar (1976) *Ugifte mødre i folketrygden - om sosial politiske hjelpetiltaks utforming og virkninger*, Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Bergen.
- Hjermstad, Kirsten (1989) "Langtidsbruk av sosialhjelp i Oslo - en sosialpolitisk fallitt? Delrapport fra prosjektet Storbyenes helse- og sosialtjenester: Hva forklarer høyt utgiftsnivå?", *Nibr-rapport 7:1989*, Oslo: Norsk institutt for by og regionforskning.
- Hjort, Helge (1991) "Sosionomens frie skjønn", i *Nordisk sosialt arbeid* 1:1991 s.45-55.
- Hobson, Barbara (1990) "No Exit, No Voice: Women's Economic Dependency and the Welfare State", i *Acta Sociologica* årg. 33 nr. 3:90 s. 235-250.
- Hobson, Barbara (1994) "Solo Mothers, Social Policy Regimes, and the Logics of Gender", i Sainsbury (red) *Gendering welfare states*, London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage.
- Hochschild, Arlie (1995) "Traditional, Post-modern, Cold-modern and Warm-Modern: Contending Ideals of Care", blir publisert i *Social Politics*.
- Hoel, Marit (1983) *Den kvinnelige arbeiderklassen*, Oslo - Bergen - Tromsø: Universitetsforlaget.
- Hoel, Marit og Bjørn Hvinden (1982) "Om bruk av gruppediskusjoner som samfunnsvitenskapelig forskningsmetode", s. 137-148 i Holter og Kalleberg (red), *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*, Oslo- Bergen og Tromsø: Universitetsforlaget.
- Hoel, Marit og Nille Lauvås (1993) "Organisering av barneomsorg: Hva påvirker kvinners prioriteringer?", i *Søkelys på arbeidsmarkedet* årg.10 nr. 1 s.17-22.
- Holmer Hoven, Finn (1981) "Forskning om vanskeligstiltes forhold til det offentlige velferdsbyråkratiet", i *Statsviteren*, 3:1981 s.1-11.
- Holter, Harriet (1960) "Sosialarbeidernes yrkesrolle" i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr. 1 1960 s.28-49.
- Holter, Harriet og Ragnvald Kalleberg (red) (1982) *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*, Oslo - Bergen - Tromsø: Universitetsforlaget.

- Hove, Olav (1992) "En ulykke kommer sjelden alene- Langtidsmottakere av sosialhjelp - levekår og livssituasjon", *NKSH- rapport* nr. 4:92, Oslo: Notabene.
- Hvinden, Bjørn (1988) "Tilbake til fattighjelpen?", *INAS rapport 4:1988*, Oslo: Institutt for anvendt sosialforskning.
- Hvinden, Bjørn (1994a) *Divided against Itself - A study of Integration in Welfare Bureaucracy*, Oslo- København- Stockholm, Scandinavian University Press.
- Hvinden, Bjørn (1994b) "Tvetydighetens sosiologi - Fattigdom og sosial integrasjon i et Simmelsk perspektiv", i *Sosiologisk tidsskrift* årg.2 nr.2 :109-126.
- Hyden, Lars-Christer (1987) *På spaning efter det sociala arbetet*, Stockholm: Stockholms socialförvaltning, Forskning- och utvecklingsbyråan.
- Hyden, Lars-Christer (1993) "Vad får man från 'socialen'?", i *Sociologisk Forskning*, 3:1993, årgang 30.
- Høstaker, Roar (1994) *Teksttolking og samfunnsvitenskapelig forskningspraksis*, vitenskapsteoretisk innlegg for dr. polit graden ved det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Bergen.
- Haaland, Thomas (1990)"Når sosialhjelp erstatter arbeidsinntekt. Delrapport fra prosjektet: Storbyenes helse- og sosialtjenester: Hva forklarer høyt utgiftsnivå?", *NIBR notat 2:1989*, Oslo: Institutt for Norsk Instutt for by og regionforskning.
- Haavind, Hanne (1987) *Liten og stor. Mødres omsorg og barns utviklingsmuligheter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Iles, Teresa (red) *All sides of the subject: Women and Biography*, New York: Teachers College Press.
- Isaksen, Lise Widding og Kari Wærness (1982) "Noen penger er bedre enn ingen penger - momenter til en debatt om omsorgslønn", i *Sosiologi i dag* 3:1982 s.79-88.
- Jensen, An-Magritt (1984) "Når mødre jobber - om nødvendighet og valg", s. 123-141 i Rødseth og Titlestad (red) *Kvinner i arbeid*, Oslo- Bergen- Stavanger -Tromsø: Universitetsforlaget.
- Jensen, An- Magritt, Sten-Erik Clausen og Bjørg Moen (1990) "Mor og barn - hellig allianse eller de fattiges forbund?",i *Samfunnsspeilet* nr. 2:1990 s.30-33.
- Jensen, An-Magritt (1992) "Det vaklende faderskapet", *Nibr-rapport* 1992:9, Oslo: Norsk institutt for by og regionforskning.
- Jenssen, Anders Todal og Willy Martiniussen (1994) *Velferdsstaten i våre hjerter*, Oslo: Ad Notam Gyldendal A/S.
- Jenssen, Anders Todal (1994) "Tilbake til sosialhjelpstaten?", s. 5-26 i Jenssen og Martiniussen (red) *Velferdsstaten i våre hjerter*, Oslo: Ad Notam Gyldendal A/S.
- Jerdal, Else (1992) *Sosiologisk kunnskapsproduksjon - Forholdet mellom kunnskapsteori og praktisk forskning hos Bourdieu eller hva skjedde da Bourdieu var på bygdedans?*, vitenskapsteoretisk innlegg for dr. polit. graden ved det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Bergen.
- Johansson, Roine (1992) *Vid byråkratins gränser. Om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete*, Lund: Arkiv avhandlingsserie.
- Johnsen, Miriam M. (1989) "Feminism and the Theories of Talcott Parsons", s.101-118 i Wallace (red) *Feminism and sociological theory*, Newbury Park, London og New Dehli: Sage.
- Jonsson, Gustav (1967) *Det sociale arvet*, Stockholm: Tidens forlåg.
- Jones, Kathleen B. (1990) "Citizenship in a Woman-friendly Polity", i *Signs*, årg. 15 nr.4:781-812.

- Jordan, Bill, Simon James, Helen Kay og Marcus Redley (1992) *Trapped in Poverty? Labour-market decisions in low-income households*, London og New York: Routledge.
- Jordan, Bill, Marcus Redley og Simon James (1994) *Putting the Family First - identities, decisions, citizenship*, London: Ucl press.
- Kalve, Trygve og Steinar Stjernø (1990) "Sosialarbeideres yrkeskarriere", *NKSH-rapport* nr. 4 1990, Oslo: Norges kommunale sosialhøgskole.
- Kammerman, Sheila B. (1984) "Women, Children and Poverty - Public Politics and Female-headed Families in Industrialized Countries", i *Signs*, årg 10 nr 2: 249-290.
- Kammerman, Sheila H. og Alfred J. Kahn (1988a) "What Europe does for Single parent Families?", i *Public Interest*, number 93, s.70-86.
- Kammerman, Sheila B. og Alfred J. Kahn (1988b) *Mothers alone - Strategies for a Time of Change*, Massachusetts: Auburn House, Dover.
- Kaul, Hjørdis (1982) *Når fravær blir nærvær. Småbarnsforeldres bruk av omsorgspermisjoner*. IFIM Rapportserien: Arbeid og fravær, Trondheim: Institutt for industriell miljøforskning.
- Kildegård, Bjarne (1987) "Barneværelsets kulturhistorie: Den innebygde kontroll" s. 20-42 i Berentzen og Berggren (red) *Barns sosiale verden*, Oslo: Gyldendal.
- Kirk, Jerome og Marc L. Miller (1986) *Reliability and validity in qualitative research, Qualitative research Methods*, Volume 1, Beverly Hills- London - New Dehli: Sage.
- Kitterød, Ragni Hege (1994) "Tidsbruk blant norske og svenske foreldre: Jobb og hjem, men hva med fritiden?", i *Samfunnspeilet* nr. 4.
- Kitterød, Ragni Hege og Kari-Mette Roalsø (1996) "Arbeidstid og arbeidstidsønsker blant foreldre", i *Samfunnspeilet* nr. 1.
- Kjeldstad, Randi (1993) "Feminisering av fattigdommen?", i *Samfunnspeilet* nr. 3 s.12-15.
- Kjeldstad, Randi og Kari-Mette Roalsø (1995) "Enslige forsørgere- trygd, arbeid eller begge deler?", i *Samfunnspeilet* nr.4:95 s.33-39.
- Kjellevold, Alice (1995) *Sosialhjelp på vilkår - Om bruk av vilkår og avtaler ved tildeling av sosiale ytelser*, Stavanger: Juridisk Forlag.
- Knijn, Trude (1994a) "Fish without Bikes: Revision of the Dutch Welfare State and Its consequences for the (In)dependency of Lone mothers", i *Social Politics*, årg. 1, nr.1: 83-105.
- Knijn, Trude (1994b) "Social Dilemmas in Images of Motherhood in the Netherlands", *The European Journal of Women's Studies*, årg 1: 183-205.
- Knudsen, Knud (1972) *Sosialhjelp og nærmiljø*, hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Bergen.
- Knudsen, Knud og Kari Wærness (1996a) ""Barnet lider av at mor er yrkesaktiv..." Betydningen av kjønn og andre forklaringsfaktorer for syn på kvinners mors- og yrkesrolle", i *Sosiologisk tidsskrift* årg. 4 nr. 1 s.3-23.
- Knudsen, Knud og Kari Wærness (1996b) "Er ekteskapet som institusjon på vei ut i Skandinavia?", under publisering.
- Kolberg, Jon Eivind og Kari Wærness (red) (1979) *Trygd og samfunn*, Oslo- Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Korpi, Walter (1971) *Fattigdom i välfärden*, Stockholm: Tidens Förlag.
- Korpi, Walter og Gösta Esping- Andersen (1987) "From Poor Relief to institutinal Welfare States: The Development of Scandinavian Social Policy", s.39-75 i Eriksen, Hansen, Ringen og Vusitalo (red) *The Scandinavian Model: Welfare States and Welfare research*, Armonk, New York, London: Sharpe.
- Kuhnle, Stein (1983) *Velferdstatens utvikling*, Oslo: Universitetsforlaget.

- Kuhnle, Stein (1986) "Kvinner kvier seg mest for å søke sosialkontoret om hjelp", *Liv* nr. 6 1986.
- Kullberg, Christian (1994) *Sosialt arbete som kommunikativ praktik*, Linkøbing: tema kommunikasjon.
- Lajord, Jorunn (1991) "100 000 enslige forsørgere", *Samfunnsspeilet* nr. 3 1991, s.12-15.
- Land, Hillary (1989) "The construction of dependency", s.141-159 i Bulmer, Lewis og Piachaud (red) *The Goals of Social Policy*, London: Unwin Hyman Ltd.
- Land, Hillary (1994) *Marriage, Motherhood and Changing Women's Claims on the State*, paper for conference: Crossing borders: International Dialogues on Gender, Social Politics and Citizenship, Stockholm May 27-29 1994.
- Landheim, Anne (1993) *Informasjon, motivasjon og veiledning - veien å gå til selvforsørgelse En evaluering av prosjekt eneforsørgere i Hedmark 1991-92*, Lillehammer: Østlandsforskning rapport 11/1993.
- Lasch, Christopher (1977) *Haven in a heartless world: the family besieged*, New York: Basic Books.
- Laslett, Barbara og Barrie Thorne (1992) "Considering Dorothy Smiths Social Theory: Introduction", i *Sociological Theory*, årg. 10 nr. 1 s. 60-62.
- Leach, Penelope (1986) *Alt om barnet*, Oslo: Aschehoug.
- Leira, Arnlaug (1989) "Models of Motherhood. Welfare State Policies and Everyday Practices", *Rapport Institutt for samfunnsforskning* nr. 7:89, Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Leira, Arnlaug (1990) "Coping with care - mothers in a welfare state", s. 133-159 i Ungerson (red) *Gender and caring: work and welfare in Britain and Scandinavia*, New York: Wheatsheaf.
- Leira, Arnlaug (1992) *Welfare States and working Mothers*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Leira, Arnlaug (1993) "The Woman-friendly Welfare State?: The case of Norway and Sweden", i Lewis, Jane (red) *Woman and Social Policies in Europe*, Aldershot.
- Lemert, Charles (1992) "Subjectivity's Limit: The unsolved Riddle of the standpoint", i *Sociological Theory* årg. 10 nr. 1 s. 63-71.
- Lessing, Doris (1993) *DHSS, i London Observed -Stories and Sketches*, Glasgow: Flamingo.
- Levin, Irene (1994) *Stefamilien -variasjon og mangfold*, Oslo:Aventura.
- Levine, Donald (1985) *The Flight from Ambiguity*, Chicago og London:The University of Chicago Press.
- Lewis, Jane (red) (1984) *Women's welfare - women's rights*, London og Sydney: Croom Helm.
- Lewis, Jane (1989) "Lone Parent Families: Politics and Economics", i *Journal of Social Policy*, årg. 18, nr. 4 s. 595-600.
- Lewis, Jane (1992) "Gender and the development of Welfare Regimees", i *Journal of European Social Policy* 2 s. 159-173.
- Lewis, Oscar (1961) *The children of Sanchez: autobiography of a Mexican family*, New York: Random House.
- Lilja, Elisabeth (1989) *Välfärdsskapandets dilemma - om människan och hennes behov i kommunal socialvård*, Avhandling Nordiska institutet för samhällsplanering, Stockholm: Norplan.
- Lipsky, Michael (1980) *Street -level Bureaucracy Dilemmas of the individual in public services*, New York: Russel Sage Foundation.
- Lofland, John (1971) *Analyzing Social Settings*, Belmont California: Wadsworth Publishing company.

- Longino, Helen (1993) "Feminist standpoint Theory and the Problem of Knowledge", i *Signs*, årg. 19 nr. 1 s. 201-212.
- Lund, Bente Onsager (1973) *Enslige mødre i Oslo - hvilke problemer har de og hvordan opplever de dem?*, INAS arbeidsrapport, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning..
- Lysgaard, Sverre (1976) *Arbeiderkollektivet*, Oslo- Bergen- Tromsø: Universitetsforlaget.
- Lødemel, Ivar og B. Shulte (1992) "Social assistance - a part of social security or the poor law in new disguise?", s. 515-543 i *EISS (European Institute of social security) Yearbook 1992, Reforms in Eastern and Central Europe*, Acco Leuven/Amersfoort.
- Maclean, Mavis (1991) *Surviving divorce Women's resources after separation*, London: Macmillan.
- Maclean, Mavis og Dulcie Groves (red) (1991) *Women's issues in social policy*, London og New York: Routledge.
- Mandell, Betty Reid (1995) "Why Can't We Care for Our Own Children?", i *Feminist Economics* 1 (2) s. 99-104.
- Mann, Michael (red) (1983) *Macmillan Student Encyclopedia of sociology*, London: Macmillan Press.
- Marklund, Staffan, Karin Nordenstam og Ronald Penton (1984) *Socialvärden- Om mötet mellan socialarbetare och klient*, Stockholm, Liber Förlag.
- Marklund, Steffan (1990) "Structures of Modern Poverty", *Acta Sociologica* årg. 33 nr 2 s. 125-140.
- Martiniussen, Willy (1986) *Sosiologisk analyse: en innføring*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Martiniussen, Willy (1988) *Solidaritetsens grenser*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Mayer, John E. og Noel Timms (1970) *The client speaks*, London og Henley: Routledge and Kegan Paul.
- McLanahan, Sara S. og Karen Booth (1989) "Mother only Families; Problems, Prospects and Politics", i *Journal of Marriage and the Family*, årg. 51:557-580.
- McLanahan, Sara, Anne Mette Sørensen og Dorothy Watson (1989) "Sex differences in poverty" i *Signs*, årg 15 nr. 1 s.102-122.
- McLanahan, Sara og Gary Sandefur (1994) *Growing Up with a Single Parent - What hurts, what helps*, Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Mead, George Herbert (1977) *George Herbert Mead on Social psychology, selected Papers*, Anselm Strauss (red), Chicago og London: The University of Chicago Press .
- Merton, Robert K (1976) *Sociological Ambivalence and Other Essays*, New York og London: The Free Press.
- Midre, Georg (1990) *Bot, bedring eller brød*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Miles, Matthew B. og Michael A. Huberman (1994) *Qualitative Data Analysis*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Millar, Jane (1987) "Lone mothers" s. 159-178 i Glendinning og Millar (ed) *Women and poverty in Britain*, Brighton: Wheatsheaf Books.
- Millar, Jane og Caroline Glendinning (1989) "Gender and Poverty", i *Journal of social policy*, årg. 8, part 3 s. 363-381.
- Millett, Kate (1977) *Sexual politics*, London: Virago.
- Mink, Gwendolyn (1995) "Wage Work, Family Work and Welfare Politics", i *Feminist Economics* 1 (2) s. 95-98.
- Mordal, Tove L. (1972) *Enslig mødre og barna deres. En undersøkelse om levekår og tilknytning til blant annet ekteskapsinngåelse blant mødrene*, magisteravhandling i sosiologi, Universitetet i Oslo.

- Morris, Lydia (1994) *Dangerous Classes The underclass and Social Citizenship*, London: Routledge.
- Moxnes, Kari (1981) *Når kvinner vil skilles*, Oslo: Pax.
- Moxnes, Kari (1990) *Kjemesprengning i familien? Familieforandring ved samlivsbrudd og dannelse av nye familier*, Drammen: Universitetsforlaget.
- Murray, Charles (1994) "Does welfare bring more babies?", s. 17-30 i *Public Interest*, nr. 115 vår 1994.
- Møen, Atle (1995) "Val og utryggleik i dagleglivet", kronikk i *Bergens Tidende* juli 1995.
- Mørk, Eiliv og Stein Opdahl (1990) "Husholdningsbudsjett fra brød til bil og bolig" i *Samfunnsspeilet* nr. 2: 18-22.
- Nafstad, Hilde E. (1971) "Enslige mødres barn i barnehage: en innledende undersøkelse av sosiale trekk hos piker med ulik familiebakgrunn", *INAS-rapport* 1971:2, Oslo: Institutt for Anvendt samfunnsforskning.
- Nilsen, Ann (1992a) "Using Life Histories in Sociology", s.102-108 i Iles (red) *All sides of the subject - Women and Biography*, New York og London: Teachers College Press.
- Nilsen, Ann (1992b) *Women's ways of 'careering' - A Life Course Approach to the Occupational Careers of Three Cohorts of Engineers and Teachers*, Skrifterien sosiologisk institutt, Bergen: Universitetet i Bergen.
- Nilsen, Ann (1992c) *Life stories in context*, prøveforelesning for dr.philos. graden 3 desember 1992, Universitetet i Bergen.
- Nilsen, Ann (1994) "Life stories in context- A discussion of the linguistic turn in contemporary sociological life story research", i *Sosiologisk tidsskrift* årg 2 nr.2:139-154.
- Noack, Turid (1991) "I mors spor? Familiedanningsmønster i to generasjoner norske kvinner", s.231-246 i Haukaa (red) *Nye kvinner, nye menn*, Oslo: Ad Notam.
- Noack, Turid (1994) "Familien i endring", s.41-56 i Brunsgaard, Hatland og Syse (red) *Et nødvendig gode*, Oslo: Ad Notam.
- Noack, Turid (1995) *Endringer i familiestruktur- utfordringer for velferdspolitikken*, Skrift 5, Seksjon for demografi og levekårsforskning, Statistisk Sentralbyrå.
- Norderval, Ingunn (1993) "Fire flotte damer. Kvinnelige statsråder 1945-1963", i *Nytt om kvinneforskning*, 1:1993: 53-68.
- Næss, Terje (1993) "Sosionomer og barnevernspedagoger: arbeidsoppgaver og kompetansebehov", Rapport nr. 14 1993 *Utredningsinstituttet for forskning og høyere utdanning*, Oslo.
- Oakley, Ann (1966) "Introduction", s. vii-xvi Gavron (1966) *The captive wife*, London, Boston, Melbourne og Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Oakley, Ann (1981) "Interviewing women: a contradiction in terms", s.30 - 59 i Roberts (red) *Doing Feminist Research*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Oakley, Ann (1974) *The sociology of Housework*, Oxford: Martin Robertson.
- Oakley, Ann (1987) *Housewife: High Value/ Low Cost*, London: Penguin.
- O'Brien, Mary (1981) *The politics of reproduction*, Boston, London og Henley: Routledge & Kegan Paul.
- O'Connor, Julia S. (1993) "Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare States: Theoretical and Methodological Issues", i *British Journal of Sociology* årg. 44 nr. 3 s.501-518.
- Offerdal, Audun (1986)"Klient og forvaltning: Bakkebyråkrater i perspektiv", s. 1-7 Offerdal (red) *Til tjeneste? Byråkrati og brukere i storbykommuner: om styring av byer*, Oslo: Universitetsforlaget.

- Opdahl, Stein (1984) "Aleneforeldres tidsbruk og levekår", *Statistisk Sentralbyrås rapporter 16: 1984*, Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Orloff, Ann Shola (1993) "Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative analysis of gender relations and welfare states", i *American Sociological Review* årg. 58 s. 303-328.
- Parsons, Talcott (1988) "Den amerikanske familie: dens forhold til personligheten og samfunnsstrukturen" s. 119-139 i utvalg ved Østerberg, *Sosiologiske essays*, Oslo: Pax.
- Pateman, Carole (1988) *The sexual contract*, California: Stanford University Press.
- Pateman, Carole (1989) *The disorder of women*, Cambridge: Polity Press.
- Pettersen, Per Arnt, Gunnar Sæbø og Lars Inge Terum (1994) Oppfatninger om sosialhjelpen, i *Tidsskrift for samfunnsforskning* årgang 35, nr. 1 s. 50-74.
- Phoenix, Ann, Anne Woollett og Eva Lloyd (1991) *Motherhood - Meanings, Practices and Ideologies*, London - Newbury Park - New Dehli, Sage.
- Phoenix, Ann og Anne Woollett (1991) "Motherhood: Social Construction, Politics and Psychology", s- 13-27 i Phoenix, Woollett og Lloyd (red) *Motherhood - Meanings, Practices and Ideologies*, London - Newbury Park - New Dehli, Sage.
- Phoenix, Ann (1991) "Mothers under Twenty: Outsider and Insider Views", s.86-102 i Phoenix, Woollett og Lloyd (red) *Motherhood - Meanings, Practices and Ideologies*, London - Newbury Park, New Dehli: Sage.
- Pinker, Robert (1971) *Social Theory and Social Policy*, Cambridge: Polity Press.
- Piven, Frances Fox (1985) "Women and the state: Ideology, Power and the welfare state" s. 265-287 i Rossi (red) *Gender and the Life Course*, New York: Aldine Publ. Company.
- Piven, Frances Fox og Richard A. Cloward (1971) *Regulation the Poor*, New York: Vintage Books.
- Plummer, Ken (1983) *Documents of Life*, London: George Allen & Unwin.
- Popenoe, David (1988) *Disturbing the nest- Family Change and Decline in Modern Societies*, New York: Aldine de Gruyter.
- Popkin, Susan J. (1990) "Welfare: Views from the Bottom", i *Social Problems* årg 37, nr. 1 s.64-79.
- Prieur, Annick (1994) "Bourdieu som elendighetsforsker", innlegg på Norsk Sosiologforenings vinterseminar 1994, referent Mari Teigen i *Sosiologinytt* årg.19, nr.1 s.23-27.
- Prokop, Ulrike (1981) *Kvinnors livssammanhång - Begransande strategier och omåttliga önsknningar*, Raben & Sjögren.
- Prottas, Jeffrey M. (1979) *People-processing. The Street-Level Bureaucrat in Public Service Bureaucracies*, Lexington, Massachusetts, Toronto, Lexington Books.
- Puide, Anikka (1981) *Klienterna och socialvården*, Sociologiska institutionen, Gøteborg: Sjögren.
- Ranger, Marianne (1986) *Er det bare meg som roter sånn - Klientsamtaler på et sosialkontor*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Rains, Prudence Mors (1971) *Becoming An Unwed Mother A sociological Account*, Chicago og New York: Aldine Atherton.
- Rasmussen, Käthe og Helen Hansen (1985) *Leve- eller overleve. Enlige mødre mellem frigjørelse og fattigdom*, Sosiologisk institutt, København.
- Reintoft, Hanne (1985) *Det kan kolde hjerner ej forstå*, Viborg: Hans Reitzels Forlag.
- Renvoize, Jean (1985) *Going solo - Single mothers by choice*, London, Boston og Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Repstad, Pål (1993) *Mellom nærhet og distanse*, Oslo: Universitetsforlaget.

- Rich, Adrienne (1977) *Of a Woman born Motherhood as experience and institution*, London: Virago.
- Richards, Thomas J. og Lyn Richards (1994) "Using Computers in Qualitative Research", s.445-462 i Denzin og Lincoln (red) *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks-London- New Dehli: Sage.
- Ribbens, Jane (1989) "Interviewing - an 'unnatural situation'?", i *Women's Studies Int. Forum*, årg. 12 nr. 6 s.579-592.
- Rogoff Ramsøy, Natalie (1994) "Non-marital Cohabitation and Change in Norms: The Case of Norway", i *Acta Sociologica* årg.37 nr. 1 s. 23-37
- Ross, Ellen (1995) "New Thoughts on the oldest vocation Mothers and Motherhood in Recent Feminist Scholarship", *Signs* winter 1995: s.397-413.
- Rossi, Alice (red) (1985) *Gender and the Life Course*, New York: Aldine Publ. Company.
- Ruddick, Sara (1980) "Maternal Thinking", s.76-94 i Thorne og Yalom (red) *Rethinking the Family - Some Feminist Questions*, New York & London: Longman.
- Ryen, Morten (1989a) "Stønad til eneforsørgere", *INAS notat 2:1989*, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Ryen, Morten (1989b) "Sosialt problem eller ny familietype? Synet på eneforsørgere i politikk og forskning", *INAS-rapport 9:1989*, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Ryen, Morten (1991) "Selvbinding og strategiske valg? Eneforsørgeres tilpasning til arbeidsmarked og stønadssystem" s. 245-258 i Hatland (red) *Trygd som fortjent?*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Rytter, Kirsten (1990) *Kvalitet lønner seg*, Tiltakskatalogen 1990, Oslo: Kommuneforlaget.
- Rønning, Rolf (1988) *Sosialhjelpa - gjøkunge på diett*, Østlandsforskning, Lillehammer/Bodø.
- Rønsen, Marit og Steinar Strøm (1991)"Enslige forsørgeres tilpasning mellom trygd og arbeid", s. 259-280 i Hatland (red) *Trygd som fortjent?* Oslo: Ad Notam.
- Saesson, Anne Showstack (red) (1987) *Women and the state*, London- Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson.
- Sainsbury, Diana (red) (1994) *Gendering welfare states*, London, Thosand Oaks, New Dehli: Sage.
- Salonen, Tapio (1993) *Margins of Welfare A study of modern functions of social assistance*, Torna Hällestad: Hällestad Press.
- Schoefield, Janet Ward (1994) "Increasing the Generalizability of Qualitative Research", s. 200-225 i Hammersley (red) *Social Research Philosophy, Politics and Practice*, London-Newbury Park - New Dehli: Sage.
- Schutz, Alfred (1962) *The problem of social reality*, collected papers 1, The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff.
- Schwartz, Howard og Jerry Jacobs (1979) *Qualitative Sociology. A method to madness*, London: Collier Macmillan Publishers.
- Schöningh, Insa (1989) *Becoming a single parent - adversity or opportunity for women?*, Paper. Department of sociology, Technical University Berlin.
- Seim, Sissel (1987) "Sosialt arbeid - frigjøring eller disiplinering av klienten?", s. 152-159 i Lingåas og Seim (red) *Tanker for handling*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Seip, Anne Lise (1984) *Sosialhjelpsstaten blir til*, Oslo: Gyldendal.
- Seip, Anne Lise (1994) *Veiene til velferdsstaten*, Oslo: Gyldendal.
- Sharpe, Sue (1984) *Double identity. The Lives of working mothers*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Siim, Birte (1987) "The Scandinavian Welfare States - Towards Sexual Equality or a New Kind of Male Domination?", i *Acta Sociologica* årg. 30 nr. 3/4 s.255-269.

- Siim, Birte (1988) "Towards a Feminist Rethinking of the Welfare State" s. 161-187 i Jones og Jonasdottir (red) *The political Interests of Gender: developing theory and research with a feminist face*, London: Sage..
- Siim, Birte (1990a) *Models of Citizenship - Gender relations, Citizenship and Democracy in the Scandinavian Welfare States*, Paper to planning session in Requirements for the comparative Study of Women in European Politics, ECPR, Joint Sessions, Bochum, 2-7 april 1990.
- Siim, Birte (1990b) "Women and the welfare state. Between private and public dependence", s. 80-109 i Ungerson (red) *Gender and Caring*, New York: Harvester Wheatsheaf.
- Silverman, David (1993) *Interpreting Qualitative Data - Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage.
- Simmel, Geoge (1971) "The poor", (1907) s. 150-179 i *On individuality and Social Forms*, utvalg ved Levine, Chicago: The university of Chicago Press.
- Skevik, Anne (1994) *Mor, forsørger, samfunnsborger: enslige mødre i en sosialdemokratisk velferdsstat*, hovedfagsoppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Skocpol, Theda (1992) *Protecting soldiers and mothers: the political origins of social policy in the United States*, Cambridge, Massachusetts, Belknap Press of Harvard University Press.
- Skrede, Kari (1982) "Familieøkonomi og forsørgerlønn", *INAS notat* 16:1982, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Skrede, Kari og Kristin Tornes (red) (1983) *Studier i kvinners livsløp*, Oslo- Bergen- Stavanger- Tromsø: Universitetsforlaget.
- Skrede, Kari (1987) "Inntektsfordelingsvirkninger av arbeidstidsforkortninger", s.270-310, i *NOU 1987:9b Vedlegg til arbeidstidsutvalgets utredning*, Oslo.
- Smith, Dorothy (1987) *The everyday world as problematic - a feminist sociology*, Stony Stratford: Open University Press/Milton Keynes.
- Smith, Dorothy (1990a) *Text, facts, and femininity - Exploring the relations of ruling*, London and New York: Routledge.
- Smith, Dorothy (1990b) *The conceptual Practices of Power - A feminist sociology of knowledge*, Boston: Northeastern University Press.
- Smith, Dorothy (1992) "Sociology from Women's Experience: A Reaffirmation", i *Sociological Theory*, årg. 10 nr. 1 s. 88-98.
- Solberg, Anne (1985) "Metodekapitlenes blanke sider", s. 85-112 i Dale, Jones og Martiniussen (red) *Metode på tvers*, Trondheim: Tapir.
- Solheim, Liv (1991) "Skjønnsutøving uten profesjonell forankring?", s.211-228 i Hatland (red) *Trygd som fortjent?* Oslo: Ad Notam.
- Solheim, Liv Johanne (1995) "Sosialhjelp og vern av sjølvrespekten", s. 125-155 i Halvorsen (red) *Mestring av marginalitet*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Solli, Ingeborg Caroline Foldøy (1996) *Eneforsørgere som selvforsørgere? En studie av mottakere av overgangsstønad og deres tilknytning til arbeidsmarkedet*, hovedoppgave i sosialøkonomi, Bergen: Institutt for økonomi Universitetet i Bergen.
- Solvang, Per (1992) *Forskeren, den intervjuede og livshistorien - et trekantdrama? Noen momenter til forståelsen av det kvalitative livsløpsintervjuet som sosial hendelse*, vitenskapsteoretisk innlegg til dr.polit.graden ved det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Bergen.
- Solvang, Per (1993) *Biografi, normalitet og samfunn - En studie av handikappedes veier til utdanning og arbeid i Skandinavia*, Avhandling for dr.polit.graden, Sosiologisk institutt, SEFOS, Bergen: Universitetet i Bergen.

- Spock, Benjamin (1968) *Baby and child care*, New York: New York Pocket books.
- Spradley, J.P. (1979) *The ethnographic Interview*, New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Stang, Grete Hovind (1983) *Ugift mor*, Oslo- Bergen- Stavanger- Tromsø: Universitetsforlaget.
- Statens institutt for forbruksforskning (1991) *Standardbudsjett for forbruksutgifter*, sammendragsserie nr. 2.
- Stjernø, Steinar (1982) *Omsorg som yrke*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Stjernø, Steinar (1983) *Stress og utbrenthet*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Stjernø, Steinar (1985) *Den moderne fattigdommen*, Oslo- Bergen - Stavanger- Tromsø: Universitetsforlaget.
- Stjernø, Steinar, Anne Marie Heszlein og Lars Inge Terum (1988) *Et bedre sosialkontor*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Stjernø, Steinar (1989) "Fattigdommen og fattighjelpen ved et vendepunkt", i Lingås (red) *Myten om velferdsstaten 20 år etter*, Oslo: Pax.
- Strand, Tove (1987) *Grudde meg for å tigge..redd for å bli stempla*, hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Trondheim.
- Strauss, Anselm (1987) *Qualitative Analysis for Social Scientists*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Strauss, Anselm og Juliet Corbin (1990) *Basics of Qualitative Research - Grounded Theory Procedures and Technieques*, Newsbury Park - London og New Dehli: Sage Publications.
- Strømsheim, Gunvor (1980) "Sørordninger for kvinner på arbeidsmarkedet - når det spesielle blir det typiske", s.65- 90 i Hanish, Halvorsen og Strømsheim (red) *Marked for arbeid*, Universitetsforlaget, Oslo- Bergen- Stavanger- Tromsø.
- Sunesson, Sune (1981) *När man inte lyckas - hinder, vannmakt oförmåga i socialt arbete*, Stockholm: Almquist og Wiksell Förlag AB.
- Sunesson, Sune (1985) *Ändra allt! En uppmaning till socialarbetare*, Malmö: Liber.
- Sunesson, Sune (1987a) " Socialhjälp - makt och altruism", s. 52-58 i Lingås og Seim (red) *Tanker for handling*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Sunesson, Sune (1987b) "Organisering och omorganisering i socialt arbete", s.46-51 i Lingås og Seim (red) *Tanker for handling*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Sunesson, Sune (1992) "Att vara beroende.. Om et besvärligt begrepp", s.369-380 i *Bortom all förenkling. Människan som väsen och oväsen. En vänbok tillägnad Bengt Børjeson*, Uddevalla: Daidalos.
- Sverdrup, Tone (1995) "Dagens trygdepolitikk - et svar på gårsdagens spørsmål?", s. 127-147, i Halvorsen, Hatland og Kjønstad (red) *Det norske trygdesystemet - fortid, nåtid og framtid*, Oslo: Ad Notam.
- Swartling, Jan-Axel (1989) *Vad är du för en?*, Stockholm: Akademeja.
- Syltevik, Liv Johanne (1986) *Økonomisk sosialhjelp - fra sosialt sikkerhetsnett til varig omsorgssystem?*, Trondheim: Trondheim kommunes trykkeri.
- Syltevik, Liv og Kari Wærness (1990) "Alenemødre med sosialhjelp i et tjueårs perspektiv - kvinner mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årgang 32, nr.6 1991, s. 501-514.
- Syltevik, Liv og Kari Wærness (1992)"Alenemødre med sosialhjelp i et 20 års perspektiv - Et svar til Morten Ryen og Lars Inge Terum", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årgang 33, nr. 1 1992, s. 89-95.
- Syltevik, Liv Johanne (1991) "Hvorfor ønsker ikke alle alenemødre med sosialhjelp utdanning og lønnsarbeid?" i *Sosionomen*, nr.22/91, s. 2-9.
- Syltevik, Liv Johanne (1992) *Å ta de utforskedes perspektiv - Alfred Schutz' adekvathetspostulat og Dorothy Smiths standpunkt for kvinner*, vitenskapsteoretisk innlegg

- for dr.polit graden ved det Samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Bergen.
- Syltevik, Liv Johanne (1993) "Å ta de utforskede perspektiv", i *Sosiologisk tidsskrift*, årgang 1, nr. 1 1993, s.51-68.
- Sæbø, Gunnar (1993) "Som folk flest? En beskrivelse av levekårsforskjeller mellom sosialklienter og totalbefolkning", *INAS notat* nr. 4, Oslo: Institutt for sosialforskning.
- Sørensen, Anne Mette (1994) "Women's Economic Risk and the Economic Position of Single Mothers", i *European Sociological Review*, Vol 10 nr. 2, sept. 1994 s. 173-188.
- Sørensen, Bjørg Aase (1982) "Ansvarsrasjonalitet: om mål middeltenkning hos kvinner", s.392-402 i Holter (red) *Kvinner i fellesskap*, Oslo- Bergen- Tromsø: Universitetsforlaget.
- Sørensen, Torben Berg (1994) "I dialog med klienten - dominans eller svaghed?" i *Nordisk sosialt arbeid*, nr 4 1994, s.277-287.
- Taylor, Steven J. og Robert Bogdan (1984) *Introduction to Qualitative Research Methods- The search for Meanings*, New York, Chichester, Brisbane, Toronto, Singapore: John Wiley and sons.
- Terum, Lars Inge (1982) *Profesjonell ekspansjon under statlig vem*, Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Tromsø.
- Terum, Lars Inge (1983) "Sosialhjelpa - ei analyse av sosialhjelpsutgifter og sosialhjelpsmottakere", *INAS-rapport 2:1983*, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Terum, Lars Inge (1985) "Skjønn og likebehandling", i *Sosiologi i dag*, nr.4 1985, s. 19-33.
- Terum, Lars Inge (1986) "Geografisk ulikskap og nasjonale normer", *INAS-rapport 2:1986*, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Terum, Lars Inge og Einar Øverbye (1986) "Økonomisk kriseberedskap", *INAS-rapport 4:1986*, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Terum, Lars Inge (1987a) "Bukostnader og sosialhjelp: ein studie av den rollen bukostnadene spelar for forbruket av kommunal sosialhjelp", *INAS-rapport 2:1987*, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Terum, Lars Inge (1987b) "Administrative reformer og sosialhjelpsvekst: om den rollen administrative reformer har spelt for standarden på sosialhjelpa og veksten i sosialhjelpsutgiftene", *INAS-rapport 7:1987*, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Terum, Lars Inge (1993) "Stønad. samliv og sjølvforsørging", *INAS-rapport 93:1*, Oslo: Institutt for anvendt samfunnsforskning.
- Thaulow, Ivan og Birthe Gamst (1987) *Enslige forsørgere mellom selvforsørgelse og bistandshjelp*, Publikasjon 175, København: Socialforskningsinstituttet.
- Thomassen, Åse (1995) *Sosialkontoret i endring*, Oslo: Vidarforlaget.
- Thorne, Barrie og Marilyn Yalom (red) (1982) *Rethinking the Familie. Some Feminist Questions*, New York og London: Longman.
- Tietjen, Anne Marie (1985) "The social Networks and Social Support of Married and Single Mothers in Sweden", i *Journal of Marriage and the family*, årg.47 nr.2:489-496.
- Tiller, Per Olav (1958) *Fathers absence and personality development of children in sailor families*, Nordisk psykologis monografiserie nr. 9, København: Munksgaard.
- Tilly, Louise og Joan Scott (1987) *Women, work and family*, New York og London: Methuen.
- Titmuss, Richard (1974) *Social Policy. An Introduction*, London: George Allen og Unwin.
- Titmuss, Richard (1969) "The social Division of Welfare: Some reflections on the Search for Equity", s. 34-55 i *Essays on 'the Welfare State'*, London: Unwin University books.
- Tornes, Kristin (1988) *Det gode kvinneliv*, Oslo: Gyldendal.
- Trondheim sosialkontor (1985) *Årsmelding Trondheim sosialkontor*, Trondheim: Trondheim kommunes trykkeri.
- Trost, Jan (1993) *Familjen i Sverige*, Stockholm: Liber Utbildning.

- Tuft, Gro og Anne Mette Vibe (1987) *Myten om den dårlige mor*, Oslo: Cappelen.
- Ungerson, Clare (1983) "Why do women care?", s.31-49 i Finch og Groves (red) *A Labour of Love Women, Work and Caring*, London, Boston, Melbourne og Henley: Routledge og Kegan Paul.
- Ungerson, Clare (red) (1990) *Gender and Caring*, London: Harvester Wheatsheat.
- Ve, Hildur (1989) "Kvinner, byråkrati och välfärdsstat", i *Sociologisk Forskning*, 4:1989, s.3-17.
- Ve, Hildur (1992) "Carol Gilligan -kvinnerens moralske stemme", i *Nytt om kvinneforskning* 1992:2 s.48-56.
- Veblen, Torstein (1976) *Den arbeidsfrie klasse*, Oslo: Gyldendal.
- Vennestrøm, Astri (1979) *Enslige forsørgere - kvinner i en ny livssituasjon*, hovedoppgave ved institutt for høgre sosionomutdanning, Universitetet i Trondheim.
- Vigeland, Kari (1982) *Enestående foreldre*, Oslo- Bergen- Tromsø: Universitetsforlaget.
- Välfärdsprojektet (1996) *Ensamföräldrarna - en utsatt grupp?*, Skriftserien: Fakta/kunskaper nr. 2, Stockholm: Regeringskansliets offsetstryckeri.
- Wadel, Cato (1973) *Now, Whose Fault Is That? The Struggle for Self-Esteem In the Face of Chronic Unemployment*, Newfoundland Social and Economic Studies no.11, Institute of Social and Economic Research, University of Toronto Press.,
- Wallace, Ruth (red) (1989) *Feminism and Sociological Theory*, California, London og New Dehli: Sage.
- Weale, Albert, Jonathan Bradshaw, Alan Maynard, David Piachaud (red) (1984) *Lone mothers, paid work and social security*, occasional papers on social administration 77, London: Bedford Square Press.
- Weber, Max (1971) *Makt og byråkrati*, Oslo: Gyldendal.
- Widerberg, Karin (1995) "Sociologiens makt- maktens sociologi", i *Sociologisk Forskning* årg. 32 nr.4 s.5-17.
- Wilson, Elisabeth (1977) *Women and the Welfare State*, London: Tavistock.
- Winslöv, Jacob Hilden (1991) *Videnskabelig hverdag - en sociologisk undersøgelse av forholdet mellem praksis og selvforståelse i empiriske videnskaber*, Holte: Forlaget Socpol.
- Wolcott, Harry F. (1994) *Transforming qualitative data*, Thousand Oaks, London, New Dehli: Sage publications.
- Wærness, Kari (1972) "Verdikonflikter ved realisering av sosiale hjelpetiltak for enslige mødre", *Sosialpolitisk rapport nr.6*, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Wærness, Kari (1973) *Er sosialbehandling en relevant betegnelse på det sosiale arbeid innen den kommunale sosialomsorg?*, upublisert paper, Sosiologisk institutt, Bergen
- Wærness, Kari (1979) "Kvinner og trygd", s.30-40 i Kolberg og Wærness (red) *Trygd og samfunn*, Oslo- Bergen- Tromsø: Universitetsforlaget.
- Wærness, Kari (1982) *Kvinneperspektiv på sosialpolitikken*, Oslo- Bergen- Tromsø: Universitetsforlaget.
- Wærness, Kari (1986) "Integrasjon og nærmiljø: velferdspolitiske dilemmaer", s. 291-326 i Allden, Ramsøy og Vaa (red) *Det norske samfunn*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Wærness, Kari (1987a) "Kvinneliv - arbeidsliv", i *Nordisk Ergonomi i forskning og praksis*, årgang 5 nr.3-4 s.15-20.
- Wærness, Kari (1987b) "On the rationality of caring" s. 207-234 i Saesson (ed) *Women and the state*, London- Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson.
- Wærness, Kari og Marita Jakola Skansen (1988) *Woman and the Welfare state: common and conflicting interests in the years ahead*, paper sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen.

- Wærness, Kari (1989b) "Dependency in the welfare state", s.170-176 i Bulmer, Lewis og Piachaud (red) *The Goals of Social Policy*, London: Unwin Hyman Ltd.
- Wærness, Kari (1991) "Hvem skal yte omsorgen?" Innlegg på konferansen *Å bli gammel i Norge: Status og perspektiver*, Sundvolden Hotel 11-12 november 1991.
- Wærness, Kari (1994) "Women and the Welfare State: Common and Conflicting Interests in the 1990s", s. 97-110 i Simonen (red) *När gränserna flyter*, Stakes Rapport 134, Jyväskylä.
- Wærness, Kari (1995) *The gender Division of Labour between Norwegian Parents in the 1990ies: Ideals and realities*, Paper to the conference: The cost of being mother 24-25 March, Firenze.
- Wærness, Kari (1996) "Omsorgsrasjonalitet - et fruktbart begrep for en kritisk samfunnsforskning?", s.203-216 i Eliasson (red) *Omsorgens skiftninger. Begreppet, vardagen, politiken, forskningen*, Studentlitteratur, Lund.
- Yin, Robert K. (1989) *Case study reserach - Design and Methods*, Applied Social Research Methods Series Volume 5, Newbury Park, London og New Dehli: Sage.
- Øyen, Else (1966) *Ugifte mødre*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Øyen, Else (1974) *Sosialomsorgen og dens forvaltere*, Universitetsforlaget, Bergen.
- Øyen, Else (1975) "En beskrivelse og sammenligning av to sosialpolitiske systemer", i *Tidsskrift for samfunnsforskning bind 16*, s-27-46.

Offentlige dokumenter

- NOU 1972:30 *Sosiale tjenester*
- NOU 1975:18 *Stønad til enslige forsørgere m.v.*
- NOU 1976:19 *Stønad til enslige forsørgere m.v.*
- NOU 1977:35 *Lov om barn og foreldre (barneloven)*
- NOU 1985:18 *Lov om sosiale tjenester m.v.*
- NOU 1987:9B *VEDLEGG til Arbeidstidsutvalgets utredning*
- NOU 1990:16 *Økonomisk sosialhjelp*
- NOU 1990: 20 *Forenklet folketrygdlov*
- NOU 1993:17 *Levekår i Norge Er graset grønt for alle?*
- Sosialdepartementet 1994 *Våre velferdsordninger En gjennomgang foretatt av en intern arbeidsgruppe* (Norbomutvalget)
- St.forh. (1946) O. nr. 71 4 oktober 1946 *Lov om barnetrygd*
- St.meld nr. 58 (1948) *Om folketrygden*
- Ot.prp. nr. 34 (1963-64) 1. *Om lov om enke- og morstrygd* 2. *Om lover om endringer i lov om alderstrygd, lov om syketrygd og lov om forsørgertrygd for barn*
- Innst. O. XX. (1963-64) *Tilråding fra sosialnemda 1. Om lov om enke- og morstrygd. 2. Om lover om endringer i lov om alderstrygd, lov om sjuketrygd og lov om forsørgertrygd for born.*
- St.forh. (1963-64) O. nr. 64-68, 22 mai 1964 1) *Lov om sosial omsorg* 2) *Lov om endring i lov om vanføre m.fl. lover*
- St.forh. (1963-64) L. nr.18, 29 mai 1964 1) *Lov om sosial omsorg* 2) *Lov om endring i lov om vanføre m. fl. lover*
- St.forh. (1963-64) O. nr. 108, 12 juni 1964 1) *Lov om enke- og morstrygd* 2) *Lover om endr. i lov om alderstrygd, sjuketrygd og forsørgertrygd for born*

St.forh. (1963-64) L. nr. 28, 19 juni 1964 *Lov om enkje- og morstrygd*
 Ot.prp. nr. 15. (1971-72) 1) *Om lov om endring i lova av 5. juni 1964 nr. 2 om sosial omsorg* 2) *Om midlertidig lov om stønad til fraskilte og separerte forsørgere* 3) *Om lov om endring i lov av 17. juni 1966 nr. 12 om folketrygd*
 St. forh (1971-72) O. nr. 17, 9 desember 1971 1) *Lov om endr. i lov om sosial omsorg* 2) *Midlertidig lov om stønad til fraskilte og separerte forsørgere* 3) *Lov om endring i lov om folketrygd*
 St. forh (1971-72) L. nr. 3 , 13 desember 1971 *Midlertidig lov om stønad til fraskilte og separerte forsørgere*
 St. forh. (1971-72) O. nr. 81, 9 juni 1972 *Lov om endring i lov om folketrygd*
 St. forh (1971-72) L. nr.15 , 14 juni 1972 *Lov om endring i lov om folketrygd sak nr. 3*
 Ot.prp. nr.16 (1976-77) *Om lov om endringer i 1) lov av 17 juni 1966 nr.12 om folketrygd 2) lov av 19 juni 1969 nr. 61 om særtillegg til ytelser fra folketrygden*
 Ot.prp. nr. 4 (1979-80) *Om lov om endringer i lov av 17. juni 1966 nr.12 om folketrygd m.v.*
 Ot.prp. nr. 5 (1979-80) *Om lov om endringer i midlertidig lov av 17.desember 1971 nr. 119 om stønad til skilte og separerte forsørgere*
 St. forh. (1979-80) O. nr. 15 18 mars 1980, *Endringer i lov om folketrygd sak nr. 4*
 St.forh (1979-80) L. nr. 4, 27 mars 1980, *Endring i 1)folketrygdloven og 2) lov om særtillegg til ytelser fra folketrygden sak nr. 5.*
 Ot.prp. nr. 60 (1988-89) *Om lov om sosiale tjenester m.v. (sosialloven)*
 Ot.prp. nr. 60 (1989-90) *Forslag til ny sosiallov*
 Ot.prp. nr. 29 (1990-91) *Om lov om sosiale tjenester m.v. (sosialloven)*
 Dokument nr. 8:31 (1990-91) *Forslag fra stortingsrepresentantene John G. Bernander og Thea Knutzen om lov om endring i lov av 5. juni 1964 nr. 2 om sosial omsorg. Hjemmel til å stille vilkår om arbeidsytelser.*
 St.forh. (1991-92) O. nr. 4, 14 november 1991 1) *Sosialloven* 2) *Forslag fra repr. Bernander og Knutzen om endringer i sosialomsorgsloven*
 St.forh. (1991-92) L. nr. 1, 19 november 1991 *Lov om sosiale tjenester*
 St.prp. nr. 1 (1993-94) *Statsbudsjettet medregnet folketrygden*
 St.forh. (1993-94) O. nr. 9 desember 1993, *Endringer i barnetrygdloven sak nr. 8*
 St.meld. nr. 35 (1994-95) *Velferdsmeldingen*

Lover og rundskriv

Lov av 5. juni 1964 om sosial omsorg
 Rundskriv 1-1/80 Lov om soisal omsorg av 5 juni 1964 Rundskriv nr. 3 De enkelte paragrafer med merknader
 Rundskriv 1 - 48/89 Helse og sosialstyrets vedtak om økonomisk sosialhjelp. Fylkesmannens behandling av klagesaker
 Lov av 17. juni 1966 nr.12 om folketrygd (folketrygdloven)
 Lov av 13. desember 1991 nr. 81 om sosiale tjenester m.v.

Offentlig statistikk

Sosialt Utsyn 1983
Sosialt Utsyn 1988
Sosialt Utsyn 1993
NOS familiestatistikk 1993
Ukens statistikk nr. 39/95
Sosialhjelpstatistikken 1967-1993
Trygdestatistisk årbok 1988- 1994
Årsmelding fra Rikstrygdeverket 1983
Årsmelding fra Rikstrygdeverket 1984
Statistisk årbok fra Rikstrygdeverket 1985-1987
Statistisk årbok 1970-1993
NOS barnehager og fritidshjem 1989

APPENDIX A-J

APPENDIX A

UTDYPNING AV NOEN METODISKE SPØRSMÅL

1. Gjennomføring av intervjuundersøkelsene	486
1.1 Valg av lokal arena	486
1.2 Intervjuene med alenemødrene	487
1.2.1 Utvalget av alenemødre	487
1.2.2 Gjennomføring av intervjuene med alenemødrene	491
1.2.3 Rapportering fra intervjuene	492
1.3 De ansatte på sosialkontoret	494
1.3.1 Intervjuene med de ansatte 1989/90	494
1.3.2 Utvalget av ansatte på sosialkontoret	494
1.3.3 Gjennomføring av intervjuene med de ansatte	495
1.3.4 Rapportering fra intervjuene	495
2. Studiens gyldighet - styrke og begrensninger	495
2.1 Introduksjon	495
2.2 Gyldighets- og oppdagelsesproblematikken	496
2.3 Generaliserbarhet	504

1. GJENNOMFØRING AV INTERVJUUNDERSØKELSENE

1.1 Valg av lokal arena

Intervjumaterialet og feltarbeidsnotatene fra sosialkontorene dreier seg om data som var resultatet av kontakten med to sosialkontor i Trondheim over en treårs periode, fra jeg tok kontakt med dem våren 1989 til jeg avsluttet kontakten våren 1992. Årsakene var flere til valget av Trondheim sosialkontor som sted for å gjennomføre undersøkelsen. For det første var det klart at jeg ønsket å ta utgangspunkt i en større norsk by. Jeg ønsket å arbeide med problemstillingene knyttet til alenemoderskap og økonomisk sosialhjelp innen rammen av en storbykommune, med de implikasjoner dette har både for hvordan sosialkontorene er organisert og fungerer på, og hvordan det er å være enslig mor. Min interesse for temaet sprang ut av den kartleggingsundersøkelsen jeg gjennomførte på Trondheim sosialkontor høsten 1986, og jeg oppfattet det som en fordel å ha kunnskap om hva slags klientgruppe alenemødrene var en del av. I forhold til Trondheim sosialkontor hadde jeg også den fordel at jeg hadde utarbeidet sosialhåndbok for Trondheim kommune og dermed kjente rutiner og interne regler på dette sosialkontoret godt. Valget av dette sosialkontoret hadde også den fordel at jeg ikke trengte legge mye arbeid i å presentere meg for ledelsen på sosialkontoret. Her var jeg en person de kjente, og dette var også mye av grunnlaget for at daværende sosialsjef Liv Hembre anbefalte søknaden til Sosialdepartementet og at ledelsen ved distriktssosialkontorene var villige i forhold til gjennomføring av prosjektet.

Trondheim sosialkontor besto den gangen av seks distriktssosialkontor og jeg valgte å ta kontakt med to. Årsaken til at jeg tok kontakt med akkurat disse to kontorene var basert på erfaringene fra arkivundersøkelsen. På disse kontorene var nesten halvparten av klientene (henholdsvis 49,4 % på det ene kontoret og 43 % på det andre) enslige mødre.¹ Dette betydde at det her ville være lett å finne mulige informanter ved hjelp av arkivet, og at det var rimelig å anta at det var en viss interesse blant de ansatte for enslige mødres situasjon. Jeg valgte å ta kontakt med to kontorer fordi jeg visste at disse kontorene ble betraktet som ganske ulike, både i forhold til organisering av arbeidet og i forhold til "klientvennlighet". I tillegg var de to distriktene samlet mer variert når det gjaldt boligområder, og dette var etter min mening viktig, fordi jeg ønsket å få kontakt

1. De enslige forsørgerne på disse distriktene skilte seg ikke i særlig grad fra enslige mødre med sosialhjelp i resten av byen når det gjaldt sivilstatus, antall barn, trygd eller ikke trygd og lengden på perioden med sosialhjelp (Syltevik 1986, 1991). Forskjellen var at de på disse kontorene hadde høyere gjennomsnittelig boustift pr. måned og at en høyere andel eide sin egen bolig, noe som jeg vil anta har med andelen borettslagsleiligheter i disse områdene å gjøre.

med en så variert gruppe enslige mødre med sosialhjelp som mulig.

1.2 Intervjuene med alenemødrene

1.2.1 Utvalget av alenemødre

Alenemødrene som ble spurt om å være med i undersøkelsen ble plukket ut ved hjelp av arkivene på de to sosialkontorene. På begge kontorene ble noen tilfeldige arkivskuffer gjennomgått og samtlige som fylte visse kriterier ble skrevet opp på en liste. Kriteriene var at vedkommende var registrert som enslig forsørger (dvs. at det var avmerket at vedkommende var enslig forsørger på de arbeidsdokumentene som sosialkontoret bruker (se appendix H)), hadde søkt om økonomisk sosialhjelp og hadde barn under 10 år.

Arkivene på sosialkontoret besto av mapper med sakspapirer for hver klient, og var ordnet etter fødselsdato. Mappene inneholdt i hovedsak sakspapirene til folk som hadde fått behandlet søknader om økonomisk sosialhjelp og barnevern i løpet av det siste året. Arkivene gjennomgås med uregelmessige mellomrom, og de som regnes som inaktive (det vil si ikke får sosialhjelp eller har søknader inne) flyttes da over til et fjernarkiv. Begge distriktene hadde hatt slike gjennomganger av arkivet i forbindelse med årsskiftet 1988/89. De som ble kontaktet hadde dermed mottatt eller søkt om sosialhjelp en eller flere ganger i 1988/89. Jeg mente at det var gunstig at erfaringene med sosialkontoret ennå var såpass ferske for de som ble kontaktet, samtidig som jeg ikke ville avgrense meg til de som faktisk mottok sosialhjelp på det tidspunktet arkivet ble gjennomgått. Jeg antok at også de som hadde fått kontakten med sosialkontoret på avstand, kunne være verdifulle informanter og kanskje føle seg mer frie til å diskutere sin kontakt med sosialkontoret.

Årsaken til at jeg valgte å ta kontakt med de som hadde barn under 10 år, var at jeg regnet med at de sto mer i skjæringspunktet mellom omsorgsarbeid, lønnsarbeid og velferdsstatsordningene i egenskap av å være alenemødre. Fra arkivundersøkelsen (Syltevik 1986) visste jeg at over halvparten av alenemødrene med yngste barn over 10 år enten hadde eller søkte andre trygdeytelser. Jeg antok derfor at disse alenemødrenes situasjon (de utgjorde da i Trondheim i 1986 31 % av alenemødrene med sosialhjelp) var mer preget av andre problemer enn det å være alene med barn. Etter intervjuene med de av alenemødrene som også hadde tenåringsbarn, har jeg fått øynene opp for at ungdom i den alderen både har behov for omsorg som kan være omfattende, og behov for penger både til utdanning, klær og aktiviteter som stiller alenemoderskapet overfor nye utfordringer. Denne delen av problematikken er her også på grunn av det valget jeg gjorde, behandlet ut fra erfaringene til de som hadde yngre barn enn ti år. En annen avgrensning jeg gjorde, var at jeg ikke tok med fremmedspråklige enslige mødre. Årsaken til dette var ganske enkelt at jeg ikke hadde økonomisk mulighet til å bruke tolk.

Utover disse kriteriene ønsket jeg et så bredt sammensatt utvalg informanter som mulig for å få belyst ulike sider ved situasjonen til aleneforeldre med sosialhjelp. Jeg ønsket spesielt å få med både kvinner og menn, siden jeg mente jeg på den måten kunne gjøre meg noen antagelser om det var forskjell mellom alenemødre og alenefedre. Alenefedre med sosialhjelp er imidlertid svært få (i Trondheim 1986 utgjorde de 3 % av aleneforeldrene med sosialhjelp) og det var bare 3 alenefedre på de listene som ble laget ved gjennomgangen av arkivskuffene.

Målsettingen min var på det tidspunktet å gjennomføre intervjuer med ca. 20 informanter, men jeg visste ut fra andre intervjuundersøkelser med sosialhjelpsmottakere at det var vanlig med lave svarprosenten (se f.eks. Berg 1986:70 for en diskusjon av dette). Jeg valgte derfor å sende forespørsel om intervju til 45 alenemødre (alle de tre alenefedrene og 42 alenemødre). Invitasjonen til å delta i undersøkelsen ble sendt ut fra Trondheim sosialkontor, som vilkåret var i tillatelsen fra Sosialdepartementet, og vedlagt lå et eget brev fra meg der jeg presenterte prosjektet og meg selv (appendix B). Av disse 45 brevene fikk jeg seks konvolutter i retur med påskriften adressaten ukjent. Det viste seg i kontakten med folkeregisteret at alle disse hadde flyttet ut av Trondheim. Selv om det sikkert ville vært interessant å intervju dem, siden de hadde forandret livssituasjon (kanskje giftet seg eller vært nødt til å flytte av økonomiske grunner), sendte jeg likevel ikke ny forespørsel til dem om å være med. Dette fordi det ressursmessig, både når det gjaldt tid og penger, var umulig for meg å intervju dem. En kan dermed si at jeg tilføyde et kriterium i tillegg til de andre, nemlig at informantene fortsatt måtte være bosatt i Trondheim.

De som faktisk fikk henvendelsen om intervjuundersøkelsen var dermed totalt 39 aleneforeldre (36 kvinner og 3 menn). Fra disse fikk jeg i alt 24 svar, 20 svarte ja til å bli intervjuet og 4 som svarte nei. Det var altså 15 som ikke svarte på henvendelsen. I utgangspunktet hadde jeg tenkt å purre disse, men gjorde det ikke. Jeg vurderte det etterhvert slik at det materialet jeg allerede hadde ble svært omfattende, og at informantene jeg hadde snakket med var i varierte livssituasjoner og favnet over bredden i gruppen aleneforeldre med sosialhjelp, slik jeg kjente den fra arkivundersøkelsen (se tabell 2). Det var også spørsmål om det var etisk riktig å purre på informantene i denne typen undersøkelse, siden det å ikke svare på henvendelsen også kan være en slags markering av at dette ikke er noe en har lyst til å være med på. Selv om brevet fra sosialkontoret ble sendt ut i nøytral konvolutt, var det for mange av de som ble med tydelig plagsomt å bli minnet om kontakten med sosialkontoret. Manglende svar på henvendelsen var sikkert også i en del tilfelle resultat av forglemmelser og tilfeldigheter. Ei av alenemødrene som ble intervjuet hadde snakket med en nabo om brevet, og fortalte at dette hadde de begge to bestemt seg for å være med på. Vedkommende nabo svarte imidlertid ikke. En annen fortalte at også søsteren hennes hadde fått invitasjon, men at hun sikkert hadde

hatt for travelt til å huske på det.

Fordi jeg fikk alder og kjønn på alle de som fikk henvendelse om å være med i undersøkelsen, har jeg mulighet til å sammenligne de som svarte ja, og de som ikke svarte eller svarte nei til å delta. Resultatet er gjengitt i tabell 1.

Tabell 1 Opprinnelig utvalg, frafall og informanter etter kjønn og alder

	Opprinnelig utvalg	Frafall	Utvalg
Menn	3	2	1
Kvinner	36	17	19
Alder gj.snitt	29,7	29,4	30,2
Aldersgruppe:			
21-23	7	6	1
24-27	10	3	7
28-31	7	3	4
32-35	8	3	5
36-39	3	1	2
40-43	4	3	1
Totalt	39	19	20

Sammenligningen viser at av de som ikke svarte eller svarte nei var 2 menn, 6 kvinner under 23 år, 3 kvinner over 40 år og 4 kvinner i de øvrige aldersgruppene. Dette viser, uten at jeg vil legge for mye i denne sammenligningen,² en viss tendens til at det var mange av de helt yngste alenemødrene som ikke ville være med, eller som ikke svarte. Dette kan ha mange årsaker. Det kan gå både på presentasjonen av undersøkelsen og av meg selv, deres kontakt med sosialkontoret, at disse yngste alenemødrene i liten grad identifiserer seg med gruppen alenemødre, og dermed ikke føler at denne typen undersøkelse dreier seg om forhold som kan være relevant for deres situasjon. I forhold til målsettingen min om å komme kontakt med informanter med et bredt erfaringsgrunnlag med situasjonen som alenemor/alenefar, ble denne skjevheten til dels motvirket av at flere av informantene som ville bli med, også hadde erfaring med å være enslige mødre når de var yngre.

2. Jeg vil understreke at denne og neste sammenligning (se tabell 2) ikke dreier seg om vurdering av representativitet som utgangspunkt for generalisering til et større utvalg. Sammenligningen er interessant i denne sammenheng fordi det gir et visst grunnlag for å vurdere om jeg har oppnådd å få informanter med et bredt spekter av livserfaringer, i forhold til aleneforeldre med sosialhjelp generelt. Representativitet er ikke et mål i denne studien, men variasjon i informantgruppen er det (se f.eks. Strauss og Corbin 1987).

Tabell 2 Sammenligning mellom arkivutvalg og intervjuutvalg

	Arkivutvalg	Intervjuutvalg
Kvinne	97,0 %	94,7 %
Mann	3,0 %	5,3 %
Alder (gj.snitt i år)	29,7 år	30,2 år
Utd. utover grunnskole	69,9 %	89,5 %
Ugifte mødre	55,4 %	63,1 %
Skilte- og separerte mødre	44,5 %	36,9 %
Antall barn (gj.snitt)	1,49	1,78
Yngste barns alder (gj.snitt)	4,15 år	3,36 år
Forhold til arbeid:		
I lønnsarbeid (hel- eller deltid)	19,8 %	31,5 %
Hjemmearbeidende (fulltid)	50,5 %	47,3 %
Arbeidssøkende	15,8 %	10,5 %
Utdanning (heltid)	9,9 %	10,5 %
Har overgangsstønnad	65,3 %	63,2 %
Type sosialhjelp:		
Full hjelp	15,8 %	15,8 %
Supplerende hjelp	67,3 %	68,4 %
Annen hjelp	16,8 %	15,8 %
Totalt	(N=101)	(N=19)

Jeg har også mulighet til å sammenligne de informantene jeg fikk med utvalget av alenemødre fra arkivundersøkelsen 1986. Tabell 2 neste side viser resultatet av denne sammenligningen. Sammenligningen viser at informantene skiller seg ut ved at en større andel av dem hadde utdanning utover grunnskole, at de i større grad har lønnsarbeid og at de i litt større grad er ugifte. Sammenligningen viser imidlertid at de ulike kombinasjonene når det gjelder arbeidsforhold, forhold til trygd og sosialhjelp er representert blant informantene. Av de som svarte ja var det en som når det kom til stykke ikke ble intervjuet. Vi hadde avtalt en dato, men hun måtte avlyse avtalen da det viste seg at hun fikk besøk den dagen. Da jeg kom til Trondheim neste gang, var hun svært opptatt. Hun hadde nettopp begynt i ny jobb, hadde tatt på seg kveldsjobb i tillegg til den gamle jobben sin og hadde to små unger å ta seg av. Det som gjorde at det ikke ble noe intervju, var i seg selv en illustrasjon på hvor vanskelig det er for en del alenemødre å få tid til seg selv og gjøremål utover de helt nødvendige.

I og med at det bare ble en alenefar som sa ja til å delta, har jeg ikke brukt

sitater fra intervjuet med han eller gjort noe poeng ut av kjønnsforskjeller av hensyn. Erfaringene fra intervjuet med han har likevel også dannet grunnlag for av analysen, og bidratt til at jeg har stilt en del spørsmål i forhold til de andre intervjuene som jeg ellers ikke ville gjort.

1.2.2 Gjennomføring av intervjuene med alenemødrene

De fleste intervjuene ble avtalt over telefon. Jeg overlot til dem å velge tid og sted for samtalen. Det viste seg at det greiest for de fleste (17 stykker) var at jeg kom hjem til dem, enten en rolig tid på dagen (3 stykker) eller om kvelden etter at ungene hadde lagt seg (14 stykker). Samtlige satte av tid når de regnet med å være mest mulig uforstyrret. Tid for seg selv kan ofte være et problem for kvinner og alenemødre, og det virket også inn på selve intervjusituasjonen. Fem av mødrene hadde ansvaret for våkne barn under hele intervjuet eller deler av intervjuet. I fire tilfeller kom kjærester inn på slutten av intervjuet, eller satt i tilstøtende rom og leste og så på fjernsyn. Her hadde alenemødrene avtalt at de skulle ha leiligheten for seg selv, men så varte intervjuet lengre enn de hadde tenkt. Under et intervju der alenemødre delte leilighet med ei venninne var hun tilstede hele tida.

De to intervjuene som ikke ble gjennomført hjemme hos informantene, fant sted på biblioteket. Den ene av de som ble intervjuet foreslo dette som møteplass selv, mens jeg foreslo det overfor den andre. Grunnen til at de ønsket å møte meg utenfor huset, var at de begge hadde eldre barn og at det var så lite ro og fred hjemme. Hun som selv hadde valgt biblioteket som møtested, ville helst at vi skulle snakke sammen i et stille hjørne i kafeen, mens jeg i det andre intervjuet på biblioteket hadde bestilt grupperom som vi gikk til etter at vi hadde tatt innledningspraten i kafeen.

Intervjuene varte fra 1 time og 35 minutter til 5 timer. I gjennomsnitt ble intervjuene ca. 3 timer. Både når intervjuene fant sted om kvelden og om dagen, var det ofte begrensninger med hensyn til tid, unger skulle hentes i barnehagen, lekser skulle sees over, en skulle stå opp tidlig neste dag, siste buss gikk osv. I en del tilfeller førte dette til stress i avslutningsfasen av intervjuet og at noen tema ikke ble gått videre inn på eller glemt. Intervjuene ble gjennomført i 3 bolker. Først ble 7 personer intervjuet i oktober 1989, deretter ble 11 intervjuet i november 1989 og til sist ble 1 person intervjuet i januar 1990. Deler av intervjuperioden var dermed svært intens med maksimalt 5 intervjuer i løpet av ei uke. Jeg hadde imidlertid lang pause mellom bolkene, og helgene til å reflektere over intervjuene og oppsummere erfaringer underveis.

Det jeg var interessert i, var å intervju de enslige mødrene om fortidig og nåtidig erfaring med å være alene med den daglige omsorgen for barn, være hjemmearbeidende, ha lønnsarbeid og å ha trygd/sosialhjelp. Spesielt var jeg interessert i hvordan disse forholdene grep inn i hverandre. På forhånd utarbeidet jeg en detaljert intervjuguide. Den besto av to deler. Først en samtaledel med

åpne spørsmål og så et skjema med faktiske opplysninger. Som en oppsummering av intervjuet til slutt, tidfestet vi de hendelsene vi hadde snakket om ved å skrive dem inn på en livsløpslinje (se appendix C). Den detaljerte intervjuguiden var ordnet etter tema og utviklet ut fra mine mer eller mindre presise forestillinger om hva som var viktig. I praksis ble intervjuene frigjort mer og mer fra guiden, og mer knyttet til oversikten over tema. Etterhvert la jeg i innledningsfasen vekt på å finne ut hva de hadde tenkt om intervjuet på forhånd, og hvorfor de hadde sagt ja til å være med. Jeg brukte så dette som startpunkt for samtalene. Kronologien og rekkefølgen i tema varierer dermed fra intervju til intervju. Livsløpslinjen fungerte i mange av intervjuene som en fin måte å oppsummere det vi hadde snakket. Til slutt i hvert intervju spurte jeg også alle hva de hadde synes om å bli intervjuet, og om det var noe de ville tilføye.

1.2.3 Rapportering fra intervjuene

Jeg spurte alle bortsett fra en om det var i orden at intervjuet ble tatt opp på bånd. Det ene tilfellet der jeg ikke gjorde dette, var i et intervju der ei venninne var tilstede nesten hele tida og så på tv i en annen ende av stua. Jeg vurderte situasjonen slik at det ikke var noe annet sted å være (kjøkkenet var ikke oppvarmet, som hun sa da hun viste meg inn i stua), og lyden på båndet ville bli svært dårlig på grunn av tven. Jeg valgte dermed her at det uansett gjaldt å få best mulige notater. I motsetning til mange undersøkelser, der det å spørre om de som intervjues vil bli tatt opp på bånd presenteres som en ren formalitet, var dette ikke så lett i denne undersøkelsen. Det å være sosialhjelpsmottaker er i seg selv en stor belastning, og mange har grunn til å være skeptisk til sosialkontoret som var bindeleddet mellom meg og dem. Av de jeg spurte var det greit for fjorten, mens fire var skeptisk til lydbåndopptak. Grunnene de oppga var forskjellige: "Nei, det bli æ nervøs av", "Nei det synes æ e forferdelig" eller bare "Nei det vil æ itj". Det de andre sa når de sa det var greit, var kanskje mer opplysende med hensyn til hvorfor de andre var skeptiske: "Ja du kainn spill av båndet for dæm på sosialkontoret for min del", "Ja æ bryr mæ itj om kæm som får vit om det æ si her - du kainn sett det på førstesida i avisa om du vil." Når jeg fikk slike svar, gjentok jeg hvordan de var sikret anonymitet. Jeg spurte om det var i orden med lydbånd etter at jeg hadde fortalt litt om undersøkelsen før intervjuene, og der dette med anonymitet var en sentral del. Når de svarte nei, understreket jeg en gang til at deres utsagn uansett ble behandlet konfidensielt for å forsikre meg om at dette var forstått. Strategien jeg valgte med hensyn til lydbånd, var altså at jeg spurte ledende, dvs. begrunnet hva som var bra med lydbånd først (få bedre tid til å følge med i samtalen, lettere for meg å få med meg hva de mente, få med måten jeg spurte på). Når de avslo, prøvde jeg å "jobbe med avslaget" på den måten at jeg sa at det viktigste var at de var avslappet og fikk komme best mulig fram med sine synspunkter (at de fikk tid til å tenke mens jeg skrev), og at jeg var interessert i det de sa selv om jeg satt

og skrev osv. Jeg synes selv jeg lyktes bra med dette, og tror ikke dette som kan kalles en "konflikt", ble liggende i resten av intervjuet. Jeg la sterk vekt på ikke å presse noen som ikke straks sa ja til å bli tatt opp på bånd. Om intervjuet ble tatt opp på bånd eller ikke, hadde imidlertid en viss betydning for intervjusituasjonen. Uten lydbånd ble det vanskeligere å løsrive seg fra guide og tema og snakke fritt. Samtidig ga det at jeg gjorde notater underveis, alenemødrene tid til ettertanke, og det gjorde at de selv kom med utdypninger og nyanseringer i større grad enn de kanskje ville ha gjort om jeg ikke hadde vært opptatt med å skrive.

I ett av intervjuene fungerte ikke lydbåndet i halvparten av intervjuet, noe jeg ikke oppdaget før jeg skulle høre på båndet hjemme i Bergen. I tillegg ble lydbåndet fra kafeintervjuet svært dårlig med hensyn til lyd kvaliteten. I dette tilfellet oppdaget jeg det umiddelbart og satte meg ned og rekonstruerte så mye som mulig av samtaleforløpet. Dette notatet brukte jeg senere som støtte når jeg skrev ut selve båndet. Inspirert av litteratur som vektlegger selve intervjuet som konstruksjon i seg selv, noterte jeg etter alle intervjuene så raskt som mulig ned forløpet i samtalen før og etter selve intervjuet. Briggs (1986) legger stor vekt på at motivasjonen til å delta i intervjuet og introduksjonen kan ha stor betydning for intervjuet, og det var ofte i disse delene av samtalen at dette kom fram. Disse notatene ble stort sett gjort like etter at intervjuene var ferdig, på bussen, når jeg kom hjem eller tidlig neste dag. Disse notatene ble brukt i planleggingen av intervjuene videre. I tillegg laget jeg så raskt som mulig et sammendrag av hovedpunktene i hvert intervju etter en livsløpskronologi. Her var livsløpslinjene som ble laget under intervjuene utgangspunktet. Alle lydbåndene ble dessuten skrevet ut i sin helhet.

Det materialet jeg sitter igjen med etter intervjuene er dermed relativt mangesidig; lydbåndopptak, referat fra opptakene, notater under intervjuene, notater fra før og etter samtalene og skjema med bakgrunnsopplysninger og livsløpslinjer, samt oppsummeringene jeg laget etterpå. Dette materialet er videre bearbeidet gjennom at jeg har gjennomgått intervjuene og sortert innholdet etter tema. Denne temabearbeidingen sammen med flere gangers gjennomlesing av helheten i intervjuene representerer den praktiske bearbeidingen av materialet - den måten jeg har gjort materialet tilgjengelig for analyse på. Samtidig dreier dette seg selvsagt også om en begynnende analyse.

1.3 De ansatte på sosialkontoret

1.3.1 Intervjuene med de ansatte 1989/90

I starten av prosjektet ønsket jeg informasjon og opplysninger om sosialkontorene. Dette datamaterialet tenkte jeg i utgangspunktet på som nødvendig informasjonsinnhenting for gjennomføring av intervjuene med alenemødrene. Senere har jeg imidlertid brukt dette materialet som en innfallsvinkel til

forståelsen av ansattes syn på enslige mødre som sosialhjelpssøkere. Jeg hadde informantintervjuer med ansatte i administrasjonen på sosialkontoret og i ledelsen på de to distriktssosialkontorene. Disse intervjuene dreide seg om å få et innblikk i hvordan sosialkontoret arbeidet, og hva slags felles holdninger de ansatte hadde til alenemødrene som klienter. Årsaken til at jeg valgte å snakke med ledelsen på distriktene, var at jeg antok at de hadde oversikt over hva som foregikk på kontoret, og de som ble intervjuet i sosialsjefens administrasjon hadde alle spesiell erfaring med arbeid i forhold til enslige mødre. I tillegg gjennomførte jeg tre gruppesamtaler med hele sosialhjelpsgruppen på det ene kontoret (for diskusjon av gruppeintervjuer se Hoel og. Hvinden 1982) Sosialhjelpsgruppen er en betegnelse på alle som arbeider med saker angående lov om sosial omsorg, og besto da av seks personer, alle sosionomer og alle kvinner. Årsaken til at jeg gjorde dette på dette distriktet, var først og fremst at de selv tok initiativet til å møte meg for å diskutere prosjektet mitt og arbeidet i forhold til enslige mødre nærmere. Jeg fant etter den første samtalen at dette var en svært god innfallsvinkel til å få informasjon om de ansattes erfaringer og holdninger, og tok derfor initiativ til å følge det opp. Under alle disse informantsamtalene brukte jeg en temaliste som utgangspunkt (se appendix D) og samtalen fløt relativt fritt i forhold til temaene. Under disse samtalene gjorde jeg notater underveis som jeg renskrev så snart som mulig etterpå.

1.3.2 Utvalget av ansatte på sosialkontoret

Intervjuene våren 1992 var mer rettet inn på å få tak i den enkelte ansattes forhold til arbeidet på sosialkontoret generelt og med alenemødre spesielt. Jeg ønsket å nyansere og gå dypere inn på hvordan de ansatte så på en rekke forhold som hadde kommet fram i intervjuene med alenemødrene. Før intervjuene sendte jeg invitasjon til sosialkontorene (se appendix E), og fra begge lederne fikk jeg en liste over de som var aktuelle, og ringte så selv rundt og avtalte tidspunkt for intervju. På det ene kontoret fikk jeg en liste med 11 ansatte. Av disse var en på vinterferie og en sykmeldt i det aktuelle tidsrommet. De andre gjorde jeg avtaler med. Senere måtte en av disse avtalene avlyses ettersom vedkommende ble syk. De tre som ikke ble intervjuet (en sosionom og to saksbehandlere) skulle jeg intervju senere på våren, men jeg var da så uheldig at sosialkontoransatte ble tatt ut i streik, slik at det var umulig å intervju dem også da. Da jeg senere kunne dra til Trondheim, var det gått så lang tid etter omorganiseringen av kontoret, at det gjorde verdien av å kontakte dem mindre. På det andre kontoret fikk jeg en liste over seks personer, og her ble alle intervju gjennomført. På dette kontoret viste det seg at det var ytterligere to ansatte som arbeidet med sosialhjelp, men som lederen ikke mente at det var aktuelt for meg å intervju, siden begge jobbet deltid og hadde liten tid.

1.3.3 Gjennomføring av intervjuene med de ansatte

Intervjuene med de ansatte ble gjennomført på kontorene deres i arbeidstida. De varte stort sett rundt 1 1/2 time, med 1 time som det korteste og 2 timer som det lengste. De som ikke hadde eget kontor lånte et tomt kontor under intervjuene. Egentlig hadde jeg aldri tatt stilling til om jeg ønsket å intervju dem i arbeidstida, men de tok dette som en selvfølge. Når jeg ba dem foreslå tid og sted, tenkte de innen rammen av arbeidsdagen.

I disse intervjuene brukte jeg en temaliste som utgangspunkt (se appendix F). Jeg hadde også noen mer detaljerte spørsmål i bakhånd, hvis det skulle være nødvendig for å få i gang samtalene. Disse spørsmålene brukte jeg nesten ikke.

1.3.4 Rapportering fra intervjuene

Jeg brukte også i disse intervjuene stort sett båndopptaker og har skrevet ut båndene i sin helhet etterpå. To av de ansatte ville ikke bli tatt opp på bånd, og i disse intervjuene gjorde jeg notater underveis. Jeg forholdt meg omtrent på samme måten i forhold til lydbåndopptak som overfor alenemødrene. De som ikke ville bli tatt opp på bånd ga her uttrykk for at de ikke likte å høre sin egen stemme, og at de ikke var fortrolig med å bli tatt opp på bånd. For de det var greitt for var lydbånd uproblematisk. De hadde både erfaringer med å bli intervjuet på både bånd og video tidligere, og de hadde også selv erfaring med bruk av lydbånd i jobbsammenheng. I likhet med etter intervjuene med alenemødrene, satte jeg meg ned så fort som mulig for å notere hva som hadde skjedd før og etter samtalene.

Også etter intervjuene med de ansatte satt jeg igjen med både lydbånd, notater etter intervjuene og utskrifter av båndene. Dette materialet er gjort håndterlig på samme måten som intervjuene med alenemødrene. Dels er det sortert etter tema og ulike problemstillinger og dels har jeg laget sammendrag av intervjuene. I slutfasen av arbeidet med dette materialet har jeg også brukt Nud.ist et program for behandling av kvalitative data, for å ordne innholdet i intervjuene etter ulike prinsipper (tema, problemstillinger, kategorier).

2. Studiens gyldighet - styrke og begrensninger

2.1 Introduksjon

Forskere som har arbeidet innenfor en kvalitativ tilnærming, har forholdt seg til diskusjonen om validitet, reliabilitet og generalisering på flere måter. Hammersley (1992:57f) skiller mellom tre hovedstrategier. Den første er å tilpasse seg kriteriene som gjelder kvantitativ forskning, evt. med noe modifisering (eksempel her er Kirk og Millar 1986, Yin 1984), den andre er å utvikle nye kriterier for kvalitativ forskning (se f.eks. Corbin og Strauss 1987, Bertaux 1981 og Hammersley 1992), mens den tredje strategien er å avvise

muligheten av holdbare kriterier overhodet. Mellom de to første strategiene vil det nødvendigvis være glidende overganger, og det vil alltid kunne diskuteres hvor grunnleggende modifiseringer er og hva som er fundamentalt nytt. Det er heller ingen enighet om hva disse nye vitenskapelige kriteriene skal være. En er vel dypest sett kun enig om at de skal være annerledes³.

Spørsmålene om validitet og reliabilitet dreier seg om kvaliteten i forskningen, hvor pålitelige og hvor gode dataene som er brukt og analysen som er gjort er, i forhold til å behandle de problemstillingene forskningen intenderer å si noe om. Spørsmålet om generaliserbarhet handler om hvilken anvendelse forskningen kan ha, og hva konklusjonene kan brukes til å si noe om. Spørsmålene om pålitelighet, gyldighet, anvendbarhet og relevans er etter min mening sentrale spørsmål å stille også i forskning som bruker kvalitative data, og de følgende avsnittene vil drøfte hvordan disse spørsmålene er forsøkt håndtert i dette prosjektet. Til tross for at spørsmålene om validitet, reliabilitet og generalisering henger sammen (dersom datainnsamling og analyse ikke er pålitelig og valid, er det f.eks. selvsagt ikke mulig å generalisere ut fra resultatene), vil jeg i framstillingen forsøke å holde spørsmålene fra hverandre. Først tar jeg opp spørsmål knyttet til validitet og reliabilitet som jeg med en felles betegnelse kaller gyldighet, deretter drøfter jeg spørsmålet om hvilket generaliseringspotensiale denne typen studie kan sies å ha.

2.2 Gyldighets- og oppdagelsesproblematikken

Eneroth (1984) har omdefinert validitets- og reliabilitetsproblematikken i kvalitativ forskning til å dreie seg om henholdsvis et *gyldighetsproblem* og et *oppdagelsesproblem*. Et gyldighetsproblem er et slags omvendt validitetsproblem, ettersom en ikke har noen ferdig oppfatning av hva en skal finne på forhånd.

3. For en diskusjon om ulike posisjoner med hensyn til nye kriterier, vil jeg henvise til Hammersleys diskusjon (Hammersley 1992). Argumentasjonen for å videreutvikle kriteriene fra den kvantitative metodetradisjonen er at en trenger *en* type kriterier for all vitenskapelig kunnskapsproduksjon (Denzin og Lincoln 1994:480), og en underliggende oppfatning om at kvalitative og kvantitative tilnærminger ikke er fundamentalt ulike. Argumentene mot er at dette kan bidra til at en i altfor stor grad overtar standarder fra det som fortsatt i deler av forskersamfunnet kan kalles en "dominerende kultur" (Schofield 1994:205). Dette er problematisk fordi kvantitative metoder på dette området har utviklet en rekke kriterier og framgangsmåter (metodeprosedyrer) for å oppnå disse kriteriene, mens videreutviklingen av denne typen kriterier når det gjelder kvalitative metoder fortsatt ikke kan sies å være tilfredsstillende utviklet (Hammersley 1989). Dette kan bety at det er lett å overta prosedyrer og krav som blir meningsløse og/eller misledende i forhold til kvalitative data (se Christensen 1989 for en diskusjon av dette). Hvor alvorlig dette oppfattes avhenger selvfølgelig av i hvilken grad en mener det er forskjeller på kvalitative og kvantitative data og målene med kvalitativ og kvantitativ forskning.

Problemet blir dermed om hver tydeliggjort observasjon dekkes av en kvalitet i de begrep som til slutt blir stilt opp. Eneroth knytter dermed begrepet gyldighet mer til *etterforståelsen* enn *forutforståelsen* (Eneroth 1984: 59). Reliabilitetsproblemet blir et oppdagelsesproblem, fordi en ikke skal måle noe nøyaktig og det mer dreier seg om å oppdage kvaliteter hos en foreteelse. Kvalitativ forskning har dermed etter Eneroths mening ikke måleproblemer, men oppdagelsesproblemer⁴ (Eneroth 1984:59). I tradisjonell forstand vil lav reliabilitet (f.eks. at en intervjuer oppfører seg ulikt i intervjuer) være en stor styrke når det gjelder å utnytte nettopp det kvalitative metodedesignets styrke, å oppdage ulike dimensjoner og nyanser ved det fenomenet som studeres. Eneroth legger dermed mer vekt på spørsmål som tradisjonelt er blitt knyttet til validitet enn reliabilitet. Plummer (1983) er inne på en lignende tankegang, selv om han fortsatt holder på reliabilitets- og validitetsbegrepene. Han sier at spørsmålet i kvalitativ forskning må snus på hodet (Plummer 1983:102), validiteten må alltid komme først, ellers blir det uinteressant om en måler nøyaktig. Hans poeng blir at forskeren må lete etter skjevheter i hele forskningsprosessen både hos informant, forsker og i interaksjonen mellom dem som kan hindre forskerens forståelse, og utvikle teknikker som motvirker disse skjevhetene.

At validiteten i denne typen studie er mer knyttet til etterforståelsen, legitimeringen av beslutningene som ble gjort og dokumentasjon av resultatene, er etter min mening et viktig poeng. Validitet og reliabilitet er kriterier som på ulik måte skal bidra til å sikre at forskningen er gyldig eller sann. Dette arbeidet har tatt utgangspunkt i at det i denne sammenheng dreier seg om å være sann i forhold til en selektiv representasjon, og ikke om reproduksjon av en utenforliggende realitet. Det dreier seg i sin rette forstand om å lage det Schutz (1962) kaller "constructs of second degree", og vi må akseptere at vi ikke har noen måte å avgjøre hva som faktisk er sant eller ikke. En beretning er valid eller sann hvis den representerer de kjennetegn ved fenomenet som skal beskrives, forklares eller teoretiseres. Det betyr ikke at enhver konstruksjon er like bra som en annen, men at jeg aksepterer at det er grenser for hvor god en konstruksjon kan bli, og at den må vurderes på det grunnlaget. Gyldighet kan bedømmes etter hvor adekvat bevisene som støtter den er, og diskuteres ut fra bedømmelse av sannsynlighet, rimelighet og sentralitet. Det vil si vurderinger som aldri kan være sikre, og der det alltid dreier seg om skjønnsmessige vurderinger.

I dette arbeidet har jeg valgt å forholde meg til ulike kriterier å vurdere

4. Kirk og Millars (1986) bruker begrepet oppdagelse litt annerledes enn Eneroth når de hevder at problemet med validitet for en stor del dreier seg om feltstudien (oppdagelseslogikken), mens problemet med reliabilitet behandles gjennom dokumenterte etnografiske beslutninger (legitimeringslogikken).

studiens gyldighet i forhold til. Disse kriteriene kan knyttes til ulike deler av forskningsprosessen. Siden denne studien hovedsakelig er basert på intervjumateriale og referat fra stortingsdebatter, er det første kriteriet i hvor stor grad dette datamaterialet avdekker, fanger inn, i det hele tatt er egnet til å behandle den problematikken som tas opp. Det er også sentralt i hvilken grad analysen dekker og kan forklare det datamaterialet den er bygd på, og for det tredje i hvor stor grad framstillingen gir leseren mulighet for å vurdere datamaterialet og argumentasjonen for analysen.

Jeg har argumentert for behovet for en kvalitativ tilnærming og for at kvalitative samtaleintervjuer var den framgangsmåten som harmonerte best med utgangspunktet for studien. Nettopp gjennom at alenemødre og ansatte selv fikk legge fram sine erfaringer, utviklet jeg et datamateriale som viste hvordan de ulike aktørene ga mening til sine livserfaringer og hvordan de selv forsto disse erfaringene. Samtidig er det gjennomføringen (oppdagelsesproblematikken) og analysen (etterforståelsen) av disse intervjuene som avgjør hvor relevant intervjuene er i forhold til det som er avhandlingens tema. Gir de beretningene som kommer fram i intervjuene et riktig eller gyldig bilde av det fenomenet som skal beskrives, forklares eller teoretiseres? I hvilken grad sier det materialet som er konstruert i samarbeid mellom informantene og meg, mest om situasjonen der og da (forårsaket av intervjuenes innebygde struktur og faktorer i intervjuprosessen) eller om det å være alenemor med sosialhjelp eller ansatt på et sosialkontor ved inngangen til 1990-tallet i Norge? Særlig kritisk blir det ut fra mitt utgangspunktet, å vurdere i hvilken grad denne typen intervjuer fanget inn de utforskede perspektiv på sin situasjon, siden dette var en uttrykt målsetting for prosjektet. Mulighetene og begrensningene i å realisere de utforskede perspektiv har jeg diskutert med et vitenskapsteoretisk utgangspunkt tidligere (se Syltevik 1992 og Syltevik 1993), så jeg vil her konsentrere meg om det metodiske i forhold til datainnsamling og analyse. Jeg tror f.eks. at selv om sosialhjelp er et følsomt tema, så er det som kommer fram i intervjuene ikke bare et uttrykk for hva jeg med mine egenskaper og bakgrunn fikk folk til å si i den konteksten som ble skapt. Som det går fram av min presentasjon av gjennomføringen og analysen av disse intervjuene, la jeg innen de rammene som selve intervjusituasjonen ga vekt på, å opparbeide et størst mulig grunnlag for tillit og kontakt mellom meg og dem jeg intervjuet, og samtidig skape mest mulig åpenhet for nye dimensjoner og alternative synsmåter i intervjuene. I intervjuene med alenemødrene la jeg særlig vekt på at samtalene i minst mulig grad skulle minne om kontakt med sosialkontoret, og det en kan kalle profesjonelle intervjuer. Samtidig ligger det helt klart et hierarkisk forhold innbakt i enhver intervjusituasjon. Dette var samtaler som jeg hadde tatt initiativ til, og der informantene forventet at jeg skulle ta ledelsen, styre situasjonen, og der de deltok for å gi meg den informasjonen jeg ba om. Det vil i en intervjusituasjon alltid være et spørsmål om en presentasjon av virkeligheten som er preget av

konteksten som møtet der og da gir. Samtalen er preget av hvor den foregår, om de som intervjues er pratsomme eller stille, hva slags kommunikasjon mellom informant og intervjuer som utvikler seg, tilfeldigheter og systematiske skjevheter. Jeg hadde inntrykk av at jeg lyktes med å skape en åpen atmosfære i intervjuene, og fikk folk til å føle seg fri til å snakke og si det de mente. Jeg var i selve intervjuingen svært opptatt av hvordan jeg på best mulig måte skulle få fram alternative synspunkter og tolkninger i selve intervjusituasjonen. Men i hvilken grad jeg lyktes med dette, kan jeg aldri være sikker på.

I metodelæren har det tradisjonelt vært mye fokusert på om det informanter sier i intervjuer er sant eller ikke, enten det dreier seg om ubevisste eller bevisste forvridninger av sannheten⁵. I forhold til de spørsmålene som denne avhandlingen tar opp, er det åpenbart at disse personene er den eneste kilden en har til hvordan de opplever situasjonen å måtte gå på sosialkontoret, være alenemor og arbeide på sosialkontoret. Nilsen (1992b) har som et alternativ lansert behovet for en større vektlegging av "authenticity of meaning", definert som å være trofast mot informantenes sannhet og å anstrenge seg for å forstå informantenes definisjon av situasjonen, heller enn f.eks. å fokusere på autensiteten i livshistorier med hensyn til datoer, steder, navn og faktiske opplysninger. Det er den sannheten som ble konstruert der og da og forståelsen av den som er mitt anliggende, og det er den sannheten jeg har forsøkt å være trofast mot. Det forhindrer imidlertid ikke at jeg reflekterer over hvordan denne sannheten ble konstruert, nettopp for å problematisere hvordan jeg, informantene og kommunikasjonen oss i mellom, kan ha bidratt til hvorfor samtalene ble som de ble. Jeg ser på fortellingene til alenemødrene som beretninger om måten å være mor og sosialklient, og som framstillinger fortalt til en fremmed og ved en anledning. Jeg ser det dermed som sannsynlig at deres beretninger og de ansattes beretninger om sitt arbeid på sosialkontoret, til en viss grad nettopp er preget av at de både er framstillinger av idealer og realiteter i forhold til å være mødre og ansatte på sosialkontor. Som det går fram av presentasjonen av målsettingene med prosjektet, var dette også noe av poenget. Informantene er de eneste kildene til innsikt i disse spørsmålene. De er i den rette forstand den eneste mulige kilde, og det er som eksperter på sitt eget liv og egne livserfaringer jeg har nærmet meg dem.

En fruktbar distinksjon som er relevant i denne sammenheng, er skillet mellom "private" og "public accounts" (Cornwell 1984). "Public" og "private accounts" er henholdsvis offentlige fortellinger som blir fortalt til intervjuere i egenskap av generaliserte andre eller som representanter for samfunnets

5. Schwartz og Jacobs (1979:72) har pekt på at det nesten oppleves som umulig for mange samfunnsforskere å tro det de blir fortalt. Schwartz og Jacobs påpeker at det å stole på det en blir fortalt, kan lede til nye oppdagelser ut fra det standpunkt at dersom en ønsker å rekonstruere en annen persons livsverden er faktisk vedkommende den eneste mulige ekspert.

øvrighetspersoner, mens private fortellinger er mer preget av personlige forhold. Ønsket om å komme mest mulig i nærheten av det autentisk egentlige og private, har i metodelæren vært bakgrunnen for råd om å etablere en best mulig atmosfære, anbefalinger om å intervjuere flere ganger for å bli bedre kjent og lignende. I dette prosjektet er de offentlige fortellingene vel så interessante og sanne, ettersom jeg antar at de gir uttrykk for felles normer og verdier som preger det offentlige møtet mellom f.eks. alenemødre og ansatte på sosialkontoret. Intervjumaterialet i dette prosjektet vil i stor grad dreie seg om offentlige beretninger, dette både på grunn av at intervjuene var engangshendelser, men mest på grunn av temaenes karakter. Enten det dreier seg om å være en god alenemor, eller gjøre en bra jobb i det arbeidet en har, dreier dette seg om temaer det er svært viktig for folk å gi et best mulig inntrykk av seg selv. Her kommer også måten jeg kom i kontakt med informantene mine inn i bildet. Jeg kunne av informantene, både når det gjaldt alenemødrene og de ansatte, oppleves som knyttet til øvre deler av hierarkier de forholdt seg til; oppleves som en representant fra ledelsen (på sosialkontoret) og som en representant for sosialkontoret (hos alenemødrene). I forhold til de ansatte ble dette forsterket av at de faktisk befant seg på jobben, mens det hos alenemødrene var motvirket av den andre sosiale strukturen som også påvirket hendelsen, nemlig likheten intervjuene hadde med et besøk og venninnerelasjonen når kvinner snakker med hverandre. Mest var intervjuene med alenemødrene preget av mer private beretninger når de fortalte om ting de hadde opplevd, f.eks. om møtet med sosialkontoret, og for intervjuene med de ansatte når de fortalte om arbeidsdagerne sine. Når de fortalte om hendelser og begivenheter kom disse i sentrum, og den som ble intervjuet overtok da selv i stor grad regien i samtalen. Cornwell (1984) nevner nettopp denne egenskapen med fortelling av historier. I tillegg viste det seg også å være altfor lett gjennom denne typen intervjuer å komme tett inn på folk, og få dem til å gi svært så privat informasjon om både seg selv og andre (se Finch 1984, Winslöv 1991). Særlig i intervjuene med alenemødrene var det mange slike eksempler. Vi pratet om mange forhold det kan være vanskelig å snakke med andre om. Det dreide seg om personlige ting som aborter, voldtekter, og også om forhold som det ville vært svært ugunstig for dem om trygde- og sosialkontor fikk greie på. Dette var både klare tegn på at samtalerne lett kunne bli personlige, at de stolte på at de var sikret anonymitet og at opplysninger om enkeltpersoner ikke skulle bringes til sosialkontoret. Samtalerne med de ansatte ble mer offisielle både fordi samtalerne dreide seg om arbeidsoppgavene og synspunkter på ulike sider av jobben, men også her kom det fram opplysninger om personlige forhold til kollegaer og egne livserfaringer som både kunne være sensitive og problematiske i forhold til ledelse og kolleger.

I tillegg mener jeg det styrker studiens gyldighet at jeg har brukt også andre metoder og angrepsvinkler. Jeg tenker her på at jeg også bruker det observasjonsmaterialet jeg har både fra intervjuer, ved tilstedeværelse på

sosialkontoret og det skriftlige materialet fra sosialkontoret som supplement og bakteppe i forhold til analysen. Det er også en styrke at jeg har intervjuet både alenemødre og ansatte. Motstridende utsagn som jeg på den måten blir klar over, kan nettopp være en kilde til ny innsikt. Jeg har også reflektert over forskjeller og ulikheter mellom de ulike delene av samtalen med de som ble intervjuet som en innfallsvinkel til analysen av intervjuene, og hvis felles tema berøres sammenligne det som sies. Forskjellen mellom utsagn i forskjellige deler av samtalen kan være interessant i seg selv. Lise, en saksbehandler på et av sosialkontorene sa f.eks. i den delen av samtalen som ble tatt opp på bånd at hun mener at alenemødre bør vekkes, så de skaffer seg utdanning og arbeid. I praten vi hadde etterpå understreket hun at hun synes det er viktig at mødre får være hjemme hos barna sine hvis de vil, og at det ikke er rett å tvinge folk ut i lønnsarbeid. Dette kan det tolkes på mange måter; både som en indikasjon på hvor motstridende ideologi og normer på dette området er i dag, og som et uttrykk for at Lise når lydbåndet var på snakket i egenskap av sin rolle som ansatt på sosialkontor og som saksbehandler som utøver et regelverk, mens hun i samtalen etterpå snakker i egenskap av mor med egen erfaring som hjemmearbeidende i flere år.

Når det gjelder stortingsdebattene, er dette et datamateriale som jeg ikke har vært med i selve produksjonen av. I forhold til spørsmålet om dette materialet dekker de problemstillingene jeg tar opp, er imidlertid problemene mange av de samme som i forhold til intervjumaterialet. Det er snakk om ordskifter i Stortinget, og som intervjuene gir de et begrenset innblikk i hva den enkelte stortingsrepresentant mener om de lovene som tas opp til diskusjon. Det dreier seg også om en situasjon der en må regne med at det i stor grad er snakk om at stortingsrepresentantene ønsker å framstå som både gode politikere og samfunnsborgere, og der selve rammen om ordskiftet har stor betydning for både hva som blir sagt og måten det blir sagt på. Jeg valgte stortingsdebattene som utgangspunkt nettopp med mye av den samme begrunnelsen som intervjuene, i og med at disse også dreide seg om hvordan bestemte aktører i en bestemt kontekst gir mening til et fenomen. Det er også nettopp som slike offentlige meningsytringer på flere tidspunkt om de samme problemstillingene, disse er interessante i denne sammenheng. Jeg er nettopp interessert i hvordan *offentlige oppfatninger* om alenemødre, omsorgsarbeid, lønnsarbeid og stønadsordningene har endret seg. I selve analysearbeidet har jeg lagt vekt på at analysen i størst mulig grad skulle være dekkende for materialet som helhet. Dette har jeg prøvd å sikre, vesentlig gjennom å lete etter negative case eller unntak i forhold til de mønster og dimensjoner hvor jeg fant sammenhenger i materialet, og ved under hele analysearbeidet å veksle mellom å forholde meg til datamaterialet som helhet (gjennom å lese intervjuer og stortingsdebatter om og om igjen i sin helhet), samtidig som jeg har arbeidet med tematiseringer knyttet til spesielle sider og dimensjoner i datamaterialet. Et vilkår som har vært mye brukt i kvalitativ preget

forskning, er "saturation" (se f.eks. Glaser og Strauss 1968, Strauss og Corbin 1990, Bertaux 1981, Danielsen 1990, 1992, Solvang 1993). Metning dreier seg om at nye tilfeller ikke føyer til noe nytt i den sammenhengen som er avdekket. Dette er et kriterium for når en skal avslutte datainnsamlingen. Danielsen og Solvang diskuterer muligheten for å oppnå metning og peker på at dette i noen grad er knyttet til arten av fenomenet. Det er lettere for Danielsen å føle at hun oppnår metning når det gjelder livserfaringene til kvinner født ved århundreskiftet enn for menn født i samme tidsperiode. Solvang mener metning er oppnådd i forhold til noen kjerne kategorier, men ikke alle. Her vil jeg på ingen måte si at jeg har oppnådd metning når det gjelder de muligheter alenemødre med sosialhjelp og ansatte på sosialkontor har for utforming av livet sitt eller arbeidet sitt. Jeg opplevde likevel en form for metning i forhold til hvilke historier alenemødrene fortalte om forholdet til sosialkontoret, og om sitt eget forhold til omsorgs- og lønnsarbeid, og også i forhold til hvordan de ansatte fortalte om det daglige arbeidet sitt. Når det gjelder stortingsdebattene, er spørsmålet om metning litt annerledes, i og med at dette er alle stortingdebattene i denne perioden. Samtidig kunne jeg ha brukt stortingsdebatter om relaterte tema og andre typer offentlige debatter om temaet for utbygge grunnlaget for analysen. Her oppfatter jeg datamaterialet som er brukt som tilstrekkelig i forhold til mitt formål, men ser at det også er begrensninger i forhold til hva som kan komme fram når det gjelder endringer og syn på de spørsmålene som studien tar opp. I selve avhandlingen har i tillegg opptatthet av leserens mulighet til å vurdere disse spørsmålene, vært et vesentlig element i valget av presentasjonsform. Jeg har vært opptatt av at refleksjon både rundt intervjuprosessen og analysen etterpå, skal komme fram i framstillingen. Bare ved at leseren får et inntrykk av hvordan prosjektet utviklet seg med hensyn til problemstillinger og fokus, hvordan intervjuene ble gjennomført og hvordan analysen av materialet er gjort, har andre en mulighet til å vurdere hvor gyldig det samlede resultatet er. Dette er bakgrunnen blant annet for redegjørelsene for hvordan prosjektet og særlig intervjuene og analysen ble gjennomført i kapittel 2 og i første del av appendix A. Allerede fra datainnsamlingen av har jeg vært opptatt av å dokumentere hva som skjedde, gjennom måten å gjøre notater underveis på og ved å skrive grundige referater i tillegg til lydbåndutskriften.⁶ I tillegg har jeg lagt vekt på å diskutere alternative tolkninger og tvetydige utsagn i framstillinga. Jeg har prøvd å følge rådet fra Glaser og Strauss (1968), om å være mest mulig eksplisitt dess

6. Grundig rapportering under hele prosessen har i det hele tatt vært min måte å håndtere det en lettest kan knytte til tradisjonell reliabilitetsproblematikk. Måten jeg har skrevet notater og referater på, har imidlertid ikke fulgt noen mal for skrivning av feltnotater og intervjunotater (noe f.eks. Silverman 1993, Kirk og Millar 1986 er inne på som mulige veier til økt reliabilitet). Denne typen standardisering oppfatter jeg som noe som kan bidra til at den kvalitative tilnærmingen kan miste noen av sine særtrekk og muligheter.

mer jeg har vært i tvil. Samtidig er det klart at denne typen redegjørelse og refleksjon har sin begrensning. En kommer raskt i en situasjon med en uendelig regress med refleksjoner over refleksjonene, og det er umulig (i hvert fall ikke interessant for leseren) å redegjøre for forskningsprosessen i alle sine detaljer.

Oppsummert har jeg i denne studien knyttet spørsmålet om gyldighet til 3 hovedpunkter som alle på sett og vis dreier seg om presentasjonen av forskningsprosessen og analysen:

1) Det første dreier seg om å forsøke å gi en 'thick description' ikke bare av datamaterialet, men også av forskningsprosessen og refleksjonen om denne i teksten. Kapittel 2 og første del av appendix A gir en detaljert redegjørelse for hva som er gjort når, og hvilke tanker som lå bak valgene som ble gjort. Til tider kan denne presentasjonen sikkert for leseren fortone seg som for detaljert, men jeg har valgt å være så konkret nettopp fordi dette er leserens mulighet til å få vite hva slags studie dette er, og hvilken kontekst den ble utviklet i. I dette punktet ligger en slags forutsetning om at det å vite hva som er gjort, er første forutsetning for å problematisere gyldigheten av studien.

2) Det andre punktet i selve framstillingen av det empiriske materialet, er at jeg har lagt vekt på å prøve å vise både helheten i materialet, og gå nærmere inn på dimensjoner ved det som jeg har prøvd å sette inn i sin kontekst i det enkelte intervju eller den enkelte debatt. Det første betyr at jeg har valgt å bruke korte intervjuutdrag fra mange av intervjuene, selv om kanskje et sitat er bedre enn de andre. Det andre betyr at jeg også har valgt ut hendelser, utsagn, vurderinger som enten er typiske, eller unntak der jeg gir en mer etnografisk framstilling. Ved å kombinere disse to målsettingene, nemlig å vise bredden i materialet og å prøve å få fram helhetlige fortellinger om hendelser og livshistorier mener jeg at gyldigheten øker. En mulig måte å øke gyldigheten av studien på, kunne være et forskningssamarbeid der flere forskere gikk inn i det samme materialet og arbeidet sammen om analysen (en framgangsmåte f.eks. Silverman 1993 anbefaler)⁷. Dette ville være bedre sikring av at resultatene ikke var avhengig av uheldige omstendigheter i forskningen eller egenskaper ved den enkelte forskeren. Dette har vært umulig gitt rammene om dette forskningsprosjektet, men samtidig bygger selvfølgelig avhandlingen også på diskusjon av funn og

7. Dette kan etter min mening være en fornuftig måte å øke gyldighet på, i motsetning til forslag i retning av at en også i kvalitativ forskning må ha som kriterium at en skal kunne få de samme resultatene om en annen forsker gjennomførte samme typen studie, og gikk inn i det samme datamaterialet (se f. eks. Kirk og Millar 1986:20). I et intervjuopplegg av denne typen ville det f.eks. være umulig og direkte uheldig om ulike forskere utviklet like data. Det er i tillegg svært usannsynlig at to forskere ville være villig til å gjennomføre en helt identisk studie for å se om en kunne oppnå det samme resultatet (Schofield 1994:202). Samtidig er ikke et forskningssamarbeid noen egentlig løsning av dilemmaet, siden en ikke kunne utelukke at en tredje, en fjerde forsker og så videre ville ha andre innfallsvinkler og tolkningsforslag.

opplegg med andre som underveis har bidratt med alternative synsmåter og tolkninger. En annen anbefaling har vært å la informanter lese intervjuutskrifter og framstillinger for å utdype og korrigere (se f.eks. Yin 1989). Andre har vært skeptisk til dette som form. I dette tilfellet valgte jeg å ikke sende intervjuutskrifter og referat til de som ble intervjuet etterpå. Jeg mente at siden jeg skrev ut intervjuene direkte, ville det være vanskelig for andre lesere å ikke henge seg opp i den muntlige formen. Omfanget av intervjuutskriftene gjorde også dette til en relativt omfattende oppgave for en leser. I stedet valgte jeg å sende alenemødrene en første analyse av materialet, der de både kunne se hvordan jeg ville formidle dette i forhold til f.eks. sosialkontoret og andre, og hva det skulle brukes til⁸. I forhold til de ansatte presenterte jeg tanker underveis og ga dem sånn sett mulighet til korreksjon og innvendinger.

2.3 Generaliserbarhet

Spørsmålet om generaliserbarhet har vært definert som det kanskje vesentligste problemet ved bruk av kvalitative tilnærminger (Hammersley 1989). Hvilken verdi har en analyse av stortingspolitikeres måte å fortolke alenemoderskap og stønadsordninger på, hvis den ikke sier noe om fortolkningen av disse spørsmålene i samfunnet for øvrig? Hvilken verdi har kunnskaper om noen alenemødre og to sosialkontorer hvis disse kunnskapene ikke kan brukes i forhold til lignende problemstillinger vedrørende andre alenemødre og sosialkontorer? Og på den andre siden hva kan data med utgangspunkt i noen enkeltpersoner og organisasjoner si oss om forhold utover den lokale konteksten de er utviklet i? Blir ikke resultatet av forskningsarbeidet i beste fall interessante analytiske betraktninger over forhold knyttet til en bestemt lokal kontekst og kun det?

Hva en mener med generalisering er naturligvis helt sentralt for vurdering av disse spørsmålene. Det er enighet om at *statistisk generalisering* i form av et mål om å generalisere fra et mindre utvalg til den aktuelle populasjonen, er meningsløs i forhold til kvalitative tilnærminger, men for øvrig er det stor uenighet om hvilke generaliseringsbegreper som er fruktbare. Noen har tatt utgangspunkt i ulike dimensjoner ved generaliseringsbegrepet og omdefinert det på ulike måter. Enten ved å ta utgangspunkt i generaliseringsbegrepet og bruke begrepet *analytisk generalisering* (se f.eks. Yin 1984, Eneroth 1984), hvor forståelse av sammenhenger mellom ulike faktorer og teoretisk anvendelse er målet for forskningen. Eller ved å snakke om *substansiell generalisering* (Martiniussen 1986), hvor generalisering sies å kunne oppnås gjennom maksimering av variasjon på undersøkelsesfeltet, sammenligning med annen teori

8. Her oppfordret jeg dem til å komme med kommentarer og tanker. Dette gjorde bare en av informantene, og hennes svar, som var svært positivt, ga grunnlag for mange tanker om både hvor vanskelig det kan være å formidle ting på en skikkelig måte, og hvor vanskelig det var for henne å reagere på den typen framstilling som jeg ga etter arbeidet med intervjumaterialet.

og integrering av resultatene i eksisterende teori. Hammersley (1992:86ff) skiller mellom to måter å hevde at etnografisk arbeid har generell relevans, nemlig empirisk og teoretisk generalisering, der han anser den siste som å være mest problematisk. *Empirisk generalisering* dreier seg om å hevde at et spesielt sted er typisk for en større enhet eller et aggregat, eller ved å framheve atypiskhet som argument for at studien har relevans for en større setting. *Teoretisk generalisering* dreier seg om å utvikle vitenskapelige teorier ut fra trekk ved de lokale begivenheter som observeres og beskrives⁹. Andre har forlatt generaliseringsbegrepet, men har definert lignende standarder med nye betegnelser. Guba og Lincoln (1994) vil erstatte generaliseringsbegrepet (som de avviser som umulig) med begrepet "*fittingness*" som står for å analysere i hvilken grad situasjonen som studeres matcher andre situasjoner en er interessert i. Goetz og LeCompte (1984:9) opererer med begrepene "*comparability*" og "*translatability*". "*Comparability*" refererer til i hvilken grad komponentene i studien er godt nok beskrevet til å definere hva andre forskere kan bruke resultatene til å sammenligne med. "*Translatability*" refererer til en klar beskrivelse av ens teoretiske utgangspunkt og forskningsteknikker. Det å oppfylle disse kravene er etter deres mening den kvalitative forskningens mulighet for generalisering.

I forhold til denne studien vil jeg knytte generaliseringspotensialet særlig til fire punkter som til en viss grad fanger inn de overfor nevnte forsøkene. De tre første kan knyttes til *etterforståelsen*; nemlig 1) forståelsen av forholdet mellom forhold og relasjoner på makro og mikronivå, 2) vektleggingen av "tykke" beskrivelser av selve forskningsprosessen i framstillingen og 3) forholdet til teori, mens det fjerde dreier seg om forhold som kan knyttes til *forforståelsen*, nemlig 4) valget av case, sosialkontor, informanter og andre datakilder. Mest sentralt er det teoretiske perspektivet på hva denne typen lokale forhold er uttrykk for. Ut fra denne typen studie kan jeg ikke generalisere til verken alenemødre eller alenemødre med sosialhjelp, sosialkontor eller sosialkontoransatte generelt. Jeg kan heller ikke generalisere når det gjelder utbredelse, omfang eller i det hele tatt forhold som angår kvantitet. Samtidig mener jeg tilværelsen til disse alenemødrene og arbeidet på disse sosialkontorene er et uttrykk for forhold og begivenheter langt utover den lokale konteksten de former og formes innenfor. Alenemødrenes

9. Dette kan gjøres ved at teoretisk innsikt og dens validitet eller verdi bedømmes av en leser, ved å forutsette at teorier kan utvikles ut fra et enkelt case som eksemplifiserer en type, eller ved argumenter om at en ved å studere et kritisk case på basis av hypotetisk deduktiv metode kan trekke slutninger om sannhet eller ikke av universelle lover (Hammersley 1992:91). Alle disse måtene diskuterer Hammersley som problematiske, fordi det kan stilles spørsmåltegn både ved leserens evne og mulighet til å trekke slutninger om validitet og verdi, og fordi en kan stille spørsmålstegn ved om det finnes idealtyper av fenomener som kan gi basis for forståelse og innsikt. For øvrig er det, som Hammersley peker på, svært problematisk å hevde at det finnes universelle lover.

livserfaringer var formet av hvordan det var å være småbarnsforeldre sist på 1980-tallet i Norge, preget av fordums jappetid med hensyn til bankenes utlånspolitikk og etterfølgende innstramninger, preget av frislippet på prisen på borettslagsleiligheter, i det hele tatt boligpolitikken og boligprisene på 1980-tallet, utviklingen på arbeidsmarkedet og i velferdsordningene. Sosialkontorene var preget av offentlige retningslinjer for utformingen av sosialpolitikken, de ansatte av sine livserfaringer enten det dreide seg om undervisningen på sosialskolene eller av å arbeide i en organisasjon der klientveksten på 1980-tallet var enorm. Jeg vil anta at nettopp på grunn av de felles forhold som har preget deres liv og arbeid, vil de dimensjonene og sammenhengene jeg i avhandlingen argumenterer for at finnes i denne lokale konteksten også være representert andre steder og gjelde andre personer. Konkret vil jeg anta at typologien som jeg har utviklet med utgangspunkt i intervjuene med alenemødrene, og som jeg mener på en god måte dekker dette datamaterialet i sin variasjon (presentert i kapittel 5), med andre utvalg måtte modifiseres og utvikles videre. Samtidig vil jeg tro at de sammenhenger og tendenser som kommer til uttrykk i typologien, også kan finnes empirisk hos f.eks. representative utvalg og i andre utvalg selv om kanskje ny empiri ville gi korreksjon og utvidelser. Likedan vil jeg tro at analysen av arbeidet til ansatte på disse sosialkontorene i noen grad er uttrykk for spesielle forhold knyttet til disse kontorene, men at noen sammenhenger og dimensjoner vil være et uttrykk for utformingen av norsk sosialpolitikk. Når det gjelder stortingsdebattene, har disse i seg selv vært et bidrag i utformingen av norsk sosialpolitikk som har hatt betydning langt utover den lokale konteksten der og da.

Som Smith (1987:157) ser jeg det slik at relasjonen mellom det lokale og spesielle til generaliserte sosiale relasjoner rett og slett er en egenskap ved sosial organisering. Det spesielle tilfellet er rett og slett et utgangspunkt for å utforske større sosiale og økonomiske prosesser gjennom faktisk handlende aktører. Smith skriver at det å ta utgangspunkt i hverdagslivet som problematikk slik sett er en måte å overskride generaliseringsproblematikken på.¹⁰ I hvilken grad prosjektet har fått fram tendenser som kan overføres til lignende områder, avhenger blant annet av hvor stor betydning de lokale forholdene har i forhold til det en kan kalle generelle strukturelle forhold. Bertaux og Bertaux-Wiame (1981) har

10. Smith skriver følgende om dette: "Beginning with the everyday world as problematic bypasses this issue. The relation of the local and particular to generalized social relations is not a conceptual or methodological issue, it is a property of social organization. The particular "case" is not particular in the aspects that are of concern to the inquirer. Indeed, it is not a "case" for it presents itself to us rather as a point of entry, the locus of an experiencing subject or subjects, into a larger social and economic process. The problematic of the everyday world arises precisely at the juncture of particular experience, with generalizing and abstracted forms of social relations organizing a division of labour in society at large." (Smith 1987:157)

skrevet at 30 livshistorier er bare 30 livshistorier, om ikke disse er formet av de samme sosioøkonomiske krefter. Det er dette som gjør at hver historie representerer noe mer enn seg selv. Her vil vurderinger av mønster og deres stabilitet være sentrale. Når visse fenomen opptrer med en bestemt regularitet, mener jeg at sjansen øker for at det ikke er et resultat av personlige egenskaper, men ett trekk ved den struktur den enkelte er underlagt. Hammersley (1989) knytter også en mulighet for generalisering til en forståelse av sosiale strukturer som mer bestemmende og stabile enn tradisjonelt i en interaksjonistisk tilnærming. Gjennom at en ser noen strukturer som relativt faste, enten på et helt generelt plan (som at vi deler måten vi produserer mening på, noe som kan sies å være den etnometodologiske posisjonen), eller at en også forutsetter sosiale strukturer av en mindre generell karakter, som f.eks. strukturelle forhold knyttet utformingen av sosialhjelpsordningen. En forutsetning om slike sosiale strukturer gjør, i og med at de er overindividuelle eller overkontekstuelle, det mulig å generalisere fra et case til flere, nettopp fordi en forutsetter stabile sosiale systemer. Det blir dermed mulig å identifisere makrostrukturer ut fra mikro. Det blir likevel sentralt å holde fast på at dette generaliseringspotensialet er begrenset, og at kunnskapsmålet med denne typen forskning ikke er å finne fram til utbredelse eller universelle lover, men til å utforske et felt nettopp med utgangspunkt i handlende individer, for å finne fram til sammenhenger og dimensjoner som kan ha gyldighet utover disse spesielle individenes lokale kontekst. Problemet med en slik forutsetning om teorier om sosiale strukturer (i hvert fall på et visst nivå) er at det forskyver interessefeltet mer i retning av det stabile og vedvarende enn prosess og endring.

Det andre punktet som gir generaliseringspotensiale, er bruken av "tykke" beskrivelser (Geertz 1973) eller betydningen av at de lokale forholdene kommer fram i en viss detalj, slik at det går an å vurdere både hvilke lokale særdrag disse sosialkontorene og alenemødrene har i forhold til en bedømmelse av denne studien, men også for å gi grunnlag for eventuelle sammenligninger ved senere studier. Dette har som tidligere nevnt vært grunnlaget for en relativt grundig og detaljert redegjørelse for selve forskningsprosessen, men også for vektleggingen av presentasjonen av lokalmiljø og sosialkontorer. Wolcott (1994) har kommentert at selv om det er enighet om at "tykke" beskrivelser er å foretrekke i forhold til tynne, er det ingen konsensus med hensyn til hva som faktisk er innholdet i en tykk beskrivelse. En beslutning om "passende" nivå av detaljer må uansett avgjøres ut fra skjønn. Et annet vesentlig poeng i denne forbindelse er at det ikke er mulig å lage noen ren beskrivelse, men at en skaper noe nytt som aldri har eksistert før når en beskriver noe. All databearbeidelse representerer fortetting og forenkling, men dette rokker ikke ved at det å forsøke å gi et uttrykk for egenskapene ved den lokale konteksten og konstruksjonen av dette datamaterialet, likevel vil være en helt nødvendig forutsetning for å ha mulighet til senere sammenligninger.

I ulike versjoner er forholdet til teori sentralt i forhold til måten ulike forfattere tenker seg generalisering på. En ønsker å kunne generalisere fra kvalitative studier til allerede eksisterende teori og utvikling av ny teori for analyse av senere empiriske funn. I dette tilfellet har jeg argumentert for valget av alenemødre med sosialhjelp som utgangspunkt for undersøkelsen, nettopp fordi disse kvinnenes erfaringer kunne brukes som kritisk case i forhold til å drøfte kvinners forhold til velferdsstaten. Det er dermed en tilnærming som bidrar til at motsigelser og problemer kunne framstå på sitt sterkeste og tydeligste. Teorier om kvinner og velferdsstaten burde etter min oppfatning også kunne forklare denne gruppens erfaringer, men det vil være like galt å generalisere erfaringene deres til kvinner generelt, som studier som f.eks tar utgangspunkt i velutdannede, lønnsarbeidende middelklasse mødre.

Schoefeld (1994) legger vekt på valget av case som sentralt for generaliseringsproblematikken. Schoefeld mener at kvalitative studier kan utformes slik at en øker sjansene for at de kan bidra til å forstå andre situasjoner.

Denne typen tankegang kjenner vi også igjen fra "grounded theory" der en tenker seg at sjansen øker for å utvikle formal teori dersom en velger case fra ulike områder (Strauss og Corbin 1990, Glaser og Strauss 1968). I dette prosjektet har jeg sett på situasjonen til alenemødre og sosialkontor i en større norsk by i et område som må karakteriseres som variert, men likevel i det vesentligste et drabantbyområde. Dette vil etter min mening betyr at det er større sjanse for at resultatene kan generaliseres til lignende områder og sosialkontor. Samtidig kan eksistensen av lignende tendenser i andre typer områder og hos f.eks. alenemødre med god råd, øke sjansen for at det dreier seg om fenomen av mer generell karakter. Jeg har samtidig valgt ut informanter og sosialkontor på en slik måte at jeg på sett og vis skulle "utsette meg" for fenomenet innen denne rammen på en så variert måte som mulig. Dette var bygd på den kunnskapen jeg hadde om gruppen alenemødre med sosialhjelp i denne byen på forhånd, gjennom en representativ kartlegging av denne gruppen. Av den grunn kunne jeg underveis vurdere hvordan det utvalget jeg fikk skilte seg fra gruppen alenemødre med sosialhjelp noen år tidligere, og vurdere hvordan de sosialkontorene jeg valgte ut eventuelt skilte seg ut. Muligheten til å gjøre disse sammenligningene underveis for eventuelle justeringer av utvalg, vil jeg hevde styrket muligheten til generalisering. Det kan på mange måter sies å være en form for det Hammersley kaller "empirisk generalisering" (Hammersley 1989). I forhold til å gjøre denne typen generalisering peker Hammersley på muligheten for å bruke informasjon som tilgjengelig statistikk om den enheten en ønsker å slutte til, å samarbeide med surveyforskere og å koordinere etnografiske studier så de dekker variasjonene i aggregatet eller større systemer. At denne typen resonnementer og sammenligninger kan være interessante, er bakgrunnen for de sammenligningene jeg gjør i første del av dette appendixet, av hvordan disse alenemødrene og sosialkontorene skiller seg fra sosialkontorundersøkelsens

alenemødre og fra sosialkontor generelt og hvordan de ansatte skiller seg fra det vi vet er generelt om sosialarbeidere og sosialkontoransatte. Jeg ser slik sett informantene som bærere av ulike egenskaper i form av livssituasjoner. Jeg kan også sammenligne de som sa ja til å delta i undersøkelsen med de som ikke svarte eller svarte nei. Sammenligningene dreier seg om en mulighet til å vurdere bredde, variasjon og begrensninger i forhold til et representativt utvalg, og er som sådant egentlig også et bidrag til den "tykke" beskrivelsen.

Oppsummert i forhold til denne studiens generaliseringspotensiale ønsker jeg for det første å understreke hvordan funnene og teoretiseringen er knyttet til den lokale settingen det dreier seg om, og at denne har særdrag. Studien tar utgangspunkt i to distriktssosialkontor i en større norsk by på slutten av 1980-tallet, og en rekke av de forhold som kommer fram er preget av lokale forhold knyttet til denne konteksten. Stortingsdebatter er *en* kontekst og en begrenset kontekst for diskusjon av alenemødre og sosialpolitikk, og for utforming av sosialpolitikken. Jeg vil likevel argumentere for at resultater fra studien kan generaliseres på ulike måter, men dette er en generalisering som er begrenset i forhold til visse typer spørsmål. Jeg vil hevde at studiens relevans utover denne lokale settingen er knyttet til at denne lokale konteksten er en del av (eksistensen av strukturelle forhold av betydning utover den enkelte alenemor og det lokale sosialkontoret og debattene i Stortinget). Styrken i tilnærmingen er de ulike innfallsvinklene til den samme problematikken, og nettopp mulighetene til å kunne gå inn i hvordan denne problematikken utspiller seg lokalt i hverdagslivet og arbeidsdagen til konkrete mennesker.

APPENDIX B INVITASJON TIL Å DELTA I INTERVJUUNDERSØKELSE

Til

Trondheim 6/9 -89

UNDERSØKELSE OM ENSLIGE FORSØRGERE OG ØKONOMISK SOSIALHJELP

I 1986 ble det gjennomført en undersøkelse ved Trondheim sosialkontor som tok sikte på å kartlegge hvem som hadde behov for sosialhjelp og årsakene til dette.

Vi er nå interessert i å følge opp denne undersøkelsen ved å se spesielt på de enslige forsørgernes situasjon. Etter godkjenning fra Sosialdepartementet og datatilsynet, har vi ved hjelp av sosialkontorets arkiv funnet fram til et utvalg som er enslige forsørgere og har hatt stønad fra sosialkontoret.

Vi skriver nå til deg for å spørre om du kan tenke deg å delta i en slik undersøkelse og svare på noen spørsmål om deg selv og din situasjon. Den som vil intervju deg er Liv Syltevik. Hun er hovedfagsstudent i sosiologi ved Universitetet i Bergen. Liv Syltevik har taushetsplikt og vi vil særlig understreke at dette også gjelder overfor sosialkontoret, slik at du kan være trygg på at dine svar ikke blir referert til personalet ved kontoret. Opplysningene du kommer med vil bare bli brukt på en slik måte at det ikke er mulig å gjenkjenne enkeltpersoner.

Undersøkelsen skal brukes i planlegging av tiltak for enslige forsørgere på sosialkontoret og av Liv Syltevik i hennes hovedoppgave i sosiologi ved Universitetet i Bergen.

Det er frivillig å være med, og det får selvsagt ikke noen følger for ditt forhold til sosialkontoret om du ikke ønsker å delta. At så mange som mulig sier ja er imidlertid viktig for at

undersøkelsen skal gi et best mulig bilde både av enslige forsørgeres situasjon generelt og hvordan sosialkontoret fungerer i forhold til dere. Vi håper dermed du er villig til å delta

Du kan gi beskjed på slippet nedenfor om du ønsker å delta eller ikke. Du kan også trekke deg fra undersøkelsen på hvilket som helst tidspunkt underveis og opplysningene som inntil da er innhentet vil da bli slettet. Vi ber om at du svarer på vedlagte svarkonvolutt innen mandag 25 september. Dersom du svarer ja blir du kontaktet av Liv Syltevik for å gjøre avtale om intervju. Dersom du ikke svarer må du regne med at vi tar ytterligere kontakt med deg for å finne ut om du er interessert eller ikke.

Vi viser ellers til Liv Sylteviks orientering om undersøkelsen som er vedlagt dette brevet.

Med vennlig hilsen

Liv Hembre
sosialsjef

----- KLIPP -----

Jeg har lest orienteringen over og (sett kryss)

- ønsker ikke å delta i undersøkelsen
- ønsker å delta i undersøkelsen

Navn _____

Send slippet i vedlagte svarkonvolutt til Liv Syltevik,
Fjellveien 79, 5019 Bergen.

NÆRMERE ORIENTERING OM UNDERSØKELSEN

Som du har lest i brevet til deg fra sosialkontoret i Trondheim er vi interessert i å ha deg med i en undersøkelse ettersom du var enslig forsørger og har mottatt økonomisk sosialhjelp. Dette gjelder både om du fortsatt er enslig forsørger og mottar sosialhjelp og om du ikke er det. I alle fall har du hatt konkrete erfaringer med den måten sosialkontoret fungerer på og erfaringer med det er å være enslig forsørger som vi mener er verdifulle å oppsummere.

HVA SKAL UNDERSØKELSEN BRUKES TIL?

Den debatten som har vært i pressen nå i høst om enslige mødre viser hvor viktig det er å få belyst enslige forsørgeres situasjon best mulig. Vi oppfatter det også som viktig at dere som er enslige forsørgere og som mottar sosialhjelp får anledning til å komme med deres synspunkter. Vi håper at denne undersøkelsen skal bidra på begge disse punktene.

Undersøkelsen vil bli brukt i sosialkontorets arbeid med planlegging av tiltak i forhold til enslige forsørgere og i min hovedoppgave i sosiologi ved Universitetet i Bergen. I alt skriftlig materiale fra undersøkelsen vil det ikke være mulig å gjenkjenne enkeltpersoner.

HVEM SKAL GJENNOMFØRE UNDERSØKELSEN?

Undersøkelsen vil bli gjennomført av undertegnede i samarbeid med sosialkontoret i Trondheim. Jeg er 31 år og kommer fra Trondheim. Nå er jeg bosatt i Bergen, hvor jeg studerer sosiologi ved Universitetet i Bergen. Jeg er utdannet sosionom ved sosialskolen i Trondheim. Selv har jeg et barn på 2 1/2 år, men jeg er ikke enslig forsørger. Jeg har valgt enslige forsørgere og sosialhjelp som tema for hovedoppgaven i sosiologi fordi jeg er spesielt interessert i denne gruppens situasjon i forhold til økonomisk sosialhjelp.

APPENDIX C
INTERVJUGUIDE INTERVJU MED ALENEMØDRE

INTERVJUTEMA

DAGENS SITUASJON

BARN, BOLIG OG NETTVERK

ARBEID

UTDANNING

ØKONOMI

KONTAKTEN MED SOSIALKONTORET

ANDRE INSTANSER

BAKGRUNN OG OPPVEKST

OPPSUMMERING

INTERVJUGUIDE INTERVJUTEMA

DAGENS SITUASJON

- Er du fortsatt enslig forsørger og har du fortsatt sosialhjelp?
- Hvis du fortsatt er enslig forsørger, hvor lenge har du vært det? Har du vært samboende eller gift tidligere?
- Hvordan ser du på din situasjon nå; hva liker du best og hva liker du dårligst ved å være alene med ungene? Kunne du tenke deg å gifte deg eller bo sammen med noen igjen?
- Merker du noen forskjell i måten folk behandler deg på etter at du ble enslig forsørger, eller merker du ingen særlig forskjell?
- Det er to bilder av enslige forsørgere som gjerne er framme - Hverdagsheltene, de en beundrer fordi de klarer det og Hagenbildet - de som snylter på samfunnet - synes du du møter noen av disse holdningene?
- Dagligliv

BARN, BOLIG OG NETTVERK

- Bruker du noen former for barnetilsyn fast? Dersom de har/ikke har barnehage - har du søkt om barnehageplass noen ganger og fått avslag?
- Hvis du ønsker å gå ut en kveld, hvem vil da passe barnet ditt /barna dine? Hvor lang tid måtte det planlegges på forhånd?
- Hvis du ønsket å reise bort noen dager uten barn, hvem ville da passe ditt/ dine barn?
- Hvis du plutselig måtte innlegges på sykehus? (Har du vært på sykehus etter at barna ble født?)
- Hvis du fikk influensa med feber?
- Syns du at du har den avlastningen du trenger med barnet/barna?
- Hvordan er ditt forhold til den andre foreldrepart? Har dere en fast samværsavtale og fungerer den?
- Mener du at barn har best av at mor eller far er hjemme så lenge barna er små, eller mener du at det ikke har sånn stor betydning som mange tillegger det?
- Hva er en rimelig grense for at foreldrene bør være hjemme? (Hvor lenge syns du det er viktig?)
- Har du fått anledning til å følge opp dine oppfatninger i forhold til ditt eget barn/dine egne barn?
- Hvordan har du bodd etter at du ble alene med barna?
- Har du flyttet mange ganger?
- Hvordan vil du betegne din nåværende bolig i forhold til de behov du og barnet/barna har?
- Har du kjente i nærheten?
- Kjenner du naboene godt?
- Har du slektninger som bor i nærheten?
- Syns du at du har nok tid og anledning til å være sammen med familie, venner og kjente?
- Omgås du andre aleneforeldre?
- Har du kontakt med Aleneforeldreforeningen?
- Har du noen spesielle fritidsinteresser som du har anledning til å drive med - eller som du kunne tenkt deg å drive mer med?

LØNNSARBEID

- Til dem i arbeid:
Hva arbeider du med, hvor lenge har du arbeidet der, er det helt eller deltidsarbeid, hvordan trives du med det?

GJENNOMFØRING AV UNDERSØKELSEN

Intervjuene vil bli holdt på det stedet du velger; enten hjemme hos deg selv eller på et annet sted om du skulle ønske det. Hvis du svarer ja til å delta i undersøkelsen vil jeg kontakte deg for å avtale tidspunkt for intervju etter at fristen for å sende inn svarslippen er gått ut.

TIL DERE SOM ØNSKER Å DELTA VIL JEG UNDERSTREKE AT:

- * Opplysningene dere kommer med vil bli behandlet konfidensielt og kun brukt i anonymisert form (slik at det ikke lar seg gjøre å kjenne igjen enkeltpersoner). Dette gjelder både i sosialkontorets arbeid med å utvikle tiltak for enslige forsørgere og i min hovedoppgave i sosiologi ved Universitetet i Bergen.
- * Jeg har også taushetsplikt i forhold til sosialkontoret og heller ikke her vil utsagn som kan knyttes til person bli gjengitt.
- * Navnelistene vil bli slettet etter at prosjektet er slutt, og kun anonymisert materiale vil bli bevart.

TIL DERE SOM IKKE ØNSKER DELTA VIL JEG UNDERSTREKE AT:

- * Det er helt frivillig å delta og om du ikke vil har det ingen konsekvenser for ditt forhold til sosialkontoret.

Til slutt håper jeg at så mange som mulig finner å kunne delta!

Vennlig hilsen Liv Syltevik
Liv Johanne Syltevik

- Kunne du tenke deg å være hjemme med barnet ditt i stedet?
Har du noe ønske om annen arbeidstid?
- Hvis de har stått i konkrete valgsituasjoner, prøve å få fram hvorfor de valgte det ene eller det andre.
- Hvordan er det å kombinerer arbeidet med omsorgen for barnet/barna?
- Til dem i utdanning:
Hva slags utdanning driver du med, hvor lange dager er det, hvor lenge har du holdt på med det og hvordan trives du med det?
- Kunne du tenke deg å være hjemme med barnet ditt i stedet?
- Hvordan er det å kombinere utdanning med omsorgen for barnet/barna?
- Prøve å få fram hvorfor de har valgt utdanning og hva de mener utdanningen fører til.
- Til dem som er hjemmearbeidende:
Hvor lenge har du gjort det, hvordan trives du med det?
- Hvis de har stått i konkrete valgsituasjoner prøve å få fram bakgrunnen for valget.
- Kunne du tenke deg å ta utdanning eller arbeide i stedet?
Spørre litt om vilkår for å ta arbeid eller utdanning; har endringene i lov om Folketrygd, noen betydning for ønske om deltidsarbeid. Har barnetilsynet noen betydning? Har økonomien noen betydning? Prøve å få fram ønsker og hvor sikre planer de har.
- Har du hatt lønnsarbeid tidligere? Hvis ja få dem til å angi hva slags arbeid det var.
- Tror du at du er ute i arbeidslivet igjen om la oss si 5 år?
- Synes du at gifte kvinner bør gå ut i arbeidslivet når det ikke er nødvendig på grunn av økonomien eller synes du de da bør være hjemmeværende?
- Synes du det er naturlig at kvinner arbeider ute og at menn kan ta seg av hjem og barn på lik linje med kvinner?
- Hvis du nå kunne velge fritt ville du da helst vært hjemme mens ungene var små, hatt deltidsjobb, hatt heltidsjobb, skaffet deg mer utdanning, hatt det som nå?

UTDANNING

- Hva slags utdanning har du?
- Hvordan likte du skolen - grunnskolen?
- Hadde du noen bestemte framtidsplaner da du sluttet skolen?
(Hvorfor ikke realisert?)
- Ønsker du mer utdanning og i tilfelle hvilken? Hvilke hindringer ser du for å få realisert dette ønsket?
- Ville oppmuntring fra venner; familie og kjente hatt noen betydning for om du ønsker mer utdanning? Kjenner du noen som driver med utdanning?

ØKONOMI

- Hva synes du om din nåværende økonomiske situasjon?
- Hva om du sammenligner med da du var gift/samboende?
- Hva med den første tida som aleneforeldre?
- Hvis du fikk uforutsette ekstra utgifter f.eks. reparasjon av vaskemaskin, ny varmtvanntank, hvem ville du henvende deg til om du ikke kunne betale det selv?

- Nå eller i perioder med dårlig økonomi, er det mange ting du har måttet unnvære?
- Har du det du trenger i leiligheten?
- Hva vil du si er de verste følgene av at du har hatt dårlig råd?
- Hvis du hadde fått f.eks. 500 kroner å rutte med ekstra i måneden, hva om du fikk 5000 som et engangsbeløp, hva om du fikk 50000 kroner?
- Opplever du overgangsstøtten som en trygghet? Tenker du på hva som skjer når ungene blir cirka 10 år?

KONTAKTEN MED SOSIALKONTORET

- Hvordan kom du i kontakt med sosialkontoret første gangen og når var det?
- Hadde noen fortalt deg at du kunne få hjelp på sosialkontoret? Hvordan viste du at det var noe som het sosialkontoret?
- Hva var det som fikk deg til å henvende deg til sosialkontoret akkurat da? Hva slags hjelp ønska du fra sosialkontoret?
- Hvordan var det første møtet med sosialkontoret?
- Gjorde du noe for å løse dine økonomiske problemer før du oppsøkte sosialkontoret?
- Gikk det lang tid fra problemet oppsto til du tok kontakt med sosialkontoret?
- Hadde du noen forventninger til hva som skulle skje på sosialkontoret? Hva slags hjelp du kunne få og hvordan systemet fungerer?
- Hvor lenge måtte du vente før du fikk time og før du fikk hjelp og skapte ventetida spesielle problemer for deg?
- Hva synes du om den hjelpen du har fått? Hva var bra, hva likte du ikke?
- Hvis du sjøl kunne bestemme hva slags hjelp du skulle få - hva ville du da foreslå?
- Hva hadde du synes om å få informasjon fra sosialkontoret i gruppe sammen med andre i samme situasjon?
- Hva med et møte med flere instanser med deg til stede?
- Har du mottatt sosialhjelp i perioder tidligere før du fikk kontakt med dette distriktet?
- Har du søkt sosialkontoret om støtte noen gang og fått avslag? Klaget du eventuelt? Hvorfor - hvorfor ikke?
- Har du opplevd at det har blitt stilt krav i forbindelse med støtten du har fått fra sosialkontoret? At du skal flytte, dele soverom med barnet, leie ut rom, begynne som dagmamma, begynne i skole, arbeid eller lignende. Hva synes du eventuelt om det?
- Sosialkontoret krever i dag skriftlig søknad når det søkes om økonomisk hjelp. Synes du det er en fordel eller ulempe? Hadde du problemer med å fylle ut søknadsskjemaet?
- I tillegg til den skriftlige søknaden kreves det at søkeren legger fram nøyaktig dokumentasjon på utgifter og inntekter. Synes du det er rimelig å kreve dette?
- Ble du innkalt til samtale da du søkte om sosialhjelp?
- Hvor mange samtaler har du hatt? Hva har du syntes om samtalene? Hva var bra, hva kunne bli bedre?
- Tidligere ble som regel alle innkalt i forbindelse med søknad om økonomisk sosialhjelp - hadde du synes det var en fordel med flere/færre samtaler? Kunne du tenke deg flere og mer jevnlige

- samtaler?
- Økonomisk sosialhjelp ble tidligere utbetalt ved personlig fram møte på kontoret - synes du det er en fordel å kunne få det på post og bank?
 - Vet du at det går an å søke på ytelser utover basisbeløpet? Har du gjort det og fikk du gjennomslag?
 - Synes du sjøl at det som i dag ytes av trygder og sosiale hjelpetiltak gis på et rettferdig grunnlag?
 - Hva synes du sjøl om å få hjelp fra sosialkontoret?
 - Forteller du om det til andre folk? Vet naboene det for eksempel?
 - Kjenner du andre som har fått hjelp fra sosialkontoret?
 - I diskusjonen før stortingsvalget ble det påstått at trygder og sosialhjelp ofte blir misbrukt. Er du enig eller uenig i det?
 - Hva mener du om størrelsen på stønadene? Er de store nok, er de passe eller bør de bli mindre?
 - Hva slags holdning har folk flest til sosialhjelpsmottakere?
 - Har du noen gang tenkt på det som problematisk at sosialkontoret også har med barnevernet å gjøre?
 - Ville du tatt kontakt med sosialkontoret om andre problemer enn de økonomiske?

ANDRE INSTANSER

- Har du hatt kontakt med arbeidskontor, trygdekontor, familievernkontor, bidragsfogden? Hva synes du om den hjelpen du har fått på disse kontorene?
- Hva om du sammenligner dem med sosialkontoret?

BAKGRUNN OG OPPVEKST

- Hvor er du fra? Har du flyttet mye i oppveksten?
- Bodde du sammen med begge foreldrene dine under oppveksten?
- Arbeidet mora di når du var liten?
- Yrke til mor og far
- Var det noen spesielle problemer i barndomshjemmet ditt? Hadde dere økonomiske problemer?

OPPSUMMERING

- Synes du sjøl at det du har opplevd konflikter mellom de kravene til deg som andre; sosialkontor, trygdekontor, arbeidskontor, arbeidsgivere og familie, venner har stilt til deg og det å ta skikkelig vare på barnet ditt/ barna dine?
- Har du noen forslag/ ønsker til hvordan din og andre aleneforeldres situasjon kan bedres?

SKJEMA - FAKTISKE OPPLYSNINGER

1. Alder _____
2. Kjønn Kvinne (1)
Mann (2)
3. Sivilstand Ugift (1) Hvis tidligere gift
gift (2) eller samboer, hvor
separert (3) lenge og når?
skilt (4)
enke/enkemann (5)
4. Antall barn _____
Barnas alder 1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
5. Boforhold Eier egen bolig (1)
innskuddsleilighet (2)
aksjeleilighet (3)
leier leilighet (4)
bor hos familie (5)
venner/ kjente (6)
hospitals, pensjonat (7)
annet (8)
- Boligstandard, m², eget soverom til barn(a):
Leier du ut rom i boligen din?
6. Arbeidssituasjon Hjemmearbeidende (1)
fast lønna arbeid (2)
midlertidig arbeid (3)
permittert (4)
arbeidssøker (5)
sysselsettingstiltak (6)
student/skoleelev (7)
annet (8) I tilfelle hva _____
- Hvis 2/3/4/6 (NB dagamma er lønnsarbeid)
- 6a hvilket yrke; hva slags arbeid _____
6b hvor mange timer lønnet arbeid pr. uke _____
6c hva tjener du brutto pr måned _____
hva tjener du netto pr måned _____
7. Har du trygd ja (1)
nei (2)
- 7a Hvis nei, søker du trygd? ja (1)
nei (2)

Har du hatt trygd hele den tida du har vært enslig
forsørger? ja (1)
nei (2)

- 7b Hvis ja 7 eller 7a, hvilke trygdeytelser?
overgangsstønad	(1)	
utdanningsstønad	(2)	
etterlattepensjon	(3)	
uføretrygd	(4)	
stønad til barnetilsyn	(5)	Forhøyet stønad pga.
høye boutgifter?
barnetrygd	(6)	
arbeidsløshetsstrygd	(7)	
sykepenger	(8)	
annet	(9)	Hva _____

8. Har du andre inntektskilder enn trygd og lønnsarbeid, i tilfelle hvilke og hvor mye utbetalt pr. måned

Sosialhjelp	(1)	kr _____
Barnetrygd	(2)	
studielån, stipend	(3)	kr _____
barnebidrag	(4)	kr _____
hustrubidrag	(5)	kr _____
bostøtte	(6)	kr _____
annet	(7)	kr _____

9. Hvilke månedlige utgifter har du?

9a Boutgifter:

Husleie	kr.
renter	kr.
avdrag	kr.
strøm	kr.
andre boutg.	kr.
Sum	kr.

Hvordan er boligen finansiert?

9b Andre utgifter:

barnetilsyn	kr.
reiser	kr.
annen gjeld	kr.
avisabonnement	kr.
telefon	kr.
annet.....

10. Arbeidserfaring

Hva slags arbeidserfaring har du?

11a) Mors yrke

11b) Fars yrke

11. Utdanning		
fullført almenutdanning	Folkeskole	(1)
	framhaldsskole	(2)
	ungdomsskole	(3)
	folkehøgskole	(4)
	real- og middelskole	(5)
	artium og øk.gymnas	(6)
annen fullført utdanning	Yrkesskole	(1)
	Handelsskole	(2)
	Høgskole/univ.utd	(3)
	annen utdanning	(4)
	annet	(5)
spesifisering	<hr/>	

LIVSLØPET - SENTRALE HENDELSER

APPENDIX D

INTERVJUGUIDE SAMTALER MED ANSATTE PÅ SOSIALKONTORET 1989/90

TEMA FOR INFORMANTSAMTALER

- SOSIALKONTORETS TILBUD (og dette spesielle distriktets rutiner og tilbud)
 - 1) Har de hatt igang/ har i gang nå noen tilbud utover behandling av søknad om økonomisk hjelp og hva går de i tilfelle ut på. (samtalegrupper/ økonomisk rådgivning, tilbud til barna osv)
 - 2) Styrke og svakheter ved tilbudet som gis.
 - 3) Verdikonflikter i forhold til enslige forsørgere som klienter?
 - 4) Har det vært endringer i forhold til denne gruppen i den tiden dere har erfaring fra sosialkontoret?

- ENSLIGE FORSØRGERES PROBLEMER (oppfatninger om enslige forsørgere som sosialhjelpsmottakere)
 - 1) Hva opplever de som hovedproblemene i gruppen (spesielt økonomiske problemer kontra andre problemer)
 - 2) Eventuelle formeninger om gruppen har endret seg etter 1981.
 - 3) Har de måter i hodet sitt å dele inn gruppen etter? Er det forskjeller mellom de ugifte/separerte og de andre. Eller ser de dem for seg som en mer eller mindre ensartet gruppe med felles problemer.
 - 4) Hva ser de som årsakene til deres problemer?

- SAMARBEID MED ANDRE INSTANSER
 - 1) Hvordan er samarbeidet med andre instanser? Noe inntrykk av hvordan kvinnene opplever dette?
 - 2) Ideer om forbedringer/ hva slags hjelp som trengs?
 - 3) Andre interesserte kontaktpersoner som kan ha spesielle synspunkter og oppfatninger.

APPENDIX E

INVITASJON TIL Å DELTA I INTERVJU - ANSATTE PÅ SOSIALKONTOR

INVITASJON TIL DELTAKELSE I INTERVJUUNDERSØKELSE

Til alle ansatte ved sosialkontor som arbeider med økonomisk sosialhjelp!

Som mange av dere vet gjennomførte jeg 1989/1990 en intervjuundersøkelse med alenemødre med sosialhjelp ved Trondheim sosialkontor. I bearbeidingen av dette materialet ble fokus rettet mot å se sosialkontoret fra klientenes side. Jeg er nå interessert i å følge opp denne undersøkelsen ved å gå inn på hvordan ansatte ved sosialkontoret ser på arbeidet sitt. Jeg vil derfor spørre dere som er ansatt ved Saupstad sosialkontor og som arbeider med økonomisk sosialhjelp, om dere kan tenke dere å delta i en intervjuundersøkelse om det å arbeide på sosialkontor generelt og om det å arbeide i forhold til aleneforeldre spesielt. Jeg er interessert i å snakke med både kontoransatte og saksbehandlere.

Deltakelse krever ikke forarbeid og intervjuet vil bestå av en del spørsmål som tar sikte på å starte en samtale om arbeidet på sosialkontoret. Varigheten av intervjuet vil naturligvis kunne variere etter hvor mye dere har å si, men jeg tenker meg at 1 til 1 1/2 time burde det være tilstrekkelig. Dersom dere ikke har innvendinger mot det, vil jeg gjerne ta opp samtalen på lydbånd, så jeg slipper å notere underveis, men ellers tar jeg notater.

Undersøkelsen vil i utgangspunktet bli brukt til å sette aleneforeldrenes syn på sosialkontoret i forhold til hvordan det er å arbeide på sosialkontor og hvordan sosialt arbeid på sosialkontoret oppleves av de som er ansatt på kontoret. Dette vil da bli gjort i et eget kapittel i den sluttrapporten jeg nå holder på å skrive fra hele prosjektet jeg har arbeidet på. Jeg ønsker også å skrive en artikkel om hvordan ansatte på sosialkontor ser på sin arbeidssituasjon på 90-års sosialkontor. Jeg har naturligvis taushetsplikt og i den grad opplysninger en kommer med i intervjuene blir brukt (f.eks. ved sitater) vil det bli gjort på en slik måte at det ikke er mulig å gjenkjenne enkeltpersoner. Det vil heller ikke bli oppgitt hvor de som er intervjuet arbeider, utover at det dreier seg om ansatte ved sosialkontor i Trondheim og eventuelt Bergen.

Til sist vil jeg understreke at det er frivillig å være med, og ingen må føle seg presset til å delta. Selv er jeg naturligvis interessert i å snakke med så mange av dere som mulig for å få et bredest mulig bilde av sosialkontorets ansattes situasjon og syn på kontakten med klientene.

Dersom dere vil delta, vil jeg ta kontakt med dere for å avtale når det passer at jeg kommer for å intervju dere. For meg hadde det vært best om intervjuene lot seg konsentrere til en uke, men viser det seg vanskelig kan det la seg gjøre å gjennomføre samtalen i to runder.

Liv Johanne Syltevik
Vennlig hilsen Liv Johanne Syltevik

APPENDIX F

INTERVJUGUIDE INTERVJU MED ANSATTE PÅ SOSIALKONTORET 1992

INTERVJUGUIDE

INTERVJUTEMAENE

- 1: DIN JOBB PÅ SOSIALKONTORET
- 2: KONTAKTEN MED KLIENTENE
- 3: ALENEMØDRE SOM KLIENTER
- 4: SYNSPUNKTER PÅ SOSIALKONTORET/ØKONOMISK SOSIALHJELP
- 5: BAKGRUNNSOPPLYSNINGER

APPENDIX G

SØKNADSSKJEMA FOR SØKNAD OM ØKONOMISK SOSIALHJELP 1989-1992

		TRONDHEIM KOMMUNE AVD. HELSEVERN OG SOSIAL OMSORG - SOSIALKONTORET Distrikt 1, 2, 3, 4, og 6 Distrikt 5A Distrikt 5B Prinsensgt. 61 Saupstadsentret Saupstadsentret 7000 Trondheim 7078 Saupstad 7078 Saupstad Tlf.: 54 60 11 Tlf.: 98 20 11 Tlf.: 98 22 11			Til søknaden vedlegges bekræftelse på inntekter og utgifter, så annen nødvendig dokumentasjon. Ved framføle ta med legitimsjon.	
SØKNAD OM ØKONOMISK SOSIALHJELP					Dok.nr.	
SØKERENS PERSONALIA	Fullt navn ..			Personnr. (11 siffer)		
	Adresse			Telefon	Nasjonalitet	
	Postnr.	Poststed	Bostedskommune			
Det søkes økonomisk hjelp til:						
Begrunnelse for søknaden:						
INNVLGET HJELP						
Ønskes utbetalt over ☐ Postgiro ☐ Bankgiro, kontonr. (11 siffer):						
CIVILSTAND						
☐ Ugift ☐ Samboer ☐ Gift ☐ Gift/lever adskilt ☐ Separert ☐ Skilt ☐ Enke/enkemann						
EKTEFELLE/SAMBOERS PERSONALIA		Fullt navn			Personnr. (11 siffer)	
		Adresse			Telefon	Nasjonalitet
BARN (under 18 år som forsørges av og bor hos søkeren)		Navn	Personnr.		Barnehage/skole/arbeid	
BOFORHOLD		☐ Egen bolig ☐ Leier bolig ☐ Mangler bolig ☐ Annet Spesifiser:				
		Antall rom + kjøkken:		Boligflate:		Tiltfredsstillende botorhold:
UTDANNING						
Søker:			Ektefelle/samboer:			
☐ Full stilling ☐ Delidsstilling ☐ Ikke i arbeid			☐ Full stilling ☐ Delidsstilling ☐ Ikke i arbeid			
Nåværende yrke:		Når begynt:	Nåværende yrke:		Når begynt:	
Nåværende arbeidsgiver:			Nåværende arbeidsgiver:			
Hvis ikke i arbeid, når sluttet:		Registrert som arbeidssøker	Hvis ikke i arbeid, når sluttet:		Registrert som arbeidssøker	
☐ Ja ☐ Nei		☐ Ja ☐ Nei	☐ Ja ☐ Nei		☐ Ja ☐ Nei	
Siste arbeidsgiver:			Siste arbeidsgiver:			

ØKONOMISK OVERSIKT

Inntekter/utgifter pr. måned		Søker	Ektefelle/ samboer		
INNETEKTER	Brutto arbeidsinntekt				
	Brutto trygdeytelser (+ evt. hjelpe/grunnstnad)				
	Underholdsbidrag				
	Bostøtte				
	Andre inntekter (utleie, dagmamma, studielån/stipend etc.) Spesifiser:				
TREKK	Skatteuttak				
	Andre trekk Spesifiser:				
	Underholdsbidrag				
UTGIFTER TIL BOLIG	Husleie				
	Avdrag boliglån				
	Renter boliglån				
	Strøm				
	Brensel				
	Andre boligutgifter Spesifiser:				
ANDRE UTGIFTER	Spesifiser:				
FORMUE (Fast eiendom, bank- innskudd, kontanter, bil, båt, hytte etc.)	Spesifiser:	Verdi:			
GJELD	Bank/kreditor	Formål	Når nedbet.	Restgjeld	Avdrag pr. mnd.
TRYGDER (etter lov om folketrygd)	Søkt: ☐ Ja ☐ Nei	Hvis ja, hvilke:	Når søkt:	Innvilget: ☐ Ja ☐ Nei ☐ Søknad ikke avgjort	
BOSTØTTE	Søkt ☐ Ja ☐ Nei	Innvilget ☐ Ja ☐ Nei ☐ Søknad ikke avgjort			
<p>1. Jeg/vi forplikter oss til å melde fra til sosialkontoret om forandringer i de økonomiske forhold.</p> <p>2. Jeg/vi samtykker at det tas refusjon i eventuell etterbehandling i bostøtte eller trygdeytelser.</p> <p>3. Jeg/vi bekrefter at ovenstående opplysninger er riktige, og er kjent med sosialkontorets adgang til å innhente opplysninger av betydning for søknadsbehandlinger hos enhver offentlig myndighet (lov om sosial omsorg §§ 14 og 20).</p>					
<p>Trondheim, den _____</p> <p style="text-align: center;">Søkers underskrift</p> <p style="text-align: right;">Ektefelle/samboers underskrift</p>					

APPENDIX H

ARBEIDSDOKUMENT FOR SØKNAD OM SOSIALHJELP

 TRONDHEIM KOMMUNE AVDELING FOR HELSEVERN OG SOSIAL OMSORG SOSIALKONTORET		ARBEIDSDOKUMENT Ved søknad om økonomisk sosialhjelp		Dok. nr.
		Distrikt:	Opprettet dato:	
SØKERS PERSONALIA	Navn	Personnr.		
	Adresse	Postnr.	Bostedskommune	Nasjonalitet
EKTEFELLE/ SAMBOERS PERSONALIA	Navn	Personnr.		
	Adresse	Postnr.	Bostedskommune	Nasjonalitet
SIVILSTAND	☐ Ugift ☐ Samboer ☐ Gift ☐ Gift/lever adskilt ☐ Separert ☐ Skilt ☐ Enke/enkemann			
BARN (under 16 år som forsørges av og bor hos søkeren)	Navn	Personnr.	Barnehage/skole/arbeid	
HELSE OG SOSIALE FORHOLD				
KONTAKT MED ANDRE INSTANSER	☐ Arbeidskontor	☐	☐	
	☐ Trygdekontor	☐	☐	
SØKNAD	Dato _____ Dok.nr. _____	Dato _____ Dok.nr. _____	Dato _____ Dok.nr. _____	
VEDTAK	Dato _____ Dok.nr. _____	Dato _____ Dok.nr. _____	Dato _____ Dok.nr. _____	
Sosialkode: Familierelasjonskode: Passiv dato: ☐ Nyinnmelding Utfyllt dato: Registrert dato:		Nytt klientnr.: Registerleder: Statsborgerskapskode: Passiv grunn: Arkiv nr.: ☐ Endring Underskrift Underskrift		

Økonomisk oversikt		Kolonnene kan benyttes ved 3 ulike søknader.					
		I søknadsdato:		II søknadsdato:		III søknadsdato:	
Inntekter/utgifter pr. måned		Søker	Ektefelle/ samboer	Søker	Ektefelle/ samboer	Søker	Ektefelle/ samboer
INNETEKTER OG TREKK	Brutto arbeidsinntekt						
	Brutto trygdeytelser						
	Underholdsbidrag						
	Andre inntekter Spesifiser:						
	Sum brutto inntekt						
	+ Skatteløst						
	+ Andre trekk, Spesifiser:						
	+ Andre trekk, Spesifiser:						
	Sum netto inntekt						
	Husstandens samlede nettoinntekt						
BO- UTGIFTER	Husleie						
	Avdrag boliglån						
	Renter boliglån						
	Strøm						
	Brensel						
	Andre boutgifter, Spesifiser:						
	Sum boutgifter						
	+ Bostøtte						
	Sum netto boutgifter						
Netto inntekt + netto boutgifter							
Evt. medregnet barnetrygd							
+ Basisbeløp							
Differanse (+ eller -)							
ANDRE UTGIFTER (fyller ut etter behov)		1. søknad		2. søknad		3. søknad	
1							
2							
3							
4							
5							
Sum andre utgifter							

FORMUE OG FAST EIENDOM (Fast eiendom, bankinnskudd, kontanter, bli, båt, hytte etc.)				
	Spesifiser	Verdi, 1. søknad	Verdi, 2. søknad	Verdi, 3. søknad
1				
2				
3				
4				
	Sum formue			

GJELD				Restlån		Endringer	
	Kreditor	Formål	Avdrag pr. måned	Belep	Når nedbet.	Avdrag pr. mnd. v/2. søknad	Avdrag pr. mnd. v/3. søknad
1							
2							
3							
4							
5							
6							
	Sum gjeld						

TRYGDER (lov om løstetrygd)	Søkt ☐ Ja ☐ Nei	Hvis ja, hvilke:	Når søkt:	Innvilget: ☐ Ja ☐ Nei ☐ Søknad ikke avgjort
BOSTØTTE	Søkt ☐ Ja ☐ Nei		Innvilget ☐ Ja ☐ Nei	☐ Søknad ikke avgjort

Følgende kontroll er foretatt	☐ AA-register ☐ Trygdekr. ☐ Bostøtte ☐ Bidragsfogd ☐ ☐ Arbeidsinntekt dokumentert ved: dato sign.	☐ AA-register ☐ Trygdekr. ☐ Bostøtte ☐ Bidragsfogd ☐ ☐ Arbeidsinntekt dokumentert ved: dato sign.	☐ AA-register ☐ Trygdekr. ☐ Bostøtte ☐ Bidragsfogd ☐ ☐ Arbeidsinntekt dokumentert ved: dato sign.
-------------------------------	--	--	--

ANDRE FAKTISKE OPPLYSNINGER (brukes etter behov)

Andre faktiske opplysninger, forts.

... evt. fortsett på eget ark

SOSIALKONTORETS VURDERING

(brukes når det er nødvendig
med en mer omfattende vurdering)

... evt. fortsett på eget ark

APPENDIX I

KORT OVERSIKT OVER STØNADSORDNINGER FOR ENSLIGE FORSØRGERE

THE WELFARE SYSTEM FOR NORWEGIAN LONE MOTHERS 1994

TRANSITIONAL ALLOWANCES - This allowance is paid to a lone parent who "is temporarily unable to support him/herself by his/her own work, because she/he is taking care of the children or can obtain suitable employment only after a periode of adjustment and perhaps training" (Social Insurance in Norway 1988:37). This allowance guarantees a minimum level of income to a lone mother and her children when she does not have paid work. The Transitional allowance is also means-tested. The benefit is reduced by 40 % for incomes over a certain income and by 70 % of the manintenance allowance over the minimum guaranteed sum.

EDUCATIONAL ALLOWANCES - Educatioonal allowance is granted to lone mothers who need education to provide for themselves. The National Insurance covers necessary expences for cource and school fees, examination fees and travel expences.

ASSISTANCE FOR CHILD CARE - Assistance for child care is granted to a lone mother who must leave the care of her children to someone else because of training or work away from home.

The right to Transitional allowance, Educational allowance and Assistance for child care normally lapses when the youngest child has completed his or her third year at school - when the child is about 10 years of age. No benefit can be given after the youngest child has reached the age of 18. The right to benefits lapses if the lone mother marries, cohabits with the childrens father, cohabits a man from whom she has been divorced or separated and if she has a new child with a man whom she is cohabiting.

EXTRA MATERNITY GRANT - a maternity grant is granted to any woman who gives birth in Norway. When a mother is lone at the birth of the child, she gets an extra maternity grant. In addition, she gets maternity benefits if she has been employed 6 of the last 10 months before the birth, or the mother gets a lump-sum payment if unemployed.

FAMILY ALLOWANCES - In the scheme for Family Allowances there are special rules for lone parents. Benefits are granted for one more child under 16 years as the lone mothers had two, etc. A mother with one child therefore recieve the same amount of money as a two-parent family with two children. To get this extra Family Allowance lone mothers must not have cohabit with any man for more than 12 months.

CHILD SUPPORT AND ALIMONY IN ADVANCE - Lone mothers are entitled to child support. In the case of unmarried mothers, the fathers pays the state which in turns pays the mother a minimum if the partners do not decide otherwise. The child support payment is fixed by the state and payment is made through the National Insurance system. This minimum is paid even if the father is unable or unwilling to pay child support.

In addition to these benefits lone parents also receive tax breaks. They are entitled to be taxed at the same level as married couples and are given a special small reduction in tax because they are lone parents.

APPENDIX J

OVERSIKT OVER STORTINGSDEBATTER, TALERE OG PARTILHØRIGHET

Debatt om lov om mors- og enketrygd, Odelstinget 12. juni 1963

10 talere, alle et innlegg hver, samt at to i tillegg har replikk

Talere er:

Guri Johannessen - saksordfører, Arbeiderpartiet
Haldis Tjernsberg - Arbeiderpartiet
Karen Grønn Hagen - Senterpartiet
Olav Gjærevoll - Arbeiderpartiet, statsråd
Egil Aarvik - Kristelig folkeparti, formann i sosialkomiteen
John Austrheim - Senterpartiet
Finn Gustavsen - Sosialistisk folkeparti
Gunvor Eker - Arbeiderpartiet
Svenn Stray - Høyre
Sverre Løberg - Arbeiderpartiet

Debatt om lov om mors- og enketrygd, Lagtinget 19. juni 1963

6 talere, alle ett innlegg

Talere er:

Margit Tøsdal - Arbeiderpartiet
Kåre Martin Hansen - Arbeiderpartiet
Jørgen Grave - Kristelig Folkeparti
Ingolv Helland - Venstre
Magnhild Hagelia - Arbeiderpartiet
Jenny Lund - Arbeiderpartiet

Debatt om lov om sosial omsorg, Odelstinget 22. mai 1964

21 talere, en med fire innlegg, to med tre og seks med to innlegg

Talere er:

Andreas Wormdahl - Arbeiderpartiet, saksordfører
Knut Toven - Kristelig folkeparti
Egil Aarvik - Kristelig folkeparti, formann i sosialkomiteen
John Austrheim - Senterpartiet
Sverre Løberg - Arbeiderpartiet
Karl Johan Brommeland - Kristelig folkeparti
Lars Ramndal - Venstre
Berthe Rognerud - Høyre
Olav Gjærevoll - Arbeiderpartiet, statsråd
Torkell Tande - Venstre

Guri Johannessen- Arbeiderpartiet
Hans Karolous Ommedal - Kristelig folkeparti
Haldis Tjernsberg - Arbeiderpartiet
Erland Asdahl - Senterpartiet
Asbjørn Lillås - Arbeiderpartiet
Karen Grønn- Hagen - Senterpartiet
Finn Gustavsen - Sosialistisk Folkeparti
Rakel Sewerin - Arbeiderpartiet
Ole Rømer Aagaard Sandberg- Senterpartiet
Olav Hordvik - Venstre
Lars Korvald - Kristelig folkeparti

Debatt om lov om sosial omsorg, Lagtinget 29. mai 1964

7 talere, en med to innlegg

Talere er:

Kåre Martin Hansen - Arbeiderpartiet
Kristoffer Rein - Kristelig Folkeparti
Ingolv Helland - Venstre
Guttorm Hansen - Arbeiderpartiet
Olav Gjærevoll - Arbeiderpartiet, statsråd
Olai Ingemar Eikeland - Senterpartiet
Didrik Cappelen - Høyre

Debatten om Midlertidig stønad til fraskilte og separerte forsørgere, Odelstinget 9. desember 1971

9 talere, to av dem har to innlegg

Talere er:

Sonja Ludvigsen - formann i sosialkomiteen, saksordfører - Arbeiderpartiet
Jo Benkow - Høyre
Halfdan Hegtun - Venstre
John Austrheim- Senterpartiet
Johannes Østtveit- Kristelig folkeparti
Guri Johannessen- Arbeiderpartiet
Odd Højdahl - Arbeiderpartiet, statsråd
Helge Seip - Venstre
Kåre Willoch - Høyre

Debatten om Midlertidig stønad til fraskilte og separerte forsørgere, Lagtinget 13. desember 1971

3 talere, alle ett innlegg hver

Talere er:

Sverre Moen- Kristelig folkeparti

Bjarne Flem- Venstre
Edvard M. Edvardsen- Arbeiderpartiet

Debatten om endringer i lov om morstrygd, Odelstinget 9. juni 1972
6 talere, to av dem har to innlegg

Talere er:
Thor Lund- Arbeiderpartiet
Lulla Fosslund- Arbeiderpartiet
Jens Haugland- Arbeiderpartiet
Asbjørn Haugstvedt - Kristelig folkeparti
Odd Højdahl - Arbeiderpartiet, statsråd
Annemarie Lorentzen- Arbeiderpartiet

Debatten om endringer i lov om morstrygd, Lagtinget 14. juni 1972
9 talere, en har to innlegg

Talere er:
Tove Pihl- Arbeiderpartiet
Willy Jansson- Arbeiderpartiet
Edvard M. Edvardsen- Arbeiderpartiet
Liv Andersen- Arbeiderpartiet
Odd Højdahl - Arbeiderpartiet, statsråd
Bjarne Flem- Venstre
Karl J. Brommeland- Kristelig folkeparti
Aase Lionæs - Arbeiderpartiet
Johannes Gilleberg- Senterpartiet

Debatten om endringer i lov om folketrygd, Odelstinget 18. mars 1980
18 talere, seks har to innlegg

Talere er:
Else Bakke - saksordfører, Arbeiderpartiet
Gerd Kirste - Høyre
Odd With - Kristelig folkeparti, formann i sosialkomiteen
Astrid Murberg Martinsen- Arbeiderpartiet
Ambjørn Sælthun- Senterpartiet
Arne Nilsen- Arbeiderpartiet, statsråd
Sigrid Utkilen -Høyre
Roald By - Arbeiderpartiet
Eli Kristiansen- Kristelig folkeparti
Stein Ørnhøi - Sosialistisk venstreparti
Mona Røkke - Høyre
Gunn Vigdis Olsen- Hagen - Arbeiderpartiet
Lars Korvald - Kristelig folkeparti

Odd Einar Dørum - Venstre
Kjell Helland- Arbeiderpartiet
Erland Asdahl- Senterpartiet
Arvid Johanson-Arbeiderpartiet
Ingri Lande- Kristelig folkeparti

Debatt om endring i lov om folketrygd, Lagtinget 27. mars 1980

4 talere, alle med ett innlegg

Talere er:

Kjell Bohlin - Arbeiderpartiet
Christian Erlandsen- Høyre
Helen Bøsterud - Arbeiderpartiet
Olav Djupvik- Kristelig folkeparti

Debatten om lov om sosiale tjenester, Odelstinget, 14. november 1991

25 talere, to med åtte innlegg, to med fem innlegg, fire med fire innlegg, tre med tre innlegg og seks med to innlegg

Talere er:

Thea Knutzen - Høyre, ordfører for saken
Alf R. Jakobsen - Arbeiderpartiet, ordfører for saken
Inger Marie Ytterhorn - Fremskrittspartiet
Marie Louise Widnes- Sosialistisk Venstreparti
John Alvheim - Fremskrittspartiet
Kjellbjørg Lunde - Sosialistisk Venstreparti
Eva R. Finstad - Høyre
Carl I. Hagen - Fremskrittspartiet
Brit Jørgensen - Arbeiderpartiet, sosialkomiteens formann
Ole Johs Brinæs - Høyre
Håkon Blankenborg - Arbeiderpartiet
Borghild Røyseland - Kristelig folkeparti
Tove Veierød - Arbeiderpartiet, statsråd
Kari Helliesen - Arbeiderpartiet
Lisbeth Holand - Sosialistisk Venstreparti
Morten Lund - Senterpartiet
Roger Gudmundseth - Arbeiderpartiet
Marie Brenden - Arbeiderpartiet
Anders Aune - Aunelista
Rune E. Kristiansen - Arbeiderpartiet
John G. Bernander - Høyre
Odd Holten - Kristelig folkeparti
Siri Frost Sterri - Høyre
Jørgen Kosmo - Arbeiderpartiet
Anne Enger Lahnstein - Senterpartiet

Debatt om lov om sosiale tjenester, Lagtinget 19. november 1991
4 talere, alle med ett innlegg

Talere er:

Rikard Olsvik - Arbeiderpartiet

Nils O. Golfen - Høyre

Hans J. Røsjorde - Fremskrittspartiet

Magnar Sortåsløkken - Sosialistisk Venstreparti

Debatt om endring av lov om barnetrygd, Odelstinget 9. desember 1993
5 talere, alle med ett innlegg

Talere er:

Kjellaug Nakkim - Høyre

Inge Staldvik - Sosialistisk Venstreparti

Erling Folkvord - Rød Valgallianse

Carl I. Hagen - Fremskrittspartiet

Kjellaug Lunde - Sosialistisk Venstreparti

